HRVATSKA PROSVJETA

GODINA

1933

HRVATSKA PROSVJETA

IZDAJE:
KOLO HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA

UREDILI:
O. DR. HIJACINT BOŠKOVIĆ O. P., PETAR GRGEC,
DR. LJUBOMIR MARAKOVIĆ

GODINA XX

ZAGREB 1933

ZAKLADA TISKARE NARODNIH NOVINA U ZAGREBU

SADRŽAJ

U STIHOVIMA

U NEVEZANOM SLOGU

ČLANCI

PREGLED

PISCI

čija su djela prikazana u ovom godištu

HRVATSKA PROSVJETA

GOD. XX. ZAGREB, SIJEČANJ 1933. BROJ 1.

POPEVKE Z PROVANSALSKOGA

PREVEL DRAGUTIN M. DOMJANIĆ

JÓUSÈ ROUMANIHO: Mounte vole mouri . . .

(Gde bi štel vumreti . . .)

Ja v masu rodjen sem, koj skrit med jabuke,
Vu lepo jutro, kad se želo,
Od vrtlarice i od vrtlara, a selo
Vu vrtih, to je San Roumié.

Od bogcov sedmero sem prvi javil se,
Pri zibki mati vreme celo
Nad betežnikom je, dok spati mu se štelo,
Prečuti znala noći vse.

Sad vse zeleno je, vse smeh pri masu milom,
Za cvetnim gnezdom al zdihava, tuče s krilom
Tić, koj je dalko prešel vre.

Moj Bog naj blagoslovljena Ti ruka hoće
Te oči, kad bu dost življenja mi žuhkoće,
Tam stisnut, gde sem rodil se.

Iz knjige: »Li Margarideto«

TEOUDOR AUBANÈU: Canto d'amour

(Popevka od ljubavi)

Fijolice pri kloštrih v travi,
I lastavica pak se javi,
A sunce črleneše pak
Još lepše ćak.
Platane pune listja mlada,
Aleje pune friškog hlada,
Vse drhće sada.
O, srce mi,
Kaj nisi mrtvo ti?!

Kraj obale ležim zelene
I vse prehaja tu spred mene:
Čas drvo, grm, čas gde diši,
Čas glas zvoni.
Po vejah cvet. Vse tak je jasno,
Tak živet krasno!
O, srce mi,
Kaj nisi mrtvo ti?!

Z bastidah puno pucah zlatih
Popevajuć dohaja v jatih,
Slavička čuti je čez gaj
I njih takaj.
Poskočit, rožice brat godi,
Od ljubavih im reč se vodi,
Gdo sam da hodi...
O, srce mi,
Kaj nisi mrtvo ti?!

Kak oživi z veseljem vsaki!
Hajd, k farandoli hote taki
I z dečkom svojim tancat tam,
Vu vetru pram.

Pod hrasti vas bu pot namakal,
Dok vruć bu v smehu vsaki skakal,
Ja bum se plakal!
O, srce mi,
Kaj nisi mrtvo ti?!

Kad dragi k dragoj se privine,
Bu tanec vse do mesečine;
Al tvoja več ne vrne se,
Da s tobom pe.
Brineta moja gde ostaje?
A srcu draga, lepa vsa je.
Opatica je...
O, srce mi,
Kaj nisi mrtvo ti?!

Iz knjige: »La Mióugrano endre-duberto«

TEOUDOR AUBANÈU: *Ah! vaqui pamens la chambreto...*

(Ah, hižica to ipak ta je...)

Ah, hižica to ipak ta je,
Devojčica gde živela je!
Al kak da sad ju najdem tam,
Kam punoput je prešla, znam?
O, oči, glečte njoj v zrcalo,
Vi, velike, pijane mi;
Zrcalo, ti buš glet mi dalo
Tu, kaj si puno vidlo ti.

Kad v jutro si je vmivat znala
To lepo lice, kad je prala
Si lepe svoje ruke te,
Oblačeć se, v popevki vse.
I kad nasmejala se malo,
Su biser bili zubi vsi.
Zrcalo, kaži mi, zrcalo,
Tu, kaj si puno vidlo ti.

Tak srećna je, nedužna bila,
Plašljivo si je rame skrila
V dug rubec dugih lasih v čas,
Kad najmanjši je čula glas,
V molitvenik dok dedov rada
Spominjala se z Bogom bi.
Zrcalo, kaži meni sada
Tu, kaj si puno vidlo ti.

Tam na kamin je knjiga sveta
Posvećene kraj grane deta.
Pak dojde! Gde je prestala,
Odprta kniga ostala.
Vu dahu vetra mi se znalo
Njen korak tih i hitri čut.
Zrcalo, kaži mi zrcalo,
Tu, kaj si vidlo punoput.

V pondelek, kad je bilo iti,
Ves obraz bil je suzom vmiti.
Čez noć su lepe oči te
Se plakale, kaj noći je.
Ni nit obrnut joj se dalo,
Kad v klošter su zaprli nju.
Zrcalo, kaži mi zrcalo
Nju, kaj si puno vidlo tu.

Pod brajdom sem, sad mrtvom više,
Pri vratih čital, onde piše:
»Ta hiža je za znajmiti.«
O, pismo, srce stiščeš ti!
Več nikog! Ne ću verovati;
Sim srce pak navek mi pe.
Nit ti, zrcalo, nemreš dati
Nju, kaj si puno vidlo vre.

Iz knjige: »La Mióugrano endre-duberto«

ALEISSANDRINO BREMOND: *La font*

(Fontana)

Čez mehen glas se sladki smeje,
I jeca ti i suze leje,
I vesela i tužna si,
Ti norc nedužni ljubavi!

Kaj suza bi pri smehu štela,
Kaj dete si i žena cela,
Poveč, kaj mistična
Je tajna ta?!

Znaš, tu mi se, dok god sem živa,
Pod kamen, v mehen srce skriva,
A gde je srce, tu boli.
To tajnu suzah mi veli.

A to da znam, da očim sveta
Si tugu morem skrit spod cveta,
To smeha mistična
Je tajna ta?!

Iz knjige: »Lou Debanaire flouri«

FREDERI MISTRAL: *Magali*

O, Magali, tak draga meni,
Aubadu tu poslušaj čas,
Na oblok glavu svoju deni,
Čuj guslah s tamburini glas.

Vse puno zvezdah je vrh nas
Spi veter zdeni,
Al vsaka zvezda mam bledi,
Kad te gledi!

— Još grana gde šumi si mala.
Baš za popevku stalo mi!
Bum v plave vale skrit se znala
Kak jegulja mede kameni.

— Če, Magali, se ribom ti
Napraviš z vala,
Postanem onda ja ribar,
Vlovim te bar.

— Če hoćeš se ribar napravit,
Ja tičica bum, kaj leti,
Kad štel buš mrežu ti postavit,
V ledine tičica zleti.

— Če, Magali, kak tica ti
Me smeš ostavit,
Napravim se ja lovcom tam,
Dobim te mam.

Če vrabce ti il prepelice
Na zanjku hoćeš loviti,
Ja skrijem se vu travah kmice,
Senokošam gde kraja ni.

— Če, Magali, se stvoriš ti
Vu tratinšćicu,
Kak bistra voda bum ja vre,
Zalejem te.

— Če bistra voda hoćeš biti,
Ja v oblak velik zašla bi,
V Ameriku bi prek oditi,
Tam dalko, dalko našla bi.

— I v Indiju če, Magali,
Ti vtegneš iti,
Ja morski veter bit bum smel
I bum te zel.

— Če morski veter ti buš jaki,
Ja znam ti još pobegnuti,
Vrućina sunca ja bum taki,
Tak žarka, da se led tali.

— Če, Magali, napraviš ti
Se sunca traki,
Zeleni gušćer ja bi bil,
I bi te pil.

— Če salamander buš, kaj hasni,
Da v šikari se on taji,
A ja bum puni mesec krasni,
Koj coprnicam posveti.

— Če, Magali, se stvoriš ti
Vu mesec jasni,
Ja v gustu meglu zvijem se
I skrijem te.

— I če bi megla me pokrila,
Ti mene nemreš imati,
Bi devičanska roža bila,
Vu grmu bela cvela bi.

— Če, Magali, vu rožu ti
Buš sebe skrila,
Ja kak metul bum tebi mal
Svoj kušlec dal.

— Preganjat naj me, ne pomore,
Nigdar me ni dostignuti,
Oblečem se vu hrasta kore
Vu lugu, gde nit svetla ni.

— Če, Magali, se hrastom ti
Napraviš z gore,
Bum kakti pušlec bršljana
Te grlil ja.

— Če ruka mene bi prijela,
Buš stari hrast smel zgrabiti.
Opatica postanem bela
Od kloštra Svetog Blaža ti.

— Opatica če, Magali,
Bi biti štela,
Bum kapelan, spovedam te,
Zezvedem vse.

— Če odpreš portu kloštra toga,
Opatice bu videti,
Kak okol mene hodi vnoga,
V mrtvečkoj plahti budem si.

— Če, Magali, napraviš ti
Mrtvik se bogi,
Ja črna zemlja bum nad njim,
Te tak dobim.

— Na koncu verujem ti mlada,
Na ne ćeš me smehavati.
Stekleni prsten dam ti rada
Na spomen, lepi dečko ti!

— O, Magali, kak dobra si;
Viš zvezde sada ,
Kak koja tebe pogledi,
Tak mam bledi!

Iz epa: »Mirèio« cant III

FREDERI MISTRAL: Rodo que roudaras — Au rode turnaras

(Kam god i pojdeš, pak doma dojdeš)

Ti moreš prejt vu stranjsku zemlju kam,
V Romanji biti,
Do Nemške iti,
Ti moreš prejt vu stranjsku zemlju kam,

Kaj nisi videl još, pogledet tam;
I v kraj če vesel
Te put zanesel,
Al tak kak taj gde ti živiš seljak,
Če peš i bole,
Čez breg i dole,
Kam pojdeš god, ne najdeš lepi tak.

Od Segounov odbludi dalko gde,
Al spomenike
I tak velike,
Od Segounov odbludi dalko gde,
Tak lepe, kak pri nas, ni videt, ne.
Teatre, arene,
Trdnjavah stene,
Palače pape i od kralov grad,
Te slavoluke,
Gizdave luke
Od vodovodov tih ne najdeš kad.

Ti v Grčku prek se buš podufat znal,
Buš k Pindu stigel,
Kaj čist se zdigel,
Ti v Grčku prek se buš podufat znal,
Gde nebo je navek kak sam kristal,
Al žale slavne
Tak i zabavne,
Vu zlatu hrid i vu azuru vsu,
Z Alpilah svojih,
Kak košnic kojih,
V nebu, takaj tak čistom, vidiš tu.

Ti k narodom it moreš novim tim
I med fabrike
Od Amerike,
Ti k narodom it moreš novim tim,
Gde juha je se z oljem repičnim.
Za patlidžane
Ti žal postane,
Od maslinah gde olja dah je bil,
I žal za fino,
To dobro vino,
Kaj negda je i otec tvoj vre pil.

Spod oka smeš z Pariza dame glet
I na Taljanke
I Kastiljanke,
Spod oka smeš z Pariza dame glet,
Lepotu tam, gde god joj cvete cvet,
Al s kokicami,
Kak biser sami
Kaj gnezdo im je Arles ni nigdo par,
Plemeniteših,
Od njih fešeših
I lepših, ti ne vidiš več nigdar!

Iz knjige: »Lis Oulivado«

FREDERI MISTRAL: Envoucacioun a l'amo de la Prouvenço

(Zazivanje duše Provanse)

Ja, koj od devojke sem mlade,
Zaljubljene, govoril jade,
Če hoće Bog, z Cassis popevam dete, to je
Ribar sardelic, koj je spravil
Vse s voljom, v milosti napravil,
Koj z čistom ljubavi pribavil
Nagradu, carstvo, sjaj. — O, duša zemlje moje,

Ti, kaj svetiš vsim na vidiku,
I v povesti joj i v jeziku;
Pikardskih, nemških i burgundskih od barona
Bèu-Caire, Tuluza kad je ginut znala,
Si vžigala ih, jakost dala,
Nad konjanike črne zvala
Marsilje ljude i kćeri Avinjona.

Ti, spomenuv vu veličini
Kaj čuvaš nadu nam med sini,
Ti, mladosti vrućešoj, lepšoj v vsakom času
Krv otcov starih nam obnavljaš,
Ti i prot smrti se postavljaš,
Se v trubadurih sladkih javljaš
I kak mistral hučiš vu Mirabeaua glasu.

Naj val od vekov zna i biti
V olujah svojih strahoviti,
Naj zmeša narode i zbriše medje širom,
Al mati zemlja, Narav, vsako
Nahrani dete čist jednako
Si z mlekom: z prsah trdih jako
Vsim maslinam bu dala fino olje zmirom.

Duša, kaj zmir se pomladjiva,
Gizdava, vesela i živa,
Šum Rone hrže te i z reke vetri ovi,
Ti v šumah, sladnih do glibljine
I v dražicah, kad sunce sine,
Pobožna duša domovine,
Zovem te, v provansalski stih se moj vtelovi!

Iz epa: »Calendau« Cant I

MARIJA HERVAČIĆ:

LEGENDA SA BIJEGA U EGIPAT

Mala židovska naseobina Simoneja oslanjala se kamenim blokovima svojih kuća na ogranke Judejskoga gorja, a preko ravnih krovova gledala je na jug spram Egipta.

Uz cestu koja je vodila iz Palestine u zemlju faraona primao je kameniti studenac nijemom dobrodošlicom umorne putnike. Osjenjavalo ga nekoliko vitkih paoma svojim lepezastim krošnjama koje se melankolično ocrtavahu na plavom obzoru.

Na sjeveroistoku pogrbili se hrptovi gora, a na njihovim bokovima stršile su sive pećine kao ogoljena rebra. Narod je ovo stijenje nazvao »Pećine nečistih«, jer su se u njih sklanjali izopćenici — gubavci.

Jedne noći, kad su već blijedjele zvijezde na istoku, dvije su žene krenule sa naseobine Simoneje prema studencu. Tanja i viša bila je Rahela, mlađahna kćerka rabi Joshua. Pratila ju služavka Sara. Drhturile su od studeni. Pijesak je škriputao pod njihovim koracima, ali to nije sprečavalo Rahelu da prisluškuje glasovima istočne noći. Učinilo joj se da čuje uzdisaje i šapat. To je šumio lagani vjetrić. Ona je uporno gledala spram »Pećina nečistih«, koje su se crnile u noći mrke i prijeteći. Gdjegdje je plamsala u njihovoj utrobi vatra, a njoj se viđalo da oko nje lunjaju sablasne sjene.

Sara je turobno pogledavala na svoju gospodaricu. Bilo je još tamno, a Rahela se umotala u maramu od fine vunice i nije moglo da se razabere ono prelijepo lišce što se u posljednje vrijeme usitnilo i poblijedjelo. Da, venula je njezina mlada gospodarica kao ruža jerihonska za dugotrajne suše.

Rahela se najednom zaustavi:

— Stani, Saro! Pst! I nagne glavu spram »Pećina«.

— Ne čuješ li harfu?

— Ne čujem, gospodarice!

Ali doista je vjetar nosio s Pećina njezine nježne zvukove u dolinu.

— Oh! — prostenje djevojka — to svira on, Benjamin!

Sada je i Sara čula sviranje i prepoznala napjev o »Siroti Esteri.«

Mladi Benjamin, sin zlatara Jude iz Simoneje bio je po čitavoj Palestini poznat kao pjesnik i svirač. Sve su djevojke znale naizust njegove pjesme. Katkad je i Rahela pjevala kad je tkala ćilim, pa je Sara upamtila stihove:

Imaš li koga Ester, kćeri Natanova?
Ne imam nikoga putniče neznani,
Do zemljice, majčice tvrde
I sunašca oca dalekog
I srca svoga osamljenog.

A sada je mladog pjesnika izjedala strašna bolest.

Rahela je stisnula ruke na grudima, da su škripnuli članci u prstima.

— Je li moguće, Saro, da me je majčina sjena pozvala u snu na ovaj studenac samo za to da mi se ucvili srce?

Stara je služavka odgovorila ozbiljno, gotovo strogo:

— Sanje su prečesto samo varke naše krvi, Rahelo, kćeri Joshuina! No možda je u tvome snu ipak skrivena volja Gospodinova i ne smijemo se ljutiti, ako je ne dokučujemo.

Kako su u tom došle i do studenca, sjednu ispod paoma. Sara je nečujno uzdisala. Djevojčinim hirom činio joj se ovaj noći izlet na kome su se izvrgavale možda napadaju kakvih skitnica, ali nije imala srca da odbije tako usrdnu molbu drage djevojčice. Ipak se sada kajala, poradi svoje slabosti. Pekla ju savjest, što loše zamjenjuje pokojnicu, majku Rahelinu. A što bi tek rabi Joshua da za to sazna! — Stara sam i slabe pameti i slabog srca — uzdisala je Sara.

Rahela je naslonila glavu na paomu. — Sklopila je oči i hvatala zvukove harfe. Ona je iskusila da je neznatan bol koji poznaje suze i nije mogla da olakša plačem muku svoje duše kad je mislila na ono osamljeno srce koje pjeva o siroti. Koliko je topline moralo da ima to srce, kad je i u najvećoj bijedi moglo da prebire na harfi! Zar se ono smirilo? Njezin otac, umni rabi Joshua tvrdio je, da se plemeniti duhovi mogu uzdignuti do svetosti kada dospiju do granice očaja. I onda sađe u njih nebeska spokojnost. Možda ju je zato pokojna majka pozivala u snu ovamo, da spozna kako se smirio Benjamin, pa da se i sama smiri? Ali ona je bila premlada da shvati sve to. Njezina je mladost hlapila za životom i ljubavi. I svaki onaj zvuk harfe pratio je potiskivani krik bola u njenoj duši.

— Rahelo! tiho je zovne Sara i pokaže joj rukom dva putnika koji su jahali na magarcima. Dolazili su od strane palestinske. Obasjavala ih blijeda svjetlost nalik mjesečevoj i Sara se uzalud razgledavala nebom, ne bi li otkrila izvor tog svijetla.

Putnici su se približili studencu i zaustavili magarce. Mlad, crnobrad čovjek, odlučnih i muževnih crta lica, sjaše i skine s magarca mješinu, da zagrabi vode. Drugi je putnik bila mlada žena koja je držala u naručju djetešce prekriveno maramom. Rahela i Sara gledale su je zadivljeno. Nikad još nijesu vidjele onolike krasote. Ispod ovisokog i plemenitog čela, te fino savijenih obrva, sjale su velike crne oči neobično nježne i sjetne. Tanki nos, ovalno, blijedo lice i divno ocrtana usta odavala su otmjenost koja je silila na počitanje. A ipak su to bili obični, siromašni ljudi, što se opažalo po njihovoj vanjštini.

— Hladno mi je, Josipe — strese se mlada majka.

— Bojim se, nećeš li se nahladiti, Miriam — zabrine se čovjek.

Rahela, ponukana svojim dobrim srcem, hitro skine toplu maramu i pristupi stranoj majci. Ono bijelo svijetlo obasja dražesnu djevojku.

Sada tek putnici ugledaše nju i Saru i kao da se prepadoše. A Rahela se nakloni i upita učtivo kako je dolikovalo rabijevoj kćeri:

— Smijem li pokloniti majci putnici svoju maramu? — I brzo dometne, jer se bojala, da ne bude odbijena:

— Imadem toplu haljinu, a jer ću hodati, neće mi biti hladno.

Putnica pogleda svoga muža. On je o magarca vješao mješinu punu vode. Tiho reče ženi:

— Prihvati dar, Miriam, jer i sami darivamo u onaj mah kada primamo poklon dobrote.

Majka na to uzme maramu, toplo zahvali Raheli i zapita je:

— Reci mi, tko si ti, dobra djevojko!

— Ja sam Rahela, kći rabi Joshue iz Simoneje.

— Vidim tugu u tvojim očima, Rahelo, kćeri Joshuina. Djevojka se lecne, jer je navikla bila da krije svoje osjećaje, ali ono divno lice bilo je nebeski blago, a one čiste oči prozirale su srce. Zato odgovori malo zbunjeno, ali iskreno:

— Da — nesrećna sam i neću se smiriti sve do smrti.

I pogleda prema »Pećinama nečistih« odakle se slatko javljala harfa.

Mlada se majka osmijehne.

— Pa ipak, Rahelo, ti ćeš se smiriti još prije svanuća. Ali sada pogledaj moje djetešce! I otkrije mu lišce. Dijete je spavalo. Zlatne trepavice podrhtavale su na ružičastim obrazima, a oko nježne glavice sjale su blijede zrake. Tada su Rahela i Sara pomislile, da je i prijašnje svijetlo dolazilo zapravo od djeteta. Ono mora da je sveto. Djevojka poblijedi. Potresla ju sila spoznaje da je morala doći na studenac za to da susretne ovo djetešce. Shvatila je, da je došao čas milosti. Sva plane od ushita, a srce joj nabuja od vjere, one silne vjere koja bregove valja.

— O djetešce — sveto djetešce, zavapi Rahela — spasi Benjamina! Iscijeli ga od gube!

Starica Sara ispruži također ruke prema djetetu gunđajući od uzbuđenja nešto nerazumljivo.

Mlada se majka nagnula i prislonila lice na dječje obraščiće u prenježnom milovanju, a kad se uspravila, sjale su joj oči ljepše od zvijezde jutarnjice.

I reče svečano:

— Pođi s mirom Rahelo, kćeri Joshuina; tvoja je molitva uslišana!

Rahela se povije i pokloni do zemlje, a putnici krenuše prema zemlji egipatskoj. Bijeli anđeo Božji pokazivaše im put.

*
* *

Legenda spominje da je u onaj isti mah ozdravio od gube pjesnik Banjamin, sin Judin. A potomci njegovi i žene mu Rahele, kćeri Joshuine, živjeli su po zakonu i u strahu Božjem.

DR. HIJACINT BOŠKOVIĆ:

TEMELJ LJEPOTE

Svakoga čovjeka koji hoće da rastumači pojave u prirodi pa nastoji da mu ne izbjegne nijedan događaj u svijetu, mora zaokupiti pitanje: Zašto se čovjek zanosi za materijalnom prirodom i zašto nalazi u njoj nešto što mu se mili? Pitanje je to opravdanije, što smo svijesni da cijeli materijalni svijet, bio on ne znam kako velik i lijep, sadržavao on u sebi ne znam kakve čarobne ljepote, nije ni sjena onoga što se krije u svima nama, a što nazivljemo jednim jednostavnim imenom: duša. Ta tajna sila, skrivena materijalnim očima, sadrži u sebi, u potpunijem smislu, i ono što je u materijalnom svijetu, kao i ono što se neizmjerno izdiže nad njim. A ipak opažamo da taj naš duševni svijet, tako bogat i tako uzvišen, teži za prirodom, divi joj se, uživa u njoj i smatra je ljepotom.

Oni koji ne mogu zaći u bit predmeta, kazaće da se čovjek kreće oko ove prirode i da samo u njoj nalazi objekt svoje estetske težnje. Kada po prvi put, govorio je pozitivist Taine, otkrijem život u prirodi i zašavši u njezinu strukturu pronađem čudesni organizam njezinih dijelova, tada se zadovoljavam ovom kontemplacijom i ne tražim ništa više.

Nesamo kršćanski osjećaj, nego ni prvi principi zdrava razuma ne mogu usvojiti materijalizam ove pjesničke inspiracije. I mi sami, iako više puta nesvijesno, osjećamo, da se naša duša ne može zadovoljiti onim, što očima vidimo i prstima pipamo, pa smo skloni da tražimo pravu realnost u drugom svijetu duhovne stvarnosti. A kada bi nam tko kazao, da se naš zanos odnosi na svijet koji je ispod nas i da našim težnjama nema ništa više od materije, mi bismo se s pravom pitali: Ima li smisla zanositi se za onim što nas ne može oplemeniti, budući da smo iznad toga?

Zaista, svi su veći duhovi nastojali da toj činjenici našega estetskog poleta dadnu dublji smisao i jače značenje, pa su ideal ljudskih težnja postavljali u nešto što je više od materije koja danas jest, a sutra propada. Sam je slavni Mikelanđelo običavao reći: Duša, raširujući krila da poleti k nebu odakle je sišla, ne zaustavlja se na onome što joj oči zavarava a krhko je i varavo, već u svom uzvišenom letu teži da se dovine prvoga principa lijepoga svemira. A Lamennais je rekao: Osjećaj lijepoga nastaje u nama pri dodiru svemira, ali jedino tada kada u viziji ideja, preko prolaznih materijalnih forma, nazrijemo svijet nevidljivih bitnosti.

Platon je tu istinu dobro shvatao, pa je čak bio sklon da u prilog nevidljivog svijeta zaniječe realnost onoga što je materijalno. To je on, kao u ostalom i svi njegovi učenici, činio tako, da je nijekao pravu bitnost ovome svijetu, a tvrdio je, da je prava narav na drugom duhovnom svijetu. Ono, što gledamo očima, nije drugo do sjetilna pojava vječno trajnog i duhovnog. Ljepota sjetilnoga jest samo odraz ljepote duhovnoga. Zato nas umjetnost, i uopće sve ono što je lijepo, ne smije zaustaviti na sjetilnome, jer bi to značilo ostati na po puta, već nas mora ponijeti tamo gdje je vječna istina i gdje je prava nepromjenljiva ljepota i neprolaznost.

Kršćanski filozofi nijesu nikada zabacili srčiku ove nauke iako su je očistili od pretjeranosti, jer se ona potpuno slaže s načelima objavljene vjere, pa su je još više oduhovili i idealizirali. Dok je Platon govorio, da je prava realnost u drugom svijetu koji je nad ovim vidljivim, kršćanski su filozofi nadovezali, da se to nalazi u samome Bogu, da je on arhetip po kojem je sve sazdano, i da je po uzoru njegovih ideja sačinjen svemir, pa i onaj materijalni. Sve što vidimo, a i ono što ne vidimo, odraz je ljepote Najljepšega. Svaka čestica nalazi svoj konačni razlog u onome što je nedokučivo, a svaka nas ljepota vodi konačno svome izvoru odakle je i proistekla.

Sv. Toma je dao razlog tome kad je kazao da je Bog cijeli taj svemir stvorio po uzoru svojih ideja. U spoznaji samoga sebe on je upoznao i mogućnost stvorenja predmeta na neizmjerno mnogo načina. Učinio je zato svijet po uzoru onoga što je u sebi vidio, tako da stvari nijesu drugo nego odraz njegove naravi, razumije se, samo u slaboj i dalekoj sličnosti. To je, čini se, opazio i sam Kant kada je kazao da je lijepo refleks beskonačnoga u konačnome. To na divni način izrazuje nadahnuti pjesnik koji nam pokazuje da nebo i zemlja naviještaju slavu Boga i da su prepuni slave njegove, a njegovo ime da je slavno na cijeloj zemlji.

Upravo, ako malo bolje zađemo u stvar, mi ćemo se uvjeriti, da je na dnu svega u samoj biti stvorova glas onoga koji ih je stvorio, a opazićemo da on upravo nije daleko, da je on tu, s nama, među nama: u njemu se krećemo, živimo i gibamo. Kao što je on princip svakoga lica, tako da se ne može zamisliti nešto što bi postojalo bez njega i što ne bi bilo u neprestanoj vezi s njim, tako se isto ne može zamisliti nešto lijepo bez Najljepšega s kime je u neprestanom odnosu. On, svojom moći uzdržavanja koja je samo nastavak stvaranja, podržava svaku dobrotu i ljepotu. Po njemu je nešto lijepo i dobro. Rastavimo Boga od svijeta ili ga pomiješajmo s njim, što će nam ostati od ljepote? Tvar koja propada.

Sveci, ti najpronicaviji geniji, imali su uvijek smisla za prirodu, pa nije osamljena pojava da su taj svoj zanos pokazali u divnim svojim pjesmama. Oni su se zanosili za onim što je lijepo. Opazili su da se u ljepoti nalazi živi odraz nestvorena. Svijesni su bili da je ljepota »nipote di Dio«, kako ju je nazivao Dante. Upravo, njihov zanos za prirodom nije bio u protivnosti sa zanosom za Bogom. Naprotiv, ova dva osjećaja divno su se podupirala. Ulazeći u prirodu došli su do uvjerenja da se iza nje krije onaj koji je to stvorio i koji je bio glavni i jedini objekt njihove ljubavi. Najdublji smisao svijeta našli su u Bogu. Zato, ljubeći prirodu, ljubili su i Boga. Došavši do njezine naravi vidjeli su da je ona Božja, pa su čuli njezin glas koji im je govorio samo o Bogu i o njegovoj veličini. Nijesu mogli ispravno ljubiti prirodu, a da se još više ne uzdignu do ljubavi Boga.

Katolik kao nitko drugi ima uvjete, da bude pjesnik i umjetnik prirode. Dok će se drugi zaustaviti na prolaznom pa će tražiti realnost u površini i prolaznosti, katolički će pjesnik moći da zađe u samu bit i da dođe do onoga što je najbitnije u predmetima. On će, kao ostali, vidjeti ljepotu sjetilnih pojava koje mogu da zadovolje naša sjetila, ali um nikada; ali on ne poći dalje pa će svojim pronicavim pogledom zaći u najbitniji dio prirode u onom što zaista možemo nazvati božanskim.

Uostalom naš um prirodno teži za vječnim. Kazati da nas može zadovoljiti ono što je prolazno, znači zanijekati bit naše duše koja je nešto više od tjelesnosti i sjetilnosti. A jer se izdiže nad tjelesnost, ne može ni da ima svoju sreću ni svoj pokoj u sjetilnom. Moramo se dakle opredijeliti za jedno od ovoga dvoga: ili je osjećaj radosti koju imamo u prirodi nešto sjetilno pa zato ne trebamo tražiti ljepote koja bi bila iznad onoga što očima vidimo ili ušima čujemo, ili je naprotiv ljepota nešto specifično ljudsko, pa zato nešto umno, te radi toga mora postojati objekt našega zanosa u nečemu što je nad prirodom, što je vječno. Mislim, da se neće naći čovjek koji bi se opredijelio za ono prvo i koji bi osjećaj ljepote kojim se svakako izdižemo nad sjetilnost, poistovjetio sa nižim sjetilnim nagonima, već se rado dopustiti da težnja za lijepim ima dublje značenje i da se zato njezin objekt nalazi u nečemu što je iznad sjetilnosti i prolaznosti. A to može biti samo ono što zauvijek traje.

Ako je svojstvo umjetnika da ne ostaje na površini, već da prodire u dubinu predmeta, tada možemo kazati da je samo onaj pravi umjetnik koji je podoban da se iz onoga prolaznoga svijeta dovine do neprolaznosti. Zaustaviti se na sjetilnosti i materijalnosti znači vidjeti samo površinu, a ne nazrijevati pravu bit predmeta. Suština je stvari u neprolaznom, i samo je onaj vizionar prirode koji je podoban da nazrije vječno i nepromjenljivo u onome što nas okružuje i što je pred našim očima. Zato nas mora svaka naša pjesma povesti k vječnim idejama ljepote ako već hoće biti usklađena na akordima prirode. Pjesma, inspirirana na simfoniji svemira, koji vječno pjeva jednom, nevidljivom Stvoritelju svemira, mora da vodi k nebu. Poezija koja nije isprepletena melodijama neba, ne slaže se s pjesmom Božje prirode. A zato nije ono što bi morala biti: nije jeka vječne pjesme odozgo.

PETAR GRGEC:

KNJIŽEVNICI LUTAOCI

No, to je bila lekcija, kakve nijesam očekivao. Nenadana, spontana, temperamentna, srušila se ona na moju glavu poput kratka i nagla pljuska iz nabrekla listopadskog oblaka.

Licem mi se bio prevukao smiješak neprilike koji je bio na koncu konca ipak falzifikat mojega unutrašnjega raspoloženja. Nije mi bilo zapravo ni do kakva smijeha. Iz početka potpuno bez riječi, suspregnuta daha, pun začuđenja, sličan neiskusnu optuženiku stajao sam pred dvojicom mladih katoličkih književnika, koji su mi šibali dušu ovakvim prijekorima:

— Hoćete da budete radikalac u prosuđivanju književnosti. Čim mislite, da je koji mlađi katolički pisac u novinama ili u kojem časopisu samo zaškiljio prema stramputici, eto vas odmah k nama pa nam govorite: Momci, ne valja vam ono! No čovjek, koji promatra pobliže vaše uredničko držanje, dolazi ipak do uvjerenja, da je vama stalo konačno do mase proizvoda koji se slažu s vašim teorijama, a nije vam stalo do izgrađenih ličnosti katoličkih književnika.

— Badava kušate protestirati, da to nije istina. Vaša djela dokazuju protivno od vašega protesta. U isto doba, dok ste spremni da već radi neznatne pogreške zavitlate nad nama batinu svojeg osuđivanja, u to isto doba mazite kojekakve književnike vagabunde. Čemu se zgražate, kad čujete taj naziv? Kakvo ćete drugo ime dati književnicima koji se guraju po listovima najoprečnijih smjerova, samo da iz svakoga tuđega gnijezda propiskutaju kao mladunčad poznate ptice nametnice? Književnici vagabundi! — to je još i preblago ime za njih. Okićeni crvenom kokardom izviruju oni jedamput iz falange marksista i dovikuju publici: Kuku, mi smo tu! Drugi put ih vidite kako nose cigle graditeljima nove liberalne babilonske kule i patetično deklamiraju reminiscencije iz koje Kranjčevićeve ili Krležine bezbožne pjesme. Treći put opet dolaze k urednicima katoličkih listova i smjerno moljakaju: Braćo »klerikalci«, pogledajte, ne pristaju li ove čizme, što smo ih sašili, najljepše na vašu nogu! Dolaze takvi vagabundi i k vama, a vi ne ćete da ih potjerate, kako zaslužuju, nego okušavate njihovu robu i zadovoljno klikćete: Divno, sjajno! Kako ste samo mogli pogoditi tako intuitivno mjeru moje noge?

— Velite, da čovjek mora biti vrlo obziran i taktičan prema lutaocima. I sam je izraz vagabund za vaše uši preoštar. No to može vrijediti samo za one lutaoce koji pošteno traže istinu. Međutim naši su književnici vagabundi druga vrsta ljudi. Nije njima stalo do trnovita traženja istine i ćudoredna usavršenja. Oni idu samo za svojom osobnom slavom, a osim toga i za što boljim honorarom. Deveta je njima briga, hoće li na svijetu pobijediti program Evanđelja ili Staljinova tatarsko-marksistička diktatura ili slobodnozidarska mistrija. Na sve to oni pjevaju: Šalaj mi je, ni brige me nije! Neka se čovječanstvo lomi i grči u traženju pravde, glavno je njihovo načelo: Slavite nas, platite nas! Tko da više, za njega nam pero piše! Književnici su vagabundi slični skakavcima jer se vrzu oko jednoga lista ili almanaka samo dotle, dok se nadaju od njega honoraru. Čim presahne honorar, dignu se i oni u zrak i iščeznu netragom.

— Vama se ne sviđa ta isporedba sa skakavcima. Vi radije valjda ispoređujete književnike vagabunde s izgubljenim ovcama. Dobro, neka bude, oni su izgubljene ovce, a vi mislite, da morate biti pastir, koji ostavljate devedeset i devet ovaca, da pronađete u prašumi modernih lutanja kojega obijesna ovna ili jarca i da ga natovarite sebi na ramena. Nemojte biti smiješni! Ako već hoćete tražiti primjere za svoje miljenike u Svetom Pismu, sjetite se radije svetoga Petra, kako se pred jednom sluškinjom odrekao Isusa. Tako se i vaši književnici vagabundi odriču katoličke književnosti. Marksisti i liberalci koji su manje obazrivi i sentimentalni od nas, znadu prišarafiti takvoga književnika vagabunda pitanjem: Petre, pristaješ li ti uz program »klerikalaca«? A književnik vagabund diže u zrak ne samo tri prsta, nego i obadvije šake i zaklinje se svečano: Tako mi časti, moja je duša daleko od tih natražnjaka i njihovih dogma.

— Nego, Bože nam prosti, nije li to blasfemija, kada se ime svetoga Petra dovodi u ma kakvu vezu s književnicima vagabundima? Sveti je Petar imao snage i muževnosti, da lije pokajničke suze radi svojega odricanja. A predočite sebi književnike vagabunde u pokajničkom ili pokorničkom ruhu! Ta je čeljad u svojoj beznačajnosti i nadutosti vrlo daleko od svake dublje obrazovanosti. Zato i religijske vrijednosti nemaju mjesta u njihovu

doživljavanju i proživljavanju. Poznato je pravilo: Anima humana naturaliter christiana. No promatrač bi naših prilika rekao, da to pravilo ima svakako ovaj izuzetak: Duša je književnika vagabunda od prirode amorfna i parasitska. S takvim ljudima ne bi urednici smjeli imati milosrđa. Ili, ili! Neka se opredijele za jednu, drugu, treću ili makar devetu stranu. Neka ne misle da za njih može vrijediti poslovica: Umiljato jagnje dvije, tri ili možda četiri majke siše.

Moji su mladi prijatelji — zlobnici jedni! — išli namjerice za hiperbolama i karikiranjem. Slušao sam njihove praskave riječi i oporavljao se pomalo od isprvične neprilike. Na njihove udarce odgovarala je svijest najprije općim nijekanjem: Nije istina, nije istina, nije istina! To je dakako bila više reakcija volje ili samovolje nego reakcija uma. Trebalo mi je ma kakvo oružje za obranu, zato sam iz rasklimanih pretinaca pamćenja istrgnuo početne stihove drugoga pjevanja Gundulićeva »Osmana«. Nijesam mario za to što sam uništavao srokove i preskakivao više redaka. Gledajući donekle porugljivo u svoje oponente govorio sam u sebi:

O mladosti tašta i plaha,
koja srćeš s nerazbora,
smiona si i slobodna,
zašto nejmaš misli u sebi!

No i mojega je porugljivoga posmijeha nestajalo. Sjetio sam se, da je izvor mojemu raspoloženju u povrijeđenu sebeljublju koje nije moglo podnijeti, da moj unutrašnji ja bude u tuđim očima manji, nego što se pričinjao mojemu gledanju iz neposredne blizine. Na sreću, moji me mladi prijatelji nijesu tjerali na krajnji otpor, nego su mi dopustili da se odmaknem sam od sebe i da promatram stvari iz primjerene udaljenosti. Ipak nijesam htio da se upuštam u debatu. Prigovori lete kod razigranih oponenata kao najbrži automobili, a branitelj u takvoj utakmici, iako ne hoda na štakama, a ono mora trčati rođenim nogama preko zapreka svakojakih distinkcija, kontradistinkcija, retorzija, nijekanja supozita, argumentacija i refutacija. Psihologijski je dakle i vremenski momenat bio protiv mene, zato sam se udaljio iz sobe u kojoj sam slušao neočekivanu kritiku, a na rastanku sam rekao:

— Momci, nemojte misliti da ću vam ostati dužan odgovor.

Izašao sam na ulicu. Kao da se u mojoj unutrašnjosti razbio kakav nasip, provalila mi je istom tada u dušu čitava poplava misli o književnicima lutaocima. Nošen tom poplavom prolazio sam gradom ne pozdravljajući nikoga. Vidio sam neprekidno pred sobom u duhu samo dvojicu svojih mladih prijatelja kojima sam zborio ovaj monolog:

— Hvala vam, mladi prijatelji. Čemu sam uopće osjećao i časak neugodno čuvstvo kad sam vas slušao? Vi i ne slutite, kako su mi vaše težnje bliske. I sam je način vaše kritike potpuno razumljiv premda je drastičan. Zar sam ja bio umjereniji i odmjereniji u vašim godinama? Sjećam se kako sam sa svojim vršnjacima kesio zube na pokojnog Milana Ogrizovića. Još nije bio zaboravljen dojam njegova protucrkvenoga »Prokletstva«, a on se već bio prihvatio zadaće da piše dramu o caru Dioklecijanu i da slavi onu istu hijerarhiju koju je malo prije napadao. Još su s pozornice odjekivale njegove uzvišene riječi o pobjedi Crkve i kršćanstva nad tiranijom sile i nad

požudama tijela, a već smo čitali njegova »Vučinu«, koji je sagrađen na pretpostavci, da je zvjerski nagon u čovjeku nesavladljiv. Hrvatska je katolička omladina gledala u takvoj nedosljednosti beznačajnost, a pokojni se Ogrizović branio da on nije kriv što mu je srce »zapjevalo« jedanput ovako, a drugi put drugačije.

— Hvala Bogu, što je omladina i danas radikalna i beskompromisna. To je i u književnosti jedan od bitnih uvjeta našega budućega napretka i pročišćenja. Oni, koje mlađa generacija naziva već starijima (premda im njihovo osjećanje možda kazuje da su još uvijek mladi), oni dakle, stariji, znadu više puta sakriti svoju slabost, bojažljivost i polovičarstvo maskom razboritosti, progresizma, opreznosti ili taktičnosti. Omladina, ako je sama sebi vjerna, razlikuje dobro glumu od realnog života, taktiku od programa, pretvaranje od iskrenosti. Nepatvoren je zanos idealne omladine sličan bistrim i svježim vodama, koje natapaju plodna polja i pokreću ne samo materijalna djela ljudskih ruku, nego čak i maštanje u tromih, mišljenje u otupjelih i dobrotu u izopačenih.

— I previše je opravdana ne samo kod omladine, nego i kod svih značajnih ljudi odvratnost prema onakvim književnicima vagabundima koji u isti mah psuju i veličaju istu stvar. Gdje doista postoje takvi književnnici, tamo su shvatljive isporedbe ne samo s požderljivim skakavcima, nego i sa bezličnim praživima koji mogu poprimati sve moguće oblike, ili sa sluzavim mekušcima koji nemaju hrptenjače, ili s onim hladnim gmazovima koji ostavljaju iza sebe slinav i prljav trag. No u katoličkim izdanjima, mladi moji prijatelji, ne surađuju takvi ekstremni beznačajnici, kakve ste vi crtali. Barem ih ja ne nalazim tamo. Vagabundstvo onih književnika na koje ste vi nišanili, ima mnogo nedužnije, iako ne potpuno nedužno obilježje. To su većinom vrlo mladi ljudi koji, ili radi nedovoljna religioznog odgoja ili radi mlitava temperamenta, nijesu izgradili svoje kulturne fizionomije. Istina, oni nijesu nikakvi izraziti borci kršćanskog nazora o svijetu što je svakako njihova velika pogreška. Ali nijesu to ni marksisti ni borbeni liberalci. Dakako njihova se suradnja u katoličkim listovima ne može ubrojiti u bilancu stroge katoličke literature. Oni su samo gosti, koji se primaju pod krov, dok postoji nada, da će se ipak ispravno orijentirati. To im moraju kazati i urednici, koji će ih prije ili kasnije staviti ili su ih već stavili pred alternativu, da izađu z svoje neopredijeljenosti.

— Možda su katolički književnici i urednici bili u tom pogledu dosada previše širokogrudni. U našim su se redovima odgajali Stanko Tomašić, A. B. Šimić, Đuro Vilović i još neki današnji liberalci i marksisti počevši od Slavka Kolara pa sve do Želimira Gumhaltera. Međutim u njihovim se biografijama, koliko ih ima, većinom i ne spominje, šta smo im mi dali. Naše su novine i časopisi bili za njih samo prelazna stanica. Mi smo ih osovili na noge, a kad su dorasli do konja i do koplja bojna, onda su nas ostavili. Mi smo prije toga vidjeli njihove borbe, mi smo strahovali za njih. Nijesmo ih gonili od sebe, upotrebljavali smo sva sredstva da u njihovoj duši pobijedi kršćanstvo. A kad smo koga izgubili, osjećali smo svaki takav gubitak kao težak poraz. Ne poraz ideje koja je zapisana na našem barjaku, nego poraz naših ljudskih nastojanja. Priznali smo da nijesmo bili najspretniji advokati, ali nijesmo rekli da je i predmet naše parnice bio loš. Tragedije su

apostazija bile razmjerno najčešće među književnicima. Posve razumljivo. Pretstavnici zla znadu, kada predobiju obična čovjeka, da je to samo jedan čovjek, a kada predobiju jednoga književnika, da su s njime osigurali sebi odmah par stotina ili par hiljada ljudi. Mi smo od svojih dezertera često slušali najružnije pogrde, a i gdjekoji nas je vjeran drug znao radi njih prekoriti, da smo slabići i neradikalci. Ali i to smo radije pretrpjeli, nego da nam tkogod može reći: Sami ste svojom netaktičnošću gurnuli neke književnike defitnivno u vrtlog marksizma ili liberalizma! Imade li blaža taktika uspjeha, o tom neka sudi Bog. Svakako je slučaj A. B. Šimića koji se obratio na smrtnoj postelji, rječita opomena ljudima, neka se ne stavljaju pred Božje milosrđe i neka ne tjeraju nikoga u fanatičan prkos.

— Oblici su vagabundstva, i onoga nedužnijega i onoga pokudnijega, u današnjih književnika općenito dosta raznovrsni. Pohvalan nije nijedan oblik. Povode lutalaštvu možemo tražiti i u osobnoj težnji za slavom i u materijalnoj bijedi književnika, jer neki misle, da će suradnjom na više strana stvoriti za sebe i veću reklamu i brojnija vrela »prihoda«. Ima i takvih književnika vagabunda koji se unatoč svojemu protivnomu kulturnomu uvjerenju služe nekim listovima samo zato, jer u njih mogu prodrijeti i s početničkim djelima manje formalne nedotjeranosti. Međutim dublji je uzrok vagabundstvu ponajčešće u nedovoljnoj kulturnoj osviještenosti. Neki ne opažaju da su danas drugačija vremena, nego što su bila prije pedeset ili makar prije trideset godina. Književne su se struje kod nas nekada osnivale konačno na istom nazoru o svijetu, zato mi ne pravimo u tom pogledu bitne razlike između Šenoe i Kovačića ili između mnogih predratnih »mladih« i »starih«. No danas ide diferenciranje u književnosti mnogo dublje. Sukob golemih duhovnih snaga u sadašnjici ne dopušta da evropski književnici budu indiferentni prema nazorima o svijetu, nego se i oni moraju u svojem stvaranju opredijeliti ili za kršćanstvo ili za liberalizam (koji se poput Proteja javlja u nebrojenim oblicima) ili za marksizam.

— Ovaj suvremeni diktat razbija neumoljivom snagom sve stare obruče koji pogoduju književničkom lutalaštvu. Ponajprije se raskida obruč larpurlartizma koji podržava u nekih pisaca iluziju, da oni mogu biti dvorani neke općenite umjetnosti, koja nema, tobože, nikakve veze s nazorom o svijetu. Već je Benedetto Croce označio u raspravi o talijanskim piscima Nencioniju i Panzacchiju »artističke duše« ovim nelaskavim riječima: »Žive od umjetnosti, raspravljaju i pišu o umjetnosti, ali rijetko kušaju utvrditi koju crtu svojom inicijativom. Ako se šta kreće u njihovu vremenu i u njihovoj okolici, što još nije poprimilo određena oblika, oni očekuju tjeskobno i plašljivo pjesnika koji će se pojaviti. »Danas su te »artističke duše« još nemoćnije, i vrijeme prelazi preko njih na dnevni red. Duh suvremenih strujanja razbija donekle i obruče nacionalne solidarnosti u literaturi. Zajednička se suradnja književnika u općim narodnim stvarima postizava mnogo lojalnije, ako svaki priznaju otvoreno svoj nazor o svijetu, nego ako maskirani liberalci pozivaju u ime narodne sloge sve pisce, da im pomognu podizati panteon u koji će oni milostivo primiti pored svih mogućih svojih bogova i Krista.

— Ili, ili! U dilemi ili trilemi današnjega vijeka nema mjesta književničkomu lutalaštvu. Propadaju svi individualistički književni pothvati koji nemaju iza sebe kakve kolektivne jedinice, povezane istim nazorom o svijetu i istim idealima. Stara književna društva dobivaju nov sadržaj, čitalačka se publika grupira prema novim gledištima i očekivanjima. Književnici lutaoci ne mogu »podvaljivati« savjesnim urednicima i upotrebljavati tuđe časopise kao reklamne stupove za svoju egolatriju. Svojom suradnjom mogu oni na koncu konca ipak da budu samo pomagači onoga smjera, kojemu služe opredijeljeni suradnici. Radi toga moraju oni milom ili silom kljaštriti svoju individualnost stvarajući samo takve proizvode, koji mogu sve zadovoljiti, ili ako se priklone jače kojoj grupi, drugi će im otkazati gostoprimstvo. A to je i pravo. Književne grupe imaju danas težnju, da budu disciplinirane vojske kod kojih će se znati, koga imaju u svojim redovima. Zato je razumljivo da nijedna grupa ne može popunjati svoje kulturne posade nepouzdanim književnicima lutaocima, ako neće da demoralizira i svoje vjerne pristaše. Književne grupe traže za sebe potpune ljude, a tomu zahtjevu ne mogu udovoljiti književni razlomci, koji jedan dio svoje osobe iznajmljuju »klerikalcima«, drugi dio različitim liberalcima, a treći možda pristašama historijskoga materijalizma. Narod je u svojem maštanju osuđivao na propast sve nemani s tri glave i s tri srca, a u realnosti je još više protivan ljudima trovrsna ili viševrsna mišljenja, osjećanja i prakse. Zato se ni naši literarni vojvode Balački i Muse Kesedžije i troglavi Arapi ucjenitelji ne mogu održati u sadašnjem društvu.

*

Moj se monolog dovršavao.

Prolazio sam još uvijek gradom ne starajući se za prolaznike. Gledao sam pred sobom u duhu ne samo dvojicu svojih mladih prijatelja, nego čitavu četu mladih, karakternih boraca. I pozdravljao sam ih radosno:

— Da ste blagoslovljeni vi, koji dolazite u ime nova junaštva i nova preporoda!

M. UJEVIĆ:

PROBLEM VOĐE

I

Nijedna književna vrsta nije doživjela toliko bučnih uspjeha u posljednje vrijeme kao biografije velikih ljudi. Nema nijedne evropske književnosti, u kojoj ne bi bilo više pokušaja da se prikažu istaknutiji pojedinci. Pojedini su se književnici čak specijalizirali u biografijama, odnosno u romansiranim biografijama, pa, kao Ludwig, fabriciraju na tucete knjiga koje čitači primaju rado, kritika ih proučava i komentira. Kod nas ta književna vrsta, koja uz ostalo zahtijeva mnogo naporna posla, mnogo sposobnosti i intuicije, nije naročito zastupana, iako imamo jedno djelo, Nehajevljeve »Vuke«, koje, po svojoj širokoj koncepciji i plastičnu iznošenju historijskih ličnosti, ide u red boljih radova te vrste uopće.

Ima mnogo razloga i uzroka da je romansiona biografija omiljelo štivo, ali je bez sumnje najvažniji uzrok suvremena kriza duha. Suvremeni čovjek, poljuljan u svojim dosadanjim vjerovanjima, traži oslonac za svoje djelovanje. Mnogo toga što je imalo značenje prvorazrednih vrednota, po-

staje bez značenja. Sitničava i teška sadašnjost sili ljude da traže osobe i događaje, koji su po svome opsegu i značenju velikih dimenzija. Poklonici individualizma, teoretski ili praktični svejedno, tragaju za ljudima, koji su bili veliki, traže genije, vođe koji bi pokazali kako su goleme mogućnosti čovječjeg uzdizanja. Nasuprot »proletarcima« i okorjelim demokratima koji vide napredak čovječanstva u moralnom i materijalnom napretku i izjednačivanju svih ljudi, inidividualisti ističu ljude, koji su po svojoj aktivnosti i po rezultatima svoga rada nad osrednjošću, ne bi li na taj način pokazali da tek izabrani pojedinci zaslužuju pažnju, da su tek oni, kako je već opširno dokazivao Carlyle (Latterday pamphlets, Past and Present) stvaraoci historije, predistinirani vođe. U svijesnom traganju za vođom (Benda, Jelušić, Mereškovski) očituje se, iako ne uvijek svijesno, ponajviše težnja za afirmacijom individualističke ideologije. Jedino su vođe kadri izvesti današnji svijet iz anarhije; hijerarhijsko društveno uređenje, u kome bi vođe bile neomeđeni gospodari (Italija, Mussolini) može da zaustavi padanje suvremene društvene organizacije i društvenoga poretka, pa nije bez unutranje veze činjenica da je »demokrat« Ludwig intervjuisao »velikog« Ducea. Ali to traganje i isticanje »vođa« dokazuje usput da individualistički princip u organizaciji društva i međusobnih društvenih odnosa proživljava tešku krizu. Da mu zadahnu više životne energije, pristaše toga principa nastoje istaknutim primjerima pokazati da jedino taj princip može odgojiti izabrane političke i historijske veličine kakvi su bili, na pr., Cezar i Napoleon.

II

Ta težnja za istaknutim pojedincima, za vođama, nije od jučer. Naučnu formulaciju vođa kušali su dati već poodavno Carlyle i Emerson, a više pjesnički nego filozofski glorificirao je »velikog čovjeka«, natčovjeka, Nietzsche tjerajući individualistički princip do apsurda konstrukcijom nemani, koja je izvan dobra i zla, koja je mjerilo svih stvari i svih odnosa bez obzira na relacije što ih ima pojedinac prema društvu i prema Bogu, koji je od prvih početaka prethistorije bio najveći ideal cijeloga čovječanstva, i najveći zakonodavac odnosa.

Ne priznavati raznolikost i razliku ljudskih sposobnosti bilo bi naivno. Isto bi tako bilo naivno i nerealno ne priznavati pojedinim ljudima veće zasluge za čovječanstvo od drugih. Intelektualne i tvoračke sposobnosti nijesu dane podjednako svim ljudima. Plodovi su jakih pojedinaca golemi, i oni su očiti na svakom koraku ljudske historije. Geniji su najljepši plod čovječanstva. Ali, genijalnost nije još jedino mjerilo za veličinu čovjeka, niti je vođa sinonim za genija. Najmanje je sinonim za dobrotvora. Ima genijalnih vođa za koje bi bilo najbolje, da uopće nijesu živjeli. A začudo je da se baš danas ističu takvi geniji: ljudi koji su uspjeli da »zauzdaju« mase, koji su nametnuli svoju volju narodima. Da se napišu prvorazredne biografije Dantea, Shakespearea, Goethea koliko u njima ne bi bilo skandaloznih kronika — one ne bi postigle takav uspjeh, kakav su postigle biografije Napoleona i Cezara, jer su i dnevna štampa i političke stranke i ambiciozni pojedinci glorificirali pojavu Cezara i Napoleona kao najidealnije pretstavnike tipa vođe. Nije slučajno da je karikatura od vladara, Napoleon III., potanko proučavao Cezara i da je o njemu napisao knjigu, koja

je bila zapažena i od stručne kritike. Kao što je Carlyle u svojoj historiji Fridrika Velikoga detaljno rekonstruirao Fridrikove bitke tako, da su đaci vojnih akademija uzimali njegovu historiju kao strategijski udžbenik, tako je i Napoleon III. u detalje prikazao Cezarove borbe, da još jače istakne njegove genijalne strategijske sposobnosti.

Treba razlikovati heroja od heroja; velikani koji su svojim intelektualnim i moralnim odlikala pomogli cjelokupnosti da se uzdigne na savršeniji stepen, označuju najljepše plodove čovječanstva, ali tih je velikana historija dala još do danas prilično malo u takozvanim vođama.

Dok geniji ćudoredne vrste (sveci), izumitelji i pronalazači koncentriraju u svojim proizvodima najljepše karakteristike pojedinih kolektiviteta, dotle vođe često reprezentiraju naličje pojedinih kolektiviteta: oni pretstavljaju pritom i najtamnije sile koje se javljaju u potsvijesti pojedinih naroda. Nihovo je »vodstvo« kojiput usko spojeno s nasilem, prevarom, lažju i šarlatanskom patetikom koju ljudi slaba mozga smatraju za odbljesak golemih individualnih sposobnosti. Nema gotovo nijednog prononsirana vođe, koji nije bio glumac, pa uza sve sposobnosti da shvate stvarnost, vođe se, već i na vanjski način, očituju često u prvom redu kao glumci, ljudi koji se »igraju« života. Međutim postoji velika razlika između glumaca i dobra dijela vođa: dok glumac na pozornici tek prividno ubija svoga protivnika, vođe ubijaju često svoje protivnike bez pardona — »iz viših ciljeva«, »iz razloga državnih«. Prigibanje pred silom i nepoštivanje čovječje slobode — to je dvoje moglo stvoriti »vođe« od Cromwella, Bismarcka, a naročito od Julija Cezara i Napoleona. Onaj koji nosi grančicu mira, ili koji traži slobodu za svakoga, taj nije po shvaćanju nekih vođa; vođa mora biti za njih mnogo tvrđe građe.

III

Ovo kratko razmatranje nametnulo mi se povodom opširne rasprave g. Rimarića Volinskoga u posljednja dva broja »Hrvatske Prosvjete« o »Cezaru« Mirka Jelušića. Kako sam već naglasio na drugom mjestu, rasprava g. Volinskoga pokazuje da je on s mnogo spreme i načitanosti ušao u problem Cezara, ali, meni se čini da je isto tako s dosta pomanjkanja pravilnih kriterija raščlanio problem vođe. G. Volinski ističe da je Jelušićev vođa, Cezar, u isti mah vođa i po njegovu mišljenju: dakle, primjer za kojim bi se svaki pravi vođa mogao povesti, ako bi želio da služi na interes društvu i da provede svoje namisli. G. Volinski, u završnom poglavlju svoje rasprave, daje i kanon za dobra vođu: vođa treba, prije svega, da bude karakter; on treba da zna šta hoće i kako hoće; dalje, treba da bude elastičan, da nije, dakle, poklonik ustaljenih forma; napokon, vođa mora imati unutrašnje poštenje. Ali u čemu se sastoji unutrašnje poštenje, toga g. Volinski nije potanje razložio. Na kraju, vođa mora biti egoist, to jest ne smije biti čedan.

Iako su ovo nedovoljni (a pravo reći i sumnjivi) uvjeti za nekoga tko želi biti pravi i instiski vođa, Jelušićev Cezar, koji je više manje historijski Cezar, nema tih preduvjeta, a isto ih tako nema ni Napoleon. Držim, da je i g. Volinski svijestan da nije potrebito samo da vođa zna šta hoće, nego i da je ono, što hoće *etički ispravno*. Šta je, upravo, Cezar htio? Postati

*

neomeđen gospodar u rimskom imperiju koji bi imao granice u pustinji i na obalama zapadne Evrope. Hoće li on biti neomeđen gospodar u rimskoj državi, to je pitanje ukusa i raspoloženja njegovih sugrađana. Kako su oni odgovorili na ovakve prohtjeve, poznato je. Ali u ime koga principa Cezar ide uništavati sela i gradove u Galiji? Da li je točno historijski ili nije da je i Servilija, majka Brutova i Cezarova ljubaznica, bila jedna od sila pokretačica u tom pohodu, ostavimo na stranu; šest milijuna sestercija koje je Cezar, po pričanju Svetonija, dao za nakit Servilijin, mogao je, valjda, namaknuti i bez pokolja i prodavanja u ropstvo tolikih stotina hiljada galskih stanovnika. Ali ne postoji nikakva etička opravdanost da ovaj hladni i proračunani zatirač i tlačitelj tolikih hiljada ljudi uništava čitave narode i države. Sjaj rimske države može biti opravdanje samo za lagane glave; za proširenje latinskog jezika i »prosvjete« izvan međa Italije nije bilo vrijedno razoriti nijednu ilirsku potleušicu. Štaviše, širenje je latinskog jezika i »kulture« sa čovječanskog stanovišta bilo donekle i štetno. U šarenilu autohtonih kultura održanje pojedinih naroda bilo bi od veće koristi i značenja, nego nametanje latinskog jezika i rimske civilizacije stanovnicima preko Alpi i preko Jadrana. Da su se održali Kelti na pozornici svijeta, bile bi Evropi ušteđene kasnije mnoge krvave tragedije, jer bi se bila stvorila veća ravnoteža na cijelom svijetu. Uništenje je Kelta poremetilo tijek povijesti ne samo u srednjem, nego i u novom vijeku.

I rimska je država imala pravo da se brani, ali Cezar nije išao za obranom države, nego za proširenjem njezinih granica na štetu drugih naroda i drugih država: činjenicu, koju mora osuditi svaki čovjek koji drži da etos mora vladati ne samo među pojedincima, nego i među društvenim zajednicama. Začudo je, da ove činjenice nije opazio ni Papini, inače tako osjetljiv za sve pojave; i on, na svoj način, glorificira Cezara držeći da je Cezar utro putove kršćanstvu, pa ga zato nazivlje prvim Rimljaninom katolikom! Veća kontradikcija jedva se dade pronaći. Jedva je moguće zamisliti veću razliku između Cezara i između vođe, kakav bi morao biti po kršćanskoj nauci. Stara zabluda nekih Romana, koji iz pradjedovskog stvaranja daju staromu Rimu veću ulogu u širenju kršćanstva nego i samomu Kristu, našla je i ovdje svoju kobnu primjenu.

Carlyle je ustvrdio da su ovakve vođe dar Providnosti: oni stišavaju strasti; usklađuju građanske interese; bujicama daju određen tok; i Napoleon prema kome engleski esejista ne pokazuje, inače, naročite nježnosti, dao je određen tok francuskoj revoluciji, i kad je tu misiju izvršio, postao je suvišan. Stvarno, on je bio suvišan od početka do kraja. Jer ovakvi ljudi nijesu dar Providnosti, nego, možda, u najboljem slučaju gorak bič Providnosti. Čovječanstvo bi mirnije živjelo bez njih, ili bi barem živjelo s manje žrtava. Ako bi se sami Francuzi bez Napoleona i sami Rimljani bez Cezara više iskrvavili, to je, konačno, njihova stvar. Bolje bi bilo i to, nego što su pod vodstvom svojih vojskovođa išli uništavati čitave narode. Zar bi bila, najzad, veća šteta da je propala čak i rimska država, nego što je bila smrt stotina hiljada alpskih i galskih naroda? Ili bi, možda, bila veća šteta da se Napoleonov genij nije ni pojavio, nego što je na hiljade glava Nijemaca, Poljaka, Rusa, Hrvata i drugih naroda moralo platiti strategijske osnove potomka korzičkih briganata?

IV

Čudnovato je kako moralna osjećanja i uvjerenja teško kroče naprijed. U civiliziranih je naroda jedva moguće naći normalna čovjeka koji ne bi osuđivao ubistvo, izvršeno svakidašnjim načinom. Ali neka se ubojica pojavi u nimbusu obična hajduka, već se etički kriteriji u mnogih ljudi kolebaju, i hajduk postaje član potpuno korektna društva. Dolaze onda ljudi koji se čude i snebivaju kako može tkogod slaviti Jocu Udmanića ili Čarugu. Vele da je takva hajdučka romantika znak velike zaostalosti kojega naroda. Posve ispravno, no neka se ne zaboravi da se u takvu stadiju hajdučke romantike nalaze, upravo, svi oni koji neograničeno slave velike osvajače u povijesti svijeta. Svi su narodi puni takve zaostalosti. Malo ima ljudi koji željeznom dosljednošću osuđuju ubojice i zatirače ne jednoga čovjeka, nego stotina hiljada ljudi. Pojedinačne ubojice ljudska pravda šalje u tamnice, a kolektivne ubojice ljudska pamet proglašuje kojiput vođala te piše o njima debele knjige i njihovim duhom napunja školsku omladinu. Doista, trnovit je put ljudskog moralnog usavršivanja, kad se ljudi mogu i u vrijeme koje mi držimo visoko kulturnim, oduševljavati veličinom ovakvih vođa, na koje se mogu primijeniti proročke riječi: »Prvaci su tvoji nevjernici, drugovi tatova« (Izaija I, 23). Mi smo u današnje vrijeme, barem bih ja tako rekao, pali dublje od onoga doba kada je Mommsen pišući o Cezaru otvoreno priznao da je za čovječanstvo sramna (beschämend) ta činjenica, što se imenom ovoga čovjeka nazivaju najviši pretstavnici civilnoga društva.

Problem je vođa postojao u prošlosti kao što postoji i u sadašnjosti. Kod Carlylea je taj problem naopako postavljen, jer on veli: »Fichte, njemački filozof, držao je, otprilike, prije četrdeset godina u Erlangenu vrlo znamenit niz predavanja »o biti učenjaka«. Na osnovu transcendentalne filozofije u kojoj je on bio glasovit učitelj, tumači Fichte, ponajprije, da su sve stvari koje vidimo i činimo na ovoj zemlji, naročito mi sami i sve osobe, nekakva odora ili osjetilna pojava i da ispodo svega kao bit stvari leži ono što on naziva »božanskom idejom svijeta«, i to je zazbiljnost koja se nalazi »na dnu svake pojave«. Velika masa ljudi ne može upoznati takvu božansku ideju u svijetu, ti ljudi žive samo u površnostima, običajima i prividnostima svijeta te i ne sanjaju da među njima postoji nešto božansko.«

Ovakvo stanovište mora voditi s jedne strane u skepticizam i u očaj, a s druge strane u samovolju i obožavanje sile. Zacijelo ne smijemo proglasiti široke slojeve naroda nikakvim božanstvom, ali je isto tako krivo proglasiti te slojeve stokom i predati ih na milost i nemilost nekakvim herojima koji bi se najposlije mogli pozivati samo na svoje subjektivno mišljenje da je ono što oni uče i čine odbljesak božanske inspiracije. Problem vođa valja postaviti s objektivna gledišta i bez robovanja hajdučkoj romantici. Nijesu mase konj Bukefalo koji traži svojega binjedžiju. Pravda je i istina kao kruh kod kojega je i običnu čovjeku dano da prosuđuje je li dobro umiješen i ispečen. U prošlosti su postojali vođe koji su radije trpjeli nepravdu, nego da okaljaju svoje ruke krvlju. A postojali su i drugi vođe koji su puštali uzde svojoj pohlepi za »veličinom« i slavom te su se držali načela da svrha posvećuje sredstva i da se njihova djela imaju prosuđivati prema časovitim uspjesima (a takovi su, konačno, i oni uspjesi koji traju par sto-

tina godina!). No s lošim principima djelovanja čovječanstvo je baštinilo od njih ne samo polja posuta lešinama, nego i neprekinut lanac nemira, osveta, ratova i uništavanja. Mi možemo razumjeti da je subjektivna krivnja kod toga mogla biti manja u Cezara nego u kojega njegova nasljednika i imitatora u kršćanskom vijeku; ali kad govorimo o idealnim vođama kakvi bi morali biti, onda se ne možemo zaustaviti na krvavoj prošlosti, već moramo, oslobođeni od hajdučke ili cezarske ili napoleonske romantike, postaviti kao ideal takve vođe koji bi bili izraz one prave »božanske ideje svijeta« koja je objavljena u ćudorednim zasadama Evanđelja.

No ako tko misli da ne smije priznati vrijednost Evanđelju, neka prizna vrijednost tisućgodišnjemu iskustvu čovječanstva. Razvoj svijeta može se zamisliti samo u ovoj dilemi: Ili je ideal čovječanstva Nietzscheov »natčovjek«, a onda sav problem vođe stoji u tom koliko tko spretnije upotrebljava silu; ili je ideal čovječanstva čovjek ljubavi, a onda pravi vođa mora paziti svagdje na etičnost i cilja i sredstava. Ne treba mnogo oštroumnosti da se uvidi opravdanost ovoga drugoga ideala. Čovječanstvo je odviše velikim žrtvama u krvi i patnjama sazrelo za ovakvu spoznaju. Međutim, tragedija je čovječanstva u tom što ono živi u strašnoj kontradikciji između teorije i prakse. Svi ljudi, i vođe i nevođe, priznaju obveznost etičkih zakona i u privatnom i u javnom životu. Barem kada se radi o prosuđivanju tuđega djelovanja, onda su ljudi do najtanje sitnice svijesni šta je to defenzivna i nužna obrana, šta je to altruizam i egoizam, šta je vrijeđanje tuđega prava i poštivanje zakona. No velikomu dijelu vođa u povijesti kao da je bila glavna svrha kako će lijepim formulama prekriti što ružniju praksu. Na transparentima diplomatskih iluminacija čitamo često prepisane paragrafe iz Kantove knjige »Zum ewigen Frieden«, a ispod toga se slobodno šepiri pohlepa, zavist, lakoumnost, mržnja, vjerolomstvo i, uopće, gaženje svih etičkih načela. Nedavnim su ratnim stradanjima (govori se neprestano o milijunima ratnih žrtava) ljudi vrlo mnogo naučili, zato stavljaju i na vođe veće zahtjeve. No umjesto da se ti opravdani zahtjevi ispune, nekima je glavni cilj kako će stvoriti takvo stanje u kojem će njihova volja što lakše natjerati mase u nove Golgote. Radi takvoga duha imale su vrlo velik uspjeh u Italiji dvije njemačke knjige: knjiga Mirka Jelušića i knjiga Fridrika Gundolfa o Cezaru. Kod ovakvih prilika, glavni se problem vođe mora svesti ne toliko na psihologijske (oštroumnost, odvažnost, praktičnost) koliko na etičke osobine. Kriza vođe u svijetu, ako se tako smije reći, nije nastala, u glavnom, radi neznanja kolektiva, nego radi nesklada između teorije i prakse, ili između etičkih načela i upotrebljavanja vlasti. Mnogo su griješile mase, ali još su više griješili vođe. Etičkim napredovanjem osposobljuju se i kolektivne jedinice da budu još vredniji politički subjekt, i vođe da budu dostojan odraz kolektiva. Vođe u smislu Cezarovu i Napoleonovu ne mogu nas više zadovoljavati, jer je kod njih mač u dobrom dijelu negacija pravde i imao bi da daje samo pravo jačemu. Političku sposobnost vladanja treba spojiti sa socijalnim etosom. Takav onda vođa može koristiti čovječanstvu, a vođa bez toga etosa mogao bi lako da postane kolektivni ubojica, zatirač i krvolok.

JOSO BENAC:

ILUZIJA

U časove prošle svijet sam jedan snivo
i blještav i sjajan, čaroban i mio.
Ko radosnu tajnu za se sam ga skrivo,
te zirnut u njega nije nitko smio.

U proljetna jutra i zapade ljetne
sve prelive svijetla u njeg bih utkivo.
Upijao žudno sve sam šare cvjetne,
da utkam ih njemu u čarobno tkivo.

Ko kakvi bogatun s ponosom sam gledo
na blago to svoje. Tepao mu lijepo.
Svijet bje taj mi draži nego majci čedo,
te strepljah nad njime i mazih ga slijepo.

U časove prošle svijet sam tajan tkao
i divan i blještav, čaroban i mio.
Sad, kada sam htio, da bih vam ga dao:
sve dugo to tkanje nije — što sam htio!

CANTICUM AUTUMNALE

(Kritičaru M. U.)

Svako stablo sad je samo jedna tuga;
opustjela grana svaka jedan bol.
Agonija lišća pjeva svemu moll,
a Martinjsko sunce nad svime se ruga.

Toplim svojim pljuskom zlati čitav kraj:
mrazni kristal topi, pije hladnu rosu,
šaroliku srmu po luzima prosu,
na paučnom tkivu dršće njegov sjaj.

Kao sjetna miso sam po kraju lunjam.
Pabirčim rasulom svih orgija ljeta.
U me zuri oko mrazovčeva cvijeta
ko djetinji pogled pouzdan i drag.

Nostalgija svega prožima me jaka
i fizički bolna za mladosti dnima:
u viziji gledam rasap svojim snima,
a pred sobom život okljaštren i nag.

Dok Martinjsko sunce nad svima se ruga
i prpošni cjelov nad sav siplje kraj:
agoniju njegov razotkriva sjaj,
a pred mojim vidom dršće svijetla duga.

DR. VELIMIR DEŽELIĆ, SIN:

WELLSOVA »POVIJEST SVIJETA«

Knjiga iz područja nauke »kojoj je cilj kud i kamo viši nego čisto naučni«

Začudo je u kolikim sam već kućama po pijaninima, kredencima i psihama naišao na jednu opremom, obujmom i cijenom *dekorativnu* knjigu što ju je izdalo beogradsko *Narodno delo*, a tiskala zagrebačka *Tipografija*. U predgovoru piše g. P. M. *Petrović* da će za tu knjigu jednoga dana *Wellsu* podignuti spomenik, jer je sama za sebe ta »*Povijest svijeta*« dovoljna da piscu osigura slavnu besmrtnost. »Ovo djelo mogu razumjeti laici« — tumači g. Petrović i zahtijeva: — »Svi muškarci i žene, koji znadu da misle, moraju pročitati *Wellsovu* »*Povijest svijeta*«, jer nikada nije bilo historijskog djela koje bi se moglo usporediti sa ovim... Ideja kojom on (Wells) pristupa obradbi povijesti jest upravo revolucionarna: ona znači oslobođenje duha od okova pogrešnih tradicija... Wells (je) pjesnik i umni *sociolog*... *Njegovi su ciljevi kud i kamo viši nego čisto naučni!*...«

Ilustracije g. *Horrabina* u toj povijesti crtane su po naročitoj uputi Wellsovoj; tako su izrađene karte i neke tabele, a sve je to sačinjeno također s namjerom »kud i kamo višom nego čisto naučnom«.

Zaista! *Wellsova* »*Povijest svijeta*« uopće nije naučna knjiga. Ona ide u red *Rousseau-ovih* »*Emile*« i »*Contrat sociale*«, *Büchnerova* »*Kraft und Stoff-a*«, *Häckelovih* »*Welträtsela*«, *Nietzscheova* »*Also sprach Zarathustra*«, *Bebelove* »*Die Frau*« i sl. Naučenjaci prelaze mimo i preko takvih radnja, ali upravo ove i ovakve knjige jesu od osudna značenja kod stvaranja ideologije pokretâ masa. Historik će i literarni kritik zato olako obračunati i s Wellsovom »Povijesti svijeta«, jer je gotovo sve to fantazija, ali netko, koga u prvom redu zanima odgojni i socijalni momenat, moraće se jače zamisliti u to djelo »umnog *sociologa*« čiji su ciljevi »*kud i kamo viši nego čisto naučni*«.

Kod nas koji nemamo ovako omašnih edicija, činiće se ta knjiga zamašnijom već zbog same svoje vanjske »reprezentativnosti«. A držim da će tu knjigu, što su je roditelji kupili od nasilna agenta (za 300 ili 400 dinara!) možda više kao ukrasni predmet, držim da će tu knjigu koji taj sin i kćerka početi pregledavati (već radi ilustracija), pa će ih slike i spretni naslovi i podnaslovi namamiti da počnu čitati. Najzad će gdjekomu i imponirati, ako pročita ovako »veliko i slavno djelo«. Pročitate ga lako, jer se sam autor hvali da mu je »Povijest svijeta« »napisana jednostavno i za prosječnog čovjeka, a svrha (!) joj je ipak viša od toga da bude samo zanimljivo štivo«.

Taj cilj i svrhu razabraćemo, na prvi pogled, ako iz te »Povijesti svijeta« navedem samo nekoliko naslova i podnaslova. Evo ih: Postanak našeg svijeta. Zemlja u prostoru i vremenu. Prva živa bića... Prirodni izbor i promjene vrsta... Vijek razvitka mozga... Prvi tragovi bića sličnih čovjeku... Pojava nama sličnih ljudi... Prve misli... Otac porodice i vjera. Strah i nada u vjeri... Stvaranje priča i mita. Raznovrsna vrela vjere... Bogovi i zvijezde... U povijesti se pojavljuje svećenik... Svećenici i kraljevi... Egipatski bogokraljevi... Prve *nezavisne* ličnosti... Mjesto Izraelićana u povijesti... Grčka misao... Nauka i vjera u Aleksandriji.. Sukob nauke i legende... Evanđelje Gautame Budhe... Veliki kineski učitelji... Novi oblik države (Latini)... Od Tiberija do božanskog imperatora... Učenje Isusa Nazarenca. Kasnije dopune Kristovoj nauci... Stvaranje službenog kršćanstva... Prva Muhamedova poruka... Slavno doba Kine... Muhamed i Islam... Umni život arapskog Islama... Zapadni svijet u doba svoje najveće zapuštenosti (u tom su poglavlju još otsjeci kao n. pr.: Pokrštenje barbara... Karlo Veliki... Popis istaknutijih papa...)... Veliko (slavno!) carstvo Džingiskana i njegovih nasljednika. Ojačanje i pobjeda Mongola. Zašto Mongoli nijesu primili kršćanstvo?... Preporod zapadnih civilizacija... Evropa počinje samostalno misliti... Prvi navještaji komunizma... Kako je papir oslobodio ljudski um?... Prva zora modernog socijalizma... i t. d.

Oblik povijesti, uz momentani povećani interes za historijsko štivo, sigurno je veoma spretan način da se (još uz vrlo apodiktično dociranje!) »prosječnom čovjeku« sugerira izvjesna tendencija.

I Wells odmah počinje da fascinira toga »prosječnog čovjeka« sa prvih osamnaest glava i osamdeset i pet otsjeka. Tu je redom iznesena građa iz historičara tuđih područja (astronomije, geologije, biologije, etnologije, teologije i sl.). Kao bezuvjetno utvrđena činjenica ovdje se prema ukusu i potrebi nižu inače najopreznije postavljene hipoteze raznih autora odnosnih disciplina. Ali »cilj koji je kud i kamo viši od čiste nauke« treba taj i takav uvod, da se poslije bezbroj puta mogu citirati »razvoj«, »izbor«, »promjena«, a naročito nesretni »neanderthalski čovjek«.

»Oslobađanje duha od... tradicija« provodi Wells promišljeno, proračunano i programatski, a u isti mah tako oprezno, da toga »prosječni čovjek« neće lako ni primijetiti. Protiv sviju tradicija Wellsove su na primjer simpatije trajno uz Azijce, uz »velike i umne« Kitajce, uz budizam, uz »pobjednike« Mongole (koji srećom nijesu primili kršćanstva!), uz »tolerantni i umni« Islam i tako redom.

S kolikom spretnošću i smišljenošću »oslobađa od tradicija« Wells svoga »prosječnog čovjeka« može se jasno razabrati, ako motrimo kako on kroz dugih 700 stranica oktava nastoji da iz ljudskog društva likvidira Krista, kršćanstvo, a naročito katolicizam.

U početnim glavama govori Wells o religijama i svećenicima uopće — nekoliko gore već citiranih naslova dovoljno je pokazalo, kako. U glavi »Mjesto Izraelićana u povijesti« Wells se, s pomoću danas prilično popularnog antisemitizma, ruga čitavom »Starom Zavjetu« i naziva ga »sporednim događajem od svoga početka do kraja«. Krista zove Wells »Isus Nazarenac« i stavlja Ga sasvim u red »velikih učitelja« Konfucija, Budhe i Muhameda. Oveći citat na ovome mjestu neka bude odmah ogled Wellsova stila (i prijevoda M. Ozerovića i M. Golika!) i dokaz tvrdnji da on veoma spretno, ali smišljeno svoje čitatelje »oslobađa od tradicija«, jer eto kako piše o Kristu (str. 282.):

»Po svoj prilici će čitatelji ove knjige najvećim dijelom biti kršćani. Možda će biti i nešto Židova. Svakako će barem čitatelji kršćani smatrati

Isusa Nazarenca kao biće koje je bilo nešto više nego običan čovjek i učitelj, pa zato njegovu pojavu u svijetu ne smatraju kao prirodni historijski događaj. Oni tu pojavu naprotiv smatraju kao nešto natprirodno, što prekida i mijenja tok neprestanog progresa k zajedničkoj svijesti i zajedničkoj volji... Međutim makar koliko ovakvo shvaćanje prevladavalo u Evropi i Americi, ipak ono nije i ne pretstavlja shvaćanje sviju ljudi na svijetu, pa ni shvaćanje većine današnjeg čovječanstva. Mi pak pišemo ovu povijest čovječanstva nastojeći da kod toga, koliko je više moguće, izbjegavamo pristranost u bilo kojem pogledu. Mi nastojimo da ovu knjigu napišemo tako kao da će je čitati isto toliko Hindusa, muslimana ili budhista, koliko će je čitati Europejaca zapadnjaka i Amerikanaca. Zato ćemo se mi strogo držati samo vidljivih i očitih činjenica, izbjegavajući teološke diskusije, koje se bave ovim činjenicama, ne misleći da kod toga u njima bilo što poričemo ili dokazujemo njihovu apsurdnost. Mi ćemo iznijeti ono što su ljudi vjerovali o Isusu Nazarencu. Njega ćemo ga gledati onakvim kakav je on prividno bio, to jest kao čovjeka, kao što je slikar prisiljen da ga prikazuje kao čovjeka. Vrela koja svjedoče o njegovim djelima i njegovom učenju, smatraćemo kao obične ljudske dokumente. Ako se kroz naše pričanje počne nazirati božanski sjaj, mi nijesmo ništa doprinesli u prilog tome, niti smo bilo što uradili da to spriječimo. Tako smo isto postupali pišući o Budhi, a tako ćemo se držati i kasnije, kada ćemo (!) se pozabaviti s Muhamedom...«

Sada Wells vrlo blagohotno dopušta, da »uprkos svih dopuna o čudesima« u četiri evanđelja, koja su glavni opisi života i nauke Isusove »ovaj je čovjek (!) postojao, ovaj dio svjetske historije nije izmišljen«. Ali odmah iza toga apodiktično tvrdi: »Jedno je svakako jasno: u evanđeljima nema ni traga onom što bi moglo da potvrdi razne teološke diskusije i tvrdnje, koje sve skupljene zajedno čine kršćanstvo... U tim knjigama nema nigdje jasne ni izričite potvrde za propise, koje kršćanski učitelji smatraju potrebnima za spas duše. Teško je razabrati iz stvarnih Isusovih izreka želju da ga smatraju bilo židovskim Mesijom (Hristom), bilo jednim dijelom božanstva, ili da je propovijedao nauku o žrtvi iskupljenja ili na koncu da je svoje učenike učio nekim obredima i sakramentima, to jest obredima, koje danas traži i provađa kler.«

Odvojivši ovako kršćanstvo od Krista, Wells neprestano ponavlja kako se poslije sve »preuveličalo«, kako su »nadodane razne izmišljene priče« »baš kao i kod Budhe«. Ne usuđujući se ipak sasvim izravno i konačno izrugati kršćanstvu, Wells navodi čitača da tu porugu pročita, na nekoliko stranica prije (str. 204.—206.) gdje piše tobože samo o budizmu.

Poslije ovoga glavnog poglavlja, ne propušta Wells, dakako, nijedne prigode da se ne zadjene o kršćanstvo i katolicizam. U nizu naslova već sam gore za primjer naveo nekoliko tema koje je opširnije obradio. Karakteristično je svakako da govoreći o papinstvu, za taj otsjek nije znao naći prikladnijega i manje tendencioznog naslova nego »Mane i nedostaci papinske vlasti«. Čitajući, pribilježio sam još mnoga mjesta iz Wellsa, na pr. o sv. Franji Asiskom, o križarskim ratovima, o sv. Ignaciju Lojoli, ali držim da je daljnje citiranje suvišno.

Wells se u svojoj tendencioznoj »Povijesti svijeta« najodrešitije okomljuje na katolicizam, kršćanstvo i najzad na religiju uopće. Sofistički i cinički on Budhu, Krista i Muhameda naziva »velikim učiteljima«, ali za budizam, kršćanstvo i islam veli doslovno: »sve su to varljive slike ljudskog duha kojima su uzvišeno jednostavne pouke osnivača vjeroispovijesti ugušene pod gomilom metafizičkih izmišljotina« (str. 204.).

Wells ruši tradicionalne historijske veličine i uzore počevši od mudrog Salomona, Aristotela, Aleksandra Velikoga sve redom. On se revoltira protiv sviju autoriteta i svake vlasti... A sve to Wells zna udesiti, da bi mu publika urnebesno pljeskala kada bi govorio na pr. s podija nekog Glazbenog zavoda.

Ipak kada ustrajan čitatelj savlada velik broj dvostupačnih stranica, držim da se neće moći oteti dojmu kako stoji usred ruševina, krhotina i iverja, jer je sve naokolo pokidano, slomljeno, skrhano.

Šta ima u toj Wellsovoj »Povijesti svijeta« pozitivno, vrijedno, utješno? Zar one neke tajanstvene i nejasne sile Azijaca? Wellsova završna fraza tako je užasno naivna, da je upravo nevjerojatno kako se taj smjeli rušitelj sviju koncepcija najednom postavlja u pozu *proroka* (proroci su govorili u ime Boga, a u čije ime proriče on??) i izriče doslovce ovu nebuloznost (str. 723. i 724.):

»Povijest jest prikaz uzroka i početaka i ne smije da bude ništa drugo. Mi se pak ovdje usuđujemo da proreknemo da će slijedeće glave budućih historijskih djela govoriti o konačnom ostvarenju općeg svjetskog političkog i socijalnog jedinstva... Život počinje uvijek iznova. Stavljen pod vodstvo čovjeka, učitelja i ispitivača svemira, udružen, discipliniran, naoružan tajnim silama i znanjem o kakvom mi danas i ne sanjamo, život će uvijek umirući, a uvijek se rađajući na novo, uvijek mlad i uvijek težeći naprijed, jednog dana upotrijebiti zemaljsku kruglju kao polaznu točku sa koje će poći da osnuje carstvo usred zvijezda.«

Tako tragikomično završava »besmrtni historik« i »umni sociolog« svoju »Povijest svijeta«. Oborivši svu »tradiciju« i načinivši smutnju najveću on nas lijepo drago šalje (raketom o kakvoj mi danas još ni ne sanjamo) sa zemaljske kruglje da osnujemo »carstvo među zvijezdama«.

Umjesto reklamnog predgovora g. P. M. *Petrovića,* čije sam glavne misli citirao u početku, bolje bi *Wellsovoj »Povijesti svijeta«* pristajalo ono, što je *Paulsen* napisao za slično mnogo slavljeno djelo Häckelov »Welträtsel«. *Paulsen* je otvoreno ispovjedio da je to djelo čitao s pečalnim stidom radi opće kulture i filozofijske obrazovanosti naroda u kojem je moguće da se ta knjiga piše, štampa kupuje i čita, da joj se ljudi dive i da vjeruju u nju... Ali, dakako, svaki narod i svako doba ima literaturu kakvu zaslužuje...

P R E G L E D

UZ DOMJANIĆEVE PRIJEVODE PROVANSALSKE LIRIKE

Provansa i Hrvati! Malo tko od naših inteligenata zna štogod potanje o književno-kulturnim odnosima između provansalske i hrvatske književnosti, a šira javnost zacijelo i ne sluti, da takovi odnosi uopće postoje. A ipak je bilo dodira u prošlosti, a ima ga i u sadašnjosti. Revnim komparativnim istraživanjima pronašlo bi se možda i više toga materijala.

Ne znamo da li provansalske lađe dolazile nekoć direktno u stari Dubrovnik. To je u najmanju ruku vjerojatno, ali ovo pitanje valja prepustiti naučnjacima koji će upornim arhivskim studijem utvrditi prve dodire između naših primorskih gradova i provansalskoga ambijenta. Drugo je pitanje — svakako važnije, — da li su provansalski pjesnici izravno utjecali na staru dubrovačko-dalmatinsku liriku, ili je taj utjecaj bio indirektan. Nekoć se vjerovalo da su prvi dubrovački pjesnici bili zaista učenici trubadura (a hrvatska književnost bila bi u tom slučaju jedina slavenska literatura u kojoj ima primjera prave trubadurske poezije). Ali ova teza koju je nekoć živo branio Vatroslav Jagić, nije se održala, i danas prevladava mišljenje da je utjecaj provansalskih trubadura bio posredan. Dolazio je k nama preko Italije gdje je Petrarca razvio i usavršio »dolce stil nuovo« prvih talijanskih trubadura. Ova talijanska adaptacija stare provansalske lirike zavladala je pod imenom petrarkizma u čitavoj uljuđenoj Evropi tečajem 15. stoljeća, a stari hrvatski »začinjavci« i »leutaši« upravo su petrarkisti, a ne trubaduri.

Nakon zlatnoga doba stare provansalske literature u 12. i 13. vijeku nastupa doba nagloga propadanja: političke i religiozne trzavice, nesretni ratovi i vanjske intervencije uništiše sjajnu ovu kulturu, a težište se pomače na sjever, gdje se oko Pariza i pokrajine Ile de France stvara nova državna grupacija. Plemeniti jezik trubadura koji su Evropi darovali najstariju umjetničku književnost nakon antike, prometnuo se diljem vjekova u puko narječje kojim bi govorio samo prosti puk na ladanju.

Dne 21. svibnja 1854. sastalo se u dvorcu Font-Ségugne kraj Avinjona sedmero mladih proletaraca, koji će po uzoru slavne renesansne plejade osnovati »feli briž«.1) To je Roumanille, Mistral, Aubanel, Anselme Mathieu, Alphonse Tavan, Paul Giera i Jean Brunet.

Čitav ovaj pokret nije drugo no veličanstveni pokušaj da se uskrisi slavna ova prošlost i da provansalski jezik i drugi južnofrancuski idiomi steknu ono pravo koje im po prošlosti i po faktičnom stanju pripada. Ovaj pokret nije slučajni neki procvat provansalskoga genija ili djelo pojedinca. Felibriž je kasni odjek evropskoga romantizma, plod romantične ljubavi za lokalni kolorit, narodnu poeziju i folklor uopće.

Hrvatski su preporoditelji već bili izvršili prvi svoj pionirski posao, kad — u polovici stoljeća — započinje pravansalska renesansa. I ako su se pred davna stoljeća najstariji hrvatski pjesnici ugledali u trubadure, sada provansalski preporoditelji gledaju u naše strane. God. 1852. izlazi prva kolektivna zbirka modernih provansalskih stihova (»Li Prouvençalo«), koju je uredio Roumanille, a predgovorom popratio Saint-René Taillandier, profesor u Montpellieru. Učeni jezikoslovac upućuje pritom svoje zemljake na primjer Hrvata i Čeha koji su na sličnoj filološkoj osnovi izgradili svoj nacionalizam. A u današnje doba — naš jedan književnik proučava »hrvatski felibriž« (T. Prpić) prosuđujući nastojanja književnih naših regionalaca mjerilom provansalske renesanse.

1) Riječ »felibre« pronašao je Mistral u staroj jednoj crkvenoj popijevci (Molitva sv. Anzelma) u kojoj je prikazan Isus kako raspravlja u hramu sa »sedam felibara Zakona«, što će reći sedam naučenjaka, sedam mudraca. Time je pronađen zgodan novi naziv koji ne prejudicira ničemu, a dovoljno je elastičan da označi sve i sva. Felibri su na pr. književnici koji prave knjige (faire libre), oni će osloboditi Provansu od jarma francuske kulture (faire libre, -o), njihova je vjera jaka i slobodna (fe libro) i t. d.

I tako se u međunarodnom književnom životu isprepleću utjecaji i pobude, a svaki, pa i najčedniji član kulturne zajednice daje i prima u isti mah. Provansalsko-hrvatske veze nisu od jučer, a nisu presahle ni u najnovije doba. Mistralova stogodišnjica nije prošla nezapaženo u Zagrebu. »Obzor« je objavio seriju informativnih članaka o provansalskoj renesansi. »Jutarnji List« opširno komemorira obljetnicu najvećega pjesnika felibriža, a isto tako »Hrvatska Revija« i »Književni Pregled« (u svom prvom i posljednjem broju). Prevodi se ulomak iz glasovitog Mistralova epa »Mirèio« (o kom je nekada i »Vienac« opširno pisao!), a jedan Hrvat predaje u francuskom klubu o značenju Mistralove pojave i brani južnofrancuski regionalizam od raznih osvada. Učeni jedan Provansalac-profesor na Francuskom institutu u Firenzi proučava već godinama sistematski staru dubrovačku književnost i sprema opsežno djelo o njenim izvorima i stranim ugledima. To je g. Jean Dayre, koji suvereno vlada hrvatskim jezikom i prevodi moderne hrvatske pripovjedače na francuski (u izdanju »Matice Hrvatske«). A da tradicionalna uzajamnost ne bude poremećena, javio se eto jedan od najboljih hrvatskih pjesnika, g. Dragutin M. Domjanić, predsjednik našega PEN-kluba, i prepjevao na kajkavski nekoliko bisera moderne provansalske lirike ne žaleći truda ni vremena da se uživi u duh i jezik svojih provansalskih kolega.

Domjanićevi prijevodi provansalske lirike svjedoče da suvremeni pjesnik može naići na srodne duše, daleko izvan granica uže svoje domovine. Sredozemni ambijent južne Francuske, a napose krajevi, koje zovemo historijskim imenom Provanse (rimska: Provincia), bitno se razlikuju od zagorskih pejsaža i panonske Hrvatske uopće. Drugi je to kraj, drugi ljudi. A ipak je Domjanić, studirajući velike provansalske pjesnike, otkrio mnoge srodne elemente: neku ladanjsko-seljačku atmosferu koja ne isključuje neki gosparski ton i sjećanje na negdašnja slavna vremena; pa katolicizam i regionalistički ideali — svi su ti motivi živo odjeknuli u duši hrvatskoga pjesnika koji je, poput Mistrala, nastojao da rehabilitira prezrene dijalekte i stvori od njih novi književni jezik. Ima tu frapantnih analogija, iako položaj Provanse unutar francuske kulturne (i političke) zajednice ne smijemo nikako identificirati s položajem Hrvata prije ili poslije 1918. A i Mistralov pothvat je neusporedivo zamašniji od nastojanja g. Dragutina Domjanića koji nije nikada tajio da svoju kajkavsku poeziju smatra književno-kulturnim kuriozitetom. Stoga se nije nikada opajao nikakovim iluzijama o budućnosti svojih kajkavskih pokušaja, uvjeren da je to možda labuđa pjesma književne kajkavštine.. A i Mistralova je baza drukčija od Domjanićeve!

Proučavajući provansalsku liriku s pomoću raznih dvojezičnih izdanja (na jednoj strani provansalski tekst, na drugoj doslovni francuski prijevod) Domjanić je možda nesvijesno odabirao one pjesme koje su najbliže njegovim lirskim sklonostima. I tako danas ovi prijevodi koje donosi »Hrvatska Prosvjeta« ne bi bili nikako deplasirani u bilo kojoj Domjanićevoj zbirci, ni po kvalitetama, a ni po duhu kojim su prožeti. A malko egzotični kostim pojačava interes i obnavlja poznate odlike Domjanića pjesnika i prevodioca. Ovih sedam prijevoda »z provansalskoga« pretstavlja upravo malu jednu antologiju moderne provansalske lirike. Ne samo da su zastupani najbolji pjesnici: Mistral, Aubanel, Roumanille i jedna pjesnikinja (A. Bremond) — prevodilac je uspješno nastojao, da ovi primjeri budu raznoliki i reprezentativni. Tako je svaka pojedina »popevka« nešto zasebno, ma da sve za jedno tvore skladnu sinfoniju modernoga lirizma obnovljene provansalske književnosti.

Prevodilac se nije samo trudio da bude gotovo doslovce točan (mjestimice je njegov prijevod u stihovima točniji od francuskog proznog!), nego je uspio da reproducira gibljivom svojom kajkavštinom i ritam pojedinih pjesama. Neumorno je čitao i slušao originalni tekst dok nije zahvatio melodiku svakoga stiha i strofe. A gosparsko-arhajska i pomalo artificijelna kajkavština Domjanićeva sjajno nasljeduje intonaciju originala i onda, kad bi štokavština potpuno zatajila.

Prevedeno je svega sedam komada: jedna pjesma Roumanillea, dvije Aubanelove, jedna pjesmica Aleksandrine Bremond i tri stvari Mistralove.

Joseph Roumanille (provansalski: Jóusè Roumaniho 1818—1891) prvi je organizator felibriža. Sin običnoga vrtlara iz Saint-

Rémya (San Romié) on se kojekako probijao kroz život. Trebao je postati svećenik. Kao srednjoškolski nastavnik — upravo korepetitor — u jednom zabačenom mjestancu upoznao je Mistrala koji je već kao đače pisao provansalske stihove. Roumanille postade njegov prvi ugled. Prva je Roumanilleova zbirka stihova izišla pod čednim naslovom »Tratinčice« (Li Margarideto, 1847) u kojoj se nalazi i glasovita ona pjesmica:

Mounte vole mouri...

koju je pohrvatio Domjanić. Čednost, jednostavnost, nježna ljubav za maloga čovjeka i evanđeoska neka sentimentalnost, glavne značajke Roumanillove Muze, ogledaju se i u ovoj stvarci.

Važniji je Roumanille kao organizatoor provansalskog knjižarstva, pučki pripovjedač i folklorist. Bavio se i političkom publicistikom, a uspoređivali su ga i s Louisom Veuillotom, velikim katoličkim borcem i kritičarom.

Théodore Aubanel (prov. Teoudor Aubanèu) je uz Mistrala najveći pjesnik felibriža i ujedno jedan od najvećih ljubavnih pjesnika svjetske literature. Rodio se god. 1829. u Avinjonu, a potekao je iz stare porodice »papinskih štampara«. Glavno mu je djelo »La Mióugrano entre-duberto« (Raspukli šipak, 1860.), spomenik nesretne njegove ljubavi. Jenny Manivet, pjesnikova »Zani«, stupila je u red sestara sv. Vinka i umrla kao koludrica negdje na Balkanu. Aubanel je strašno patio poput pravoga trubadura, a kako se god ugledao pišući stihove u staru provansalsku liriku, ipak mu je djelo zaista moderno. Pjesnikovim sugrađanima učinile su se neke stvari (naročito u drugoj zbirci, »Li Fiho d'Avignoun«, Kćeri Avinjona) odviše slobodne, a T. Aubanel morao je slušati gorkih prigovora. U to je doba već sretno oženjen, otac porodice, ali se guši u nepodesnom milieuu. Umr'o je relativno mlad i ojađen god. 1886. Pisao je i drame. Aubanel je možda jedini dramski talenat velikoga formata među felibrima.

Oba fragmenta što ih je preveo Dragutin Domjanić, dobri su primjeri Aubanelove inspiracije. Vječni kontrast između vedre prirodne ljepote i uzburkanog srca čovječjega, između bezazlenoga veselja ljudskog stada i patnje pojedinca — Aubanel je savršeno izrazio. A potresni onaj dijalog sa zrcalom (u sobi gdje je nekoć stanovala draga) ne djeluje nipošto sladunjavo ili namješteno, već odjekuje u duši kao bolni jedan krik i dozivanje:

Mirau, mirau fai-me la vèire...

Alexandrine (prov. Aleissandrino) Bremond (1865.—1898.) pripada mlađoj generaciji felibriža. Ova vrijedna pjesnikinja srodna je poznatoj romantičnoj muzi Marcelline Desbordes-Valmore, i drugim nekim pjesnikinjama francuskoga romantizma. Poput Aubanela nadovezuje na stare trubadure. Izdala je nekoliko knjiga stihova. Pjesmica, koju je preveo Domjanić, nalazi se u zbirci »Lou Debanaire flouri«, zagonetan naslov, koji može svašta značiti.2) Diskretna pjesnička duša, koja skriva svoje intimne patnje pred očima svijeta znajući dobro, da nema srca — bez bola:

I. a ges de cor sènso doluour!

ili kako je lapidarno prepjevao Domjanić:

Jer gde je srce, tam boli!

Frédéric (prov. Frederi) Mistral (1830. do 1914.) je najmarkantnija ličnost provansalskog preporoda. Izvanredan književni talenat: u epu, lirici i drami, u stihu i prozi. Usto neumoran pregalac, organizator, pionir. Njegovi memoari »Moun Espelido« (Moje podrijetlo) doličan su pendant Goetheovim zapamćenjima »Dichtung und Wahrheit«. Mistral nije samo genijalan književnik, nego i narodni patrijarh, vođa i svećenik, a njegovo rodno selo Maiano postalo je zarana nacionalnim i kulturnim hodočašćem.

Frederi Mistral je potekao iz imućne seljačke porodice. Rođeni seljak koji nije nikada izgubio dodira s rođenom grudom. Proveo je idilično djetinjstvo, sretno i nepomućeno. Bio je upravo uvijek sretan, sve dok nije zaklopio oči navršivši osamdeset i četvrtu godinu. Zarana je stekao slavu, a ljudi su ga voljeli i štovali.

»Mirèio« (fran. Mireille) je najpopularnije djelo Mistralovo. Njime je u kratko vrijeme stekao evropski glas. Čitajući ovaj ladanjski epos, stari je Lamartine u svom oduševljenju proglasio Mistrala modernim Homerom. A zapravo i nije mnogo pretjerao.

---

2) Lou debanaire je vitao, rašak (poprečna greda na bunaru, na koju se navija uže, franc. dévidoir, njem. Haspel). Flouri znači cvjetan i — natruo.

Drugo veliko djelo F. Mistrala je »Calendau« (1867). Dok prvi ep prikazuje idiličnu poljodjelsku Provansu, drugi crta romantične brdine i more. Prvo je niknulo iz svakidašnjega života, drugo iz romantičnoga kulta prošlosti. Očita je i politička pozadina.

Da spomenemo još klasicističku tragediju »La Rèino Jano« (Kraljica Ivana) jednu romantičnu novelu u stihovima (»Nerto«) i simboličku pjesan »Lou Pouèmo dou Rose« (Pjesma o Roni), koja je oduševila Mallarméa, i dvije zbirke stihova: Lis Isclo d'or (Zlatni otoci, nadimak otokâ Hyères) i »Lis Oulivado« (Berba maslina), posljednja knjiga Mistralova. A uočimo li neizmjeran organizatorni rad, felibarsku propagandu, sastavljanje golemog provansalskog rječnika — bolje: enciklopedije (»Lou Tresor dou felibrige«) i osnivanje poznatog regionalističkog muzeja u Arlesu (»Museon Arlaten«), priznaćemo koliko je bogat i blagoslovljen bio život ovoga čovjeka.

Iz toga blaga odabrao je hrvatski prevodilac nekoliko najljepših komada, preveo je glasovitu aubadu koju Vincent pjeva Mireji:

Magali ma tant amado...

a tešku svoju zadaću je riješio tako spretno, da je pravo čudo. Ne samo, da mu nije izmakla nijedna nijansa, nego je ljupku fantastiku ove pučke podoknice zaodio ritmom koji se nimalo ne odvaja od originala.

Prpošnom fantazijom i južnjačkim elanom odlikuje se i dražesna popijevka koja ilustrira narodnu provansalsku poslovicu:

Rodo que roudaras, au rode tournaras!

ili po kajkavski:

Kam god i pojdeš, pak doma dojdeš!

Pjesnik izriče veliku istinu koja se tako jasno očituje u kosmopolitskom 19. vijeku. Kao izmorena djeca vraćaju se toliki vrijedni pojedinci rođenoj grudi, kao što je Barrès otkrio svoju Lorenu i svoje mrtve ili Bretonac Auguste Brizeux rodnu kuću u Moustoiru. A nakon ove »svjetovne« muzike doima se poslednji prijevod: »Zazivanje duše Provanse« poput orgulja. Veličanstveni largo. Svaki stih kao da vuče sobom povlaku. Teška, ozbiljna i snažna melodika:

...Amo de moun païs,
. . . .
pèr la grandour di remembranço
Tu que nous sauves l'esperanço;
. . . .
Amo de-longo renadivo,
Amo jouiouso e fièro e vivo.
. . . .
De la patrìo amo piouso...

A svojim prijevodom dokazao je Domjanić, da je kajkavština podobna da se prigodice uspne i do najviše poezije. Nije to vulgarna kajkavština koju svi poznajemo, a ni slatki mekani idiom koji je tako prikladana za razne popevke, nježne i sentimentalne, turobne ili radosne. Ovo je krepki gospodski jezik, ovako se govorilo »na saborih«, kad bi narodna riječ na čas zamijenila službenu latinštinu:

...O dušo zemlje moje,
. . . .
Ti spomenov vu veličini, 1
Kaj čuva nadu nam med sini.
. . . .
Duša kaj zmir se pomladjiva,
Gizdava, vesela i živa,
. . . .
Pobožna duša domovine...

A Frederi Mistral, kao ni čedni njegov kolega iz Hrvatskoga Zagorja, nije ovu dušu uzalud zazivao!

I. Hergešić

Bilješke. 1. mas, s. m., seosko imanje, majur; 2. bastido, s. f., ladanjska kuća; 3. farandoulo, s. f., narodni ples nalik na kolo; 4. aubado, s. f., podoknica u cik zore (naziv potječe iz stare prov. lirike), glas jutarnjeg zvona; 5. mistral (korektnije: mistrau), s. m., žestoki vjetar sa sjeverozapada; 6. »Ja koj od devojke sem mlade...« sc. Mirèio; 8. »ribar sardelic« iz Cassisa je Calendau, koji svojim junačkim djelima oslobađa zarobljenu princesu Esterelu, koja simbolizira Provansu. Značajno je, da Calendau nije nikakav odličnik već prosti pučanin kao i većina felibara; 9. »Pikardskih, nemških i burgundskih spod barona«..., pjesnik spominje razne sjevernjačke invazije i bojeve oko Tuluze i Beaucaira (prov. Bèu Caire); 10. »nad konjanike črne«..., Arapi, koji su u ono doba vladali Španijom i često provaljivali u južnu Francusku. 11. »Mirabeaua glas«..., najslavniji govornik Revolucije podrijetlom je Provansalac iz Vauclusa.

NOVO IZDANJE ŠIMUNOVIĆEVA ALKARA

Sadržajem romantik, načinom opisivanja i pripovijedanja realist, idealima čovjek, koji čvrsto hoda ovom zemljom, ali ipak ima otvoren pogled i prema vječnosti — to je Dinko Šimunović u svojem Alkaru i u većini ostalih pripovijesti. Šimunović je učenik i nastavljač narodne pjesme od koje je baštinio kompoziciju radnje, stav pojedinaca u mnoštvu, grupaciju mnoštva u borbama i utakmicama, divljenje junacima, tjelesnoj snazi, konjima i oružju. Tradicija nije kod njega naučena, nego uzeta neposredno iz naroda i proživljena s narodom. Zato su njegovi junaci prirodniji, individualniji i plastičniji nego junaci u nekim dramama i pripovijetkama Ogrizovića, Vojnovića, Nazora i drugih naših usavršivača narodne epike.

U ono predratno doba, kada je tradicija bila kod jednog dijela književnika istaknuta kao glavni, iako prilično neprodubljen program, a drugi su književnici tražili kidanje »okova prošlosti«, u to predratno doba bio je počeo Dinko Šimunović obrađivati snažne pretstavnike dalmatinskih zagorskih krajina. Obdarivao je svoje ljude živim pokretima, žestokim strastima, velikim vrlinama, a prije svega vjernošću kućnomu ognjištu, vjernošću pradjedovskim običajima i onomu viteštvu koje lebdi pred očima narodnim guslarima i pjevačima. U njegovoj su perspektivi težaci, trgovci i neškolovani posjednici izašli neisporedivo jači i vredniji od pretstavnka intelektualnih zvanja. Primitivizam njegovih socijalnih pogleda nije mu dao da se uživi u bit intelektualaca, koji postaju kod njega iskorijenjenici i »tuđinci«, jer ne mogu da se smire u kakvoj kuli ili na imanju, gdje su dani uživanja i nadmetanja kud i kamo brojniji od dana rata.

Alkar je ostao sve do danas najtipičnija novela Dinka Šimunovića. Svi se pretstavnici cetinske krajine — i varoš i sela, i muškinje i ženskinje, i mladost i starci — okupiše tu oko jednoga običaja koji je ostao kao spomen stare slave i starih mejdana s Turcima. Vladimir Nazor koji je napisao predgovor luksusnomu izdanju ove novele,[1]) dao je Šimunoviću najljepše priznanje, kad je dojam čitanja Alkara i drugih Šimunovićevih novela prikazao ovim riječima: »Sad sam istom doznavao, u kakvome sam kraju i među kakvim sam ljudima proboravio ona dva ljetna mjeseca g. 1893. I sinjska mi se Alka ne pričini više puka igra, lijep ali zastario običaj koji se nadalje samo vuče, uvijek klimaviji i nesavremeniji, da se izrodi u neku obligatnu godišnju paradu... Kao da sam istom sada ja (kako bi autor »Mrkodola« kazao) bodul i lacmanin — prodro u bit tih stvari i tih ljudi, u značenje zagorskih navika i običaja.«

Snaga je umjetničke plastike često takva, da nam jedan kraj ostane za sva vremena u pameti onako, kako je prošao kroz maštu slikara, kipara, pripovjedača pa i glazbenika. Uzalud bismo kušali da Zagreb otkinemo od asocijacija iz Šenoinih djela, Dubrovnik od Vojnovićeve Dubrovačke trilogije i Ekvinocija, hrvatsko Zagorje od romana Đalskoga i Kovačića, a dalmatinsku Zagoru od Dinka Šimunovića. No sve su te slike ipak iluzionističke, jer nijesu svestrane. U Šimunovićevu se Alkaru ne osjećaju žuljevi, koji od cetinske krajine stvaraju hraniteljku ljudi i životinja. Iako je Šimunović svojim najdubljim instinktima i težnjom za stalnim domom iskonski ratar, ipak on daje često prednost nomadskim elementima, koji se očituju u čobanskim idilama i u sklonosti na grabež i otmicu.

Da autor »Alkara« nije pjesnik rada i najdublje etičke kulture, to je pokazao naročito svojim tipom Rašice Crnošije. Rašica, nekadašnji hajduk koji je u Bosni ubijao bogate begove i otimao im novac, konje, odoru i oružje, hoće da popravi zlo što ga je učinio. Zato polazi pred svećenika, da se ispovjedi. Šimunović je prikazao obraćenje Rašice ili zapravo njegov popravak ovim riječima: »Pokoru je izvršio i pričestio se, bez oružja i srebrnih toka na sebi, pa se ćutio okrijepljen i pomlađen, bez krivnje i bez crnih misli, što su ga toliko morile ono dana.« I ništa više. Ni govora o naknadi štete, a još manje o uništenju zvijeri u sebi. Možemo shvatiti što je onakav tip, kakav je Rašica, držao da je tim izvršio sve, što mu je bila dužnost, ali se ne možemo zadovoljiti time što ga i sam autor poslije toga drži nekakvim pravednikom. Isto tako ne može čovjek odgojenije savjesti pristati uz Šimunovićevu tvrdnju, da u onakvom ljubakanju čobana i čobanica, kakvo on opisuje, nema »ništa zla«. Ta i tragedija Salka Crnošije, koji je poludio, mora se na koncu konca svesti ipak u glavnom na takvo ljubakanje.

Sam je autor na nekim mjestima usavršivao prvobitni tekst svoje novele. Dakako, nije mu bilo moguće da izmijeni sam način pripovijedanja. Tu vidimo još uvijek aparat starih realista koji su katkada retardirali radnju predugim opisima, a uz to nijesu znali uvijek učiniti pejzaž osobnim doživljavanjem. Ali nam je žao što su u noveli još i sada ostale neke jezične mane koje su se mogle lako ukloniti (Na pr.: iza kako mjesto pošto; radi koješta mj. radi koječega; šumilo mj. šumjelo; i tako se vidjelo... čopore konja mjesto i tako su se vidjeli... čopori konja; govorili su, da kad ide, i ne staje nogama na zemlju mjesto govorili su, da i ne staje nogama na zemlju, kad ide, ili govorili su, kad ide, da i ne staje nogama na zemlju itd .itd.).

Oprema je knjige vrlo ukusna. Nazor nam je svojim predgovorom dao krasan esej. Uopće čovjek mora tomu pjesniku dati veliko priznanje, što se umije obnoviti u svojem stvaralačkom radu. Njegove bi pjesme i pripovijetke imale prizvuk monotonije, kad bi ih producirao i dalje u veliku broju, ali njegovi noviji eseji imaju uvijek draž novosti, nepatetičnosti i kompozicijske arhitektonike. Među ilustratorima pojednih przora Alkara najbolji je Joza Kljaković koji se stilom potpuno prilagodio živoj ritmici Šimunovićevih prizora. S njime se natječu Marijan Trepše i Fran Kršinić. V. Radan djeluje uvjerljivo, premda je stilom dijete novijega vremena. Gecanov je alkar Rašica jaka gesta, ali bez adekvatna izražaja, dok su dvije ilustracije Omera Mujadžića previše ukočene.

Petar Grgec

[1]) Dinko *Šimunović,* Alkar. Zagreb, krajem prosinca 1932. Predgovor napisao Vladimir *Nazor,* poprsje pisca načinio Ivan Meštrović, ilustracije u tekstu izradili Vilko Gecan, Joza Kljaković, Fran Kršinić, Omer Mujadžić, V. Radauš i Marijan Trepše, a umjetničku opremu omota i poveza Vladimir Kirin.

PROBLEM SPOZNAJE

Pokret koji posljednjih nekoliko godina — u većini evropskih zemalja — radi na obnovi peripatetičke filozofije, nema cilja da uskrisi neku zastarjelu, nesuvremenu nauku. Stare lični filozofski sistemi koji mjere istinu po širini pojedinačnog ljudskog duha. No peripatetička filozofija nije takva. Njena je odlika da se razvija i stvara bez obzira na ličnosti. Istina, Aristotel i sveti Toma imali su veliku ulogu u njenoj izgradnji. Oni su joj dali definitivnu strukturu, jer su kao malo tko prije njih umjeli slijediti stvarnost. A ipak nema nijednog ozbiljnijeg pretstavnika peripatetičke filozofije koji bi mislio da su ova dva umnika dali konačno savršenstvo filozofskoj nauci. Njihova je zasluga u nečem drugom. Oni su svojom duševnom širinom i apsolutnim prilagođivanjem zbiljskoj stvarnosti označili velike smjernice te filozofije: poveli su je putovima univerzalnosti i dali joj tako mogućnost trajnog usavršavanja. Upravo ova značajka peripatetičke filozofije ističe je i diže nada sve partikularne filozofske sisteme. U ovoj karakteristici stoji njena veličina i vrijednost, ali danas, recimo iskreno, veličina i vrijednost donekle zaboravljena. Stoga kad koji ide za obnavljanjem peripatetičke filozofije, mora da se obazire i na ovu posljednju činjenicu, te da, uporedo sa proučavanjem novih problema, vodi i brigu oko inicijacije. Nepoznavanje peripatetičke filozofije sili danas njene pobornike da uz svoje glavnije radove nastoje i neupućene dovesti u neki dodir s osnovnim idejama te nauke. Taj je cilj očito imao pred očima i o. Bošković kad je pisao svoj »Problem spoznaje«.1)

Nemajući nakane kao što i sam veli da »svestrano iscrpe teški i zamašni problem spoznaje, iako bi se to po naslovu možda dalo očekivati«, autor se ograničio u ovom djelu na »ono što je najbitnije i najvažnije u čitavoj stvari«. Promatrano s toga stajališta, Boškovićevo se djelo i ne može ocjenjivati kao rad kome bi autor bio htio dati zadnju savršenost. Objektivna kritika, mislimo, mora voditi računa i o ovoj činjenici. I zato, jer se djelo i piščeve intencije ne mogu posve odije-

1) Dr. Hijacint *Bošković* O. P., Problem spoznaje, Zagreb 1931., Izdanje »Duhovnog života«.

liti, držimo da ispravnost u ocjenjivanju traži da se i na jedno i na drugo obazremo. A lako bismo sigurno postali neobjektivni, kad bi zaboravili da cilj kritike nije ni kuditi ni hvaliti, nego razlikovati. Razlikovati ono što je dobro od onog što nije. Jer na koncu nema djela, ma kako savršeno ili nesavršeno bilo, a da nema svojih dobrih i loših strana.

Ono što će se prije svega svakoga čitatelja Boškovićeva djela biti ugodno dojmilo, to je — unatoč nekim jezičnim omaškama — fluidnost stila kojim on piše. O. Bošković odmah pokušava da svome stilu dadne laganost čistoga hrvatskog jezika. Drugo je, razumije se, pitanje, da li on u tome uvijek uspijeva. Svakako, o. Bošković ima jednu veliku odliku dobroga stila: njegove su rečenice kratke, one dopuštaju da čovjek stane tamo gdje misao može stati. Volili bismo dakako da je pisac tom nastojanju za stilskom ljepotom pridružio i više brige oko jezične čistoće. Smeta nas kad naiđemo na izraze kao što su oni: »učinio konkluziju«, »insistirao na tu stranu«, »ekviparira duhovnosti«, itd. Ali to su stvari kojih će sigurno nestati iz narednog izdanja.

Samo gradivo svoje knjige pisac je podijelio u četiri veća dijela. Daleko je od nas misao, da bismo ovdje kušali dati iscrpljiv prikaz čitavog djela i kritički se osvrnuti na sve njegove dijelove. Takav pokušaj, kad se radi o jednom filozofskom djelu ove vrste, većinom je težak a često i neprovediv na jednom ograničenijem prostoru. Ovdje bismo mi htjeli da iznesemo samo neke opće primjedbe. Spoznajni je problem jedan od najtežih problema. On dovodi u pitanje, barem u nekom pogledu, i sama sredstva diskusije. On teoretski stavlja na tapet i spoznaju i ono čime mi do spoznaje mislimo doći. A to je i razlog neobičnoj teškoći tog problema. Ako je sve u diskusiji, s koje strane započeti stvar riješavati? Za apsolutnoga skeptika poteškoće idu vrlo daleko. Bošković dakako nije skeptik. On smatra, i posve opravdano, da je moguće zahvatiti problem tamo, gdje ga opće mišljenje počinje riješavati. On se prije svega pita šta je spoznaja? Prirodno je naime, prije nego počnemo o nekoj stvari govoriti, da se upitamo o čemu se radi? Bošković dakle raspravlja u tri poglavlja o nekoliko temeljnih spoznajnih pojmova koje čovjek treba da upozna prije nego hoće da pristupi rješavanju same stvari. Čini nam se ipak da bi autor u poglavlju »Definicija spoznaje«, odnosno u čitavom prvom dijelu bio mogao jače naglasiti, da se tu ne radi o vlastitoj definiciji spoznaje. Do nje tek na koncu trebamo da dođemo! Uistinu, i pisac sam i ne daje ovdje precizne definicije. On tek najopćenitije izlaže, da je spoznaja neko savršenstvo kojim čovjek, koliko je čovjek, postaje savršeniji.

U drugom dijelu knjige pisac raspravlja o formalnom principu spoznaje. On dakle hoće da odgovori na ono što je u čitavom problemu najbitnije. U šest poglavlja on postavlja problem, kritizira Kantovu pretpostavku, izlaže idealističko stajalište i kritizira ga, govori o jedinstvu spoznajnoga objekta i subjekta, te napokoon o asimilaciji s predmetom. Pisac, vođen očito didaktičnim intencijama, dugo i opširno raspravlja u dva prva poglavlja u čemu stoji spoznaja, šta je ono što nju formalno sačinja. Da do nje dođemo, moramo poistovjetiti formu predmeta s nama samima, postati na neki način sam taj predmet, asimilirati se s njime. Bez ovoga jedinstva, nemoguće je rastumačiti narav spoznaje i biti sposoban da odgovorimo na objekcije idealista. Vrijedno je spomenuti da pisac u ovom dijelu knjige mnogo pažnje posvećuje tome da obrazloži, kako vanjski predmeti djeluju jedni na druge (činjenica koja je svakome očita) i kako, analogno tome, oni mora da djeluju i na nas kao spoznajni subjekat. Samo nam se čini da bi cio ovaj dio bio još daleko uspjeliji kad bi autor u ovome dijelu, prema obećanju danom u prvom dijelu, ostao više pri psihološkoj metodi, a manje metafizicirao. Pojmovi o materiji i formi, potrebni su i bez njih nije moguće razumjeti skolastičku nauku o spoznaji; ali njihovo obrazlaganje na ovom mjestu zavlači nekoliko ovo pitanje koje je inače veoma interesantno. (Ili smo to mi ljudi dvadesetoga stoljeća koji smo tako nestrpljivi pa bismo htjeli više vidljive i brze progresije u rješavanju problema?) Kad smo upoznali narav spoznaje, možemo slobodno raspravljati i o njenoj objektivnosti: poći naime dalje i vidjeti da li našoj spoznaji odgovaraju stvarne objektivne realnosti ili je, naprotiv, sve u njoj subjektivna konstrukcija duha. Bilo je naime filozofa, a ima ih i danas, koji su zastupali ovo posljednje mišljenje. Autor nas vodi, u jednom kratkom poglavlju, kroz povijest subjektivizma, pokazuje njegovu evoluciju, a u slijedećem poglavlju prelazi na njegovu kritiku. Subjektivisti ne idu dotle da bi tvrdili da naša spoznaja nije ni u kojem smislu objektivna. Ali oni se varaju kad misle da je objekt spoznaje nešto isključivo imanentno. Već opće mišljenje ljudi drži, da je objekt spoznaje u predmetu koji upoznajemo. Nitko neće kazati da pozna kuću koja je u njemu, već onu u kojoj stanuje (str. 131.). Ovo mišljenje izrazuje već duboku metafizičku istinu, da naime pojam o predmetu i nije drugo nego spoznaja samoga predmeta. Subjektivizam koji to niječe a istodobno dopušta univerzalnu sveopću vrijednost naših ideja, pobija sama sebe. Univerzalnost je, dakako, kreacija našeg duha, ali u kom smislu? Upravo narav ove univerzalnosti koja je od velike važnosti, obrazlaže pisac u opširnom trećem poglavlju. Posljednja dva poglavlja potkrepljuju prijašnja razlaganja osvrćući se na poslije-Kantove filozofe i pokazujući neosnovanost njihovih tvrdnja. Zadnji dio knjige raspravlja o tome što je termin naše spoznaje. U čemu stoji spoznajni čin, što je sigurnost spoznaje, kako treba definirati istinu i konačno koji su stepeni spoznaje. Preopširni bismo bili, da se i na ovaj dio posebno osvrćemo. Svakako naglasimo to, da nam se on čini najuspjelijim. Bolje nego i u jednom drugom dijelu dolazi do izražaja ona samostalnost — unatoč pozivanju na tradiciju — koja karakterizira Boškovićevo filozofiranje.

Autor je osjećao nedostatke svoga djela kad je u uvodu rekao da zna i uviđa njegovu nesavršenost. A ta kritičnost prema samom sebi nije, sigurno, najmanja zasluga za jednog autora. Uvjereni da pisac i dalje tim kritičkim okom gleda na svoj rad, mi bismo bili slobodni pridružiti se tom njegovom kritičkom stavu i učiniti samo još dvije male primjedbe. Drago bi nam bilo da se autor više osvrtao i na neke novije pretstavnike koji su kod nas ili drugdje rješavali ovaj isti problem. A veselili bismo se da je veću pažnju polagao na konstruktivno-tehničku stranu knjige. Neke stvari čine se prebrzo stavljene na papir (v. str. 10.—11.). No kraj svega toga ne možemo a da ne reknenmo, da smo se ovoj knjizi obradovali, jer nam je ona otkrila u o. Boškoviću čovjeka filozofa.

Dr. Đ. Gračanin

ČITAJUĆI DVIJE KNJIGE

Kad se kod nas već knjige češće ne publiciraju onako kako bi bilo potrebno, a ujedno da bi odgovarale suvremenoj potenciji plaćanja, onda moramo pohvaliti ona izdanja Jugoslovanske knjigarne[1]) koja, ima dvije godine, izdaje naročite publikacije: djela iz stranih književnosti, zbirku za omladinu i narod i djela domaćih (slov.) pisaca (ovo su prvenstveno romani); a uz ovo izdaje i zbirku popularno-znanstvenih i gospodarskih djela, autobiografije, putopise i t. d. Ova se zbirka zove »Kosmos«. To je potrebno naglasiti zato da bude kao priznanje onima koji rade, kad same činjenice govore njima u prilog. Knjiga dr. Gosara privlači odmah netom se pročita par prvih strana. Ona je to interesantnija što je upravo zbirka rasprava u kojima se raspravljaju problemi koji zanimaju upravo suvremene inteligente. Pitanja koja je nužno potrebno bistriti i razjašnjavati, kad već u uslovima života postoji živ interes za sociologiju i socijalne probleme. Istni za uhar moramo priznati da se kod nas ne raspravlja socijalno pitanje onoliko i onako kao kod Slovenaca. Znači da se s jedne strane nepravilno piše o ovim pitanjima i da se ona prikazuju i, ako hoćete, serviraju publici koja je često u mnogočemu i neupućena, samo u marksističkom svijetlu. Pokazuju se rješenja jednostrana, dok činjenice u praksi u glavnom govore obrnuto, barem za onoga tko prati prilike u Sovjetskoj Rusiji. Kod nas su mnogi zagovarači t. zv. socijalne književnosti ili bolje tendencioznosti u marksističkom pravcu kao jedino spasavajućem tretirali i tretiraju — naglasimo *prikriveno* — ili obarajući se na kršćanstvo kao jedinu »*barikadu*« (Frol i comp.) socijalno pitanje kao i probleme socijalne kulturologije zadrtošću i negacijom sviju drugih vidika, a onda i same sociologije.

Tko je pratio pisanje »književne Republike« 1924. i 1925., taj se uvjerio kako se piše kod nas i kako se opravdavaju neki nazori u formi koja ne ide u književnost nego na tribinu. Na žalost, mi imamo uvijek u svojoj sredini

1) Dr. Andrej *Gosar:* Razprave o družbi in družabnem življenju.

Jakac-Jarc: Odmevi rdeče zemlje. I. dio. Izdanje Jugoslovanske knjigarne — Ljubljana 1932.

s jedne strane samo one koji napadaju, a s druge strane one koji često brane ono što ne zaslužuje i tim stvaraju, iz neke bojazni mediokritetske, stanje koje ne odgovara napretku i kulturnoj razini. Ima u tretiranju socijalnih problema samo smiješne borbenosti, a kao baza svega rada na socijalnom polju, bilo u naučnom bilo u književnom pravcu, služi neobjektivnost. Parole, sugestija, iskorišćavanje momenta, napoleonovske geste i uzmicanje u šutnji, to su načini tretiranja problema socijalnih kod nas. Kad bi se pitanja bistrila i kad bi se pokušavali da riješe zauzlani socijalni odnosi na objektivnoj bazi, onda bi svatko taj rad odobrio; ali opet bez studija i ozbiljnog pisanja, nema objektivnosti.

Rad naših kršćanski orijentiranih sociologa apsorbovanje, radi prilika u kojima živimo i u kojima se nalazi cijeli taj pokret, radom na mnogim drugim kulturnim područjima, a to ne znači da on nije aktivan, on je s te strane i plodonosan. Ovaj rad ne mislimo da kritikujemo nego upravo naprotiv, želimo da ga istaknemo. To o čemu smo do sada pisali bilo je potrebno kao neko preciziranje o potrebi dubokog socijalnog rada i studija baš s naše strane, a ovdje mislim na one naše književnike koji ispovijedaju kršćanski nazor. O t. zv. socijalnoj književnosti, o aktivizmu ili, ako želite, o marksistčkoj književnosti govorićemo drugi put, a glavno je da naglasimo da ona kod nas postoji i da nastoji da formira naročiti pravac koji je skroz tendenciozan i za naše prilike neodrživ, a to zato, što je samo jedna pomodna pojava, a nikako domaća potreba ekspresije ili traženje novih literarnih vidika. Zar je opravdan i socijalni skok, koji su izvršili neki naši književnici orijentišući se i zalažući se za neko ostvarivanje i materijaliziranje literarno novih vrednota i unoseći neke tipove kojih nema u našoj sredini t. j. kako to kaže g. Krleža u »panonskom blatu«. Ovo bježanje od narodne psihe i stvaranje nekorisnih struja graniči i ide do nekog socijalnog narcisizma u komu se negira sve što ima ovaj naš narod, a za uzvrat daju mu se samo sheme i sistematizacije misli i tipova za koje on ne odgovara. Uzmite na pr. neku knjigu tih pisaca i što ćete naći? Negaciju duše hrvatskog seljaka, rušenje njegove tradicije, a uza sve i bezosjećajnost za njegovu budućnost. Eto mi smo, banalno je da ponavljam, zemljoradnički narod pretežno, pa, molim vas, jeli se stvorilo išta sa strane ovako orijentiranih pisaca što bi razinu seljačke duše podiglo i što bi dalo pravu njenu sliku? Rijetki su primjeri, a pitanje nam se nameće ne samo dok čitamo knjigu rasprava g .dr. Gosara nego naročito kad pročitamo roman g. Budaka: »Na ponorima«, koji uz neke druge naše literarne manifestacije pokazuje vrlo dobar napor na putu, teškom putu, kako treba da se tretiraju ova pitanja. Većina djela koja su brojni pisci izdali, a u njima se pozabavili socijalnim pitanjima našeg naroda, nijesu iznesena na pravilnoj etičko socijalnoj bazi koju ima naš narod u svojoj historijsko-socijalnoj tradiciji. Uzmite na pr. pitanje vjere i religioznosti, pak ćete dobro uočiti, kako se ona tretira, kako o njoj pišu i kako je prikazuju oni koji je negiraju, a tvrdo vjeruju da su od toga naroda. Mi ipak ne možemo da vjerujemo u njihovu misiju zato što im je akcija u tom književničkom aktivitetu apsurdna s obzirom na stanje samog milieua u komu je naš narod. — Ove misli nameće nam knjiga dr. Gosara i one se ulančeno dižu ko brdine pred nama, pa zato ne možemo biti ravnodušni. — G. je Gosar podijelio svoju knjigu na rasprave i na dva dijela koji nose naslov »Uvod u sociologiju«. Rasprave su još prije bile štampane po raznim časopisima, te sad, ovako poredane, prave jednu jasnu i jezgrovitu cjelinu. Orijentacija je čitaocu od prvog do posljednjeg retka bistra i konsekventna.

Uz orijentaciju dr. Gosar naglašava borbu, ali nju također analizira i daje joj smjer u upućivanju na organizaciju i pravilno riješenje suvremenih socijalnih pitanja. Na str. 128. veli: »Zato je in mora biti v moderni družbi (tudi krščanski) prva programna točka vseh dobro mislečih in dobro hotečih borba za pravilno in pravično družabno reformo«. Da bi ovo obrazložio, pisac nam daje analize o socijalizmu, solidarizmu, a naročito ovu borbu uvodi u pravu kolotečinu, kad u raspravi govori o: »Radničkom pokretu i o kršćanskoj reformi društva« (str. 117.—137.). Ovdje se upravo osvjetljuju sva pitanja ne samo pravilne organizacije radništva nego i pitanja koja izazivlje kapitalizam, koja nameće marksizam kao i način kako bi se mnogo toga iz područja sociologije moralo da riješi. Pisac pobija marksizam i nagovara kršćanske sociologe kao i praktičke radnike na ovom polju, da se kane bilo koje kontaminacije s idejama Marksa, jer (str. 131.): »— — Kajti marksizem, namreč pravi, zares dosledni marksizem vobče ne more biti realen, konstruktiven in reformatičen, marveč je lahko le ekstremističen, negativen in revolucionaren. V tem tiči njegova moč in privlačnost.« — Zastupa pravilno, da je potreban socijalni studij i stvaranje pravog duha među ljudima, da bi na taj način pristupili rješenju socijalnih problema. Dakle, potrebno je aktivno razumijevanje a ne nojeva taktika. Pisac priznaje kao iskusan radenik na ovom polju (str. 62.): »Socialno oprašanje pa ni samo silno važno, marveč je tudi izredno težko«. — Suptilna je i rasprava g. Gosara o krizi moderne demokracije (str. 137.—169.). Dosada mi nemamo ovako dobro pisane studije o ovom pitanju. Drugi dio sadrži samo dvije glave »Opće sociologije«, a pisan je zanimivo i oslanja se, barem koliko se nama čini, na dobro sistematičko znanje i na dobro upotrebljenu literaturu. U uvodu same knjige, g. dr. Gosar pravilno naglašava da bi za ovaj studij iz opće sociologije bila potrebna suradnja više stručnjaka koji proučavaju razna područja društvenog života. Djelo će sigurno oduševiti svakoga koji želi da istinski provjetri ove probleme, a zato dr. Gosar to i akcentuira na kraju druge glave svog uvoda u sociologiju (str. 213.): »— Pa tudi za to je nujno potrebno, da se v svojem iskanju držimo poti, da se držimo sheme, ki se nam razkriva kot nekak okvir, v katerem se dajo vsaj zaenkrat pregledno razvrstiti vsi najrazličnejši pojavi družabnega življenja ljudi«.

*

Druga je knjiga čisto umjetnička u stilu kako to jedino mogu da urade dva umjetnika: slikar i pjesnik. Slikar Jakac i pjesnik Jarc. Za slikara Jakca znamo. Čitali smo o njegovu radu na više mjesta. Znamo, da je Jarc bogodani pjesnik čijih pjesama ima i u jednoj našoj antologiji (sr. Deanović-Petravić: Antologija savr. jugosl. lirike). Knjiga je dnevnik u obliku pisama, a ujedno i putopis, jer umjetnik (Jakac) sam putuje, uočava, raspravlja sa sobom mnoge iseljeničke, umjetničke i umjetničke, uz ovo i lične probleme koji su vrlo dragocjeni za poznavanje i oblikovanje jednen čisto umjetničke ličnosti. To je u toliko zanimljivo što su Slovenci na tom polju, naime u poznavanju života i stvaranja samih umjetnika, dali nekoliko priloga koji su znatni za svakoga koji se bavi književnošću kao čitalac ili kritik, pa i kao aktivni radnik na tom polju t. j. kao stvaralac. (Up. Iz. Cankar: »Obiski« — Kelemina: »Literarna veda« i t. d.) —

Ova pisma, dnevnik u obliku pisama, putopis, pa i autobiografija od jedne godine dana intelektualnog stvaranja, pisana su odličnim jezikom, a uz to od nekoga koji je zbilja osjećao potrebu da ih napiše. Pisma nam otkrivaju duhovna umjetnikova nastrojanja. Zavolimo ih čitajući. Ona su nastala kao doživljaji, u početku samo zabilježeni, kao želja umjetnika da se neki napori duha ne zaborave, a ne od prethodnog nacrta za izdavanje. Tu im i leži ključ čari uza sve druge odlike. Najbliža nam je čar intimnosti i neposrednosti kojom su napisana. Ima mjesta koja potsjećaju na Jakčevu slikarsku tehniku, ima redova i rečeničkih dijelova, koji su izneseni onako kao pasteli koji ih dopunjaju. Ima tu misli, ima čiste lirike pomiješane slikarskim potezima bojadisane i odmjerene fraze.

Ima tu romana iseljenika Slovenaca i drugih (str. 125.—128.) koji su jednostavni, ali dani uvjerljivo. Što bismo pretjerali, ako bi kazali, da ima stranica koje nam mogu da protumače fine i često titanske poteze jednog Londona. Nad svim ovim kao da plovi ona blaga ritmička inspiracija, koja je diktirala, da slikar piše pjesniku, a ovaj da ih sredi i publikuje. Jakac piše vješto. Stranice obiluju zanosima. Po gdjegdje izbija po neka pesimistična nijansa i to onda, kad slikar sebi dočarava *in otio animae* pravi život u vječito jedroj pjesmi prirode; tad se u njemu javlja mislilac koji se bori protiv mehanizacije i racionalizacije ponajprije američkog, a onda i općečovječanskog žvota. Na str. 65. dobro karakteriše seljaka. On se katkada služi fantazijom, da bi okupio svoje raštrkane misli i da bi se s njima ogledao kao na pr. str. 70.: »V viharni nevihti, ki se šele pričenja, toneta misel in pesem in se budi samo krik prestrašenega čoveškega duha,povedajočega se vklenjenosti v temo in neizvestnost vsega stvarstva.« — Zatim i na drugim mjestima (str.

70., 80., 81., 86.). Na ovim stranicama Jakčevim ima mnogo toga što je uvjerljivije i bolje za nas nego li što su stranice Dreisera i drugih. Ovako je izrađena tehnika ove prve knjige koja obuhvata dnevnik od dana na brodu na jadranskom moru, pa do San Franciska. Ima tu nekoliko dijelova: II. Susret s Novim svijetom (tu su izneseni gradovi iseljenici, ljudi, umjetnici iz gradova: Newyork, Cleveland, Chicago, Pittsburg); II. Preko divljega zapada; u glavnom Yellowstone-National-park i njegova čudovišta, pa grad Seattle i Takoma. Spomenili smo da je slikar dao više svojih pogleda o životu u Americi. Između ostaloga ovdje nas može da zanima i njegov solilokvij dok obilazi galeriju u Clevelandu (75.—77. str.). Tu ima dobrih i ispravnih opazaka. Stranice na kojima je opisan Njujork živo su dane, u njima ima jakog dokaza pravog opažanja i dinamične inspiracije. Romantika se izbjegava, interes između redaka vodi čitaoca do kraja bilo kojeg ispisanog opisa u dnevnom trčkaranju kroz šareni američki svijet. Opisujući svoj boravak u Njujorku, Jakac lapidarno veli i mi nešto prenosimo: »Pesem treh noči, ki so me opajale — uživljajočega v ritem ameriškega velemesta — je bila tolikokrat mukovito prekinjena po rezkih razvočjih. Kot gluhi in slepi gremo tolikrat mimo dram, ki nam o njih brzojavljajo kratka časnikarska poročila, in mimo tragedij, ki smo jim bili priča samo v trenotnem kriku. Morda se celo ustavimo, se zaresnimo za minuto — pa že nas požene val naprej in dogodek je utonil v pozabo. Človek, ki hoče zares doživljati, ne sme biti civiliziranec, v srcu mora biti še poln neprestanega čudenja in čuvstvovanja. Tu le tedaj se mu bo zgodilo, da bo ob nihanju osamljene zeleneče vejice ob kameniti cesti doživel klič žive nature po soncu. Ob enem samem človeškem kriku ali iz groze ali iz radosti pa bo doživel borbo iz vekovitega koprnenja po nesnkončnosti.« — Ovakovih poteza ima bezbroj. Mogli bismo mnogo toga da navedemo, dok listamo ovu odličnu knjigu, ali se zadovoljavamo s tim da naglasimo kako je ovo zbilja najuspjeliji putopis uz djelo Slavka Batušića: *»Kroz zapadne zemlje i gradove«* (izd. Zab. bibl.) Od prvog pisma i bilješke na lađi do posljednjeg opažaja pred dolazak u San Francisko, umjetnik nas dariva svojom umjetničkom dušom. Kao da želi, da i za drugim dijelom, kad izađe, posegnemo, Jakac veli na kraju prvog dijela: »Vlak tuli grozotno v gluho noč.« — — Ponovno moramo naglasiti, da su opažanja o slovenskim iseljenicima dobro došla, ona nam otkrivaju mnogo toga i zgodno je, ako se iznese da je uvjerenje samog slikara koje je crpao pri svojim radosnim i bolnim susretima sa ovim ljudima takovo, da će ova slovenska rasnost koja se ne može da izgubi, ako se i utopi, nestane u moru amerikanizacije, ipak ostati kao trajno obilježje ovom patničkom narodu. Mislimo da bi ove stranice o iseljenicima bile punije, da je Jakac obišao i neke veće hrvatske kolonije i tu iznio neke potrebne paralele. — Ilustracije koje popunjavaju knjigu i daju joj pravi umjetnički izgled zaslužuju pohvalu. Neki radovi, uzeti i sami posebice, pokazuju kako je taj put, to »romanje« slikarovo bilo intezivno i plodonosno za slovensku umjetnost. Ova knjiga uz knjigu Batušićevu dala je odličan prilog našoj književnosti koja je na tom polju još za sada siromašna.

Toliko da nadodamo. Ovo nije radi drugog ni napisano, nego kao sjećanje na one koji nas često odvode u pravoj Ljepoti.

Ton Smerdél

CICIBAN

Iako je Župančićev Ciciban[1]) već stekao neku popularnost kod nas poznatim Nazorovim prijevodom pjesmice Ciciban-cicifuj, ipak će nam dobro doći prijevod čitave zbirke ne samo za upoznavanje slovenske lirike, nego će i obogatiti našu i onako kvalitativno oskudnu dječju literaturu u stihu. Doduše, mi imamo gotovo nepregledan broj dječjih slikovnica, ali malo je tih zbirka originalno naše. Večinom su to loši prijevodi stranih slikovnica koje su spjevali ljudi bez i najmanjeg poznavanja temeljnih poetičkih pravila, — a da se o samom i pedagoškom i pjesničkom osjećaju i ne govori. To pomanjkanje dječje literature u stihu moramo pripisati u prvom redu velikom nemaru naših službenih kritičara spram onih pojedinaca koji su s uspjehom pokušali izorati prve brazde na tom polju (na pr. Josip Milaković), a u drugom redu na odviše doslovno poimanje same te vrsti. Ta još danas postoji kod naših inteligenata i pedagoga mišljenje da za djecu koja čitaju (odnosno, da se bolje izrazim, kojim čitaju) te knjige može biti sve dobro, a glavno je da pjesma pravilno sriče. Svakome tko pročita Župančićev Ciciban biće jasno da za »dječjeg« (dopustite da ga tako nazovem) pjesnika treba biti i te kako velik pjesnik, da može dati onaj adekvatni oblik i ritam koji odgovara dječjem čavrljanju. Sam sadržaj ne smije biti *samo* poučan (kako je to kod nas uobičajeno), nego mora obuhvatiti neku mješavinu stvarnoga, djetetu svakidanjega i fantastičnoga iz carstva priče i bajke.

Ta dva glavna obilježja nalazimo kod Župančića povezana upravo začudnom šarolikošću motiva. Sve od prve pjesmice pa do zadnje (koja nam tumači postanak te zbirke) osjećamo da su to pjesme spjevane prvenstveno iz pjesničke potrebe. Nema u njima ništa ishitreno, sve je prirodno, bez one grube moralno-pedagoške pointe na kraju. Svaka pjesmica ima svoj ritam, svaki motiv izražaj koji mu odgovara. Čitavo bogatstvo slovenskoga jezika koji je kao stvoren za lirski izražaj možemo ovdje vidjeti. Dosta je spomenuti dvije poznate onomatopejske pjesme »Vrabci in strašilo« i »Žabe« u kojima je jedinstveno prikazano vrapčje živkanje i žablje kreketanje.

Zbirku je vrlo ukusno ilustrirao crtežima g. Nikolaj Pirnat, pokazavši da vrlo dobro pozna dječju psihu. Dovoljno je vidjeti ilustraciju pjesme »Pismo« u kojoj je vjerno prikazan sadržaj pjesme: Došlo je pismo sa pečatima od »zamorskega (crnačkoga) Kralja«, strašnog izgleda sa revolverom u ruci gdje nalaže da sva djeca moraju odmah zaspati. G. Pirnat pokazao je, da se i na moderan način i uz modernu tehniku crtanja dade vrlo dobro ilustrirati dječja knjiga.

Prijevod g. Stanka Tomašića u paralelnom hrvatskom izdanju je promašen. G. Tomašić je zaboravio da je kod svakog prijevoda pjesme glavno ritam, što je osobito važno kod onomatopejskih pjesama, kao što je ovdje slučaj. Ritam kod Župančića ilustrira radnju, on joj daje pokret. Iako je vrlo teško prevoditi na hrvatski jambe, ipak ih se nije trebalo ondje kloniti gdje su oni redovni i u hrvatskom. Također, zašto slijedeće retke (str. 63. »Mehurčki«)

Coper, coper, hudi čar
vsakemu iz lonca dar!

prevodi (ista strana)

baja, vrača, čini čare
on iz lonca dijeli dare!

kada će ih svaki čovjek imalo vještiji našem jeziku prevesti gotovo doslovno sa istim ritmom i ne gledajući na to da ovdje srok koji otsječeno svršava sa čar-dar slikovito, odnosno onomatopejski prikazuje začuđenje. Takovih primjera ima na pretek, te je upravo šteta papira i troška za takav »prijevod«.

Oprema je vrlo lijepa i ukusna, a opet posve u stilu dječjih pjesmica. Mogli bi se i zagrebački nakladnici ugledati u taj primjer i prestati s izdavanjem neukusnih (morale bi biti moderne!) slikovnica.

K. Mlač

U DUBRAVI BOŽJEG SLAVUJA

Po ovom zvučnom naslovu koji lijepo i tačno karakterizira boravište sv. Franje Asiskog,[1]) mi očekujemo da će nam pisac govoriti isključivo o svojim impresijama koje je na njega proizveo krajolik što okružavaše dom asiskog mistika i sam dom, iznositi dojmove o onim stazama na kojima je sv. Franjo propovijedao pticama, o putu k Alverni, o ćelijama asiskog samostana itd. Jednom riječju: očekivali smo izvjesnu stvarnu sliku tog boravišta u svijetlu jednog ličnog doimanja. Međutim nailazimo u toj knjizi, osim ličnih utisaka, i suštu historiju života sv. Franje, susrećemo se s kratkim životopisom sv. Elizabete i s kojekakvim podacima bez subjektivne natruhe. Bije nam kod toga u oči, da je pisac htio dati jednu zaokruženu i preglednu sliku Franjina života i mnogoćeg drugog što je važno a što je u tijesnoj vezi sa tom svetom »dubravom«. Takve slike bez sumnje ne bi nam mogao pružiti, da ju je istisnuo jedino iz prizme svog vlastitog gledanja. Ispalo bi tu i tamo ponešto, preobrazilo bi se i iskrivilo. Pretenzija je piščeva bila vrlo skromna, i kao takva svake hvale vrijedna. Svladati želju za vlastitim istica-

1) Oton *Župančič:* Ciciban, ilustrirao Nikolaj *Pirnat,* Ljubljana 1932., izdala »Umetniška propaganda«; paralelno izdanje u istoj opremi u prijevodu Stanka *Tomašića.*

1) Nedjeljko *Subotić,* U dubravi Božjeg slavuja, Zagreb, 1931., Nakladom Trećeg reda sv. Franje.

njem, da se ne bi negdje okrnjila, prebrisala slika sveta i uzvišena, eto to je bio princip kojim se naš pisac rukovodio kod toga pisanja. Taj princip izbija i tamo gdje se radi o skroz na skroz subjektivnim impresijama. Kod njegovih dojmova opažamo neko pažljivo primicanje stvarima i događajima, neko potiho koracanje k njima, uranjanje u njihovu jezgru (ne predavanje njima) sa savršeno napetom pažnjom, da se ne bi što slomilo, izgubilo.

Sve stvari i događaji u okviru piščevih doživljavanja poprimaju izgled neke svete smirenosti i uzvišene dostojanstvenosti. Za jednostavno izražavanje kojim se služi pisac potreban je čist narodan jezik, a taj g. Nedjeljko Subotić doista posjeduje. Jednostavno izražavanje traži jednostavan jezik, jezik čist, bez ikakvih tuđih prikrpica i dometaka. Njegov je jezik čist, lijep i bogat, što također prinosi da nam pruža estetski užitak i da nas ne umara jednoličnošću. Ponegdje on zaigra na pjesničkoj liri. Pjesme su mu također jednostavne. One su u izvjesnim momentima proza. Nedjeljko Subotić je u prvom redu prozni pisac.

Ipak, negdje u pjesmama nailazimo na prave lirske momente, potihe i nenametljive, iako direktne i bez ikakve diskretnosti. Ova nam knjiga pruža bistru i vjernu sliku (od nekoliko poteza) života sv. Franje Asiskoga i svega važnog što je s tim životom spojeno. Osim toga, ona nam daje neko sveto i tiho estetsko zadovoljstvo. Apstrahirajući njeno objektivno pripovijedanje, možemo mirne duše reći da ona pretstavlja lijepo umjetničko djelo. Premda rascijepana u gornjem pogledu, ona ima izvjesnu jedinstvenu crtu: jednostavnost. Jednostavnost u prepričavanju, jednostavnost u slikanju vlastitih dojmova i jednostavnost u svojim ilustracijama koje je uspjelo izradio sam g. Nedjeljko Subotić.

Jeronim Korner

UREDNIŠTVO JE PRIMILO:

Dr. Antun *Barac,* Mirko Bogović, Preštampano iz 245. knj. Rada Jugosl. Akademije, Zagreb 1933. — Henri *Bergson,* Stvaralačka evolucija, prev. Dr. Filip *Medić,* »Karijatide«, filozofska biblioteka, Beograd 1932., Izdanje »Kosmos«, uvezano u platno. — G. K. *Chesterton,* Grehi princa Saradina, Detektivske zgodbe, prevel Dr. Fr. *Kimovec,* Ljubljana 1932., Jugoslovanska knjigarna, cijena u platno uvez. Din 65, karton. Din 55. — Ilja *Erenburg,* Ulica na Moskvi, roman, Zagreb 1933., Izdanje »Minerve« d. d., cijena kart. Din 30, uvez. Din 50. — Božidar *Jakac,* Odmevi rdeče zemlje, Po pismih iz Amerike priredil Miran *Jarc,* I., Ljubljana 1932., Jugoslovanska knjigarna, cij. uvez. u platno Din 100 (originalne ilustracije u boji i u crno, od samoga pisca knjige). — Miran *Jarc,* Novo Mesto, Roman, Ljubljana 1932., Jugoslovanska knjigarna, cij. uvez. u platno Din 55.

S izvjesnih razloga, mnogi naši pretplatnici nisu primili br. 10. koji je ujedno posljednji broj prošlogodišta. Molimo stoga sve one koji ga nisu primili te žele da im se nanovo pošalje, da nam to izvole javiti najkasnije do 15. veljače o. g., da uzmognemo, prema njihovu broju, eventualno prirediti novo izdanje toga broja.

Izdaje „Kolo Hrvatskih Književnika" u Zagrebu. — Naklada „Jeronimskog Književnog Društva" u Zagrebu. Uređuje i izdaje za „Kolo Hrvatskih Književnika": Ljubomir Maraković. — Tisak Zaklade Tiskare Narodnih Novina u Zagrebu. Za tiskaru odgovara: Vladimir Kirin, Deželićeva ulica 2.

HRVATSKA PROSVJETA

GOD. XX. ZAGREB, VELJAČA 1933. BROJ 2

IVO LENDIĆ:

ŠEST PJESAMA

JA SAM SE RODIO NA POLUOSTRVU

Ja sam se rodio na poluostrvu,
obraslom maslinama,
okruženom pučinama i horizontima.
Ja sam se rodio na poluostrvu.

Ja sam se rodio u siromašnoj kući,
mnogo osjetio radosti, mnogo boli,
i odrastao među siromašnom djecom
koju Isus voli.

Ja sam se rodio na poluostrvu,
koje Gospodin zimi šiba burama i kišama,
a ljeti žarkim žegama.
Ja sam se rodio na dogledu bijelih žalova
u jeci bijesnih valova.

Ja sam se rodio na poluostrvu.

GOVORIM SVOJOJ DUŠI KAO MALOM DJETETU

Proljeće 1933.

Vidiš kako sve više
nestaje snijega na brdima.
Čuješ li kako radosno zvone zvona,
kako proljeće diše!?

Topli oblaci odlaze na planine kao stada,
dolaze proljetne kiše
već negdje daleko tutnje obzorja južna.

Dušo moja, zašto si žalosna,
zašto si tužna?

MOLITVA ZA TROJICU PRIJATELJA KOJI LUMPUJU

Oni su stali i dalje u noć... ja sam uteko od njih.
Činilo mi se, da se sve oko mene vrti u rugu.
Ne, nisam mogao, Bože, u ovoj noći
utopit' u vinu s drugovima svoj jad i tugu.

Oni su ostali i dalje u noć... da se smiju... nije to smijeh!
O, molim Ti se za njih Gospodine, više no za samog sebe,
svaki je od njih kao cvijet, koji ima nešto zbog čega vene.
Svaki od njih ima svoj led i mraz od kojih zebe.

Ko nemirna zvijezda luta mi noćas srce s njima,
jer i oni bi htjeli od nečega pobjeć' i nekuda poći.
Pripazi noćas na njih, molim Ti se, Gospodine,
koji bdiješ kroz duge sumorne noći.

STRAH PRED NJEGOVIM POHODOM

Strah me je Njega kad se tihi san
titra s mojim umornim očima.
Ja Ga se bojim duboko u mraku.
Strah me je Njega u mojim noćima.

Protrnem stoga na svaki i najmanji šum,
na svaku stopu što iz daleka dohodi.
O, strah me je Njega; ja sam pretužan
da me pohodi...

MOLITVA BOLESNIKA U KASNOJ NOĆI

Kad san već ne mogu da prevarim
(sutra će u mojim udovima biti još jači umor —
još sumorniji dan),
molim Ti se eto večeras, Gospodine,
ne za sebe već za jednoga budnog siromaha
koji pati noćas, jer ga nitko ni za jednu noć
ne će da primi u svoj stan.

Premda sam eto i sam bolesnik, odavna bolan,
ne ću se moliti za sebe da mi zdravlje daš;
već Ti se molim u ovoj besanoj noći za jednoga bolesnika
koji nema nikoga da se pobrine za njega, i za čiju bijedu
samo Ti, Gospodine, znaš.

Pa premda i ja (o, noćas!) žudim smirenje i duši i tijelu,
Ja ne kucam ipak za sebe na vrata Tvoga Srca;
već Ti se vruće molim za očajnika nad dubokim jazom.
O, gani mu srce, Gospodine, i pokaži mu,
kako je divno ići Tvojom stazom.

Ne molim se noćas sebično za sebe grešnika,
premda sam i ja čovjek i grijeh me žestoko boli;
već Ti se molim, Gospodine, za dušu jednog bijednika,
koga su našli negdje mrtva u krpama kraj ceste
i za koga nitko ne će da moli.

SLIJEPO DIJETE GRLI MAJKU KOJA GA NOSI

Pjevaju ptice. Rasulo se sunce po granju,
slijepo bolesno dijete grli majku, koja ga nosi.
Slijepo dijete ne vidi ovaj prekrasni dan,
koji je osvanuo jutros svjež, sav okupan u rosi.

Miriše cvijeće iz vrtova bogatih vila;
majka kaže da je lijepo i bijelo ko labudi iz bajke.
Što je to bijelo? Slijepo dijete zna, da je lijepo sve što je toplo
kao glas njegove majke.

Pjevaju ptice. U vrtu se igraju djeca;
sve imaju što žele, veselje pliva tamo.
Dijete okreće svoje slijepe oči. Ne vidi ništa. Ono tek zna,
dok je živa njegova majka da ne će biti samo.

I dok prolaze ljudi mimo veseli i tužni,
jer jedne bije život, a drugi živu bezbrižno i bez muke,
slijepo dijete grli sve nježnije svoju majku, dijete zna,
da je sve njegovo dobro, dvije majčine ruke.

I dok se sunce ljeskajući rasiplje po granju,
oči su slijepog djeteta pune mraka neprolazne noći.
Ono često misli o malom Isusu, o kojem mu priča majka
i s mirisom svježih ljiljana uspoređuje mu oči.

Rosa se blista vršcima trave. Ne vidi dijete
kako se razlio sjaj u svim bojama duge.
Ono je tiho i šuti u naručju majke
ne sluteći veličinu svoje tuge.

GABRIJEL CVITAN:

KUĆA POD BAJAMOM

Nebo je bilo neobično plavo, prozirno, čisto. Ni krpice oblačka. Svježina aprilskog dana, prijatna kao prve trešnje, spustila se na okolinu napunivši je nekom posebnom draži. Ceste, blatne i porubljene zelenom vrpcom tek iznikle trave, pružahu prljave dlanove u nedogled. Preko noći je rominjala kiša . . . proljetna topla kiša, od koje zemlja bubri i proplanci zelene. Vrapci su veselo živkali i pozdravljali laste, stare znanice, koje se vraćahu ostavljenim, ali nezaboravljenim, gnijezdima.

Dan, mirisan, zlatan dan, putovaše po malom selu Dubravi. Kuće »pločarice« rasute po brijegu, puštahu plave barjake dima. Preplanule od sunca kao i njihovi stanari, stopiše se u jednaku sliku sa okolnim kršem.

Između njih isticalo se nekoliko novih »ciglatica« sa crvenim krovom. Bijahu to kao nakićena gospoda u seljačkom kolu, pa su kvarile sliku. Što je najgore, oko njih nije bilo procvjetanih bajama. Tužne, osamljene, kao da su uzdisale za bijelim i rumenkastim laticama kojima bijahu posute njihove pločate sestre. I laste nisu oko njih cvrkutale. Kao da se preplašiše crvenih krovova, ne sagradiše gnijezda pod njihovim strehama.

Pred svima je prednjačila oveća prizemnica pod starim bajamom dvojezgrašem za koga nitko u selu nije znao ni kad je bio mlađi, a kamoli kad je zasađen. Pričalo se da je on otac sviju dubravskih bajama. Kuća je stajala postrance na kraju sela zagrljena bajamovim granama i opletena bršljanom.

Oko ove siromašne pločarice čitav se mali svijet jutros probudi: čuvarkuća na krovu, bosiljak u razbijenom loncu, gušterica u procijepu, golovrati pjevčić Makso, mršava kravica Rumenka i stara olinjala mačka Muca. Svi izmiliše da se nauživaju sunca i snage. Samo čađavi napukli dimnjak bijaše nijem i vrata zabravljena.

Ispred vrata ocijeđena rpa gnoja, davno izbačena, počela već plesti travičasti ogrtač. A neizorana gladna potkućnica kao da je uzdisala za tim gnojem. Pjevčić Makso pope se na vrh nje i rašepurivši onu još jedinu zelenkastu perjanicu na repu, dva tri puta muklo zakukurijekne. Pri tom se obazre i tužno pogleda na vrata. Stare stopanice, dobre gospodarice Kate koja bi svako jutro pjevuckajući dozivala njega i nosilicu Žutku, bacivši im po šaku kukuruza, nije bilo. Pred četiri mjeseca iznesoše je kroz ona pocrnjela hrastova vrata. Onda je bilo tako tužno. Kiša je sipila, nebo bijaše sivo i mračno, a putovi, blatni i skliski. Nosači nekoliko puta posrnuše pod mrtvačkom škrinjom. Sada leži na dubravskom groblju u sjeni ogromnog brijesta. Na tomu su brijestu stari Dubravčani, Bog zna kada, urezali krst. Vjerujući da je njihovo djelo Bogu milo, zaključiše da ne treba drugog krsta, jer u kameni zajednički udari ljetos po drugi put grom i sruši ga.

Iza nje ostade jedinac sin Ivan; odraslo momče i zadnji izdanak negda čuvene zadruge Milovića.

Ivan bijaše naočit i kršan. Brci mu zarusili kao meka mahovina, pa se odugo mlado lice činilo ozbiljnije. Kamenom mu ne može odbaciti ni jedan vrsnik, a smjesta skoči do tri aršina. Pokojna Kata nagovarala ga da se ženi, i djevojku mu zamjerila, ali on ni da čuje.

— Što ću, veli, oženiti se, pa ovdje sagnjiti kao i moji stariji mučeći se sa ovo proklete prljuti, koja nas ocijedi i umrtvi pa sličimo isposnicima a ne ljudima. Nisam lud. Širok je svijet! Kud mi glava, tud hrana.

Sirotu Katu je srce boljelo slušajući Ivanovo mudrovanje. Znala je da to na dobro ne sluti. I drugi su prije njega tako govorili bježali od kuće i poslije se kao prosjaci vraćali.

— Nemoj tako, moj sine, govorila bi ona sa suzama u očima. Ovo je blagoslovljena zemlja. Po njoj su tragovi, molitve i znoj naših starijih. Svako stablo, svaka kamena gomila i utapkana brazda, šapće nam kako su je oni ljubili, s njome živjeli i smireno umirali, sretni da će im kosti u njoj trunuti.

Neradina ruka mrzi zemlju hraniteljku i prigovara joj, kao da je kriva što je previše dobra ko majka rođena, davajući u obilju svoje sokove, svoju snagu koju mi rasipnici brzo upropastimo. Bogohulnici su koji na zemlju viču; ona je kćerka neba, najbolje djelo Stvoriteljevo. Što bi mi sirote, bez njezina mirisa, bez njezinih darova. Zemlja hrani od mrava do čovjeka. Ptici stvorena su krila da leti u visinu, ali i noge da se na zemlju spusti, na njoj otpočine i nahrani se.

— Jadno nas ona hrani, moja majko. Sve smo izrovali i izvrtali, a sirotinje nikad kao danas.. Kad rodi zlo, a kad ne rodi, jao i naopako. Drukčija su stara vremena bila, velite vi. Čini mi se da vas je daleka mladost zaslijepila. Vi niste nikad upoznali što je život, pa čamiste ovdje zadovoljni i ponosni, kao da ste najsretniji pod modrim nebom. Ne dam se ja sputati i privezati za tu vajnu djedovinu na kojoj ni miši nemaju zrnca da pregrizu. U grad ću ja, pa ako radim, znaću zašto radim i kako živim.

Kao nož probadale su ovakve i slične riječi staričino srce. Do kasno u noć sjedjelo bi njih dvoje uz vatru razgovarajući o tome. Jadna Kata uvijek bi navela vodu na isti mlin, dokazujući po stoti put Ivanu, kako nigdje nema obješenih kolača.

Ovdje ima svoju kuću; kakva je takva, njegova je; svoju baštinu i svoj vinograd. Otac je njegov tu živio, djed istu potkućnicu orao, a u gradu . . .

Prepane se od pomisli da će Ivan, jedina nada njezina, zadnja muška glava Milovića, ostaviti rodnu kuću, otseliti se nekamo i pustiti da se raskopa domaće ognjište.

U takvim časovima nalazila je utjehu jedino u molitvi, obraćajući pogled na požutjelu sliku Bogorodice koja je u prostom crnom okviru visjela nad njezinim uzglavljem satirući glavu paklenskoj zmiji. Ta stara slika koju pradjed Ivanov kupi od nekog lacmanskog pronosača za vreću izvijane pšenice, bijaše svetinja i ponos zadruge Milovića. Ona za njih bijaše velika čudotvorka, jer jednom već mrtvo dijete koje pade u bunar, poslije dva sata povrati na život.

Pred njom je u stara, bolja vremena gorio lumin dan i noć, kao vječni žižak Bogu na slavu, a za sreću porodice. Sada ga stara Kata zapali uoči Gospinih svetkovina, makar kruha ne jela.

Toj »čudotvornoj majci«, kako su je još stari Milovići zvali, upravljaše starica svaki dan svoje molitve i svoje uzdahe. Samo ta stara požutjela slika, ta čudotvorna majka zna, koliko su one dobre plave oči, što vire nemoćno kao dva jesenska cvijeta, prolile suza.

U zadnje je doba molila da samo ona ne doživi tu žalost, da vidi kako zadnji Milović, njezin jedinac Ivan, napušta svoju djedovinu, napušta baštinu kojom su se stari ponosili.

— Kad sklopim oči, nek ide kud mu drago, Bog neka ga prati. Samo se bojim —. Neće blagoslova imati. Za kim se u kući vatra gasi, prokletstvo ga stiže prije ili poslije.

Tako je govorila sirota Kata, mjesec dana prije smrti, susjedi Božici, brišući okrajkom pregače suze i švrljajući po zapuštenom vrtu. Božica je najbolje razumjela njezinu bol. Njezin Mato otišao je ima četiri godine i nikada se više nije javio. Jadno majčino srce, koliko mora trpiti . . .

Bog je usliši: naglo oboli i doskora umre. Mirno zatvori umorne oči. Zadnji pogled ustavi na Ivanu koji stajaše kraj uzglavlja držeći zapaljenu voštanicu.

Poslije majčine smrti Ivan još više zapusti težačke poslove, misleći samo na jedno: kako će se što prije riješiti te »gladne zemlje«.

Ni potkućnicu ne izora. Što će mu? On je neće žeti. Uzalud ga starci svjetovahu da promisli dobro što radi, jer danas nigdje ne cvatu ruže, on se nije dao.

Mnoga je djevojka za njim kradomice pogledala i uzdahnula, žaleći što im najbolji momak bježi iz mjesta. Iako Ivanu ne miriše ralo, ipak su ga djevojke voljele. Bijaše snažan i lijep, uspravan ko bor i pjevač čuven u devet sela. S njegovim grlom nitko se nije mogao takmiti na dernecima. Ni u čemu ne bijaše mu mane, samo da je dobar težak . . . Smeđa rudasta kosa, zavijena kao vuna na mladome janjetu spustila se na čelo ispod koga sijevahu majčine modre oči. Ko ga ne bi takva volio?

Sinoć je Ivan kasno došao kući. Bio je kod svojte, ostavivši im da se služe i da pripaze ono njegove baštine. Mračci se spustili i Zdrava Marija davno pozatvarala seoska vrata kad je prekoračio kućni prag.

— Zadnja noć — prošapće Ivan. Ujutro zorom spremao se da otputuje.

Iako se davno na to odlučio, prepane se tih riječi. Nije bio kukavica ni praznovjeran, ali mu nekako dođe teško, kao da se tim riječima otkinu dio njega samoga. Divna zvjezdana noć i mjesec kao zlatna potkova taman se skliznuo s planine. Koliko je ovakvih noći gledao sa toga istog praga. Jedna latica otkinu se od bajama i, nečujno kao sniježna pahulja, udari mu u lice. Trgne se. Bajam pun cvijeća raširio se kao ogromni bijeli šator.

— Naš dvojezgraš će roditi ove godine, pomisli, kad mu se pogled ustavi na njemu. Opet neka skrivena tuga. Sjećanje na djetinjstvo. Taj bajam će ove godine drugi brati; a on, Ivan Milović, poznaje svaku njegovu granu i grančicu. Ti crni ogranci nose u sebi tragova njegova života. Tu se kao

vjeverica verao, bosim nogama dodirujući čvornato stablo. Po starom ispucanom bajamu znao je Ivan glavne svetkovine i godišnje doba. Kad bi nestalo na njemu lista i on se tužno savijao na vjetru ili drhtav pod srebrenom težinom inja, eto decembar kuca na vrata, bliži se božićna ponoćka i zimsko veselje. Zime su prijatne u zadimljenim pločaricama. Iskupe se čitavi komšiluci oko vatre, a gusle se prenose u junačku prošlost.

Bajamovo cvijeće, prvi znaci proljeća, javljaju se o Uskrsu. Čim bi pokojna majka vidjela prvi cvijet, počela bi skupljati jaja za uskrsne »pisanice«. Veselio se Ivan tomu cvijetu kao dragom znancu, jer s njime dolažahu laste, proljeće; Uskrs i život na procvjetaloj ledini među meketom janjaca i mukanjem krava.

Dolaskom ljeta i bajam postajaše ozbiljniji, zatvoren svojim hladom, uvučen u šutnju i dosadu vrućeg podneva. Njegovi duguljasti sivozeleni listići teško disahu pod vrelinom lipanjskog sunca. U krošnji brbljanje vrabaca. Pod krošnjom uzdah ispucane ilovače: kiše! kiše!

Za takvih dana, sjedio bi Ivan u debeloj hladovini, gledao kako preživaju ovce, brojeći na prste koliko je još do Ivanjdana. Čitavu nedjelju kradomice je skupljao sa drugom djecom u komšiluku smilj, kupinu, drač i trninu. Njihov »svitnjak« će biti najveći, plamen će lizati do vrh bajama. Kad se snizi, on će ga trkimice preskakati. Biće cike, biće veselja! — a i pričanja cijeli mjesec poslije.

Kad bi potresli bajam i pod njim kukuruze komušali, znao je Ivan, jutra hladne, jesen je tu. Iz vinograda posrću mazge pod teškim kozjim mješinama. Prolaze stasite djevojke jedrih prsiju i nabitih bedara. Na glavi prilijepljene košare crnih i bijelih grozdova.

To su dječji dani. Jesen je blagdan djetinjstva. Tad su njihovi obrazi najrumeniji, a duše klikću s veselja. A tu, pod tim bajamom, prošlo je Ivanovo djetinjstvo.

U daljini zadrhti pjesma i ču se brencanje klepke. U susjednom dvorištu zalaja pseto. Tišina. Ivan stoji kao prikovan. Nešto ga sapelo. Sluša, a ništa ne čuje. Gleda, a ništa ne vidi. Vlašići nad glavom smiješe se. Stari dvojezgraš onijemio kao bijeli kalpak poginulog viteza. Tužno gleda na Ivana, miljenče svoje. Žali, što ga ostavlja.

Te noći Ivan je nemirno spavao sanjavši ružan san: Sjedi on pod bajamom. Kad eto k njemu djeda. To je nekadašnji brkati dubravski glavar. Ovaj ga pokudi, što je slabo nahranio volove. Tu je bila i Mara Dunjićeva, kršna djevojka koju majka za njega zamjeri. Stid ga zalio, kao da će u zemlju propasti. Mara ga vragoljasto gleda i smiješi se, a njemu teško, teško.

I otac koga Soča odnese, javi se u snu. Bio je krvav, strašan, sa izbezumljenim pogledom. Iz prsiju mu šikao mlaz krvi kao crvena perjanica, omastivši zeleni rub potkućnice. Molio ga da mu ustavi krv. Ivan pocijepa košulju, ali uzalud. Ruke mu drhtahu i nikako nije mogao začepiti ranu. Ona je kao gladna zvijer gutala krvave povoje. Onda dođe pokojna majka, pritisne dlanom ranu i pošlje ga u kuću da donese vjenčani jašmak (rubac). Njime će, veli, zavezati ranu i ustaviti krv. Skoči Ivan, donese jašmak, ali kad pred kuću; ocu i majci ni traga. Samo krvava lokva na potkućnici i krvlju poškropljena trava.

Prepade se Ivan, uzdrhta kao šiba, na čelu mu izbiše grašci znoja, kad se zorom probudi. Najradije bi pobjegao iz kuće, jer mu se učini da ga iz svakog ugla probada izbezumljen očev pogled.

Brzo i u strahu se obuče, prebaci preko leđa spremljen »rusak«, zabravi vrata i ode. Pred kućom posrnu, jer bijaše još tamno, hitro se ispravi i odjuri pognute glave niz krivudavu »Milovića ulicu« oivičenu bršljanom.

Kad izađe na cestu što vodi u varoš, okrene se nehotice. Nejasna slika pločarice, zakriljene bajamom, ocrta se pojutarjem, kao kostur razbijene lađe.

Mirisni proljetni dan rađao se iza rumenog zastora, razapeta na istoku. Vrapci se počeli buditi i pijetli kukurijekati, popratívši svoj uzvik lupanjem krila. Tu i tamo zacvili seoska vratnica i pojavi se svijetlo. Čobani, ljubimci zore, istjeraše stada. Drhtavu tišinu prekinu brenčanje klepki, bleka ovaca, meket janjaca, i dozivanje čobana. Oživješe puteljci pod koracima sitne i jedre stoke.

Iz komšiluka Nosićeva dopre pjesma:

»Nema sela do Dubrave sela
Ni junaka do naših momaka«.

Janja, jedinica Nosićeva, pjevala je tapkajući uz krave.

Ivan odmicaše sve žurnije; kao da se boji dočekati jutro i sunce među dubravskim njivama.

Prizemnica pod bajamom pomaljala se iz mraka nijema, tužna, samotna . . .

ZDENKA JUŠIĆ-SEUNIK:

TAJNA IVANA ZLATOUSTOG

Dok su crkvena zvona i tvorničke sirene naviještale podne, a pusta ulica oživjela priljevom svijeta što se iz ureda, škola i radnja žurio kući, Ivan je još oklijevao da prekine posao i da se pridruži drugovima. A nije oklijevao toliko iz zazora, što će pred drugima ručati svoj mršavi obrok, nešto sira i kruha, što je u jutro ponio sa sobom na gradnju, jer nije nikoga imao tko bi mu u podne donio topli i obilniji ručak, već se bojao zluradih pogleda, radoznalog ispitivanja i zadirkivanja drugova. Oni su naime svi znali za veliki događaj Ivana Zlatoustog.

Daleko od buke njihova razgovora, što je smetala tok njegovih misli i nagonila ga u uzbuđenje i srdžbu, od nikoga ne smetan i sam u sebe povučen, Ivan nije osjećao nesnosnu žegu ljetnog podneva što je ispijala snagu, navlačila smalaksalost na sjetila i san na oči. Budan, svjež i nemiran on je naprotiv izgarao željom da sad u miru iskoristi čas odmora, pa da obnovi proživljeno, zadrži sjećanje u svim pojedinostima i raščlani osjećaje što navriješe u njegovu svijest i nabubriše mu u žilama kao da će se raspući. Pa dok su vihori vitlali bjesomučno njegovom dušom, čežnje mu palile krv i slatka bol sijevala u srcu jasnim plamenom, probudi se u isto vrijeme i strah i muka zbog spoznaje nemoći svoje, da odlučno odgovori na pitanje

što mu je činiti. Jest, Ivan je osjećao da je odgovor po duši ujedno i propast njegova — objašnjenje istine glupa smicalica njegova po tuđem shvaćanju i to jasniji ponor što se otvara pod njegovim nogama, pa jedan korak, jedan nesmotren kret i sunovratio se u dubinu. No iako je znao kako je stvarnost daleko od ispunjenja njegovih mladićkih snova na koje upravo ni misliti nije smio u teškoj borbi iz dana u dan za nasušni kruh, on je ipak blagom rukom milovao svoje želje, pažljivo prisluškivao šaputanju svog srca i šiban zanosom i nadom mladosti jurnuo za dalekim obećanjima jednog osmijeha i nježne riječi. On je vjerovao.

Niko nije mogao pravo razumjeti Ivana Zlatoustog, ma da se on nije klonio ljudi, već je živio i radio s njima, pokušavajući i sam s ozbiljnim i poštenim naporom volje da se što više približi njihovu misaonom i osjećajnom krugu, da svoje potrebe, brige i radosti prilagodi donekle njihovima, pa da pronikne do u srž njihove duše i da nađe prijatelja. Ivan je uvijek ostajao po strani, čudan i dalek onima koji su ga poznavali, a ipak eto nisu znali što da misle o njemu i kako da ga razumiju. Jednostavni priprosti ljudi, radnici, s kojima je dolazio u dodir svakoga dana, osjećali su štaviše i neki zazor i neprijatnost u saobraćaju s njim kao posljedicu njegove duhovne premoći nad njima koju oni nisu trpjeli. I osvećujući mu se radi toga gdje se samo pružila prilika za to i uživajući vidljivo i bezobzirno kad bi mu mogli štogod podvaliti, nasamariti ga i narugati mu se, oni ga i nazvaše Ivanom Zlatoustim; po svecu čije je ime nosio.

On je znao da priča toliko toga o događajima vani u svijetu za koje se oni nisu brinuli; čita novine i knjige i izvještava ih o onome što je saznao, što je bilo i što će biti, što su ljudi izmislili i što fantazija njihova učini da se život otkriva, proučava i poljepšava — držao im predavanja, učio ih i opominjao kako da se klone zlih poroka i dostojnije, čovječnije svoj vijek provedu, i po vatri njegovih riječi, po propovjedničkoj i mesijskoj ulozi njegovoj u njihovu društvu nadjenuše mu eto iz zlobe i šale taj pridjevak Zlatousti.

Nije trošio s njima teško stečenu paru po spelunkama gdje se ostavlja zdravlje i snaga, nije žeđao za kartom i poljupcima propalih žena, niti bi se u večer, vrativši se s posla, bacio na ležaj umoran bez misli i želje da se probudi tek kad ga sirena drugoga dana potsjeti na dužnost. Jer iako život njegov krenu već određenim pravcem koji nikakova sila vjerojatno više promijeniti neće, svijetlo duše njegove nevolja ne pogasi, žudnju za knjigom i saznanjem briga ne satre, snove rane mladosti vrijeme ne odnese. Zatrpani zlom od dana kad knjigu nuždom natjeran ostavi i u školu se više ne vrati da se golim rukama u borbu za opstanak svoj i sitne braće nakon smrti očeve upusti, snovi mladosti opet uskrsnuše, povukoše ga sa sobom, omamiše ga i opiše kao žar ljetnoga sunca, zapekoše ga u grudima poput suza neisplakanih i uzdaha prigušenih i izazvaše uporedbe i jad zbog neispunjenih zahtjeva.

Iz godine u godinu zaraščivala je rana srca, plazila zaborav preko plamenih žudnja, umatalo smirenje besmisleni otpor, prijetnju djetinjastu i svu njegovu nesreću. Iz dana u dan uzimao je u ruke budak i čekić, oruđe svoga rada i kopao je, rušio i zidao nova zdanja po nacrtu i odredbama

arhitekta; radio je više, ustrajnije i bolje od ostalih, a za malu plaću i riječ pohvale i priznanja i baš zato možda osta nerazumljiv i tuđ i najbližima svojim.

A danas, sjeća se, rano u jutro došla je na gradilište vlasnica ove raskošne vile koju podiže Ivan i drugovi njegovi. Skakutala je oprezno preko hrpe razbačene zemlje, pijeska i opeka, prolazila je preko provizorno namještenih dasaka, zirkala na radnike i zaustavila se pred njim, Ivanom Zlatoustim.

Vidio ju je već nekoliko puta kad je dolazila da promotri razvoj gradnje bilo sama, bilo u društvu muža, znanaca i prijateljica; upamtio je njezin glas jasan kao kristal sa nešto zapovjedničkim prizvukom kao da ne trpi prigovora i slušao smijeh njezin vedar i bezbrižan, smijeh kakvim se Ivan nikada u životu smijao nije. Pa dok su drugi nastavljali posao ne obraćajući pažnju na njezin dolazak, on bi svaki put osjetio kako ga neka nevidljiva ruka steže oko srca do bola da bi zaviknuti mogao, a čudan jedan osjećaj mrači mu pogled i otimlje dah. Ta mora na srcu ponovila se i danas kad se slučajno našao s njom okom u oko.

Na skeli, u visini prvoga sprata, bez ograde, s prazninom pod sobom radio je Ivan, kad je opazio pred sobom mladu, elegantnu i lijepu ženu što se slijedeći kaprisu i ne obazirući se na opomene izgubila od svog društva i uspela ovamo.

Njezin parfem draškao je Ivanove nosnice, mala njegovana ruka urešena briljantima dotakla se njegove grube žuljave šake, a oči se zagledaše u njegovo suncem opaljeno lice s interesom i toplinom.

— Vi ste taj o kome mi često pričaju?! — izustila je mekim zastrtim glasom. — Propovjednik radnicima, njihov uzor, najbolji među njima ... Ivan Zlatousti!

— Da! — odgovorio joj je ne znajući je li sanja ili je to java da to stoji pred njim čarobna princesa njegove mašte, mila i dobra, što ne odvraća pogleda s negove bijede i razabire kako i pod radničkim haljetkom kuca srce čovjeka, srce dobrom i ljubavlju i čežnjom za razumijevanjem prožeto. I blagost razli mu se u taj trenutak dušom, a kliktaj ponosa i zadovoljstva napne mu grudi, dođe mu da klekne pred nju i da poljubi njezinu ruku, da joj zahvali što je progovorila s njim i kazala mu riječ toplu i dobru koju nikada ne čuje iskreno izrečenu i osjeti da bi morao zamoliti je da ne prestane, da ne ode od njega, da ga ne napusti, da mu reče još mnogo toga, još mnogo dobra i lijepa.

Makar i na trenutak, samo ona se zaustavila kod njega, makar i samo na prolazu, ona je s njim progovorila. Progovorila kao sa sebi ravnim. Bez poruge i omalovažavanja. Bez nametljivosti i zlobe. Ivan je osjetio i znao je da se u tom ne vara: ona je govorila s njim iskreno i prijateljski.

Davno već nije netko njemu ovako toplo progovorio, davno već nije nečiji živ interes zadro u bit njegove sitne egzistencije. Ali dok je želja provalila u njem sve ograde razborom nametnute da joj se ispovjedi, da joj u nekoliko zbijenih rečenica ocrta cio svoj duševni život o kojem eto nitko ne vodi računa, pa da ona čuje, ona prva da razabere istinu o njem

koju nitko neće da shvati i nikoga ne zanima, dok se u njem odigravala kratka, ali odlučna borba koju je ona pratila pogledom zamišljeno uronjenim u tamne oči Ivana Zlatoustog, njega odjednom potrese strašna misao. Misao na opasnost u kojoj ona lebdi nenavikla da se kreće na skeli u ovoj visini i gdje bi samo jedna kretnja dostajala da je nestane zauvijek u tamnoj provaliji. I instinktivno, u divljem strahu, on je povuče naglo k sebi da je zaštiti i obujmiv je rukom oko pasa, pritisne je na grudi da je spase.

— Siđite! — čuo je sebe kako joj govori, i što je kasnije bilo, sjeća se tek kao kroz san.

Vrući šamar zazvonio mu na obrazu, iskre su frcnule pred njegovim očima, zaljuljao se i skoro pao. Čuo je uzrujane povike, prijetnje i povike, razabrao strku, lica crvena od bijesa, poglede divlje od mržnje i prezira; čuo je o drzovitosti i prostoti, o napadaju na čast jedne dame i obračuvavanju muža s njim, Zlatoustim, obračunavanju koje se još nije svršilo. Vidio je razjarenost oko sebe, opažao hihotanje drugova koji su njegovo poniženje jedva dočekali, primijetio je udaljivanje njihovo od njega, napadno i sa željom da on to primijeti i razumije, pa kad se ogledao da nju barem vidi i da je pozove da se zauzme za nj, nije je više bilo.

Mehanički prihvatio je čekić i pošao dalje na posao. Nitko nije govorio s njim, nitko nije spominjao ovu zgodu, iako je bilo očito da svi samo o tom misle. On je radio dalje.

Podne je zvonilo i oklijevao je da pristupi ostalima, no bilo je nešto od njega jače — jače od bojazni pred nerazumijevanjem njihovim. Pošao je.

Sunce je pripeklo svom snagom, asfalt se ljeskao u žaru, znoj je tekao niz čela ljudi. U hladovini, sjedeći i ispruženi, odmarali se drugovi. Ivan je sjeo uz njih.

— Kakova glupost! — čuo je kako ga jedan kori radi tobožnje nespretnosti, što se dao »uloviti« i radi toga će možda i službu izgubiti. Svi su vrebali što će na to on, Ivan Zlatousti.

Ta on koji je dosada uvijek znao da tumači uzroke i najčudnijih ljudskih zbivanja, valjda će znati i da opravda sam sebe, pa da pokuša dokazati svoju nevinost. On koji je uvijek tako birano govorio u prilog zapostavljenima i uvrijeđenima, naći će i za sebe valjda riječ obrane i neće se dati tući i ismjehivati. Svi pogledi počivaju na njem u napetom očekivanju; u jednom je pitanju pitanje njih svih u isti mah i radoznalost povećana do neizdržljivosti: Ivane Zlatousti, govori, opravdavaj se, uvijek si govorio! Čemu ta šutnja, pregor i tajna?

U njegovim očima sjaju suze, a na usnama titra osmijeh. Uvijek im je bio čudan. Uvijek nerazumljiv.

LJUBOMIR MARAKOVIĆ:

GALSWORTHY

† 31. I. 1933.

John Galsworthy pripada u prvu (najstariju) generaciju današnjih modernih pisaca romana u Engleskoj. Rođen iste godine kada i Arnold Bennett (1867.) a godinu dana iza H. G. Wellsa, pretstavlja prema ovoj dvojici ne samo opsežniji zamah i veću svježinu stvaranja baš u poslijeratnim godinama, nego i znatan napredak u umjetničkom gledanju svijeta i tehničkoj koncepciji romana. Svima je ovim piscima (zajedno s Bernardom Shawom koji je od njih stariji za jedan decenij) u prvom redu pred očima stvarni predmet: problematika istinskog i zbiljskog života, životna stvarnost. Arnold Bennett, ugledajući se u Flauberta, Zolu i Maupassanta, prikazuje, otkriva taj stvarni svijet, ali ga ne tumači, ne odgoneta. H. G. Wells samo se prividno udaljuje od ovoga vidnog svijeta: njegovi utopistički romani, djelomice i kod nas dobro poznati, nisu nipošto romantično fantastični kako bi se očekivalo, nego samo projekcija današnje stvarnosti u budućnost kada se do kraja domisle uzročne veze, prema izvjesnim biološko-sociološkim principima. Galsworthy je, faktično, približio stariju generaciju engleskog romana najnovijim smjerovima: osim stvarnog prikaza zbiljnosti koji je logično izgrađen, sa strogom kompozicijom po zakonima uzročnosti zbivanja, on je dodao još jednu projekciju događaja, onu iz duševnog svijeta njegovih lica; tako se, u Galsworthyjevim romanima, međusobno ogledaju, konfrontiraju i uspoređuju, dvije polutke životne stvarnosti: vanjski svijet u nizu zbiljskih događaja i, na drugoj plohi, sve ono što se na nj nadovezuje i kako se on formira u svijesti i potsvijesti lica, prema analitičkim tekovinama moderne psihologije.

Od Dickensa i Thakeraya amo, engleski je roman uvijek pokazivao prvenstveno interes za svijet stvarnosti: za krupna životna pitanja, za moralni i socijalni stav čovjeka prema životu. Najmodernija generacija, na čelu sa Jamesom Joyceom, Aldousom Huxleyjem, Virgnijom Woolf i Rosamondom Lehmann otrgnula se od te tradicije (pod dojmom Marcela Prousta i dr.) i čitavu uzročnost ne samoga zbivanja, nego prikazivanja stvarnosti, svela na slobodne veze asocijacija kako se stvaraju u našoj svijesti. Dakako da postoji pored toga i zbiljski tok događaja i njegova stvarna i logička uzročnost: ali, u ovoj perspektivi, on se na mahove pričinja zamagljen i nestvaran, pa onda opet neobično jasan i lucidan, često fantastično uveličan u sitnicama i u onom što je daleko, a neznatan i nejasan u onom što je u neposrednoj blizini. Tako nas čitava ta tehnika sjeća na film s njegovim realizacijama nerealnih priviđenja i dr., iako su se ti elementi stali pojavljivati u tehnici romana još i prije nego što su se razvile umjetničke mogućnosti filma. Ta činjenica pokazuje faktično koliko je izvor modernih umjetničkih sredstava izražavanja ne u razvoju suvremene tehnike, nego u gledanju na svijet i u perspektivama koje otvara sve dublje ulaženje u ljudsku dušu, prema rezultatima moderne nauke; ali dakako, s razvojem filma (naročito nekadanjeg nijemog) nastala je bez

sumnje sve veća uzajamnost u razvoju literarnih i filmskih umjetničkih sredstava izražavanja.

Galsworthy nije na tom polju otkrio ništa novo: njegova je prednost samo u tom što je vanjski i unutarnji svijet, unatoč svim modernim tekovinama, kod njega čvrsto između sebe povezan, kloneći se svih bizarnih ekstrema, i što on, na taj način, pretstavlja simpatičnu pojavu karakterističnog engleskog konservatizma u njegovu zdravijem značenju, postavljenu usred najsuvremenijeg, nemirnog i titravog socijalnog, kulturnog i ekonomskog života, u kojemu se taj simpatični gentleman savršeno sigurno i jasno snalazi.

Od Galsworthyjevih brojnih drama (najglavnije: 1906. The silver Box, 1909. Strife, 1910. Justice, 1922. Loyalties i Windows, 1925. The Show) pa preko upravo nebrojenih romana i novela koje je djelomice i nanovo preradio (prva su značajnija djela te vrsti: 1900. Villa Rubein i 1904. The Island Pharisees, prvi roman sa socijalnim problemom), Galsworthyjeva naročita snaga i njegova svjetska slava osniva se nesumnjivo na monumentalnom nizu romana Forsyte-sage i njezina nastavka Moderne komedije. Karakteristično je za stvaralačku snagu Galsworthyjevu da je prvi roman o Forsyteima (The Man of Property — Bogataš) izišao god. 1906., kada pisac još nije konkretno ni pomišljao na nastavak, da se ipak, nakon stanke od četrnaest godina (među njima i sudbonosne godine rata kada je Galsworthy gotovo zamuknuo) čitava historija nastavlja skladno i bez ikakve praznine, bilo u događajima, bilo u sudbinama lica, bilo u tehnici. Čini nam se štaviše iz perspektive gotovog djela, kao da je »Bogataš« namjerno pisana bogata ekspozicija čitave cjeline, jer nigdje poslije ne dolaze svi zastupnici Forsytea u jednoj gotovo nepreglednoj galeriji, kao što su na znamenitom ručku prilikom zaruka June Forsyte s arhitektom Bosinneyjem, g. 1886. Ali ako stvar izbliže ogledamo, vidjećemo da je razlog tome sasvim stvaran: na vrhuncu svoje moći i ugleda, Forstytei su ovdje kompaktni, solidarni i jednomjerni kao nikada. Ali upravo s tim zarukama kada ljubimica najmoćnijega i najtipskijega Forsytea, staroga Jolyona, hoće da se uda za arhitekta, čovjeka bez pozicije i bez smisla za život, koji živi jedino za ljepotu i od ljepote — princip sasvim anti-Forsyteovski, — počinje da se iznutra ruši i rastvara duh i mentalitet plemena Forsyte. Forsytei koji su od običnih zemljoradnika postali magnati trgovačkog i bogataškog svijeta, kojima je u duši i pred očima jedino specifično Viktorijanska težnja Velike Britanije XIX. vijeka: vlasništvo, posjed, imanje — od ovoga časa počinju propadati. Dakle degeneracija. Ali što Galsworthyja razlikuje od svih njegovih pretšasnika a naročito od Zolinih Rougon-Macquarta koji, upirući se o teoriju descendencije, crtaju kao degeneraciju faktično fizičko i moralno propadanje i raspadanje uslijed baštinjenih poroka, za Galsworthyja je »degeneracija« ironičan pojam historije: Forsyte se, napuštajući sve više porodičnu svoju tradiciju, u očima svojih najstarijih živih članova, sve više »kvare«, a u stvari se oni oslobađaju sebičnosti, materijalističkih zaslijepljenosti, bljutave presićenosti materijalnim blagostanjem. Forsyteovska djeca nisu nikakvi degenerici: pod dojmom zdravijega fizičkog razvoja

poslijeratnih godina, to je kud i kamo zdravija, ljepša, fizički razvijenija generacija; svježija i, uza sve svoje zablude — simpatičnija. Manje farisejska, manje imperijalistička, manje uobražena i manje željna posjeda. Da li i sretnija?

Forsyte-saga svršava se razilaženjem, mimoilaženjem, gorčinom koja u atmosferi viktorijanskog lažnog liberalizma, bijega od senzacije i skandala, ne može da se pretvori u pravu katastrofu: ali unutarnja je tragika to teža, to nepomirljivija. Irena, žena koja je toliko različita od svih Forsyteskih žena, jer je ljepša od tih hladnih i konvencionalno proračunanih Engleskinja, Irena, pojam ljepote, puna unutarnje ljepote koju odražava njezina neiskazana vanjska draž, elegancija, i ono naročito nešto što potječe od neutažive žeđi za ljepotom, ono specifično žensko — ta Irena isklizne se nepovratno Soamesu Forsyte, najtipskijemu od Forsytea koji je mislio da je žena isto tako njegov posjed kao što je na pr. novac, zemlja ili umjetničke slike koje sakuplja samo zato jer zna da rastu u cijeni i da će danas-sutra pretstavljati golem kapital. Ali Soames je preživio taj brodolom: Forsytei su izdržljiva rasa, mnogi su od njih stogodišnjaci; i život je za njih kapital koji umiju čuvati baš kao i novac. Tek na kraju Moderne komedije doživljuje on još teži, katastrofalni udarac: »Labuđi pjev«, posljednji dio te trilogije, odigrava se g. 1926., dakle u doba mnogo bučnije, kada se tresu mnogi stupovi dotadanjeg poretka, kada se riskiraju skandali bez maske konvencionalnih laži. Taj katastrofalni udarac je gubitak, moralni ali to teži, kćerke iz drugog braka: Fleur koja za svoga oca nije no utjelovljenje svoga imena — cvijet, — zaljubljuje se sasvim anti-Forsyteski i do kraja tragično ni u koga drugoga nego u sina njegove krvne neprijateljice, uzročnice svega zla u njegovu životu — Irene. I kada roditelji, smrtno zavađeni, očajnički svim silama nastoje da do toga ne dođe, kada Fleur mora da se silom uda za Mihajla Monta, a Jon mora s materom da ode u Ameriku, Fleur Forsyteskom upornošću godinama čeka priliku i ona, žena i majka, hoće da ugrabi ono što joj život nije dao, onoga kojega joj se hoće, pa ma što je stalo! Ali u toj vrtoglavoj i očajnoj njezinoj borbi pogiba Soames: kod požara koji je prouzročila njezina nervozna i (kako bi rekao g. Krleža) »suluda« rastresenost, a možda i želja za svršetkom pošto poto, Soames umire teško ranjen i dok se on bori sa sviješću, Fleur skrušeno i jednostavno poput djeteta obećaje: »Oče, biću dobra!«

Za one za koje biti dobar znači i biti sretan, čitava katastrofa, dakle, ne bi značila tragiku u razornom, zatornom smislu riječi. Soames je umirući pobijedio jer je njegova smrt spasla kćerku, a Fleur će preboljeti bol kojega se odrekla. Ali i za Soamesa i za Fleur i za sve te ljude koje stvara Galsworthy, život nije upravo u tom da čovjek bude dobar. Za sve je njih svijet i život i suviše vanjska pojava, a da bi se zadovoljili s nekom unutarnjom srećom koja bi mogla biti bez sjaja, bez ukrasa, bez ljepote vanjskih pojava. Fleur, ta nama toliko simpatična žena, jer je susrećemo na svakom koraku, žena naših dana sa svom vrtoglavom jurnjavom modernog života ali i sa svim neospornim čarom modernog živog, sensibilnog, fizički i psihički kultiviranog individualiteta, ta Fleur se utrkuje u snobovskim senzacijama modnih rekorda društvenog života, i uza svu svoju simpatičnu duhovitost i iskrenu neposrednost, ostaje očajno poražena i prazna. Ali Galsworthy nije pesimist. Poklonik ljepote, zatočnik nekog nejasnog i neodređenog estetskog panteizma, agnostik koji u smrti (makar kako suptilno opisivao samrtne časove svojih lica) ne vidi drugo nego: »trzaj — tminu« (kako se izražava prilikom smrti starog Jolyona), Galsworthy ipak nije nihilist: od toga ga spasava njegov otvoreni pogled na čovjeka kakav jest, na čovjeka koji trpi i s mukom se probija kroz taj čudni život i svijet naših dana. Neobična moć kojom se Galsworthy umjetnički uživljava u svoja lica te ona žive životom istinskim, punim i uvjerljivim, čini da on ne može nijedno od njih da do kraja osudi, da onemogući. On ne crta sablasno zločinačke nagone poput Dostojevskoga prelazeći u fantastičnu grotesku, a zato nije ni njegovo suosjećanje s čovjekom mistična (ili pseudo-mistična) ruska samilost koja se prosjaku klanja do zemlje i ljubi stope izopćenika u ekstatičnoj eksaltaciji, nego je jednostavna i duhovno-superiorna sućut sa sebi ravnim — čovjekom.

Jedno je naročito tehničko sredstvo koje Galsworthyju omogućuje taj sasvim moderni, diskretno-superiorni stav (koji ga čini srodnim Sigridi Undset) sredstvo koje je jedna od glavnih tekovina suvremenog romana i koje je postalo već općenito ali, u vještim rukama, dobiva uvijek novi sjaj: t. zv. unutarnji monolog. Onaj blagi humor koji prožima Galsworthyjevu samilost i, oduzimajući događajima sudbonosnu težinu, čini ih nama bližim, neposrednijim, potječe poglavito od takve direktne introspekcije, od izravnog uvida u rezonovanje, u razmišljanje kojim poje-dina lica prate svijet u sebi i izvan sebe. Soamesova osrednjost koja je ipak na svoj način, u svojoj interesnoj sferi, neobično pronicava do genijalnosti te ga čini simpatičnim unatoč svemu, neobičnom se plastikom i ujedno nečujnom ironijom odražava u njegovim unutarnjim monolozima. Iako se ta ironija tiče čovjeka, naročito modernog čovjeka uopće, a napose svih Forsytea svake vrsti, ona zašućuje s dubokim poštovanjem pred potresnim prizorima onih silnih konflikata koje svijet Forsytea uopće i ne poznaje: tako u epizodi nezaposlenog radnika Bicketta, čija je žena, da zaradi, sjedjela kao model za sliku akta: za amoralni svijet »gornjih deset tisuća« to je objavljenje ljepote, ali za Bicketta, pustu i prezrenu sirotinju, to je povreda onoga najdelikatnijega u ljudskim odnosima, i on sa svojom ženom seli u Australiju.

Bez zvučnoga naslova »socijalnog pisca« koji je često preporuka sumnjive vrijednosti današnjoj socijalno dekoncertiranoj publici, Galsworthy je iskren i svijestan socijalni borac: dakako, on ima kuću i bogati posjed, živi od rente i sve ostalo što se u takom slučaju prigovara »buržujskim« piscima: ali uza sve to nijedan se engleski pisac nije s toliko konkretnog, realnog uspjeha borio protiv legendarnog licumjerstva svoje zemlje, protiv zastarjelog sudstva, protiv nečovječnog zakonodavstva, protiv kapitalističkih spekulacija i poslovnih švindla.

Riznica ljudskih osjećaja, Forsyte-saga zajedno s Modernom komedijom ujedno je upravo enciklopedijska kronika vremena, predratnih godina s krizom transvaalskog rata, te poslijeratnih godina sa svim mogućim

zarazama ekscentričnosti u umjetnosti, muzici, politici, sociologiji i svim područjima javnog života. A povrh svega lebdi, poput čarobne maglice, Galsworthyjev zaneseni kult ljepote: priroda u svim svojim odrazima i preljevima, djetinjstvo i mladost, ljubav i staračko smirenje, sve je to zaliveno sjajem nenametljive ali i neodoljive poezije koja čini čitanje Galsworthyjeva monumentalnog djela nezaboravnim i dubokim doživljajem čitavog našeg bića.

Premda je za godinu 1932. bilo više krupnih kandidata za Nobelovu nagradu, nije se čuo nijedan glas nezadovoljstva nad odlukom Švedske akademije koja ju je podijelila Galsworthyju, štaviše, iako se prije toga njegovo ime malo spominjalo, činilo se nakon toga kao da nitko nije drukčije ni mislio. Njemačko izdanje Forsyte-sage doseglo je 300.000, a od francuskog je upravo izišao treći dio. Ako se uzme u obzir, koliko je primjeraka kontinentalnog Tauchnitzova izdanja rašireno po Evropi gdje se, nakon rata, mnogo više čita engleski nego prije, pa ako se k tome pribroji ekspanzija orginalnog engleskog izdanja po svim ostalim kontinentima i kod kuće, onda se broj primjeraka od 1920. kada je dovršena Forsyte-saga, odnosno 1928. kada je izišao posljednji dio Moderne komedije, penje u milijune. Sličnu popularnost stekli su od svih »Nobelovaca« romansijera možda jedino Sienkiewicz i Selma Lagerlöf. Popularnost još nije apsolutno mjerilo vrijednosti. Često je aktuelnost predmeta jedan od razloga popularnosti, a kod živih pisaca teško je govoriti o trajanju njihove slave u budućnosti. Uporeden sa svojim suvremenicima srodne vrsti, Galsworthy se može mjeriti možda jedino o Sigridu Undset. Velika je Norvežanka bez sumnje manje popularna. Već sama ekspanzija norveškog jezika daleko zaostaje za onom engleskog. Ali ako bi se kako mogla zamisliti podjela njihove slave u budućnosti (prema onom što je danas) to će, možda, Galsworthyjeva djela biti trajan — i znamenit — dokumenat vremena, dok će djela Sigride Undset djelovati na duhovnost i preobražavati unutarnjost mnogih ljudi, a vjerojatno i generacija.

PETAR GRGEC:

TRADICIJA

I

Utrka za novostima nije tek svojstvo novijega vremena. Stari Heleni, u prvom redu Atenjani, bili su neobično radoznali ljudi. Spojeni morskim valovima s čitavim tadašnjim poznatim svijetom primali su oni u svoju žednu dušu dojmove iz svih država, naroda i plemena. Zato su i mogli stvoriti umjetnička i filozofska djela, u kojima je koncentrirana i sintetizirana sva emocionalna, plastična i refleksivna kultura staroga vijeka.

No današnji je svijet kud i kamo radoznaliji. Preteča modernih psihijatara i psihopatologa Krafft-Ebing kudio je već davno prije svjetskoga rata »naše nervozno doba«, koje je trzalo živce Evropljana i Amerikanaca neprestanim nemirom, vrtoglavicom, žurbom, prenapetošću i uzrujanošću.

Danas smo nervozni u superlativu. Modernim se ljudima čini, da ne bi mogli ni spavati ni jesti ni obavljati bilo kakav posao, kad ih ne bi i u snu i na javi pratile fate morgane senzacijskih promjena. Svaki čas treba da nas podraška i poškaklja injekcija kakve veće novosti. Drugačije bismo bili nezadovoljni i bolesni. Činilo bi nam se, da smo iskipjeli mozgovi, otupjeli petrefakti i slabokrvni vodozemci. Dosadno nam je svako društvo, u kojem se ne pričaju novi, noviji i najnoviji događaji. Kad se ne bismo u jutro i na večer omamljivali hašišem i opijem nenadanih i neobičnih promjena, činilo bi nam se, da bismo svaki dan morali uskliknuti: Amici, diem perdidi, — prijatelji, izgubio sam dan. Stari helenski »kajnopojetai« ili tvorci zbiljskih i izmišljenih novosti žive i u našim političarima, burzovnim senzalima, vladarima i vladaricama mode, tvorničarima filmova, sportistima, književnicima i novinarima. Kao da ih progoni kakva kajnurgomanija t. j. mahnitost novotarenja, izvikuju svi ti ljudi na tržištima duševnih i tvarnih proizvoda u svim mogućim i nemogućim stilizacijama ponajčešće jednu jedinu frazu: Mi smo novi, ni smo originalni, mi smo uvijek suvremeni, nas ne može preteći nikakav vihorni tempo vremenskoga hujanja!

No ako su već stari helenski govornici i komediografi imali pravo da okušavaju na suvremenicima oštricu svoje satire radi pretjerana ponavljanja otrcana upita: Ima li što novo? onda je pogotovu danas potrebito, da ljudsko društvo znade barem donekle obuzdati bijesnu brzinu, kojom juri za novostima. Prenagle promjene stvaraju redovito površnost i maglovitost. Strastvena pomama za novotarenjem odbacuje često najveće dobrotvore čovječanstva i predaje kulturno vodstvo u ruke sljeparima. Veliki se pothvati ne izvode nikada tehnikom momentanih fotografskih snimaka, nego se moraju duže vremena eksponirati i fiksirati u stvaralačkom doživljavanju ljudske svijesti. Jedan od bitnih psihologijskih uvjeta za aktivno zahvatanje čovjeka u tijek svjetskih događaja izrečen je u čarobnoj basmi, koju Goetheov bajač, učenjak i reformator Faust doduše odbija, ali je mi ipak možemo primijeniti na trenutak vremena govoreći: Verweile doch — zaustavi se, vremenski trenuče, i ostaj pred nama, da reflektiramo, da stvaramo odluke i nacrte i da izgrađujemo u sebi i u drugima promišljen ideal!

Istina, glad je naše duše za novostima neodoljiv. Ali isto se tako ne da iskorijeniti iz nas ni čežnja za nečim stalnim i nepromjenljivim. Svi smo mi Arhimedi, koji tražimo čvrstu podnicu, da na nju stanemo. Tko bi htio da lebdi u zraku, taj bi bio zagušen poput Anteja. Ne možemo biti vječni Ahasveri, vječni nomadi kulture ni trajna igračka hirovite promjenljivosti. Onomu polu historijskoga zbivanja, na kojem čitamo zakon: Stalna na tom svijetu samo mijena jest — odgovara inklinacija naše duševnosti prema Nepokretnomu Pokretniku, koji je u našu unutrašnjost utisnuo uzdah: Nemirno je srce naše. Danas nema obrazovana čovjeka, koji nije osjetio više puta romantičku želju, da ode nekuda izvan ljudskoga društva. Da ode makar na nepristupnu planinu, na kakav osamljen otok ili u posve zatvoren samostan pa da u motrenju trajna života zaustavi mrvljenje svoje osobnosti. Postaje nam savršeno razumljiv onaj Nazorov krik:

> Za čas pravog mira ja bih rado dao
> Sve te drobne sreće cijelog nam života.
> Da bi barem samo za trenutak stao
> Vjetar, koji nama sveudiljno mota!

Nije to krik umora ni nemoći, barem ga mi tako ne shvaćamo, nego opravdana težnja, da pobijedimo prolaznost i plitkost.

II

Na sreću ljudska se kultura ne sastoji od samih nepostojanih promjenljivica. Nije sve, što nas prati, modna časovitost i prostorna slučajnost. Zemaljska površina nije neprekinut vulkanski vir, zemlja imade tvrdu koru, na kojoj se razvija i biljka i životinja i čovjek. I kultura imade svoje konstante, na kojima se odigrava titranje hipa, o kojem je pjevao Gundulić: Na hipu se vrijeme vrti. Neke su konstante kulture trajne kao vječnost, a na drugima se tek u većim vremenskim razmacima opažaju bitne promjene.

Golemo je čudovište ljudska duša. Njezin svijesni život nije u sebi obilježen ni bojama ni mirisima ni zvucima ni drugim fizičkim svojstvima. Misao nije ni uglata ni okrugla ni teška ni atomski sastavljena, zato nas upućuje na opravdan zaključak, da ni duša kao nosilac misli nije raspadljiva. Dulje od ikojeg elementa, dulje od milijuna kilograma radija, pače kroz cijelu vječnost može ona u svojoj jednostavnosti isijavati iz sebe emanacije života i nikada se ne će umanjiti, a kamoli istrošiti.

Tražimo orijentaciju na kugli zemaljskoj i u svemiru. Ponosni smo rezultatima pojedinačnih znanosti i filozofije. No ni najpronicaviji mudraci ne mogu biti potpuno zadovoljni, kada se uspnu do vrhunca prirodne spoznaje. Pred njima se otvara kao slutnja, težnja i postulat nadvremensko i nadfilozofijsko područje neizmjernosti. Neuništiva duša hoće da se snađe i u tom području.

Mnogi filozofi pokušavaju, da sami od sebe donesu ljudima *religiju*, koja bi produžila ljudsku spoznaju i bitak u vječnost. Međutim religije, koje nose sankciju čovjeka, ne mogu biti prave religije. Religija mora imati na sebi božanski pečat. Istom onda postaje ona najviši i najtrajniji dio kulture. Takva je religija konačni akord svih zemaljskih diskorda, vrhovno prosvjećenje razuma, nadljudsko učvršćenje volje i nepogrešivo uređenje čuvstava. Prelazeći s koljena na koljeno postaje ona izvor najstalnijih zanosa i pokretalo ostvarivanja najljepših ciljeva. Ona određuje položaj čovjeka u besmrtnosti, njegovu vezu s Bogom i konačni smisao svega zemaljskog zbivanja. Njezinih norma o dužnostima i sloboštinama ne će poništiti nikakva prolaznost. Nebo će i zemlja proći, ali riječi objavljenog Boga ne će proći. Bog je to govorio, Bog se objavio.

Kulturni se dio čovječanstva raščlanjuje danas na veće ili manje svojevoljne zajednice, koje zovemo *narodima*. Narodi nijesu vječni i neuništivi, ali budući da traju dulje i od pojedinca i od obitelji, to mogu kao subjekti kulture da nagomilavaju golemu baštinu prošlosti te da je ne samo čuvaju od propasti, nego da je i sve više usavršuju i predaju budućim generacijama. Bitni konstitutivni elementi naroda jesu: svijest o zajedničkoj pripadnosti i odgovornosti i volja solidarnog nastupanja u borbi za opstanak i napredak. Kultura i usklađeni gospodarski interesi daju realan sadržaj *domovini*. Narodi su nastali dugim historijskim razvojem, zato ljubomorno paze i na čast svoje *prošlosti*. Zajednički je *jezik* sekundarna pojava naroda, no gdje se on nalazi, tu je još bogatija zaliha konstantnih vrijednosti. Nerealne su sve

teorije, koje kušaju privezati kulturu i društvenu organizaciju jedino uz pojedince, klase ili općine. Tko ne zna danas u svoj sistem smjestiti i narod, taj nije sposoban da bude ni svestran teoretski klasifikator ni pravedan praktični reformator.

Nikada se više ne će povratiti patrijarhalna vremena, u kojima je kakav neznatniji događaj znao ispunjati pamćenje i razgovore više generacija. No bile političke, industrijske, socijalne, modne i osobne promjene ne znam kako vrtoglave, ipak u svakom narodu ostaju kao trajne konstante vrlo mnoge *dispozicije, asocijacije, sklonosti* i *vanjska obilježja* ljudi i njihovih djela.

S naslijeđenim fiziološkim i psihičkim svojstvima tijela, temperamenta, ćudi, senzibiliteta i mentaliteta konzervira narod kao svoje opće dobro i *tradicionalnu nauku,* koja se očituje u poslovicama, pravnim običajima, narodnim lijekovima, zagonetkama, ćudorednim kriterijima, estetskim kanonima i u socijalnoj osjetljivosti.

Postoji u jednog naroda siromašnija, a u drugog bogatija i *tradicionalna umjetnost,* koja stvara izrazit stil u narodnim pjesmama i pričama, u narodnoj glazbi, graditeljstvu, slikarstvu i plesovima.

Moda je najnestalnija promjenljivica u suvremenom životu, a ipak se u svakom narodu ustalio velik broj posebnih *nošnja,* koje su vrlo često pozajmljene iz tuđine, ali su tijekom vremena postale originalan dio narodnog inventara.

Na svečanostima i zabavama stvara svaki narod *svoje običaje* i svoj poseban *ritual,* koji imade svoju ritmiku, svoje geste i svoje govorne formule.

Unatoč promjenljivoj industrijalizaciji zemalja održavaju se među narodima neki stalni oblici i u *nasljeđivanju zvanja,* u agrikulturi, obrtu i trgovini.

III

Sve spomenute i još neke nespomenute faktore nazivamo jednim imenom tradicijom. Prema tomu je tradicija u širem smislu skup svih tjelesnih i duševnih svojstava i proizvoda, koji se prenose kao baština narodne cjeline od jedne generacije na drugu. U užem pak smislu ubrajamo u tradiciju samo one faktore, koji se nalaze u svijesti. Tu se susrećemo u prvom redu s vjerom, narodnošću, jezikom, domovinom, tradicionalnom narodnom mudrošću, tradicionalnom narodnom umjetnošću, narodnim nošnjama i narodnim običajima, a uz to i s pokretima i svim proizvodima inteligencije i širokih slojeva, koliko su postali svojinom opće narodne duše.

Tradiciju ne smijemo poistovjetovati s poviješću. Barem ne s onom poviješću, pod kojom razumijevamo prošlost. Može neko pleme ili narod imati vrlo bogatu prošlost, ali siromašnu tradiciju. Tko bi mogao da imade veći kapital iz najdavnijih davnina od Asiraca ispod Urmijskog jezera ili od potomaka starih Azteka u Mehiku? Pa ipak tradicija tih plemena zaostaje za tradicijom mnogih naroda, koji su se pojavili na svjetskoj pozornici istom u novom vijeku. Ni tradicija Turaka, Mongola i Arapa nije jednaka njihovoj prošlosti. U mnogom pogledu čine nam se potomci Džingiskana, Sulejmana Velikoga i Muhameda kao propali plemići, koji su djelimice

zaboravili i sam sadržaj svojih povijesnih povelja. Tradicija je zapravo samo onaj dio prošlosti, koji je ujedno i sastavni dio sadašnjosti. Na takvu se tradiciju može onda primijeniti Brunetièreova riječ:

»La tradition pour nous, ce n'est pas ce qui est mort, c'est au contraire ce qui vit; c'est ce qui survit du passé dans le présent; c'est ce qui dépasse l'heure actuelle; et de nous tous, tant que nous sommes, ce ne sera, pour ceux qui viendront après nous, que ce qui vivra plus que nous.« — (Tradicija za nas nije ono što je mrtvo, nego naprotiv ono što živi, tradicija je ono od prošlosti što živi još i sada, ono što nadilazi sadanji čas; a od nas svih koliko nas je god, za one što će iza nas doći, ostaće samo ono što bude živjelo duže od nas.)

Svi pokreti nastoje da stvore u narodu što snažniju tradiciju. I to tradiciju ne samo s cvjetanjem u sadašnjosti i budućnosti, nego i sa sjemenjem i korijenjem u prošlosti. Proslave stogodišnjica, dvjestogodišnjica i još davnijih spomendana znamenitih ljudi ne služe konačno ničemu drugomu, nego učvršćenju bilo kakve tradicije. I sami protivnici tradicije postaju najposlije tradicionalisti. Nema čovjeka, koji je tako bučno izgrdio pasatizam ili tradiciju, kao što je to učinio Marinetti. Pa i taj pronalazač futurizma skače na vrhuncu književničke zrelosti tako daleko u prošlost, da ide prevoditi Tacita! Mussolini, koji kaže, da čovjek mora upirati pogled jedino prema budućnosti, ne zaboravlja ipak da hrani maštu svojih zemljaka predodžbom staroga rimskoga carstva. A ruski boljševici utiskuju školskoj djeci u glavu ne samo kult strica Ljenjina i Gorkoga, nego i Spartaka i vođa socijalnih revolucija i ustanaka i vjerskih pobuna.

Glavni razlog, zašto se tradicija cijeni tako visoko, jest taj, što se obično drži, da su oni elementi prošlosti, koji su se sačuvali u sadašnjosti, pokazali neodoljivu vitalnu snagu i za budućnost. Što je doživjelo veliku starost, u tom ljudi često nazrijevaju vječnu mladost. Štovanje tradicije jest u glavnom poklonstvo ljudskomu iskustvu. Pozivajući se na stara imena izričemo zapravo »vaticinium ex eventu« podavajući se ujedno nadi, da će ono, što je bilo snažno nekada, odolijevati još dugi niz godina razornomu zubu vremena.

No kao što ne možemo hrliti slijepo za svim onim, što je novo, tako ne možemo prihvaćati bez kritike ni svaki ostatak tradicije. Poplava prošlosti staložila je na poljima sadašnjosti ne samo zemlju crnicu, nego i neplodan pijesak i korov. Bajanje, čaranje, gatanje, sljeparski lijekovi, nehigijenski način života, rasipnički običaji i mnoge druge mane, koje smo eventualno baštinili od svojih pradjedova, ne će nas prevariti svojom starinskom patinom, da pristanemo uz načelo: Bolje da propadne selo nego u selu adet. Tradicija mora također da bude podvrgnuta selekciji, a tom selekcijom moraju upravljati vjerski, etički i naučni kriteriji.

Nestašica je tradicije velika zapreka narodnomu sređivanju, no i pretjerano robovanje tradiciji može biti povod revolucijama i drugim narodnim nesrećama. Tko bi u Kini, Indiji i u nekim drugim zemljama uzeo za svoj program neokrnjeno očuvanje cjelokupne narodne tradicije, taj bi bio neprijatelj napretka. Konzervativnost postaje natražnjaštvom, kada se veže uz neistinu, nepravdu ili makar uz slabiju praktičnu vitalnost. Glavno metodičko pitanje čovječanskog razvoja jest, kako da se nađe sklad između zadržavanja staroga i uvođenja novoga. Treba spojiti tradiciju i progres, elastičnost i postojanost, prilagodljivost i nepopustljivost, starinu i novost. Jedino takva pročišćena i produbljena tradicija i tradicionalnost može da bude uvjet kulturnoj i društvenoj stabilnosti i program za preporodna nastojanja.

IV

Polazeći sa stanovišta kritičkoga prosuđivanja tradicije možemo još i danas potpisati Brunetièreov zahtjev, da se i književni rad razvija »en accord avec la tradition, dans le sens de la tradition, et par le moyen de la tradition« — t. j. u skladu s tradicijom, u smjeru tradicije i po tradiciji. Praktično to znači, da književnički pokreti moraju imati u svojem stvaranju pred očima čitav narod, zatim da se književne vrste i sadržaji moraju nadovezivati na dispozicije čitalačkog općinstva i na asocijativni centar prošlosti i suvremenosti, a napokon da književnici ne smiju zazirati od stupanja utrtim putovima ni od usavršivanja one građe, koju su već drugi obrađivali.

Nije nužno, da kod toga postrada originalnost. Književnička originalnost uopće nije ovisna prvenstveno o izboru samih predmeta, nego o njihovoj obradbi. Veliki talenti opažaju na istim ljudima i istim krajevima, koje su motrili i drugi, potpuno nove osobine. Da se točnije rekne, ljudi su i krajevi njima samo sredstva i vodiči za prenošenje slabijeg ili jačeg plamena iz njihove stvaralačke svijesti u dušu publike. Iz slaba izvora izvabiće i najbolji vodič slab plamen, iz jaka izvora zastrujaće i kod manjega dodira cijeli požar svjetlosti i topline. Darovit će književnik od istih likova stvoriti potpuno nove kombinacije i od istih duševnih sklonosti potpuno različite tragedije i komedije. Tko otkriva neobičnost i privlačljivost samo u izvanrednim događajima, taj često nema nikakva dara opservacije. Ne trebamo se stidjeti, ako u glavnom pristanemo uz mišljenje Emersona, koji je napisao već prije 83 godine:

»Pjesniku je za njegovo djelovanje potrebita narodna tradicija, jer ona daje njegovoj umjetnosti prijeko potrebitu mjeru. Ona ga spaja s narodom i daje mu osnovku za njegovo duševno stvaranje. Ona mu predaje obilje rada, što su ga izvršili već njegovi prethodnici, te mu pruža dovoljno vremena i snage, da pusti uzde smionostima svoje mašte.«

Shakespearea bi danas neki kritici nazvali ne samo književnim plagijatorom, nego upravo književnim razbojnikom, koji je dušmanski potjerao mnoge dramatike s pozornice i prisvojio sebi njihovo vlasništvo. Pa ipak taj pjesnik pretstavlja vrhunac stvaralačke umjetničke snage. Glavnjama, koje su se na tuđim ognjištima samo dimile, naložio je on vatru, koja se natječe sa sunčanim sjajem. I opet ćemo se pozvati na Emersona, koji veli o njem:

»Pa upravo kod Shakespearea očituje se jasno, da je on na sve strane pravio duhovne zajmove i da je mogao upotrijebiti sve, što je našao. A veličina se te njegove ovisnosti vidi najbolje iz marljiva proračunavanja, što ga je načinio Malone u prvom, drugom i trećem dijelu Henrika Šestoga, koji imade 6043 stiha, a od njih je 1771 stih uzet od njegovih prethodnika, 2373 stiha je Shakespeare prepjevao, a samo 1899 stihova potpuno sam

stvorio. Dalje pak istraživanje dolazi do rezultata, da je teško i jedna jedincata drama proizvod njegova isključivog pronalaska.«

Sličnu vrstu originalnosti nalazimo i kod Homera, pa i kod Sofokla, Euripida, Aristofana i mnogih drugih helenskih pjesnika. Ni oni se nijesu ustručavali tuđim drvima pojačavati svoj krijes.

Dakako danas su granice privatnog vlasništva mnogo otsječenije i u literarnom stvaranju, ali od toga trpe često štetu upravo najdarovitiji književnici.

Najvećega neprijatelja imade tradicija u starom psihologijskom zakonu: Consueta vilescunt. Nemoguće je, da ikoje književno djelo samo po sebi zadrži za sva vremena jednaku snagu. Stare riječi i fraze i neopazice gube puninu svojega značenja. Nekadašnje instrumentacije i scenerije postaju banalne. Tehnika prikazivanja traži neprestane reforme u nizanju događaja, u grupaciji osoba i predmeta, u produbljivanju čuvstvenih raspoloženja, u načinu dijalektičnog uvjeravanja, u prelijevanju vanjskog i unutrašnjeg ritma i u gradnji rečenica. S toga je stanovišta književnost relativna stvar, pa zato nije čudo, ako tkogod najedanput stane dokazivati, da stari pjesnici, na pr. Gundulić ili Preradović, i nijesu pravi pjesnici. Samo rijetkim književnicima polazi za rukom da se stvaralačkom snagom uzdignu iznad pretstavnika jednoga stoljeća ili milenija, no i njihova sugestivna snaga mora slabiti razmjerno prema tomu, koliko slabe one pretpostavke, na kojima su oni gradili privlačivost svojih junaka, pejzaža i emocija. U starinska bismo se djela mogli potpuno uživjeti, kad bismo mogli uskrisiti u sebi psihu njihovih autora i kulturu njihovih suvremenika.

Kod ljudi, koji primaju svoju duševnu hranu samo u preradbi beletrista, postoji velika opasnost, da oni ne bi sa starim vanjskim formama zabacili i cijelu tradiciju, jer bi im se kao neukim Hotentotima moglo više svidjeti bezvrijedno staklo nego neizbrušen dijamanat i biser. Tu onda nema drugoga izlaza, nego da konstantne vrijednosti pročišćene tradicije nađu afirmaciju u neprestanom novom proživljavanju i u sve savršenijem formuliranju. Tradicija kao i čitava kultura nije čovjeku dana kao neotuđiv posjed, nego se mora uvijek nanovo aktivno osvajati i otkupljivati znojem, krvlju, pronicavošću i sve većim oduhovljivanjem.

DR. FRA BONIFACIJ PEROVIĆ:

STALEŽ

I

U običnu se govoru riječ stalež upotrebljava katkada i za pojam struke. Tako se često piše na pr.: »Pekari, privatni namještenici i sl. u borbi za svoje *staleške* interese«. No i početnik u socijalnim naukama znade, da se tu misli zapravo na borbu za strukovne interese.

Pojam socijalnog milieua ili staleža nije kod nas dosada potanje obrađen, niti je taj milieu ili stalež uzet naučno u obzir kao prirodna grupacija i kao vrlo važan faktor odgoja i društvene obnove. Neki njemački i holandijski katolički sociolozi, osupnuti sve većom apostazijom naročito radničkih slojeva te stanovitim nedostacima sadašnjih organizacija i ustanova, tražili su izvor tomu zlu i lijek kojim bi se zlo moglo liječiti. Proučavajući stvarni dnevni život radništva opazili su da se princip za rješenje postavljenog problema nalazi već u prvim organizacijama, koje su — ako se tako može reći — instinktivno stvorili sami radnici bez ikakva prethodna znanstvena proučavanja. Taj je princip sadržan u pojmu socijalnog milieua ili staleža.

Moderno je društvo postalo komplicirano, sastavljeno od različitih više ili manje izrazito klasiranih skupina, od vrlo različitih tipova. Najopćenitiji osnov razdiobi tih tipičnih grupacija stvara socijalni milieu (društvena sredina u kojoj se provodi život) ili stalež. Svatko opaža na pr. bez većeg naprezanja i kod nas dva vrlo izrazito obilježena staleža, jasno opredijeljena vlastitim načinom života i rada, a uz to i odstojanjem kojim se udaljuju od ostalih staleža. To je radnički i seljački stalež.

Svaki se stalež razlikuje svojom kulturom, mentalitetom, potrebama, načinom rada i života, svojim moralnim i materijalnim opasnostima, svojim shvaćanjem ćudoređa, svojim običajima, navikama i institucijama.

Ipak odrediti točno granice pojmu stalež nije lako, a nije ni moguće, jer je društvo organski povezano, tako da u njegovoj hijerarhiji nalazimo bezbroj gradacija. Mi tako znamo na pr. točno da običan lučki radnik pripada radničkomu staležu, dok često ne znamo kamo pripada jedan niži namještenik. Kod određivanja konačne pripadnosti staležu nije odlučan u prvom redu interes i jednaka materijalna dobra, kako neki misle (na pr. dr. Gosar »Rasprave« str. 14. kaže: »Odločilno je v prvi vrsti premoženje, ki je vsaj danes glavna podloga družabnega vpliva«), jer postoje danas činovnici sa znatno manjom plaćom negoli je ima kvalifikovan radnik, a ipak činovnik pripada srednjemu građanskomu staležu, a kvalifikovan radnik radničkom staležu.

Ono što opredjeljuje pripadnost staležu proizlazi naročito iz psihologijskoga područja. Ne niječem nipošto, da imovinsko stanje utječe također vrlo jako na staleško opredjeljivanje, ali ipak ono ne sačinjava karakteristiku pripadnosti određenu staležu.

Karakteristična obilježja socijalnog milieua ili staleža nalazimo u onom što je u nama najintimnije i najdublje čovječje. To su posebne spoznaje, sta-

novite ideje i običaji, poseban način promatranja i prosuđivanja stvari i događaja, to je poseban način mišljenja, djelovanja, držanja, govora, zabavljanja, sklapanja prijateljstva, ali ipak kao temeljna oznaka jest težnja da čovjek u tom milieu-u traži onu osobu s kojom hoće da sklapa najintimniju vezu t. j. bračnu vezu.

Vrlo pronicavi francuski sociolog Paul Bureau iznosi tri elementa koji utječu na formaciju socijalnog života: *mjesto, rad* (skup oruđa i sredstava intelektualnih i materijalnih) te *svjetovni nazor* (skup moralnih, vjerskih, filozofijskih nauka koje su u stanovitom vremenu proširene u nekom socijalnom tijelu). Nema nikoga tko bi nijekao utjecaj prvih dvaju faktora na socijalni život, dok je treći faktor bio pobijan kroz čitav 19. vijek.

Svatko od nas, pristajući svijesno ili nesvijesno uz jednu filozofijsku ili vjersku nauku, neizbježivo prihvaća neki program i stanoviti nacrt života koji zatim uvjetuje sve ostalo. Pa ne samo što se ne smije reći, da ta nauka ne utječe na naše čine i naše djelovanje, nego naprotiv metodički promatrač dolazi lako do zaključka, da i najmanji naš čin (kao što je kupnja kravate, novina, polazak jednoga kina i sl.) i najsitnija naša želja nijesu drugo nego odjek i izraz tog nacrta i programa.

Život, dakle, pojedinog čovjeka ne sastoji se samo od materijalnog i dnevnog poslovnog djelovanja nego i od svih duševnih, intimnih, iracionalnih dijelova života, a sve to skupa stvara socijalni život milieua. Zato kod raznih struka nalazimo radnika, poljodjelca, činovnika, trgovca, poduzetnika, industrijalca itd., dok u socijalnom milieu-u nalazimo prije svega čovjeka u potpunom smislu te riječi. Prema tome bi ovako otprilike definirali socijalni milieu: *zajednica ideja, osjećaja i interesa, slična intelektualna i umjetnička formacija, sličan mentalitet.*

II

Bilo ih je među katolicima koji su se bojali priznati klase — klasnu pripadnost (ovdje dajemo klasi značaj prirodne staleške grupacije), a pogotovu su ti katolici strahovali pred klasnom organizacijom. Zapravo ta odbojnost nije bila nikakav plod kršćanskog svjetovnog nazora, nego posljedica individualnog atomizma, koji zazire od organskog hijerarhijskog zdanja. S druge pak strane bio je to često utjecaj marksizma, koji je uz pojam klase privezao neodjeljivo pojam »duha klasne borbe«. Međutim nijesu marksisti oni, koji su stvorili klase. Oni su ih našli već gotove, kao plod razvoja modernog društva. I pape govore u svojim enciklikama o klasi kao o činjenici.

Sve je u tome, da su revolucionarni pokreti zavodili i još ne prestaju zavoditi radničke slojeve uzevši kao polaznu točku upravo pojam klase.

Ako dakle čovjek ističe potrebu organizacije ljudi prema njihovu socijalnom milieu-u t. j. prema klasnoj ili staleškoj pripadnosti, time ne mora biti rečeno više, nego da želimo doći do jedne prirodne formacije, te organiziranjem te prirodne grupacije lakše postići vjersko, moralno, intelektualno, socijalno i gospodarsko pridizanje dotičnog staleža, i ekonomskom reformom doći do harmoničke suradnje.

Stalež ili socijalni milieu ne formira se samo preko vanjskih veza i odnošaja: poslovnih, trgovačkih i političkih, nego naročito preko onih duševnih, intelektualnih i uopće čovječjih. To znači, da on u sebi krije vrednote i energije, koje treba iskoristiti, kojima treba dati mogućnost korisna i slobodna razvoja. U struci nalazimo rudara, tekstilnog ili metalurgičnog radnika, poljodjelca, trgovca, šofera itd. i dok se radi o poboljšanju njegovih strukovnih interesa, treba ga zahvatiti na tom području t. j. na profesionalnom području. Ali čim dolazi u pitanje čovjek, društvo i zajednica, moramo se obratiti socijalnom milieuu. Svaka akcija koja ide za pridizanjem, reformom i suradnjom, a koja ne računa s potpunim duševnim čovjekom, kakav se on nalazi u dnevnoj stvarnosti života, ne može donijeti konačni uspjeh. Zato smo mi za stalešku organizaciju. Pače, što više raste ovaj socijalni kaos koji podgriza socijalni poredak, što se više širi dekristijanizacija među širokim slojevima, što više nestaje svakog moralnog principa sa javnog i privatnog života, što se više kidaju veze između života i religije, to više držimo potrebitim započeti obnovu sa jednog prirodnog područja, a to je stalež ili klasa.

III

Postoji recipročna uzročnost socijalnih fenomena, kako na općem socijalnom području, tako i u svakom pojedinom socijalnom milieuu. Čim se uspostavi jedan tip socijalne grupacije, on se nameće svojim članovima. Odatle aksiom: »*svaki milieu teži, zakonom socijalne solidarnosti, da nivelira, da izjednači svoje članove*«. On je odgojni faktor prvog reda. Niveau materijalnih sredstava, sličnost gospodarskih funkcija, običaja, navika u intelektualnom i moralnom životu te zajedničke institucije klasificiraju pojedince u različne grupe i učvršćuju njihovo zbliženje. Tim se formira stalež, milieu, t. j. na nekom stanovitom stepenu stvara se jedna atmosfera: vjerska, moralna, intelektualna, gospodarska štaviše i fizička. Stalež pak sa svoje strane reagira sam po sebi, a naročito po svojim institucijama modelira i nivelira pojedince. Socijalni milieu je atmosfera koju udišu svi njegovi članovi, ona ih prožima i vrši na njima za zlo kao i za dobro utjecaj koji je često odlučan. Tu se formira ličnost čovječja. On nameće, što više primorava pojedince na stanoviti mentalitet, ideje i tendencije, koje postepeno postaju općenite.

Svaki, i osrednji motrilac može opaziti da velik dio naših ideja, tendencija i običaja nije iznikao niti je izgrađen u nama samima, nego smo ga primili izvana. Nijesmo deterministi, ne priznajemo svemoćnost društva nad pojedincem, ali ipak moramo reći, iako ostaje sloboda svakog pojedinca, da je utjecaj društva nad njim, naročito presijom institucija u kojima se kreće, vrlo znatan. Dakako, odatle nipošto ne slijedi zaključak: eto, taj čovjek, u toj društvenoj sredini, tako pritisnut okolinom i institucijama ne može ništa drugo nego pokloniti se činjenicama kakve jesu. To nipošto, jer pojedinci su nosioci ideja i stvaraoci institucija. Socijalni milieu i njegove ustanove nijesu nego izražaji vidljive stvarnosti duha, koji nadahnjuje pojedince. Institucije zavise od pojedinaca i pojedinci utječu na njih. One su utjelovljenje stanovitih nazora o svijetu.

Hoćemo li dakle da djelujemo u jednom društvenom milieuu i na njegove ustanove, treba prije svega biti na čisto kojim su idejama i tendencijama nadahnuti pojedinci, a osobito njihova elita.

Učinimo li samo i površnu smotru događaja od humanizma i renesanse do danas uvidjećemo istinitost gornjih tvrdnja. Općenito obilježje stanja u koje nas je doveo historijski razvoj posljednih vjekova jest lajicizam. Nošen najprije od pojedinaca, on se kroz vjekove proširio i lajicizirao nam sve institucije: zakonodavstvo, državu, gospodarski i poslovni život, štampu, umjetnost, nastavu, društveni život i brak. Ovaj opći lajicizam utječe u različitim smjerovima na sve staleže, gdje se opet pojavljuju zasebne ustanove prilagođene pojedinim područjima, koje lajiciziraju život pojedinaca sve do tajnih zakutaka njihovih duša, povlačeći kao posljedicu apostaziju masa, materijalizam i anarhizam koji danas podgrizavaju društvene temelje.

IV

Staleška je organizacija potrebita i onim tako zv. višim i srednjim i nižim staležima.

Tako zv. više klase moraju biti svijesne svoje velike dužnosti prema ostalim klasama. Moraju biti svijesne velikih propusta, a naročito vrlo čestih i znatnih nepravda prema nižima. Treba prije svega uputiti apel na intelektualce i poslovne ljude, da revidiraju svoj »buržujski« mentalitet i moral te da osjećajem pravde i ljubavi nastoje shvatiti uzvišenost, korisnost i plemenitost mukotrpnog rada radnika i seljaka. Inteligencija i uopće viši staleži nose naročito veliku odgovornost u današnjem društvu, pa ako se dogodi jednom, da te više klase budu pregažene i uništene od izrabljivanih slojeva proletarijata, tada neka znadu da su oni sami glavni uzrok tomu, radi toga što nijesu učinili svoju dužnost.

Još je potrebitija staleška organizacija seljačkomu staležu. On je nosilac zdrave narodne tradicije, kršćanske vjere i morala, najbolja narodna energija, rezerva iz koje svi ostali staleži i sve ustanove crpu nove snage. Seljaštvo je svijet za sebe, sa svojim običajima, navikama, tradicijama, potrebama, interesima, svojim mentalitetom, shvaćanjem stvari i događaja, sa svojim moralnim i materijalnim opasnostima.

Staleška seljačka organizacija ima da oplemeni i usavrši sve dobre osobine seljaka, da iskorijeni mane te da pridigne čitav stalež sačuvavši mu harmoničnu cjelinu i jedinstvenost. Zato nijesu u današnjim prilikama dovoljne ni same zadruge ni same prosvjetne ni same vjerske ni same političke ili druge organizacije, nego sve one skupa. Pojedine od ovih organizacija mogu da donesu znatne koristi seoskomu staležu, ali prijeti opasnost da se tim pomuti ravnoteža priproste seljačke duše. Nikad jedna organizacija sama ne može spasiti kompromitovan položaj ili sačuvati izvojšteni položaj. Treba čitav skup raznih institucija koje se upotpunjuju i prilagođuju različitim dobima života, različitim potrebama vjerskim, moralnim, intelektualnim i materijalnim onih za čije se dobro radi. Svi ti dijelovi života sintetiziraju se u jedno, a odatle slijedi jedinstven harmonijski čovječji život. Još se kod naobraženog čovjeka može katkada dopustiti, barem privremeno, dijeljenje jednog dijela života od drugog, ali kod priproste je seljačke duše to nemoguće. Seljak, kao i radnik, ne voli kompliciranosti, ne voli potpune rastave, recimo, vjerskih i političkih interesa od onih gospodarskih i

prosvjetnih, ne voli rastavu svoje ličnosti. Ta je pojava u jezgri prirodna, zdrava i spasonosna. Zato staleška organizacija mora zahvatiti i prosvjetne i vjerske i gospodarske interese.

V

Obratimo se sada radničkoj klasi. Ta je klasa najokrutnije izrabljivana i trpi najteže nepravde. Nastala je u prošlom vijeku. Vijeku duševne, ekonomske i političke revolucije. Ona je izrasla na revolucionarnom terenu. Dok su svi ostali staleži pristupili u novo moderno revolucionarno doba s nekom kulturnom, moralnom i socijalnom tradicijom, dotle pripadnici radničkog staleža doživljuju radikalni lom sa životom svoje vjerske župe, sa selom, rodbinom, običajima i svim vezama. Oni su koncentrisani kao vojska u gradovima i industrijskim centrima. Oni su kolektivizirani po bezimenom kapitalu, da postanu bezimena, amorfna masa.

U malom obrtu ili u poljodjelstvu radnik je radio kao čovjek, bio je štovan kao čovjek, a imao je taj užitak što je vidio svoje djelo gotovo, plod svojeg truda. Rad je bio zvanje, usavršenje ličnosti, bio je pun moralnog sadržaja, nutarnjeg usrećivanja, jer je život bio izvršenje čovječje dužnosti prema zajednici.

Današnji je moderni radnik depersonaliziran, mehaniziran. On ne nalazi zadovoljstva u poslu. On radi bez radosti, bez interesa, i njega se ne tiče uspijeva li poduzeće ili ne. Nema ni toga zadovoljstva da upotrijebi svoju inicijativu, on uopće ne smije ni da misli, on ima samo da kao mašina točno izvrši zadan posao. U njemu je ubijen on — duševni, umni čovjek, ličnost. U njemu se često ne traži vrijednost čovjeka, on nije potpuna ličnost, nego tek deseti, dvadeseti ili četrdeseti dio onog artikla što ga proizvodi. Kalfa i šegrt u cehovima bili su vezani uz radnju svojeg majstora, bili su smatrani za članove obitelji, radili su i hranili se skupa, a često i obitavali u istoj kući. Oni su se mogli što više vjenčati sa kćerkom svoga majstora. Današnji pak radnik najčešće i ne poznaje svojega poslodavca, i svak mu je bliže nego li on. Moderni radnik nije u većem dijelu kvalifikovan, on je običan radnik, manual, on ide od tvornice do tvornice, često od države do države, redovito bez zaštite i prava. Nadodamo li nemogućnost čestita obiteljskog života, dugotrajan rad, uposljenje žena i djece, slabe plaće, čestu besposlenost i trajnu bojazan od besposlenosti itd., tad razumijemo zašto se buni radnička svijest.

U isto pak vrijeme proglašeno je opće pravo glasa, pa dok se na političkom području radnik osjeća barem nekako ravnopravnim sa svojim poslodavcem, dotle je on na gospodarskom području potpuno njemu podvrgnut i od njega ovisan, jer zapravo što je veće poduzeće, ono traži sve stroži red i disciplinu te apsolutno pokoravanje jednoj volji kao u vojsci. Ova golema razlika između političkog demokratizma i ekonomskog autoritarizma pomogla je stvaranju klasne radničke svijesti. Ekonomska je revolucija mnogo utjecala na formaciju radnika, trebalo joj je nadodati i političku revoluciju, opće pravo glasa t. j. svemoćnost broja u državnom mehanizmu, da dođemo do socijalne revolucije, gdje se danas zapravo i nalazimo.

Kako se pojednostavio posao, pojednostavile se i plaće. Izuzmemo li kvalifikovane radnike, svi ostali dobivaju malne jednako mizernu plaću, a kako su svi jednako plaćeni, to svak otprilike zadovoljava iste potrebe, svi imaju jednaki ili slični životni standard t. j. svi jednako oskudijevaju i trpe.

Prema tome nije samo rad postao kolektivan nego je na neki način sam radnički život postao kolektivan, a kako potreba izazivlje funkciju, a funkcija stvara organ, tako je evidentan i trajan kolektivni interes stvorio jednu vrstu kolektivne svijesti ili kolektivne duše (Ch. Benoist, l'organisation du travail I. I. st. 4—5). Radnici se povlače u jedan isključivo zaseban život koji nema ništa zajedničko sa poslodavcima. Dva svijeta koji rade jedan pokraj drugoga u istoj tvornici, koji su po prirodi upućeni na najužu suradnju, koji surađuju na proizvodnji istog artikla, a ipak ostaju potpuno tuđi jedan drugomu. Ovo je pojava dvaju svjetova, kaže Disraeli, među kojima u njihovu htijenju, mišljenju i osjećanju postoji jedan nesporazumak kao među stanovnicima dvaju planeta, koji su odgojeni različitim odgojem, hranjeni različitom hranom, koji imaju različiti moral itd.

Međutim radnik opaža kako veliki kapital uništuje mali obrt i malu trgovinu (u današnjoj krizi i veća poduzeća), a time on stiče sve dublje uvjerenje da mu nema izlaza iz sadanjeg zavisnog položaja. A činjenica jest »da se čovjek ne vezuje potpuno uz jednu socijalnu grupu dok namjerava otići od nje, naprotiv on se potpuno s njom asimilira kad ga bilo koja nužda sili da tu trajno ostane« (Réné Hubert, »Organisation Synd. des Travailleurs intellectuels« st. 65).

Svi ovi uzroci prouzrokovali su klasnu svijest kod radničkog staleža. Nije sigurno da li bi sami materijalni uzroci, pa i materijalni i psihološki skupa, mogli prouzročiti ove nove osjećaje. Naprotiv povijest nam otkriva da geneza ovako velikih strujanja zajedničkih misli i svijesti dolazi redovito od političke agitacije, od akcije jakih ličnosti koje ne pripadaju nužno klasi koju osvješćuju i kojoj zastupaju interese, u jednu riječ, od utjecaja ideoloških faktora.

VI

Svaki je organizam nužno hijerarhičan, određujući cilj dijelovima, udovima, imajući jedno središte i zahtijevajući suradnju dijelova. Istina je međutim da se mi nalazimo u periodi raspadanja socijalnog organizma, u vijeku atomizma. Taj je atomizam lažno pobijeđen od komunizma, a istinito pobijeđen od Crkve i njezina ekumenskog duha, kako zapaža Berdjajev (»Un nouveau M-Age«, str. 151). Mi živimo u vijeku kad je slobodan povratak hijerarhijskim principima neizbježiv. Čovjek nije atom ne znam kojeg mehanizma, nego organski pripada stvarnim zajednicama. Sama ideja ličnosti povezana je uz hijerarhiju, dok atomizam uništuje ličnost u njezinu bitnome karakteru. Komunizam je antiindividualistički, antiliberalan, antidemokratski i antihumanistički, on je hijerarhičan na svoj način. Njegova je hijerarhija satanokratska (Berdjajev ibd. 152). Njemu se ne mogu više suprotstaviti antihijerarhičke, humanističke, individualističke i liberalne ideje moderne povijesti, nego jedna ontološka hijerarhija, jedna organska zajednica, Općinstvo Svetih. Problem staleža nužno uključuje problem hijerarhije, a tim on postaje kršćanski problem, nepoznat liberalizmu i marksizmu.

Da se dođe do ove hijerarhije, treba prije svega jedan ustrajan rad oko *obnove ćudoređa*. Ta pak obnova nije moguća, ako ona nema pred očima pojedinca. To je polazna tačka bilo kojeg reformatorskog rada. Ali ovi pojedinci koji sačinjavaju društvo, vrlo su različni kao i *rad, mjesto i svjetovno naziranje* socijalnog milieu-a u kojem oni živu. Staleška organizacija ima po svojoj prirodi tu dužnost da zahvati konkretnog pojedinca kakav se on nalazi u dnevnoj stvarnosti i životu.

Dvije su stvari koje današnjem čovjeku treba staviti pred oči: prvo da on i njegov stalež budu svijesni da nijesu drugo nego jedan dio zajednice, udovi socijalnog organizma, da oni sami čuvaju i gaje svoje dostojanstvo, čast, ponos, moral i odgovornost, a tek onda drugo, da svaki stalež ima pravo tražiti u načelu i u stvarnosti ono mjesto, ona prava i priznanja koja njemu pripadaju u općoj društvenoj zajednici.

Znamo pak da se ove dvije recipročne dužnosti nijesu ispunjavale. Prvi i glavni krivac jest kapitalist-poslodavac t. j. njegov mamonistički duh. On je gazio slobodu siromašnih, nije se obazirao na čast i dostojanstvo čovjeka u radniku, on nije davao pravednu plaću, a to je grijeh koji vapije u nebo. I ovakvi krivci, mjesto da danas u eri krize i kolektivističke opasnosti shvate svoj golemi grijeh pred Bogom i društvenom zajednicom i ispituju svoju savjest, još zvone na uzbunu protiv pravedne kazne koja ih čeka. Jer dekristianizacija i materijalizacija radničkih masa imale su polaznu tačku u materijalnoj bijedi. Zato Leon XIII. polazeći s toga gledišta zahtijeva minimum opstanka »et justitia naturali« t. j. »da plaća mora biti dovoljna da uzdrži radnika trijezna i poštena« (Rerum Novarum).

Isto je tako i K. Marx uzeo kao polaznu tačku materijalnu bijedu u provođenju svojeg rušilačkog djelovanja među radnicima.

Individualistički je kapitalizam bio uzrokom gospodarske bijede milijuna i učinio moralno nemogućim život socijalno zdrav i kršćanski za većinu radnika. Drugo, K. Marx i njegovi epigoni, iskorišćujući ekonomsku bijedu zaveli su na kriva načela misao i duh većine radnika. I dosljedno ovoj idejnoj promjeni t. j. promjeni svjetovnog nazora sve se po malo primijenilo, institucije, običaji, navike, vjerovanje, ćudoređe i sve je to uzelo smjer potpuno oprečan kršćanskoj vjeri i moralu, a u više slučajeva i prirodnim zakonima.

Odatle potcrtavamo dva razloga koji zahtijevaju stalešku organizaciju, za sve staleže, a naročito za radnički stalež: *jedan je razlog rekristianizacija radničkog i ostalih staleža, a drugi je poboljšanje ili ispravljanje odnošaja gospodarskog života i socijalnog pridignuća.* Sve ovo vjersko, socijalno i gospodarsko djelovanje *mora biti u odnošaju sa pojedincem i sa milieu-om.*

Kao što je čovjek jedinstven, isto tako manifestacije i uvjeti njegova socijalnog života sačinjavaju jednu jedinstvenost s njegovim socijalnim milieu-om. Prijeko je potrebito, ako se hoće djelovati na čovjeka i njegov milieu, da se ti faktori uzmu zajedno i istovremeno. Bilo bi apsurdno, kad bi se mladić odgajao vjerski i ćudoredno u obitelji i organizaciji, a tad bismo ga pustili u život koji je sav natrunjen naturalističkim i materijalističkim svjetovnim naziranjem. Problem što ga ima da riješi staleška orga-

nizacija sastoji u tome: *kako da se moralno-vjerski život povede i dovede u sklad sa njegovim dnevnim društvenim životom.* Radi recipročnog utjecaja pojedinca na institucije i, obratno, radi jakog utjecaja institucija na pojedinca, treba istovremeno djelovati na jednu i drugu stranu. Zaludu ćemo radnika odvraćati od socijalizma i komunizma, ako mu ne pružimo u isto vrijeme ispravniju socijalnu nauku i organizaciju. Isto tako uzalud se borimo proti zlu u selima gdje mladež proboravlja nedjelju poslije podne u zagušljivoj i nezdravoj krčmi igrajući ili plešući, dok im ne pružimo u zamjenu drugu zdraviju zabavu. Jednako, utaman propovijedamo o svetosti braka i obitelji, dok radnik uza svu svoju dobru volju ne može doći do skromna stana. Uzalud odgajamo mladića u vjerskom životu kad u 14. godini on stupa u tvornicu otrovne atmosfere gdje je moralno nemoguće nastaviti živjeti životom milosti.

JOSO BENAC:

VIZIJA

O, ja uvijek nosim u tu zimu lednu
miris mora, sunčev plam i u njem pinije,
kao monahe u tihoj meditaciji
dok se nijemih usta Bogu svome mole.
Pa kad na nju mislim, na tu zemlju jednu,
kojoj more plâče usijane žalove,
a sunčani traci krope sive valove,
prže stijene gole:
nutrinom se saspu meke, svijetle linije,
tople kao cjelovi
mlade majke na čeocu čeda.
Dušom tada bijeli zavijore velovi,
ko smijeh oblaka.
Bruje slatki verzovi s nevidljivih žica
ko ćaskanje ptica.

O, ja uvijek nosim u tu lednu zimu
otsjev svojih davno prohujalih proljeća,
I dok, iza mračka zatvorenih vjeđa,
čujem gdje u peći bukti i plaminja,
ćutim jošte uvijek nabujalu plimu
poriva i zanosa;
čujem pljusak vesla, mrmor mora sinja:
gdje se ono, prošlo, natrag opet vraća!

P R E G L E D

VJERAN DVORANIN NARODNE PJESME

Vrlo me se bolno dojmila vijest, koju sam čitao u novinama, da je 26. studenoga prošle godine umro naglo u Zlopolju u zagorskoj Dalmaciji tamošnji župnik i sakupljač narodnih pjesama fra Stjepan Grčić. Tjedan dana prije toga došla mi je od njega dopisnica, u kojoj me pita, jesam li dobio posljednju zbirku njegovih narodnih pjesama, koju je on štampao negdje u srpnju ili kolovozu g. 1932. Želio bi, rekao je, čuti moj sud, pa ako nijesam dobio njegova *»Kraljevića Marka«,* on bi mi ga ponovno poslao. Ja sam njegovu zbirku već podavno primio, ali sam bio u sto muka, da li bih o njoj što pisao. Volio bih bio, da se držao objavljena reda i da je prije štampao zbirku o senjskim junacima. Kraljević Marko nije mi se nimalo svidio. Ponajprije činilo mi se, da je danas vrlo nesuvremeno klicati: »Sretno je ime tvoje, Marko!« A onda, sve te pjesme, koje je o Kraljeviću Marku pjevao pred sakupljačem narodni pjevač iz Potravlja Bože Domnjak, štampane su već prije u drugim zbirkama, i to u savršenijem obliku. Hvaliti dakle nijesam mogao, a kuditi nijesam htio, zato sam šutio. Ipak me je posljednja dopisnica oca Stjepana trgnula iz mojega mira. Napisao sam na svoj »potsjetnik« i ime: Fra Stjepan Grčić, Zlopolje. To me je imalo poticati, da što prije pošaljem odgovor marljivomu i zaslužnomu kulturnom radniku. Međutim njegova me je nenadana smrt riješila te dužnosti, ali mi je zato nametnula drugu, veću dužnost, da pišem posmrtnu recenziju o čitavom pokojnikovu radu oko sakupljanja narodnih pjesama.

Fra Stjepan Grčić nije zacijelo najmanji dvoranin, što ga je narodnoj pjesmi dao franjevački red. On je nastavljao rad o. Andrije Kačića, fra Marijana Šunjića, fra Frane Jukića, fra Grge Martića, fra Stjepana Zlatovića i mnogih drugih franjevaca, koji su živjeli s narodom i za narod. Dok naši umjetnički pjesnici većinom i ne misle na to, što da dadnu širokim narodnim slojevima umjesto narodne pjesme, koja leži na smrtnoj postelji, dotle imade još uvijek ljudi, koji vjeruju, da naši guslari nijesu završili svoje misije. O. Stjepan Grčić, koji se rodio u sinjskom Podvarošu 14. ožujka 1879., bio je sav prožet duhom viteških narodnih igara, ritualnošću narodnih običaja i ritmom narodnih priča i pjesama. Služeći kao dušobrižnik u Potravlju kod Sinja namjerio se na starca Božu Domnjaka, rođena 4. studenoga 1844., po zanimanju lončara, koji je od svojega oca i djeda pored rukotvoračkog zanata baštinio i guslarsko umijeće i zanimanje. Starac je znao nebrojeno mnoštvo pjesama, koje je djelimice sam ispjevao, a djelimice ih je popamtio putujući za trgovinom kroz Dalmaciju, Liku, Bosnu i Hercegovinu. Marljivi se franjevac dao žilavom ustrajnošću na posao te je u tri godine zapisao od darovitog pjevača preko 30.000 stihova. Dalje nije mogao zapisivati, jer je g. 1918. bio premješten za župnika na drugo mjesto, a 1. ožujka 1922. preselio se njegov guslar Bože Domnjak u bolji svijet ponesavši veći dio svojih pjesama u grob.

Sačuvane je Domnjakove pjesme i priče o. Stjepan Grčić razvrstao u zbirke, od kojih su dosada štampane: *Sinjske narodne pjesme i pričanja* (prvo izdanje u Splitu g. 1920., drugo u istom gradu g. 1929.), *Kotarske narodne pjesme* (u Šibeniku g. 1930.) i *Kraljević Marko* (u Splitu 1932.). Četvrta zbirka, *Senjske narodne pjesme,* potpuno je priređena za štampu, ali je pokojnik nije dospio izdati, premda je dan prije smrti rekao pred drom fra Stankom Petrovom: »Tiskaću ih, pa i kapu prodao!« U nacrtu je najavljivao i petu zbirku pod naslovom: *Ostali junaci u narodnim pjesmama.* Biće da je i ta zbirka, koja je zacijelo ostala u rukopisu, potekla od guslara Bože Domnjaka.

Kada se budu spominjala imena najznamenitijih sakupljača i zapisivača narodnih pjesama, neće se smjeti šutke prijeći ni preko imena oca Stjepana Grčića. On zaslužuje, da bude postavljen u isti red s fra Grgom Martićem, fra Marijanom Šunjićem, Mihovilom Pavlinovićem, Vinkom Palunkom i Baldom Glavićem. U jednoj se stvari razlikovao o. Stjepan Grčić od svih dosadašnjih sakupljača: naime u posebnom mističkom tumačenju narodnih pjesama. Dobri je sin svetoga Franje vidio, koliko ima protivurječja i krvoprolića

u narodnoj pjesmi, pa je stavio sebi pitanje: Je li moguće, da bi naš narod toliko uživao ne samo u pravom viteštvu, nego i u krvi, mejdanima, otmicama i opijanju? Mi odgovaramo, da je to moguće i da je to također jedan dokaz, kako je naša narodna pjesma svojim moralom daleko zaostala za evanđeljem. Ali o. Grčić nije mogao dopustiti, da takav prijekor padne na njegovu miljenicu, koja je imala da bude ljepota bez ljage, dobrota bez zloće i istina bez zablude. Zato se utekao pretpostavci, da su narodne pjesme većinom alegorije povijesnih događaja ili životnih istina.

Razmišljajući pobliže o simbolima, koji tobože lebde narodnim pjevačima pred očima, iskonstruirao je čitav ključ za tumačenje prenesenog značenja narodne pjesme. Djevojka bi na pr. bila simbol ratne pobjede ili naseljenja nekoga kraja, mladoženja bi značio zemlju ili državu, majka bi bila stara domovina, vila misao, naum ili vijest; igrati kolo značilo bi stvarati strateški ratni nacrt, piti vino značilo bi vijećati ili dogovarati se, piti kavu značilo bi zvati nekoga na pomirbu ili na predaju itd. Svoje shvaćanje narodne pjesme obrazložio je fra Stjepan Grčić u brošuri *Neke misli o junačkim narodnim pjesmama*, koju je štampao u Splitu g. 1917. Nije se dao nikako uvjeriti, da bi njegovo tumačenje bilo plod njegova domišljanja, o kojem ni njegov Bože Domnjak ni ikoji drugi pjevač nije ništa slutio. Nama, koji smo pišući o njegovim zbirkama odbijali njegov simbolizam, nije priznavao, da možemo u tom pitanju biti stručnjaci. Očekivao je »stručnu« kritiku sve do svoje smrti. Nije doduše bio uvjeren, da se sve njegove izdane pjesme tiču baš onih povijesnih događaja, s kojima ih je on dovodio u vezu, ali je bio nepopustljiv u mišljenju, da je »pogodio u nišan« i da će budući tumači držeći se njegova otkrića potpuno odgonetnuti mistički smisao narodne epike.

Dakako da ovakav hagadizam ili kabalizam ne može osigurati o. Stjepanu Grčiću njegovu znamenitost. Njegovo je mističko tumačenje zabluda, koja se može spominjati tek kao originalan kuriozitet. No ipak će svi budući istraživači narodne pjesme morati da posežu i za njegovim zbirkama s toga razloga, što su one svojim tekstom vjerno ogledalo narodnoga guslara iz Potravlja Bože Domnjaka. Naša narodna pjesma, kako se uči danas u školama, ne može u svem da bude svjedok nepatvorene narodne stvaralačke snage. Ne može to da bude naprosto stoga, jer su u njoj narodni pjevači potisnuti za kulise, a pred nas su kao glavna lica izašli sakupljači i urednici narodne muke. Mi danas ne možemo da stvorimo pravu sliku Višnjića, Podrugovića i Raničića, jer su njihove pjesme djelimice dotjerane od Vuka, fra Grge Martića i fra Frane Jukića, a djelimice su — što je još više potamnilo pravu sliku narodne duše — postale tek opeke u novim zgradama, jer su školovani neimari velik dio njih odbacili, a samo su neke stavili u cikluse prema svojemu povijesnomu ili kakvomu drugomu shvaćanju raskinuvši time individualnost pravih stvaralaca narodnoga pjesništva. Sva je sreća za nas što su kasniji zapisivači udarili drugim putem. Tko bude htio da prodre u najdublju bit narodne pjesme, taj će morati prije svega da se uživi u dušu narodnih pjevača, u njihovo shvaćanje povijesti, u njihove nazore o vjeri i moralu i u njihove predodžbe o realnom životu. To neće biti više Vuk, Martić, Šunjić, Marjanović ni Pavlinović, koji bi odabirali, što se njima svidi, nego Mehmed Kolaković, Hasan Majetić, Ibro Topić, Perkan Karaivan Pavić i Bože Domnjak, pa koliko budemo mogli upoznati njih, upoznaćemo i neškolovani narod. Narodna će duša sinuti pred nama bez romantičkog poljepšavanja, snažna, plastična i zanosna, ali i puna mana, naivnosti, surovosti, krivih predodžbi i supozicija. Time ćemo svakako biti bliže istini, koja jedina može biti osnov trajnoj prosvjeti.

Premda se fra Stjepan Grčić veoma mnogo naprezao, da protumači na svoj način pjesme, koje je sakupio, ipak je fizionomija njegova miljenika Bojana ostala neokrnjena. Vidimo pred sobom darovita seljaka, koji je poput svih naših guslara živio u napola mitskom nazoru o svijetu. Njegovo se shvaćanje kauzaliteta životnih događaja nije odlikovalo kritičnošću, zato su i njegove pretpostavke o životnim mogućnostima bile drugačije nego naše. On je vjerovao u vile, zmajeve, krilate konje, tajne tjelesne snage i čarolije. Tradicija sinjske krajine dala mu je imena Grčića Manuela, Klišanina Bariše, Bože Vučkovića, Lovrića Grgura, Stojana Jankovića, Ilije Smiljanića, Pletikose Pavla i mnogobrojnih drugih četnika i serdara. Tu je tradiciju proširio kod kuće i na putovanjima plastikom senjskih, ličkih, bosanskih, »unđurskih«, kosovskih i crnogorskih junaka. Pravio je saveze ili sukobe između tih mejdandžija držeći se jednom pričanja drugih, a drugi put izmišljajući sam događaje i vjerujući u njih kao u povijesnu istinu. U njegovoj se mašti tijekom vremena stvorila sinteza i koncentracija sve te fantastične prošlosti, i tako je nastala zaokružena slika s posebnom kronologijom, topografijom, psihologijom i logikom. Budući da su ga svi rado slušali, počeo se i Bože Domnjak držati nekim proročištem i ne opažajući, da je katkada pravi čudak. Gradio se ne samo, kao da zna točno podrijetlo svakoga svojega junaka, nego je htio da ga drže i u drugim stvarima svaštoznancem. Prezirao je na pr. cipele te je govorio: »Postoli su od đavla; i Isukrst je nosio opanke«.

O njegovu pričanju veli o. Stjepan Grčić: »Čini ti se, da je u njega nepresušno znanje svega, što se u našem narodu pjeva i pripovijeda, a onda je popamtio sve svoje doživljaje, znade kazivati o kulama i gradovima, koje je vidio, o ljudima, s kojima je govorio, o krajevima, kuda je prolazio, sve ko da je to jučer bilo«.

Da je fra Stjepan Grčić mjesto svojih napornih komentara popisao sve te događaje iz života Bože Domnjaka, danas bismo imali građu za točan psihologijski portret barem jednoga narodnoga pjevača. Mogli bismo prosuditi posve točno, koliko je Bože Domnjak pamtilac, a koliko originalan stvaralac, s kime se družio i tko je na nj utjecao, šta je prihvatio u sinjskoj krajini, šta u Lici, a šta u Bosni i Hercegovini. No i bez toga sakupljački će nam rad o. Stjepana Grčića služiti kao vrlo dragocjena osnovka za produbljivanje psihologije, estetike i filozofije hrvatske narodne tradicije.

Petar Grgec

UZ HRVATSKI PRIJEVOD »JEDERMANNA«

Kad sam prošloga ljeta gledao u Salzburgu Jedermanna u nizu svečanih igara na trgu pred stolnom crkvom u izvrsnoj izvedbi, pored jakog ličnog doživljavanja i dubokog umjetničkog dojma prva mi je misao bila: Ovu igru treba da vide svi moji prijatelji, ovakvu igru treba da vidi i pobožno doživljava i čitav naš hrvatski narod; Jedermanna bi trebalo prevesti i na hrvatski jezik i proširiti ga preko pučkih pozornica u čitav narod. Tada je u meni prevladalo ono posebno čuvstvo koje nas obično usred najintenzivnijega umjetničkoga doživljavanja sili da nađemo nekoga s kojim bismo mogli podijeliti svoje osjećaje i veliku unutarnju radost. Nažalost bijah onda sam u Salzburgu i ne imađah nikoga s kime bih mogao dijeliti svoju radost, komu bih povjerio svoje osjećaje, s kime bih izmijenio svoje misli, pa je to više u meni rasla želja da tu starinsku glumu o bogataševu umiranju još koji put gledam i razmatram, ali da tada budu dionici mojega veselja i moji najbliži. Već sam sebi u duhu dočaravao takve događaje, i zbilja, kad se vratih u domovinu, nađoh već štampan hrvatski prijevod Jedermanna i objave za njegovu prvu izvedbu.

Na poticaj Matice hrvatskih kazališnih dobrovoljaca preveo je Jedermanna g. Dr. Milan Bogdanović, a izdalo ga Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima pod naslovom »Čovjek«.1)

Puštajući na stranu prikaz i kritiku samoga djela, pozabaviću se ovdje samo prijevodom.

Zadaća prevodioca nije bila nipošto lagana, jer je već sam Hofmannsthal s velikom pomnjom izrađivao svoje stihove nastojeći da budu primjereni predmetu, t. j. nastojao je da jezik odgovara potpuno puku iz onoga vremena u koje djelo stavljamo, a uz to je uvijek unosio i potrebnu monumentalnost koja je bezuvjetno potrebna u jeziku i stihovima ovakve uzvišene i svečane igre. G. Bogdanović je kao prokušani prevodilac Shakespeareovih drama bio dorastao svojoj zadaći i izvršio je s potpunim uspjehom, pa tako čitajući njegov prijevod i ne osjećamo da je to strano djelo, već nas ono obilje naših najdomaćijih riječi i bujnost narodne frazeologije sili da ga smatramo originalnim domaćim djelom. Toliko je prijevood uspio s obzirom na neprisiljenost i na duh našega jezika. Međutim taj uspjeh nije bio na štetu točnosti samoga prijevoda. Naprotiv je točnost tako velika, da se gotovo stih sa stihom doslovce pokriva, pa je u tom ovaj

1) Hugo v. *Hofmannsthal:* Čovjek, starinska gluma o bogataševu umiranju. Preveo dr. Milan *Bogdanović*. Naslovna slika od Kamila Ružičke. Knjižnica društvene pozornice knj. 8. Naklada Kuće dobre štampe. Zagreb 1932.

Bogdanovićev prijevod dostigao čuvene Maretićeve prijevode grčkih i rimskih pjesnika. Prijevod je izišao tek za 16 stihova duži od originala, ali to izlazi prema izdanju Jedermanna koje ja imam pri ruci.2) Moguće je prevodilac imao kao predložak koje drugo izdanje, a to zaključujem po tome što ima nekih razlika u prijevodu didaskalija i što se u prijevodu nalaze na kraju četiri stiha anđeoske pjesme kojih nema u spomenutom izdanju. Pored tih glavnih odlika pokazao je g. Bogdanović i vanredne domišljatosti pri prevođenju imena. Samo ime glavnoga junaka Jedermann — Svatko, koje je puno simboličkoga značenja, može u njemačkomu jeziku vrlo dobro pristajati, jer je ono -mann ujedno i čest formant njemačkih prezimena, a u hrvatskom bi se jeziku vrlo nezgodno osjećao pronomen kao prezime. Bogdanovićev izraz Čovjek za Jedermanna je zadržao svu simboliku originalnoga imena, a sama riječ ima dovoljno elastičnosti da se može upotrijebiti u govoru. Bolji hrvatski izraz za Buhlschaft od Milovanja ne da se ni pomisliti. Jampski ritam iz orignala zadržan je s uspjehom i u prijevodu; čini da riječ teče življe, a govor biva dramatskiji. Dužina stiha nije ni u originalu uvijek ista, pa je se nije držao ni prevodilac, a udešavao ju je prema svojim potrebama, iako je nastojao biti i u tom što bliži originalu. Isto je tako i s rimama.

Bit svake drame zahtijeva da se prikazuje, a ne da se čita. Umjetničko djelovanje drame počiva u prvom redu na radnji koju gledamo kako se zbiva. To pogotovu vrijedi za starinske pučke igre i misterije. Štaviše, kod takvih se drama i traži prikazivanje kao jedini izraz umjetničkoga djelovanja koje je kod samoga čitanja sasvim promašeno. One su i pisane, da se prikazuju. I »Čovjeka« treba prikazivati. Upravo radi toga je ta starinska gluma o bogataševu umiranju prevedena i izdana. Kod toga se dakako ne treba unaprijed bojati poteškoća i čitavu stvar shvatiti kao odveć tešku i dostojnu rada samo profesionalnih glumaca. Istina je da će bolje sile polučiti i bolji uspjeh, ali treba imati na umu da je Čovjek djelo koje osvaja već svojom koncepcijom i vanrednom pjesničkom obradom, pa je već s te strane zajamčen veći dio uspjeha. Napokon treba imati na umu, da diletanti gotovo uvijek glume primjereno svojoj sredini. Obrazovanije društvo ima obrazovanije pretstavljače, jednostavno jednostavnije, a prema tomu je i publika koja pretstavu gleda i kojoj je pretstava namijenjena. Pretpostavljam da će ta publika biti u ovom slučaju upravo vjernički puk, a onda se za sigurno može uzeti da će ljubav k samoj stvari, uzvišena ideja i duh nadoknaditi sve nedostatke i da će onda pretstava izvršiti svoju zadaću u svoj svojoj punini. Poznato mi je da se u našim vjerskim društvima često traže kojekakve alegorijske pretstave uzvišena sloga koje bi imale značenje svečane igre, iako ne u potpunom značenju te riječi, a da se uvijek ne nalaze, ili se bar ne nalaze takve alegorije koje bi polučile željen uspjeh. Publika takvih priredaba voli visok deklamatorski slog. Sada dobivaju prijevodom Jedermanna sva ta društva uzorno djelo neprolazne vrijednosti koje se može uvijek prikazivati, a pogotovu u mesopustu, kada se najradije priređuju pretstave. Treba nastojati da Čovjek bude prikazivan na što više naših pozornica.

Ovom zgodom neka mi bude slobodno spomenuti koju o namjeravanoj izvedbi Čovjeka pred crkvom sv. Ksavera u Zagrebu koju priprema Matica hrvatskih kazališnih dobrovoljaca. Kako sam čitao u izvještajima dnevne štampe, imala je prva izvedba Čovjeka u hrvatskom kazalištu u Zagrebu velik uspjeh, pa se nadati, da će izvedba pred crkvom u stilu svečane igre imati još veći uspjeh. Upravo radi toga, jer želim da taj uspjeh bude što veći, i želim napomenuti ovo. Sjetivši se izvedbe Deželić-Širolina Misterija Majke Božje od Kamenih vrata u Zagrebu na Katarinskom trgu prilikom proslave jubileja Majke Božje od Kamenih vrata i izvedbe Jedermanna u Salzburgu na Domplatzu, a pomišljajući na ovu namjeravanu izvedbu Čovjeka, došao sam do zaključka da bi svakako efektnija bila izvedba Čovjeka na Katarinskom trgu, negoli u Žaverskoj dolini. Katarinski trg je jedinstveno mjesto u Zagrebu koje svojom zatvorenošću, arhitekturom i pročeljem crkve pruža idealan okvir za ovakvu izvedbu. Položaj pred crkvom sv. Ksavera je odviše otvoren, pa će preširok prostor smetati već dobrom dopiranju glasa na svako mjesto u gledalištu, a da i ne spominjem samu sliku pozornice i gledališta koja bi morala biti zatvorena i činiti skupa jednu cjelinu. Onda, teren se pred tom crkvom spušta u protivnom smjeru, nego što mora u gledalištu biti, pa će i ta stvar stavljati stanovite tehničke poteškoće, dok se sasvim dobro ne riješi. Treba zatim uzeti u obzir i da je Sv. Ksaver malo podalje od grada, pa treba i na vrijeme računati, pogotovu s obzirom na samu radnju za koju je potrebno, zbog boljega efekta, da počinje još za visoka sunca i da svrši u prvi sumrak. Prirodni efekti svijetla odgovaraju radnji u to vrijeme najbolje, a to znači da bi publika morala po žezi dolaziti u Žaversku dolinu, a u mraku se vraćati. Na Katarinskom trgu bi sve te neprilike otpale. Kako već rekoh, sam trg pruža idealan arhitektonski scenarij. Crkva je u neposrednoj blizini i daje najbolju pozadinu, a uz to je potrebna i samoj radnji radi Čovjekova ulaska u crkvu i radi orgulja u muzičkoj pratnji. U sv. Žaveru bi crkva ostala malo previše natrag. Zauzimanje trga u tu svrhu ne stavlja nikakve zapreke, jer se preko toga trga vrši vrlo malen promet vozilima. Dakako da ne bi trebalo praviti onako velikih i skupih tribina kao zadnjiput. Trebalo bi ostaviti više mjesta za stolice koje bi bile na samoj razini trga, a tribine bi imale stajati u pozadini i ne biti previsoke. Mjesta za stajanje dala bi se rasporediti oko sjedala. Mislim da ovaj moj prijedlog neće biti osamljen.

Pavao Tijan

2) Jedermann, Das Spiel vom Sterben des reichen Mannes, Erneuert von Hugo von *Hofmannsthal.* S. Fischer Verlag, Berlin 1931.

TOMIZAM PREMA MODERNOJ FILOZOFIJI

(Povodom dvaju filozofskih kongresa u Parizu i u Pragu)

Dvije su temeljne teze koje izviru iz same biti tomizma a koje mu daju nutarnju snagu i vanjsku pokretljivost: poštivanje objektivne istine starih filozofa i traženje novih putova. Iskreni ljubitelj istine neće nikada a priori zabaciti istine koja je bila prije pronađena kao da ona ne bi mogla biti i naša svojina, ako je mi nismo pronašli. Svaka zasada može biti naša, samo ako smo voljni da je primimo. Tu se traži samoprijegora i lojalnosti, pa treba pokazati da nam je stalo više do istine nego do nas samih, više do objektivnosti nego do subjektivne samodopadnosti. Međutim, poštivanje staroga nije dovoljno; potrebno je traženje novoga. I svaki pravi filozof ima dužnost da položi koji kamen na izgradnju velikog hrama ljudske kulture. Svojom marljivošću on neće rušiti staro, već će, na temeljima već do tada sagrađenim, postavljati nove dijelove.

Kako je tomizam svijestan te svoje dužnosti, pokazala su dva najnovija kongresa održana ove godine, jedan u Parizu a drugi u Pragu. Onaj u Parizu, održan mjeseca rujna, imao je za cilj da postavi paralelu između tomizma i najnovije struje u Njemačkoj, fenomenologije. Priređivači kongresa, okupljeni oko internacionalnoga društva »Société thomiste« koje ima svojih članova po cijelom svijetu, pa i kod nas, bilo je svijesno da se svaki moderni filozof koji hoće neku ideju kazati suvremenom društvu, mora ogledati o tu struju. Fenomenologizam je pojava koja je učinila pravu revoluciju u njemačkom narodu, onako nekako kao što je prošlih godina u Francuskoj bergsonizam učinio preokret u cijeloj jednoj generaciji. Mislilo se da je njemački narod previše sklon idealizmu, a da bi se mogao skrenuti prema realnosti. Međutim, dok se idealizam sada povukao u romanske krajeve (u Italiju, naročito Gentile i Croce) njemački duhovi idu prema realističkom promatranju svijeta. S jedne strane proučavanjem prirodnih pojava (značajno je da je Husserl, osnivač fenomenologije, pisao u ranije doba traktate o logici matematike), s druge strane prodiranjem tomističkih principa (učitelj Husserla, Brentano, poznavao je tomizam) dobivaju ljudi smisao za realnost i za objektivnu istinu, to svojstvo tako prirodno svakom kršćanskom filozofu. I današnja njemačka fenomenologija znači čitavi jedan preokret u misli i od misli prama stvari. Obilježje te filozofije leži u priznanju objektivne bitnosti, neovisne od uma; a to je negacija idealizma. Čim se dopusti da je predmet prije misli, dopušta se realnost prije mišljenja pa se, dosljedno, niječe idealizam. Sada je sporedno kako se to u detaljima tumači, i mi se ne bismo mogli nikada složiti s nekim tvrdnjama, ali je glavno da se osjeća potreba realističkog, što znači stvarnog, promatranja svijeta. I danas fenomenologija, zabacivši stare struje neokantovaca, kreće, bar u svojoj nutarnjoj tendenciji, prema predmetu koji je izvan nas. Husserl na pr. priznaje da je u misli nešto

što se misli a što je neovisno o njoj, Lask i Hartmann nastoje da riješe vječni problem koji je ostao zagonetka iza Kanta, problem iracionalnog, onoga što je izvan misli, a što se ne da misliti a ipak se mora misliti, Max Scheler osniva objektivističku moralku u kojoj dobro ne zavisi od volje, već, naprotiv, volja je uvjetovana dobrotom koja je izvan nje, dok, napokon, Heideggar osniva metafiziku bića i temelji svoju filosofiju na analizi opstojnosti kao takvoj.

Predavanjima je pretsjedao francuski filozof Maritain, uz učestvovanje mnogih njemačkih, engleskih i francuskih filozofa. Profesor univerze u Salzburgu, Dom Feuling, održao je raspravu o postanku, razvoju i biti fenomenologije, dok je prof. Kremer uspoređivao fenomenologiju s tomizmom. Opazilo se u diskusijama da je pokret fenomenologije nastao uslijed kaosa koji vlada u modernoj filozofiji. Upravo, ova struja nije ništa drugo nego metoda kako da se dođe na pravi put i da se iziđe iz vrtloga do kojeg je dovela moderna misao. Fenomenologija neće da stvara sisteme, kad ih se do danas toliko pojavilo, a sve bez uspjeha; ona ima namjeru da dade filozofiji pravu metodu. U časovima kada osjećamo razočaranost i kada gubimo nadu u uspjeh, niču metode koje nas hoće postaviti na pravu stazu. U tom pogledu fenomenologija je značajan simptom moderne bolesti.

Drugi tomistički kongres, pretežno slavenskog značaja, održan u Pragu mjeseca listopada, organizirala je dobro poznata »Filosofická Revue«, koju izdaje mladi dominikanac dr. Haban u Olomoucu. Ta ugledna revija koja izlazi tek četiri godine, stekla je simpatija i izvan granica Čehoslovačke. Njezin je cilj već u početku bio da dovede tomističke principe u sklad s modernom filozofijom, te tako dade tomizmu suvremen, kulturan izražaj. Vjerujući u snagu vječnih principa koji su dragocjena baština »vječne filozofije«, ona hoće da te principe aplicira na moderno doba i da riješe suvremene probleme na temelju dubokog proučavanja srednjevjekovne filozofije. Međutim, dobro se pokazalo da taj cilj neće postići oni koje možemo smatrati skolastičkim filozofima samo zato što se pozivaju na nju a u stvari malo ili ništa ne poznaju skolastike. To su oni koji misle da skolastika nije poznavala problema koji danas zanimaju filozofe, već da se ona bavila pitanjima za koja nema danas nitko ni smisla ni interesa. Kako se pokazalo na ovom kongresu, čovjek ostaje uvijek isti, pa zato osjeća uvijek iste poteškoće i teži uvijek za istim idealima. Pa i sami temeljni problemi spoznaje za koje bi se mislilo da su nastali pod utjecajem Kanta, jesu pitanja koja su mučila i srednjevjekovne duhove, na koja su i oni dali svoje rješenje, iako u sasma drugoj formi. Zato ta filozofija ima u sebi snage da zadovolji sve ljudske aspiracije.

U svom uvodnom predavanju pokazao je dr. Haban kako današnje društvo očituje svoju umnu aktivnost naročito u problemima psihologije, moralke i estitike. Ali je temeljna pogreška što se ti problemi rješavaju bez dovoljnog poznavanja metafizičkih zasada, koji bi inače mogli da unesu svijetlo u ta pitanja. I baš nestašica tih universalnih direktiva osvećuje se čovjeku, nesamo u spekulatvnim granama, već čak i u praktičnom moralnom i estetskom životu. Zadaća je bila kongresa — a i njegov uspjeh — da ispuni tu veliku prazninu i upozori čovjeka na ono što je svojom nepomnjom zaboravio, pa mislio, da i ne postoji, a u stvari ima najrealniju vrijednost baš zato što se radi o najdubljoj bitnosti svih predmeta: o metafizici. Ovaj kongres je pokazao da je čovjek *»naturaliter metafisicus«*, pa vjerujemo da znači novo doba za češku, dosada previše pozitivističku, folozofiju.

Hijacint Bošković

ŠTO SE VANI ČITA?

Bilješke s ferijalnog putovanja

Oduvijek su me uvelike interesirali knjižarski izlozi što je i posve razumljivo kad se znade kolika je potreba knjiga za inteligentna čovjeka. Ako je knjižara stručno vođena, čovjek će odmah opaziti što je novo na knjižarskom tržištu, a ako točnije prati kulturnu djelatnost i knjižarsku produkciju, eto mu informacija o suvremenim previranjima i smjerovima među književnicima i kulturnim radnicima, eto mu podataka o ukusu publike. Dakako da samo letimično pregledavanje knjižarskih izloga ne jamči još za potpunost opažanja, ali ipak daje stanovitih rezultata koji se ne mogu odbaciti i koji nijesu neinteresantni. Pogotovu se isplati takva opažanja činiti u stranim gradovima ili ih ispoređivati u više takvih gradova. I ja sam

tako prošloga ljeta putujući po Njemačkoj, Češkoj i Austriji gledajući knjižarske izloge došao do interesantnih rezultata, pa me neki prijatelji kad sam im to pripovijedao, potakoše, neka ih objelodanim, što evo i činim. Razumije se da ove moje bilješke i opažanja ne idu za tim da budu u toj stvari definitivan i meritoran sud.

U *Salzburgu.* Poseban karakter ovoga grada usred sezone prometa stranaca i u jeku svečanih igara, nije dao da točnije razaberem što je upravo karakteristično za salzburšku publiku. Izlozi su naime puni knjiga o Salzburgu, Salzkammergutu, Alpama i o putovanjima po Austriji uopće. Ima tu putničkih vodiča na svim mogućim jezicima za sve dijelove svijeta, i putne literature svake ruke. Obilno je ipak zastupana literatura o umjetnosti, jer je Salzburg poznat kao grad umjetnosti, bogat umjetničkim spomenicima, rodno mjesto Mozartovo i mjesto svečanih igara. Ostale knjige pretstavljaju najveću mješavinu jezika, naroda i smjerova. Ipak se opaža da prevladavaju moderni, suvremeni pisci u beletristici, a u publicistici memoari i biografije, koliko i takva djela ne idu već u čistu beletristiku,

U *Münchenu.* München ima već određenije obilježje. Treba uzeti u obzir da je to velegrad velike kulturne tradicije, tu je znamenito sveučilište i još znamenitije umjetničke akademije. Radi toga ćeš u münchenskim knjižarama naći gotovo sve što ti srce zaželi, a pogotovu iz područja umjetnosti i historijskih nauka. Najrazličitiji kompendiji, udžbenici, pregledi, mape, rasprave, monografije iz svih područja umjetnosti zadovoljiće i lajika. No pored toga će svakomu strancu upasti u oči velik broj djela o posljednjim vladarima bavarske dinastije iz kuće Wittelsbacha. To je tek prava literatura za münchenske građane i Bavarce uopće. Ti vladari, a osobito nesretni Ludwig II., tako su okupili interes pisaca i čitalačke publike, da neprestano niču o njima nova djela, a pored toga se i starija marljivo preštampavaju. Ima tu kritičkih historijskih djela pored biografija, pisanih više utjecajem bujne fantazije nego objektivnim rasuđivanjem, ima vrlo uspjelih romana pored najjednostavnijeg smeća. A onda tih memoara! Gotovo svaki dvorski službenik, počevši od onih najviših savjetnika do slugu i kočijaša, piše i izdaje memoare i time nastoji osvijetliti bilo koju zgodu u povijesti te dinastije kroz posljednjih stotinu godina. I u časopisima je to osobito omiljela tema, pa se gotovo natječu među sobom, tko će donijeti što više i interesantnijih stvari. Od knjiga su onda u toj stvari bile najnovije i najpoznatije »Ich, der König«. Der Untergang Ludwigs des Zweiten von Fritz Linde, romansirana biografija i roman Oskara Glutha: Seine schönste Münchnerin. Ein heiterer Roman um Ludwig I.

U *Nürnbergu.* Nekom srećom ili nesrećom, pala je za moga boravka u Nürnbergu velika proslava Gustava Adolfa, pa je čitav grad poprimio neko svečanije, prigodno lice, a tako i knjižare. Sve je puno djela o reformaciji, tridesetgodišnjem ratu; Švedima i Gustavu Adolfu. Tu je zastupano gotovo sve što je o tom pisano, počevši od suvremenih opisa pa do najnovijih istraživanja. Dakako da nije među tim silnim knjigama zaboravljen ni Schiller, premda njega do tada nijesam viđao. Uopće se njemački klasici slabo viđaju, osim dakako Goethea koji svojom jubilarnom godinom dominira sada na knjižarskom tržištu. No Nürnberg ipak nije tom zgodom zaboravio ni svoje znamenite ljude koji baš nijesu imali veza sa Švedima i tridesetgodišnjem ratom, svoje »Männer von Nürnberg«, kako oni ponosno kažu. Tako će se naći lijepih djela o Albrechtu Düreru, Petru Vischeru, Veitu Stossu, Behaimu, Birkheimeru, Hansu Sachsu i drugima.

U *Egeru, Franzensbadu* i *Marienbadu.* Zapadna češka kupališta, Franzensbad i Marienbad s gradom Egerom, imaju njemačko pučanstvo, a i kupališni gosti su uglavnom Nijemci, pa dakako prevladava njemačka knjiga. Češka se gotovo i ne vidi. Više je zastupana engleska, a onda dolazi francuska i talijanska, ali u manjem opsegu od engleske. Ove potonje su slabo zastupane, pa o njima neću ovdje ni govoriti, tek ću za englesku kazati da prevladavaju izdanja poznate biblioteke Edition Tauchnitz, a od autora John Galsworthy, J. B. Shaw, K. Chesterton, E. Wallace, L. Sinclair i J. London. Sam Eger ima prilično slabe knjižare, ali zato oba spomenuta kupališta imaju lijepe, bogate izborom i ukusno uređene. Sasvim primjereno kupališnoj publici vlada gotovo samo lijepa knjiga i to većinom domaća njemačka, suvremena knjiga. Prije-

vodi iz stranih literatura slabo se viđaju, a koliko ih ima, to su mahom ruska i engleska djela. Rusi su zastupani ponajviše Erenburgom, Gorkim i Mereškovskim, a Englezi J. Galsworthyjem i E. Wallaceom. Jedino područje gdje je prijevodna literatura bolje zastupana, jesu različite biografije, memoari i autobiografije. Političke ili uopće kakve teže filozofske literature ima manje. Najveći dio ispunjaju domaća suvremena beletristička djela i to redom djela važnija i umjetnički superiornija. Šunda nema. Prevladava roman, novela i putopis, lirike je manje, a drama gotovo i nema. Od autora zapinju najviše za oči: Thomas Mann, Franz Werfel, Max Brod, Walter v. Molo, Schalom Asch, Felix Salten, Jakob Wassermann, Ferdinand Bruckner, Ernst Weiss, Grete v. Urbanitzky, Klabund i Karl Zuckmayer. Interesantno je opaziti, da je već opao interes za toliko razvikanoga E. M. Remarquea i E. Kischa. Naš Jelusich se također malo vidi. Možda zato što nema brojan izbor svojih djela. Osim ovih zauzimaju časno mjesto tadanji jubilarci Goethe i G. Hauptmann.

U *Domažlicama.* Domažlice pružaju interesantan uvid u štivo češke malogradske publike. Tu vlada ponajviše strana prevedena beletristika, ali je i ta slabo suvremena. Domažličani još uvijek rado kupuju i čitaju Zolu, Dumasa, Maupassanta, Waltera Scotta, L. N. Tolstoja i druge starije strane pisce. Uz to pak ima dosta i kojekakvih bezvrijednih stvari. Patriotični su. Nijemce ne prevode toliko. Ali ipak nije domaća književnost zastupana onako kako bi zasluživala. Uz nekoliko starijih, kao Němcovu i Nerudu, nalazi se samo ono, što je za njih od regionalnoga interesa, tako Jirásek (Psohlavci). Tako sam opazio i kompletno izdanje djela J. Š. Baara.

U *Beču.* Kad sam došao u Beč, bila je već polovica studenoga, a putovanje po Austriji, Bavarskoj i Češkoj obavio sam u kolovozu. Za tri mjeseca opazio sam veliku promjenu, istina ne prema Beču samomu, nego prema spomenutim mjestima o kojima sam ovdje pisao. Ozbiljna vremena u kojima svi živimo, a pogotovu Beč i Austrija, ostavila su vidan utjecaj na čitalačku publiku, pa se to i očituje u interesu za novo štivo. Ne traži se više toliko lijepa i zabavna knjiga, nego se sada traži lijeka, pomoći i utjehe za današnje prilike u svijetu. Tako je iz knjižarskih izloga nestalo gotovo sasvim beletristike, a obilno ju zamijenila politička i gospodarska literatura. Sve je puno publikacija i brošura, koje raspravljaju ne samo specijalno austrijske i njemačke političke i gospodarske probleme, nego se bave današnjim stanjem u svijetu uopće, a poglavito u Evropi. S time u savezu pojačan je interes za biografije političara i državnika i za njihove memoare. Na tom području ima djela o državnicima svih predvodnih naroda i sa najrazličitijih jezika. Dominiraju biografije Mussolinija, Bismarcka, Clemenceaua, Rasputina, memoari Poincaréovi, von Bülowa, djela Trockoga (Mein Leben i Geschichte der russischen Revolution), grofa Karla Sforze (Europäische Diktaturen i Gestalten und Gestalter des heutigen Europa). U takvim djelima kao da se traže uzroci današnjega stanja u svijetu, a u djelima o velikim ljudima iz povijesti kao da se hoće tražiti uzori i autoriteti. Ovamo bi išle biografije iz pera Emila Ludwiga, Andréa Mauroisa, Lyttona Stracheya, J. Wassermanna i drugih. Moguće je ista potreba izazvala i najnovije izdanje Mommsenove rimske povijesti koje je djelo netom izašlo, a osobito je rašireno.[1] Pad Austro-ugarske monarhije i habzburške dinastije još uvijek je zahvalna tema za pisca, rentabilna za nakladnika i od interesa za čitatelja. Iz toga područja ima također mnogo novijih publikacija, a osobito zapinje za oči jedna engleska knjiga o posljednjem austrijskom caru. Kako već rekoh, beletristika je slabo zastupana. Pored jubilaraca Goethea i G. Hauptmanna ima još nekoliko biografijskih romana. Arthur Schnitzler je još uvijek ljubimac bečke publike. Inače se i od samih beletrista više viđaju njihova esejistička djela negoli beletristička. Tako na pr. od Thomasa Manna i Jakoba Wassermanna. Najnovije su i najviše propagirane knjige trajne vrijednosti u Beču: Ignaz Seipel (Životopis pokojnoga kancelara), Remé Fülöp-Miller, Macht und Geheimniss der Jesuiten; Hamann, Die Geschichte der Kunst i Mommsen, Die Römische Geschichte.

P. Tijan

[1]) Mislim da je tome konkretno najjači razlog što je prestalo pravo na Mommsenova djela († 1903.), pa se ona mogu preštampavati u jeftinim izdanjima. Op. ur.

TRAVNIČKA SPOMENICA

Spomenica sjemeništa i gimnazije u Travniku nipošto nije običan prigodni spis.[1]) U omašnoj svesci od blizu 450 strana sabran je tako obilan i mnogostran materijal, te se može mirno kazati da ne može biti nikoga tko se imalo detaljnije bavi našim intelektualnim životom, a da ga bar šta u toj knjizi ne bi zanimalo. O. Zabeo, jedan od reprezentativaca »stare garde« među travničkim profesorima isusovcima, stekao je rijetku zaslugu da je, kao urednik u potpunom smislu riječi, ne samo pribrao potrebitu građu sa svih strana, dao upute i inicijativu da se ona obradi, nego je, neumornom i zamjernom požrtvovnošću, sam ispunio sve praznine, zaokružio, izgradio, dodao sve što je moglo pridonijeti da slika bude cjelovitija i intenzivnija. Radi se o pola vijeka kulturnog rada u okolini koja je, može se bez pretjerivanja kazati, u početku toga razdoblja bila gotovo gola pustoš; radi se o nizu generacija koje su, odgojene u besprimjernom idealizmu, solidnošću i unutarnjom krepčinom kakva je inače rijetka, pretvorile tu pustoš u plodno tlo koje će, što bolje to više, stostrukim plodom nagrađivati sve u nj uložene žrtve i o nj povezane nade. Osim povijesti samog Travnika i njegova sjemeništa odn. gimnazije, osim prikaza istaknutih ličnosti koje su u vezi s tim žarištem kulturnog preporoda, Spomenica sadrži još i vrlo obilnu antologiju nekadanjih đačkih radova, sa svim bujnim šarenilom đačkoga i školskog života, i raznolikih talenata koji, latentni i bez pravog određenja, katkada još i ne daju pravo naslutiti budući poziv i rad svojih nosilaca. Ima tu pjesama, putopisa, crtica, anegdota — zbilje i šale, historije i literature, stiha i proze. Moglo bi se o tom raspravljati koliko ima vrijednosti, osim možda ilustrativne, u tom da se štampaju početnički stihovi ljudi koji, poslije, nisu imali nikakvih pretenzija da budu pjesnici; ali historijski, i to ima svoj smisao i svoju draž. Svakako, za onoga koga ne zanima sam đački život, a, naročito za onoga koji ne zna što je specifična atmosfera travanjskog zavoda, smisao i vrijednost kojećega u tom dijelu knjige neće biti baš tako jasna; ali će zato svakoga bez sumnje zanimati — a i zadiviti — obilna galerija savjesno izrađenih portreta historijskih ličnosti. Ponajprije onih iz »prethistorije« — iz kršćanske prošlosti Bosne i Hercegovine prije osnivanja sjemeništa — ispod pera o. Fr. Hamerla, odličnog i neobično marljivog poznavaoca hrvatske crkvene povijesti, naročito povijesti crkvenih redova, u prvom redu isusovaca, u našim krajevima. A zatim niz travanjskih nastavnika i odgojitelja isusovaca, od kojih su mnogi različitim generacijama travanjskih đaka ostali u neizbrisivoj uspomeni. Bez sumnje je sve u tome natkrilio pok. o. Brandis, već i radi svoje dugovječnosti, ali i radi upravo legendarne neobičnosti čitave svoje pojave i značaja. Da je bio neobično učen, to je znalo u Travniku svako dijete, a svaki se travanjski đak ponosio što ima za nastavnika stručnjaka svjetske slave; da je, uza sav svoj posebni način saobraćaja u školi, bio i neobično dobra srca, to su također svi znali. Ali ipak opširna i neobično savjesno izrađena njegova biografija kao »prvoga isusovca nove družbe u Bosni«, otkriva svakome po koju novu stranu njegove bogate i duboke ličnosti! Tek oni — ne baš brojni — đaci koji su ga znali i iz ispovjedaonice, donekle su, još nezreli i neiskusni, mogli naslućivati neobični čar njegove ličnosti kao duhovnog oca i prijatelja, kao Božjega čovjeka kakvi se rijetko susreću u životu. Tek kasnije, kada smo već bili akademičari, i kao »slobodni ljudi« zalazili sa zahvalnošću svome nekadanjem profesoru, otkrivalo nam se i tu, u njegovoj čednoj redovničkoj sobici, duhovno bogatstvo toga neobičnog čovjeka, i desilo bi nam se pokatkad da smo ostali zapanjeni nad perspektivama koje je stvaralo u tu plemenitu dušu tek jedna usput napomenuta rečenica, tek jedna površno nabačena uspomena. Velika je zasluga o. Zabea da je tako živo i zaokruženo iznio pred nas »tajnu« te nezaboravne ličnosti, i kad ova knjiga ne bi ništa drugo sadržavala, ona bi za sve »stare Travničane« bila knjiga najmilijih uspomena, a za svakoga drugoga dokumenat prvoga reda o jednom čovjeku koji je sve, što može u životu da vrijedi i važi, položio radosno i spremno, bez priuzdržaja i bez sustezanja u temelje travanjskog zavoda, na spas i sreću zemlje koja mu je bila strana, ali kojoj je žrtvovao daleko više nego li tisuće njezinih rođenih sinova.

Lj. Maraković

[1]) Travnička spomenica, sa 107 slika, uredio o. Kamilo Zabeo D. I., Sarajevo 1932., izd. Akad. »Regina Angelorum«.

UREDNIŠTVO JE PRIMILO:

Zlatko *Gorjan,* Pjesme, Zagreb 1933., Izdanje knjižare Vasić (Vasić i Horvat). — Petar *Grgec,* Selo i grad, Almanah, V. godište, Knjižnica općeg znanja, Zagreb 1932., Naklada Kuće Dobre Štampe. — Stanley Jewens, Logika, prev. Milutin *Lapčević,* Beograd 1933., Izd. knjiž. Gece Kona. — Radovan *Košutić,* Hristos i žena, Beograd 1933., Knjižara S. B. Cvijanovića, cij. Din 10. — Mićun M. *Pavićević,* Crnogorci u pričama i anegdotama, knj. XII., s predg. N. *Županića,* Veliki Bečkerek 1932., Biblioteka »Banatskog Glasnika«, br. 1. — Rad Jugosl. Akademije Znanosti i Umjetnosti, knjiga 245., Razr. histor.-filolog. i filoz.-jurid. knj. 109., Zagreb 1933. — Stojan J. *Radonić,* Život u vasioni, Razmišljanja o postanju i nestajanju svetova, Beograd 1933., Izd. knjiž. Gece Kona. — Pitirim *Sorokin,* Sociologija, savremeni pravci i teorije, prev. Dr. Dragomir *Ikonić,* Beograd 1933., Izd. knjiž. Gece Kona, cij. Die 100, uvez. Din 130. (Biblioteka javnog prava, sv. VIII.). — Dinko *Šimunović,* Alkar, predgovor Vlad. Nazora, s umjetničkom opremom, Zagreb 1933. (u korist autorovu izdao Odbor), cijena Din 50. — Dr. Nikola *Vučetić,* Pouke i misli, Beograd 1932. — Pavao *Vuk-Pavlović,* Ličnost i odgoj, Zagreb 1932., Tipografija d. d. — Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, urednik dr. D. *Boranić,* knj. XXIX., sv. 1., Zagreb 1933., Izdanje Jugosl. Akademije Z. i U. — Aleksandar *Ilić,* Kajanje, drama u tri čina s predigrom, Beograd 1933., Izd. Knjižarnice »Skerlić«, cij. Din 20. — Božidar *Jakac,* Odmevi rdeče zemlje, Po pismih iz Amerike priredil Miran *Jarc,* II. sv., Ljubljana 1932., Jugoslovanska knjigarna, cij. u platno uvez. Din 100 (originalne ilustracije u umjetničkoj reprodukciji). — Dr. Ivo *Hergešić,* Književna situacija u Francuskoj, Preštampano iz Hrvatskog Kola XIII., Zagreb 1932. — Vladimir *Nazor:* Intima, Pjesme, cij. uvez. u platno Din 31 (broš. Din 18). — Vladimir *Nazor,* Sadioci mojih njiva (Šjora Nikoleta, Vra Krste, Pustinjak, Ante Pivalo, Sadilac, Dojilja Sima), cijena uvez. u pl. Din 25 (broš. Din 15). — Vladimir *Nazor,* Pjesni ljuvene, cij. uvez. u pl. Din 31 (broš. Din 18), Zagreb 1932. Naklada knjižare J. i V. Vasić. — Dora *Pfanova,* Pjesme, sv. I., Zagreb 1932., Zadružni štamparski zavod, cij. Din 24, uvez. Din 34. — Boleslav *Prus,* Faraon, prev. Francè *Koblar,* sv. I., cij. uvez. u platno Din 55, broš. Din 45; sv. II. Din 65, broš. Din 55.

U prevodu Dragutina M. Domjanića *Popevke z provansalskoga* (Hrvatska Prosvjeta g. XX. br. 1) molimo da se popravi:

U pjesmi *A. Bremond: La font* str. 3. 4. kitica 4. stih *tajna vsa* (mjesto — ta).

U pjesmi F. Mistrala: *Magali* str. 4. Predzadnja kit. 2. stih *Da* ne češ (mjesto — *Na* ne češ)

U pjesmi *F. Mistrala: Envoucacioun* str. 6. 2. kitica 7. stih

Marsilje ljude *te* i kćeri Avinjona (izostavljeno — *te)*

U istoj pjesmi *Envoucacioun* str. 6. 3. kitica 1. stih — Ti spomenov (mjesto — spomen*uv*).

U istoj pjesmi *Envoucacioun* str. 6. 5. kitica 4. stih s*kl*adnih (mjesto — s*l*adnih).

U narednom broju: Sida Košutić, Njegova lasta (Novela).

Izdaje „Kolo Hrvatskih Književnika" u Zagrebu. — Naklada „Jeronimskog Književnog Društva" u Zagrebu. Uređuje i izdaje za „Kolo Hrvatskih Književnika": Ljubomir Maraković. — Tisak Zaklade Tiskare Narodnih Novina u Zagrebu. Za tiskaru odgovara: Vladimir Kirin, Deželićeva ulica 2.

HRVATSKA PROSVJETA

GOD. XX. ZAGREB, OŽUJAK 1933. BROJ 3

SIDA KOŠUTIĆ:

U SUMRAČJE NA VELIKI PETAK

Na zapadu ugaslo sunce, sumrak se ljubičast spusti
niz bregove i brežuljke male, na doline i stazice bijele.
A proljetna pjesma je ptica
Već zamrla ponad živica.

Blagdan bola je sišo, u očima blistaju suze
i kližu niz opaljena lica, brazde što su ko njiva.
A korak seljaka je tih
Ko da miruje il nije živ.

Čitav mravinjak se prosu, nečujno vrvi krajem
u tihoj skrušenosti srca, u pobožnosti dubokoj.
A drhti od čuda drveće
Misleć da se prosu cvijeće.

Tamo dolje, dolje u dolini, tamo je danas dom
Sviju srdaca, bogatih i siromaha najbjednijih.
Tamo je crkvica sela
Svakome gnijezdo splela.

Tamo na podnožju žrtvenika mrtav leži Krist
propet na križu, s praštanjem i ljubavi bolnom na licu.
A stražu mu drže dvije svijeće
I orošeno proljetno cvijeće.

Seljaci se spuštaju na koljena, šapuću molitvu tihu,
cjelivaju rane nogu, srca i dobrih ruku.
I u satima klečanja toga
Razumiju svog propetog Boga.

ZDENKA JUŠIĆ-SEUNIK:

USKRS

Suton je zastro koprenu nad gradom, proljetno veče pogasilo je posljednju svjetlost dana uoči velikog blagdana, a Marko je još uvijek koracao ulicama, neumorno, još od jutra, ne izgubivši pouzdanja da će ipak nešto naći.

Od vrata do vrata on je lutao, od prijatelja do prijatelja, od poznatog do nepoznatog; bio je u tvornicama, prilazio je ljudima koji upravljaju legijama siromašnih i umornih radnika i molio ih je usrdno kao braću: Dajte mi posla!

Ovoga jutra pušten je na slobodu. Mislio je: sad će napokon sve biti dobro. Otpočeće se nov život i popraviti prošli grijeh. Sve će biti kao prije.

Ni časa nije posumnjao dali će uspjeti, sve je strpljivo podnosio i ni na što se nije tužio, jer je brojeći dane i sate, nosio u svakom udarcu srca predodžbu budućih dana, u svakoj misli vjeru u sebe, u svakom dahu snove svoje i Uskrs svoj što će doći.

Njega je opojio svjež proljetni uzduh kad se našao vani, u grudima klicao je zanos, pozivajući na svetkovanje, na nj se osmjehivao vedar lijep dan, privlačile ga široke ulice grada, a sunce ga je grijalo i sreća je palila krv njegovu u mahnitom dugo prigušivanom vrisku što je pozdravljao žuđenu slobodu.

Njemu je šaptalo proljeće o probuđenoj zemlji, zazelenjelim lugovima i šumama u njegovu zavičaju; nepoznati ljudi koje je susretao činili su mu se bliski i dragi — bio je sretan, ne razmišljajući i ne uspoređujući samo ljubav za sve lijepo i dobro.

Njegove odmorene mišice tražile su posla, a neupotrebljena snaga iskorišćenje, ali i komad kruha trebao je njegovu tijelu i krov nad glavom kad padne noć, a svega toga nije imao. Cijeli dan lutao je eto bez uspjeha, pred njim se zatvarala vrata, a nade njegove ispratila je ravnodušnost i odbijanje. Sve polagnije išao je Marko u suton večeri prema neznanom cilju i našao se pred crkvom gdje se slavilo Uskrsnuće.

Zvonila su zvona i procesija je izlazila; vijorili se barjaci, glazba je svirala, a svijet prolazio u gustim redovima. Marko je pokušao da pođe za drugima, ali ga potisnuše u stranu, zastao je u predvorju crkve i nije mogao dalje.

Vidio je jednoga znanca i prepoznao je prijatelja među svijetom što se gurao oko njega. A vidio je i nju — djevojku vedru kao smijeh i ljupku kao nevinost. Išla je s drugim.

Marko je ukrao za nju — za onaj trak sunca u njenim očima, za onu riječ hvale sa njenih usana kao pjev ševe u proljetno jutro — za zagrljaj njezin, što je unosio u njegovu veliku osamu u ovom tuđem gradu, osjećaj pripadnosti njegove jednom biću koje treba zaštite, smisao njegovih nastojanja, naplatu truda i mukotrpnog probijanja kroz život.

I nije to bila možda ljubav, koliko žudnja za domom, za ženom, za spoznajom nečije skrbi nad sobom i svoje dužnosti za nekoga. Bio je to

neutaživi krik duše za učestvovanjem u nečijem životu, za darivanjem sebe bez suzdržavanja, jer je htio da da sve i dao je.

Svoju čast i čast svojih, što ga se iz stida odrekoše, on je stavio na kocku u nepromišljenom času, pa i položaj svoj, ono malo bijedno mjestance u životu, tolikim znojem i ustrajnošću kupljeno.

Pa da sad izađe pred nju, što da joj rekne, kad se njihovi putovi već davno razdvojiše? Ona je pošla dalje, gordo i samosvijesno, a on je ispaštao! Što bi joj mogao reći nego da je to bila zabluda od nje ne tražena, a od nega ne njoj — ta mogla je biti i druga na njezinu mjestu! — već ženstvu, toplini i sreći: fantomu njegove gladne i prozeble mladosti prinesena. A bilo je tako malo, kukavno i smiješno, što su njegove žuljave ruke pružale, kao što bi i sada bilo smiješno, da je stupio pred nju i rekao joj: Evo, ja sam se vratio!

Svijestan svoje krivnje, on je, strog i neumoljiv prema sebi, snosio pokoru koju je zaslužio, napušten od svih, na snivajući o slobodi; palio je veze sa prošlim i zatirao nedostojne uspomene, siguran da će kasnije popraviti što je pogriješio, pa ipak je danas posumnjao da se njegovi kazna još nije završila.

Mislio je o Uskrsu i došao je eto Uskrs.

Iz crkve je izišla maločas svečana povorka, noseći pod baldahinom uskrsnulog Krista; u Markovim ušima još ječi pjesma i pucaju prangije, ali tu, a hladnom predvorju Božjeg hrama, stoji jedan čovjek, sam je i čeka.

Čuje li se jedna molba glasom ne izgovorena, u riječi ne uobličena, razabire li se udaranje srca u nadi prevarenoga — misao što muči jadni mozak i traži odgovor na maglovitim zavijenim putovima budućnosti?

Marko kleči na stepenicama oltara i moli. U njegovoj duši sumnja je, bol i očaj kao nikada; kobno pitanje kamo da pođe, i što da počne. Zamro je klik pouzdanja u oproštenje. Nestalo je vjere u pomoć čovjeka čovjeku. Umjesto toga neizvjesnost i napuštenost.

Lagano tapa jedna starica po crkvi. Njene su oči slabe, a sile pri kraju, ali ljubav ide pred njom i otvara joj pute.

Daleko je njihovo selo odavde — skoro cio dan hoda — ali ona je došla.

Lutala je bez odmora kao i sin njezin što luta, gurala se po ulicama pitajući za nj, kao da ga poznaju, a ljudi su šaputali sa sažalnim potsmijehom: ova je sirota žena luda!

Mržnja onih što ostadoše kod kuće, što znači to prema osjećaju ovoga srca! Ili je napor za nju prevelik, sramota preteška? Gdje je mir i praštanje — gdje razumijevanje i pobuda da bude odvažan i jak, ako ne u ovom biću nježnom kao sjena, što nemoćnim rukama miluje mladićeve šake, a usnama dodiruje se njegova čela i govori mu milo: »Dođi, sine!«

Ona ga ne kara za učinjeno, ne traži opravdanje što se odbio od njih i k njima se ne vraća. Ta on je dijete njezino, silom prilika prerano od nje otrgnuto i u vrtlog života gurnuto, no u pogledu njezinu snaga je što ga uspravlja, vjera što ga preporađa, sigurnost u preokret budućnosti njegove.

— Kriv sam — govori Marko kao na ispovijedi. — Pogriješio sam i okajavam. Radio sam i nikome nisam bio zao. A onda — došlo je — sam ne znam, izgubio sam razum i volju, na své sam zaboravio . . .

Htio sam da nadoknadim što sam pregarao, pa da budem ravan onima koji se ničega ne odriču. Mislio sam: uzeću i naužiću se — kupiću sreću svoju...

Izvana dopire žamor: vraća se procesija, čuje se glazba i pjesma. Marko zaboravlja da je u crkvi, zanio se, lice mu gori, glas se penje do onih slika i kipova, što ga gledaju i slušaju, a od optužbe njegove kao da ršće kandilo pred oltarom i i u tišini kao da se netko miče, uzdiše i potvrđuje: Razumijem — razumijem!

Pred njim je mnogo što još treba da prevali; cijela skoro još prazna stranica života čeka da na njoj bude jednom napisano: »Bio je dobar čovjek«.

— Čuješ li, sine! — veli majka Marku, — Uskrs je — došao je Uskrs!

Njegov se nemir stišava, a život budi. I ono što je danas iskusio i što će možda još slijediti, to sve dolazi da ga iskuša i ojača, to je borba za izgradnju nove ličnosti, cijena otkupljenja, uskrsnuće njegovo.

Marko se više ne boji. Uspravan stoji kraj majke i osjeća da je evo uz njega savjest njegova, cilj koji je tražio i što smirenju vodi.

Zelene se lugovi u rodnom kraju, proljeće miriše. On će poći onamo.

»Uskrs!« — grme orgulje i pjevaju ljudi. — »Veselite se, Krist je uskrsnuo!«

Marko je izišao sa majkom napolje, mrak je vani, ali za nj je opet svijetlo jutro kad se našao na slobodi. I koraca kao da leti i kliče zanosno, sa zahvalnošću i nadom:

»Uskrs! Uskrs!«

SIDA KOŠUTIĆ:

NJEGOVA LASTICA

Novela

Tog popodneva žeglo je sunce ognjenom vatrom i troma sparina ležala nad krajem. Žeteoci su ovezivali snopove i bacali ih na strnište da ih poslije natovare na kola. Topla pjesma djevojaka razlijegala se ravnicom u visokim zavijucima ko da bi se htjela rasuti sve tamo do obzora nad kojim se protegnuo uzani pojas magle, bijel, lak i proziran.

Utihnuše kad im se približi gospođa Magdalena sa svojim sinom. Došla je da prigleda k težacima. Bila je sumorna a crnina je taj izgled još više pojačavala. Prozborila je s njima tek nekoliko riječi pa i te, vidjelo se, bile su izgovorene preko srca. Očito je posao nije mnogo zanimao. Toga joj nitko nije zamjerao. Istom kad se udaljila, stadoše pokraj poznatih uzroka njene žalosti tražiti i nepoznate, ne bi li se tako utažila i koja pustopašna il zlobna žeđ izvjedljivosti. I čuo bi se tad po koji prigušen i sustezljiv smijeh koji bi sigurno odjeknuo svom snagom, da nije bilo prisutnosti dječaka. On ih je promatrao gorućim očima, pratio svaki njihov kret te za čas i sam utrčao među snopove da obavlja žetelački posao. Gospođa se već dosta udaljila, kad se sjeti na nj te sustane na putu da ga zovne:

— Sinko! Hoćeš li doista ostati il ideš sa mnom?

— Ja ću ostati ovdje.

Odviknuo je obradovan i ne gledajući mater. Izgledao je vrlo srećan, premda je zapara teško pritiskala. Po svim se licima cijedio znoj, ruke se djevojaka nerado pružale za poslom, sunce je peklo. Ipak to nije mutilo vedrinu duša pa se iz njih ponovo izvila pjesma, druga, a opet ista kao i prijašnja.

Barem se tako činilo mladoj gospođi. Nju je tlačila jednoličnost, ravnodušnost i neko mrtvilo, a tim je odisao i zrak i njiva i pjesma, sav kraj sa svim bićima. Nigdje pokreta prave živosti. Sve titra u vrućemu žaru, dosađuje se i ne zna se preliti ni u što novo, ne može prijeći u novo stanje, zadahnuti novim dahom, nego stoji predatno stanju u kojemu se nalazi. Vrućina je odagnala ptice u šumu, i one se ne miču, ne lete, ne cvrkuću. Zelenilo livada i bregova izdiše pod sunčevom vatrom. Jednolično plavetilo na svodu. Ni najmanje struje povjetarca. Sve miruje, zamire, šuti. Glase se samo žeteoci ali i oni su spori, a tugaljiva jednoličnost pjesme samo je mrtvačko opijelo ovom umiranju.

Osvrnula se, ni sama ne zna zašto. I vidje šarenilo marama i bjelinu ruha. Među njima se verala omanja bijela mrlja, njen sin. Sigurno je odahnuo. Nerado je u njenoj blizini. Uvijek je snužden. Putem do polja izmijeniše tek nekoliko riječi. On se vlada kao odrastao, a istom je navršio sedmu godinu. Tih, potišten, bolećiv, ozbiljan, sada eno poskakuje, viče i — pjeva. Sada je dijete. Ne smetaju ga odrasli. On misli da su djevojke male djevojčice, snopovi pramovi kose, kapi znoja rosa i strnište ošišana glava. Il ne misli tako — njen sin? Možda računa, kao i njegov otac, pa prebraja snopove i ocjenjuje im korist taj — njen sin!

Ne sjeća se da ga je kad zvala imenom. Bilo je to samo jndanput dok ga je malenog dojila. Onda joj u srcu zatitra osjećaj matere, čvršće ga privine na prsi i pomilovavši ga šapne: »Antonije.« Jedva to, kad se sva strese i ruke joj popuste te bi se dijete okliznulo da ga u zadnji čas nije pridržala. Otad se više ne rodi u njoj želja da ga zove imenom već samo »sinko«. U svom materinstvu vidje tek djelo prirode popraćeno najvećom žrtvom žene koja ne ljubi. Naročita nježnost, briga, strepnja, požrtvovnost činilo se njenu srcu odviše daleko. Bilo joj stoga najmilije kad ne bi čula kraj sebe njegova glasa. U tom je glasu već bilo nešto od njegova oca. Čitava vanjština dječaka potsjeća na nj, u cijelosti i u pojedinosti, pa i samo ime, Antonije, koje mu otac namijeni.

— Antonije Dragić — šapne tiho a sve misli kao da su joj pritom sustale. Javi se samo jedno mutno i nesvjesno sjećanje, jedna slika, teška i mučenička. Život u roditeljskoj kući. Otac, pohlepni otimač sviju slasti, mati, rob raskoši. Oboje rasipnici, na vršku sebeznalosti, dok ne strovališe svu imovinu u ponor. U dan dražbovanja pojavi se Dragić, inače stari znanac njena oca i odavna slijepo sklon Magdaleni, pojavi se kao spasitelj, bude li samo pristala na to i Magdalena. A ona je pristala. Vječne suze materine, zaklinjanje, uzdisaji, zdvajanje i nagovaranje prisiliše Magdalenu na teški

korak da spase grešnike, a sebe okuje u jaram robovanja nemilom čovjeku. Poslušala ih, ostarjele, no jesu li oni kad čuli nju odanle, s prekogrobne domovine? Znaju li barem danas koliko je grcanja ispunjalo život njena braka u devet godina? Kako je težak jedan jedini dan koji je težak. A što je na svijetu teže nego živjeti uz čovjeka koji drugačije misli i drugačije osjeća pa još grubošću zaodijeva svoje težnje! Majstor za trgovinu ima razvijen smisao samo za zveket novca, priraštеn za tvarnost grčevito se drži prohtjeva svog tijela i ne pušta iz ruku nit užitaka kojom je protkano sve njegovo biće. Takav je došao u njihovu kuću kao spasitelj i postao joj gospodarom. Roditelji nijesu trebali iseliti, a zeta su nesamo cijenili nego i volili. Slijepi kao i on ne vidješe drugog nego sigurne uvjete za udoban život. Još više ih to usrećivalo zato što su imali ostati bez krova i bez žlice. No znaju li...? Ne, oni ništa ne znaju. Nikad se nijesu osvrtali na nju. Ni mati da je ikad zapita »kako ti je, jesi li zadovoljna?« Možda je tome kriva i sama Magdalena što je obično pokazivala mir pa i vedrinu lica. A možda ni to, nego je mati njena tijekom raskošnih godina ubila u sebi mater te za kćer nije mogla imati zanimanja srca koje ljubi. Možda je takvo materinstvo ucijepljeno i u nju, Magdalenu, kad tako lako odolijeva prirođenoj umiljatosti djeteta, pa još svog djeteta! Možda je i okrutna. Ta dječak je bolećiv... Ali njegov je. Oči, kosa, lice, stas, kretnje... Umanjeni Antonije Dragić.

Kod te slike prožme je srh nečega zazornog što uskrisi sjećanje na jednu noć kad se neočekivano vratio iz grada i dovezao sa sobom neku ženu nevjerojatna izgleda. Magdalena se otimala neugodnom dojmu ali je vladanje sveiskusnog stvorenja sililo na hladnokrvnost najoštrije osude. Poradi nehajnog držanja Dragić se osurovi na ženu i pred gošćom joj pokaže vrata spočitnuvši joj da je izvukao iz mulja ne samo nju nego i njena oca i mater. Istina je, izbavio ih je. No zar i nju? Zar nije bila i njemu i njima samo puko sredstvo da dostignu jedan cilj? No, u drugu ruku, nije li isto tako bio i on njoj sredstvo da žrtva za roditelje donese ploda? Svi su se oni međusobno pokupovali, no ona je najskuplje platila i najduže će to osjećati.

Otac je mrtav. Prošle ga zime udarila kap. Mati je kratko nakon toga nenadano umrla od zagušenja krvlju. Liječnici su i prije složno prigovarali njenim plućima a sad i svjetovali da se dječak što više uklanja od njene blizine. No baka ne bi bez njega poživjela ni polovice dana. Možda otud njegova boljetica. Svejedno. Nema nikoje smrti koje bi se plašila, jer je već nebrojeno puta umirala, i sažme li devet godina svog života, taj će sažimak biti smrt.

Umro je njen polet, zatajio smisao za lijepe radosti, okljaštrene su mlade snage. Sve je potonulo nekamo u nevid. Nema više razumijevanja za glas iz Getsemanskog maslinika, neskladno joj zvuči simfonija nedjeljnog evanđelja gdje se stječu rijeke čitavog života. Grob je pred nedugo sakrio one za koje se žrtvovala i sada su ona dva groba mrtvi svjedoci koliko je predalekosežna bila njena žrtva. Dok su živjeli, znala je sebi odgovoriti na pitanje — čemu? A sada više ne zna čemu. Nikad nije osjetila da bi je tko ljubio pravom ljubavi zataje, požrtvovnosti, stalne topline. Nije ni vjero-

vala da bi uopće postojala takova ljubav. Ali joj se nadala i u dnu je duše baš takovu čekala. Tako prije. Sad više ni to. Uvjerenje da je ne ljubi vlastito dijete, bilo je posljednji gorući pečat koji joj kapne na živo srce i — ubije ga. Tko je tome kriv? Ne zna. Ali ni ona ne ljubi maloga Antonija. Možda to dijete osjeća. Svejedno. Možda i stradava. Svejedno. Osjeća i ona, stradava i ona pa se ipak ne otvara nebo milosrđa da joj dokine muke.

A selo se skladno podudara s ovom omrzlicom duše. Tišina noći kao i tišina dana. Ljudi isti jučer i danas, uvijek na istome mjestu: na svojoj njivi. Idu li cestom, korak im je isti. Pjevaju li, pjesma je uvijek ista: tugaljiva i gdjekad vriskava. Ništa se ne mijenja ko i oni spori volovi koji vuku kola i jedva se pomiču.

Tako je žeo Magdalenin pogled ne ubravši ničega što bi njoj trebalo. Još je veća praznina ovlada kad se približila domu, visokoj jednokatnici u hrastiku daleko od ceste. Tamo sjedi svekrva, udovica sa blizu šezdeset godina, piskutljiva i tvrdoglava, ružna al lijepog uvjerenja da je zanimljiva. Možda je u pravu. Možda je svaka stvar zanimljiva, ako se zna promatrati. No Magdalena je izgubila smisao za to. Čini joj se da je starica, naprotiv, dosadna. U malog je Antonija zaljubljena i rado ponavlja o njegovoj sličnosti s ocem. Onda na tanano opisuje Dragićev dječji lik.

Jučer se s Magdalenom porječkala. Baka htjede da bi dječak poslije podne išao spavati, jer bi ga to jačalo da lakše odolijeva bolesti. Mali se usprotivi i zamoli mater neka bi mu dopustila da se u dvorištu igra. Magdalena pripravno pristane. Ostavši same, starica nemilim riječima iskali sav bijes nad njom, a najčešće je isticala njen nehaj za dijete. I zaprijetila je da će iz grada dovesti »nekoga tko će Antonija odgajati« jer »ti za nj nemaš srca«. Zaista se rano u jutro odvezla u grad, o podne se već vratila i izjavila da će uveče dopješačiti učitelj. Dječak, čuvši to, bio bi za volju bake išao poslije objeda na spavanje, no bio je odviše veseo. Da pođe makar kuda i bude u bilo kakovu kretanju, misleći da je to rad pa će lakše dočekati veče, zamoli mater da pođe s njom u polje. Svekrva se oglasi prema njoj: »Ti bi doduše morala malo prigledati kako ljudi rade, ali da se po toj vrućini mučiš ti«, obrati se njemu, »bilo bi ludo«. Magdalena posluša bez riječi. Znala je da svekrva pravo govori, ali ne htjede ničim pokazati da joj odobrava. Odvraćao je od toga njen mekušni postupak prema sinu, kome je odobravala ovu lakomost sticanaja i raspušten život. Zato ju je teško podnosila. Mali je Antonije naprotiv volio baku i njeno pričanje, jer mu je i sama izgledala kao vračara koja vari trave i kroz naočare na šiljatom nosu vidi sve tajne svijeta. Ipak joj je zahvalio na savjetu da ide spavati i veselo je doskakutao do majke koja se već zaputila prašnom cestom. A ta veselost je najednom zatihnula. Išao je uporedo tih i ozbiljan, skoro s tegobom. Dobro je to ona zamijetila. I prepustila se mislima koje su joj navirale i još jačom se brzinom i snagom ponavljale kad se vraćala s polja. Obredala je doživljaje prošlosti i od svega joj u duši ne ostane ništa do jedne zamrznute pustoši.

II

S tim se uspne do gornjeg sprata, susretne se na vratima sa svekrvom koja odmah pogleda niz stepenice i tankim usnicama promrmlja jetko:

— Sama?

— Sama!

— Ti se moliš Bogu, pa zar si imala duše da bolesno dijete ostaviš na toj žegi? Ja već valjda dva sata šećem ovim hodnikom gore, dolje, i ne mogu se ohladiti. A ti... ti... ti...

— Ja se ne molim Bogu i nemam duše.

— Bože oprosti! Bogu se ne moli, Bogu! Čuješ, a da kome se moliš?

— Nikome. U mene nema duše.

— Što, što...? Nema duše? A neg što je u tebi?

— Jedan parni kotao.

Starica se prekrsti, a Magdalena se porugljivo osmijehne.

Ova bitka bude dokinuta jer se pojavio Dragić, krupan čovjek crvena široka lica; ispod visoka čela gore koso spuštena, izbadala su dva crna oka; sav je vrio od vrućine. Bio je vrlo veseo pa se smijao. Na brzo je ispripovijedao o srećnom uspjehu kod trgovanja žitom. Stopostotni dobitak.

— A ti si sumnjala, pogleda na mater, i ljutilo te kad su seljaci dan na dan dovozili pšenicu. Kako vidiš, neće se upljesniviti, ha-ha! Namjerio sam se na dva izvrsna židova, to jest pokršteni su... Bez dugog cjenkanja... I oni će još dosta zaraditi... ha-ha.

I protare ruke te kimnu u znak da ga slijede u sobu, kako ih na hodniku ne bi čuo tko od služinčadi. Pa nastavi: Ja moram u jutro na jedan duži put... Čeka me kupac za posječene bukve... Ne mogu dakle biti nazočan kad dođu sutra ovamo da počnu sa odvoženjem pšenice. Stog ćete vas dvije preuzeti ovu brigu. Glavno je da se u dvorište ne došulja kakav izvjedljivac-seljak, te s njima ne zapodjene razgovora. Židov ne smije saznati pošto sam kupio žito, a seljaci pošto sam prodao.

Pa opet nastavi na široko o poslovima, upravo o uspjesima. A naslađivao se čovjek svojom srećom u tolikoj mjeri, da ga nije mogla pomutiti ni materina pritužba na Magdalenu koja je »okrutnim nemarom dovela do toga da se mora načeti novi izdatak za odgojitelja«. Dragiću je to bilo svejedno. Možda je i prečuo. Smijao se i smiješio zaduben u svoje planove. Starica se zato ljutila i stala prekoravati:

— Ni tebi nije do malog Antonija. Bože moj, kakvi ste vi roditelji! Da me je, dok si bio malen, vodila tolika briga za dijete kao vas, bio bi ti danas pod crnom zemljom. Ja ne znam kakvi ste to vi. Mali je bolestan. Ona nesreća mu okužila nježna pluća... Pa sad... Sad ni tebi nije do njega...

Tu Dragić pažljivije pogleda. U trenu je razabrao da ove strijele nijesu namijenjene njemu nego nišane na nju, Magdalenu, pa odapne i on:

— Ona... ona... je kriva. Mati je kuga njegova života...

Magdalenu je doista ranila ova strijela. Pogleda ih kao ranjena zvijer pa bez riječi izađe.

III

Pala je prva večer čarobnih snatrenja. Dječak je na vrijeme stigao kući, po licu i rukama ogreben ožiljcima. Upravo je na kućnim vratima stigao stranca, pažljivo ga u trenu promotrio od glave do pete i onda sa zadovoljstvom u sebi rekao: »To je moj«, pa se učtivo poklonio i pružio mu ruku. Čovjek je prihvati ljubezno i nasmiješi se, pomislivši isto: »To je moj«. Očito su se jedan drugome svidjeli. Samo što je lice stranca bilo u izražaju pitanja, kako se to mali ponio smjelo a izgled mu je tako plah. Bljedolik, gorućih smeđih očiju, tamne kose, koščatih ručica i nešto uleknutih prsiju. Pogled mu je tugaljiv, uvučen. Mora da je osjetljiv. Takovi baš nijesu uvijek pripravni za slogu.

A i dječak je dotle napinjao mozak, zašto ga ovaj toliko motri. Valjda mu ne kani zaviriti u tajne kojih je nebrojeno mnogo pohranjeno u srcu a neke i u džepu: praćka, kamenčići, jedno staklo s bakinih naočara, štrcaljka od bazge i dvadeset drvenih štapića sa šiljatim vrškom na jednom kraju. Za ovo blago ne zna nitko. Kažu pak da učitelji znaju sve štogod se tiče djece.

— Izvolite samo gore, izvolite... stade ga nukati pocrvenivši lako.

I uvede ga u sobu u kojoj je sjedio Dragić sa svojom majkom.

Primili su gosta srdačnom susretljivošću, ponudili ga zakuskom. Dragić mu natočio čašu vinom i za kratko se vrijeme razbuja razgovor kao da su svi stari znanci. Upravo je sva buka dolazila od Dragića, ponešto i od starice, dok je novi došljak, ne mogavši pravo doći do riječi, većinom šutio ili povlađivao. Na koncu mu domaćin otkrije:

— Evo gospodine, to je vaš mali. Jedinac je, kako vam je već rekla moja majka. Samo nažalost pokazuje premalo živahnosti i smisla za praktičan život. Sav je kao od zraka. Zato ga vi malo pritegnite. Već je zakasnio s jednom godiniom, pa će istom druge jeseni u školu. Kako je ponajviše sam i nema se tko njime baviti, to bih vas molio da biste se potrudili do nas svakog prijepodneva.

— Nadam se, da možete bez brige poći na put, javi se čovjek tek da nešto reče. Ovi ga ljudi nijesu baš mnogo privlačili, a kad su počeli o dječaku u njegovoj nazočnosti, pokazao je nesavladljiv nemir. Da skrene razgovor na drugo, zapita Dragića o kome je već prije čuo, kako ljetos pokazuju vinogradi. Dragić se upravo raznježio od užitka što je mogao istaknuti da je njegov vinograd najuzorniji.

— A izbacit će ljetos dvostruko više. E moj gospodine, moj gospodine... No kako ono vrijedno vaše ime? Zaboravio sam, oprostite... Nije mi baš odlično pamćenje za imena. Ali za brojke izvrsno.

— Sebastijan Mrazovac...

— Sebastijan Mrazovac? Mrazovac? Čini mi se da sam negdje čuo... H, Mrazovac...

I zamisli se Dragić podbočivši ugojenom rukom još ugojeniji podbradak. — Jest... ako se ne varam... Jedan je Mrazovac bio trgovac četaka i metla... A imao je samo jednog sina. Da niste možda vi...?

— Nažalost...! Nemam čast pohvaliti se tako odličnim pretkom... Moj je otac bio samo siromašan čovjek koji je rano ostavio ovaj svijet, tako

da ga ja nisam ni poznavao. Međutim neću da se već prvi dan dosađujete tuđom nevoljom, pogotovu u času kad ste veseli.

Mražovac izbjegne ovo klisko mjesto, uvjeren da bi se ovi vrsni ljudi sablaznili kad bi čuli da mu je otac doista posjedovao metlu, ali tek jednu metlu: bio je naime pometač državnog ureda i raspikuća pa su dijete uzeli neki dalji rođaci, također siromasi, i školovali ga. Prekinuvši o tome, Dragić se sa staricom pogleda a onda ga ostave na samo s malim Antonijem.

Oko pola sata trajalo je ovo pobliže upoznavanje, a nato su se stali dogovarati o budućnosti koja ih čeka već sa sjutrašnjim danom. Stotine vrućih želja klijalo je u srcu dječaka pa zato ni sam nije znao što bi rekao, što prešutio, što vrijedi, a što ne vrijedi.

Na njemu je počivao blag pogled. Tako blag kakova on još nije vidio. A to ga je pogađalo. Činilo mu se da se taj pogled šeće po njegovu srcu, prevrće, ogleda, smiješi se, sažaljuje ... i neprestance šeće. I bude iskren:

— Ja ipak ne znam što ćemo nas dvojica raditi.

Mrazovac shvati i odgovori:

— Hoćeš reći da ne razumiješ kako se to tvoja baka najednom dosjetila i učinila da sam ja ovdje?

— Da ... da, da! Što ćemo raditi kad ja još ne idem u školu?

— Imamo mnogo posla, Antonije. Ma da ne ideš u školu, ipak ćemo se učiti. O svemu što god te zanima. U gradu ima mnogo djece kao što si ti. Uče kod kuće, a na koncu kad godina svrši, dođu u školu da polože ispit.

— Zašto onda svi ne uče kod kuće?

— Ne mogu svi. Većina djece ima siromašne roditelje koji ne mogu plaćati kućnoga učitelja. K tomu je bolje da se djeca sastaju i druže u školi.

— Zar ne, dosadno je inače? Meni je svaki dan tako strašno dosadno ... !

— Zar si uvijek sam?

— Skoro uvijek ... šapne i pokunji se.

Tu se obojica našli pred međom. Dječak se sjeti majke, sjeti se oca i nešto tjeskobno stisne mu slabašne prsi. Mrazovac se nađe u neprilici ne znajući što da kaže. Pomisli da je mali zacijelo izgubio mater, a otac ne može da tetoši i njeguje ovu nježnu biljčicu. Baka je opet premršava hrana velikoj radoznalosti darovitog dječaka. Kao da ga je najednom pritisnuo strah. Na što misli? Još uvijek ne podiže očiju. Mrazovac se dosjeti izlazu. Namjerice izvuče iz prsnog džepa sat i reče:

— Meni će skoro biti vrijeme da požurim u grad. Još večeras će me posjetiti rođaci. Imaš li i ti rođaka, Antonije?

Mali ga pogleda brzo:

— Rođaka? Ne znam. Ja imam baku, majku i oca. Dva djeda i jedna baka su umrli. Za tu baku je meni vrlo žao. Ona me jako volila.

Sad Mrazovac ne htjede više pitati. Bude mu jasno odakle potištenost djeteta, a i sjeti se, da majka za sve vrijeme nije dolazila k njima. Mora da je ne zanima odviše u čijim je rukama mali.

Toplo ga pogleda i hrabro reče:

— Rano ću sutra doći, i radujem se tome. Budeš li uvijek dobar, mi ćemo biti najbolji prijatelji. A ja bih vrlo rado da si ti moj prijatelj.

— I vi moj ...

Šapnuo je a oči mu se od čuda gotovo zavrtjele. Još nitko nije s njime ovako razgovarao. Najmanje bi se tko otimao za njegovo prijateljstvo. — Samo mislim da bi vi morali i poslijepodne dolaziti ovamo. Meni je tad najteže jer me sile da spavam. A ne mogu zaspati.

— Žao mi je, Antonije, ne mogu poslije podne. U školi sam. Samo sam u jutro slobodan. A za spavanje, h ...

Zagleda se u slabašno lišce i stisnute prsi. — Ja mislim da bi se moglo ugoditi i baki i tebi: jedno popodne spavati, drugo popodne ne. Bi li ti imao hrabrosti da pristaneš na to?

Siromašak pokuša da se isprsi. Očito mu je laskalo ovo pitanje.

— Pristajem! Neka samo i baka reče da se slaže s tim.

A pristala je i ona. Čuo je kad ih je gledao kako se pred kućom praštaju. Otac je otpratio gospodina do ceste. Srdačno se s njim i rukovao. Bog zna je li ga zabolila ruka, jer tata jako ruku strese. Nekoliko put strese, a to je da proplačeš.

I njegova mala ruka znala je stradati. »Ustani, junače« viknuo bi tata rano u jutro kad se spremao u grad, baš onda bi viknuo i probudio ga kad je najslađe spavati. »Ustani, junače!« I on ustane. Sada »skupi pete i pozdravi po vojnički«. Učinio bi i to, ali nikad valjano. Ipak se tata smijao, tako smijao kao da će se zagušiti, a onda bi ga čvrsto uzeo za ruku i tresao njom uz pouku: »Budi dobar, vrijedan, pametan. Slušaj baku dok nema mene. Jedi mnogo čitav dan. Ne smiješ zakržljaviti. Bilo bi sramotno. Mali Antonije Dragić mora biti veliki Antonije Dragić. Jesi li razumio? Ha?« Nato je odgovorio: »Da, tata ... razumijem ...«, premda nije razumio baš ništa. A onda bi tata izvukao iz džepa srebreni novac i turio mu u šaku: »Stisni, ne pokazuj nikom, spremi ...« Pa opet: »Mali Antonije mora biti veliki Antonije«. To se često ponavljalo, tako često da je već sakupio preko pedeset srebrenih desetica. Ali kad ga je jednom upitao otac što namjerava s tim novcem, nije znao što bi da odgovori. Nema pa nema s tim nikakva veselja. Dućana ovdje nema da nešto kupi. Kuća je posve osamljena. Selo je vrlo daleko. Grad je bliže, no tamo još nije imao prilike pješačiti da izbere nešto iz prekrasnih izloga. Bio je u gradu sedam puta, i to uvijek s bakom. Majka ga nikad neće povesti, a ni otac. Oni su tamo prezaposleni pa onda »djeca smetaju«, rekli su. A znao bi i on, premda je malen, tamo kupovati. Što će mu novac ovdje gdje ničega nema?! Jednom ga baka poučavala: »Kad te pita tata što ćeš s novcem, a ti mu reci: hoću da budem bogat kao ti, tata; pa ću onda, kad budem velik, kupiti sebi kuću, polja, šume, konja, kao ti, tata; pa ću onda skupo prodavati i jeftino kupovati, kao ti, tata; jer hoću da budem trgovac baš tako kao što si ti: Ajde ponovi što sam rekla.«

I pokuša on, al nikako ne ide. Pogotovu zapne kad je upravo pristupila majka. Njeno se lice tako smrklo, tako smrklo ... da neće toga nikada zaboraviti. Pa kad je trebalo da se pred tatom iskaže, sjetio se majke i ne mogaše izustiti riječi. Onda ga je tata oštro prekorio. I rekao mu da je »prazan naduvenac kao mati«, da »nije više njegov sin« i da ga »ne voli«. Otjerao ga je napolje. Kako li je strašno plakao u hodniku. Nitko nije došao da ga umiri, pa je na kamenu i zaspao. Probudila ga majka. Kad ju je ugle-

dao, tako se uplašio da je skoro viknuo. Ona nije vidjela njegova straha, pa ga jednostavno podigla i odnijela u postelju. Te ga je večeri milovala po kosi. Nije ga poljubila. Samo ga je milovala, a u očima joj bile suze.

Poslije se nije više ponovilo nešto takovo. Al je slijedilo nešto drugo. Više put je na svoje uši čuo da je tata vikao: »U tebe se ugledao, zato je takva tikva«. Majka je pak rekla: »Svi kažu da je tebi nalik. Vanjštinom zacijelo. Kakva mu je pak duša, Bog zna.«

Čudno je to djelovalo na dijete. Shvatao je da se o njemu radi. No što je upravo na stvari i zašto se prepiru, zašto ga kore, zašto ne vole . . . ? Sva težina ovih nesvijesnih pitanja slila se u jedno određeno: »Što je kriv?« Ne zna. I što je postajao stariji, više je patio. Što je nedužniji više patio, brže je dozrijevao. I zaključio je da ga ni majka ni otac pravo ne vole. Jednom je to rekao baki ovako: »U svakoj pripovijesti koju si mi govorila, junaka netko voli. Pa i samu patkicu je velika patka tako volila da je za nju dala svoju glavu. A mene ne voli ni mama ni tata.« Baku je to vrlo uznemirilo. Malo da nije kriknula. Uvjeravala ga je da se vara. »Otac te vrlo voli, vjeruj mi, vrlo te voli, i rekao je da on skrbi i štedi samo za tebe da imadneš svega u izobilju kad on umre; zato ne griješi duše, ne usudi se više ni pomisliti nešto takovo.« Ni jednom riječi nije zaštitila majke, pa joj zato nije vjerovao ni za oca.

Stalno ga obuzimala tuga. Stoga je volio da ne boravi u kući. Vani je zaboravljao sav jad i prepuštao se sreći dječje igre. Ali u zadnje vrijeme mu i to uskraćuju, jer ga neprestance sile da što više miruje, pa još i spava. To je sasvim nemoguće. Spavati kad vani putuje sunce, kotrljaju se oblaci, seljaci rade na polju, ptice lepršaju i pjevaju, potok žubori, u šumi mirišu ciklame, glasi se kukavica . . . O joj, kukavica! Otkad je saznao kako lukavo podmeće drugim ptičicama svoje jaje, umjesto da sjedi na njemu i brine se za svoje »dijete«, odonda je praćka stalno u njegovu džepu. Već je mnogoput na nju vrebao. Ali nišan promaši. Ništa stoga! Doći će na ljepak. Pokušaće s drvenim štapićem. I to tako da joj šiljkom zabode ravno u srce. Ružno srce, neka se stidi! Ne uspije li njemu, mora je pogoditi gospodiin učitelj. Kukavica bezuvjetno mora izgubiti glavu.

O tome se već htio maločas porazgovoriti. No gospodin se žurio k rođacima. Dječak pogleda s prozora na cestu. Nikoga više nije bilo vidjeti. Ipak je ovdje ostao stojeći kao da tamo nešto gleda. I gledao je. Maštao je o budućnosti. Osjećao je da mu iz daljine dolazi ususret jedno spasenje. Smetao ga nije nitko, jer se otac odvezao nekamo, baka je pak u maminoj sobi gdje nešto razgovaraju. Čuje se upravo samo bakin glas. Nešto je ljutit.

IV

Magdalena ni sama nije znala što ju je tako odvraćalo od namjere da dođe i da se barem pozdravi sa strancem. U drugu je sobu čula razgovor jer su vrata ostala pritvorena. Isprva nehajna i tupa, počela je najednom osluškivati nepoznatu glasu koji je dopirao odanle. Mekan, blag, zvučan, jasan, s naročitim naglaskom stade je sve više zanimati. Ubrzo razabere da im taj čovjek ulazi u duše dublje nego oni mogu i zamisliti. Oni misle da im se prilagodio, da im odobrava, da su ga možda i zadivili. A on misli:

kako ste plitki, siromašni bogatuni i presićenici! I htjede zamisliti njegovo obličje, htjede ustati, htjede unići. Nije mogla. Nije se ni pitala, zašto? Jednostavno je sjedjela kao prikovana, sa jedinom strepnjom da je ne zovnu i kakvo će mišljenje izazvati svojom nenazočnošću. Bilo bi joj žao da je nepovoljno. Pa to je prirodno, mislila je u sebi, da se barem prviput nastojimo nezamjeriti. I opet bi da pođe, pa je već i koraknula, kad je opet neka sila povuče natrag. Nije samu sebe razumjela.

Istom se sjutradan upoznala s njim. Zahvalila mu što je pripravno preuzeo dužnost da prati i pomaže napredovanje njena djeteta. Nije slagala. Odjednom i sama uvidi da malome treba više davati nego je to bilo dosad. Govorila je o tome najvećim mirom. Nije se ni na njenu licu vidjelo drugo do najveća ozbiljnost, koja se Mrazovcu činila napola bolom. Što više ju je promatrao, sve se više uvjeravao da u dubini njene duše živi jedan stalni uzdisaj, da su slomljeni neki napori, da je razbijena neka nada i usahnula vjera u dobro i lijepo. Sve je to tinjalo u njenim plavim očima u koje se zagledao sa opreznim zanimanjem. Povisoka i skladnih razvijenih oblika, stajala mu je nasuprot u hrastiku rano u jutro kad je sunce pokazivalo sedmi sat. Bila je uposlena pred kućom i nije ni pomislila da će doći prije osam sati. Kad pak začuje nečije korake, osvrne se i dočeka ga pruživši ruku. Da i nije rekla, znao bi da je Antonijeva majka.

Čuvši to ona se začudi. Na to nije nitko došao, pa ni ona sama nije nikad pomislila da bi sin imao išta zajedničko s njome.

— Naprotiv držim da je nalik ocu.

— Ponešto, tek ponešto . . . Vanjština bi bila očeva kad ne bi mali imao vašu dušu. Tako najprije upućuje na oca, a onda vidimo da tu nije sve i dovodi k majci kod koje ostajemo.

Magdalena se osmijehne. Bude joj kao da je osjetila neki melem. Ako je doista ovo, što reče taj čovjek, onda . . .

— Ne, ne, nemoguće! odagna od sebe nevjerojatnu misao, a u sebi nadoveže: nikad ni sama nijesam nešto takovo zamijetila.

Iznenađena htjede dokučiti po čemu je došao do takova zaključka. Al i dok je govorila s njime, usput ga je pažljivo motrila. Jak al gibak, pravilna obrijana lica, svijetlih očiju, ni lijep ni ružan, izgledao je vrlo skromno u ponošenom odijelu sive boje. Još više što mu je pronicav pogled i sve držanje bilo nenametljivo. Čudno mi je da ste našli unutrašnju srodnost. Istom je nekoliko časova što smo se upoznali, pa valjda tako brzo ne prozrijevate dušu.

Oči su joj pitale, jer se zaista nije mogla snaći. Povela ga je u kuću, ponudila zajutrakom kojim se svekrva već okrijepila i upravo nudila maloga Antonija na drugi zalogaj maslaca. Ugledavši ga, oboje se uzraduje. Naročito mali kome lišce lako pocrveni, jer se naglo uzbudio. Jedva posjedaše, stade se starica tužiti što joj sin ne uživa više odmora i počinka.

— Istom je došao, već mora opet na put. Ti poslovi čovjeka samo gone, i tako od svoje kuće nema drugo nego da se i u ono kratko vrijeme što ga provede ovdje, samo izgriza.

Magdalena se vidljivo smete, a bude i Mrazovcu neugodno. Dječak je pak šutio kao zaliven i strepio da se možda na nj ne odnosi bakina zlovolja.

Srećom je sama brzo ispravila najprije bijelu kapicu koja joj je nakrivo stajala na glavi, a zatim prijašnju pritužbu: — Poslovi ovdje, poslovi ondje, a nigdje ne teče glatko i ne naplaćuje se čovjeku trud. Al uvijek je tako...

— Za trgovce! Skoro se oklizne poruga preko Magdaleninih usana, ali ih u pravi čas skupi i oglasi se s jednim muklim: — hm!

Ipak je potrajala neugodnost, sve do časa kad se Mrazovac otputi sa dječakom. Nebo je bilo naoblačeno, troma sparina ležala u zraku. Zato ne krenuše daleko, nego iz dvorišnog hrastika prema nedalekoj šumi.

Magdalena ih je ispratila očima, a poslije ih je slijedila mislima. Nikad ne vidje na licu sinovu toliko radosti i čežnje. Nikad je nije ostavljao s toliko samosvijesti, možda i ponosa. Kao da joj je kod odlaska htio reći: Evo, što mi možeš! I okrenuvši se naglo od nje, pohiti naprijed.

Nije joj se nikad toliko svidio, pa je stala ispitivati ono što joj reče Mrazovac. Što je više mislila, to više joj se činila vjerojatna mogućnost da mali nije tek očev odraz. Bio bi inače nametljiv, i darovit za korisne račune. Toga pak zaista nije zamijetila. No zar ono čime se dosad odlikovao ima srodnosti s njome? Bog zna, kad sebe i ne pozna. Sjeća se tek kakova je bila, tamo, unatrag više godina. Onda se otimala o kreposti i nije joj bilo svejedno, učini li dobro ili zlo, bilo čovjeku, bilo crvu. Onda je nevinim srcem podrhtavala kao struna na harfi božanskog Majstora i bila srećna u predavanju Njegovoj ruci. Tako je duša njena bila od zore do mraka pjesma i polet, vjera i zanos, nježnost i poslušnost svakome glasu koji bi odjeknuo sa vrhunca jedne ljepote. No sve se to survalo u jedno podzemlje. I godine su već da je njeno blago zakopano. Da nije možda srodnost s takovom kakova je danas? Možda je Mrazovac to mislio, jer kakova je prije bila, zaista ne može znati, uza svu svoju pronicavost.

Sve se više navraćala k istim mislima. Dolazio je svakog jutra i ostajao do podneva. Dječak je cvao. Magdalena vidje da nije više plah i povučen. Prilazniji je, često se obraća njoj, gleda je ravno u oči i ne zatajuje misli kao prije. Mora da je to posljedica njegova utjecaja. Još malo i mali će se sasvim približiti.

Ipak u sebi Magdalena drhtne uporedivši ga s ocem. Dragića nije bilo. Već je došao i treći dan nakon roka kad se imao vratiti. Čekala ga svaki čas. Upravo ne njega, nego da se razdere lijepa zavjesa smirivanja koja ju je dijelila od nemilih uspomena. Zaokupljena sad očekivanjem promjene, bude joj jasno kao nikad dosada kako joj je jadan udes kad je vezana uz čovjeka s kojim je u najvećoj oprečnosti.

I mislila je mislila, mrsila i kidala čvor koji je rastao i sve jače je omatao. Opletale je slatke niti, uvjeravala se kako bi bilo sve drugačije da je on...

Ne dovrši, jer je prožme zamamljiv srh i dođe joj pred oči njegovo lice.

Svakog je jutra čekala kad će doći, svakog večera ponavljala, kakav je bio. Ipak on ne zamijeti od toga baš ništa.

Bilo je nebo naoblačeno isto onako kao prvoga jutra, i zrakom se širila teška sparina. Otkucnuo je već i deveti sat, njega još nije bilo. Uzalud se Magdalena uznemirivala. Tog dana uopće nije došao. To se više radovala drugoga jutra. Posebnom je pažnjom uvalovila tamnu kosu, odjenula se

prozirnom haljinom, a u lice joj se utkala čežnja neodoljive ljubavi. Očekivala je neki rasplet, neko razjašnjenje. Vjerovala je da se nešto mora dogoditi. A to nešto biće pobjeda njena.

Da je on sklon njoj, u to nije sumnjala. Sva se uznemiri kad je umjesto da sam dođe poslao njoj pismo: »Ne mogu više dolaziti jer ste vi tamo. Bio je za me koban dan kad sam Vas upoznao. Toliko za objašnjenje. Molim Vas samo, ne sumnjajte u maloga Antonija. Dijete je — Vaša duša. Sebastijan Mrazovac.«

Munjevito je preletjela recima dva, tri i četiri puta. Ponese je val strasnih osjećaja, zadrhtala je, kratko se zamislila i za čas napiše pismo kojim ga moli da dođe.

Ne, nije mogla da pusti iz ruku slatki plijen. Nije htjela. Nije se ni pitala ništa. Jednostavno se prepustila da njom ovlada snažni poriv prve ljubavi, i naslađivala se. Jedva je bila sustezljivija kad je došao i ostala s njim na samo. Jedva, ali ipak, ni sama ne zna zašto, nije mogla drugačije nego samo riječima otkriti svoje srce. A time ga je, makar nesvijesno, još jače privezala uza se. Dan za danom ponavljali im se isti ushiti i jednake muke. Dragić se za to vrijeme vratio, ali samo na kratko. Žurilo mu se nekamo za poslom, kako sam reče, no Magdalena je saznala da je otputovao u društvu one s kojom je ono ljetovao kod kuće... Začudo je ta vijest obraduje kao da joj nosi najveću sreću. Kako i ne bi, kad je već i sama sazrela za odluku da pribjegne k Mrazovcu i zauvijek se oslobodi tamnice pod Dragićevim krovom. Mrazovac je ne samo sporazuman nego je mahnito zaklinje da učini to što prije. Konačno bude određen rok.

V

Za tih je dana bilo dijete najmanje predmet njihove pažnje. Na učiteljeva su usta izlazile samo riječi navike i zanata. Mrazovac je iskoristio svaku priliku da bude što više s Magdalenom, pa je mali bio često prisiljen da se zabavlja sam. Svekrva nije ničega zamjećivala. Glavno da učitelj dolazi i da je mali brz, poskočljiv, rumenih obrazića i veseo. Ipak bi se dječak usred igre znao kojiput zamisliti. Obuzimala bi ga nejasna tuga, to teža što nije znao odakle ona dolazi i što mu je. Zna samo da su šetnje postajale sve kraće i napokon su prestale. Zar za time žali? Ne, ni najmanje. I onako mu više nije bilo lijepo na tim šetnjama, jer je gospodin učitelj previše šutio, previše se u nešto zamišljavao i uvijek požurivao povratak.

I kad se tako jednog prijepodneva brzo povratili, dječak zapadne u srdžbu i ne htjede s njime u kuću. Sva nagovaranja nijesu pomogla. Mrazovac se ispričavao da mora ranije stići u grad gdje ga čeka važan posao, ali će zato sjutra ostati čitav dan do kasno naveče. Uzlud. Antonije, kao da ništa ne čuje, otputi se sam u obližnju šumu. Ali se žurno vrati, jer se nebo oblači! viknu još čovjek za njim pogledavši na bregove oblaka koji se kotrljali preko sunca i spustili tamu nad krajem. Zatim se čuo i glas majke koja je sišla pred kuću, pa se dječak osvrne. No oni stadoše razgovarati i nijesu ga više gledali.

Iz šume najednom dopre pjesma kukavice. Dječak zadršće i grozničavo požuri. Za čas ga nestade.

Kukavica se i nadalje oglašavala. Išao je njenim tragom, oprezno, polako, stisnutih usana i s pripravnom praćkom u rukama. Najednom sustane. Debele kapi kiše probijale se u krošnjama i padale glasno na suho lišće. Al bio je drugi šušanj. Ne vara se. Doista, kukavica je s visoke grane sletjela... Nešto se miče kod ljeskovine... blizu izvora... Nešto crno... Jedan, dva, tri! Šiljati kamen odleti. Ha-ha! nasmije se glasno, baci praćku i potrči za kojih petnaest metara daljine.

Al što vidje? Bože moj, pa to nije kukavica! Siromašna je lastavica širila krila i skakutala kao omamljena na jednoj nozi. Druga joj je bila slomljena u koljencu. Sigurno je osjećala bol kad nije mogla odletjeti, pa se s malo vidljiva opiranja prepustila da je ruke uhvate. S nedaleka se ponovi pjesma kukavice. Dječak podigne suzne oči, pa ih spusti na lastu i stane glasno plakati.

Grmljavina je tutnjila, oluja prošla i šumom.

Prokisao je do kože, premda se vrlo žurio. Pticu je nježno stiskao na njedrima i strepio jedino da njoj bude dobro.

Ali nije bilo dobro ni s njom ni s njime. Ranjena je lasta krvarila i stiskala oči od bola, dok joj se kljun otvarao sve više, kao da će izdahnuti. Dječak je pak osjećao u udovima neku nemoć, prožimala ga zima naizmjence s vrućinom. Legao je istog dana, rano poslije podne, rekavši tek da ide spavati. Kod objeda se ni na što nije tužio. Naprotiv se silio da što više jede kako mu ni majka ni baka ne bi došli u trag velikom lomu srca i nastupu groznice. Mislio je i sam da će mu se stanje popraviti, da nije ništa drugo nego je »tek pokisnuo«.

Pticu je stavio u svoj noćni ormarić i ostavio ga otvorena, da se ne bi zagušila. Kad se vratio u sobu i zavirio u nj, bila je lasta na istome mjestu kako ju je ostavio. Što će s njom, kako da joj pomogne? Mušica nema da je hrani, a drugo ona ne voli. Što će dakle siromašna ptica? Da je pusti? Bolje je. Krila su joj nepozlijeđena, moći će letjeti. Pa to je glavno. Leteći hvata mušice, pa joj život neće biti ugrožen.

I stavi je na otvoren prozor.

— Pođi, pođi... oprosti mi... šaputao je, nagovarao, molio, ali se ona nije micala. Ovješenih krila šćućurena je sjedjela, zatvarala oči i sve dublje spuštala glavicu. Slomljenu je nožicu pružila od sebe. Nije se usplahirila od lakog dodira dječakovih prstića. Milovao ju je od glave preko repa, poljubio je na krilo i vrlo, vrlo plakao.

— Nijesam htio tebe nego nju... Ne tebe, krasna moja lastice...

Uzaludno ispričavanje zadavalo mu još veću tjeskobu.

Kratko nakon što je legao u postelju tresla ga je već groznica.

VI

Danas se Magdalena čudila što dječak tako dugo spava. U pijanosti strasnih osjećaja s naporom se borila jedino da do kraja zadrži u tajnosti svoj naum i prekrije pred svekrvom veliko uzbuđenje. Dogovoreno je da naveče ostavi kuću. On će je čekati na polovici puta. Sa sobom neće ponijeti ničega. Neka je ništa ne sjeća prošlosti. Dijete prepušta ocu, premda bi bila pripravna povesti ga sa sobom. Mislila je da učini to jer joj ga je ipak žao,

ali se Sebastijan dosjeti da bi to bila ludost. Dragić će, a i baka, sigurno zahtijevati da im se dječak povrati.

Dakle su ovo zadnji časovi što će ih provesti s njim! Hoće li moći? Dala je tvrdu riječ. U deset sati ima krenuti od kuće kada svi budu spavali. Ipak je hvata nemir. U tri sata se mali popodne diže. Sad su već prošla i četiri, a njega nema.

Neće joj valjda s te strane doći zapreka. Bilo bi zaista ludo. Dala je dosad sve što je imala. Može li se nešto prigovoriti, ona nije kriva jer ne može dati ono čega nema. Ustrajati ovdje pod ovim okolnostima? Dulje ne može. Muž ne mari nju, ona njega. Sa svekrvom se ne podnosi. Čovjek koji ju jedini ljubi morao bi da potone u grob da ga se odrekne. A da se živoga odreče i žrtvuje sebe za dijete...? I čitav život provodi u pustinji i ovoj tamnici...? Jedinom djetetu za volju? To ona ne može. Svi će je osuditi, dobro zna, premda ti isti Dragiću pregledavaju kroz prste. Svejedno. Njen je korak djelo ljubavi i suglasnosti, čega joj ovaj krov nikad nije pružio. U djevojačkom je neiskustvu zalutala ovamo. Sada, u zrelosti, raspoznaje to i udariće putem na koji je morala radije strpljivo čekati, pa makar ga i ne dočekati, nego se žrtvovati starim grešnim roditeljima.

Treba samo da bude na čistu sa sinom. Nakon prokletstva koje će baciti na nju svekrva i muž, sigurno će stostruku pažnju posvetiti malom Antoniju. To je nesumnjivo. Tako dakle ne izlaže dijete nego ga naprotiv stavlja ususret boljoj sreći.

Hoće još samo da ga vidi. Samo da ga čuje. Da govore makar što. Premda ga nije ljubila pravom ljubavi matere, danas kad hrli u naručaj sreće, danas je našla sebe i umjesto jedne mrvice sasuće mu stotinu mrvica srca. Želi ga poljubiti, oprostiti se s njim, srećna, srećna, jer su raskinuti okovi njena robovanja. Još nekoliko sati, i za njom će ostati samo jedna prašna cesta.

Tako dovrši u mislima, al je prožme nerazumljiva drhtavica. Pogleda na sat pa na praznu sjedalicu pred kojom se već ohladilo mlijeko. Starica užina istom u pet sati, no gdje je on? Napokono ustane i uzbuđena se zaputi k dječakovoj sobi. Tiho otvori vrata. Sve se više kočila.

Mali je ležao nasuprot vratima, u blizini prozora. Lice mu je bilo u jednom plamenu. Zatvorenih očiju pomicao je hrapavim usnicama i kretao slabašnu ručicu prema prozoru na kojem je ležala mrtva lastavica.

Kao da je užasna prijetnja ove zapostavljenosti suknula u nju. Kao da je iz ove osamljenosti kriknuo glas koji baca prokletstvo na nju. Još se odupirala i netrenimice zurila u zapaljeno lice. Neka je sila pomicala sve bliže, te se prignu nad sinom i gledaše ga kao ukopana. Što je? Prehlada... Kada? Dok se dogovarala s njime... Odakle ova ptica? Dirne je prstom. Ne živi... Odakle...? Ne zna. Ali je svakako u vezi s njim. Zar je opasnost...? Možda opasnost. Njoj zapreka...?

Ne zna. Napeto osluškuje. I čuje u prekidu:

— La-sto... lastice... Oprosti... Ubiti... nju sam htio... Nju... kukavicu... Podmeće... Podmeće... drugima... Mrzi.., svoje... dijete...

Magdalena se strese pogođena u dno srca. Pokuša dokučiti ali su joj se misli zapletale. Nema o čemu misliti. Jasno je... Ona osjeća... Što,

ne zna, no koljena joj drhtnuše, spusti se uz postelju, baci glavu na njegov pokrivač i duša joj se prolomi užasnim plačem.

Dječak otvori oči. Prošapće promuklo:

— Što . . . ti . . . se . . . do-go-di-lo . . . majko?

Ona mu obujmi glavu:

— Dra-gi, moj, najdraži . . . ! Kako ti je? Gdje te boli?

— Samo sam . . . zno-jan. Ne bo-li . . . Gdje . . . je . . . lastica?

Vidjevši da je mrtva i već hladna, samo se osmiješi pa reče: — Sad je ba-rem više ne boli . . .

Pa ispripovjedi, dosta nejasno, kako se dogodila nesreća. S neizrecivim je bolom gledala Magdalena njegovu lasticu jer vidje u njoj sliku nevinog djeteta . . .

I zdvojna se molitva uzdiže u njenoj duši prema Bogu. Vapila je sa smilovanjem, za spasenjem djeteta, plakala je u kajanju najdublje spoznaje, umrla je grijehu, oživjela uskrsnuću davno zakopanih ljepota.

Kad je oko osmoga sata otišao liječnik, u plavom je sumračju sobe ostao oproštaj i blagoslov Božji: dijete neće podleći.

A kad je sat deseti put otkucnuo i prazna cesta čekala tajne korake, Magdalena je poluglasno izgovarala molitvu sjedeći da bdi uz maloga Antonija.

Svoju je lasticu brižno zamotao u bijeli svileni papir koji je zatražio od majke, i onda je stavio na svoj noćni ormarić.

JOSIP ZDUNIĆ:

HOMO BESTIA

Ide samo tijelo, svakog dana ide
Kroz gomile ljudske, kroz svjetlost i tmušu,
Gledaju mu oči, al' ljude ne vide,
Koprena mu gusta zastrla je dušu;
Ide samo tijelo, svakog dana ide.

Niti koga diže nit' se komu spusti,
Niti shvaća sila, koje svijetom kreću,
Niti komu nosi utjehu i sreću,
Niti komu riječcu utjehe izusti;
Niti koga digne nit' se komu spusti.

Otkud to da duša zatvorena shvati:
Zašto čovjek živi, zašto sve to tu je?
Zašto svijet se rađa, umire i pati,
Zlatne snove ruši, nove zlatne snuje?
Otkud to da duša zatvorena shvati?

Ide samo tijelo, idu mnoga tijela
Za nagonom krvi i požudom mesa
U kaosu slasti, osvete i bijesa,
Dok u krvi leže žrtve i propela;
Ide samo tijelo, idu mnoga tijela.

LJUBOMIR MARAKOVIĆ:

FRANCIS JAMMES

Za one koji ne vjeruju, Francis Jammes će i nadalje ostati piscem minijaturnih romana o sudbinama djevojaka iz minulih vremena — tako minulih, da nisu još historija, a nisu više ni sadašnjost, te nose na sebi onu zavodljivo-čarobnu zlatnu prašinu svega onoga što potječe iz mladih dana naših baka i djedova. Povijest nekadanjih djevojaka — Claire d'Ellébeuse, Almaide d'Etremont, Pomme d'Anis — kojih se delikatni i ljupki likovi doimaju poput starih pastela kod kojih nisu izblijeđelje njihove i tako već nježne boje, nego je papir na kojemu su slikane zadahnula lagana melankolija godina svojim žućkastim ugođajem, tragom sunčanih zraka koje je godinama upijao, i za kojima se u nama budi nečujna i neiskazana nostalgija života. Te diskretne tragedije djevojačkih srdaca zaista su pravi romani; u njima nema ništa od one epizodne, fragmentarne pointiranosti što se redovno naziva novelom; samo što su oni minijaturni, jer nekoliko djevojačkih ljeta nema obuhvatnosti punog i zrelog života, a ipak ima onu karakterističnu dubljinu osjećaja koja im daje fatalnost romana. Svijet u kojemu žive te ljupke nekadanje plemkinje, nježne poput tek procvalih pupoljaka ruže, svijet je udaljenih kutova u kojima raste poljsko cvijeće i nevina srca, gdje cvatu mirisne ruže i mlađahna lica djevojačka, zadahnuta draže̋šću koju donosi rafiniranost baštinjene lične kulture, i pažnja odabrane okoline. Ono što je predratni artizam — simbolizam i ostalo što je oko njega — donio najsuptilnije i najintenzivnije: nijansu, diskretnu melodiju boje i titravu igru svijetla i sjene, vizije koja nestaje u času poput dima i magle, to je Francis Jammes unio u te svoje romane u kojima je intriga, inače, jednostavna a možda i naivna.

»Sjećam se — veoma se začudih! — kako mi ono rekoste, ima tome više godina, kadno kopčasmo svoje dokoljenice da pođemo u lov, zimskoga jutra, mutna i vlažna: »Kako me privlači taj lik Kristov! Kako me je osvojio! Mislim samo na nj . . .« Nakon nekoliko se mjeseci, nešto zbunjen, zadivih vašem žaru. Ne iznenadi me to, ta sve su vaše misli smjerale onamo. U ostalom je vaš rad od kraja do kraja prožet kršćanskim duhom i bio je kršćanski svojom prostodušnošću, pa i onda kad ste, govoreći o Bogu, pitali vjerujete li u nj. Nikada ne izdadoste srcem, misleći da odete. Eto, vi bijaste pobjegli kao što dijete bježi od škole. Vratiste se, dašto, malko tvrdim putem, ali brzim . . .« (Charles de Bordeu o obraćenju Fr. Jammesa, v. Mainage, Svjedoci katoličke obnove, hrv. izd., str. 47). I zaista, osim nešto prigušenih proplamsaja sjetilnosti, osim nešto kolebanja u poimanju o poretku u nama i izvan nas, u svijetu — što je drugo moglo da bude kršćanski zazorno u tim romanima nježnosti, tišine i priproste zabiti? Zar je slučajno odabrao Božji glasnik pastire, da njima najprije javi Blagu Vijest o spasenju svijeta? Zar su slučajno la saletteska pastirica i lurdska Bernardeta odrasle u isto takovoj zabiti kraj gorskog kraja? Lik one iz koje ruku potječe čarobna ogrlica koja se kao niz bisera povlači kroz Jammesovo najljepše i jedinstveno ljupko djelo (Gospodin župnik

ozeronski), lik mlade plemkinje, zaista je sasvim srodan Klari d'Ellébeuse i njezinim drugaricama. Ali ta biserna ogrlica, dar iz dobrotvorne ruke, postala je tajinstvena spona koja veže sudbine ljudi, i to ne samo srca, nego i duše. Ne izgubivši ništa od intenziteta u crtanju osjećaja, Jammes iza obraćenja nije više sentimentalan, jer je misao postala protivutežom osjećaju. A srce ne ide više samo putovima spolne ljubavi koji tako često znaju i zabasati, nego i onim ne manje diskretnim, a katkad i mnogo tajinstvenijim ljubavi prema bližnjemu, suosjećanja s poniženim i bijednima. Da srce ljudsko, samo po sebi, može i na tom putu zalutati, pokazali su sablasnom snagom ruski romani sa svojim bolesnim eksaltacijama mučenja samoga sebe radi drugih, ekstatičnog padanja u prah pred stradanjem bližnjega, umjesto djelotvornog milosrđa. Da ne zađe na toj stazi s puta, vodi ga zakon Božji: čistoći djevojačkog srca, nevinoj i neiskusnoj, stoji o bok čistoća svećeničkog poziva, duše koja je puna Boga i koja gleda svijet u preobraženju Njegova svijetla. U »Gospodinu oceronskom župniku« i nije više, upravo, u središtu radnje djevojka, nego žena i majka — ali isto tako ljupka i mila kao i one njezine drugarice. Možda zato što je plemićke krvi kao i one? To bi danas, možda, čitaoci »socijalne« literature konstotovali sa zlobom. Jammes nije nikakav aristokrat. »Ostavljam svojoj ženi sjenu svoga skromnog ognjišta, zvučniju cvrčcima nego dukatima, i djecu koju mi je dala uz životnu opasnost po sebe, u velikim iskušenjima; osim toga, da načini niz bisera, jedini koji će posjedovati, suze koje sam prolijevao, krišom, kad ju je oštra i mahnita groznica dovela na rub groba; i kada smo mislili da će naša mala Marija postati hroma.« (Pjesnikova oporuka, u knjizi »La Divine Douleur«, Paris 1929., Bloud et Gay). Sedmero djece i mnogo briga — to je, pored poezije, Jammesov život. Ili su, možda, njegovi aristokrati kraljevići iz priče, s aureolom sjaja i krunom na glavi? Onda treba čitati historiju oca male Marije, onoga istoga koji je, nekad, pratio svoju sretnu mladu ženu, kada je ona dobrom župniku abrecavskome predala sudbonusnu ogrlicu. Njega njegova aristokratska krv nije priječila da se ponese poput posljednje hulje. Da tu istu čarobno-nježnu ženu prevari sa sobaricom, da tu istu sobaricu učini »velikom damom« i da, konačno, smrtno bolestan i raskajan, oplakuje svoj razvratni život, ostavljen i zaboravljen u nekom hotelu na Rivijeri. Ali tradicija nije ni priča ni sjena, ona je ono što nadublje leži u našoj krvi. Iako aristokrati, poradi svojeg položaja i imanja, znaju, već od same dosade, da se iskvare do razvratnika i nitkova (corruptio optimi pesima . . .), ako su površni i prazni; oni, naprotiv, mogu da procvatu u najplemenitije cvatove ljudskog roda, ako sve ono veliko i lijepo što se vjekovima pažljivog čuvanja pročišćavalo u njihovoj krvi, ostane netaknuto i plodonosno staloženo, uloženo kao kapital koji će donositi obilne kamate plemenitosti duha i dobrote srca. Karakteristično je da doba koje toliko prianja uz teoriju hereditarnosti i selekcije, ne vidi ni traga svemu tome kad se radi o socijalnim predrasudama. Uloga koju aristokracija igra u romanu Jammesovu, nije nikakav plaidoyer za stalež koji je mnogima trn u oku, nego naprosto slika prilika kakve su bile u ono doba, tokom devetnaestog vijeka, kada je aristokracija, izgubivši svoju političku ulogu,

živući naizmjence ili u Parizu ili na svojim idilskim posjedima, propadala moralno i fizički u »modernom Babilonu« poput onoga vojvode, ili, poput njegove žene, vjerno i čisto čuvala grobove otaca, sraštena ne samo s prirodom rodnoga kraja svojih pradjedova nego i sa svim onim što taj kraj čini svetim, milim, dragocjenim i s nama nerazdruživim. A to su, u prvom redu ljudi, bez razlike, gospodin župnik i gospodin apotekar, poštarica i trgovac, perfidna farisejka Marta i iskreni skitnica Poli. Šta znači sve te ljude, to »duhovno lice« kraja, istrgnuti iz zavičaja, iz njihovih dnevnih navika, može se vidjeti iz one nesravnjivo fine slike, zadahnute smijehom i suzama, kada su svi ti ljudi zajedno strpani u vlaku i kada u Lurdu, kao grupa hodočasnika, zgranuti i zbunjeni, gledaju druge isto tako »iskorijenjene« grupe, čudni i smiješni jedni drugima a i sami sebi. Lako je shvatiti da u današnjem društvu, gdje ima toliko proletera i beskućnika koji i ne znaju što je zavičaj i svoj dom, mnogi ne shvate ni čar ni značenje tih pojmova pa zato, često i iz nesvijesne zavisti, poriču svemu tome realnost i pokretnu moć u ljudskom životu.

A biće ih i više takvih koji će još manje priznati i razumjeti one još veće i još dublje pokretne sile na kojima Jammes osniva glavne niti zapleta i raspleta svoga romana. Zato sam i rekao da će on za one koji ne vjeruju ostati piscem onih minijaturnih romana prije svoga obraćenja, jer će im uloga Natprirodnoga u kasnijim njegovim djelima ostati strana i tajna. Tko je hoće da razumije, zaista mu neće biti teško, jer je malo gdje prikazano zasizanje Providnosti u tok ljudskog života tako jasno i očito. Da je mala Mimi, vojvotkinjina nijema kćerkica, nenadano progovorila kada je pala u vodu, to bi se moglo tumačiti i na prirodni način: prepast u životnoj opasnosti, kao prejak afekat, pokrenula je nenadano dotad ukočene organe — i dijete je progovorilo! A i kada Jammes prikazuje da je taj događaj pretskazao na tajinstven način čudnovati putnik-prosjak koji se, u svoj čas, pojavio u Lurdu i Ozeronu, još uvijek ne moramo pomišljati na čudo kao na neku prekorednu i fantastično natprirodnu pojavu: Bog se zaista poslužio jednim dosta uvjerljivim i prirodnim slučajem da izvrši svoju volju. Ali to, da je On tu svoju volju izvršio i da postoji ta volja koja ravna svijetom, to je htio da kaže njegov poslanik, tajinstveni prosjak koji nije bio drugo nego anđeo. Vojvotkinja je učinila tolika dobra djela ogrlicom koju je poklonila župniku abrecavskom i, prodana za 30.000 franaka, ta je ogrlica počinila čudesa dobrotvornosti, spasavajući zadužene i unesrećene, podupirući siromahe one i onakve do kojih je najteže doći: one kojima prijeti propast ili sramota, a bili su nekad ugledni i imućni, ili one kojima je teško urediti zamršene situacije na diskretan način. Kao nasljednik župnika abrecavskog, ozeronski župnik, njegov mladi štićenik, boravi cio svoj život u sjeni svoga velikog uzora, vjerno i umno provodeći »socijalni program« biserne ogrlice: utirati suze i hrabriti srca. Ta »čudesa« koja u ljudskim srcima može da stvori dobrota koja ih shvata i pridiže, daleko su misterioznija od onih slučajeva, kada se vidno posluži jednim od prirodnih zakona svemoguća Ruka koja ih je i dala, jer i ona ljudska dobrota radi u ime Njegovo. »Mitologija je manje čudesna od realnosti« — ne kaže li to sam Jammes, odlučnije i jasnije od tolikih racionalista?

Reći će se uza sve to, da su tok zapletaja radnje i na oko dosta jednostavno rješavanje tih slučajeva bijede, za današnji socijalno ispaćeni vijek možda suviše jednostavni. Možda; jer Jammes ne crta komplicirani život modernog grada, ni ubitačnu kolektivnu bijedu koju je stvorio tek razmah tehnike posljednje polovine vijeka. A drugo, sve kad bi i bilo tako, nitko ne bi uza sve to mogao poreći pjesniku onoga dubokog strahopočitanja kojim pristupa ljudskoj duši, jer joj pristupa sa strahopočitanjem prema njezinu Stvoritelju. Dok mnogi od modernih, a naročito »socijalnih« pisaca, misle da će izliječiti rane čovječanstva tim što se grižljivo i nemilosrdno rugaju bolestima od kojih su te rane potekle: slabostima, osrednjostima, glupostima ljudskim, Jammes, iako se drugarski i bratski zna nasmijati svome bratu-čovjeku radi nevolje u koju ga je dovela njegova glupost, ipak zna da »živjeti u nazočnosti ljudskih rana«, znači ljubiti čovjeka i u njegovim neznatnostima. »Uspomena ne prebiva samo u raskoši i ukusu«, a uspomena, trag ljudskog života na stvarima koje nas okružuju, daje ovima njihovu vrijednost za ljudsko srce. Uspomena pozlaćuje vašarske slike i krčljivo obojene sladunjave kipove, izrode neukusa; uspomena posvećuje stotinu nemogućih bibelota i sitnarije koje »krase« siromašnu građansku kuću do užasa. Protiv čega je grmio artistički rigorist Huysmans, tome se Jammes osmjehuje praštajući i s ljubavlju.

Ali misliti zato da Jammes sam ne zna šta je ljepota, odabrana i prava, odraz Božjeg lica, značilo bi ne znati uopće kakav je Jammes pjesnik. On je pjesnik ne samo po dubokom lirizmu svojih »Kršćanskih georgika« (Géorgiques Chrétiennes«) i »Čistaca na nebu« (»Clairières dans le ciel«), nego je on uopće najjači idilski pjesnik modernih vremena. »Ima intimnih priznanja koje smiju čuti samo ispovjednici, ima opisa prirode koji pripadaju pjesnicima«, pjesnicima kao što je Jammes. Način kako Jammes protkiva svoj roman poezijom niza bisera, jedinstven je i divan. Ponajprije, on nije neki »asketski« »mračnjak« kako ga sebi zamišljaju oni koji ne znaju šta je uistinu katolički pjesnik. Jammes nije skupocjenu ogrlicu možda bacio natrag u more, jer služi taštoj ljepoti. Ona i dalje resi skladni vrat koje ljepotice, jer ju je zato Bog dao, i jer je samo po tom dobila onu vrijednost po kojoj je učinila tolika dobra djela. A zatim, jer je tajinstvena moć biserne ogrlice osnovni motiv knjige, pjesniku se ona privađa u treptanju zvijezda dok »noć pada blaga poput molitve«, u blistu suze, u titranju rosne kapljice. »Dražest stvorenja neće propasti ni u vječnoj slavi«, i ta preobražena ljepota i vidnih stvari nazire se već sada iz pjesnički zanosnih vizija Jammesovih.

Tajna pjesničkog djela za Jammesa je i dublja i veća od onog što se obično naziva čisto estetskim užitkom, jer on daje umjetničkom djelu mnogo dalekosežniji učinak. Sudbina abrecavskog župnika čitav je literarni »program«. Taj sveti svećenik i uzorni pastir duša, bio je — pjesnik. Nekad, dok je volio djevojku dostojnu njegove ljubavi, mlad plemić, spjevao je poem »Cecilija« — ime njegove vjerenice. A kad je, nakon nekoliko mjeseci neopisive sreće (dostojno opisane samo pjesničkim perom), Cecilija svomu mužu ostavila malu Mariju, ostavila je ujedno i ovaj svijet. A mala Marija bila je — hroma. U mladosti pažljivo odgojen i vjerno

čuvan, Silvan je imao snage da svoju tugu i svoju nesreću snosi hrabro i kršćanski. Štaviše, on je odlučio da posveti svoj život Bogu u znak zahvalnosti za svu onu veliku, ali prolaznu sreću koju mu je bio dao. Silvan je postao abrecavski župnik, a mala je Marija uskoro umrla, i posljednje je pjesničko djelo njezina oca bilo »Marija«, pjesma boli i pregaranja, prema »Ceciliji«, pjesmi sreće i radosti životne. Kakva su ta dva djela koja pisac naziva odličnima? Ne znamo; Jammes nam nije donio ni jedne stranice, kako bi je on zamišljao. Župnik abrecavski nije pisao za svjetsku slavu; on je oba poema davao na čitanje samo onima odabranima za koje je znao da će ih razumjeti, i da neće nikada u njima gledati želje za taštom slavom, odredivši ujedno da se jedini primjerci njihovi poslije njegove smrti unište. I tako literatura i veliki svijet nikada nisu vidjeli tih majstorskih djela. Ali su ih čitali: ozeronski župnik i vojvotkinja, a naročito ova posljednja koja nije imala prilike da boravi uz svetoga župnika kao što je to mogao njegov štićenik. Vojvotkinja je čitav svoj život udesila prema poeziji nezaboravnog i velikog pjesnika, on ju je u »Ceciliji« naučio ljubiti čisto i nevino, on ju je u »Mariji« učio trpjeti kada je njezina djevojčica, Mimi — dakle opet Marija — ostala nijema. Silvanovih je djela nestalo, ali ona žive u srcu nekad sretne žene a sada rastužene majke; ona žive u bisernoj ogrlici koju je mlada žena darovala u osvit svoje bračne sreće, i u svim onim utjehama i dobročinstvima koje je donijela ogrlica. Ona žive u tuzi odbačene žene i nesretne majke, kada ju je ostavio muž a dijete onijemilo. Ona, napokon, žive u pouzdanju kojim se nesretna žena obraća velikom abrecavskom župniku za njegov zagovor na nebesima; u istrajnosti kojom je u tom podupire ozeronski župnik i, konačno, u čudu kojim je mala Mimi progovorila i u ljubavi punijoj, većoj, zamašnijoj, kojom je prevarena i izdana žena ponovno primila svoga muža, uništena, izmoždena i na smrt bolesna — ali raskajana.

Poezija se ne da odijeliti od života, ona bez njega nema svrhe, a on bez nje nema dubljine. Ali život ne znači samo sitne brige za materijalnu eksistenciju, staleške borbe i fizička stradanja. Život znači pitanje konačne i prave sreće čovječje, znači unutarnji cilj i smisao čitave naše biti. A sve je to, bez poezije, pusto i odvratno. Pjesničkih djela župnika abrecavskog nije nikad ni bilo; ali poezija Francisa Jammesa tu je, ne samo da nas raduje i razblažuje svojom ljepotom, nego i da nas krijepi i pridiže u životu. U njoj nisu više samo Klara d'Ellébeuse i Almaide d'Etremont, ljupke i dražesne djevojke; ni vojvotkinje kao iz priče, i sjaj aristokratskih baština. U njoj su i oni mali i neznatni koji trpe ponizno i u tihoj tuzi; grešnici, osramoćeni i prezreni, ali mili svome Bogu u svom pokajanju, u svom novom životu. U njoj su čak i oni koji se, u tom teškom životu, neprestano dižu i padaju, jer i za njih ima blago pjesnikovo srce riječ praštanja: »takvo je, eto, srce ljudsko . . .«

(Hrvatski prijevod »Gospodina župnika ozeronskog« od dra. F. Biničkoga, izišao je nakladom Kaptola Vrhbosanskog u Sarajevu, dok je slovenski Jakoba Šolara, izdala nedavno Jugoslavenska knjigarna u Ljubljani 1932. u vrlo elegantnoj opremi.)

K. KRSTIĆ:

KONSTITUTIVNI ELEMENTI LIRIKE

I.

Pokušaj da se pojmovno ogradi i izažme specifičnost lirskoga vrlo težak. Takav pokušaj izvrgnut je redovito opasnosti, da jednostrano istakne neki elemenat na štetu lirskog entiteta kao cjeline. Onaj stari školski kriterij, prema kojemu bi glavno i odlučno obilježje lirike bila »subjektivnost« s malo se koristi dade primijeniti na konkretne slučajeve estetske analize. Impresivni elementi lirike (a tih je sva sila) ne mogu se nazvati subjektivnima u tom smislu, da bi sadržajno izražavali samo neka unutrašnja (subjektivna) stanja. S druge strane opet iznošenje subjektivnih stanja kao takovih ne mora da znači liriku, nego može značiti i epiku. Misli li se pod subjektivnošću neka posebna, intimnija veza izraza (oblika) sa stvaralačkim subjektom, onda je to dakako istina, ali za samo određenje specifično lirskoga ne znači mnogo. Takvo određenje morat će istaknuti momente, koji će uže i pregrantnije ocrtati značenje lirskoga kao specifično umjetničkoga, koliko je to moguće kraj fatalne nesavršenosti svih estetskoanalitičkih pojmova.

Pojmovna analiza, koja se provodi na lirskom objektu (psihologijska, filologijska, historijska itd.), provedena je uvijek sredstvima i metodama, koje su lirskom kao takvom transcendentne. Ta analiza prilazi u svom predmetu kao akategorijalnom entitetu, kao nečemu, što je direktno dano samo u doživljaju, a pojmovno i kategorijski biva shvaćeno tek posredstvom vanjskih, lirskom doživljaju neimanetnih zahvata. To je zapravo razlog da određenje specifično lirskoga biva provedeno u različitim perespektivama, koje jednostrano ističu sad jednu sad drugu osobinu lirskog djela. Prema tim perespektivno uvjetovanim određenjima i karakterizacijama osnovni specifični momenat lirskoga leži čas u dubini pjesnikovih emocionalnih pobuda, čas u konstelaciji predodžbenih sinteza, čas u jezičnim, ritmičkim, srokovnim i ostalim empirički dohvatljivim oblicima gotove pjesme. Razumljivo je da iz tako različitih gledanja rezultiraju ne samo različite »definicije« lirike, nego i najoprečnije kritike i mišljenja o jednom istom lirskom radu.

Opreke u gledanju na liriku dadu se konačno svesti u dva polarno oprečna stajališta, od kojih jedno pretežno polaže važnost na subjektivne (psihologijske), a drugo na objektivne (empirijske) elemente. Tim temeljno oprečnim stavovima odgovaraju onda uglavnom dosljedno ostali parovi suprotnosti: sadržaj — oblik, doživljaj — izražaj, simbolika — muzika itd. Ta polarna podvojenost gledanja pokazuje na dva glavna zahvata u područje lirike: analizu lirskog stvaranja (geneze) i analizu lirskog doživljaja (receptivnosti). Gledana u procesu nastojanja (stvaranja) lirika je u prvom redu objavljenje nekog unutrašnjeg života, pjesnikovih dojmova, slutnja, osjećaja i snova, te na samu konkretizaciju toga objavljenja, na morfne faktore pada sporedni akcenat. Akcenat se naprotiv pomiče baš na te faktore, ako je polazište analize stanje receptivnosti. Onda tu pjesma stoji kao nešto gotovo, konkretno, kao opipljiv empirički predmet, na kome se dadu vršiti pojmovne sekcije kao na svakom drugom empiričkom predmetu. (Tipično je za pjesnika predbacivanje nepovoljnu kritiku, da nije shvatio motiv, unutrašnji smisao pjesme, kao što je očigledno suhi historijsko-poredbeni i filologijski ton u mnogim kritikama.) Meumann je negdje rekao, da ispravnu ocjenu o nekom umjetničkom djelu može uglavnom dati samo onaj, koji se diletantski bavio umjetnošću. Znači: izlučenje konstitutivnih elemenata lirike pretpostavlja mogućnost cjelovitog gledanja na lirski fenomen.

Suvremena je psihologija (»psihologija oblika« i »duhoznanstvena psihologija«) upozorila na činjenicu, da se pojedine manifestacije duševnog života ne nalaze nikada same za sebe kao neke neovisne opstojnosti, nego su uvijek živo i organski upletene u čitav sistem duševnog zbivanja. I pojedini pojmovno izlučivi elementi u nekoj danoj duševnoj manifestaciji ne smiju se shvatiti kao dijelovi, kao atomi nekog »spoja«, nego uvijek kao izvjesni aspekti i momenti jedinstvene i organski povezane cjeline. Potreba svakog cjelovitog, organskog shvatanja posebno se nameće u lirici, gdje je kod malo pozornijeg promatranja vidljivo, da se najrazličitiji nekim vidnim kutom izlučeni faktori prelijevaju i stapaju u opalesciranju nečega, što zovemo lirskim djelom.

Lirski fenomen leži pred nama kao svijet za sebe, nijansom neposrednog dojma osebujno obilježen i ocrtan. Pronaći uvjete te osebujnosti znači razbiti neposrednost lirskog ugođaja u svrhu neke misaone shematike.

II.

Pod »impulzivnim« elementima mislimo ovdje sveukupnost pobude i poticaja u nastanku lirskog djela. I lirsko se djelo kao neka radnja ukazuje kauzalno uvjetovano te impulzivni elementi znače baš uzročne faktore u lirskom stvaralačkom procesu. To su ona duševna zbivanja, koja se dana u nekom psihičkom subjektu, uslijed organizacije toga subjekta izlučuju u lirskom aktu. Lirski subjekt je problem za sebe i mi ga ovdje tek uzgred spominjemo, koliko su impulzivni elementi u svojoj lirskoj specifičnosti njime uvjetovani. (Lirski fenomen kao jedan oblik životne reakcije nalazi smisao u svom reakcijskom centru to jest pjesnikovoj duševnoj konstituciji.)

Impuls pokazuje primarno na emocionalnu sferu. Pokretač je svakog lirskog stvaranja (a i umjetničkog uopće) neko čuvstveno obojeno duševno stanje. Pri tome je sporedno, da li je čuvstvo imalo svoj povod u nekom vanjskom iskustvu — doživljaju, ili je poteklo iz imanentnih izvora duševnog života. Impulzivne elemente dakako ne moramo shvatiti u nekom isključivo emocionalnom smislu. U impulsu su redovito već sadržani i neki zorni elementi, koji dolaze do izražaja u oblikovanju. Značilo bi stvar shvatiti previše artificijelno, ako bismo za polazište uzeli nekakav »emocionalni naboj«, kraj kojega predodžbena sfera leži kao neka »tabula rasa«. Emocionalni i predodžbeni elementi dani su uvijek u nekoj neodvojnoj supripadnosti. Svejedno je, da li se čuvstvima podmeće neki »intelektualni osnov« ili se spoznajnim doživljajima pripisuje »čuvstveni ton«, te dvije sfere ukazuju se psihologijskoj analizi neodvojivima.

Nameće se pitanje, je li moguće u analizi postanka lirskog djela označiti neki specifični aspekt, kojim bi se ono impulzivnim momentima razlikovalo od ostalih oblika umjetničkog, posebno književnog stvaranja. Odgovor je otešćan poznatom činjenicom da je čuvstvena sfera kao takova i racionalna i tek putem intelektualnih (spoznajnih) vrednota odrediva. Čini se ipak da tu i tamo izbijaju neki manje ili više jasni momenti, koji bi potvrđivali osebujnost lirskog impulsa. Možda se ta osebujnost (ne mislimo pri tome dakako čistu logičnu specifičnost) ističe u nekoj polaznoj kaotičnosti predodžbenih elemenata, u pomanjkanju neke logične koordinacije tih elemenata prema nekoj misli vodilji (Leitgedanke) uz potenciranu vrijednost čuvstva, odnosno raspoloženja kao takvog. Dok u epici i dramatici leži već u klici stvaranja momenat fabule, vremenskog nekog poretka u prošlosti, lirika prvenstveno niče iz sadašnjeg raspoloženja, *duševnog stanja kao takova*.

Dalo bi se govoriti o nekoj logici emocionalne dinamike, koja posebnim nekim »sistemom« čuvstvene vrijednosti forsira oblikovanje u lirskom smislu. Možda bi se dalo dozvati u pomoć i neko podsvijesno zbivanje s eruptivnom tendecijom (Freud), ali time ne biva stvar nipošto jasnija, jer sam pojam podsvijesti isključuje kategorijalnu diferenciju podsvijesnih zbivanja. Na dnu lirskog procesa leži neka emocionalna masa, za koju je tipično da nije nošena čvrstim logičkim dimenzijama, nego se natiskuje svojom elementarnošću po zakonu specifične vrijednosti imanentne čuvstvu kao takvom. Zato i ima čista lirska kreacija karakter nekog pasiviteta u logičko-oblikovnom smislu; ona izvire kao spektralni snop, kojega je šarenilo uvjetovano preobražajnom strukturom prizme. Lirski subjekt nije narativni producent, nego reaktivna struktura s potenciranom osjetljivošću za prenošenje specifične zakonitosti emocionalnih vibracija u eidetično-jezičnu sferu.

III.

Predodžbeni faktori u lirskom stvaralačkom procesu, koje ovdje zovemo eidetičnim elementima, znače most između emotivnih vrednota i jezične materije te se moraju prvenstveno shvatiti u tom svom poveznom značneju. Postoji s jedne strane proces eidetizacije (prenos emocionalnih vrednota u zorne), a s druge strane pretapanje tih eidetičkih tvorevina u pripadni jezični oblik (verbalizacija). Ovako promatrani eidetički momenti (slike, predožbe) ne znače neki izolovani lirski »materijal«, nego jedan studij u neprekinutom i jedinstvenom stvaralačkom procesu.

Već poodavno dan je u psihologiji predodžbenom životu karakter svrhovitosti u tom smislu, da predodžba, navlastito fantastična (slobodna) predodžba služi oslobođenju čuvstvenog potencijala. Iracionalni karakter čuvstva i s njime vezano biološko neravnovjesje gubi se u predodžbi patvaranjem vrednota u zorne.

Vremensko-prostorni odnošaji, koji su od presudne važnosti u konstituiranju dramskog ili epskog djela, koliko se javljaju u lirici, znače posve vanjski, nelirski elemenat. Lirika kao takva tendira prema oblikovanju, koje je uslovljeno usve i posve, dinamikom nekog čuvstvenog kompleksa mimo ostale vrijednosne instancije. Zato i dovodi katkada logična analiza

lirske eidetike do racionalno apsurdnog objekta. Mnoge metafore (a sloboda i česta upotreba metafore je tipična za liriku) u svom doslovnom značenju ne pretstavljaju običnu logičnu vrijednost, ili je dapače negiraju (»Luna je nogama bijelima tiho niz proplanke kročila«), već vrijednost tih eidetičnih tvorevina počiva na jednoj sasma posebnoj vrijednosnoj osnovi. Ta je vrijednosna osnova baš ona spomenuta specifična zakonitost, koja važi za izolirani odnos čuvstva i slike.

Lirska slika je u neku ruku simbol, ona je, da tako reknem, predodžbeni ekvivalenat čuvstvenog nastrojenja, i često se baš u toj simbolici tražila bit lirskoga. Teorija je privlačiva, ali jednostrana, koliko ne obuhvata dovoljno jezičnooblikovne elemente, završnu fazu u lirskom stvaranju. Simbol pače normalno izražava odnos, koji postoji između dva racionalna relata, a takav, kako smo vidjeli, ne može postojati između čuvstva i slike.

Plastika eidetičnih elemenata, njihova vjernost i živost, svakako je elementaran uvjet lirske vrijednosti, ali se također ne može smatrati njenim isključivim kriterijem. Plastika je faktor intenziteta u eidetičnoj fazi pjesme i kao prosto intenzitetni faktor ona nije u proporciji s *izražajnom* vrijednošću slike, odnosno s njenim značenjem kao reprezentanta čuvstva. Ta vrijednost počiva prije svega u sadržaju kao utjelovljenju emocionalnog procesa, a onda tek u intenzitetu.

Unatoč tome, što se lirski proces kao takav odvija u drugačijoj kategoriji od racionalne shematike, lirska pjesma nosi u sebi i idejne elemente. Ona nosi pjesnikova najdublja uvjerenja, njegove socijalne ideale itd. Međutim opazit ćemo uvijek, da su u lirici ti idejni elementi izneseni ne kao objektivne tvrdnje, nego kao lični dojmovi i gledanja. Čuvstvene reakcije nošene pjesnikovim gledanjem na život, na njegove oblike i događaje bivaju također impulsi za lirsko oblikovanje. Karakteristično je za liriku, da je u njoj ideja izražena asocijativno, putem slike. Lirika i onda kada iznosi svijet praktično-racionalnoga zadržava svoj put preko eidetičnih tvorbi. Lirik kao takav ne docira, ne obrazlaže, ne dokazuje; on naprosto donosi svoj reaktivni »modus« u goloti njegova empiričkog postojanja. »Misao«, koja živi u lirskom djelu jest neko prajedinstvo emocije i njezina zornog izraza u času stvaranja, iako to uvijek nije u času primanja i ocjene.

IV.

Tehnički momenat u lirici najočitije dolazi do izražaja u fazi, koju smo nazvali verbalizacijom, a koja znači premetanje emocionalno nadahnutih eidetičkih tvorbi u riječ, u oblik empiričkoga svijeta. Prelaz lirske mase iz unutrašnjosti u vanjsku (fizičku) stvarnost zbiva se po općoj zakonitosti psihofizičke relacije preko motornih radnja te je ovisan o nekoj motornoj vještini, tehnici, koja je često vezana na neke historijske, školske, pa i modne itd. uzore i sheme. Verbalno tijelo (ili, kako se kaže, forma) pjesme djelomično je uvjetovano povremenim, konvencionalnim faktorima, koji ne znače ništa drugo, nego ograničavanje izražajnih mogućnosti po zahtjevima nekog artističkog milieua, a konačno nekog kulturnog standard of

life-a. O tom povremenom tehničkom elementu ovisi onda relativnost u vrijednosnoj ocjeni nekog lirskog rada.

Ali proces verbalizacije ima i svoj apsolutni karakter, ako ga promatramo kao proces konačnog utjelovljenja lirskog impulsa. Stvaralačka nit, koja niče iz dubine emocionalnih vibracija i provlači se kroz svijet predodžbenih sinteza, završava logikom svoje iskonske dinamike u području riječi i zvuka. Sličan odnos, kakav je postojao između čuvstvene eidetizacije, postoji između predodžbene i jezično-akustične sfere u fazi verbalizacije. Kao što se u slici čuvstveni potencijal sačuvao supstituiran zornošću, tako u verbalnom tijelu pjesme ustraje čitav unutrašnji lirski »quid« pretaljen u jezičnu materiju. Tako konačno lirika, kojoj bismo jedan specifični karakter mogli naći u koncentraciji, izoliranoj iskonskoj dinamici čuvstva kao takvog znači još i *simbiozu* emocije, slike i riječi. Emocija postulira svoj vlastiti predodžbeni lik i, da tako reknem, identificira se s njim, a oboje zajedno izazivaju svoje glasovno tijelo, da u njemu dobiju jedinstveno, nerazlučivo postojanje.

Jezik kao takav (i bez obzira na teoriju o njegovu primarno emocionalnom postanku) nesumnjivo nosi u sebi čuvstvene elemente i nijanse. U tu emocionalno obojenu jezičku materiju utjelovljuje lirik svoj unutrašnji lirski poriv. Time taj poriv postaje dijelom vidljivog svijeta, od subjektivnog napona postaje empirijskim objektom, čime je definitivno zadovoljena stvaralačka potreba, koja je ležala u nemiru prvog impulsa.

Teško je reći, koliko i kakvo značenje imaju specijalni akustički elementi (ritam, srok, onomatopeja itd.) u lirskom djelu. Dešavalo se da je gdjetko baš u tim akustičkim (»muzičkim«) osobinama pjesme tražio njezin specifični lirski karakter i da je nastala jednadžba: lirika = muzika. (Kako je ritam općenita karakteristika života, dalo bi se s vjerojatnošću ustvrditi, da je ritam riječi u pjesmi katkada zapravo odraz iskonskog ritma u čuvstvenom doživljaju. Za to mišljenje govori prikladnost, odnosno neprikladnost izvjesnog metra za izražavanje motiva određene čuvstvene boje.) Općenito možemo reći, da faza verbalizacije raspolaže nekim *posebnim specifično akustičnim mogućnostima* za supstituiranje čuvstvenih vrednota, koje se u skladu sa slikama i jezičnom materijom kao takvom stapaju u cjelinu lirskog stvaralačkog procesa.

P R E G L E D

HEINRICH MANN O HRVATIMA

U veljači je Heinrich Mann postao ponovno predmet raspravljanja u cijeloj Evropi. Ovoga se puta ne radi o kakvom novom romanu toga pripovjedača, nego o njegovu istupu iz berlinske Akademije znanosti i umjetnosti. Istup nije bio dragovoljan. Prije dolaska Hitlera na vlast potpisao je Heinrich Mann proglas, u kojem se pozivaju socijalni demokrati i komunisti, neka stvore jedinstvenu radničku frontu. Posljedice nijesu izostale. Vlada je postavila akademiju pred alternativu: Ili će Mann biti isključen, ali će društvo biti raspušteno. Heinrich Mann nije htio čekati, da bude bačen iz akademije, zato se sam odrekao časti akademika. Kod toga je poslao u svijet izjavu, da nije komunista, već da je dao svoj potpis na proglas kao republikanac i kao protivnik restauracije njemačkih dinastija.

Možda će ova afera donijeti Heinrichu Mannu novu reklamu. A možda i ne će. Imat će tu mnogo utjecaja i politika, koja ponovno dobiva riječ kod klasifikacije književnika ne samo u Njemačkoj, nego i u ostalom svijetu. Na svaki način teško će se dogoditi, da bi književnički ugled Mannov bio jače uzdrman. Mann će i dalje imati među Nijemcima velik broj čitalaca, koji će biti spremni da razgrabe svako njegovo novo djelo u deset, dvadeset ili sto hiljada primjeraka. A naći će se dovoljno i kritika i recenzenata, koji će se i dalje diviti neograničeno njegovu talentu.

Nema sumnje, da je taj talenat velik. Ali nama, koji promatramo Manna bez ikakvih kumirskih pretpostavaka, ne ostaje sakriveno, da tu imade i mnogo vještačke naprave. Ne možemo se složiti sa sudom časopisa »Das literarische Echo«, koji daje ovomu svojemu miljeniku naslov »eines ganz Groszen«. Mnogo toga nedostaje Heinrichu Mannu, da bismo ga bez skepse mogli uvrstiti među prve svjetske velikane. U Mannovoj beletristici otkrivamo vrlo mnogo ukočenosti, nadutosti, napirlitanosti i modne površnosti. Rijetko kada osjećamo bujicu psihologijskoga proživljavanja. Fabula je aprioristički iskonstruirana, dijalozi su često nategnuto duhoviti, u opisima prevladava shematičnost. Osobe se znadu pred nama kretati poput lutaka, a najgore nam kvari iluziju to, što iza njih uvijek vidimo samovoljnog režisera. Nad svime lebdi ironija, koja kano da potječe iz bojazni, da bi pisac izgubio olimpijsku superiornost, kad bi se do kraja predao divljenju, samilosti, milini, snebivanju ili kojoj drugoj emociji. Svoj svijet stvara Heinrich Mann katkada više na osnovu knjiškoga pabirčenja, nego na osnovu neposredna opažanja. Kod toga je vjerojatnost njegovih psihologijskih motivacija često udešena prema lakovjernosti jeftina liberalizma, koji je naročito nekritičan u prosuđivanju najvećih tekovina katoličke kulture i civilizacije.

Heinrich Mann voli da obrađuje i sujete iz tuđih zemalja. Sukobi i miješanja rasa, naroda i vjera daju mu priliku, da pokušava zadovoljavati naročito one njemačke čitaoce, koji su odgojeni modernim opisima putovanja i lombrozovsko-čemberlenovskim teorijama o baštinjenju i ukrštavanju tjelesnih svojstava. Težnja za nepoznatim i tuđim dovela je bila Heinricha Manna i u hrvatske krajeve. Proputovavši nekim našim primorskim mjestima i otocima osjetio je on potrebu da i nas uklopi u svoj stvaralački rad. Ali Mann je bio daleko od toga, da poput Hermanna Bahra spjeva slavospjev »zemlji sunca«. Među nama je bio i nije nas upoznao. Dalmacija se pričinjala njemu zgodnom, da bude tek pozornica za jedan njegov roman, koji je, barem koliko se na stiče, gotovo isto tako udaljen od života kao i Homerova priča o divljim i negostoljubivim kiklopima.

U internacionalnom svijetu aristokratskih pustolova, hazardera, lupeža i bonvivana nađoše mnogi pisci najbolje sredstvo za raspaljivanje radoznalosti svojih čitalaca. Odatle je talijanska i engleska spisateljica Annie Vivanti uzela svoju Kirku, koja je lebdjela pred očima i našemu Vojnoviću, kad je dovodio pred nas svoju »gospođu sa suncokretom«. U taj svijet bacio je i Heinrich Mann svoju vojvotkinju Violantu Assy. Učinio ju je Dalmatinkom, koja potječe od mletačkih providura i generala, a imade svoje posjede na Biševu, Visu, Korčuli i u Zadru. Tu neuvjerljivu, ma-

glovitu, hladnu i umišljenu kneževsku figuru obdario je on, demokrat, nemotiviranom nodmoći i privlačivosti prikazujući je u svojoj trilogiji »Božice« kao Dijanu, Minervu i Veneru, kojoj Hrvati bacaju pred noge svoju borbu za slobodu, a rimski kardinali i prelati dižu za nju u Dalmaciji »fratarski ustanak« i nastoje na njezinoj smrtnoj postelji da se dočepaju njezine baštine.

Tako eto predstavlja sebi ljude i događaje među Hrvatima i u Rimu Heinrich Mann. Same nemogućnosti i nepravde, koje može sebi dopustiti kakav Richard Vosz, pisac romana »Sveta mržnja«, ali koje se ne bi smjele naći u knjigama »eines ganz Groszen«. U prvom rijelu trilogije, kojemu je naslov »Diana«, spomenuti smo mi Hrvati pravim imenom samo jedamput, i to kao prodavači povrća u Zadru. Inače Heinrich Mann vidi posvuda u Dalmaciji, i na kopnu i na otocima, Morlake davno umrlog talijanskog opata Fortisa. No i ti su Morlaki lišeni kod njega onih vrlina, koje su im pripisivali Herder, Goethe i drugi njemački štovatelji »morlačke« narodne pjesme o plemenitoj Hasanaginici. Morlaki su Heinricha Manna slika i prilika Schillerovih Hrvata u Walleisteinu i Bartschevih »slavenskih živina« (slawische Urvieher), opisanih u austrijskom predratnom oficirskom romanu »Pripovijest o Anici i njezinim ljubavnicima«.

Radnja se Mannove »Diane« odigrava u sedamdesetim i osamdesetim godinama prošloga stoljeća najprije u Dalmaciji, a onda u Italiji. Mann je premjestio u Zadar iz Beča habzburški kraljevski dvor i isusovačku crkvu i mnoge druge bečke osobine. Franjo Josip je maskiran kao Nikola Koburgovac, a njegov sin Rudolf kao »Thronfolger Phili«. U to doba vodi »Morlake« demagog Pavić, nazvan i Pavese, koji se hvata vojvotkinje Assy kao protivnice Koburgovaca (Habzburgovaca) nadajući se od nje oslobođenju svojega naroda. Poslije jednog zajedničkog pohoda »Morlacima« u okolici zadarskoj razvija se između vojvotkinje Assy i Pavića ovaj razgovor:

»Vi se zovete Pavese.«

»Morao sam se tako nazvati. Ako ne prihvatimo običaja pa i samih imena naših neprijatelja, mi ne možemo u svojoj vlastitoj zemlji uspijevati.«

»Tko mi?«

»Mi...«

Oblilo ga je crvenilo. Vojvotkinja je opazila, da on imade neobično nježnu kožu i ružičaste nosnice.

»Mi Morlaki«, popunio se brzo.

»Morlaki?« pomislila je ona. Tako se dakle zvala ona šarena, prljava čeljad tamo prijeko. To je dakle bio narod. A ona ga je držala bezimenim krdom. Kao da hoće biti stalna, govorila je:

»A oni ljudi na obali? To su bili zacijelo također —«

»Morlaki, Visosti.«

»Zašto oni ne razumiju talijanski?«

»Jer to nije njihov jezik.«

»Pa koji je jezik njihov?«

»Morlački, Visosti.«

Oni su dakle imali i jezik. A ona je mislila, kad bi god ti ljudi otvorili usta, da čuje nepravilno roktanje, iz kojega su upućeni razabirali možda svakojake poput sna tamne nemjere kao iz životnih očitovanja životinja. Pavić je dodao:

»Kako vidim, vama je, gospođo vojvotkinjo, taj narod još nepoznat.«

»Nijesam imala nikoga od njih među svojom služinčadi. Sjećam se, da ih je moj otac nazivao —«

Predomislila se i zašutjela. Pavić je načinio duži gutljaj. Onda se nenadano uspravio i držeći ruku u blizini srca stao govoriti s napetošću možda jednoga jedinoga trenutka.

»Mi Morlaki gledamo, kako se dva tuđinska razbojnika nagađaju za našu zemlju. Mi smo pas na lancu, na koga nasrću dva vuka. A seljak spava.«

»A ta dva vuka?«

»To su naši stari tlačitelji Talijani i kralj Nikola sa svojim tuđinskim pandurima. O Visosti, nemojte me krivo razumjeti. Nikada nije za dinastiju Koburgovaca kucalo vjernije srce od ovoga u ovim slavenskim prsima. Kada su vlasti stavile princa Nikolu Koburškoga na dalmatinsko prijestolje, slavenski je svijet odahnuo. Stogodišnja će sramota biti sada oprana, tako se govorilo od Arhangelska do Kotora: jer od Kotora do Arhangelska i od Ledenog mora do južne, ulju slične plime kucaju slavenska srca u jednakom taktu. Latinski razbojnici, koji oskvrnujuju sveti slavenski narod, napokon će im biti privezan kamen za vrat i potopiti ih u moru. Tako smo klicali!

Tako smo klicali prerano. Jer, gospođo vojvotkinjo, kako je bilo, tako je i ostalo. Tuđinci vladaju.«

»Koji tuđinci?«

»Talijani.«

»Njih vi nazivate tuđincima? Pa sve je ovdje talijansko. U pustinji, uz samotno more sagradili su Talijani lijepe gradove...«

»I sada sjede — vidite, Visosti, kako su vaše riječi ranile moje srce, da se usuđujem prekinuti vas, gospođu vojvotkinju — i sada sjede u tim lijepim gradovima kao pauci i piju siromašnu krv slavenske zemlje...«

Ne može se reći, da je nisko mišljenje o Morlakima, t. j. o dalmatinskim Hrvatima, samo izraz duševnosti vojvotkinje Assy. Podjela simpatija i antipatija u cijelom romanu pokazuje jasno, uz koga je i Heinrich Mann. Hrvatski preporod u Dalmaciji pod vodstvom Pavlinovića i njegovih oduševljenih suradnika našao je u njemu svojega karikaturistu, koji je na temelju par letimičnih pogleda u naše gradove na obali i na temelju baštinjenih njemačkih i talijanskih imperijalističkih predrasuda držao, da smije obescjenjivati našu težnju za slobodom i stavljati cijelomu jednomu narodu na čelo varalice i beznačajnike, nakićene i gdjekojom crtom puzavaca i nitkova iz romana Gogolja, Turgenjeva, Tolstoja, Dostojevskoga i Čehova. Mannovi Morlaci upotrebljavaju izraze baćuška i matuška (Väterchen i Mütterchen) i vladaju se uopće kao u romanima ruski kmetovi i naši cigani.

Demagog Pavić bježi s vojvotkinjom Assy preko mora i dolazi u Rim, gdje postaje prostim plaćenikom tuđinskih pustolova. Heinrich Mann prikazuje i tu najnevjerojatnije nenmogućnosti kao pravu realnost. Njemu uspijeva da ujedini i garibaldinski Kvirinal s Vatikanom Pija IX. i Leona XIII. i da zaplete sve u grozomornu i psihologijski nemotiviranu urotu, koja se svršava ne samo fizičkim, nego po prikazivanju psica i moralnim porazom jadnih Morlaka i rimskih prelata. Pavića se Heinrich Mann rješava na taj način, što ga zauvijek zatvara u talijansku tamnicu kao zločinca, koji je iz ljubomornosti dao ubiti talijanskog novinara Della Pergolu. Koburgovci se poslije ugušena »fratarskog ustanka« (Mönchsrevolte) mire s vojvotkinjom Assy, koja je zajedno s romanopiscem uvjerena, da je borbu za slobodu, koja je kod nje časovit hir, shvaćala mnogo dublje i ozbiljnije od potlačenih Morlaka. Svojemu prijatelju garibaldincu San Baccu, koji pokušava da je učvrsti u slobodarskoj borbi, govori vojvotkinja:

»Tiho, tiho, dragi prijatelju, znam sve, što mi imadete reći. Sada ne vjerujem nipošto u pobjedu te tako zvane fratarske bune. Ali bez obzira na to taj će narod biti od srca veseo, ako ga poštedimo slobodom. Sjećate li se vremena zakupničkih nemira? Kako li su me mrzili, što sam se usudila dati nekoliko liberalnih reforma, što sam htjela uvesti prosvjetu, pravednost, blagostanje. A ja sam ih ljubila zanesenjački, jer sam u njima gledala životinjama bliske polubogove, kao preostale kipove herojskih vremena, stroge i brončane među golemim, miroljubivim životinjama, pokraj gomila češnjaka i maslina, uz gorostasne trbušaste glinene vrčeve. Htjedoh na tolikoj ljepoti osnovati kraljevstvo slobode. Danas se odričem toga... Promislite samo, kolike su svote i muke bile potrebite, da izvabimo iz naroda iskricu težnje za slobodom. Pustimo ga konačno u miru, on ne tranži ništa bolje...«

S ovakvim svojim fantazijama, koje su napisane prije rata, imao je Heinrich Mann velik uspjeh kod svojih zemljaka. I sam Hermann Bahr priznaje u svojem »Dalmatinskom putovanju«, koje je štampano g. 1909., da je gledao Dalmaciju Mannovim očima. Pohodio je u Splitu dra. Smodlaku, koji je tada bio na vrhuncu moći, i silno se iznenadio, kad je vidio, da Smodlaka nije Pavić. Odonda je Mannova trilogija o vojvotkinji Assy doživjela velik broj izdanja. U skupnim djelima Heinricha Manna, koje izdaje u najnovije vrijeme berlinski knjižar Paul Zsolnay, postigle su »Božice« ponovno velik uspjeh. Ne trebamo se čuditi, što njemački čitaoci primaju ovakvo djelo s oduševljenjem, jer mi smo kod njih još od tridesetgodišnjeg rata i od pandura Marije Terezije i baruna Trenka dječja strašila, u koja vjeruju i mnogi odrasli ljudi. Ali Heinrich Mann, koji bi htio, da ga držimo i nekakvim borcem za internacionalno upoznavanje i sporazumijevanje, ne bi smio robovati ovakvomu etnografskomu praznovjerju. U Evropi ne će biti međunarodne ljubavi sve dotle, dok naročito sinovi velikih naroda ne budu gledali i u malenim narodima zajednice, koje imadu i u beletrističkim djelima pravo na dobar glas i istinito prikazivanje.

Petar Grgec

JOŠ NEŠTO O PROBLEMU »VOĐA«

(post-scriptum raspravi o Cezaru)

S velikim sam interesom pročitao u prošlom broju »H. P.« članak g. M. Ujevića, o vodstvu i velikim osobinama ljudi koji imaju pretenziju da budu vođe. U svim glavnim stavovima piščevim slažem se s njegovim navodima, štaviše, smatram da je vrlo dobro postavio problem, razglobio ga i dao rješenje koje zadovoljava. Devedeset posto stavova autorovih toliko su prihvatljivi za mene, da bih se potpisao pod tim njegovim navodima. Ali...

Ali očevidno mi je postalo da nisam ispunio *svoju* zadaću: nisam postigao da ciklus *mojih* misli bude *potpuno razumljiv*. A smatram da one misli što ih iznosim, sačinjavaju jednu cjelinu, jedan kompleks, koji moram da štitim i — vjerujem — koji ću znati štititi. Zašto nisam bio dovoljno shvaćen? Možda nisam dovoljno naglasio neke pointe? Možda nisam htio, bilo iz kojih razloga, da preciznije definiram, protiv čega je uperena oštrica nekih mojih pasusa i uslijed toga čitaoci — pustivši iz vida vremenske i lokalne prilike u kojim je pisan članak o Cecaru (— kraj 1931. godine —) prosto puštaju iz vida uzroke i posljedice? Možda isti čitaoci ne shvaćaju, da moje rasprave moraju biti uzete kao jedna cjelina i da one pointe koje nisu naglašene sada, već su bile naglašene na drugom mjestu. Ne znam... Ali iz Ujevićeva osvrta vidim, da sam krivo shvaćen i da su meni pripisane misli koje imaju sasvim drugo značenje.

Nažalost, zbog izvjesnih razloga, nemam onog broja revije, gdje je štampan završni dio moje rasprave, te sam primoran osloniti se na sjećanje; zato i ne mogu tvrditi da jesam ili nisam to ili to rekao, nego moram samo da se ograničim na konstataciju, da neke stvari *nisam mogao* tvrditi; i ako bi se iz konteksta naštampanog članka očitovalo da sam to tvrdio, mora biti ili moj »lapsus calami« ili slagarska pogreška.

Naime, prema interpretaciji g. M. Ujevića, ja *kao da sam odbacio etički kriterij kod prosuđivanja o vrlinama vođa uopće. Prvo,* što imam da kažem, to je da nisam govorio o vrlinama i kvalitetama *vođa uopće,* nego *o problemu vodstva u prelaznoj periodi, kada demokracija doživljuje krizu* ili kada ona nailazi na unutrašnje poteškoće; kod toga sam uzeo *primjer Cezara kojemu je i posvećena čitava rasprava. — Drugo:* Moja je rasprava historijsko-analitička, i problem o Cezaru treba shvatiti samo analitički. Prognoze nisam davao i etičko pitanje nije bilo u centru rasprave. Konstatirao sam neke činjenice, koje moram priznati nezavisno od toga da li mi se sviđaju ili ne. — *Treće:* Ja sam navikao oštro razlikovati *ono što postoji* od onoga *što mora biti* (o dubokom smislu te kontroverze ima u Solovjevljevu djelu »O opravdavanju Dobra«). U raspravi o Cezaru, u zaključnim recima sam konstatirao da *vođ u smislu Cezarovu* (bez obzira jeli etički vrijedan, ili ne) mora posjedovati neke kvalitete: *karakter, elastičnost,* dozu *sebičnosti,* dozu *unutrašnjeg poštenja,* ili, bolje rečeno, *plemenitosti*... Da li je historijski Cezar imao ove osobine ili nije, i da li je Jelušić pokazao pravog Cezara ili je pravi Cezar onaj o kom je Mommsen — prema navodu g. Ujevića — rekao da ga je »stid što je ime Cezara postalo sinonim vladara« — ovo pitanje ne ide u okvir mojeg sadašnjeg »sabesjedovanja« s g. Ujevićem (Meni se čini da Cezar nije bio baš takav *bauk,* uzevši u obzir okolnosti njegova vremena, a, priznajem iskreno, da ove izjave Mommsenove nikada nisam čitao... Gdje se ona nalazi?).

Da su ove osobine svojstvene ljudima poput Cezara, Aleksandra Makedonskoga, Napoleona — pa (srazmjerno umanjeno) Mussolinija, Hitlera i sličnih »čije je ime — legija« — jedva da će itko nijekati, kao i to, da su takvi ljudi obično praćeni uspjehom. Ja sam to i konstatirao. Promotrimo: zar preveć altruističan čovjek može biti vođ, kad ta uloga zahtijeva prije svega neko »gledanje odozgo« na masu (demagogija!), kad mora imati svijest o *svojoj* vezanosti s događajima i t. d.... Jasno je, da ne može... Tvrdoglavac, čak i doktrinarac ili pošteni do nec plus ultra čovjek ne može voditi mase, jer »*vođenje*« pretpostavlja i neko »*prilagođivanje instinktima*« (Cezar se uvijek izdavao za demokrata-marijevca!) Plemenitost (unutrašnje poštenje) potrebno je zato, jer očiti švindler, lopov ili ulizica ne može nikomu imponirati; gluma tu slabo pomaže. »Vođ« mora donekle *vjerovati* u svoju misiju: u tome i jest njegovo »unutrašnje poštenje«... Kako može biti drukčije? A takav je i slučaj s Cezarom, Napoleonom i t. d.

Četvrta bi točka bila: kad ja govorim o vođu, da on »mora posjedovati« te i te kvalitete, ja ne mislim o *etičkom* »moranju«, nego samo o uvjetima za vođa, kao što na pr. u rečenici »otrovna zmija mora imati otrov u zubu« (jer inače nije *otrovna* zmija!). Zar ovo nije jasno? Ili još jedan primjer: »da se čovjek prizna za grješnika, mora biti dokazana njegova zla volja«, ili... »mora imati zlu volju«. Iz ovoga ne slijedi, da ja smatram vrlinom čovjeka zlu volju! Međutim g. Ujević upravo piše, da ja smatram gore navedene osobine kvalitetima (kanonom) za *dobra* vođa (?!)... Ne *dobra, nego takova, koji će u danim historijskim okolnostima imati uspjeha.* (Priznajem, da ovo ima dodirnih točaka s Macchiavellijevom raspravom, ali s tom razlikom, da on smatra ovakve »prinčeve« baš za *dobre,* a ja prepuštam ocjenivanje drugoj prilici). Po mom mišljenju, u stanovitom momentu (anarhija i sl.) pojava ovakvog brutalnog čovjeka može koristiti cjelini, premda ovu korist možemo usporediti s koristi smrtne kazne... Dakako, ja mislim i na Rusiju i na Mussolinija i na Hitlera...

Peto. Ja tvrdim da van elemenata, gore navedenih, nema »vođa«, nego ima samo neuspjelih imitacija (Primo de Rivera, Cankov i t. d.)... Pa ja sam već na početku naglasio, da mene zanima pojava »predestiniranih« ljudi u historiji i da pridajem veliko značenje momentu ličnosti u historiji (u čemu se razilazim s marksizmom). Prema tomu, mene i interesira problem, kakvi su ti »predestinirani« (na dobro ili na zlo) ljudi...

Šesto (u ovom momentu najvažnije) — gdje je etički kriterij, koji g. Ujević kod mene ne nalazi. Odgovor je jasan: ja nisam nikakav obožavalac brutalne snage, šta više, možda rijetko ima ljudi, koji bi više od mene mrzili brutalnost. Ja ne bih želio, da bi u historiji ikada dolazili momenti anarhije, koji pomažu pojavama »Cezarâ«. Stav naš (kršćana) prema tome je sasvim jasan: mi ne tražimo te i te forme vladavine (cezarizma, demokracije, individualizma, socijalizma), — mi uvijek i u svim okolnostima naglašujemo naš kršćanski zavjet ljubavi *k čovjeku, kao bližnjemu.* To je onaj »regulatorni princip kršćanstva«, o kojem sam pisao 1931. godine u 6. broju »H. P.« Mi hoćemo *u svim okolnostima* da budemo elemenat *pomirljivosti* i *humanosti* (oponirajući na objektivni opstanak Boga). Ali biti mučenik u doba Neronovo daleko još ne znači »ne priznati« Nerona *kao činjenicu.* Isti smisao ima i evanđeoska pripovijest o denaru s likom Tiberijevim. Tek kad *priznamo* i *shvatimo* sve činjenice (i one, koje se tumače historijsko-materijalistički kao i one, koje se ne mogu smjestiti u taj kanon — uloga individualiteta) — možemo se orijentirati i u svojim dužnostima. U pogledu tih pozitivnih i negativnih vrednota o kojim govori g. Ujević, ponavljam, slažem se s njim do zadnjeg retka. Samo se bojim da »vođ«, koji bi bio apsolutno »*dobar*« s etičko-socijalne strane — jedva da je moguć. (Prema tome ni ja ni g. Ujević ne možemo ni reflektirati na ulogu vođa! Pa i hvala Bogu!) Trebamo se u ovom slučaju više pouzdati u *naše ideološke principe* nego u ličnosti; »vođi« ove vrsti nisu Cezari, nego, bolje rečeno, mentori... Siguran sam da će nakon moga razjašnjenja, g. Ujević priznati, da ja i on — tvrdimo u suštini isto.

K. Rimarić-Volinski

ROMANI

I

Roman g. Dušana M. Jevtića, kao prvo djelo ovoga pisca,[1]) nije bez izvjesnih prednosti koje bi mogle obećavati dobar pripovjedački talenat. Dijalog je naročito živ i vjeran, tako plastičan da čak (bez potrebe) reproducira i jezične i stilske pogreške. Za dobar dijalog dosta je da ima kolorit i životnu povjerljivost, a ne da bude točna fotografija. Prostote i jezični idiotizmi nikako ne uvećavaju vjernost, nego deklasiraju umjetnički ukus pisca. Zatim, ima nekoliko vrlo dobrih opažanja psihologijskoga reda. Naročito uvodna partija s razgovorom dviju sestara o delikatnim pitanjima erotske vrsti, vrlo je izrazit za karakteristiku djevojčica koje ulaze u život, radoznalih i pomalo nespretnih šiparica. Ali je sasvim promašeno kad, naročito kasnije, pisac hoće da u te i tako već delikatne odnose, dosta nasilno ugura sve ono što je o tim stvarima čitao u djelima prilično sumnjive kritične vrijednosti, ili čuo od ljudi koji, poput ovih ovdje lica, možda više naklapaju nego što faktično i u istinu znaju. Nedozreli čitaoci,

[1]) Dušan M. *Jevtić,* Od Boga zaboravljeni, Roman, Beograd 1932.

a ne samo oni nego i svi oni koji na takva pitanja gledaju sa strahopočitanjem stida, krupno bi se sablaznili o sve te detalje koji su već preko granice perverznih i izopačenih shvatanja. Istina, pisac prikazuje ljude koji su seksualni, erotski nesređeni, gonjeni vihorom strasti i željom za senzacijama, i rezoniranje kojim oni opravdavaju svoju sjetilnu pomamu, bez sumnje nisu nazori samoga pisca; ali u tim stvarima i najsuptilnija psihologijska motivacija dopušta, a ukus i čovječji osjećaj nalaže izvjesnu suzdržljivost, opreznost i osjetljivost. Zatim, ako su već ti ljudi »od Boga zaboravljeni«, kako točno kaže pisac (i taj naslov, srećom, prilično jasno kazuje da on nije na strani svega toga razvrata i, kako bi rekao g. Kosor, »požara strasti«), ipak bi on morao da razlikuje sudbinu onih koji, svojom apsolutnom nesputanošću ikakvim moralnim i ljudskim obzirima, iskrivljuju sami svoju katastrofu, i onih koji su pritom nevini, bezazleni i radi toga simpatični. Takva je naročito mlađa sestra, Lenka.

Lenka se, istina, udala za čovjeka kojega je, prije toga, voljela njezina sestra, ali ona ga nije njoj preotela; Radmila je popustila očevoj želji i pošla za drugoga, iako je voljela Boru. Ali to nije bilo samo radi očeve želje; val nejasne, otrovne sjetilne požude koji kasnije sve svjesnije vlada njezinim postupcima, ovdje, prvi put, nejasno ali odrešito, odlučuje njezinim izborom. S Perom, njezinim mužom, ulazi u njezin život i njegov brat Đoka koji, malo pomalo, postaje njezinim ljubavnikom, pa čak i ocem njezina djeteta. Kad sazna da dijete nije njegovo nego Đokino, nesretni Pera počinja samoubistvo, a Đoka se, kao svi ovakvi ljudi, ponese kukavički i jadno. Međutim, Bora bezrazložno muči Lenku ljubomorom čemu znatno pridonosi njegova jezičava mati Cveta, tipska zlobna i uobražena svekrva. Uza sve to, što prilike, što spletke »prijateljice« Nine koja nije drugo nego utjelovljeni zli duh obiju sestara, dovede do toga da se Bora iznevjerio Lenki s Radmilom, a nato dolazi do groznog razračunavanja Nine i Radmile, pri čemu pogine Radmila od Ninine ruke, a Lenka, ni kriva ni dužna, od Borine. Bora je uapšen kao ubojica, a o Nininu zločinstvu nitko i ne sluti. Čak, Cveta koja je jedina preživjela nesretnu porodicu, moli Ninu da se zauzme za Radmilinu i Lenkinu siročad, jer ona mnogo radi u humanitarnim društvima. Međutim Ninu izgriza savjest, i ona zavidi Bori koji može bar da ispašta svoj grijeh, dok ona neće nikad »sagledati Božjega lica«, jer je u njezinoj duši pakao. »O Bože«, kaže ona na kraju romana, »veruj mi, veruj ovom crvu da bi bolje bilo i bez tebe biti, no sa Bogom koji se s našom sudbinom i našim patnjama ne zanima«. Međutim, zašto Nina nije prije pitala za Boga dok je srtala za svojom strašću i nemilice uništavala sve što joj je bilo na putu? Nisu ovi ljudi, a naročito Radmila, Bora i Nina, od Boga zaboravljeni, kako hoće autor, nego su u istinu oni Boga zaboravili, i kad autor ne bi eklektički crpao svoje i njihove filosofijske nazore iz različitih, dosta mutnih vrela, kad svi ti ljudi zajedno ne bi bili neki poluinteligenti koji su ostali na pola puta svoga obrazovanja pa samo uz put onako po koješta čitkaraju što im još više muti pojmove o životu, onda se oni ne bi sjetili Boga kad je već prekasno, niti bi On bio kriv, što su oni njega zaboravili. Ne zna se pravo šta je autor htio da kaže ovim svojim djelom; ono je u koječemu pisano upravo sablasnom preciznošću životnog zbivanja, ali je kao cjelina mutno i zamagljeno, puno zamračene svijesti i uzavrele krvi. Prizor borbe između Nine i Radmile pisan je takovom plastičnošću, da ju je, vjerojatno, inspirirala autorova praksa iz sudske medicine — ali kakva je to grozna razbuktalost najnižih instinkta, kakva zvjerska pomama strasti, krvoločnost primitivaca, potpuno nestajanje svakog ljudskog osjećaja! Pokolj kao u kakvoj starinskoj antiknoj ili Šekspirovoj tragediji, samo kud i kamo brutalniji, jer se ne radi ni o kruni ni o prijestolju, ni o vlasti, ni o slavi, nego samo o podivljalim instinktima i najsurovijoj žeđi za krvavom odmazdom. Pritom se ne može kazati da autor nema etičkog rasuđivanja — naprotiv, savjest se javlja u duhu njegovih lica kao neodoljiv i neizbježiv glas — ali samo glas koji muči i progoni a da ih ništa ne pridiže, ne pročišćuje, ne spasava. S tom unutarnjom neizgrađenošću u vezi su i tehničke naivnosti: nestašica jedinstvene koncepcije — upadanje romantičnih, fantastičnih momenata u tok pripovijedanja koji je inače naturalističan, prevelika ležernost u crtanju karaktera, i premalo posvećivanja pažnje zaokruženosti pojedinih

poglavlja. A, mora se kazati, kao analiza socijalnog milieua, iako su ovakvi krvavodrastični konflikti u zbilji rijetkost, sva njihova pozadina stvarno je istinita ondje gdje je *Bog zaboravljen.*

II

Ni »Jedno dopisivanje« gđe. Julke Chlapec-Đorđevićeve[2]) nije daleko od toga. Samo što se ovdje ne radi o crtanju milieua, o kompleksu više lica, nego o individualnoj sudbini dvoje ljudi, i ne o onakvoj poluinteligenciji kao što je Đoka g. D. M. Jevtića koji isprva kupuje knjige (Ibsena!), a poslije, vrlo lako i bez žaljenja, mjesto njih kupuje darove svojoj ljubavnici. Ovdje se radi o dvoje intelektualaca, o dvoje superiornih ljudi koji ne mogu biti bez višeg duševnog života, i zato je njihova tragika više unutarnja, suptilnija, a i motiviranija. Tu ne dolazi do šakanja i brutalnog razračunavanja, nego do fatalnog povlačenja konsekvencija. Marija Prohaskova i dr. Oton Šrepan bili su drugovi u bečkom sveučilištu. Tamo su se i zavoljeli, ali je Marija, po želji svoje porodice i po starom običaju, pošla za drugoga, za »dobru partiju«, da se uda i zbrine. Ona živi u Pragu gdje je većinu vremena sama i zabavljena svojom djecom, dok je njezin muž činovnik negdje u provinciji. Šrepan je čuven i uvažen liječnik i živi sa svojom porodcom u Ljubljani. Marija Prohaskova piše studiju o »umrloj spisateljici Z. K.« (Zofki Kveder), koja je živjela u Pragu i u Jugoslaviji i, tražeći materijal iz naših krajeva, obraća se Šrepanu. Tako se obnavljaju njihove stare veze i priznanja onoga što je bilo, i, kako je takvo iskapanje starih uspomena uvijek razgrtanje pepela sa zapretane žeravice, saobraćaj biva sve življi, iskorišćuju se prilike za sastanke, razbukti se strast, laže se pred svojima, udešavaju se varave izlike — i stvaraju se situacije nedostojne zrelih i ozbiljnih ljudi. Marija ima lakši položaj, jer nema muža uza se, dok je Šrepan uvijek u opasnosti, a osim toga, on i osjeća svoju obavezu prema porodici. Uza sve to, njegov ga je odnos prema Mariji dotjerao dotle da više ne može da podnese to lažno stanje: on je pripravan da povuče sve konsekvencije i da prekine sa svojom porodicom. Ali Mariji su sve to zastarjele i besmislene formalnosti; ta je žena u svom smislu neobično pozitivna kad bezuslovno i bezobzirno traži svoje pravo, ali u drugu ruku fantastično zaslijepljena, kad neće da vidi tuđega položaja. Na očajni poziv Šrepanov da se sastanu i da riješe pitanje kako da se uredi njihov odnos, ona, radi bolesti djeteta, odgovara negativno — i on se ubija. Iako je Marija Prohaskova crtana kao superiorna žena koja se bavi naukom i pisanjem, žena koja vrlo zrelo i samostalno prosuđuje ljude i pojave oko sebe, ne može se nikako kazati da je ona simpatična. Nesimpatično je već to što u ovom romanu, koji je napisala žena, muškarac upravo igra ulogu žene: on je mek, osjećajan, prilagodljiv. Ona je, naprotiv, tvrda i bezobzirna; ona se smatra nekakvom »naprednom« ženom koju hvata groza pred Božićem, krsnom slavom i sličnim tradicionalnim običajima, a u istinu je to trijezni suhoparni filisterij češkog realizma od pred četvrt vijeka koji se danas doima još hladnije i drvenije nego u svoje doba. I nije to samo radi kršenja svih moralnih obzira zbog svoje individualne slobode; nego radi očajne prozaičnosti, bezosjećajnosti, nedelikatne netaktičnosti prema svemu ostalom što je okružuje. Marija Prohaskova barata sa Šrepanom kao s malim djetetom, ona je pripravna da mu pruži samo ono što ona hoće, i nije je briga što on nosi glavu u torbi. A već da se i ne govori o njezinu mužu i o djeci Šrepanovoj i njezinoj. Sve je to možda i moguće samo zato, što oboje lica vidimo samo iz njihovih pisama; kad bi Marija bila vezana slikom svoje okoline, možda bi autorica i sama osjetila potrebu da modificira njezino samosvijesno, apsolutističko nastupanje, kao da ona prema nikome nema nikakvih obaveza.

Šteta je što je gđa. Chlapec-Đorđević zašla na staze na kojima je nikako ne možemo slijediti. Nama starim bečkim studentima, inače bi bile toliko drage uspomene na Jagićeva i Jirečkova vremena koje su tako živo evocirane, uz put, u uspomenama Marijine i Šrepanove mlade ljubavi. A kasnije, u Pragu, Marija koja živi među Česima a ujedno i među tamošnjim svojim ljudima, umije da izvrsno i bez sustezanja prišije po koju vrlo točnu opasku na račun jednih i drugih, i nekoje su partije romana u tom pogledu divno iskrene

2) Dr. Julka *Chlapec-Đorđević,* Jedno dopisivanje, Fragmenti romana, Beograd 1932., Izd. Knjižarnica Gece Kona.

i vjerne. Pored tih kulturno-političkih aperçua, ima u romanu, naročito u vezi s prirodom, i suptilnog lirizma. Ali sve kad se i ne bi radilo o ljubavi dvoje ljudi koji su vezani zakonom i formalnim i moralnim, o odnosu što kida veze koje imaju biti najčvršće i najsvetije među ljudima, Marijino upravo kapriciozno preziranje svega što Šrepanov položaj čini neizdržljivim, učinilo bi nam čitavu tezu nemilom, a samo glavno lice romana antipatičnim.

III

Jedna dobronamjerna novinska kritika htjela je, valjda, svratiti pažnju na početnički roman g. Sigmunda Fišlera[3]) nazvavši ga »romanom maturanta.« Iza Torbergove toliko bučno uvedene knjige, bila bi to za mnoge efektna reklama. Međutim, isticati da je glavno lice maturant, značilo bi, poput Torberga, glavnu tragiku i problematiku čitavog romana tražiti u kritici srednje škole i položaju glavnoga junaka kao đaka. Ali ovdje o tom nema ni govora. Miladin Zabrišić talentiran je đak koji s lakoćom svladava svoje đačke dužnosti pa i onda kada, radi svoje tragične ljubavi, zanemaruje svoje staleške dužnosti baš u najkritičniji čas, uoči mature, on ne dolazi sa školom ni u kakav konflikt, štaviše, matura mu ipak uspije, iako sve to nije za njega baš životno pitanje. Ali naglasivši toga mladića kao osnovni lik problematike romana, ona je kritika i nehotice iznijela autoru opravdan prigovor: roman se naziva »Njezina kob«, a faktično je glavno lice Miladin kojega gledamo od poroda do smrti i koji, faktično, apsorbira sve najizrazitije pointe romana, dok je Mirjana samo njegova antagonistkinja i, tako rekavši, posljednji čin u drami njegova života. Ta se drama faktično počinje tako, da je njegova majka protiv volje pošla za drugoga i da je Miladin, upravo, sin onoga prvoga kojega je Mela prije braka zaista voljela. Ta historija Miladinova pravoga oca faktična je predigra romana, s kasnijim njegovim tokom povezana prilično nevješto. Intonacija lagana i lirska, ljubav u prirodi u šumi, idealna i naivna ljubav mladog inžinira Stevana i Mele, priproste ali inteligentne ladanjske djevojke, dobra je i sugestivna. Tu sasvim artističku intonaciju na žalost je autor kasnije izgubio, unoseći u pripovijest različite praktčne refleksije, a i pretrpavajući roman problematikom pojedinih lica kojoj on nije još dorastao. Nije sasvim jasno da li je Mela ipak igrala i neiskrenu ulogu, ili je radila samo pod pritiskom jače sile. Čini se prije da je ono prvo, jer je, kao žena, bila slaba i jer je, kasnije, svoj grijeh okajala svojim životom. Stevan je naime, u paroksizmu afekta, podigao ruku na onoga koji mu je donio zlokobnu vijest, i radi toga je morao na robiju, a kad je izišao, htio je da poništi svu svoju prošlost i pošao je u rudnik, kao običan radnik. Mela je međutim nakon poroda umrla, ostatvivši dijete samo u rukama Zabrinovića, šumarskog nadglednika koji je bio čovjek tvrd, osoran prema radnicima, no ipak, prema ženi, koliko je mogao, nježan. Sada je taj čovjek ostao sam sa sinom koji, osim toga, i nije njegov. Ali on je to dijete toliko želio, te nastoji da sama sebe uvjeri o tom da je to ipak njegov sin. On postaje prema sinu sve nježniji, on ga, čak, odgaja na način koji, možda, djetetu najviše odgovara. Dirljivo je ocrtana ljubav djeteta koje se sa svojim zatvorenim i ozbiljnim ocem ne može pravo sporazumijevati, prema konju, prema životinjama uopće, a naročito prema starom sluzi muslimanu čiji je lik ocrtan izvrsno plastično i vjerno. Odnos Miladinov prema školi i školskim drugovima (u osnovnoj školi) prikazan je s mnogo ljubavi i sa zanimljivim pogledima na odnose između djece različitih vjera, između domaćih i »Švaba« (radnja se odigrava u Bosni), ali s nešto suviše dociranja i naivnog optimizma i insistiranja na stvarima praktčnog reda. Također nastaje nerazmjer između Miladinova osnovnog školovanja i onoga u srednjoj školi koje je samo olako nabačeno, iako donosi sa sobom kud i kamo više presudne građe za unutarnji i vanjski razvoj čovjeka. Tek prema kraju gimnazije, prikaz Miladinova života postaje opet intenzivniji, ali ne s obzirom na školu, nego s obzirom na njegovu ljubav Mirjani, drugarici koja mu uzvraća simpatije prijateljski i drugarski, ali mu ne može da uzvrati ljubav jer voli drugoga. To se, naivnošću tih mladih lica i njihova autora, sazna tek vrlo kasno i teškom mukom, tako da Miladina to otkriće dovodi do očaja, pri čemu dolazi do konflikta sa Zabrišićem koji Miladina teško ranjava iz revolvera. Tu se pojavlja, samo na čas, i Miladinov pravi otac koji je izišao iz rudnika, ali se opet vraća u rudnik, u grob. Međutim, Miladin nije poginuo, i tu opet dolazi do ensporazumljenja, jer Mirjana, saznavši za njegovu nesreću, hiti na njegov grob a on misli, naprotiv, da ona neće ni da ga bolesna pohodi. Stoga se on ubija, a ona poludi. To neprestano baratanje revolverima i poigravanje ljudskim životima osnovna je pogerška g. Fišlera. Ubija Stevan, ubija Zabrišić, ubija se Miladin. I to sve u afektu i krivnjom fatalnih nesporazumljenja koja nije bilo baš teško provjeriti, i koja mogu biti fatalna samo za takve nezrele dječake kao što je Miladin, ali ne bi nikako smjela biti fatalna ni za Stevana ni za Zabrišića. Autor je, čini se, još vrlo bliz atmosferi tih prvih đačkih ljubavi i maturantskih uzbuđenja, i crtanje njegovih junaka ima na sebi neku neposrednost saživljavanja i proživljavanja. Ali se vara tko misli da za crtanje mladih lica ne treba imati više zrelosti i životnog iskustva nego što ih imaju ona sama. Njihove jade, a s njima i njihove prenapete naivnosti, treba temeljito preboljeti, da se sve to može sliti u umjetničku sliku koja će biti harmonična i uvjerljiva i u kojoj se neće, unatoč životnoj zbilji, prolijevati toliko krvi za konflikte koji su teški, ali mukli i nečujni kao jad koji ih prati. Čitava sudbina Stevanova čudna je i neuvjerljiva. Kada je, radi umorstva, bio osuđen na tamnicu, valjda ga je tamnička samoća učinila hladnijim i treznijim? Ali ne. On, izišavši iz tamnice, odlazi u rudnik da se tamo mrcvari poput posljednjeg radnika. Pa nije valjda ljubav tako jedini i tako isključiv osjećaj da ne bi čovjek, nakon godina stradanja, i mimo nje mogao naći neki svijetli i lijepi cilj u životu. Ali ta ljubav, začeta u prirodi, nije tako nevina kao što je, tobože, nedužna priroda oko nje. Ona je suviše instinktivna, suviše sjetilna, ona dovodi do krajnjih konsekvencija kojih je posljedica Miladinov nesretni život. Kad bi se ovakvi romani shvatali kao opomene, bilo bi dobro i korisno. Ali njih baš omladina o kojoj se tu upravo i radi, obično shvata kao analogije, kao sugestije, a te sugestije su pogubne. Uvjerljivije nego tu eksaltiranu omladinu, autor je ocrtao Zabrišića koji je, uzimajući Melu protiv njezine volje, svijestan svoga nenzgodnog položaja, ali ipak nastoji da je predobije pažnjom i nježnošću te se on, inače otresiti i siloviti gospodar, preobražava u čovjeka koji umije trpjeti i snositi svoju bol. Taj se razvoj još suptilizira u odnosu prema sinu, pa je baš i radi toga prenagao preokret, kada Zabrišić poseže za revolverom radi Miladinove upornosti što hoće da ide u Beograd na studij.

Opažanje prirode i ljubav za nju, psihologija djece i jednostavnih ljudi iz puka, jača su strana g. Fišlera nego li zaplet radnje i problematika kompliciranijih psihologijskih stanja. U tim dobrim stranama možda je dokaz njegova talenta koji, svakako, ima još da se razvije i sazrije.

IV.

Roman »Novo Mesto« g. Mirana Jarca[4]) osniva se na vrlo smionoj želji da na 183 stranice prikaže ništa manje ni više nego četiri krupne godine svjetskoga rata (1914. do 1918.)! Istina, ne sam tok ratnih događaja ni potpuni opseg svega što se zbivalo, nego tek otsjev svega toga u perspektivi jednog zabitnog mjestanca Slovenije i jednog malog kruga đaka koji su tada dozrijevali. Od petog razreda do mature — to je karijera Danijela Boriča u opsegu ove knjige. Kad i ne bi historija tih mladića bila uokvirena tako presudnim vanjskim događajima, ona bi, za karakter pravog romana, tražila jačeg razmaha pera, veće razrađenosti materijala; ovako, ona pogotovu postaje tek neka skica. Proći sve faze toga događajima toliko punog i dosta komplikovanog vremena makar i letimice, a uz to pratiti još i individualnu sudbinu pojedinaca — to je, kako se iz samoga djela vidi, upravo nemoguće. Čitava je radnja stoga dosta nepovezana, fragmentarna, a pojedini doživljeni momenti, uspomene, izresci iz novina, imena, izranjuju tek kao ostanci brodoloma na pučini. Sam roman nije određen u svom osnovnom karakteru: s jedne strane, on nosi ime jednoga grada te bi imao biti prikaz njegova pejzaža i njegove specifične atmosfere; ali dok je to na pr. izvrsno učinio g. Bogomir Magajna za »slovenski« Zagreb u »Gornjem Mestu«, iznoseći ne samo plastičnu i živu sliku lokalnog

3) Sigmund *Fišler,* Njezina kob, Roman, Subotica 1933., Štamparija »Jugoslovenski dnevnik.«

4) Miran *Jarc,* Novo Mesto, Roman, Ljubljana 1932., Izd. Jugoslovanske knjigarne.

kolorita nego i svu problematiku svoga specifičnog milieua, ovdje se samo na mahove osjeća miris mjesta i nešto što je oštro zapaženo, dok sve ostalo pliva i lebdi u nekoj tipizaciji i u nepovezanosti koja čini da se djelo uopće ne doima kao roman, nego kao neki, više manje slobodni zapisci. Ali u stvari, čini se da roman i nije imao da bude analiza jednog naročtog milieua; on je, možda, u prvom redu imao biti roman razvoja, éducation sentimentale ili ono što bi Nijemci nazvali »Bildungsroman«, na pozadini subjektivne vizije jednog mjesta kakvu je zabilježio autor tako rekavši iz zahvalnosti što se čitava ta unutarnja historija odigrala baš u toj naročitoj okolini. Ali ni ta sama historija nije ni izdaleka tako temeljita i krupna kako bi trebala da bude. Bohorič je sin bolje činovničke porodice, odgojen po principima umjerenog liberalizma, karakteristična za većinu slovenske predratne inteligencije. U jednoj dobroj partiji, početku romana, pisac prikazuje očev tolerantni i drugarski stav prema odgoju svoga sina; ali uza sve to, ipak je neuvjerljiva sloboda kojom se taj peto- i šestoškolac izmiče iz dosega discipline roditeljske kuće ili, ako nećemo to nazvati baš tako oštrim imenom, a ono bar iz onoga kruga koji nas tako neodoljivo, možda i nesvijesno i protiv naše volje, ali ipak silno, zadržava i ne pušta u životu. Kod siromaha koji su prisiljeni da se već za rana bore sami za život, kod onih koji nemaju u porodici sređena života ili mirnih prilika, to ne igra nikakvu ulogu. Ali kod onih koje već njihov socijalni položaj kao ljude neke »više klase« ili »boljega kruga« sili na jaču unutarnju koheziju, stvara baš mladićka želja za emancipacijom, u sukobu s tim prirodnim okvirom, jače i značajnije konflikte. Baš s tim porodičnim krugom najteže je izmiriti dva faktora koji su najjače komponente Bohoričeva razvoja u tim presudnim godinama: drugarstvo i ženu. Kao kod g. Magajne, ova posljednja, iako igra važnu ulogu, ipak je prikazana nekako tajnovito i zamagljeno. Roman nije pisan u subjektivnom obliku, pa ipak je slika žene u njemu samo subjektivna, u svijetlu Bohoričeva gledanja. Nataša, njegova prva ljubav, koketna i razmažena šiparica iz bogate porodice, bez sumnje je površna i prazna lutka kojoj je stalo samo do toga da što više njih »povuče za nos«; ali ipak, kad je Bohorič uspio da uđe u njihovu kuću i da joj se približi, ono što ju je njemu privlačilo nije valjda bila samo njezina fizička ljepota, i to bi također moralo da dođe objektivno do izražaja. Ali teže je s neznankom koja se pojavila usred rata kao bjegunica, superiorna i rafinirana intelektualka koja je u Bohoriču prepoznala talenat i neobičniju dušu te s njim čita i raspravlja, šeta i sanjari, a ipak je erotski za nj neprilazna. Tko je bila faktično ta žena, kakav je njezin altruizam da ovakva mladića duševno odgaja bez drugih pretenzija (i to u ono surovo ratno doba kada je baš malo bilo idealizma, a sve kipjelo od bolesne erotike i od svakojakih cinizama!) — ako to nije mogao doznati Bohorič, to je razumljivo, ali da toga ne zna ni sam autor a ni mi skupa s njim, to svakako ne zvuči kao motivacija dobro izrađena romana. I treća žena koja za Bohoriča ne znači nikakav erotski odnos ali koja bi baš zato mogla imati presudno značenje što nju, propalu ženu, Bohorič sestrinski i s poštovanjem cjeliva u čelo, nije ništa vidnije iznesena, iako je njena vanjska sudbina ipak jasnije nagoviještena. Autor se, čini se, nije iz delikatnosti ili iz moralnih skrupula, htio pobliže upuštati u ulogu koju erotika igra u razvoju mladića; on je ostao pri Bohoričevoj sanjarskoj apstraktnoj čežnji za nekom nerealnom Natašom koje realni vidni lik znači samo estetski princip u kaosu Bohoričevih pubertetskih sanja. Vrlo je dobra i ispravna ta suzdržljivost za katoličkog pisca, ali se samo treba sjetiti toga da njegov glavni junak nipošto nije odgojen na strogim moralnim principima, nego u mlakom i razvodnjenom liberalizmu i da, prema tome, u takovoj duševnoj atmosferi, mora da dođe do takvih kriza. Inače ne bi trebalo ni posredovanja Milosti, ni stroge stege moralnih zahtjeva koje postavlja vjerski život. Ali, isto tako polovično kao ova vrlo mučna i osjetljiva, ali ujedno i neotklonjiva strana mladićkog razvoja, prikazan je i sam put njegova duševnog razvijanja. Bohorič, superiorniji od ostalih svojih drugova, nošen dubljim i jačim čežnjama, duhovniji i duševno kreativniji, igra ulogu outsidera u tom krugu mladih gimnazijalaca. Jedini dostojni pendant Bohoriču je Kamin, ali ujedno i njegova potpuna opreka: stariji čovjek, proživio i preživio svašta,

ravnodušni cinik prema životu koji postaje topao i iskren samo onda kad ga zahvata sjećanje i kajanje ili kad njega, faktično umnijeg i jačeg od svoje okoline, instinktivno privuče unutarnja dinamika ovakva nenačetog, svježeg mladića koji stoji na vratima života s čežnjama bez dna i bez kraja. Međutim, Bohoričev duševni život ostaje do kraja više u znaku čežnja i osjećaja nego li jasnih spoznaja: teosofija, zamagljena i nejasna, pa zatim Tolstojevstvo, isto tako tek načeto i zamagljeno, pa onda — obraćenje, nalaženje Boga, isto tako tek nabačeno po nekim nejasnim momentima, a jasnije samo naprosto konstatovano posljednjim riječima romana: »In je utihnil, kakor da je stopil v svetišče, kjer naj govori On, ki ga je našel.«

Na tim posljednjim stranicama pisac napominje kako mu se u sjećanju, nakon svega, likovi njegovih nekadašnjih drugova prikazuju ne kao realna lica nego kao tipovi osnovnih težnja i sklonosti čavječanstva. Dakle, neki simbolizam gledanje realnosti kao u g. Magajne. Samo je šteta ta, da smo mi taj tipizam, ovdje, osjetili još i mnogo prije nego što nam je to odao autor: lica su njegova suviše definirana, svedena na neke tipske osobine koje je htio autor da grupira oko svoga glavnog lika. G. Magajna je u tom realniji, stvarniji; njegovi su ljudi manje definovani, ali zbiljskiji i uvjerljiviji. Ali bi zato bilo krivo misliti da g. Jarc iznosi samo sheme i šablone; u tom ga priječi to što se sve to bez sumnje osniva na ličnim uspomenama, na konkretnim modelima koje on, samo, još nije umio potpuno preobraziti u nova živa i istinska lica koja žive u umjetničkom djelu, snagom inspiracije svoga tvorca, kao što ona druga, zbiljska, žive zaista snagom stvaralačkog duha svoga Stvoritelja. Ali ovaj roman ispovijesti bez sumnje je dragocjena postaja u razvoju svoga pisca, a za čitaoca, on sadrži mnogo pobude za razmišljanje o životu, i mnoštvo stvarnog materijala koje je bilo vrijedno zadržati u literarnom djelu.

(Prikaz daljih romana u narednom broju.)

Ljubomir Maraković

STOTA GODIŠNJICA »MOJIH TAMNICA«

1833.—1933.

Talijanski narod slavi 100. godišnjicu znamenite knjige Silvia Pellica »Le mie prigioni«. Ta je knjiga zajedno sa spisima opata Giobertija, Mazzinija i Domenica Guerazzija vršila jak upliv na dalmatinske prve pristaše Ilirskog pokreta i na one znamenite Hrvate na Primorju, koji su naročito u Dalmaciji pokrenuli i završili djelo nacionalnog hrvatskog pokreta i zamišljali osnutak velike slobodne Hrvatske. Našim je narodnim borcima na hrvatskom Primorju, koji su većinom bili uzgojeni i obrazovani u talijanskim školama naročito na sveučilištima u Padovi, Mlecima i Firenci, lebdjela pred očima plemenita figura onog prvomučenika talijanske slobode i jedinstva talijanskog naroda, pa je ne samo Ljubišu Pucića, Klaića i Pavlinovića nego i Antu Starčevića snažna i nadahnuta proza iz Pellicovih »Tamnica«« poticala na žrtvu i samoprijegor u osvješćivanju narodne duše i galvaniziranja sakrivenih pučkih energija.

Silvio je Pellico bio stvarno više melodramatična nego tragična priroda, pjesnička duša, više tiha i osjetljiva nego strastvena. Njegov se melankolični značaj još više staložio i sredio na Spielbergu, u austrijskim uzama, gdje su čamili toliki naši uskočki i pandurski časnici· Naprosto je ustuknuo, zadrhtao gledajući sablasnu aždaju narodne bune, kao što je i sam Manzoni odbijao u svojim mislima stravu francuske velike revolucije. Osjetio je zebnju od meteža krvavih prevrata gomile u jezivoj šutnji uzničke ćelije, u posljednjim večernjim sunčanim tracima, što o sutonu dnevno cjelivahu visoke prozorske rešetke njegove tamnice. Romantizam, koji je tinjao u njegovoj duši, nalik na žeravu ispod pepela, razmaha se i proplamsa i postepeno ispaćenog sužnja i obraćenika privede k vjeri njegova djetinjstva i njegovih mučitelja.

»Moje sužanjstvo« (Le mie prigioni) je neka strahovita lirika, u koju je upleteno samo nekoliko lica: uznik, nekoliko tamničara, par nijemih osoba, dva ili tri plačidruga, tamna ćelija, car koji je daleko i Bog — nad carem visoko, nad svima. Njegovo je nježno srce klonulo u okrutnom zatvoru — tiranin je pobijedio urotnika. Obraćeni kršćanin, predani

vjernik stao je u svojoj čuvenoj knjizi da propovijeda starim zanosom resignaciju, smionost u patnji i tuđem nasilju, misao koja se ponovila kasnije kod Tolstoja, kad je pod udarcima carskog knuta navijestio potrebu, da se ne grstimo i ne izmičemo jurišu ljudske pravde. Tako je sužanj Silvije upirao prstom na nebesa, na Božju volju, na kojoj su tlačitelji — vladari osnivali svoju vlast prelazeći preko volje narodnih gomila.

Svakako treba primijetiti, da silna snaga Pellicovih značajnih stranica (koje je u doba mog đakovanja preveo na hrvatski naš Pelješčanin Don Niko Štuk) ne stoji u političkom momentu, jer je pravo kršćanstvo protestiralo, odbijalo političke orgije naših talijanskih tlačitelja, nego izvire iz morala njihova, iz visokih etičkih motiva, što su potakli Pellica da progovori i izloži svoje misli u svojoj knjizi. Zato je bilo apsolutno nemoguće Pellica ili pobiti ili ušutkati. Jedan je plaćenik pokušao, da otupi dojam, silan dojam ovog spisa posebnim pamfletom. Metternich, svemoćni rukovoditelj lažne »Svete Alijanse« našao je shodno, da zabrani svako pobijanje Pellicove knjige. Shvatio je, da reakcija samo jača istinu, koja je zasjala u Pellicovim »Tamnicama«.

U Pellicovim stranicama ne izbija na površinu taština i ambicija. Nema izmišljenih, umjetnih trikova. Nema varke. Nameće se čitaocu iskrenom bezazlenošću. Jednostavna ljubav prema stvari i misli, koju ističe. Sve to u ugođaju patnjom ukroćene duše, koja se razgovara s Bogom i sama sa sobom.

Ljubav, koja se okreće prema znamenitim ugaslim životima vodi nas k osvećenju patriotskih i etičkih aspiracija u njihovu djelu i nastojanju a ne k prostoj i beskrvnoj konstataciji, što su oni nekoć značili. Moralno velika ličnost Pellicova nije umrla na dan svoje stote godišnjice, nego će živjeti i mnogo vjekova poslije smrti.

N. Subotić

UREDNIŠTVO JE PRIMILO:

Paul *Bourget,* Nemeza, prev. Dr. Ivo *Blažević,* Knjižnica Dobrih Romana, Kolo XIV., knj. 55., Zagreb 1932., Izd. Kuća Dobre Štampe. — Mirko *Breyer,* Ljudevit Gaj i Fran Kurelac, Preštampano iz »Novosti«, Zagreb 1932. — Dragutin M. *Domjanić,* Pjesme, Beograd 1933., Savremenik Srpske Književne Zadruge, Kolo III., knj. 9. — Dragutin M. *Domjanić,* Popevke z provansalskoga, predgovor Ive *Hergešića,* Zagreb 1933., Preštampano iz »Hrvatske Prosvjete«. — Dr. Ivo *Hergešić,* Književna situacija u Francuskoj, Zagreb 1932., Preštampano iz Kola Matice Hrvatske XIII. — Aleksandar *Ilić,* Kajanje, Drama u 3 čina s predigrom, Beograd 1933., izd. Knjižarnica »Skerlić«, cijena Din 20. — Dr. Voislav *Mioč,* Teorija spoznaje Dra. Dragiše M. Đurića (Doktorska disertacija), Šabac 1933. — I. *Musa* i J. *Pavičić,* Pjesme, Zagreb 1933., vlastita naklada (I. Musa), cijena Din 10. — Geno R. *Senečić,* **Film naših dana,** Satirični roman, predg. S. *Batušića,* Zagreb 1933., Naklada Otpremne knjiž. »Binoze« M. Kelović. — Dr. *Sisyphos,* Der Humbug und Unfug in der Wissenschaft, Zagreb 1933., Selbstverlag des Verfassers. — Mladen *Širola,* Petrica Kerempuh, Šaljivi igrokaz u 3 čina, Pozornica br. 1, Zagreb 1933., Izd. Knjižare Kratina (Radišina 10), cij. 12.

U narednom broju: Dr. Drag. Čepulić, Molièrov »Tartuffe« i »Selo Stepančikovo« F. M. Dostojevskoga.

Izdaje „Kolo Hrvatskih Književnika" u Zagrebu. — Naklada „Jeronimskog Književnog Društva" u Zagrebu Uređuje i izdaje za „Kolo Hrvatskih Književnika": Ljubomir Maraković. — Tisak Zaklade Tiskare Narodnih Novina u Zagrebu. Za tiskaru odgovara: Vladimir Kirin, Deželićeva ulica 2.

HRVATSKA PROSVJETA

GOD. XX. ZAGREB, TRAVANJ 1933. BROJ 4

MILAN GRBEC:

GOSPODE...

O Gospode! Gdje si sada
Kada Te miljuni mole,
da pogledaš ovamo dolje
u ovu suznu dolinu?

Smiluj se, smiluj već jednom.
Ne ostavljaj sada nas same
usred te nesnosne tame
što nas obavija svuda.
Pogledaj, kuda u propast
djeca ti srću.

O daj pohodi ovu dolinu jada,
gdje narod Tvoj bez granice trpi i strada.
Već davno, davno, nestalo naših je nada.
I strašna sumnja razdire nam dušu.
Ti znadeš, da smo mali i bijedni
i Tebe smo žedni,
O daj nam se javi!

Mi nemamo više nad sobom vlasti
i tisuće gadnih strasti
piju nam dušu i tijelo.

Savjest nas strahovito peče,
i mnoge nam nevolje gnječe
Krvavu, ranjenu dušu.

A crne misli ko pčele se roje,
žalac njihov u srce nas bode,
krv nam bez prestanka teče.
Oh! kako nas otrovno peče
težina naših grijeha.

Ti si milostiv, smiluj se nama.
Daj zapovjedi, da nestane tama.
— Neka se stiša ova oluja.

Nemoćno, bez cilja kojekud jurimo,
glave naše u obmame gnjurimo,
bez sidra plovimo dalje,
u ralje nezasitne smrti.

I sigurno ne znamo — ništa.
Oh, ako išta utješiti nas može
To si Ti! O Veliki Bože!
Zašto još uvijek miruješ i šutiš?

Nad nama oblaci gomilaju se mrki
razigrana krv u nama bijesno bukti
i mi naslućujemo strahovite dane.

Oh! ne ostavljaj nas i sada same!
dođi brzo! stišaj i spasi!
Utopit ćemo se u vlastitoj krvi.

Pomozi! Ja među posljednjima vapim
i dižem put neba ruke.
Pomozi! ili nas smrvi.
I skrati nam nesnosne muke.

TON SMERDÉL:

LIRIKA USPOMENA

Navrvješe uspomene prve blage,
pa me milovaše ko mekani prsti drage,
te mi dušom lahor s cvjetnih lijera dunu
i sunce novo na garištu nada sinu.
Sve šapće u duhu: Mnogo je toga što živi od uspomena.
Mnogi je vitko u mislima bacao koplje,
Da nišan pogodi sakrivenih ljepota.
Mnogi je radošću misli sa njiva svojih unosio snoplje
zlaćanog zrnca nada i borbe, stradanja i patnje,
što sijač ih stari, taj život, u toku
snagama iskonskim i na moje duše pobaca polja. —
Tako u duhu mi šapće,
a proljetni magleni dan
oblacima obvijen ko slika u tušu
novi, ne stari, djetinjstva budi mi san:
Sunce moje i radost tad je bila
ona što je svima jednako mila.
Ona nad sanjama mojim je bdila,
ona vezove priča bajne je tkala
i pjesme buduće za me je sricala.
Ona me lirikom sanja i danas vodi,
pa milo kô da zbori:
— O hodi, o dođi, djetešce moje, o hodi
krilo je moje prepuno ruža,
počini, o hodi! —
Sanjaj mi samo i putove nove ti nađi,
kad briga niz čelo sve bolove nove pruža. —
Da, majko, sanja je ova tašta mi bila,

jer i tebe sudba je borbi ispila
i riječ se skameniti može na usnama tvojim,
kad utjehe sigurno i tebi treba,
jer očaj češće na srce tvoje vreba.
Sjećanja ova liriku djetinjstva nose.
Koga da ove prazne sad ruke još prose?
— — Kroz akorde vjetrića blagog
od čežnja mladost sva mi trne,
da i ovaj zanos novi ne posrne.
Vjetar obvija me blagi.
Dä, to netko, — — jest! ona mi mila
ponovno šapće: — O hodi, o dođi!
— krilo je moje prepuno ruža. —

JOSO BENAC:

ZAŠTO?

Snjegovi bježe. Trava se mladi.
Sumrtva grana stala da pupa
i bit će opet sve ko i lani:
oblaci bijeli, vedraci plavi,
čeznutljive noći, sunčani dani,
mistični suton, večeri blage,
rascvala jutra pjana od snage
novog života. Priroda lupa
rascvalom hvojom. Život svud buja
novi i snažan. Ori se ritam
u uhu i krvi.
U naponu žudnja sve hrli i vrvi,
klikće i pjeva nov Aleluja.

Ja plovim za strujom tih glasova vrelih.
U duši mi radost tog novog života
zalupne, drhtne u izboju smjelu,
hrli daleko do krajeva bijelih
mladosti prošle. Tad se razmota
čahura kobna! U umu se gane
crv spoznaje gorke, što rastače radost
te uskrsne plime . . .

Sve slično je opet kao i lani:
i sunce i ptice na procvaloj grani,
pa ipak sve nije kao i lani!

Života te vedre i zvonke rime
pitanje jedno prigušuje, davi:

zašto je cvijeća više na glavi?
Zašto ti topli izboji sreće
ispunit sve mi ne mogu duše?
Zašto se u nju nadziru, ruše
vrhovi bolni, valovi studi?

Proljet je svuda, al mojih grudi
taknu se ipak val jednog mraza.
I — nije ko prije!

Mnogo je toga sledila zima.
Mnoge mi hvoje probudit se neće.
Mnogo je lijepog zamrlo zuja . . .
Moll bruji povrh životnih rima
a prizvuci tuge za onim, što prošlo,
naviru u moj nov Aleluja.

O. LEONARD KALAC:

JAUK

(Humak uz cestu iz Opatije u Pulu. Po predaji dolazile amo majke, da se istuže.)

Nad Jaukom se
oblačine i ptice viju.
Vjetrovi u samoći
tu suze piju,
što su ih majke lile,
istarske majke naše.
Istužile se. Jauk njini
liticama se razlijegaše.

I danas na tome humku
očajan ko da jauk se čuje.
Sinove svoje mrtve, izgubljene
tu majka Istra oplakuje.

Tu jedan jauk je do neba
šum mora iz daljine.
Tu Tuga suze lije
u puste istarske doline . . .

Nosite amo bol i suze,
što lijete ih noć i dan.
Nosite amo srce krvavo,
i o slobodi pusti san.

Ah, teško, teško,
kad ćutiš ko da Pravda spi,
kad krikovi se u noć gube —
gorčina u srcima vri.

Nosite amo bol i suze!
Pa neka vihri huje —
Uzdahe vaše i molitve
Svevišnji čuje.

VELJKO PETROVIĆ:

»PRO LINGUA ILLYRICA«

S dopuštenjem piščevim prenosimo ovu crticu iz uskršnjega broja zagrebačkih »Novosti«. Pisac ju je naumio naknadno razraditi u potpunu novelu, no nas zasad naročito zanima divno plastični lik fra Didaka kao i činjenica da je autor ovdje, kako se čini, povukao vrlo jasnu granicu između karaktera istočnog i zapadnog »zakona.« — Ur.

Bila je nedjelja vedar, divan lak, lak aprilski dan kakav samo može da bude u Rimu, i kakav je tada, hiljadu devetsto i osamnaeste godine, mogao da bude još samo u Rimu. Iako je na svima dušama ležala sjenka ruske revolucije, Hindenburgove linije i Kaporeta. Ali plavo rimsko nebo bilo je blaženo u svome neznanju. I Pincio i Tivoli u svojoj nemilosrdnoj, cvjetnoj ljepoti.

Mišo Krašovan, potporučnik-dobrovoljac, posvetio je cijeli taj dan šetnji po Vatikanu.

Njih dvadeset mladih dobrovoljaca oficira je došlo sa solunskog fronta amo, na »kongres potlačenih naroda«. Poslije svršenih manifestacija i rezolucija oni su zadržani, za slučaj ako Italijani pristanu da oslobode Jugoslavene iz svojih zarobljeničkih logora. Pa da ih izvježbaju i sprovedu na Solun. Sad su se vodili pregovori, (na žalost, sve se slomilo o Sonninovu tvrdu i zlu volju!), pa su mladići imali vremena da razgledaju starine i ljepote Vječnoga Grada.

Razumije se, svuda su se kretali u grupama. Plaho snebivanje palanačke djece, bačene iz školskih klupa pravo u kasarne, tabore i klanje, po dalekim planinama i poljima, lakše su skrivali ovako u društvu: mladačkom, ratničkom gizdavošću, zvekom sabalja i mamuza, škripom novoga remenja i glasnim, šumnim smijehom i govorom. Izabrani, kršni naši momci, od Podunavlja do Soče, od banatske klisure do Velebita i Neretve, utegnute u nove novcate mundire, svuda su nadvisivali rimsku svjetinu i razne savezničke vojnike.. A u gustoj i žurljivoj Via Nazionale visoko i koketno je lepršala njihova mladost kao zastava »Uficiali serbi e jugozlavi« bili su, tada još tradicionalnom dobroćudnom građanstvu, i još u tako teške dane po Italiju, veoma mili i dragi.

Miša Krašovan je ovaj put morao da se lukavo odvoji, zorom, još prije no što su drugovi uranili za izlet do katakombi i sv. Pavla van zidova. Nezgodno, zapravo mučno mu je bilo u društvu pohoditi znamenita mjesta, ona o kojima je toliko slušao ranije, čitao i maštao. On je imao prisnu potrebu za dubokim uzbuđenjima; za osveštanim trgovima i pred slavnim, klasičnim spomenicima o kojima je, na svom velikom postojanju, skoro uvjeren bio da i ne postoje stvarno, da su to samo priče, tu, da bude sam, oči u oči i da se potpuno preda slatkom i bolnom osjećanju i sanjarijama. Među drugovima se to nije moglo; svi su se oni stidjeli svake sentimentalnosti i fantaziranja, a mnogi nisu ni shvaćali historijski i umjetnički značaj rimskih iskopina i renesanskih dragocjenosti. Zar bi se on i usudio da pred

drugovima pohita prvo u Sikstinsku kapelu i da, u njoj samo- provede cijelo dopodne, liježući u teške klupe i pridržavajući rukama vrat i potiljak, i tako satima posmatrajući Mikel-Anđelove freske? Zar bi on smio da potmulo krikne na samim vratima od čuda, još mu se jasno pričula Deveta Beethovenova, čim su mu oči pale na onaj Gospodov pokret kojim razmiče noć i dan?

Sad, već pri smiraju proljetnoga sunca, obišavši pusti hram Sv. Petra, uputio se onim hladnim, sumračnim hodnikom gdje se ređale ispovjedaonice u nedogled. Tijelo mu je bridjelo od umora, a u glavi mu se kovitlao vreo haos. Ova studen i osama — ratno vrijeme, bez turista — godile su mu pa je lakše podnosio strah da će mu se utisci sve zbrkati. Više se šetao i odmarao no što je svijesno čitao natpise na svim mogućim jezicima nad drvenim kućicama sa rešetkama po strani i klecalima. Tek natpis na jednoj pri kraju za »ilirske hodočasnike«, trgao se je iz poludrijemeža. I namah navališe na njega opet čudne, romantične misli i mračne pretstave. Vidio je duge redove, kroz stoljeća, utrudenog i ojađenog našeg svijeta što se na tu hrastovu dasku spuštaju na koljena, pogruženih glava, i otvaraju žive rane svojih duša tražeći utjehe i lijeka. A onaj glas iza rešetke, onaj bezlični, vječiti, neumukli glas? Da li je trenutni njegov nosilac, nevidljiv kaluđer, svijestan uvijek svoje uloge? Ili je oguglali profesionalac?

Umoran je bio pa je prisjeo, tu na klecalo, kao na svoje sjedište koje mu je od vajkada pripadalo. Bio je velik i krupan pa se morao nalaktiti o koljena, a tada je čelo i oči zaklonio dlanovima i, kao da se zanio u san.

Prenuo se na dodir u rame, te, vidjevši pred sobom, (jer onaj ni stojeći nije bio viši od njega čučećeg) stara fratra, zastidje se i htjede da skoči. No ovaj ga, u taj čas, i drugom rukom pritište na drugo rame.

— Sidi, dite, sidi samo! — pa i sam, malo uzdahnuvši — smjesti se uz njega, kao seljak što je dušu dao kad može da se spusti na prvi basamak.

— Izvinite, oče!... — htjede da počne, ali ga fratar prekide, starački i rođački pipajući i gladeći ga po rukavu.

— Ništa, ništa sinko... a, to je ta vaša uniforma? Vidio sam dosad samo na slikama... A ti si, dite, od grčkog zakona, od srpske pravoslavne vire, kako se veli?

Jest, prečasni oce, čak sam i popovsko dijete i unuče s obje strane, — pa se osmijehnu — pa me vuče nešto u crkvu, ma i u katoličku, i mimo umjetnosti i povijesti.

— Tako, tako, sinko, to si lipo rekao. — Unese se stari u mladićevo široko, otvoreno lice i spusti povjerljivo glas: — Kristijanska je ovo sveta crkva za sve krštene duše!... a, a, dite, lipi moj sine, vidim, mlad si, ozbiljan i zamišljen, nije čudo, u krvavo si se kolo uhvatio, krvav je to zanat, ... ako te što tišti i mora te nika mori, daleko si od svojih, znam, eto, tu sam ti ja, kao roditelj i svećenik, pa da se ispovidiš... da olakšaš sebi kao toliki što su naši ljudi na istome ovome Božjem mjestu... Zato je ono i posvećeno!...

Mladić zatrepta očima i duboko se zagleda u starca. Pa se najednom obojica digoše. Fratar je bio malen, koštunjav i širok, a kuta ga je činila još širim. Velika, teška glava je nagnuto, kao, Bože mi prosti, u kornjače, izlazila iz ogromnog, krutog okovratnika koji je ostojao, pred očima mu se blieštale debele naočari, pa su mu zenice na mahove dolazile ogromne, nos kvrgav, uzvinut, a usta tanka i blijeda, opkoljena sijedim, okruglo spuštenim, rijetkim brcima, kao važna crta u zagradi. Kad je ustao, kucnuo mu je krst na bedrima.

— Jeste li Vi, prečasni, Bosanac, ujak?

— Iz Doca, fra Didak Marković, nekada fojnički misnik a sada ispovidnik pri ovoj najslavnijoj kršćanskoj svetinji, ali, na žalost od rata bez posla, tako reći.

— A ja sam Mihajlo Krašovan, potporučnik Jugoslavenske Divizije u srpskoj vojsci, dobrovoljac, rodom iz Sokolovca, u banatskoj klisuri, inače bivši student filozofije u Pešti.

Mladi oficir izgovorio je te riječi brzo, i za podatke i obred prikazivanja, neobično, neprikladno uzbuđenim glasom. No, u isti čas, osjećajući da bi nastupjeli tajac mogao da bude uvredljiv samo ako malo duže potraje, a, i osvojen prostodušnom pojavom staroga kaluđera, on se, kao mirnije, vrati na njegovu ponudu:

— Mnogo sam griješan oče, ali... — i odbi rukom skrenuvši u stranu oči.

— A meni je, vidiš, s ovim raspelom darovana sila da i najteži grih skinem kao perce... Eto, ja ću ući ovamo u mrak, da te ne vriđaju ove bidne oči, a ti govori, vidićeš, opet će ti mladost biti laka k'o ptica.

— Ne vrijedi, oče, — oprostite, — da se trudite zabadava. Ne može mene razriješiti od toga niko, ja tako osjećam... Ne znam, da li je to ta naša vjera što, čini se, ogoli čovjeka sama samcata da se sa sobom, s đavolom i s Bogom hrve.

— I vi, sinko, imate sveto otajstvo ispovisti i pričešća, i kajanje i pokoru i prošćenje...

— Znam, znam, samo sve to meni ne bi olakšalo... Ja osjećam da moram sačekati neku Božju kaznu, šta znam ja kakvu, otkuda i kada!

— Vira ti je obolila, dite!...

— Imate pravo, prečasni. — Pa odjednom, sasvim tiho reče starcu, gotovo u uho, kao da ga bolje ubijedi u istinitost riječi:

— Dabogme! A zar bih inače onako gadno obmanuo djevojku i pobjegao?... Zar bih bio onako zadovoljan što sam je ostavio, onako, u onoj nesreći ruskoj; skinuo, tobož, teret s vrata?... A sada nisam pristao ni da se vratim po nju niti da nametnem sebi neko ispaštanje... Već, eto, čekam da me nešto snađe... I opet živim, bijem se, očekujem pobjedu, slobodu, povratak, karijeru! I ako poginem pašću kao crvljiva jabuka.

— Vox Domini, sinko! — kao na litaniji zapjeva fratar, prope se i obgrli mladića. — Da te poljubi stari otac — Didak... Da te prekrižim po svomu, a ti se prekrsti, k'o što te je otac učio...

Mladić se i nehotice saže starčevoj ruci.

— A kako ti se zvaše... zaručnica?

— Vjeročka, Vjera Ivanova Kaznjencova.

— Moliću se otsad Bogu za Vjeru, — da ti ona oprosti. Nek' ti to bude pokora...

— — — — — — — — — — — — — —

— Laku noć, sinko!

Za večerom, pod arkadama, prema Dioklecijanovim termama, svi su se u glas rugali Krašovanu što je tako blijed i umoran. Nisu mu vjerovali da je bio u crkvi sv. Petra.

— Ovaj kao da se ispovijedao pa ga nijesu razriješili! — te su se zadovoljno smijali što se drugar ne umije da brani.

PETAR GRGEC:

KRITIKA

I

Sjećam se živo jedne rasprave, premda je prošlo već deset godina, otkako se ona vodila u jednom zagrebačkom društvu. Zakvačili su se bili predstavnici književničkoga i novinarskoga zvanja. Neki su novinarski recenzenti napola u šali napola u zbilji pograbili za šišak jednoga nazočnoga pripovjedača i lirskoga pjesnika mrcvareći njegovu baladu o crnom barjaku, koji je izvješen iznad nekakve nesreće, što no se zbila na zagrebačkom asfaltu. Pjesnik je kušao šalama i glumljenom ravnodušnošću da se obrani od zabadanja nemilosrdnih drugova, ali kad su mu protivnici izbušili taj štit i oklop spretno odapetim strelicama, zapao je u ozbiljan afekat te je kao u jednom dahu odgrmio svoj »obračun s njima«.

— Molim vas, pitao je s patosom, — s kim imadem čast da se bijem? Tko ste vi? Kritici, referenti, recenzenti, suci iz Hadova podzemlja, koji li bijes? Ja ću vam reći, tko ste i što ste. Legitimacija s krivim imenom, patuljci na hodaljkama, izduvana stanica bez jezgre i protoplazme, mjehur od prljave sapunice. Ili ne, nijeste vi to. Vi ste, da vam pravo i zdravo kažem, posve obične pijavice. Kako ono glasi njihov opis u prirodopisu? Nijesu li to nekakvi crvi? Dakle bića bez hrptenjače, bez mozga i bez samostalnosti. Gmizavci, koji nemaju ni nogu za kretanje ni zubi za žvakanje ni cerebrospinalnoga sistema za bolje snalaženje u prirodi. Sve se njihove ganglije mogu prebrojiti na ručne i nožne prste, ali zato se čitava ta parasitska životinja pretvorila u nerazmjerno veliku mješinu. Gledao sam neke seoske nadriliječnike, kako stavljaju te nametnice na neke ljude, koji su zaluđeni utvaranjem, da imadu previše krvi. Lakoma popilica sva nabrekne od dragocjene tekućine. Onda je nadriliječnici trgaju s tijela pa joj natrag kroz ralje brzo istiskuju još toplu ljudsku krv. Pijavica mora isprazniti svoju mješinu i ostati gladna, da se za nekoliko časaka može ponovno prisisati za ruku, nogu, leđa ili lice kakvoga novoga bezumnika, koji dolazi po lijek k luđima od sebe. Nešto je slično i s vama, gospodo kritici, referenti, recenzenti i kako već dalje glase vaši poštovani i nepoštovani naslovi. Nemate sposobnosti da nečim svojim, nečim samostalnim ojačate duševni život naroda. Zato vas vaši gospodari lijepe kao kakve pijavice na žile kojemu pravomu književniku stvaraocu. Recenzentske se krvopilice hvataju pohlepno

svojih žrtava pa sišu i sišu do opojnosti i do iznemoglosti tuđe životne sokove. Onda dolazi gospodin direktor ili glavni urednik i poput seoskog vidara surovim iscjeđivanjem primorava svoje namještenike, da povrate vruću krv, koje su se nasrkali. No tu se počinje i razlika između seoskih vrača i vaših gazda. Seoski su vrači još i previše pošteni, da bi pomišljali na kakvu trgovinu puštenom tuđom krvlju; a vaši gospodari šalju otetu krvnu tekućinu, koju su izaželi iz vas ili, da bolje reknem, iz pravih književnika stvaralaca, dalje u svijet kao eliksir, fluid, ekstrakt i balzam za jačanje tromih žila, uklanjanje anemije i osvježivanje gnjilih mozgova.

Činilo se, da će se rasprava izroditi u osobne uvrede, a možda i u tvorno razračunavanje. Trebali smo kakvoga Sokrata, da on preuzme taljenje rudače našega nesistematskoga iskapanja i da vatrom svoje analize reducira čistu kovinu od troske i pepela. Ali Sokrata ni Sokratu slična debatera nije bilo. Na sreću bilo je ljudi s humorom. A humor je kamen mudraca i radij, koji može svaku neplemenitu masu u duševnoj ljevaonici pretvoriti u zlato. Humor je ventil, kojim se može regulirati i najnapetiji pritisak; gromobran, koji odvodi bez katastrofe i najubitačniju množinu munjine iz oblaka mržnje i srdžbe u zemlju.

Dok je u društvu zavladao tajac kao glasnik skore oluje, počeo je jedan ljubitelj njemačke književnosti recitirati smiješnom važnošću Heineove stihove o nepovredivosti pjesnika. Promijenio je tek dvije riječi, tako da su njegove strofe glasile:

O Kritiker! Ich meine es gut mit dir
Und will einen Rat dir geben:
Die toten Dichter, verehre sie nur,
Doch schone, die da leben.

Beleid'ge die Götter, die alten und neu'n,
Des ganzen Olymps Gelichter,
Und den höchsten Juppiter obendrein —
Beleid'ge nur nicht den Dichter!

Kad je recitator došao do prijetnje, da uvrijeđeni pjesnik može protivnike poput Dantea strpati u najdublju jamu svojega pakla, već je smiješak oslobođenja igrao na licu većine članova društva. A tu je priliku upotrijebio jedan nazočni liječnik, koji je privukao svoju stolicu među raspravljače i stao razlagati:

— Gospodo, tu sam ja stručnjak. Kada se govori o nesreći na zagrebačkom asfaltu ili o puštanju krvi, onda je rasprava očito skrenula na moje područje. Zato ja kažem ponajprije tebi, pjesniče nesretniče, koji ne ćeš valjda da budeš suh listak na gori: Ako opaziš drugi put kakvu nesreću na zagrebačkom asfaltu, nemoj razvijati nad njom crne zastave, jer će te još i policija kazniti radi izazivanja strke, nego ti lijepo telefoniraj po društvo za spasavanje ili po svećenika i liječnika. A vama, gospodo kritici i recenzenti, kažem, da su danas pijavice postale nemoderne. Zato ne dirajte u njih niti se povodite za njima. Jedino, ako bi tko htio ići na dvoboj, ja bih

mu propisao, neka radije stavi sebi na glavu i na vrat jedno deset pijavica. To je viteškije i časnije nego da vrši nekakve operacije i šaranja sabljama. Možda će od pijavica postati trezniji i pametniji. Nego, koliko sam ja razabrao, vaša je krivnja u tom, što se obrtimice bavite transfuzijom krvi. Ne bojte se, da ću vas prijaviti radi nadrilječništva. Dobrohotno ću vam još dati i dva savjeta za to samaritansko zvanje. Prvo, nitko ne može biti primoran na transfuziju krvi. Drugo, nije svačija krv sposobna za osvježivanje i jačanje svakoga čovjeka. Zato čuvajte se, da u isto vrijeme, dok želite biti dobrotvori i liječnici, ne postanete nasilnici i trovatelji. A moglo bi se dogoditi, da budete i samoubice. Kad bi vas se koji poslužio na primjer krvlju našega pjesnika Jože, bojim se, da bi Joža morao smjesta svoj crni barjak, koji nosi vazda uza se, izvjesiti nad kakvom novom nesrećom, koja bi imala naslov: nesreća izvan zagrebačkog asfalta. A ako bi tko tada htio radi vas kamo telefonirati, preostalo bi još jedino, da vam pozove udruženje za pogrebe, neka vas ono preveze na Mirogoj.

Društvo je bilo oživjelo od općeg smijeha, kojemu su se najposlije pridružili i recenzenti i pjesnik. No ipak su neki žalili, što se rasprava pretvorila u lakrdiju. Jedni su očekivali, da će gledati pred sobom odigravanje kakva dramatskoga mejdana, koji se bio već započeo po turnirskim pravilima pitanjem: S kime imadem čast da se bijem? Drugi su opet ozbiljno željeli da dublje pretresu odnos između pjesništva i kritike, a mjesto toga moradoše da se zadovolje sa nekoliko dosjetaka. Dobra je dakle volja i idilična razigranost društva bila sačuvana, i udvornost nije bila kasnije nigdje osjetljivije povrijeđena, ali je sama stvar ostala neriješena.

II

Sukobi između pjesnika i kritika ne svršavaju se uvijek skladnom katarzom. I najčedniji pjesnik upravit će kojiput svojemu kudiocu riječi Ljutice Bogdana: »Već te moje oči ne vidjele! Nikada te poželjeti ne ću!« A između ratobornijih protivnika vodi se često borba, koja je slična ganjanju rimskih gladijatora po krvavoj areni. Kod toga se nađe uvijek strastvenih i krvoločnih gledalaca, koji jedva čekaju da mogu strmo oborenim palcem tražiti čiju smrt. Kao kod Deli Muse i Kraljevića Marka, tako se ni kod njih rvanje ne završava bijelom ni krvavom pjenom, nego se nastavlja dotle, dok na jeziku teče riječi i u grlu daha. Katkada se pored starinskih noževa iz potaje upotrebljavaju i moderni zagušljivi plinovi. U paroksizmu povrijeđenosti znadu protivnici odbaciti sve navike epsko-herojskoga kodeksa časti i osvanuti pred nama gotovo u slici grabežljivaca iz životinjskoga carstva. Čini se, da im je najmiliji uzor sipa, koja na uzmaku pred progoniteljima zacrni i zaprlja čitavu okolinu. Taktikom sipe znadu se u nas poslužiti naročito obilno Dušan Nikolajević i Miroslav Krleža, koji su prvi literarni rekorderi u profesiji psovanja.

No makar koliko zazirali mnogi književnici stvaraoci od kritika i recenzenata, makar im u razdraženosti htjeli priznati za stvaranje kulture samo onoliku negativnu zaslugu, koliku imadu buhe, uši i druga gamad za održavanje čistoće i zdravlja, ipak je kritika opravdana i nužna ne samo u pjesništvu, nego i u svakoj ljudskoj djelatnosti. Gdje nema kritike, nema ni

napretka. Zloupotreba kritike stvara Momuse i Terzite, ali nestašica bi kritike predala svijet u vlast falzifikatorskoga sljeparstva, cezarskoga ludila, grafomanske nametljivosti, klijentskoga laskanja i ropske puzavosti. Odnos između književne produkcije i kritike nije odnos između svjetlosti i sjene, lica i naličja, samostalna stvaranja životnih sokova i parasitizma, nego odnos između akcije i refleksije, prakse i teorije, ekstremnosti i zlatne sredine, slobode nuđenja i slobode odabiranja. Razborita kritika jest najsnažnija afirmacija sređene čovječnosti.

Naravno, u samoj književnosti vremensko prvenstvo pripada pjesništvu. Ali i elementi književne kritike začeli su se onim časom, čim su slušaoci i uživaoci pjesama i priča stali razmišljati o svojim dojmovima i klasificirati pjevače i pripovjedače po njihovoj darovitosti. To je bilo davno prije izuma pisma. Pjelništvo je dio ljudske prirode, zato se ono rodilo odmah u prvo doba čovječanstva, a s njime se zajedno javila i kritika kao zaštita protiv jednostrana i pretjerana magijskog zarobljivanja pomoću mašte. Javila se i kao izjednačivanje i usklađivanje spoznajnih, osjećajnih i voljnih sposobnosti, kao poticaj za razvijanje i usavršivanje pjesničkih vrsta, te kao filtar ideja, nacrta i težnja, koje su izlazile iz najosnovnijih ljudskih nagona i potreba. Bile forme pjesničkoga stvaranja kakve mu drago, pojavljivali se stvaraoci pjesništva u bilo kojoj socijalnoj strukturi, kritika je i kod najprimitivnijih plemena provodila uvijek selekciju onoga, što je bilo najprimjerenije.

Ni poslije izuma pisma nijesu se predstavnici i elementi kritike bitno promijenili sve do današnjega dana. Kritički je suverenitet ostao u glavnom podijeljen između pjesnika, učenjaka i publike. Utakmice starih helenskih pjevača i prosuđivanje slušalaca stvoriše Homera. Nagrađivanje najboljih tragedija i komedija u Ateni dalo je povoljne uvjete za razvoj Eshila, Sofokla, Euripida i Aristofana. U kazališnom odobravanju i negodovanju, koje se na isti način održava već par tisućljeća, vidimo neprekidnu rijeku, koja je izbrusila i zaokružila poput uglađena kamenja mnogobrojne dramske sadržaje. Demokratski ustav kritike, koji daje pravo odluke i publici, nije bio posve ukinut ni onda, kada su pjesnici provodili selekciju svojih redova i djela bilo pod okriljem rimskih Mecenata, bilo kao dvorski ljubimci sredovječnih protektora trubadurske poezije, bilo u zatvorenim krugovima tako zvanih olimpijaca i akademika. Pa premda se događalo, da je mjesto Sofokla i Aristofana znao biti nagrađen kakav Filoklo ili Kratin, premda se na gdjekoji feudalni dvor uvukao mjesto Horacija kakav hvastavi Bolan, i premda je publika često pozdravila pljeskom kakvoga Kotzebua, koga je trebala potjerati s literarne pozornice patlidžanima, gnjilim jajima, zviždanjem, psikanjem ili barem najsnažnijim svojim oružjem, bojkotom: ipak je vjetar kritike najposlije raznio s literarnoga gumna pljevu, a ostavio na njem u glavnom pravo zrnje.

Diobom rada i umnažanjem, književnih vrsta stao se u odmakloj eri pisma postepeno odvajati iz redova publike, učenjaka i pjesnika književnik kritik, koji se nije više zadovoljavao samo prirođenim ukusom, nego je htio da se što bolje specijalizira u prosuđivanju književnosti. Isprvice se književnik kritik našao udružen u istoj osobi s filozofom, retorom, gramatikom,

povjesnikom ili samim pjesnikom. Na Aristotelovu »Poetiku«, na Horacijevu poslanicu »O pjesničkoj umjetnosti«, na Varonov spis »O jeziku« i na druge veće ili manje starinske pokušaje pjesničke, gramatičke i stilističke sistematike nadovezaše svoje genealogijsko stablo nebrojeni korifeji sredovječnih i novovjekih književnih pokreta i programa. Dok se iz teoretskog dijela pjesničkoga i drugoga umjetničkoga istraživanja razvila najposlije posebna disciplina filozofije, za koju je prevladalo ime estetike, dotle su praktičnu stranu pjesničke klasifikacije preuzeli kritici, koji su u 19. vijeku definitivno izradili svoju samostalnu književničku individualnost i fizionomiju. Imena Bjelinskoga, Brunetièrea, Brandesa, Bahra, Barrésa, Crocea i mnogih drugih kritika osiguravaju kritici posebno mjesto među književnim vrstama. Tko bi htio danas da kritike književnike izbaci iz literarne države, latio bi se bezuspješnijega posla nego filozof Platon, koji je takvom kaznom htio da onemogući Homera.

Imade jedan razlog, koji daje naoko pravo pjesnicima, da rad kritika drže inferiornim i parasitskim. Pjesnici znadu reći: Mi samostalno pretvaramo neobrađenu građu u umjetninu, a kritici ne mogu to da načine, nego stvaraju svoje umjetničko djelo pomoću nas. Oni su dakle dalje od umjetnosti nego mi, oni su naši parasiti. Takvo nas umovanje podsjeća donekle na Platona, koji je učio, da je slikar dalje od istine nego stolar, jer stolar izrađuje predmete, koji su barem sjena svijeta ideja, a slikar, koji izrađuje otisak ovoga pojavnoga svijeta, daje ljudima tek sjenu sjene. U obadva se slučaja radi o istoj dokaznoj pogrešci, naime o krivoj supoziciji. Niti je istina, da postoji Platonov konkretan svijet ideja, niti je kritika po svojoj biti umjetnina. Doduše, kritik može napisati ocjenu sa svim rekvizitima umjetnosti, ali je umjetnički elemenat kod toga tek sredstvo za prvotnu pojmovnu svrhu. Zato se njegovo djelo, koliko je prava kritika, može nazvati prema Croceu »un fatto intellettivo«, a ne »un fatto intuitivo«. Kritik umuje, t. j. reflektira, analizira i sintetizira, a kad bi se odrekao te poučne svrhe, onda bi prestao da bude kritik.

Budući da je velik dio kritika u mladosti stvarao beletrističke proizvode slabije vrijednosti, to je publika vrlo sklona da tu vrstu književnika drži propalim pjesnicima, koji su se u svojoj nemoći bacili na takvo područje rada, gdje mogu visoko dizati glavu i grdnjama ogorčavati život sposobnijima od sebe. Zloba, umišljenost, zavist i nesposobnost stvaranja bili bi prema tomu glavni konstitutivni elementi kritičke duše. Bez ikakve se pronicavosti može uvidjeti, da i taj prigovor potječe iz istog izvora kao i prijašnji. No ako je istina, da kritika ne mora biti umjetnina, onda je jasno samo po sebi, da se za nju ne traži ni onaj isti dar, koji pjesnika čini pjesnikom. Dovoljno je, ako kritik imade od pjesničkog dara toliko, da može receptivno primiti u dušu svu raznolikost pjesničkoga stvaranja i sve to objektivno prosuditi. Nije dakle nužno, da kritik bude i sam pjesnik. Šta više, pjesnički dar znade biti katkada i zapreka objektivnoj procjeni pjesničkih djela. Doista, rijetko tko može biti tako nepravedan kao pjesnik prema pjesniku. Figulus figulum odit.

Pravi kritik morao bi držati najvećom pogreškom, kad bi se ogriješio o istinu i pravednost. A upravo iz redova pjesnika proglašeno je načelo, da

kritika ne mora ići za objektivnošću. Pjesnik Baudelaire, za kojim se povode i danas zastupnici artizma u kritici, napisao je na jednom mjestu, da kritika mora biti »strančarska, strastvena, politička«. Wilde, koji je također držao, da kritika mora biti »stvaralačka umjetnost« t. j. dio beletristike, bio je svakako manje pretjeran, kad je napisao: »Prvi zahtjev za kritika jest temperamenat«. Ipak se i Wildeova oznaka kritike kao »stvaranja iz stvorenoga« dade uz njegove artističke pretpostavke vrlo lako preokrenuti u ekvivalenat parasitizma.

III

Poput svakoga velikoga carstva raspala se i književnost novijega vremena u književnost u užem smislu riječi, u znanstvenu književnost, u publicistiku i žurnalistiku. Kritika, koja je istom izašla iz mladenačkog doba, nije također ostala pošteđena u tom procesu diferencijacije, jer i u njoj možemo razlikovati trajnije kritičko stvaranje od efemernih recenzija i referata. Običajne reklamne neiskrenosti i primitivne reprodukcije subjektivnih dojmova kod čitanja književnih djela ne idu uopće ni u uži ni u širi opseg kritike.

Pravi kritik nije nikakav parasit, nego samostalan stvaralac. Ne može se nazvati kritikom onaj, koji pod dojmom kakve lektire držeći se prve osjećajne reakcije napiše makar koliko članaka, poskorupljenih paradoksnim ispoređenjima i začinjenih citatima najljepših tuđih stihova i rečenica. Pravi kritik mora da kritikuje. A to ne može činiti, ako ne prati savjesno razvoj svih faktora koji utječu na stvaranje književnosti. On ne smije nikada promatrati djelovanje savjesnih pjesnika izolirano. Treba se uživjeti u psihologijsko doživljavanje umjetnine, kako se ono očituje i kod stvaralaca i kod uživalaca. Treba promatrati pjesnička djela u vezi s čitavom individualnošću autora. Poznavanje svih suvremenih strujanja, bistar pogled u prošlost, oštroumna prognoza za budućnost — sve su to potrebiti uvjeti, da kritik može biti pravedan klasifikator pjesničkoga stvaranja. Takav sudac zaslužuje onda i to, da bude posrednik između publike i pisaca, da daje pobude za iskorenjivanje loših i usavršivanje dobrih svojstava književnika, te da veže međusobno različite epohe, generacije, narode, tehnike i smjerove.

Nekada je lingvističko ocjenjivanje bilo glavno područje kritike ne samo kod nas, nego i u cijeloj Evropi. Danas smo pali iz krajnosti u krajnost. Mnogo su krivi nehaju za jezik i naši stari filolozi. Gramatici su htjeli okovati književnike preteškim negvama propisujući im, da smiju upotrebljavati samo one riječi, fraze i konstrukcije, što se nalaze u Vuka i u drugih nekih naših primitivaca, koji nam nijesu mogli ni izdaleka ostaviti takvo jezično blago, koje bi moglo obuhvatiti svu bujnost modernog spoznavanja, osjećanja i izricanja. Čistunci su opet znali govoriti, da izgone iz govora vragove barbarizama, a pokušavali su često da izagnaju iz naše glave najnužnije pojmove. Kod tog ne samo da nijesu poznavali produbljenih modernih teorija o jeziku, nego su zaboravili i ono starinsko pravilo Horacija:

> Multa renascentur, quae iam cecidere, cadentque
> Quae nunc sunt in honore vocabula, si volet usus,
> Quem penes arbitrium est et ius et norma loquendi.

Ipak sve to ne opravdava mnogih današnjih jezičnih nakaza, koje nastaju i u originalnim djelima, a naročito u prijevodima, radi nepoznavanja najosnovnijih gramatičkih i stilističkih paragrafa. Ako je sramota biti slikar, a ne poznavati boja, onda se ne može oprostiti ni književnicima, koji se ne staraju za pravilnost, ljepotu, obilje, snagu i čistoću jezika. Istina, originalan stvaralački rad pomiče razvoj jezika promjenama i dopunama neprestano naprijed, ali se na takav rad mogu uspješno dati samo oni, koji upoznaju najprije rezultate dosadašnjih jezičnih stručnjaka i koji prodru potpuno u duh jezika.

Mnogo se čuje riječ, da pjesnička kritika mora biti estetska. To je istina, ali ono, što nam se danas daje pod estetskim imenom, nije obično ništa drugo, nego primijenjena psihologija. Kada se govori o šarolikosti pjesničkih ugođaja, o veliku mnoštvu emocija, o slaboj ili neodoljivoj dinamici čuvstava, o plastici fantazijskoga kombiniranja, o burnu ili tromu ritmu, o napetoj zanimljivosti, o afektima, strastima, žudnjama i nagonima, o zorovima, o motivaciji, o ćudi, temperamentu i karakteru, to mogu biti dokazi vanredna razmaha kritičkog interpretiranja i ocjenjivanja, ali sve su to više ili manje psihologijski pogledi, a koliko se govori o oštroumnosti opažanja, o dijalektičnoj okretnosti raspravljanja i razmatranja i o vjerojatnosti vremenskog i prostornog nizanja događaja, tu nam nije potrebito da idemo dalje od logike i metafizike.

Na koncu nam se nameće pitanje: Na čem ostaje estetika? Čini se, da je to još uvijek država bez stalnih granica, jer se za njezin teritorij, podanike i zakone otimaju starije susjede i suparnice ne samo s filozofijskoga kontinenta, nego i iz Polinezije pojedinačnih znanosti i Mikronezije vještina. Neki bi htjeli da osude estetiku na životarenje o kruhu i vodi dodjeljujući joj tek raspravljanje o tehnici umjetnosti, no drugi misle, da se ta osuda mora, barem koliko se tiče pjesništva, pretvoriti u potpunu smrtnu kaznu, jer da se propisi o beletrističkoj kompoziciji i klasifikaciji zatim o tropima i figurama, o stilu i kongruenciji mogu posve lijepo svrstati i u proširenu poetiku. Ipak je umjetnost tako uočljiva i neraskidljiva cjelina, da će ljudi stvarati za nju uvijek posebnu granu filozofije, koja će prije oduzeti drugim naukama ono, što njoj pripada, negoli će poetika, stilistika, nauka o kontrapunktu, nauka o crtanju i graditeljstvu i slični priručnici provesti njezinu diobu i uništenje. Jačanjem estetike podići će se nanovo i ugled pravih estetskih kritika, koji će morati da rehabilitiraju u prvom redu prezrenu i izobličenu ljepotu. Udružujući objektivne elemente ljepote sa subjektivnim proživljavanjem uzvišena, dostojanstvena, tragična, komična, dražesna i drugih izvora estetskih čuvstava i raspoloženja moći će upravo kritici induktivnom metodom stvoriti najjače temelje produbljenoj filozofiji umjetnosti i estetici. Danas je svakako začudno, da većina estetičara ne navodi u svojim djelima gotovo nikakvih indukcijskih premisa, nego bez obzira na stvorena umjetnička djela stvara odmah za sve umjetnosti opće zaglavke. Naravno da na taj način sve estetske norme dobivaju oblik ili prividnost samovolje i apriornosti.

Poezija ne postoji sama za sebe u odijeljenu carstvu. Poezija kao neka impregnacija cijeloga života djeluje svestrano, jer je ona samo posebna

transformacija svih duševnih energija, koje pokreću čovječanstvom. Zato se pjesnička kritika ne može ograničiti jedino na ono, što čini differentiam specificam pjesništva. Premda su neki kušali da kritiku ograde ekskluzivnim kineskim zidom larpurlartizma, ipak je svestrani život lako preskočio te igrarije i sam sebi uzeo svoja prava. Najobičnija mjerila, kojima se prosuđuju pjesnička djela, jesu osim lingvističkoga, psihologijskoga i estetskoga još religiozno, etičko, filozofijsko, nacionalno-patriotsko, socijalno, a kojiput i političko. Velika raznolikost i drugih aksiologijskih gledišta, istraživačkih metoda, polaznih tačaka, stilskih ekspresija te temperamentnih, karakternih i naturelskih osobina daje kritici gotovo nepregledno bogatstvo manifestacija i konstatacija. U refleksivnom području može nam kritika dati isto onoliko varijacija kao poezija u području emocionalnom i plastičnom, a osim toga sva su gotovo artistička sredstva izricanja pristupna i kritici.

Čovjek je ušao u poeziju sa svim mnogolikim manifestacijama životne kompaktnosti. Instinkti i nagoni kretanja, znanja, hrane i erosa, zadovoljavanje težnja za istinom, dobrotom, pravdom, slobodom, ljubavlju i spasenjem, borba za održavanje očinskih, materinskih, djetinjih, bratskih, sestarskih i rodbinskih veza, pobjede i porazi u stvaranju zvanja, klasa, naroda i država, — sve te i bezbrojne druge konstante idu kroz prostorne i vremenske promjene kao trajni poticaji i etike i estetike u svijetlu ili mračnu nimbusu snažnih, lijepih, herojskih, plemenitih, kreposnih, prezrenih i orobljenih pojedinaca i mnoštava.

Osim praktična života utječe na poeziju i nauka. Ozbiljni literarni pokreti i smjerovi, kao na pr. romantika, realizam, idealizam, simbolizam, tražili su svoju fundaciju i u filozofijskim, socijalnim i drugim sistemima. Pa i sami oni smjerovi, za koje se činilo, da su plod čistog artizma, morali su da se oslone na znanstveno uporište ili su se pretvorili u neozbiljnu igrariju, kao na pr. dadaizam i zenitizam.

Radi svega toga nameće se kritici neotklonljiv zahtjev, da ne bude jednostrana, nego svestrana. Larpurlartisti su kušali da se ogluše tomu, ali su time često postali literarni strančari, kriomčari i falzifikatori. Kod onih naime autora koji im se nijesu sviđali radi religioznih, filozofijskih, etičkih i socijalnih nazora, uvećavali su ili izmišljali artističke nesavršenosti, samo da ih tobože s estetske strane utuku, a kod svojih sumišljenika zatvarali su oči i pred većim formalnim omaškama, jer su htjeli da ih podignu kao propagatore svojih načela. Tu je potrebita viteška otvorenost. Treba napustiti larpurlartizam i onda novu teoriju dovesti u sklad s opravdanom svestranom praksom. Nijedna ljudska djelatnost nema prava tražiti od nas, da je prosuđujemo samo po njezinoj specifičnoj diferenciji, pa je posve logično, da toga prava nema ni poezija. Najzad to ne bi bilo za nju ni časno, jer bi joj se time davala kud i kamo manja vrijednost, nego što je ona imade u životu.

Otkako je Hegel u svojim »Predavanjima o estetici« održao posmrtni govor umjetnosti, javljalo se u Evropi svakog decenija po nekoliko vizionara, koji su naviještali skoru propast pjesništva. Različni su bili krvnici, koji su imali izvršiti tu justifikaciju. Jedanput je to bila politika, drugi put

filozofija, treći put industrija itd. I kod nas je gdjekoji Jona napisao nekrolog i spremio mrtvački lijes za pjesničko stvaranje. Lijes može ostati u kakvom muzeju, ali mrtvaca, kojemu je on namijenjen, neće biti sve do konca vijeka u njemu. Dok živi ljudski rod, živjet će i pjesništvo kao najrječitiji dementi Hegelovih riječi: »Misao i refleksija pretekoše lijepu umjetnost... Umjetnost u svojem najvišem određenju jest i ostaje za nas prošlost.« Ne možemo doduše pjesništvo stavljati na žrtvenik, pred kojim bi morale sagnuti koljeno sve druge ljudske djelatnosti. Šta više, valja priznati, da su neke manifestacije ljudskoga duha uzvišenije od pjesništva. Ali misao i reflekcija ne dolaze ni u kakav sukob s nijednom pravom umjetnošću. Tomu je najbolji dokaz kritika, koja je pozvana da zajedničkom suradnjom s pjesništvom vodi ljude do sve većega savršenstva vršeći svoj dio posla u formiranju njihove svijesti i savjesti.

ZVONKO KUHAR:

NAŠ MLJEKAR

Svakoga nam jutra iz sela donosi
Miris naših njiva, pozdrav bijelih kuća;
Za žutim klobukom poljski cvijet nosi,
U jutarnjem zraku kupa svoja pluća.

Njegov snažni fićuk cestama se ori,
Njegov laki korak odzvanja duž druma;
Lice mu se blista, tijelo mu gori
U zlatnom otsjevu probuđenih šuma.

Pa kad dođe u grad građani još sniju,
A nebo se žari, zadah zore struji,
Kuće se crvene, dimnjaci se smiju,
Dok cestama plavim radost zvona bruji.

ZANE KUKEŽ:

VRABAC JE U ZORU NEŠTO CVRKUTAO

Pred prozorom mojim cvrkutao je vrabac
Cvrkutao u vlažni dan, —
O, kako je tužan tvoj cvrkut, o kako tužan — — —
Boli ko davni san!...

Kad se otvaraju kapci neće nitko da cvrkut tvoj sluša, nitko neće —
On nosi jesenju bol —
On je ko i plač sirota u kućerinama
Ko mol...

REMETA:

DETALJ SA GLASINCA

I

Nezir-aga Čehajić, seljak vrlo sitan i veoma sijed, voli, kad je večer tiha i kad sjene pridolaze neosjetno, jer onda reljef stadâ na brdu Hrabar poprima najčudnije boje, najljepše stavove, najefektniji izraz. Jer onda može i njegova spora, staračka misao da otka najneobičnije sne o stvarima, što ih oko otkrije.

Star je on čovjek, mnogo zna i mnogo misli.

Pada večer i vjetar duva u njegovu kosu.

— Gdje li se ustavljaju — misli on — ti vjetrovi, što struje niz brežuljke?

Jata ptica lete nad njegovom glavom i stresaju prvi mrak. Njegove izbrazdane ruke dodiruju lice, koje je vjetar dodirnuo. Prsti osjećaju smežuranu kožu i bezbroj bora.

— Oronuo sam, — kaže on u sebi — koliko je samo sunca zagledalo u moj obraz!

Oči blude u daljini: Sve livade, sve same livade, zatim otkosi, šuma. Veliki bijeli drum, mnogo isprevijan, u večernjem hladu. Na njemu samo jedna kola, stoje, šta li; ne vidi se. Dubodolina već puna magle, koja tamni...

— Kolike prostore Alah ima! — misli on.

On sjedi kraj ograde i njiva njegova dolazi do Vukovićevih livada. Dodiruje upravo onu neokošenu, musavu, koja tako grubo vrijeđa harmoniju zelenih otkosa. Oboreno, neskresano stablo pojačava depresivni izgled livade.

— Zašto ga ne odvezu, ne spale?

Blude njegove oči duž ogradâ, niz otkose. Blude njegove oči, i zatim se ustavljaju sasvim blizu, na zatiljku žene, koja sjedi na Vukovićâ livadi, na deblu, s rukama skrštenim. Sjedi samo dvadesetak koraka od njega i cio dan bez pokreta.

— Što li to snuju njezine misli? Doći će skoro noć, zar ne će biti mrak težak za njezina uska, svinuta ramena?

Bezbroj puta danas projurila mu je mozgom misao na nju.

Dolazim nijemim koracima do njega, govorim njegovu misao:

Pitam ga: »Zašto se ne kosi livada i ne siječe stari panj?«

Pitam ga: »Tko je ta žena, što cio dan sjedi tu bez micaja?«

II

Brijeg sâm, visok i ogolio! Bez grana, koje bi pročišćavale zvuk vjetra! Ništa ne treperi u suncu, niti zimi ima na čemu da se oblaci zaustave ili da u njem procvjeta! — Samo kratka trava, kamenje, zemlja, koja se gdjegdje runi...

Malo niže, ispod druma, koji ga presijeca, posve je drukčije: lelijaju breze na cijelom predjelu, koji je utonuo. Vidi se daleko. Uvečer su tu

skupljeni svi šumovi! Čuje se bdijenje selâ, i polagani hod stadâ, koja idu na pojila! Lavež! Nekoliko žižaka na obroncima! Dubinu je prigušio zvjezdani sumrak!

Tako je dolje ispod državne ceste.

*

No kad je visoki hrast osjenjivao ovu uzvisinu, ovaj brijeg, sve je imalo svečaniji izgled. Mnoštvo je sunčanih zraka kliktalo u vrhu njegove krošnje i mjesec je zastajkivao nad njegovom širinom. Bio je ispucao, visok, gord. Šumio je od svitanja. I kad bi ptice zaspale, on je šumio. Rastao je na vrhu brijega. Činilo se: samo par lakata za njim je nebo. Zato i jest tako snažno rudilo u njegovim granama i njegov šum je imao ljepotu pjevanja.

Hrast braće Vukovićâ!

Nosio je biljege njihova urezivanja. Sjećao je svojim polomljenim granama na ono doba, kad su mu za najvećeg hujanja sjedjeli u vrhu.

Smioni već kao djeca, ličili su kasnije na one gorštake iz pričâ, što su zamirale u krovinjarama. Nije li i iz njihovih očiju sjao bijes i odlučnost i ponos? — Snažni kao bregovi, uspravni i kratki, nisu li jahali ponosnije od begovâ?!

Zar je jedanput pala riječ?

— Ponosni su! Tako hladno i drsko ponosni!?

No oni su bili dobri ljudi. Mnogi su ih voljeli. Pa zar se naprosto moglo reći, da im je i pogled primjerice bio uvijek tako krut? Zar je mogao tako reći netko, tko je znao prepoznati blijesak nježnosti u ljudskom oku? Oči ne lažu: sve je jače od ponosa! — Bar u trenucima . . .

*

Vrijeme je teklo neprekidno, neosjetno, u oblacima, u vjetru, u suncu i u mrakovima. Nekoliko puta buknuše žita, nekoliko puta ponesoše voćnjaci. I bi proljeće, kad najmlađi od njih posta snažan i lijep!

Mladen je imao sedamnaest godina!

Bio je manje mrk, no braća, i imao manje opor glas. Mladost je vodila svaki njegov korak, i mladost je kliktala u svakom njegovu zamahu. A mladost je kao ljetni oblak, koji se, i kad je tmuran, sja na rubovima; i kao proljetna šuma, koja i za najvećeg vjetra pupi i lista. Ni gajevi, koji zelene; ni radost travâ, koje niču; ni najljepši prelivi jutarnjih karmina nisu ni sjenka onoga, što je mladost.

Da li je onda čudo, što jednoga dana izletje Spasojeva Jovanka na drum pred kuću, da čuje, tko pronosi tako zvonke korake zorom kroz njihovo selo?! I zanesena nečim nepoznatim što stade kao ukopana, ne dospjevši ni usne sklopiti, ni ruku spustiti ni očima oduzeti toliku puninu dječjeg iznenađenja?!

I da li je čudo, što stade i on, ne vjerujući, da je moguće vidjeti išta, što bi bilo ljepše od ove djevojke tamnih, velikih očiju i bijela lica?!

— »Lijepa si!« — reče on uzbuđeno.

— I otada je svaki sumrak očekivao njegove korake . . .

*

Poslije je došlo vrijeme kad je veliki grad gradio bezbrojne kuće i trebao snažnih ruku. Išao je i on, kao i mnogi što su išli. »Kad se vrati,

Jovanka će ga čekati. S novim odijelom biće ljepši, jesen će plodovima nasuti njegove hambare i ispuniti kuću. Tada će zovnuti Jovanku, da pođe s njim.« Tako je mislio.

Išao je i nosio jednu nevjerojatno veliku žalost u grudima. I kad je jednog ljetnog dana ugledao široku, neravnu plohu kućâ, nad kojima su mujezini pjevali i zvona zvonila; i gdje je bilo toliko šarenila i glasova, i tako čudnovata izmješanost visokih kuća sa sasma pocrnjelim, nagnutim i smrdljivim krovinjarama, gdje su bili dućani, berbernice i kavane — njega to kao da nije ni odbijalo, niti je izazivalo želju da to gleda! Ne, nije izazivalo želju da to gleda! Samo je htio sjesti negdje i zaboraviti misli, koje su ga salijetale. Prva, spontana želja! — Ne misliti ništa! — I taj osjećaj je potrajao cijelo vrijeme njegova boravka, taj osjećaj nekakva straha pred pitanjima, u koje bi se njegova misao mogla zaplesti. Zar bi mogao naći snage da izdrži beskonačnu duljinu ljetnoga dana, ako bi mu budna svijest svaki trenutak zastrla čežnjom i bolom? Zar bi mogao čekati, da dokonča smjena četrdeset noći i četrdeset jutara, vrijeme, koje je on imao ostati?

*

No kad se povratio s mislima, kojih jednostavnost i snagu nije presjecala vizija velikoga grada, Jovanka ga nije čekala.

Večer je, zar možda još radi?!

Nije radila.

Gdje je?

Rekao je putaru Bajri, da će iz Sarajeva poći dva dana za njim; zar nije isporučio?

Gdje je? U Savkinu hanu? Ne. Pred njegovim duševnim pogledom pala su vrata svih domova i on nije ništa vidio. Čežnja mu je odvela oči niz puteljke, preko livada i bregova: nije ništa opazio.

Tada se okrenu i problijedi.

Pred hanom je sjedio Ahmet Kovčalija i s potsmijehom susreo njegovu čežnju.

Mladen se strese kao od groznice i pođe.

Potsmijeh je bio u tako velikoj opreci s otkucajima, koji su ubrzano odzvanjali u njegovim grudima, da je ponos bijesno odgovorio na odluku potsvijesti, srca i uma, da još noćas treba naći Jovanku:

— Ne, neću ići!

I dok je zamicao puteljkom idući lagano prema svome selu, pade duboka zvjezdana noć i mjesec zaplovi modrinom.

Brat mu je dolazio ususret razmahujući široko:

— Mladene, jesi li ti to?

— Ja sam — kazao je Mladen.

*

Nije otišao. Noć je bila divna, no on nije otišao. Ima potsmijeha, koji su teži od uvrede. Ponos je vrlo oprezan pred očima, koje s nasladom očekuju čas slabosti, da se narugaju. Kovčalija ga doista neće vidjeti. Sa još četrdeset dana opasaće svoje srce, ako je do toga, ali noćas uistinu neće otići. Sjedio je tako kraj plota na panju odmah uz kuću. Sjedio je i mislio, kako noć prolazi. Mjesečina titra na obronku, tu, pred njegovim očima. Ali kako

da vidi?! — Kuća pravi sjenku i dodiruje ga njome. Ni to ne vidi. Pa i šta je stalo duši, koju sumnje muče, što jedna sjenka pokušava zastrti njegove oči i donijeti mu san? Kao da i san ne bi postavljao ista pitanja, kao što ih i njegovoj budnoj svijesti donose beskrajni prostori u mjesečini! — Gdje li je sada Jovanka? Što je moglo usporiti njezin laki hod, da ga njene drage oči ne sretnu na drumu pred selom, kako je poručio? Zašto mjesto njena pozdrava drzak potsmijeh? — Kovčalija je lopov, razbojnik — zna se — pa on da mu se potsmjehuje! — Zašto ne rekne, ako ima šta; zašto ne otvori usta, pa ako jest nešto, jest! — Ali šta jest?! — Sreo je Petra Ilića, Sarupa, Spasoja, sreo je Jevru, ženu Spasojevu, pa svi samo kao i uvijek. — Zar je Ilić nečija kutija, da šuti o onom što zna?! — Ili zar ne bi cijelo selo bilo načičkano potsmjesima i cio drum brujao od prozirnih upadica?! — Pozna on dobro sviju, cijelo selo, i svoje i njezino!...

Tako je noć prolazila.

A kad je već svanulo, braća su ga zvala, da pođe s njima sjeći veliki hrast na brijegu. I pošao je ne osjećajući vlagu, kojom je jutro poškropilo njegova ramena, leđa i kosu. Trebalo se micati, trebalo je pokušati ugušiti brujanje misli, koje su sve bučnije prolazile njegovim mozgom! — Nije pitao, zašto sjeći baš taj hrast, koji je osamljen nadvisivao svu krajinu, kad nije bio ni truo, a Vukovići kraj tolikih šuma doista to nisu trebali činiti, da bi dobili drva, ili da bi imali veće površine ledine. Sjekao je snažno i bodro, jer je bio mlad i jak, no vidjelo se kao da svaki njegov kret prati neka misao. Činilo se, kao da njegove oči ne vide, gdje pada udarac, gdje otskače isjeklina. Činilo se, kao da njegove uši ne čuju šum, kojim pucketa stablo, koje se poteže i koje se ruši. I kao da nije njemu upravljen krik prepasti braće, koja viču: »Bježi, bježi, Mladene, hrast pada!« — on sprema novi udarac, zamahuje. Tada naglo i njegovo lice odrazi zabunu, i on pravi zakašnjeli otskok.

Krošnja šumi u padu...

Posljednji pjev njegovoj mladosti! — Ljepše opijelo, no što je bio beskrajno tužni plač narikača, koji je cio dan zatim titrao u vazduhu...

III

Nezir-aga Čehajić, seljak, star čovjek, pozna svaku stvar unutar obzora, koji ovdje nije malen. Pozna svakog čovjeka, svaki događaj.

Pitam ga:

— Zašto je Mladen dopustio, da na njega pane hrast? Ta bio je tako brz i okretan i trebalo je samo dva koraka u stranu?

Pitam ga:

— Je li istina, da već treću godinu ničija noga ne stupa na tu livadu, nego samo o godišnjici dođe Jovanka i sjedi?

Nezir-aga je bez sumnje najpametniji čovjek na Glasnicu. Ali on ne vjeruje u ljubav, koja smućuje um.

I ovo, što je ispričano, nije od njega.

DR. DRAG. ĆEPULIĆ:

DOSTOJEVSKOGA »SELO STJEPANČIKOVO« I MOLIÈROV» TARTUFFE«

U njemačkom časopisu za žive jezike »*Neuere Sprachen*« piše Margarete Haas (iz Zwickaua) u broju od srpnja 1932. o gornjoj temi. Želim se na to pisanje osvrnuti i, što je potrebno da se popravi, popraviti, odnosno želim u tom druge neke poglede iznijeti negoli su pogledi gđe. Haasove.

Ona najprije ističe, da Dostojevski »jednom odabire predmet i problem, koji je prije njega Molière dramski obradio« (str. 301) i onda veli: »u vanjskoj gradnji drži se« Dostojevski »kako se čini, s naglašenom namjernošću Molièrove komedije« (302. str.), te ističe pri tom paralele i razlike (Abweichungen) između romana ruskoga modernoga pisca i komedije francuskog klasika. Zaključuje time, da je Dostojevski u svemu dublji; Molière ostaje na površini; Molière ne zna nego da se smije, u Dostojevskoga ima na dnu svega boli. I najvažnije od svega jest to, da Dostojevski pokazuje »psihološku nadmoć« u svemu (str. 305.)

Da samo ukratko najprije navedemo sadržaj obaju djela. Vidjećemo, da paralelizam nije potpun ni toliki, koliko ga ističe gđa. M. Haasova. On je, kako se vidi, više vanjski, ali je ipak i nutarnji. Evo dakle sadržaja obaju djela.

Tartuffe je neki lupež, sumnjivi tip koji je iskretanjem i obaranjem očiju i uzdisajima na pragu jedne crkve svratio na se pažnju bogatoga buržuja Orgona i ovaj ga uzeo k sebi u kuću. Taj se licemjer tu za kratko vrijeme učinio gospodarom svake kretnje i svake riječi, a izdaje se za propaloga plemića koji je nebrigom za zemaljske stvari u brizi za nebeske stradao bez svoje krivnje. Uz Orgona zaljubljena je u njega i mati mu Mme Pernelle, i ona je od Tartuffa zaglupljena. Protiv Tartuffa su brat Orgonov, Cléatne, žena Orgonova, Elmira, služavka Dorine i djeca Orgonova iz prvoga braka Damis i Marianne. Ne koristi govoriti Orgonu, on pače hoće i svoju kćer Mariannu dati Tartuffu za ženu, premda ova voli Valèra i spremna je na samoubistvo, ako je budu silili da uzme Tartuffa. Dorine smišlja plan protiv Tartuffa. Žena Orgonova Elmira traži sastanak s Tartuffom; ovaj je pri tom neoprezan i odaje se kao sjetilan čovjek, koji žudi za Elmirom. No kad se to otkrije, Tartuffe hini kajanje, zove sebe najpogrdnijim smećem i tako zaludi Orgona, da mu ovaj unatoč svima prepisuje svoje bogatstvo. Pače mu preda neke spise jednog političkog bjegunca, što ih je čuvao kod sebe. Kad Elmire udesi novi sastanak s Tartuffom, i ovaj joj očituje ljubav, a pod stolom sakrit mora to sve da gleda muž joj Orgon, Orgon napokon progleda. Ali Tartuffe sad tjera iz kuće Orgona, jer je sve na njega prepisano, on pače predaje, kao tobože odani podanik, one papire u ruke vladaru. Orgon bi propao: žrtva licemjera koji je u njegovoj kući zastupao »moral« i interese »neba«, da se naužije ugodnosti ovoga svijeta. No međutim vladar sazna za pravo stanje stvari i Tartuffe, poznati zločinac, bude uhapšen u času kad je on htio dati uapsiti Orgona.

U »Selu Stjepančkovu« ulogu Tartuffovu igra neki glupak, ali pun lude svijesti o svojoj tobožnjoj superiornosti, o svojoj plemenštini, kulturi i moralu, Foma Fomić. Došao je u kuću kao lakrdijaš, kao što je Tartuffe kao neki prosjak. I on posve zaglupi generalicu Krahotkinu i, po njoj je sad u pandžama kretenovim i njen sin pukovnik Jegor Iljić. Ovo je dobra duša i samo traži da svagdje nađe dobro. I on vjeruje u veličinu onoga kretenskoga tipa koji terorizuje cijelu kuću generaličinu. No Foma jednom zgodom špijunira Iljića koji hoće da uzme za ženu plemenitu Nastenjku, a Foma to želi osujetiti. Kad vidi u vrtu, kako je Iljić nju poljubio, i stoga je u društvu napane kao propalu ženu, Iljić ga baca kroz vrata napolje usred nevremena i oluje! Ali se Foma, kao ni Tartuffe, ne da. Foma sad vidi da treba malo popustiti, on se vraća mokar, pokisao, pa u nastupu svojih kretenskih peroracija proglašuje Nastenjku kreposnom i osniva time i svojim povratkom »opću sreću«; on je opet kralj situacije. Glupak i lukavac vladaće i dalje i terorizovati selo Stjepančikovo...

Margareta Haas ponajprije ističe sličnost vanjske građe naših obaju djela. Pače imamo i dvoje djece iz prvog braka Iljićeva kao u Molièra što imamo Damisa i Mariannu. Međutim ću tu odmah primijetiti, da Damis i Marianne igraju veću ulogu. Damis je aktivni protivnik Tartuffov, što nije mali Iljuška Fomin. Šašenka je za vrijeme kritične situacije protiv Fome, kto što su i u Molièra djeca zastupanici zdravog razuma i naravi protiv svake šašavosti i nastranosti. Ali na koncu i ona kapitulira, kad Foma gradi »opću sreću«. No Sašenka nije lice tako važno kao Marianne koju ima da uzme Tartuffe. — Mladoj Elmiri maćuhi u Molièra odgovara u Dostojevskoga Nastenjka koja će poći za Iljića i postati maćuha dvoje djece Iljićeve. »Biva dakle — piše Margarete Haas — u potpunom suglasju:

Tartuffe = Foma Fomić
Mme Pernelle = generalica Krahotkina
Orgon, njezin sin = Jegor Iljić, sin generaličin
Damis Iljuška djeca iz prvog braka domaćinova.
Marianne Sašenjka
Elmire = Nastenjka.«

Nadalje ističe Margareta Haas da, kod Dostojevskoga kao i kod Molièra radnju pokreće osnova jedne ženidbe. I ovdje i ondje kućni tiranin Foma-Tartuffe želi osujetiti ženidbu iz ljubavi i mjesto toga dovesti do ženidbe za novac koja leži u njegovu interesu«. (302. str.) Kao što tamo ima Tartuffe da uđe u kuću Orgonovu ženidbom s njegovom kćeri Mariannom koja ljubi Valèra, a ne će gadna licemjerca, tako ovdje Iljić treba po planu Fominu da uzme suludu ali bogatu Tatjanu, jer bi to Fomi konveniralo, pa zato hoće da osujeti ljubav Iljićevu s Nastenjkom: Tartuffe se ženi, a Foma Iljića ženi — zbog interesa.

Nadalje ističe Margareta Haas da, poput Tartuffa, i Foma dolazi na pozornici tek nakon duge ekspozicije, što doista stoji. Zatim i prije nastupa Tartuffova i prije nastupa Fomina čujemo o njima protuslovne sudove (kod Molièra nepovoljni su sudovi sviju osim gđe. Pernelle i Orgona, kod Dostojevskoga su nepovoljni sudovi prijatelja kuće Iljićeve Bahčejeva, sluge Gavrile, puka). Autorica nalazi i tu paralelu, da se Tartuffe

i Foma, kod opasnosti prvog brodoloma, jednako spasavaju. Fomi nuđa Iljić 15 hiljada rubalja, pa neka napusti Stepančikovo. Ali se naš kreten snađe: on veli da prezire novac, a Iljić tobože ne pozna njegovu uzvišenu narav i karakte; Foma se prijeti, da će novac poderati. Ali samo tako govori, u stvari samo baca tih 15 hiljada na tle. Iljić vjeruje sad u Fomu, kao Orgon u Tartuffa, kad je ono prvi put poželio Elmiru i tobože se kajao i sebe pogrđivao. No ovdje ću primijetiti, da Orgon konačno progleda i riješi se Tartuffa, a Iljić nas se doima kao neka krpa, ne čovjek, kamoli pukovnik, kad opet onoga kretena uvodi u svoju kuću i sam kao kreten vjeruje, da Foma doista gradi »opću sreću« u njegovoj kući. Tu je razlika između Molièra i Dostojevskoga, o kojoj Marg. Haas ne govori. A ja ću se na nju još navrnuti. Dakako Iljić je Rus, ali svejedno on ostaje budala, jer tu ni dobrota njegova ne pomaže.

Onome prizoru kad Iljić mora da odsele Fomu titulira sa »Vi« i »Vaša Preuzvišenosti«, da se tu više pokaže da vjeruje u »superiorni genij« Fomin, kad Iljić mora da moli za oproštenje, što »nije odmah upoznao duševnu plemenštinu Njegove preuzvišenosti« — toj sceni nalazi Marg. Haas neku paralelu u događaju, da Orgon predaje baštinu svoju Tartuffu. To je »vrhunac triumfa« za Tartuffa i Fomu. No ovdje možemo primijeniti, da nas ta scena s »Vašom Preuzvišenosti« više sjeća *Georgesa Dandina*, druge jedne komedije Molièrove. Dandin mora, premda je prevaren od žene (kao što je Iljić Fomina lutka i bena), da s kapom u ruci, dakle otkrite glave, moli za oproštenje ljubavnika svoje žene, što je tobože krivo sumnjao. Ljubavnik je plemić — veli gosp. Sotenville, tast Dandinov — zato on ostaje pokriven, a Dandin treba da se otkrije, i onda mora riječ po riječ za Sotenvilleom govoriti svoju ispriku: »Gospodine, molim za oproštenje...« Baš tako i Foma igra bića iz viših krajeva duha, kojega ne cijene po zasluzi, i Iljić mora za njim da govori svoju ispriku: »Vaša Preuzvišenosti...« Dandin mora (osim na koncu I. čina) i na koncu III. čina, premda je i opet prevaren, moliti svoju lukavu i nemoralnu ženu za oproštenje, sada pače na koljenima, a gosp. Sotenville i opet govori pred njom riječi isprike.

U skidanju maske s lica Tartuffova odnosno Fomina nema potpunog paraletizma, jer smo vidjeli da se Orgonova kuća napokon oslobađa svoga zloduha, dok se lukavac Foma možda i trajno zacario u onom selu, kao ono lisica, renard, što vlada svijetom u srednjevjekovnom »Romanu o lisici« i nitko je ne može s vlade otjerati.

O *razlikama (»Abweichungen«)* veli gđa. M. Haas, da »počinju kod Dostojevskoga, kad on ispravlja psihološke nedostatke ili pače pogrješke Molièrove« (str. 305.) U svemu izlazi Molière kao nepsiholog. To ne stoji. Tehnika je Dostojevskoga bila raščinjati duše i tu je onda u svojim romanima mogao u tom pogledu dati više nego Molière. Molière je pisao drame koje dovode u sukobe lica, a da ne raščinjaju podrobno njihovu psihu. No zar ćemo zato govoriti o »izvještačenosti« Molièrove komedije, što u njoj Dorine ima da vodi događaje »izvanjski«, a Dostojevski kao superioran stvaralac ne treba Dorine, jer on sve »iznutra« izvodi? Pače ni konac u Molièra, koji i Francuzi sami zovu nekim *»deus ex machina«*,

nije za me nikakav neumjetnički fenomen. Jer zašto da ne dođe oslobođenje Orgonove kući intervencijom vladara? Tako se i u životu često nešto izvana mijenja i zbiva. Zar sve mora ići »iznutra«? Zašto bi to bio neki »psychologischer Bruch«? (str. 305.) Autorica piše da Molière nije motivirao Tartuffovo licemjerstvo. Ne znam da li je i imao tolike zgode za to u drami i da li drama traži toliko psihologije. Ta i nije nemotivirano to licemjerstvo, kad vidimo kakav je to gadni sebičnjak: sebičnjak, pa se poslužio maskom licemjerstva, za koju nam Molière kaže da nosi mnogo koristi, odnosno da je bila u njegovo vrijeme vrlo unosna. A Foma? Zar on nije više egoist negoli tobože neki »poniženi i uvrijeđeni«? Jer ovako ga doduše gleda opravdati Iljić u svojoj ludoj i nenormalnoj »dobroti«, ali zacijelo nisu samo poniženja njega dovela do glume superiornosti od glume kućnog lakrdijaša! Tako isto i Iljićeva vjera u Fomu ima da bude dublje motivirana negoli zaglupljena zaljubljenost Orgona u Tartuffa. No zar je nemotivirano, da jedan čestiti buržuj iz dobe Luja XIV. postane žrtvom lažne pobožnosti? (Vidi Tartuffe I. čin, 5. prizor). Iljić se dade vući za nos iz »dobrote« srca. I Orgon može da bude isto takova budala i jest (Tartuffe I., 5). No kad gđa. M. Haas govori o triumfu »tiefe echte, Menschlichkeit« u Dostojevskoga, ne slažem se s time u toliko, u koliko je Iljić doduše dobar čovjek, ali je golema budala, koja konačno nasjedne Fomi. Ako smo u životu bili dosta žrtve Fomine, ne želimo pobjede ovake »čovječnosti«. Zar da nam bude idealom zvati natrag Fomu, kako ga na koncu zove Iljić? To da je »čovječno?« Fomu, koji je sama zavist: iz zavisti neće u blizinu nikoga, tko bi njegovu »zvijezdu« potamnio, zavidi i malome Iljoši na imendanu i sjeti se da je, tobože, njemu rođendan, samo da i opet — on bude središte zbivanja i interesa. Da zovemo u našu sredinu Fomu, kome je »udarati na muke potreba« i koji »se igra sa svojom žrtvom kao mačka s mišem«? (Prijevod Velikanovićev, izd. Štamparskog zavoda IV. knjiga str. 225.) Dakako, Dostojevski je velik u tome što pokazuje kako dobrota daleko seže i kako zna ispričavati, trpjeti, ali ipak treba da reknemo, da je Iljić uza sve to jedna fatalna žrtva i u svojoj »dobroti« već *abnormalan.* Iljić bi mirne duše mogao ili upravo morao otjerati Fomu definitivno. Ali, Dostojevski baš daje takove nastrane tipove kao što je Iljić koji je dobrota bez snage i pogleda koja samo sebi i drugima škodi.

Na koncu još par riječi o tragici i o komici kod Dostojevskoga i kod Molièra. Toga se gđa. M. Haasova dotiče samo na koncu ovim riječima, punim značenja: »Bei Molière lachen wir unbeschwert in sorgloser Heiterkeit. Bei Dostojevski liegt immer am Grunde der Schmerz, aber liebend lehrt er uns das erlösende Lächeln.« (str. 308.) To da se Molière samo smije, pišu danas neki Nijemci (Walter Küchler) i neki Francuzi (Doumic, Michaut). O tom pišem podrobnu studiju, i ne ću da ponizujem Molièrov genij, — jer Molière i te kako osjeća tragiku, i to je njegova slava, jer je tragika plemstvo života — zato velim, s Goetheom i Mussetom i tolikim modernim Francuzima, da se Molière često kreće baš na samoj granici tragičnoga i komičnoga.

Komično je neki nesklad, defekt, kod čovjeka pogrješka koja ne mora biti »bezbolna«, ali ne smije biti katastrofalna, bilo za samu osobu koja taj defekt nosi, bilo za okolinu. Jer inače nastaje tragedija. I baš kod

Molièra često smo na granici komičnoga. I u Tartuffu oluja huji nad kućom Orgonovom, baš kao što huji fizička oluja nad kućom Iljićevom, kad gone Fomu napolje. Jer da je Tartuffu uspjelo održati se, on bi upropastio jednu mladu djevojku, Mariannu, da mu bude žena; on je vrebao na Orgonovu ženu, on je postao gospodarem Orgonove kuće i denuncirao je zbog veleizdajničkih isprava svog dobrotvora vlastima, da ga posve upropasti. Što tu treba do tragedije? Mogli bismo reći: du tragique au comique il n' y a qu' un pas. Tako i u drugim djelima Molièrovim. No Molière zna nas rastresti smiješnim prizorima, riječima, kretnjama, razvedruje oblačine, daje naslućivati sretniji izlaz. Zar nije tako na granici i Dostojevski? I rastresa nas, da se nasmijemo (sravni na pr. Falalejeve snove: o bijelom biku!). Jer smo blizu tragičnom, ne znamo bismo li se smijali ili plakali ili ljutili? No Selo Stjepančikovo svršuje — rekao bih — gotovo tragično, jer tu ponešto triumfira Foma, premda je baš i on morao kapitulirati. Tragičnost figure Iljićeve je umanjena tim, što on ne vidi posve svoje žalosno stanje. No po planu Fominu imao je da uzme za ženu suludu Tatjanu. Mi smo blizu tragike. Zato i pita Serjoža: »Jesam li ja u pravoj ludnici ili nisam?« (str. 279. prijevoda Velikanovićeva).

Ne može se dakle reći da se Molière samo smije, premda je istina da je Molière nekud okrutniji, (premda nije u istinu okrutan poput Voltairea na pr. u Candideu) a Dostojevski kao da nas hoće katkad više raznježiti. No da li nas doista Dostojevski »izbavlja«, kako hoće gđa. Marg. Haas? Selo Stepančikovo je po sebi vrlo blizu tragici, i ne služi na sramotu, nego baš na čast i Dostojevskome, *ali i Molièru,* da su nam pokazali, kako je komično blizu tragičnome. Lako se smijati, ali od »komičnoga« malo pa možemo da i poginemo. Tko bi želio biti žrtva Tartuffova ili žrtva Fomina?! I teško da ćemo zaželjeti da se sretnemo s Fomom ili s Tartuffom, pa makar oni bili i — komični! I ako smo se opekli, nećomo imati više volje da se smijemo, kako kaže i Bergson u svome djelu o »Smijehu«: *smiješno* za onoga koji *gleda, tragično* za onoga koji *osjeća.*

JERONIM KORNER:

PJESMA PROLJEĆA I LJUBAVI

Iz bilježaka jednog velikog ljubitelja proljeća

Više nećemo u proljeću da se izgubimo u sjenu drveća, dok mjesec svojim dlanovima miluje plosnate listove i cvijeće stabalâ i punim sjajem prožimlje naš mali park. Više nećemo da u noći punoj tihe mjesečine, tajanstvenog muka i bezimene čežnje nestanemo u dubinu parka, do one klupe što osamljeno stoji na obronku kod tri jele. Suze mi naviru na oči. Ovo proljeće nije za mene veselo. Ono zvuči kao jedna lijepa ali i tužna pjesma. U ovom proljeću ja osjećam kako sam bio sitničav, kako sam bio malen prema veličini onog osjećaja koji se zove ljubav. Neću reći da i sad ne sumnjam u vas. Ta ja sam stari skeptik! Ali ja osjećam kako se u meni rađa jedna pjesma, zvučna, radosna, luđački zanosna i sablasno-slatka. Ja vas volim. I kad bismo ponovno sjeli jedne mjesečinaste noći proljetne

na onu klupu kod tri jele, ja vas ne bih mučio svojom ljubomorom. Ja bih vam pričao zanosno o svemu. O zvijezdama, o Bogu, o proljeću, o onom kamenu što se bijeli kao dan tamo preko puta od klupe. Pričao bih vam mnogo, sa očima ovlaženim od ushićenja. Pričao bih vam o svemu. Upravo govorio bih vam o sebi. To ja ne bih govorio. To bi šumorila pjesma koja bi bujala u meni. Noć mjesečinasta, proljetna noć! U tankom prozirnom velu proljetnih noći ja obavijam svoje bolove i više ih ne vidim. Ja osjećam koliko je lijepo živjeti slušajući žubor potoka što brza pod onim mostom sa vijugavim ogradama. Ja osjećam ljepotu gledajući zelenilo šume oživljeno rosnim kapima. A naročito osjećam čar života u proljetnim noćima. Proljetne noći, one su tajanstveno lijepe kao prastare priče. Njihova tišina daje nam sabranost koja nas čini sposobnim da osjetimo ljepotu. O, koliko ja volim proljeće! Ja ga toliko volim da moram izraziti svoj osjećaj. Ja bih ga tako rado izrazio Vama. Vi biste osjetili moj zanos i sami biste se zanijeli. Tad bi se naša ushićenja složila u muziku koja bi opajala, prožimala do srži. Proljeće je. Pjesma moje ljubavi prema vama bila bi protkana hvalospjevom proljeća. Da, pisaću vam. Možda ćete doći. Možda ćete zaboraviti sve uvrede, sve grube riječi i moje hladno držanje.

Dođite! Da li ćete doći? Mi ćemo sjesti na onu klupu kod tri jele, kao novi ljudi, kao stari prijatelji koji smo našli jedan u drugome nešto novo što smo jako zavoljeli. Prije negoo dođemo do te klupe, mi ćemo se sastati pred ulazom u park. Ja ću biti malo postiđen zbog romantike svoga pisma. Ali brzo ću se vratiti sebi. Ići ćemo pješčanim putem šutke. Ja ću tad uzeti vašu ruku, stisnut ću je, a naši će se pogledi susresti puni sreće.

»Ja sam tako sretan«, reći ću.

»I ja«, vi ćete odgovoriti.

A to će kratko »i ja« zvučiti u mojim ušima kao najljepša muzika, kao šapat neke velike, radosne vijesti. »Ja sam, reći ću, ali ja nisam onaj isti od lane.« »Ja vas volim istinskom ljubavlju, vas za koju su vezani mnogi lijepi trenuci u mom životu. Više nećete od mene čuti nijedne uvredljive riječi. Budite spokojni. Ja vas volim. Slušajte kako potok žubori, kako lišće šapće opijeno mjesečinom, slušajte kako moje srce bije ritmom jedne velike pjesme što u meni ključa, raste, buja da provali kroz sva vrata moje duše i obaspe te vaše lelujave kose, to vaše blago lice, da upije taj vaš osmijeh, da vas svu upije i stopi sa mnom. Slušajte pjesmu proljeća, slušajte pjesmu ljubavi. Slušajte me. Ja ću vam mnogo pričati noćas. O zvijezdama, o Bogu, o proljeću, o svježini ove zemlje u proljetnim noćima. Ja ću vam pričati o svemu. Upravo govorit ću vam o sobe kako se grčim za onim što je lijepo. Kako osjećam dah ljepote i pružam svoje ruke za njom. Napokon sam je ipak uhvatio. Obujmio sam je. U mojoj je ruci. Jer vi ste tu, a naokolo šumori pjesma proljeća. Šumori pjesma proljeća i u meni, pjesma proljeća i ljubavi. — Da li ćete doći? Vi niste zaboravili mene. Znam, vi volite onaj majušni dio moje duše, koji se zove dobrota. I mene volite. Sa svim strašnim manama. Da, vi ćete doći. Ah, vi ćete doći. Ali koja je vaša adresa? Jest to je vaša adresa. Rekao mi ju je moj prijatelj a vaš poznanik. Oh, da, on mi je rekao i da ćete vi kroz dva dana otputovati. Dakle vi niste više tu. Niste više tu, a proljeće je, a u meni se budi čežnja za vašom blizinom u proljeću.

Oh kad biste vi bili tu, ja bih bio tako nježan s vama, da bih se najviše usudio pomilovati vašu kosu i poljubiti vašu malu, dobru ruku. Zašto ste otišli, a niste mi rekli ni »zbogom«? Kako biste mi i rekli kad sam vas odbio od sebe kao što se odbija pas koji nam se plete oko nogu? Draga moja, oprostite mi. Ja vas tek sada cijenim. Ja plačem za vama, a moje se suze miješaju s rosom na travi i noć miriše bolom. Ja plačem, podupirući se o ogradu mosta, nad potokom, a potok bolno šumi kroz proljetnu noć. Da, ipak ovo proljeće za mene neće biti veselo. Ja ću ići svako veče k onoj klupi kod tri jele i pitat ću onu klupu i ona tri vitka, lijepa drva: što je s vama? Zašto vas nema? Oni će mi tada odgovoriti: »Ona je tu mnogu suzu prolila i zato je nema«. O nije istina, da vas zato nema, da ste zato otišli. Vi ste morali poći. Sudba je tako htjela. Bojim se, jako se bojim da niste pobjegli iz ovog grada, jer ste u njemu proživjeli pakao s jednim čovekom koji vas nije cijenio. Vi ste bili biser u rukama divljeg, nerazumnog lopova. Oprostite mi. Dođite! Vi se možete vratiti. Ja ne mogu k vama. O kad bih imao krila, ja bih k vama poletio. Ali ja vam tek mogu pisati. Ekspresno pismo. I vi ćete doći. Oh, koliko dugo će to trajati! A ipak neće to biti dugo. Nekoliko dana i vi ste tu. Vlak s bukom uđe u stanicu, a na prozoru jednog vagona pojavi se vaše lice. Samo dođite u večer. Ja se bojim da vam u danu ne bih mogao reći zašto sam vas zvao. Vi biste osjećali da vas volim, ali ja vam ne bih mogao reći kako ste mi trebali brzo u proljeću, da se predam čarima jedne pjesme, da se opijem jednom pjesmom koja u meni buja, da provali snagom, upije vas i stopi sa mnom u naručaj proljeća. Dođite, dođite, ja hoću da se opijem pjesmom proljeća i ljubavi! . . .

ARTUR STARC:

SJEĆANJE NA PLAVE OČI

Još nikad dosada nijesam pokušô
da potražim tajnu koja u plavim očima leži;
Događa se često kad otkrijemo velo
da sakrivena sreća nenadano bježi

Sada već shvatam da život prevelik je za me,
da hodam sam rubom velikog planeta
ovijen maglom mladenačkih sanja
neshvaćen od svijeta.
To je sudbina mnogih
koji nevidljivi prolaze pored ljudi
sa tajnom u duši, srećom na usni,
tražeći srodnu dušu.

Sve će jednom iščeznut — osim plavih snova.
Slutim:
Kad ostarim sanjaću o zajedničkim danima
i uvijek započinjati iznova.

P R E G L E D

HENRI BERGSON

Pojavio se u doba kada su idealistička i pozitivistička struja, ta dva najveća neprijatelja tomističke metafizike, bile na svom vrhuncu. S jedne strane su pozitivisti ograničavali realnost na prolazne fenomene koji nemaju nikakve stvarne podloge u naravi, dok je, s druge strane, idealizam, poslije Kanta, reducirao realnost na misaonu pojavnost. Govoriti o nekoj realnosti koja bi bila nadosjetna, bilo je nesuvremeno. O metafizici nije nitko uopće vodio računa pa se ta znanost, koja je inače za vrijeme cvata skolastike bila prozvana kraljicom sviju znanosti, nije ni spominjala u kulturnom životu. Govoriti o njezinoj obnovi bilo je svakako smiono, a dati se na taj posao mogao je samo jaki, pronicavi duh, koji je bio u stanju da odgovori poteškoćama velike mase filozofa, kao što je to bio upravo Bergson. Svakako je njegova velika zasluga što je razbio mnoge predrasude koje su inače zavaravale i krupnije duhove te snažnom dijalektikom oborio mnoge objekcije idealista i materijalista. Danas u Francuskoj, a izvan nje, metafizika postaje sve popularnija, a nema dvojbe da je toj njezinoj obnovi velik dio pridonio sam Bergson.

Tri su istine koje ovaj slavni filozof brani u svojim djelima. Prije svega, protiv materijalizma, dokazuje da je duh realna stvarnost odjelita od materije. Priznaje, zatim, da taj duh zahvatamo racionalnom intuicijom. I, konačno, pokazuje kako nadosjetnost možemo zahvatiti pozitivnom metafizikom.

Ovdje naročito treba istaći njegovo pobijanje Kanta. Bergson izjavljuje svečano da je od prvoga momenta, kada je napisao svoje prvo djelo »*Essai*«, usvojio mogućnost da se dohvati nadosjetni svijet. Ta je teza uperena protiv idealizma bilo Kantova bilo Hegelova, a s njom se jasno postavljaju temelji jedne realističke filozifije koja će se graditi, poput metafizike Tomine, na realnom svijetu. Time je zagonetna »stvar u sebi« koja je bila uvijek najveći križ kantovaca, potpuno riješena, i nama nije potrebno, kako su to činili »proždirači« realnosti, svoditi stvarnost na čistu ideju koja i onako ne može da izađe iz sebe. Time je ovaj mislilac postavio temelje za izgradnju čvrste realističke metafizike.

To ne znači da bismo mogli usvojiti sve teze ovoga inače pronicavog filozofa. Bergson, uza svu svoju duboku intuiciju kojom prilazi problemu sigurno i odrešito, ostavlja u svom sistemu mnogo nedostataka. Njegova definicija slobode nije jasna; osjeća se neka tendencija antiintelektualizma, koja bi mogla dovesti do nejasnog misticizma; njegova teorija o »čistoj trajnosti« koju je iznio u velikom djelu koje sada izlazi u srpskom prijevodu[1]), dovodi sasma lako do panteizma. I katolički su filozofi imali potpuno pravo kad su, pred nekoliko godina, spočitavali Bergsonu da principi njegove filozofije izneseni u djelu »Stvaralačka evolucija«, dovode nužno do nijekanqa Boga. Međutim, filozof je odgovarao da još do tada nije rekao svoju konačnu riječ o predmetu i da treba počekati njegovu definitivnu riječ o tom najvažnijem problemu. I duboki mislilac je razmišljao mnogo godina dok, konačno, nije, prošle godine, dao odgovor na to pitanje u djelu »*Les deux sources de la morale et de la religion*«, koje je djelo pobudilo senzaciju u čitavom kulturnom svijetu. Djelo je zanimljivo i stoga što se u njemu očituje zadnja misao filozofa koju nitko nije očekivao. Mnogi su naime sa skepsom gledali na njegov moral i religiju koja bi se imala sagraditi na postavljenim principima nauke od crkve osuđene. Ipak ovo posljednje djelo kao da pokazuje da se filozof vraća tradiconalnim koncepcijama, naročito u pogledu mistike i religije. Jasno je da se još uvijek osjeća praznina koja tako logički slijedi iz postavljenih principa o intuiciji i o »čistom trajanju«, koja je nauka svakako jedan nedostatak njegove koncepcije. Ali to ne umanjuje pozitivnu vrijednost na izgradnji onih zasada koje su vječna baština katoličke filozofije.

Kako je poznato, nauka o »čistoj trajnosti« jest naravna reakcija protiv pozitivizma koji je htio svesti realnost na skup razdijeljenih fenomena bez veze i suvislosti, i ako, kako je govorio Hume, bez ikakve supstancijalne podloge. Spomenuti je engleski filozof, Hume, vidio potrebu neke supstancije koja bi ujedinjivala ono što je po sebi razdijeljeno, ali nije znao naći načina kako bismo došli do toga, kad je za njega bilo jasno da možemo poznati samo prolazno i pojavno, dakle ono što se pojavljuje u našim misaonim doživljajima, a što nema nikakve vrijednosti u naravi. Bergson, naprotiv, misli da čovjek može doći do realnoga, doduše, ne jednostavnim razumnim putem, ali svakako racionalnom intuicijom kojom zahvatamo objekte onako kakvi su oni u samoj naravi. I baš tu vidimo da se na dnu svega nalazi ono što se naziva »čistim trajanjem«.

Teorija o čistom trajanju bila je višeputa diskutirana i, mislim, sasma ispravno. Nema dvojbe da je Bergson s tom famoznom teoriom pokazao neobično pronicav duh dijalektika koji se ne boji poteškoća i zna zahvatiti u predmete snažno i odrešito, ali, mora se priznati, ta teorija pokazuje i velikih nedostataka. Kad bismo se i slagali s njegovim realističkim teorijama koje, uostalom, potpuno usvajamo, ipak nam se čini da njegova teorija o trajanju ne odgovara naravi predmeta. Pozitivistički fenomenizam koji svodi realnost na prolaznost i na pojavnost u sebi sadrži i previše kontradikcija a da bi nam mogao praviti previše poteškoća i, čini se jasno, da moramo propustiti neki supstrat koji bi pridržavao ono što se neprestano mijenja. Ali zato ne moramo poći u drugi ekstrem pa zanijekati svaku djeljivost i distinkciju u fenomenima te postaviti bitnost svega u čisto trajanje.

Namjera je Bergsonova naime da pokaže kako nema prijelaza iz jednostavnoga stanja u drugo, već kako je sve u neprestanom, neraštavljenom trajanju. U običnom životu mi smo skloni da gledamo i da promatramo stvari odjelite jedne od drugih, među kojima svaka sačinjava bitnost za sebe, a svaka se opet neprestano mijenja. U tom mijenjanju predmeti prelaze iz jednoga stanja u drugo. Opažamo na pr. da je naše tijelo sada toplo a kasnije studeno; sada je u jednom, a kasnije u drugom stanju. Nama se čini, kad ovako površno promatramo predmete, da oni neprestano prelaze iz jednoga stadija u drugi, a da među tim stadijima uvijek ima neka distinkcija. Mi zato govorimo o tim stanjima kao o nečemu što je za sebe, što se, napokon, kao takvo luči od svega drugoga.

A ipak, misli Bergon, kada stvari promatramo malo dublje, uvjeravamo se o sasma protivnome, pa vidimo da nema prijelaza iz jednoga stadija u drugi, već da je sve u neprestanom slijedu, bez ikakvog prijekida, a da je na dnu svega čisto trajanje i ništa drugo. Kazali smo i ništa drugo, jer uistinu, veli Bergson, nema predmeta koji bi se mijenjao, već je bit predmeta u samom trajanju, u samom gibanju.

Nekome će se to činiti malo čudno pa neće shvatiti kako može biti mijenjanja bez nečega što se mijenja. Uistinu, tu je velika poteškoća za ovu koncepciju. Ali Bergson odgovora da je to zato što mi promatramo stvari samo površno. Isto se događa kada iz daljine slušamo lijepu simfoniju. Glasovi glazbe jedva se primjećuju, i mi čujemo samo jače udaranje timpana koji isprekidanim zvukovima dolazi do nas i, kada ne bismo znali za stvar, mi bismo bili skloni da smatramo sadržaj simfonije u tim isprekidanim zvukovima. Tako je i sa predmetima u naravi. Ako zađemo duboko u narav, vidjećete da je njezina bit u neprekidnom trajanju, da nema prekida i da je sve u slijedu. Bergson ide tako daleko pa čak ne priznaje da bi nešto drugo postojalo osim toga trajanja. Realnost je u samom trajanju. To je trajanje koje se neprestano giba. Kada se predmeti ne bi gibali, tada uopće ne bi postojali. Onim momentom kada bi prestalo, pa i za jedan čas, to gibanje, prestala bi sama stvar, jer već ne bi bilo trajanja, pa dosljedno ne bi bilo ničega.

Ne možemo da se na ovom mjestu upuštamo u analizu Bergsonove misli, ali svakako moramo kazati da njegova, inače duboka, nauka o trajanju nije stvar koja se može lako shvatiti. Istina je, filozofi moraju da nam dadu rješenje predmeta na temelju duboke analize, pa se više puta dogodi da na kraju naših filozofskih istraživanja moramo promijeniti svoj sud koji nam se na prvi mah činio ispravnim. U tom pogledu filozofija ima zadaću da popravlja naše pogrešne pojmove. Ali da učinimo tako veliku korekturu u našem svagdanjem životu koja će promijeniti cijeli sistem našega mišljenja, čini nam se malo previše. Kad mi u svagdanjem životu velimo da se predmeti gibaju i da uvijek postoji nešto što traje a

[1]) Henri *Bergson,* Stvaralačka evolucija, prev. dr. Medić, Beograd 1933., izd. »Kosmos«.

da se ne može zamisliti čisto trajanje bez nečega što traje, mi smo uvjereni da naši sudovi odgovaraju realnosti pa smo skloni smatrati da se predmeti i nalaze tako u prirodi. Kazati ljudima da je to sve utvara i da sve to ne odgovara istini, malo je previše i badava je tu apelirati na dublje proučavanje. Filozofija nema zadaće da stvara neke nove pojmove ili nove istine već mora samo razbistriti istinu koja se nerazvijena nalazi u našoj svijesti. I zato svaki takvi sukob naših filozofskih dedukcija sa principima zdravog razuma pokazuje da je naše istraživanje bilo na krivom putu. Napokon, ako hoćemo apelirati na dublje filozofsko istraživanje, tada bismo mogli posegnuti za dubokim teorijama Aristotelovim i Tominim i u tim princpima bismo vidjeli kako je cijelo gornje dokazivanje na labavim temeljima.

Kako je poznato, Heraklit je nešto slično naučavao kao i Bergson. a grčkog filozofa sve je bilo u gibanju i nije bilo ničega što bi stajalo na istom mjestu. I nije bez razloga kad ovog filozofa uporeduju s modernim francuskim misliocem. Ali poznato je i to, da je Aristotel na divan način riješio poteškoće Heraklitove baš s gore spomenutim principima. Uostalom, Aristotel je, kao pravi filozof, priznao veliku zaslugu Heraklitovu, pa dopustio ono što se mora dopustiti. U tom pogledu njegova filozofija gibanja jest jedna od ljepših njegovih nauka. Ali zato je i rekao svoju riječ o njegovim pretjeranostima. I mislim, da ta kritika ostaje istinita i danas, pa zato mi ne možemo da se složimo ni sa svim izvodima ovoga suvremenog filozofa. To nipošto ne znači da ne priznajemo njegovih velikih zasluga na čišćenju mnogih poteškoća koje je iznio u svojim djelima, naročito u zadnjem svom djelu o moralu i religiji. Nadamo se da će »Kozmos« prevesti i ovo djelo pa neće dopustiti da misao Bergsonova kod njegove publike ostane krnja. To više što se radi o djelu koje se može smatrati kao konačna kontura njegove misli.

Šteta je što se prevođenju ovoga djela nije posvetio više pažnje. Nekoje riječi i nekoje rečenice upravo se ne razumiju, tako da je lektira u francuskom originalu, za onoga koji vlada tim jezikom, mnogo lakša nego u srpskom prijevodu.

Ova prva knjiga je početak nove filozofske kolekcije koju uređuje g. Sv. Lazarević. Izbor modernih filozofa uzet je bez ikakvog kriterija, ako se isključi taj da se o tim filozofima danas mnogo govori, čak i kod samih laika. U kolekciju su strpani filozofi koji jedan drugoga međusobno pobijaju. Jer je svakome jasno da Bergson, veliki pretstavnik spiritualizma i realizma, slabo stoji sa materijalistima Freudom, Marksom i idealistima Croceom i Schopenhauerom. Naročito bije u oči što su ova dva zadnja našla mjesto u toj kolekciji već među prvima, kada znamo da potonji već malo ili nikakva utjecaja nema na razvoj moderne filozofije pa se njegova nauka može smatrati kao stvar historije, dok nerazumljivim dedukcijama prvoga, za koje je Papini kazao da su svežanj formula bez sadržaja, malo tko izvan Italije daje važnosti.

Hijacint Bošković, O. P.

ROMANI

V

»Mutna i krvava« rijeka koja, po narodnoj pjesmi, »odnosi konje i junake« — to je, za gđu. Milicu Jankovićku[1]) ljudski život. Rijeka koja odnosi i ono što je najmilije, ili upravo, baš ono što je najljepše i najbolje. Rijeka koja teče svojim tokom, unatoč svemu. Svojim tragičnim tokom. Još tragičnijim zato što gđa. Jankovićeva umije da osjeti ono za čim najviše žalimo, kad nam to odnese neumoljiva i nezaustavna rijeka. Žena, ona je najjača u crtanju ženskih likova kod kojih, pored etičke sadržine njihove ličnosti, redovno dolazi do izražaja i estetska draž njihove fizičke pojave. Treba se samo sjetiti »Plave gospođe« i njezine prijateljice, dviju lijepih žena, od kojih je jedna svijesna svoje ljepote, čarobna, fascinantna, a druga ne manje čarobna u svojoj priprostoj skromnosti, pripravna da se žrtvuje, nesvijesna svoje vlastite vrijednosti. I ovdje je Emilija Paprat žena vidljive ljepote. Ali ne kao tamo, žena iz društva i vidna po svemu onom što joj život može da pruži, nego istaknuta kao nadarena glumica i lijepa žena. I ovdje žena koja prati i nehotice skrivljuje njezinu tragičnu sudbinu, pripada među žene koje su nesvijesno lijepe i kojih je ljepota više skroman otsjev njihove

[1]) Milica *Janković:* Mutna i krvava Roman, Beograd 1932., Izd. Gece Kona.

bogate dobrote. A i ovdje i ondje muškarac je onaj koji svojom strašću unosi u historiju žene tragiku, a možda i katastrofu. Istina, Zorin muž u »Plavoj gospođi« prikazan je poslije njezine nevjere u neobično blagom i prijatnom svijetlu, strpljiv, snošljiv, čak i požrtvovan. Ali zato je Mišo tip muške nestalnosti i perfidije prema ženi. On je, doduše, slikar, stvaralac, čovjek kojega čitava zaokuplja cilj koji je izvan njega i izvan osjećaja koji bi ga imao vezati uz ženu. I nije li u svakoj ženi koja je toliko svijesna svoje ljepote kao Zora, baš toliko i koketerije koja je, upravo i u istinu, pravi izvor i zarod tragičnom zapletu? Baš to prepletanje tih dviju komponenata, u podjednakoj podjeli tragične krivnje, kao i u jedinstvenoj povezanosti radnje, prednost je »Plave gospođe« pred ovim novim romanom. Radnja je, naprotiv, u »Mutnoj i krvavoj« dvoguba i podijeljena. Historija Emilije Paprat jedno je, a drugo pripovijest njezine prijateljice Branislave. Emilijina je sudbina prilično jednostavna. U njoj nema ni tragične krivnje, ni kakva naročitog zapleta. U nje je jedino tragično trpljenje i historija o tom kako se to trpljenje ipak može snositi kad su oko njega duše koje ga umiju dijeliti i, koje su, možda, još i više trpjele. Emilija Paprat stradala je prilikom izleta na koji ju je pozvala porodica bogatog industrijalca, za volju svojoj kćerci Ireni koja je bila oduševljena Emilijinom umjetnošću i njezinom pojavom. Emilija je ostala teško ozlijeđena u nogu i sada provodi život kod kuće, ležeći, ne mogući više ni ustati ni išta raditi. Kako je upućena na poslugu, mora da ima uza se pametnu i poštenu služavku; ali njezine se muke samo povećavaju zato, što u čitavom nizu djevojaka koje izmjenjuje, nema nijedne koja je ne bi prevarila, uvrijedila pa čak i najbestidnije opljačkala, a jedina koja je poštena, glupa je i neumješna. Ova galerija tipova jednog staleža kojemu se inače ne posvećuje mnogo pažnje u književnosti, vanredno je uspjela zbirka plastičnih portreta, psihologijski vrlo dobro uhvaćenih, ali, mora se kazati, ona pretstavlja upravo jednu malu zbirku novela za sebe (sjećajući u tonu na autoričinu knjigu »Čekanje«) koja, kompozicijski, ruši jedinstvenu osnovu romana. Istina, kada bi se ova galerija portreta ispustila, ostao bi nerazmjerno malen dio romana namijenjen Emilijinoj sudbini; ovako je autorica provela izvjesno ravnovjesje u opsegu obaju glavnih motiva. Ali kad se pomisli da bi se ovaj niz portreta mogao po volji nastaviti in infinitum, onda kompozicija romana postaje iluzorna. Autorica je, doduše, provela izvjesno stupnjevanje u kvaliteti tih figura sa zla na gore, ali između tih članova ljestvice mogle bi se umetnuti nove nijanse, jer ljudska pakost i glupost, makar i kod primitivnih ljudi, neiscrpna je. Iz te mučne situacije spasavaju Emiliju bar donekle dvije prijateljice. Irena, djevojka koja je nehotice i sasvim bez krivnje prouzročila njezinu nesreću. Ona studira u Beogradu medicinu i, koliko može, posvećuje se uz to svojoj nesretnoj prijateljici. A još više to čini Branislava, kćerka nekad ugledne porodice koja je rano ostala bez hranitelja. I ovdje su pošteni ljudi sasvim nevino stradali. Stric koji je imao biti porodici zaštitnik i koji je nekada malu Branislavu obasipao upravo carskm sjajem, postao je cijeloj porodici dušmaninom, uslijed intriga jedne žene kojoj je neke vrsti životna zadaća da zavodi muškarce i razara tuđu sreću. Ta kobna historija, kako je pripovijeda Branislava bolesnoj Emiliji da je utješi, zaprema drugi glavni dio romana. Napokon, kad se već smirila, materijalno i fizički ponešto oporavila, umire Emilija, i nestaje za uvijek ne samo njezine ljepote nego i njezina talenta koji je mogao usrećiti tisuće. Dojam te mutne i krvave životne rijeke koja sve to odnosi s nekim gluhim i nijemim fatalizmom, bio bi ne samo tragičan nego i očajno pesimističan, kad ne bi bilo smirene svijesti kojom Emilija podnosi svoju muku, i kad ne bi bilo hrabrosti i izdržljivosti kojom Branislava, njezina majka i njezine sestre podnose sva poniženja i uvrede, i osovljuju se u životu na svoje noge samim svojim poštenjem i izgrađenošću svoje ličnosti. Ima ženske radoznalosti u tom kako se gđa. Jankovićka zadržava na stvarima koje su za samo veliko značenje života neznatne; ali isto tako, ima i mnogo prave ženske osjetljivosti u delikatnom kazivanju stvari koje su teške i mučne; i napakon, unatoč pesimističnom, resigniranom naslovu, ima, pored sve neobične dobrote i nježnosti tih žena, ima i mnogo teške životne istine kojoj te žene srčano i pravo gledaju u oči. Pa ako ovaj roman u kompoziciji nije tako jedinstven i sliven kao »Plava gospođa«, on je dublji i jači jer mu tragika nije

zasnovana samo na erotici i jer je, dosljedno, ta tragika obuhvatljiva i uvjerljivija.

VI

G. S. Batušić zahvatio je svojim romanom »Na dragom tragu«[2]) neposredno u današnji život, i to u njegovu vrlo aktuelnu stranu. Pronevjerenja velikog stila koja su posljednjih godina na dnevnom redu u našim kriminalnim kronikama, pružila su zanimljiv materijal za napetu i uzbudljivu radnju. Ali literarne pretenzije g. Batušića ne dopuštaju nikako da to bude običan kriminalni roman, nego ta radnja, po sebi historija jednoga krupnog zločinstva i njegovih posljedica, postaje u jednu ruku pitoreskni roman avantira i putnih impresija, a u drugu ruku pokušaj da se produbljivanjem teme psihologijski opravda ili bar obrazloži zločinstvo, odnosno, da se ono pretvori u tragičnu krivnju u vidu psihologijske analize ličnosti glavnog junaka. No da to postigne, autor je morao da komplikuje samo djelo kombinujući ga s jednim prestupkom koji nije vidljiv sucima i detektivima, ali koji je ne manje ozbiljan i težak, a sudbonosan još kud i kamo više: Valent Listopad zaveo je ženu svoga druga u uredu, upravo ženu svoga druga još iz djetinjstva i svoga najboljeg prijatelja. Tu je, u istinu, osnovni, etički osjetljivi skok u djelu, skok koji se, uza sve naprezanje piščevo, ne može prebroditi. Da je siromaštvo zavodnik i da prigoda stvara tata, to su stare istine, i kada bijedni činovničić iz dana u dan promeće preko ruku tisuće, pa kada mu je uz to još žena bolesna, a administrativni postupci nespretni, spori i nehati tako, da se krađa tako lako i ne opazi, onda možemo razumjeti da je sve to teška napast i prigoda kojoj se ne može tako lako odoljeti. Olakotna bi okolnost bila i u tom što se ne radi o otuđivanju novca pojedincu koji će taj gubitak neposredno osjetiti, nego državi koju danas, na žalost, uslijed etatističkog shvatanja koje su ukorijenili sami sistemi državnih organizama, većina ljudi gleda kao neki bezlični mehanizam koji u svemu i svagdje zastupa prvenstveno svoje initerese t. j. interese zakonâ, uredâ, statistike i političkih ekshibicija, one interese zajednice kojoj pripada i s kojom, eventualno, trpi i svaki pojedinac. Sve to možemo metnuti na jednu stranu tezulje kao i to da pisac nikako ne nastoji prikazati Listopada možda kao nekog čovjeka u kojega poslije čina prevladavaju plemenitiji osjećaji kajanja ili želje za nekom naknadom. Kako ga je tamo vodio instinkt samoodržanja i samo puki instinkt, tako i poslije, njegovu katastrofu skrivljuje instinkt: nagon životinje za svoje mladunče, jedva donekle ublažen osjećajem nepatvorene ljudske nostalgije za djetinjstvom, za nečim boljim i ljepšim što je, bar u nekom fantastičnom smislu, iznad svega onoga prljavog i nemogućeg u što nas zapleće krivnja i odmazda. Listopad koji se bio sklonio u Ameriku i tamo još i povećao ukradeni kapital, ne može da odoli želji da vidi svoga sina t. j. sina žene koju je zaveo i koji je u istinu njegov, a ne njegova druga Emanuela Berkovića koji je, kao zakoniti muž, uvjeren da u malom Kruni odgaja svoje vlastito dijete. Listopad je naumio ne samo da dijete obiđe, da ga vidi, da ga pohodi, nego i da ga ugrabi i odvede sa sobom u Ameriku. Radi toga se zapleće u taj opasni i sudbonosni put, radi toga ubija u Nizozemskoj kapetana broda koji je mogao posumnjati u njega na temelju innternacionalne tjeralice, kada je Listopad obrijao bradu koja ga je dotad skrivala. Ta dilema između obrijane i neobrijane brade, Listopadovo mučno čekanje dok brada opet ne poraste i njegovo mahnito i grozničavo putovanje s kraja na kraj Njemačke samo da prođe vrijeme dok brada ne naraste, to jest jedan od najoriginalnijih i najduhovitijih motiva romana. Pritom je, dakle, Listopad počinio još i jedno ubistvo; počinio ga je doduše u smrtnom strahu da ne bude prepoznat, ali ipak svijesno i namjerno. Kada dakle, uslijed jedne »tehničke omaške«, dolazi do toga da Emanuel Berković spriječi otmicu djeteta i da mu Listopad u svojoj bezizlaznoj situaciji oda i podrijetlo djeteta, onda se na čovjeka koji je tako teško opteretio svoju savjest, obori čitav niz razornih katastrofa. Berković ga prijavi, sud ga osudi, dijete radi kojega je sve to počinio, ostaje u rukama čovjeka koji će ga mučiti i zlostavljati iz osvete za svoju prevarenu životnu sreću; i kad Listopad, zdvojan, pokušava bijeg iz vlaka koji ga vozi u kaznionu, stiže ga zrno oružnika u času kada je posrnuo na zaleđenom potoku, jer mu se, fatalno, pričinilo da ga iz vode vuče k sebi utopljeni nizozemski

[2]) Slavko *Batušić,* Na dragom tragu, Roman, Zagreb 1932., Redovno izdanje Matice Hrvatske.

kapetan... Kruno koji je i tako slabunjav i na prsima bolan dječak, propašće netragom bez obrane i zaštite kao bijedno i nesretno dijete. Životni račun Listopadovih krivnja obilno je, dakle, naplaćen teškim odmazdama. To bi bilo dovoljno čak i za onu višu pravdu koja ne ovisi o paragrafima i presudama, kad ne bi bilo ne samo etički neodrživoga nego i ljudski faktično neuvjerljivoga motiva, da Listopad, dok vara svoju ženu s drugom, baš to svoje sudbonosno pronevjerenje počinja radi bolesti baš te svoje žene. Ne kažem da to nije moguće — šta nije moguće sofizmima kojima se nastoji izvući ljudska strast i nagonska požuda pred neizbježivim zakonima vječne pravde? — ali je cinizam tako krupan, da ga nikako ne bi smjelo sugerirati literarno djelo koje, inače, upravo traži ravnovjesje između dobra i zla u vrlo zamršenom labirintu jedne ljudske sudbine. Iako je baš tom brigom oko svoje zakonite žene koja mu je bila dobar i mio drug ali nije mogla da bude majkom njegovu djetetu, pisac nastojao da ublaži, odnosno, da ljudski opravda Listopadovu nevjeru (dvostruku: prema svojoj ženi, i prema svome prijatelju), ipak je zašao predaleko i stupio na tlo koje ne može etički biti nikako realno. Kada to ne bi bilo nedelikatno, mogao bih pisca potsjetiti na razvoj stvari u konkretnim zbiljskim slučajevima koji su inspirirali osnovni motiv njegova romana; ali to se, dakako, ne može ovdje učiniti.

Draž je ovoga romana naročito u tom što se gotovo sve njegove vanjske komponente dotiču s fantastičnošću te iz bizarnosti, groteskosti ili bengalske njihove dirljivosti izlaze efekti nerealni, nadrealni i podrealni, nešto Grand-Guignolski sablasno i vidovito u jedan mah. Autorova putnička strast očituje se na sjajan način u partijama o Listopadovu putovanju, a smjesa između zločinačke hladnokrvnosti kojom Listopad utapa kapetana i, s druge strane, djetinje radosti kojom tajinstveni kovčeg čuva kao oko u glavi da iz njega, poslije, povadi igračke kojima će predobiti Krunino srce — ta je smjesa i bizarna i groteskna i sentimentalna u jedan mah, kao što je isto takva i smjesa boja, linija i osjećaja kojima pisac crta Zagreb djetinjih uspomena i život mučne eksistencije Listopada kao malog subalternog činovnika. Sve je to naročita majstorija g. Batušića, i stilski su efekti pritom uzbudljivo šaroliki, blistavi poput smionih vatrometa, s konturama koje se neprestano pomiču i prelijevaju. Ali djelo koje se upustilo u ovako smion i etički krupan problem, nikako nas ne smije toliko odvoditi od realnosti, da nam se čitav život pričini kao neka igra, odnosno poigravanje ne samo s vanjskim pojavama života koje su zaista nestalne i prolazne, nego i s pojmovima koji bi imali biti jasni i čvrsti. Krunova sudbina i Listopadova strana smrt bile bi, po mom mišljenju, možda i pravedna zadovoljština za samu njegovu ličnu krivnju; opasnije je i neprihvatljivije ono sve što, prije te krajnje granice, sačinja unutarnju i vanjsku motivaciju njegovih postupaka. Rekao sam da ljudski čini nalaze uvijek svoje sofizme; ali djela jakih stilskih kvaliteta mogu da sugeriraju izvjesnom dijelu čitalaca te sofizme kao norme.

VII

Komad g. Josipa Cvrtile »Bijelo prijestolje«[3]) bez sumnje je konfesijski roman, iako ne u potpunom smislu riječi. Već subjektivni oblik pripovijedanja, pa neki konkretni momenti iz okoline glavnog junaka upućuje na to da je građa romana uzeta neposredno iz života. Ali uza sve to, roman je više postavljanje problema o unutarnjem razvoju, »éducation sentimentale«, nego lični obračun s vlastitim životom. Ali dok je prototip te vrsti romana — Flaubertovo majstorsko djelo (Education sentimentale) — historiju osjećaja svoga junaka podjednako razradilo i historijom presudnih događaja koji okružuju tu ličnu pripovijest, dotle je g. Cvrtila, na žalost, propustio tu priliku koja mu se sjajno pružala. Poznato je naime da svaki ovakav »junoša« koji stupa u svijet i treba da osvoji sebi neki odnos prema ljudima a naročito prema ženama, u ovakvim analizama sama sebe ima i suviše prilike da konstatuje često svoju nespretnost, preosjetljivost, neiskusnost, neupućenost i da nam tako pruži sliku svoje zelene nezrelosti koja bi nam često bila smiješna, nezgodna i mučna, kada svi ti lični nedostaci ne bi ipak bili neki naivni i nesavršeni, ali zato ipak vrlo karakteristični otsjev vremena i prilika u kojima su jedino

[3]) Josip *Cvrtila,* Bijelo prijestolje, Roman iz suvremenog života, Zagreb 1933., Knjižnica Dobrih Romana, Izd. Kuća Dobre Štampe.

mogli i nastati. Drugim riječima: historijska atmosfera, presudno uzbudljiva, daje takvoj ličnoj historiji karakter obračuna o stilu i životnom smislu jedne epohe koja, u razvoju čovječanstva, znači sličnu raskrsnicu kao što je proživljava sam glavni junak. Takav je Goetheov Werther sa svojim Ossianom i Rousseauom u pozadini koji, dakako, znače grmljavinu francuske revolucije još daleko ispod horizonta; takav je, u još izrazitijoj formi, Flaubertov Frédéric Moreau na pozadini čitavog niza sudbonosnih preokreta oko veljačke i srpanjske revolucije, u nemirnom i uzburkanom Parizu, oko sredine prošloga stoljeća. Ni François Coppée (Toute une jeunesse), ni Henri Bordeau (La croisée des chemins), njegovi epigoni, nisu dosegli zamaaja Flaubertova romana, baš zato što karakter vanjskih događaja, iako oni znače značajnu prekretnicu, nije ni izdaleka toliko ni obuhvatan i zamašan kao u Flauberta. U predgovoru svom romanu, François Coppée jasno označuje karakter takva djela: »Isto kao ni David Copperfield — dražesno Dickensovo majstorsko djelo — *si parva licet*... — ove stranice nisu autobiografija, ispovijest. Samo, priznajem, Amédée Violette izmišljeno lice u izmišljenoj radnji, osjeća život kako sam ga ja osjećao kad sam bio dijete i tada sam bio mladić.« Dakle, ovakav roman nije doduše nipošto roman »à clef« u kojemu su za zbiljska lica i događaje izmjenjena samo imena i neke nebitne oznake: ali on je, na svoj naročiti načini, pun svoga autora, njegove duše, njegova unutarnjega, a i vanjskoga doživljavanja. A uvjerljivost i istinitost svemu tome ne daje opipljivost doslovnih vlastitih doživljaja nego evokacije velikih komponenata općega života iz kojih su oni potekli. G. Cvrtila je izvrsno shvatio te velike komponente izaratnih godina, kad njegov junak, učitelj na selu, proživljuje svoje godine dozrijevanja: to je dvostruka revolucija karakteristična za naše krajeve u ono doba: socijalna, u obliku seljačke pobune, i duhovna, u obliku t. zv. »žutog« pokreta među svećenstvom. I jedno i drugo samo se prividno pričinija onim kako smo ga nazvali. Jer niti je ono prvo bila prava socijalna revolucija, a niti je u onoj drugoj bilo išta duhovno: obje te pojave nisu drugo nego prikrivene posljedice razularenosti za posljednjih ratnih mjeseci, i nezadovoljstvo za prvih mjeseci poslije oslobođenja. Ali ipak, obje pojave imaju svoje specifične i vrlo važne oznake i radi toga, one su zavrijedile da ih, i jednu i drugu, u ovakvu romanu pisac evocira ne samo u nekim djelomičnim uspomenama i prolaznim licima, nego da ih stvarnije analizira i da njihov vanjski tok zahvati u iscrpnijoj i zaokruženijoj slici. Šteta je što to zaista nije učinio g. Cvrtila; jer takva romana inače nemamo, a pisac »Bijelog prijestolja« bio bi pozvaniji za to od onih koji su to prije njega donekle pokušavali. »Zlatni mladić« g. Cesarca ne odigrava se naime u istim godinama, nego nešto kasnije; a to već prilično znatno mijenja atmosferu. Osim toga, on je s obzirom na selo, kao srčiku i golemu većinu sela, nepotpun i negativan; on nema i ne može da ima onog mirnog i jednostavnog gledanja na selo koje ima g. Cvrtila, čovjek koji neće da bude ni vođ ni prorok sela, nego da s njim bude jedno i da mu služi. Bez fraza o značenju seljaka u nekom fantastičnom svijetlu političkih ili socijalnih eksaltacija, bez laskanja ili ciničnog potcjenjivanja sela i seljaka, g. Cvrtila o svemu tome piše s tako dirljivom priprostošću i iskrenošću, kakva se kod nas zaista rijetko nalazi. Osim »Zlatnog mladića« bio bi »Brak Male Ra« g. S. Ježića po svom glavnom licu čak i bliži tipu »razvojnog romana«, nego što je »Zlatni mladić«, samo da je autor umio i mogao suviše konkretne zbiljske momente transponirati u umjetnički preobraženo gledanje lica i stvari. A u drugu ruku, kao slika epohe, »Brak Male Ra« prikazuju i opet različitu atmosferu, držeći se pretežno Zagreba, i političkih događaja oko prevrata. Da g. Cvrtila ima i oko i pero za takve stvari, vidi se iz onoga maloga fragmenta seljačke bune koji je prikazan vrlo objektivno i plastično, i iz psihologijskog portreta kapelanova koji je, neizravno i posredno ali vrlo točno, dan u dvjema pričama koje kazuje kapelan, čovjek kod kojega su čuvstva i mašta zagušili razum, a zatim uskoro i vjeru.

Ako je, dakle, slika epohe manje iscrpna nego što bi mogla i trebala da bude, drugi momenat socijalnog reda, sam poziv glavnog junaka, osvijetljen je initenzivno i svestrano. Učiteljski stalež, stalež junaka romana a, dakako, i samoga pisca, prikazan je u nekoliko različitih i vrlo karakterističnih tipova. I, što je naročito vrijedno, ako i jesu njihovi karakteri stupnjevani po svom temperamentu i po svojim moralnim vrijednostima, od nesretnoga zločinca Lukšića koji se objesio pa do poštenoga, smirenoga, harmonično mudroga Miletića, ipak ih pisac nije načinio nikakvim strogo klasificiranim i definiranim figurama; svaki od njih ima i svoje nedostatke ili bar nesavršenosti, a čak i za Lukšića se pita pisac, da li je baš on jedini bio koji je trebao tako da nastrada. Ovaj neki nuzglas tihog refleksivnog skepticizma javlja se neprestano u rezonovanju glavnoga lica. O nj bi se mogao možda tkogod i spotaknuti uzevši u obzir da pisac, inače, u prosuđivanju života i svijeta ide za čvrstim i jasnm istinama kršćanskog vjerovanja. Ali glavni junak romana u stvari nije se još ni sam uspeo do potpune jasnoće u svim stvarima; on je konvertit, obraćenik čija se svijest tek pomalo razvija i ne samo vjera nego i životno iskustvo kojega dovoljno nema, može tek da ga dovede do konačnih određenih pogleda. Kao kod svih ovakovih romana kod kojih je, radi mladosti junakove, sentimentalna žica prilično jako nategnuta, ljubavni zaplet — dilema između osjećajnog, a ujedno senzualnog ekspanpivnog tipa žene i drugoga idealnijeg, suptilnijeg i zato rezerviranog — svršava se negativno na obje strane. Samo što ovdje obračun s prvim tipom ne svrava s prolaznim podlijeganjem putenom instinktu, kao obično u takvim romanima, nego preporodnim osvještenjem i pobjedničkim usponom junaka; a ona druga historija svršava se razmimoilaženjem i to ne, kako misli g. dr. J. Andrić u svom pogovoru romanu, radi toga što Miličina ljubav »nije dovoljno jaka«, nego što je idealizam još ne potpuno dozrela muškarca u svakom slučaju redovno nijem, a karakter takve žene već i tako rezerviran te tako mora da dođe do fatalnog nesporazumljenja ili promašaja. Ljubav koja bi s mladošću izgubila svoj nimbus poezije i bezuslovno gubila na iluziji, ne može nego da se svrši tako, i jedino je realno rješenje treća djevojka koju sam glavni junak, nakon svega toga, može i mora da gleda onako kako je jedino moguće gledati ženu s kojom treba da se proživi cio vijek i stvori porodica sa svim svojim sitnim i svakidanjim brigama i zadacima.

Reći će se možda da je ovaj roman premalo »literaran«, jer se ne priključuje aktuelnim strujama i jer ne pokazuje nikakova vidnog njihova dojma. Ali to je, u drugu ruku, i svakako srećom, njegova vrlina. Po svojim literarnim uzorima, g. Cvrtila je sasvim »zastario«; ali to je što njegov rad čini oazom u utrci svih mogućih snobizama suvremene književnosti. Mistika sviju vjekova, neiscrpno i duboko vrelo unutarnje inspiracije, neprestano se vraća u refleksijama piščevim, okrepno i preporodno; a osim toga, u srodstvu s tim, dobri stari Jean Paul, duboki i snažni Novalis i ostala njemačka romantika. Sve je to danas sasvim neobično i pokazuje korisnu samostalnost i izvornost općega stava piščeva. Radi svega toga, djelo uza sve svoje početničke nedostatke, znači za misaone ljude vrijednu lektiru, a za svoga pisca vrlo intenzivan i hrabar početak.

Ljubomir Maraković

ROPSOV SVIJET BEZ DUŠE

Postavljanje dijagnoze moralne rastrganosti, teške bolesti, duboke duhovne krize naše sadašnjice, bila bi banalna konstatacija, ili samo prolazni zvuk riječi, i ništa više, kad ne bi ta naša konstatacija išla dalje od tih riječi. To dalje za nas će ovdje značiti zadnje djelo, spomenuto već u naslovu, djelo Francuza Daniela Ropsa. Autorovo ime, bez sumnje, nije kod nas toliko poznato koliko zaslužuje. Rođen 1904. u Lotaringiji, Daniel-Rops ipak nije Lotarinžanin, već on pripada Savoji, pošto je tamo proživio 25. godina. Dosad se Rops afirmirao kao jak esejist i kritik. G. 1927., kad je Rops imao 23 godine, njegov kritički esej o nemiru suvremene generacije, *Notre inquiétude,* pobudio je opći interes: mladi Rops počeo je odlučno osvajati duhove. Tada je napisao i četiri novele u kojim prevladava analiza, poslije štampane pod zajedničkim naslovom *Deux hommes en moi.* Nekako zajedno s Arlandovim *Ordre* koji je dobio »Prix Goncourt«, izišao je i Ropsov roman *Ame obscure.* Ozbiljna je kritika tada rekla da Ropsov roman nije ništa literarno slabiji od nagrađenog Arlandova što znači da Rops, još prilično mlad, ima i lijepa dara za roman. Rops nam je dao nakon tri eseja i četvrti gdje precizno analizira moralno stanje i duh današnjeg čovjeka: *Le monde sans âme.*1) Zadnjih smo dana saznali da će uskoro izići jedno novo piščevo djelo, *Les années tournantes,* kritika

1) Daniel-*Rops,* Le monde sans âme, Paris, 1932., Plon.

poslijeratne bilanse koje je sada u štampi. Ovogodišnji münchenski »Gral« iznio je u dva navrata (veljača, rujan) po jedan vrlo lijep Ropsov članak. A stalna suradnica ovog lista, Cahrlotte Demmig, odlična poznavatejica francuske književnosti, napisala je u travanjskom broju solidan članak o Ropsu i evropskom intelektualnom internacionalizmu.

Nepovezanost, razdor i nespojivost, po svojoj prirodi nužno spojivih elemenata kod čovjeka naših dana, to je onaj simptom koji nam odaje veliku i užasnu bol našeg doba. Slično je ovo doba, i nikako nije pretjerana poredba, s onim latinsko-grčke dekadanse: želja za univerzalizmom, materijalizam u najnižoj formi, nejasna težnja za neograničenim, — sve je to već poznato historiji. Da li će se današnji čovjek znati sam u ovom kaosu pravo orijentirati, naći smjer kojim bi udario da dođe svom pravom cilju, da upozna svoju pravu zadaću? Koliko nam kaže dosadašnje iskustvo koje je mjerodavno, — ne. Pozitivnom rješenju nije ništa pridonijelo ni osnivanje ekonomskih trustova, ni lov za osvajanjem osjetnog svijeta, dakle — svakako ne materijalizam: ništa nam nije on pomogao, već baš obratno! Očito, ta se zadaća nalazi drugdje, i »tako je jednostavna da je njezina jednostavnost čini teškom«. To stoga što je naše vrijeme, vrijeme savršenog nereda, ako se može tako reći. A taj nered je najevidentniji, iako ne najjači, u vanjskoj politici. Pored ovog nereda ima jedan novijeg datuma, i tim zahtijeva više pažnje, ekonomski nered koji kod naših suvremenika, mjeren na njihovoj vazi, važe isto kao i onaj prvi. Ekonomskom neredu je uzrok što se on osniva na isključivo ekonomskom elementu, na stalnom traženju zadovoljenja i najmanjim zahtjevima. »Čovjek podređuje svoju aktivnost — ne višim principima, nego onomu što u njemu ima najmanje nadzora, onom što je najbliže životinjskom: želji za uživanjem.« Upravo zbog toga »danas je izvan sumnje da je *podložnost ekonomskom* postala sinonimom *negacije spiritualnog*«. Opravdan je veliki strah suvremenika pred ekonomskim neredom. Nezaposlenost, posljedica tako divnih ekonomskih sistema, brati se s ratom, a moderni čovjek iznenađen gleda kako ga njegovi veličajni bogovi, njegovi penati, napuštaju, izdaju... Ni komunizam, ni nacionalizam, ni humanitarizam, pa ni mladi pacifizam, još manje internacionalizam ne može biti melemom niti može dati utjehe u našoj teškoj bolesti. Ljudska je priroda takva da neumoljivo traži i pretpostavlja nešto apsolutno. Danas to proživljuje čovjek kad ide od jednog do drugog idola, kad mu se majmunskim poštovanjem klanja, ali svaki idol ostaje samo *idol*. Slaba je jaka američka napast mašinizma, nije tako sladak pritajeno sjajni zvuk rečenice *first in the world* koja je s velikom bukom k nama došla, i opet, s one strane Oceana. Uostalom šta je stvarno sve to, kao i uistinu divni park Yellowstone, strasna želja za putovanjem, sanja o egzotizmu, zanošenje za crnačkom umjetnošću, divljenje divljoj i ludoj lupi jazza, čar zvijezda holywoodskog neba, — šta je to sve, ako ne znak moralne dekadanse, udaljenje od prirodnog koje ništa umjetno ne može nadomjestiti. Prošli smo, vidjeli smo, proživjeli smo sve, znamo što je želja da se svemu udovolji, želja za uživanjem. Imali smo sve, a nemamo ništa, samo nas još na dnu duše tare ta želja, ta varava iluzija, ta mrska utopija. Tko se jednom oprži o vrelo željezo, taj se više lako ne prevari da ga uzme. Sva odgovornost, uzrok suvremene ne samo ekonomske nego i, osobito, moralno duhovne krize, jest prvotno baš u želji za zadovoljstvom čije je težište postavljeno na jedino materijalne temelje. Tu je uzrok opće suvremene anarhije, tu je razlog revolucije duha nepravedno zbačenog sa svojeg prijestolja i pogaženog nogama. Takav je život našeg svijeta bez duše. Koliko bi dobrih majka dalo sve što imaju, pa i vlastiti život za ljubljenog sina, koji umire samo da ga oslobode od smrti. Ali smrt je granica, tu prestaje čovječja silna moć, tu je tajanstvena točka, i nikako se ne može dalje od nje. Smrt nastupa, čovjek prestaje... Iza trajne bolesti koju nećemo da liječimo, mora, jednom, nastupiti smrt. Čemu neprestano konstatovati »tešku bolest«? Treba označiti lijek. Treba da naš svijet bez duše, ponovno, dok nije došlo do potpunog sloma, dobije dušu, a to znači, prije svega, dati prednost spiritualnom zatim jasno razlikovati vrednotu glavnu od sporedne.

Svijet bez duše, Ropsov krepki kritički i filozofsko-moralni esej o duhu današnjeg čovjeka koji je sasvim zabacio duhovne vrednote, zaslužuje svaki superlativni kompliment s naše strane. Komprimirana zdrava i sočna srž djelâ G. Ferrera, Drieu La Rochellea, Eddingtona, Valéryja, Spenglera, Mac-Orlana, Keyserlinga, J. Maritaina, A. Siegfrieda, Massisa, E. E. Kischa, A. Levinsona, Dreisera, Sinclaira Lewisa, Uptona Sinclaira, R. Tagorea i mnogih drugih, sačinja ovo skladno Ropsovo djelo. Dakako da je pisac, po prirodi veoma oštrovidan kritik, najprije sve neobičnom objektivnošću odmjerio, te ili je to prešao s finom ironijom, ili sam na privlačljiv način asimilirao. Ovdje je osebujnost francuskog duha našla sebi primjeren izražaj. Daniel-Rops hoće prvo da bude jasan, lako shvatljiv, logičan, točan, a ne manjka mu ni zanimljivost govora, jer on, Francuz, svijestan je svoga u duši ukorijenjenog i tradicionalnog »esprita«. Njegov esej ostaje suptilna analiza i fina sinteza našeg vijeka bez duše. Rospovo djelo puno odmjerenog patosa, ujedno je, koliko nam je poznato, i najobjektivnije, među inače brojnim i eminentnim djelima svoje vrsti.

Fra Vitomir Sušilović

ILIRSKI POKRET MEĐU BOSANSKIM FRANJEVAČKIM NOVACIMA

Oduševljenje je za Gajev ilirski pokret bilo među bosanskim Hrvatima općenito. U Zagreb su upirali oči ne samo gotovi pisci, kao fra Frano Jukić, fra Grgo Martić i fra Martin Nedić, nego i sva bosanska franjevačka omladina. Ilirski je pokret davao toj omladini velik dio oduševljenja i obrazovanosti. Ilirske su se edicije s pomnjom ne samo čitale, nego i prepisivale, ilirske su ideje još više pobuđivale i odgajale među mladim pregaocima volju za spisateljski rad. Među mnogobrojne dokaze za tu tezu može se ubrojiti i knjižica, koju mi je nedavno poklonio kolega Lj. H. i kojoj je sada ravno devedeset godina. To je rukopis, sav požutio, na izgled bez vrijednosti i prilično odrpan. Veličina mu je 18,60 × 13,70 cm. List omota tek jedan sačuvan, ali posve išaran, a drugi je po pola uzduž prerezan. Slova su posve čitljiva i lijepo ispisana. Pravopis je stari, a ne Gajev.[1] I u njemu se pokazuju neke zanimljivosti, koje su rijetke kod drugih bosanskih pisaca, a valjda su potekle iz kićenosti: Pisac uvijek piše ij (ipsilon). Od čitave knjižice sačuvano je samo 26 neoznačenih stranica, ali se u sredini očito vidi, da je još 12 stranica istrgnuto. Naslov joj glasi u današnjem pravopisu:

»Razgovor, koga imadoše Vile Iliričke oliti Ilirske u pramalitje 1835., prikazan od Vile Bosanske svemu narodu Ilirskomu. U Karlovcu godine Gospodinove 1835. Pripisana po Fra Lovri Androševiću na 7. travnja 1843 u Fojnici.«

Na drugoj stranici u sredini stoji: »Narod brez narodnosti, jest tijelo bez kosti. Poslovica Ilirska«. Sad slijedi tekst pjesme, koja je poznata iz ilirskog doba, a spjevao ju je prvi Ilir iz Bosne — fra Martin Nedić (1810. do 1895.), autor »Poraza bašah« i »Stanja redodržave Bosne Srebrene«. — Pjesma Nedićeva, koja nosi isti naslov, posve je ista s ovim »Razgovorom«, što ga je Androšević prepisao, samo što se u pravopisu razilaze. Nedićev »Razgovor« odštampao je dr. Gaj u Karlovcu. Veličina mu je u 16^0, str. 31.

Iza teksta pjesme, koji je u Androševićevoj knjižici obuhvaćao 25 str., ali je 12 strana istrgnuto, slijedi u 10 stranica opisana povijest Bosne od početka do turske provale (1463.) i propasti bosanske samostalnosti. Nosi naslov »Iskazanje od bana i kralja bosanskih« sa posebnim odlomcima, koji opet imaju svoje podnaslove. Zanimljivo je istaknuti, da pod pjesmom stoji ponovno: »Pripisa Fra Lovro Androšević God. Gospodnje 1843. na 28. ožujka«, a pod poviješću meće pisac: »Piso fra Lovro Androšević na 7. travnja 1843.« Sve isti rukopis i pravopis, dok sasvim druga ruka, drukčijim pravopisom ne stavi odmah ispod njega: »Pričuvao i uzdržo fra Stjepan Mašić«.

Prije nego se pozabavimo tom povijesti i piscem, najprije da vidimo, kakve su bile prilike, u kojima je djelovao naš Androšević. — S padom Bosne pod Turčina nastaju teški dani: 400-godišnje ropstvo i upravo mučenički život kršćanstva u njoj. Svećenstvo, učeni ljudi i mnoštvo naroda bježi preko Save i Dinare, gdje je bilo slobode. S ostatkom naroda ostaju samo frannjevci, koji su preuzeli pastorizaciju naroda i obranu pred silom. Širenjem

[1]) Prvi je Jukić napravio »revoluciju« uzevši Gajev pravopis u Bosni, koji je kasno prodro, a dotle se držao Kujundžićev pravopis. Androšević piše ch = ć, samogl. r = är, sh = š, gn = nj, ç = č, gl = lj, g = gh (pred i, e), inače samo g, ž = x. Androšević piše čistom ikavštinom što nije slučaj ni kod prvog bos. pisca fra Mate Divkovića (1563. do 1631.)

turskog gospodstva u druge naše krajeve išli su i oni, te je uistinu vrijedila ona: Kuda Turčin s ćordom — tuda fratar s torbom. Franjevci su kod nas, osobito u Bosni, spasili vjeru i kulturu. Lijepo veli uvaženi historik Tade Smičiklas: »Hrvatski franjevci pored svih muka i raznih progona nijesu ostavili svojih vjernika, već trpeći s njima svako zlo, ustrajali su do oslobođenja«.

Bosni je još od provale Turaka pa sve do konca prve godine XIX. vijeka bila prava aristokratska republika. Vlastela su u njoj vladala. Uvijek je prkosila Carigradu, a baš početkom 19. vijeka za 23 godine Bošnjaci su promijenili 15 vezira! Čim im koji nije bio po ćudi, znali su mu pokazati put u Carigrad da se nikad više u Bosnu ne vrati. Prva polovica 19. stoljeća osobito je žalosna za kršćane. Bilo je to doba buna i ustanaka, gdje katolici nijesu obično ni na jednoj strani vojevali, ali ih je opet zadesilo zlo. Tako srpski ustanci (g. 1804., 1813.), pa buna Zmaja od Bosne (Husejnbega Gradačevića), uvođenje nizama (redovite vojske) i buna Bošnjaka proti tim novotarijama, sve je imalo žalosne posljedice za kršćane. Nasilja, otimačine, česti pohodi janjičara, ratni nameti sve to stjera kršćane na prosjački štap. Opet se i zadnji »Turčin« — tako osilio, da su se htjeli svi oteti ispod vlasti sultana. Svak je mogao ubiti, plijeniti, oteti — bez odgovornosi. Tako g. 1807. poginu u Tremošnici župnik fra Lovro Milanović, a 1835. fra Petar Čujić istu sudbinu podnese. A biskup Miletić, (1803.—1831.) apostol bosanskoga puka ovako izvješćuje Rim: »Ako se Bog uskoro ne smiluje, samo će se spominjati, da su ovdje nekad bili katolici«. Nešto bolje bi katolicima, kad se za njih zauzeo Beč na memorandum biskupa Barišića (1837.) i kad je na prijesto sultanov došao napredni Abdul Medžid, koji (1839.) proglasi nove uredbe. Kasnije je ukinut zloglasni harač i džulus, ali opet jao raji, jer užasno strada: — »Begu dajuć od svega trećinu — a od siena samo polovinu, — podmićujuć age i spahije, — pričikajuć turke i balije[2]); — jer što ima u Bosni balija — svi su meni paše i veziri, — svakomu mi valja ugađati —« (Tako pjeva historik i pjesnik fra Anto Knežević, u »Danici ilirskoj« g. 1865., br. 38) ...

[2]) Balija, pogrdno ime za Turčina (muslimana).

Bosanski se franjevci nisu strogo držali same duhovne pastve, nego su živo nastojali i oko obrazovanja svoga podmlatka i naroda. Imali su najprije samostanske škole, koje se spominju još u početku njihova djelovanja u Bosni. Godine 1347. ban Stjepan Kotromanić obraća se na Veneciju, da ona posreduje kod pape Klementa IV., da u Bosnu pošalje još franjevaca, koji će u samostanima škole otvarati i podučavati vjernike latinskoj slovnici i nauci sv. rimske crkve« (Gl. srp. uč. društva, XI., 412—8; kod Batinića, Franjevački samostan u Fojnici, Zagreb, 1913., str. 149). I pod Turcima franjevci su radili na školskom području, koliko su im prilike dopuštale. Još prije ilirizma, pod uticajem prosvijetljenog zapada, opaža se u Bosni pokret za stvaranje pravih pučkih škola, a ilirizam je stvorio još življi napredak. Između 1835.—1850. desetak se novih pravih škola utemeljilo. Jukić, Nedić, Martić i drugi bosanski franjevci odgojeni u ilirizmu bili su najživlji širitelji ljubavi za narod i njegovu prosvjetu. »Danica ilirska« rado se u Bosni čita kao i Vrazovo »Kolo«, gdje franjevci živo surađuju, a Jukić i Vicić postadoše i članovi utemeljitelji »Matice ilirske«. Franjevci su besplatno poučavali u školama, a gdje je bio učitelj svjetovnjak, oni su ga plaćali. U školama se učio i hrvatski jezik, računstvo, povijest i zemljopis.

Takve su bile prilike u vrijeme Androševićevo. Dugo sam tražio barem kakve podatke o fra Lovri, ali ispočetka uzalud. Stariji učeni »ujaci« nisu ga zapamtili, a nigdje o njemu nije dosada ništa pisano. Istom kad sam došao u Kraljevsku Sutjesku, gdje je bio kraljevski dvor i gdje je najstariji naš samostan i nekrologij (spomen-knjiga preminulih franjevaca) naišao sam na ovu bilješku, koja je dovoljna: »Zagrabiae, die 27a Aprilis 1847. (pie in Domino obiit) Fr(ater) Laurentius Androšević, cl. prof. stud. ss. Theologiae, Sacramentis munitus. Ano aet. phys. 22, Relig. 6.,« t. j. Zagreb, 27. travnja 1847. (blago preminu u Gospodinu) fra Lovro Androšević, zavjetovani klerik, student sv. bogoslovije, opremljen sv. sakramentima u dobi od 22 godine, a redovništva 6 godina.. Fra Lovro je dakle svoju knjižicu pisao ili u novicijatu ili neposredno iza novicijata. Ne treba se iznenađivati! To je bilo u jeku ilirizma, u najboljem zanosu za sve što je narodno. I kasniji učenjak, neprežaljeni fra Julijan Jelenić napisao je naučnu raspravu dok je još bio u novicijatu i iste ju je godine objavio u »Franjevačkome Glasniku«, god. 1899. pod naslovom: »Djelovanje bosanskih franjevaca u Bugarskoj«. Za Androševićevo pisanje biva nam još jasnije, kad znamo, da je veliki Ilir i rodoljub, učeni fra Franjo Jukić, baš tih godina (1842. do 1845.) gotovo stalno boravio gdje i on, naime u istom fojničkom manastiru. Jukić je još tada radio na historijskom području Bosne, a kasnije 8 godina štampao je kod dra. Gaja svoju odličnu knjigu: Zemljopis i poviestnica Bosne, Zagreb, 1851. pod imenom Slavoljub Bošnjak, na kojoj je duže vremena radio. Pa zar boravak u zajednici s ovim velikim mužem nije ostao za Androševića, mladog i poletnog, bez uticaja?!...

Fra Lovrino »Iskazanje« pisano je bez osobite znanstvene pretenzije. On ne piše kritički, ne traži, koje je mišljenje ispravnije; on jednostavno meće, kad dođe štogod sumnjivo, »koji se događaj ovako ispisuje« bez ikakve daljne opaske. Ne pokazuje ni originalnosti: Pisac se lijepo služio djelom učenog i u svoje vrijeme cijenjenog pisca fra Filipa Lastrića (1700. do 1783.): »Epitome vetustatem bosnensis provinciae«, II. izd. god. 1776. izdano u Ankoni. Popunjao ga je iz ljetopisa bosanskih samostana. Uza stvari romantične, koje su bile svojstvene onom vremenu (Iliri su mu bili Slaveni!), ima mjesta, koja će i današnju kritiku podnijeti. Osobito je uspio prikaz Tvrtka Ponosnog. U ovome je nadvisio i učitelja svog Jukića, što navodi, da je posljednji kralj Stjepan Tomašević poginuo u Jajcu, a ne u Blagaju u Bos. Krajini, kako tvrdi Jukić, ili u hercegovačkom Blagaju, kako su neki mislili. Osobito treba naglasiti, *da je ovo prva povijest Bosne pisana narodnim hrvatskim jezikom*, i to prije 90 godina. Pisao je Lovro slatkom ikavštinom, kojom su govorili u Bosni prije Turaka i narod i vladarski dom i vlastela (Prof. Skarić, Glasnik Zem. M., Sarajevo 1930., br. II., str. 3). Ikavicom su govorili katolici u Bosni sve do novijeg doba, ali sad ta ikavica iščezava pred školom, crkvom i pred susjedima doseljenicima, koje govore ijekavicom i gdje ne treba... Iz djelca izbija žarki patriotizam, koji je svojstven ljudima, koji su iz naroda potekli i koji se za narod žrtvuju. Djelce je vidljiv dokaz, kako je ilirizam dopirao i u samostanske zakutke i kod posve mladih ljudi.

Iznosim ovdje malen ulomak, da se bolje vidi način nejgova pisanja, i to prenosim u današnji pravopis:

»Ubijenog kralja sin bio je ovi kralj (Stjepan Tomašević), ali poradi opačine svomu ocu učinjene (što je oca sa stricem Radivojem ubio) kad sviju poštenih ljudi za pogrdu je držan. Budući da je harač obećao davati Muhamedu, caru turskom, pa poslije nije ga htio dati, rasrdi se rečeni Muhamed, s velikom vojskom u Bosnu navali, u malo je vremena svu osvoji; poslije toga sve plemiće i kralja sazva na Jajačko Polje, obeća im sva njihova pomilovanja potvrdit (što je paša već s njima ugovorio), ali kako u Turčinu nigda nije vjere, tako se i sad dogodi: Kad car vidje, da mu je izišla prevara za rukom, Kralja i strica mu Radivoja na mijeh sadr, a ostale sve plemiće, kojih biše oko devet hiljada, zapovijedi sve isjeći i njihova sva pomilovanja na vatra spržiti. Ovako dakle god. Gospod. 1463. budalaština bos. kralja i ostalih vladaoca jaram sinovima i potomstvu navali, pod kojim jarmom i dan današnji jadni sinovi Bosanske države plaču i ječe. Ovdje je svrha (svršetak) kralja bosanskih...«

U jeku proslave ilirskoga pokreta vrijedno je da se sjetimo i ovoga mladoga pregaoca, koji je bio predstavnik mnogih njemu sličnih. Sa Zagrebom je živio, u Zagrebu je ostavio i svoje smrtne ostanke. *V. M. Ilovača*

APOLOGETSKA PITANJA

Dr. O. Bože Vuco, prof. bogoslovije u Makarskoj, nije mogao iskazati ljepše usluge ni nakladi »Savremenih pitanja« ni našoj publici do ove knjige.[1]) Njezin sadržaj određuje joj karakter, a obrada predmeta daje joj vrijednost. Knjigu je pisac podijelio na ova poglavlja: *Otkuda život — Otkuda čovjek — Red i svrhovitost u prirodi — Vjera čovječanstva — Božja providnost — Spiritualnost duše — Naša besmrtnost — Naš konačni cilj — Religija — Potreba i mogućnost objave — Indiferentizam i bezvjerje.*

Kako se iz sadržaja vidi, ovo je opći dio apologetike, upravo uvod u apologetiku. Ovo

[1]) Dr. Božo *Vuco:* Bog, čovjek, religija, sv. 36.—37. »Savremenih pitanja« — Mostar, 1933., Hrvatska tiskara.

su fundamentalna pitanja koja zanimaju svakoga misaonoga čovjeka. O sretnom rješenju ovih pitanja ovisi sav ljudski život. Kada bi ljudi imali jasnu orijentaciju o tim pitanjima, manje bi bilo perturbacija i potresa u ljudskim dušama i u životu čovječanstva. Tada bi ljudi osjećali mir, sreću i zadovoljstvo u duši — koliko je to moguće ovdje na zemlji, — tada bi među narodima vladao blaženi univerzalizam, bratstvo i jedinstvo; život bi se čovječanstva razvijao harmonično u svim granama nauke, umjetnosti, gospodarstva i politike, jer bi svi imali jedinstven pogled na život i svijet. Strašne nesreće koje stižu i pojedince i narode i sveukupno čovječanstvo, potječu uglavnom odatle, što viši slojevi, naposve vođe čovječanstva, imaju sasvim krive ili nikakve pojmove o tim velikim problemima.

Pisac hoće ovom knjigom da našoj publici dade jasnu orijentaciju o svemu tome, pa da naša vjera bude zaista »rationobile obsequium«, da čovjek zna, zašto vjeruje i da iz toga povuče sve posljedice za svoj život. Da knjiga potpuno zadovolji, pisac je proučio veliku literaturu o svim tim problemima, donio rezultate moderne nauke citirajući pri tome najjača imena iz naučnog svijeta. Rezultati dugogodišnjih i mučnih istraživanja iz područja raznih nauka sjajno dokazuju nuždu i ispravnost Bogom objavljene religije i svega onoga što odatle logično slijedi. Pisac se mnogo služi prirodnim naukama, jer su prirodoslovci mislili s pomoću tih nauka da će oboriti metafiziku. Kad tamo, eto baš prirodne nauke sjajno potvrđuju piščevu tezu, jer su najveći umnici na tome području zabacili evolucionizam, monizam i ostala naklapanja i šarlatanstva Haeckela i njegovih drugova.

Kako se vidi, pisac je zgodno razdijelio knjigu na pregledna poglavlja prelazeći logično s jedne tvrdnje na drugu. Razlaganje je lako i jasno, te će i širi slojevi sve lijepo razumjeti i steći nužno znanje o svojoj vjeri i prigovorima proti njoj. Knjiga će dobro doći svakome, osobito đacima, koje razni školski udžbenici i profesora mogu da zbune i pokolebaju, kad je govor o prirodnim naukama. — Pisac veli, da je ovo prvi dio apologetike, a za njim će slijediti druga dva sveska. On želi, da ova knjiga »ispuni pogdjekoju prazninu u duši, da ispravi pogdjekoje krivo mišljenje i da stvori dobru volju prema riječi Božjoj i tim da će postići svoju svrhu.« Uvjeren sam, da će knjiga zadovoljiti svakoga, tko je pročita. U drugim svescima trebalo bi malo bolje pripaziti na neke provopisne pogrješke.

Dr. O. Knezović

Radi preopterećenosti tiskare, posljednja dva broja „Hrvatske Prosvjete" izišla su s osjetljivim zakašnjenjem. Kako se predvidno ta zapreka neće ponoviti, uredništvo će nastojati da list stigne opet svoj redovni rok izlaženja. Samo, kako to pitanje ovisi i o finansijskom stanju lista, uredništvo i uprava lista mole p. n. gg. pretplatnike, da izvole što prije namiriti pretplatu, a naročito dugovanja iz prijašnjih godina.

Izdaje „Kolo Hrvatskih Književnika" u Zagrebu. — Naklada „Jeronimskog Književnog Društva" u Zagrebu. Uređuje i izdaje za „Kolo Hrvatskih Književnika": Ljubomir Maraković. — Tisak Zaklade Tiskare Narodnih Novina u Zagrebu. — Za tiskaru odgovara: Vladimir Kirin, Zagreb, Deželićeva ulica broj 2.

HRVATSKA PROSVJETA

GOD. XX. ZAGREB, SVIBANJ 1933. BROJ 5

FRA GAŠPAR BUJAS:

SMRT OCA JUBILATA

Prigušen zvuk večernjih zvona raznesoše brzi valovi niz modru razinu mora. Obrisi sutonskih boja prigibaju se u ovršju dvaju stoljetnih hrastova na Skadariću.

Polako i tiho laganim hodom nestajaše sa »šetališta» jedna po jedna sjena u kestenjastim kukuljicama.

Mladim maslinikom prošetala se prva ožujska bura.

Sa pješčanog žala stari ribar kupio je osušene mreže.

Kroz crveni polukrug sunca u zalazu lepršala su jedra kraj Sućurajskog Rta.

U gustoj lovorici ostala je samo neriješena »disputa« mladih franjevačkih filozofa-skolastika.

Tamnosmeđe dugačke haljine kroz hodnik na prolazu za jedan trenutak dobile bi neko tajanstveno osvjetljenje, a zatim bi se odmah izgubile za vratima samostanskih ćelija.

I kada se tihi hlapat kokosovih zrnaca na sedam koljenaca, što su visjela o bijelome pasu, najednom potpuno stišao u duboki muk noći, — dobri se anđeo stražanin grlio u snu sa usnulim vitezovima gospođe Siromaštine.

Vitki čempresi i masline budno su stražarili u obalnoj uvali ispod Vitera lijepu crkvu i samostan pri moru . . .

I

Na krajnjemu klecalu samostanskoga kora, na kojem je u turska vremena umjetnička ruka jednog bezimenog brata urezala Spasitelja u agoniji, kleči starac redovnik. Kroz osmerokutni prozor srebrne niti uštapa splele se u vijenac nad njegovom glavom. Dva čuperka kose na zatiljku blistaju u mjesečnoj noći ko brokatno vezivo na svečanoj paramenti.

Na krilima ljubavi i molitve duša mu doseže sve do najprvih vrata vječnosti.

Ovo je prvi put večeras da mnogopoštovani otac Jubilat nije čuo glas zvonca, koje je po običaju u određeni sat pozivalo svu braću na počinak. I zato se tako dugo, kao upravo nikad dosada, oduljila njegova zahvalna molitva iza svete ispovijedi u kojoj je stalno svake večeri primao odrešenje grijeha . . .

Kad je začuđeno, kao u stanju priviđenja, podigao glavu sa klecala, duboko uzdahnu ko izmoren putnik pri prolazu na drugu stranu zavičajnih obala.

Blijedim, duguljastim licem najstarijega brata u samostanu pojavljuju se utisci pretsmrtnih osjećaja. Niz naborne zavoje polako se protežu suze, dvije drage posljednje suze dobroga oca Jubilata!

Kroz tvrdu tišinu polumračnih hodnika otegnuti tik-tak *Kukavičina* sata slivao se u noćni mir manastira.

Na okrugu zidnoga sata zasjaše u fosfornom svijetlu velika slova latinskoga natpisa:

— Pereunt et imputantur!

O, koliko su i koliko puta te zagonetne riječi veselo, ko listak na lovorovoj grani, zadrhtale na usnama mnogopoštovanog eksdefinitora i jubilata oca fra Jozafata!

A sada?

Na samu pomisao njihova uzvišenog značenja sva mu duša ustrepta strepnjama najstrožih egipatskih pokornika.

— Pereunt et imputantur! Propadaju i primaju obračun! — Kao da sluša gdje iz dubokih samostanskih ponora izvire na stotine glasova.

Pričinjalo mu se da gleda kako na svim zidovima ubrzanim potezom neka nevidljiva ruka ostavlja slova velikoga oblika:

— Pereunt et imputantur! Smrt! Obračun!

— Pereunt et imputantur — slušao je gdje u njegovoj nutrini brizgaju vodopadi svih Nijagara na svijetu.

Osjećao je kako se obruči života raskidaju i padaju u ocean vječnosti, a svaki trenutak odjekuje jezovitim i strašnim krikovima:

— Pereunt et imputantur! Smrt! Obračun!

Na Kukavičinu satu kazaljka se primicala k jedanaestoj uri kada se zatvoriše vrata fra Jozafatove ćelije.

II

Noćas nikako neće san svojom čarobnom šipkom da takne zasjenjene oči oca Jubilata!

Žestoka bura skotrljala se niz strmene rudine Vitera. U svome naglom i prvom nasrtaju protresla je i zidine samostana.

Mlade naranče i limuni zajecaše od silnoga vihora.

Slabo staračko tijelo zadrhtalo je na slamnjači.

Kao svilene žice pod brzim prstima tkalje u njegovoj su se duši izmjenjivale uspomene iz prošloga života ...

O, kako li se samo potresao od uzbuđenja kad je osjetio sad, kao nikada prije, svu ljepotu pregaranja i žrtve u vinogradu Gospodnjem, koju mu je donijelo sjećanje na davno župnikovanje u plodnim i zelenim cetinskim krajevima.

Teški i nenaslućeni strah, kao pred nekim najuzvišenijim dolaskom, pojavio se iz dna potsvijesti i ostajao na čitavom tijelu.

U suhim i namrežanim prstima grčevito je stiskao zrnca krunice.

O, draga kruničina zrna, i više od jednoga puta su vas na dan prebirali prsti oca fra Jozafata!

Dolje ispod njegova prozora, kao ruke redovnika uzdignute na molitvu, previjale se na vihoru grane procvala badema.

S bademovim žilama isprepletano je i mnogo slatkih spominjanja zaslužnog Jubilata. Davno, davno, pred punih trideset Božića, kad je po nenadanoj zapovijedi starješina došao sa cetinskih ravnica za lektora mladim đacima-filozofima, bacio je u zemlju košticu ovoga slatkog badema.

I kasnije je s veseljem gledao kako bi se već u božićno vrijeme katkada rascvjetao, ljeti donio plod, a u jesen sav ogolio da opet najprvi propupa na toplim zrakama južnjačkog sunca.

U nenadani čas najžešći se vihor prelomio o bademove grane, a bijelo-crvene latice raznijela bura sve do izrovanog žala.

Kvrgast panj gorko zajeknu u prelomu!

Kraj tvrdog fra Jozafatovog uzglavlja izgorela je polako svijeća ... Na blijedim suhim usnama grčile se isprekidane riječi komplektorijskog responzorija:

— In ... manus ... tuas, ... Domine, ... commendo ... spiritum ... meum ... Sub ... umbra ... alarum ... tuarum ... protege ... nos ... me. U ... ruke ... tvoje ... Gospodine ... preporučujem ... duh svoj ... Pod sjenom ... krila tvojih ... štiti nas ... mene ...

S Kristova raspela spuštale se zrake svijetla i u velikom sjajnom oblaku obviše na slamnjači ispruženo tijelo mrtvoga oca Jubilata ...

Njegove se oči otvoriše Vječnome Suncu u nebeskoj Zori!

III

Mnogopoštovani fra Jozafat nije nikada zaključavao vrata svoje ćelije. Svoj redovničkoj braći — kao i mnogim prijateljskim srcima — ona su uvijek bila otvorena. Kad bi se samo kogod od njih pojavio na vratima, sav razdragan i nasmijana lica odzravljao je cjelovom serfinskog mira. S kolikim li su veseljem sjedali za obilnom gozbom njegova širokog, franjevačkog srca i pili iz čaše ljubavi!

Ipak otac Jubilat nije, možda, nikoga tako srdačno i radosno primao kao svoje drage đačiće za božićnih i uskrsnih blagdana kad su mu dolazili na čestitanje i — cjelivanje.

Tada bi on s osobitim namještajem lekturskog auktoriteta zasio na svome starinskom orahovu stocu, a đaci ga opkolili u krugu.

— Mnogopoštovani oče Jubilate! — u jedan zajednički glas prosula bi se vika, — dajte nam sad pročitajte jednu Vašu napisanu »prediku!«

Fra Jozafat povuče lijevom rukom pretinac stola, a prstima od desne, dok mu sve skakahu žilice po licu, tucka o svoja dva požutjela prednjaka. Za jedan tren pred njihovim začuđenim očima leže na stolu dvije debele i velike rukopisne knjige. Bio je to njegov najslađi plod višegodišnjeg proučavanja Staroga i Novoga zavjeta i svetih otaca.

S mladenačkim zanosom najprije bi im čitao, a svršavao je obično uz osobitu izražajnost i gestikulaciju naizust »prediku«.

Kad je zazvonilo podne, oni su istom izlazili iz njegove ćelije.

Otac Jubilat uzimao bi pero u ruke, pa popravljaj, popunjaj i nožićem briši. Čekao je samo da opet što prije dođe Božić ili Uskrs, a onda su se ponovno đaci okupljali oko staračkog stola.

Tako bi mu prolazili brzo dani zasluženog mira, najviše u crkvi, u sobi i u — »konveršaciji«.

Sva braća redovnici i prijatelji svjetovnjaci, kad bi dolazili u ovaj lijepi zaostroški samostan pri moru, najprije bi se svraćali na pozdrav k ocu Jubilatu u njegovu ćeliju.

I noćas mu je u kasnu neobičnu uru netko došao. Ona, koju je neprestano usred bijela dana iščekivao, svratila mu se u — noći. Rijetki, novi gost, koji je bio svršetak svih njegovih bratskih iščekivanja, izvršio je svoj službeni pohod, i sad se opet sprema na daleki, nepregledni put.

Koracao je taj gost žurno, ali tiho, tiho, da ga nitko nije mogao čuti. Posve nečujno, da braću ne bi probudio iz noćnoga mira.

— O, draga naša sestrice Smrti, kako si ipak obzirna! Mlađoj braći i ocima ostavljaš još vremena da se oni žrtvuju za spasenje duša, a dobroga fra Jozafata, samo malko prije njegova svećeničkog jubileja, uvodiš u nebeske dvorove, da na krilu Vječnoga Oca uživa Božanskog Jaganjca kojega je svako jutro na oltaru prikazivao!

O, dobra i slatka sestrice naša, što dolaziš u ove nezaključane ćelije bez starješinskog dopusta, molimo te, ako to samo smiješ i možeš, drugi put se ipak prikaži ocu Gvardijanu da dobiješ i njegov očinski blagoslov!

— Slava Ti, Gospodine, radi naše sestre Smrti tjelesne!

IV

Mlada braća klerici snivahu mirno i spokojno. Slatki lanci tvrdoga sna pomalo se počinju raskidati. Pred krilatim jutrom noćna je avetinja bježala kroz uske prozore.

Sumračnim hodnicima tiho i preplašeno provlači se »nediljaš«. Zastane pred svakom đačkom ćelijom. Vršcima prstiju udarajući po tri puta na njihova vrata budi iza sna svoje drugove za molitvu.

— Blagoslivljajmo Gospoda!

— Bogu hvala!

— Blagoslivljajmo Gospoda!

— Bogu hvala!

Uz muklo šuštanje čempresa i maslina čuju se iznutra isprekidani odgovori probuđenih klerika.

I prije nego je noć mogla preletjeti preko Smokvića, rashlađivahu se tvrdi i prazni ležaji, a iz crkvenoga kora u jutarnjoj tišini odjekivahu svim samostanskim prazninama otegnuti zvuci jutarnjega himna:

— Jam lucis orto sidere — — —

Poslije »terce« uspeo se o. Vikar na žrtvenik. Preko konventualne mise, na prekide, potihim, tronutim glasom isteže se sa Magistrovih usta jutarnje razmatranje iz Kempisa:

— Veoma — brzo — neće — te — ovdje — biti — Zato — gledaj — kako je — s tobom, — jer — danas — jesmo, sutra — nismo — Ujutro — misli — da — večer — nećeš — dočekati — Kada se — smrkne, — ne — usuđuj se — jutru — nadati — — —

Čudnovato, jutros u koru niko nije vidio o. Jubilata gdje se poslije svršenog razmatranja diže sa svoga klecala. Poslije toga je on običavao govoriti svetu misu u kapeli, a đaci su mu po redu služili. S kakovim su udivljenjem gledali starca na oltaru!

Red je na fra Jakovu. Pođe u kapelu. Znao je da o. Jubilat više puta u sumraku samostanske kapelice dugo vremena razmišlja prije nego će se popet na oltarne stepenice.

Bilo mu je začudno kad je zapalio svjećicu. Unutra ga nema!

— Biće naš dragi fra Jozafat sigurno tvrdo zaspao! — i pođe njegovoj ćeliji s prijekornim izrazom na mladenačkom licu.

Kako je fra Jakovu ruka neobično zatrnula, ukočila se i zgrčila kad su se prsti upravo približili vratima!

Oh, s kojom li je radošću i lakoćom prije ubrzano kucao, a jutros, evo, ruka gotovo nemoćna i neprigibljiva. Sva se težina razlila samo po nogama i rukama.

Iznutra je dopirao razdragani glas svaki put kad bi k njemu dolazio na duhovni razgovor.

A jutros?

Koliko li se iznenadio! Tišina ... Mir ... Muk ...

Nasloni uho na vrata. Stade da prisluškuje. Samo se čuje polagano gibanje njihala na zidnome satu ...

Zamr'o mu dah na začuđeno rastvorenim usnama. —

Kad je ušao, unutra je sve mirisalo po tamnjanu i odjeći.

Rastvori kapke na prozoru, i prvi val svježa jutarnjeg zraka udahnu u stisnuta njedra. S problijeđena lica iščezle su nejasne pruge straha i zaprepaštenja. Dani se ...

Približi se k fra Jozafatovu krevetu. Ispod posteljine visjele su ruke.

— Dobro vam jutro, oče Jubilate! — i uhvati desnom za obadvije ruke, a lijevom ogrnu biljac s glave.

— Umr'oooo! Ah ... umr'o jeeee! — vrisnu u jecaju.

— Bog ti dao, dobri moj brate fra Jakove! — odnekud iz nevidljive blizine pričinjalo mu se da čuje odzdrav fra Jozafata.

Kleknu uz hladno uzglavlje. Izmoli prvu molitvu za pokojnog starca. Zatvori kapke, utisnu posljednji poljubac u mrtve oči. Za jedan čas ga nestade iz mrtvačke ćelije ...

V

Već su davno zamuknuli zvuci kleričkih molitava. Za njima je samo ostalo škripanje drvenih klupa u koru. Visinama crkvenih svodova lepršaju na zrakama sunca sitni oblačići prašinastih naslaga što padaju po sjedalima klupa.

Klerici sa podnimljenim glavama zamišljeno zure ispijenim očima u teške stranice Reinstadlerove Logike. Niko više i nije mislio na mnogo-

poštovanog oca Jubilata. Njegova je duša u vječnosti gledala jasnoću metafizičkih istina nad kojima se đaci prolamahu u tvrdoći marčanskoga jutra.

— Umr'o je o. Jubilat! — kroz tišinu gvardijanata sve do najzadnjih kleričkih ćelija provlačila se tužna jeka fra Jakovljeva plača.

— Dragi naš fra Jozafate, Bog ti dao pokoj vječni! — sa žalosnim brecanjem mrtvačkih misničkih zvona stapao se zajednički glas i uzdah rastužene braće u talasanje probuđenih valova.

Selo pod strmenim kosama upijalo je u zadimljene krovove kamenitih kuća uzdisaje samostanskih zidina.

Težaci u vinogradima, čobani za gorom, ribari na žalu sa skinutim kapama kroz rashlađena grla šaptahu u suzama:

— Umr'o je onaj dobri i sveti misnik. Duša mu se raja naužívala!

Kosovci u lovorici, masline na Skadariću i propuli bademi ispod grobišta pomaljahu glavice za onom rastvorenom rakom... Njihovo je uzsanje popratila pjesma sprovodnih pjevača. Serafski Otac grlio se nad zvijezdama sa usrećenom dušom svoga viteškog sina. Kad je telegrafska žica raznijela tužni glas po samostanima i župama, proplakaše sva braća nad nenadnom smrću svoga dobroga jubilarnog lektura fra Jozafata.

TON SMERDÊL:

BALADA JESENJEG DANA

Prosio sam kroz tolike dane kruh istine prave,
te na mnoga vrata ko prosjak kucao sam gladni.
Bježao sam od priviđenja drhtavoga nemile jave
što glad je nosi, kad su dani ovi jadni
i duša nema više nasmijane oči,
kad svakog dana u prošnju mora poći
i negdje na prag tuđih misli ko i osjećaja stići,
za dušu ovu češće nema ljeta osunčanog,
već putuje ona kroz jeseni maglene kao noga onog
siromaha koji lažno pred kapijama plače,
da daruje ga ruka bližnjeg s uzdahom: — O jadniče!
— Sve misli okovane ove u oku sretoh jednom
i ponijeh svu težinu tuge sobom
što dadoše mi ko na dlanu
srce i duša čovjeka nekog uz čašu vina
u ovom našem sumornom danu,
jer on osamljeno žali smrt četvrtog sina.
Ipak teški njega uzdigo je dan
i donio mu izlaz neki kao djeci san,
kad sunce naglo prosu po tom blatu
srebrn plašt i posmijeh ko u jatu
prvih proljetnih ptica, pa se duša i bez krila vinu
gorkom nadom još jednom nejakom sinu. —

DR. HIJACINT BOŠKOVIĆ O. P.:

DUH TOMISTIČKE FILOZOFIJE

U različnim filozofskim sistemima opažamo činjenicu da se oni međusobno razlikuju nesamo u načinu filozofiranja, nesamo u načinu rješavanja problema, već pojedina filozofija ima svaka za sebe svoj specijalni duh. Može se dogoditi, a to se je i dogodilo višeputa, da je više filozofa rješavalo iste probleme, pa su čak došli do istih zaključaka, a ipak se njihove filozofije međusobno razlikuju i među njima ne vlada isti duh u *postavljanju, shvatanju i rješavanju stanovitih problema.*

Višeput je kazano da je moderna filozofija zadojena subjektivističkim duhom koji opažamo već u prvim počecima oblikovanja ove struje. Čak se može kazati da je unošenje toga duha uporedo raslo s ostavljanjem skolastike. Prvi važniji preokret u skolastičkoj misli učinio je Vilim Occam koji se među prvima počeo odvajati od skolastike, a time i približavati modernoj koncepciji. Razumije se, taj se preokret oblikovao u prvom redu na spoznajnom problemu, jer baš je ovo pitanje bilo temeljni kamen koji je određivao smjer filozofiranja pojedinih sistema. A upravo ovdje se Occam odvaja od skolastike i postavlja na vlastitu, novu bazu. Ta se novost pojavila u shvatanju prvotnog kriterija istine. On neće kazati kao sv. Toma da je kriterij istine u objektivnosti ili u samoj stvari koja je izvana nas i koja ne ovisi o nama. Za njega je taj kriterij u onome što je *neposredno evidentno.*

Tražiti kriterij istine u očevidnosti još ne bi bilo pogibeljno. Ali franjevački filozof ide dalje pa određuje tu očevidnost samo na sjetilnu spoznaju. Apstraktno nas dovodi samo do relacija a ne do samih predmeta. Do ovih nas dovodi samo sjetilna intuicija. Zato je samo sjetilna spoznaja istinita. Prema tome nema metafizike, nema nadosjetne spoznaje, nema mogućnosti da dođemo do Boga. Occam je subjektivist, a donekle i skeptik.

Nije teško opaziti neke sličnosti ovog srednjevjekovnog filozofa sa pretpostavkama Kanta. Konačni rezultat jednoga i drugoga u mnogočem je sličan. I Kant će na posljetku svoga razglabanaja zanijekati mogućnost svake metafizike kao i mogućnost da se dođe racionalnim putem do opstojnosti Boga. I jedan i drugi će zanijekati umnoj spoznaji mogućnost dohvata stvari kako su one u sebi. Apstrakcijom poznajemo samo relacije, rekao je Occam. A ove su nešto umno. Dakle apstraktivnom spoznajom dosižemo samo umno, a ne stvarno. Drugim riječima: stvarno ne shvatamo nego ga samo nazrijevamo zorno.

S istoga stajališta je pošao, ali je došao do drugih rezultata Descartes. Jednako kao »skolastički« filozof, i »otac moderne filozofije« polazi sa subjektivnog stajališta neposredne evidentnosti. Za njega je konačni kriterij istine: jasna i odjelita percepcija. »Id quod clare et distincte percipio, est verum.« Ne pita se sada da li postoji mogućnost da nešto bistro i odjelito zahvatim a da to ipak bude neistina. Descartes misli da se to ne može dogoditi. Za njega se istina svodi na to subjektivno osvjedočenje ili na tu subjektivnu evidentnost. A budući da nema ništa jasnije ništa odjelitije od subjekta

koji misli, zato je prva istina, osvjedočenje o opstojnosti subjekta koji misli. *Cogito ergo sum,* jest prva istina. O svemu možemo dvojiti, ali o tome da mislimo, nikada. Ako se sada sjetima da se sve mora svesti na prvu istinu, kao što je to sveo sv. Toma na princip kontradikcije, slijediće da se na subjekt koji misli mora svesti svaka druga istina. Za Descartesa je ta istina princip evidetnosti subjekta koji misli. Dakle na taj subjekt se mora svesti sve drugo.

Zacijelo Descartes nije bio sviejstan svega onoga što će drugi izvesti iz tih njegovih postavljenih premisa. On bi se zacijelo bio čudio kad bi znao što će kasnije, u naše dane, oni koji su pošli njegovom stazom ustvrditi, pa će na temelju njegovih premisa kazati, *da nema istine koja se ne bi nalazila u nama.* Ali bi morao dopustiti da je on postavio principe te nauke i da se sjeme njezino nalazi u njegovim premisama. Nauka koja identificira realnost s mišlju, a zove se idealizam, ima svoje početke u subjektivizmu i još prije njega u skepticizmu Occamovu. Čim se ostavila Descartesovu stara koncepcija koja je prosuđivala istinu ne po subjektu nego po objektu, ostavljao se tim malo pomalo tomistički realizam, i čovjek je otvorio vrata subjektivizmu a donekle i skepticizmu.

Descartes i Occam neće reći da nema predmeta, pa čak ni to da mi ne poznajemo tih predmeta, ali će kazati da je kriterij te spoznaje u nama, da je nešto istina zato što mi to vidimo. No, nadovezaće moderni filozofi, ako je kriterij istine u nama, ako se istina mjeri po nama, tada nema istine nego u nama. To jest, ono što je istina, jest u nama. Dosljedno: za nas je stvarnost ono što poznajemo. Drugim riječima: nešto jest zato, jer to *mi* poznajemo. S toga nema istine koja ne bi bila naša istina, nema stvarnosti koja ne bi bila naša stvarnost. Nema Boga, reći će jedan od njih, koji bi bio tako Bog, da ne bi bio naša misao. Svakako zaključci koliko su kobniji toliko se, moramo priznati, logičnije izvode iz postavljenih principa.

Tu se jasno očituje ono što zovemo duhom moderne filozofije. Taj duh koji se očituje u subjektivnosti, konačno identificira svaku realnost sa subjektom. »*L'idealismo moderno é concetto* della realtá come autoconcetto«, rekao je Gentile. Pojam stvarnosti moramo zamišljati kao pojam same misli. To jest, u sebi nalazimo pojam stvarnosti. Istina je samo u nama. A, može se nadovezati, budući da je istina realnost, slijedi da je realnost u nama. Ne niječe se da može postojati realnost koja bi bila izvan nas, ali se mora priznati da se ta realnost nas ne tiče.

Istina je realnost! To je ona zasada koju nažalost danas zaboravljaju filozofi a koje im se tako teško osvećuje. Pa budući da je ne priznaju na početku svojih rasprava, moraju je usvojiti na kraju. No tu ona dobiva sasma drugo značenje. Počelo se time da se istinitost zatvorila u subjektivnu očevidnost, pa se mislilo da je samo ono istinito što je subjektivno očevidno. Ali se moralo priznati i to da je istina realnost. A budući da je istina u subjektu (čak je identifikovana sa subjektom), moraće se kazati da je i stvarnost identifikovana s istim tim subjektom. *Realnost je misao* — temeljna je istina moderne filozofije.

Čovjek bi mislio da nema ništa neobično u tome što kažemo da nešto priznajemo za istinito zato što nam se to pretstavlja kao jasno i bistro.

Međutim, svatko može lako vidjeti da se tu krije ne mala konfuzija. Nema sumnje, da ne možemo smatrati istinom ono što ne shvatamo i što nam se ne pretstavlja kao takvo. U to ne može nitko dvojiti. Ali sada se ne radi o tome. Kada se ispituje kriterij istine, tada se istražuje zasada na kojoj se temelji ta istina i pita se u čemu je konačni razlog istine.

Kako se vidi, pitanje je veoma važno i zasijeca u same temelje filozofiranja. Način kako odgovorimo na to pitanje, određuje cijeli smjer našega razglabanja. Ako kažemo da se taj kriterij nalazi u nama, tada ćemo imti pravo da se neprestano i u svakoj prepirci pozivamo na nas same. Ako se pak odredimo za ono što je izvan nas, tada će zadnji razlog našeg suđenja biti stvarnost izvan nas, nešto što nadilazi naš subjekt. Drugim riječima: ili ćemo kazati da se istina ravna po nama ili da se mi ravnamo po istini; ili mi određujemo istinu, ili istina određuje nas.

Radi se o alternativi: ili primat uma nad realnošću, ili primat realnosti nad umom.

Kako je poznato, moderna se misao hvali time što je otkrila dostojanstvo čovjeka i postavila ga nad materiju i nad cijelu prirodu. Dok se prije priroda okretala oko čovjeka, sada se čovjek okreće oko prirode. Kao što je Kopernik stvorio revoluciju u shvatanju prirode, tako, mislio je Kant, treba izvesti revoluciju u ljudskoj misli. Predmeti se ravnaju po nama.

Sva je moderna kultura zadojena tim duhom. Ljudska misao, izdignuvši se nad sve vrednote, postala je norma svake istine, a čovjek je dobio svijest svoje veličine. Ogledao se i vidio je da je dovoljan sebi, neovisan ni o kome.

Ali time se prekinula ona zlatna nit koja je spojila ljude međusobno. Egoizam je otskočio u akutnoj formi, egoizam ne materije ni misli. Svatko traži samo *svoju* misao; svatko pristaje samo uz *svoju* istinu; svakome se sviđa samo *svoja* ideja. Svi su pristajali samo uz ono što im se sviđa. Ali time su tu svoju kreaturu odredili opet samo na sebe i nitko nije imao prava da drugoga uvjerava o svom uvjerenju, kad je to bilo samo njegovo.

Sv. Toma nije mogao ni časa oklijevati da se odredi za svoju objektivističku tezu. To više što takva koncepcija koja razdvaja čovjeka od utjecaja prirode, osuđuje njega ujedno na smrt i na propast. Ono što se ne razvija, mora propasti. A dok ništa ne prima, nema načina kako bi se razvijao. Nedvojbeni je zakon prirode da se svaki predmet razvija u svome životu i da nikada ne ostaje na jednom određenom stadiju. Ali to se razvijanje ne da zamisliti drukčije nego da to biće neprestano prelazi iz jednoga stanja u drugo. Prelaženje pak iz jednoga stanja u drugo može se zamisliti na dva načina: ili tako da nešto gubi, ili tako da nešto dobiva; ne može se zamisliti nešto treće. Eto zašto moramo zamišljati i ljudski razvitak po sveopćim zakonima prirode i zašto smo primorani zamisliti ljudsku misao u neprestanom odnosu sa predmetima od kojih prima i od kojih dobiva neprestano objekt svoje misli.

Radi toga misao se upotpunjuje bićem, s njim napreduje i s njim se razvija. Misao je zavisna od bića koje je određuje i daje joj život.

U toj misli je izražen sav duh tomističke filozofije. Ona je eminentno filozofija bića. Njezina je ambicija da dođe do bića, da ga ispita, da ga

odredi i da vidi njegovu narav. Istina je ono što je u odnosu s tim bićem. Ne mjeri se istina po shvatljivosti ljudskoj niti po evidentnosti, nego po stvarnosti.

Zato je tomizam filozofija stvarnosti. Sv. Toma je u neprestanom odnosu s predmetima. On se ne zatvara u sebe, kao što je činio Descartes, već zalazi u prirodu da je ispituje i da od nje dođe do istine. Priroda je za njega jedna velika knjiga prepuna istina. Tu istinu treba otkriti, a nije pametno ako se potpuno odijelimo od te knjige, da tražimo istinu u nečemu drugome.

To ne znači da ne smijemo zalaziti u sebe i da ne bismo mogli a i morali ispitivati svoje nutarnje doživljaje. I za sv. Tomu, kao za sve stare filozofe, vrijedi ona da je zalaženje u sebe izvor znanja, pa da zato treba poznavati i ispitivati taj svemir u malom. Ali i tada kada ispitujemo sebe, priznajemo da se naša misao razlikuje od nas. Mi postajemo tad objekt misli, koja se nikada ne smije izjednačiti s nama. U svakom se slučaju akt misli razlikuje od onoga što se misli, pa ovaj određuje onu. I kada se na kraju svega pitamo, zašto držimo da je nešto istina, nećemo kazati da je to zato jer tako mislimo ili jer drugi tako misle, jer bi se moglo dogoditi da drugi misle sasma protivno nego mi, već ćemo kazati da je tako, jer se tako nalazi izvan nas. Kriterij istine jest u predmetu izvana nas, a ne u nama samima.

Zato je tomizam realizam. On je realizam u potpunom smislu, jer ima pretenzije da dođe do realnih stvarnosti a nesamo do fenomenalne pojavnosti. Svijestan je da čovjek poznaje stvar kako je ona u sebi, a ne kako se ona nama pretstavlja.

Veoma je važno promatrati, kako je sv. Toma u svojim djelima na neki način bezličan, pa pokazuje neko štovanje realnosti. On nikada ne ističe svoju osobu. Njegova djela jesu doduše odraz njegove misli, ali on nastoji da posvuda sakrije svoju ličnost. On pušta da sama istina govori, a sam se skriva iza nje. On ne rabi riječi: meni e čini, ili ja mislim, moje je mišljenje. Napokon, što nam je stalo do ličnog mišljenja? Pravi je filozof *ljubitelj istine* i ničega drugoga. Zato on ne gleda ni na šta drugo nego samo na istinu. Nije do toga da znamo, rekao je naš učitelj, što je naučavao ovaj ili onaj, već nam mora biti stalo kakva je istina. Zato i opažamo u njegovim djelima onaj obični način izraživanja, svojstven samo iskrenom istraživaču istine: »*res ita se habet*«. Kao da hoće kazati: oslobodimo se svih subjektivnih predrasuda pa se zadubimo u samu stvar i promatrajmo je onako kako je ona u sebi. Objektivna je istina nešto sveto, čak božansko. A to znači da joj moramo žrtvovati svoje lično uvjerenje i egoističko samoogledanje.

Tu otskače i vitalnost tomizma. Život je u razvijanju. A tomizam zamišlja ljudsku misao kao neprestano razvijanje. To se razvijanje može zamisliti jedino tada kada se pripusti da je misao u neprestanom odnosu s predmetima. Ona je neprekidna asimilacija svega onoga što postoji. Ali ako istrgnemo tu misao od predmeta, ako je odijelimo od onoga što postoji, onda je jasno da će misao postati ne ono što jest, već ono što nije, kako se neki izražavao.

Sv. Toma čini protivno nego što to rade moderni filozofi koji žrtvuju realnost pojavnosti. On žrtvuje sebe realnosti. On podlaže svoj »ja« realnom biću, pa i jastvo promatra u prizmi bića. Pojam bića je najprva i najvažnija ideja pod kojom stoji i sami pojam subjekta. U gradaciji stvarnosti, ako naime istražujemo ono što je najbitnije u svijetu, moramo konačno doći do pojma koji je na vrhu svega, koji vlada svima i koji pod sobom zadrži sve što jest. I samoga Boga shvaćamo kao neko biće, doduše mnogo savršenije nego su stvorena bića, ali uvijek kao biće.

Ideal je Tome da dođe do hijerarhije bića, da u svojoj svijesti odrazi »*pjesmu snošaja svega*«, kako se izražavao Mallrmé ili onaj »*divni skup božanskih misli*« koji se odrazuje u svijetu, kako je rekao Sertillanges. To odražavanje neće nikada prestati tada kada naša svijest dođe do oceana svih misli, do središta svega bistvovanja, do Boga u kojemu je sve, i kada njega vidimo, nema ništa što ne bismo vidjeli.

U jednu riječ: duh je tomizma u tom da asimilira biće u svoj njegovoj širini, da se prilagodi stvarnosti u svoj njezinoj egzaktnosti, da se podloži biću u svim njegovim manifestacijama.

Vođen tim duhom objektivizma sv. Toma je uspio nesamo da otkrije realnu bit naravi, već da se uživi u sisteme svih filozofa koji su za njegovo vrijeme i prije njega naučavali. Usvojio je sve ono što je ikada bilo rečeno kao istina. Postao je zato sinteza cijeloga ljudskoga znanja. Njegova misao jest živi i vjerni odraz svega onoga što je lijepo i istinito. Kao što se u bistrom jezeru odrazuje ljepota svemira, tako se u misli Tominoj odrazuje ljepota i Boga i prirode. Misao je sinteza svega. Dok se idealizam koji mjeri istinu po subjektivnoj očevidnosti, ubija sam u sebi pa pokazuje ostarjelost, upravo sklerozu misli, kako je govorio Maritain, dotle tomizam koji se obraća predmetima, pokazuje vitalnost i gibljivost pa ima snage da se neprestano usavršuje i upotpunjuje. A budući da se ta filozofija temelji *ne na subjektivnosti* već na stvarnosti, ona postaje odraz objektivnosti t. j. istinitosti, pa dosljedno ima sve uvjete da bude filozofija cijeloga čovječanstva.

U jednu riječ: Istina upravo neizmjerno nadilazi čovjeka. Dok sitni čovjek prolazi pa se neprestano mijenja, i u svojoj naravi pokazuje nestalnost i propadljivost bića koje zavisi o nekome drugome, istina je vječna. Ona se izdiže nad prolaznost i nad sjetilnost. Njezina je narav bezgranična. Ona se proteže kroz sve vjekove i kroz sva pokoljenja. Dopire od kraja do kraja i u svojoj vječnoj bitnosti izjednačuje se s ponorom ljepote i dobrote, s oceanom stvarnosti.

Što je sićušni čovjek prema toj neizmjernosti?

Toma vidi tu istinu. Čini odvažnu gestu samoprijegora pa se baca realnosti u krilo. Zahvata je svom priprostošću svoje velike duše. Grli je svim žarom svoga plemenitoga srca. Ne oklijeva ni časa da joj se preda, ali da joj se preda potpuno i spremno, upravo da se uništi u njoj.

I eto u toj žrtvi je veličina Tome. Žrtvujući istini svoje neznatno biće, našao je veličinu Boga, pa je postao velik i vječan na isti način kako je velika i vječna istina.

V. M. KNIPER:

IDEALIZAM U ITALIJI

Sadanja situacija idealizma u Italiji osobito je zanimljiva. On tamo uspijeva, vanredno je produktivan, i izgleda posvema kao neka službena i narodna filozofija. Osim strogo katoličkih krugova, koji se nadahnjuju starom skolastikom, gotovo sav filozofski rad ide u prilog idealizmu. Najugledniji mislioci, najuplivniji i najpoznatiji (pače i izvan granica Italije) — sve su od reda idealisti: *Croce, Gentile, Varisco,* da samo nekoje spomenemo. Društva, zbirke studija, časopisi i kongresi posvećeni filozofskim studijima — sve odaje većinom idealistički mentalitet. Na sedmom »narodnom« kongresu za filozofiju u Rimu god. 1929. idealizam je bio dominantna oznaka: svi su izvještaji i saopćenja, uz vrlo neznatne izuzetke, nosili idealističko obilježje. To znači da u filozofiji gotovo svi *leaderi* prianjaju uz idealizam.

Međutim ima idealizam u Italiji i brojnih protivnika. Oni zapravo ne pripadaju u službene *leadere,* nisu predsjednici nacionalnih kulturnih društava, ali su više nego drugdje borbeni. Nigdje, može se reći, nije borba za i protiv idealizma, tako živa kao u Italiji. Ona je tu tako aktualna, te se uvukla u parlamenat i u senat, i tu je došlo i do dugih filozofskih rasprava. Ovaj događaj, vrlo rijedak u parlamentarnim analima našeg stoljeća, zacijelo je laskav za duhovnu razinu talijanskih komora, a osim toga pokazuje, da je idealizam u Italiji pitanje nacionalnog života. Ne valja misliti, da je ta rasprava bila samo od praktičnog značenja ili površna, te se nije ticala idealizma kao filozofije. Naprotiv! Oba su glavna govornika rekla za i protiv idealizma stvari, koje se tiču samog bivstva njegova, a između oba govornika položaj ministra za narodni odgoj, koji je po pravu imao da zaključi raspru, nije bio baš zavidan. Niti valja misliti, da se rasprava ograničila na ovu trojicu govornika, te su ostali časni drugovi ostali ravnodušni. Rasprava je bila tako živa, da je došlo između pristalica i protivnika idealizma do bure, već davno neviđene u talijanskom parlamentu, koju je morao dokrajčiti apel na jedinstvo volja.

Odakle dakle dolazi, da idealizam u Italiji izaziva tako živ interes, da tu ima tako zavidan položaj, i da je, s druge strane, tako žestoko pobijan?

Moderni idealizam, barem u svojem apsolutnom obliku t. j. dijalektičnom, potiče iz Njemačke. Kant je postavio njegov osnovni princip, a Hegel ga je imao da što potpunije i savršenije razvije. Ovaj je hegelijanizam prodro u Italiju vrlo kasno, u drugoj poli 19. stoljeća, i to djelima Augusta *Vere* i Bertranda *Spavente,* obojice profesora na sveučilištu u Napulju. Čini se, da se je mučno aklimatizovao pod jasnim talijanskim nebom. Možda i duge i burne godine *risorgimenta* nisu bile vrlo povoljne za visoku idealističku spekulaciju. Bilo kako mu drago, apsolutni idealizam, kome slavimo stotu godišnjicu, raširio se u Italiji pravo istom od god. 1900., zaslugom dvaju velikih i svjetskih filozofa: B. Crocea i G. Gentilea.

Potonji je sada najugledniji filozof, i njegova je osoba mnogo pridonijela raširenju idealizma u Italiji. Kao dubok mislilac, smioni logičar, on je nastojao da posvema osvijetli bitni elemenat hegelijanizma, koji je već njegov učitelj Spaventa naglašavao. Tako je postao začetnik jednog apsolutnog idealizma, koji je nepotpuniji ali i dosljedniji od Hegelova, a koji se zove aktualizam.

No Giovanni *Gentile* nije samo filozof. On se je posvetio politici, te je bio pače u početku fašističke vlade, i ministar javne nastave. Još i danas na kulturnom polju Gentile vrši mnoge funkcije, on je, među drugim, profesor na sveučilištu u Rimu, član talijanske Akademije i kraljevski senator. A kad filozof zauzima takovo mjesto u javnom životu, interes za njegovu misao mora da poraste. Sa svoje strane on može opet da svoja filozofska načela primijeni na brojne predmete svojih službenih govora. I posve je naravno, da kao ministar nastave u jednom vrlo centralizovanom režimu, i prema tome podesnom za vrlo lične uplive, on utisne narodnoj kulturi pravac svojeg ličnog uvjerenja. I doista, školska reforma, donesena od vlade g. 1923., nosi ime Gentilovo. Obzirom na obuku filozofije u srednjoj školi ona se nadahnjuje idealističkom tezom, koja je napose i aktualistička: filozofija se tu poistovetuje s poviješću filozofije, tako se na pr. pitanje, je li čovjek slobodan ili nije, svodi na pitanje, što su A i B o tom mislili.

Poput Gentila i Benedetto *Croce* poistovetuju filozofiju s poviješću filozofije. I on je bio ministar, no prije fašizma. Kad je on god. 1921. podniio isti prijedlog, da se posve ukine u školama teorijska obuka filozofije, i da se uvede obuka u povijesti filozofije, nije taj njegov prijedlog prihvaćen. Po tom vidimo, koliko apsolutni idealizam duguje Gentilu: njegovom zaslugom gotovo da je favorizovani i službeni sistem.

No uz ove faktore izvanje ima i nutarnjih faktora, sadržanih u samoj nauci, kojima idealizam, odnosno napose aktualizam, duguju svoj sretni položaj. Čini se naime, da se oni, po svom najintimnijem bivstvu, slažu bolje od svake druge filozofije s duhom i načelima fašizma.

Poznato je, da je polazna točka apsolutnog idealizma autonomija razuma: razum si sam postavlja svoj predmet, on proizvodi slobodno i poznaje posvema svoje vlastite ideje. Ove za nj sačinjavaju svijet, realnost, u kojoj on živi. To je dakle filozofija, u kojoj ideja o stvarima posve zauzima mjesto stvari, i gdje se u tom smislu ideja i stvarnost identificiraju. Po tom se načelu dolazi neposredno do *aktualizma.* Jer ideja *nije,* ne postoji, nego samo u toliko u koliko se *aktualno* pomišlja, i jer ona *postavlja* svoj predmet, ovaj ne može da *bude,* da *jest,* nego po misli, koja ga *aktualno* misli. Drugim riječima, sve, što nije aktualna misao, u protimbi je s idealističkim načelom. Jer to bi bilo neko statičko biće, koje bi imalo bitak od sebe, nezavisno od žive misli, to bi dakle bilo nešto objektivno, suprostavljeno misli, izvan nje i drugačije nego ona, čineći s njome neko dvojstvo. No prema idealističkom načelu, ono to ne može biti nego po aktualnoj misli, koja ga misli i postavlja kao takovo. Dakle prema idealizmu misao postavlja stvarnost, i to samo misao, koja se aktualno misli.

Tako u biti aktualizam logički potiče iz hipoteze Kantove, koja je postala idealistička teza u obliku: misao određuje svoj predmet, a ne

predmet misao. Aktualizam je samo točnija i u tom smislu savršenija primjena tog načela, zato je on sa stanovišta idealizma stvarni napredak. Možda nije bilo nemoguće shvatiti sistem Hegelov u aktualističnom smislu, ali je trebalo naći nuždu takova shvatanja. A to je učinio Spaventa i napose Gentile. Oni dakle imadu tu zaslugu, da su do dna prodrli u bit idealističkog načela, ako se može zvati zaslugom tjerati do krajnosti neko načelo, koje nipošto nije evidentno, koje ni u početku nije bilo, a ni danas nije drugo doli puka hipoteza, nigda opravdana.

Glavne posljedice aktualizma, ili njegove tipičke teze, slijede direktno iz dosad rečenoga. To je ponajprije potpuna imanencija ili negacija svake transcedentne realnosti, realnosti izvana aktualne misli. Dosljedno negacija svakog realnog ili transcedentnog dualizma misaonog subjekta i pomišljanog predmeta. Još većma negacija mnoštva predmeta i subjekata, jer to mnoštvo traži realnosti, koje transcediraju misao. S istog se razloga zabacuje svaka determinacija, kategorija ili stalna nepromijenljiva istina, jer sve, što je polarizovano i fiksno, ima vrijednost u sebi, nezavisnu od aktualne misli. Sve u jedno, aktualizam traži savršeni monizam, čija je konstitutivna točka misao. I pošto ta jedina misao ne može biti misao jednoga »ja«, individualnoga, a mora da bude Misao, Apsolutno, Bog, to otale slijedi imanencija Božja u misaonim subjektima, čije empiričko mnoštvo ona razrješava i apsorbira u svom nužnom jedinstvu. Filozofija je realnost ili vječna realizacija te Apsolutne Misli. Filozofija dakle nije spoznaja neke već konstituirane i statične realnosti, niti kontemplacija jedne istine, već mišljene i kristalizovane; ona je živa povijest misli, neprestano stvaranje istine i realnosti, ona je dijalektika Duha i akcija, koja ostvaruje, sam Život u svoj svojoj punini.

Ograničit ćemo se na te neke formule, koje se tiču mentaliteta aktualizma, a da ne analizujemo njegov sadržaj. Uostalom ne bi bilo ništa nelogičnije i većma nemoguće negoli dati »objektivni« prikaz misli, koja aktualno misli. No u svijetlu ovih osnovnih teza bolje će se odsele shvatiti, kojim je pravom Gentile mogao svoju filozofiju definirati kao neku filozofiju fašizma, i prema tome kao neku nacionalnu filozofiju. (Govor u senatu 12. travnja 1930.) I doista se čini, da jedan tako apsolutan i tako monističan idealizam, kao što je Gentilov, pristaje fašizmu, ako baš ne isključivo, a ono barem posve osobito. Neke će analogije moći to dovoljno osvijetliti. Crpsti ćemo ih iz parlamentarne rasprave, koju smo spomenuli, i koja je imala više kulturnu nego političku namjeru.

Fašizam se prema riječima ministra Giuliana također odlikuje neki univerzalnim karakterom, on je *totalitario:* on obuhvaća čitavu ljudsku osobu i hoće da svojim pečatom obilježi sve čovjekove sposobnosti. Zato se on ne zadovoljuje kulturom, koja obuhvata samo jedno određeno područje života, i osjeća potrebu, da vlada čitavim životom. On ne će kulture, koja dijeli misao od akcije, teoriju od prakse, spekulaciju od života. On ne voli, da misao bude prosto stalna negativna kritika, nego hoće, da se uskladi sa svojim elanom za ostvarenjem. (Govor u parlamentu, 29. ožujka 1930.) I eto, aktualizam ispunja mu te želje na osobit i izuzetan način. Jer prema njemu, kako znamo, praksa i teorija, misao i akcija identificiraju

se tako, te bi bilo mrsko i sitničavo pitati se, kojoj od ovih dvaju pripada, bilo de facto, bilo de iure, prvenstvo.

Ministar je Giuliano također rekao, da se fašizam ne da zatvoriti u okvir ovoga ili onoga filozofskog sistema, zbog jednostavnog razloga, što može da sadrži više filozofija i da pače i nove proizvede. Zato dopušta sve filozofske doktrine, samo dok svaka od njih služi, sa svog posebnog stanovišta, ideji, koja ih sve obuhvata i njihove svađe stišava u logici svoje evolucije. — I opet ove riječi traže za se privilegij, koji se čini da samo aktualizam može da dade, jer on apsorbira u živoj misli i sve filozofije prošlosti i filozofiju budućnosti.

Međutim premda se je ministar Giuliano izrazio riječima, koje tako pristaju aktualizmu, ipak je očito imao namjeru da kaže, da je fašizam neovisan od Gentilova idealizma. Govoreći o »snazi fašizma, da obuhvati više filozofija« on je htio reći, da se fašizam ne će da veže ni uz jedan određeni sistem, da ne priznaje ni jednu filozofiju službenom, i dopušta u svojoj širokogrudnosti sve najrazličitije nauke, samo ako podupiru njegovo nastojanje.

Zanimljivo je primijetiti, kako Gentile, čiji aktualizam također obuhvata sve filozofijske sisteme, sa svoje strane shvaća ovu sposobnost fašizma, da asimiluje razne filozofije. To će nam još bolje osvijetliti smisao onoga identificiranja filozofije s njenom poviješću kod idealista-aktualista i ujedno duh, kojim diše školska reforma iz god. 1923. Po tumačenju ministra Giuliana, reče Gentile, fašizam nema svoje filozofije, dakle bi bio agnostičan. No tu misao pobija ono, što je najkarakterističnije u fašizmu i što mu daje njegov značaj *totalitario.* Fašizam ima ustanove, koje odaju neko stanovito shvaćanje države, čovjeka, naroda i pojedinca, prava i dužnosti, života i smrti. On ima dakle neku nauku i vrlo određena načela, te se točno razlikuje od protivnih nauka, kojima se opire iz svih sila. (Govor u senatu, 12. travnja 1930.) Ako dakle fašizam prihvaća sve doktrine, to nije stoga, što ne bi imao svoje, nego stoga, što će ih znati da sve amalgamuje u logici svoje evolucije, kao što i aktualizam apsorbira u sebi istine svih nauka u povijesti misli, oplođujući ih svojim određenim smislom.

Na ove je primjedbe ministar Giuliano odgovorio, da nije imao namjere da kaže, da fašizam, nezavisan od bilo kojeg određenog filozofskog sistema, prekoračuje i takovu jednu filozofiju, koja je organizacija misli i sistema. (Govor u senatu, 12. travnja 1930.) Ova je vrlo politička formula zacijelo zadovoljila začetnika aktualizma. Pa ipak to nije smetalo Giuliana, da ponovno ne naglasi doktrinalnu neovisnost režima od raznih sistema, koji možda dijele filozofe, ali ne dijele fašiste.

Ovo su dakle glavni faktori, kojima apsolutni idealizam duguje u Italiji svoju sretnu sudbinu i svoj upliv. S jedne strane visoke funkcije, što ih izvršuju njegove pristalice, a s druge strane posebna sposobnost, da izrazi u filozofskom jeziku onaj »*fascismo totalitario*«. Ta njegova sposobnost vidi se dovoljno i u kulturnim potrebama i u izrazima, koje smo naveli. Iz toga se vidi, da nije bilo posve bez razloga, kad je Gentile rekao, da je njegov aktualizam neka vrsta fašističke i nacionalne filozofije.

No međutim je baš ta tobožnja intimna povezanost aktualizma i fašizma učinila položaj prvoga vrlo delikatnim. Baš zbog toga je parlamentarna diskusija i postala neizbježivom, ako uzmemo u obzir, da ima velik broj onih, koji smatraju aktualizam bludnjom, a napose njegov pretežni upliv nedopustivim, osobito u Italiji. Da sad izložimo dvostruki razlog tome! Prvi je državna vjera u Italiji, drugi opstanak samoga fašizma u sebi.

Po lateranskom je ugovoru katolicizam priznat državnom vjerom u Italiji. No katolička se vjera sa svoje strane ne da pomisliti bez nekog univerzalizma. I ona se obraća na čitavog čovjeka i ne može se zadovoljiti s ispoviješću vjere, koja ne obuhvaća sve sile čovjekove. Iz toga slijedi, da ona donosi sobom neku posve određenu kulturu, koja je u skladu s objavom, te prema tome jedna država, koja je priznaje kao svoju službenu vjeru i hoće da ravna i daje poticaje narodnoj kulturi, sama si nameće u tom pogledu vrlo određene obveze. Iz svega toga proizlazi jedna vrlo složena situacija, jedna specijalna situacija Italije. S jedne strane apsolutni idealizam, koji se miješa s politikom uslijed gore izloženih faktora, te ima velik upliv na javnu nastavu. A s druge strane katolicizam, koji je priznat kao državna vjera te traži službenu orijentaciju narodne kulture u smislu vjerske obuke. Međutim katolička vjera isključuje idealističku filozofiju, kao što transcendentnost isključuje apsolutnu imanentnost. Zato će ova nepomirljiva opreka uzrokovati trajne smetnje u razvitku narodne kulture, dok god budu sačuvali svoje osobite pozicije, koje jedan uživa de facto, a drugi de jure, apsolutni idealizam i katolicizam.

Istina, da aktualizam tvrdi, da nema i ne može biti protuslovlja između apsolutnog idealizma i katoličke vjere. To je vrlo ispravno sa stanovišta aktualizma, koji doista apsorbira — oplođujući ih i asimilujući — sve doktrine. No zato katolicizam sa svoje strane nije tako podatan. On se ne da složiti s jednom filozofijom, koja zabacuje svaku transcedentalnost, svaki dualizam, svaku stalnu ili polarizovanu istinu, i koja tvrdi sa svog potpuno monističkog stajališta, da je imanencija Boga sastavni dio ljudske misli. No uistinu objava pretpostavlja prije svega potpunu nesposobnost ljudske misli, da podloži svojoj dialektičkoj evoluciji većinu objavljenih istina. Ona nadalje obuhvata u sebi razlikovanje mnogih *realnosti:* na pr. dualizam tijela i duše, mnoštvo ljudi i stvari. Prema tome — bilo kako mu drago s imanencijom misaonog aktiviteta, s njenom naravi i granicama — objava ipak pretpostavlja transcedentnost predmeta naše misli u snošaju s aktualnom misli. Ona poglavito traži realnu razliku između jednoga osobnoga Aposlutnoga i čovjekove imanentne misli. Varisco je to dobro shvatio, te nastoji da nekako spasi i transcedentnost Božju, koju zahtijeva katolička vjera, i imanentnost, koju smatra nužnom idealizam. On zato uzima, da je Bog čovjeku imanentan kao Apsolutna Misao, a transcendentan uslijed nekih drugih atributa. No jer su atributi u Bogu jedna i jednostavna supstancija, Bog, ovo plemenito nastojanje, da se ponizi idealizam i praktična vjera, ne polučuje svog cilja.

U ovim točkama, koje smo spomenuli, katolicizam ne će moći nigda da pravi kompromise, jer je objava, od koje on živi, nepromjenljiva. Zato

je i mogao da dade prednost jednoj filozofiji, koja je stara već više stoljeća, a utvrđena i kristalizovana u svojim načelima i bitnim crtama od jednog rijetkog genija, sv. Tome Akvinskog. Katolička je vjera dala prednost toj filozofiji s razloga, što je nauka sv. Tome zbog svojih načela i osnovnih teza najpodesniji sistem, da se uskladi s objavljenom vjerom, koje je katolicizam jedini sudac i tumač. I eto, tomizam i hegelovski idealizam baš su antipodi — dabome prema nauci tomističkoj — jer se oni posve isključuju: osnovno naime načelo apsolutnog idealizma, iz koga slijede svi njegovi zaključci, kategorički zabacuje tomistička filozofija. Prema njoj naime misao, imanentna čovjeku, *ne* postavlja biće. Pače ni sama apsolutna *Misao* ne postavlja drugog bitka doli Riječi, koja joj je identična, a svijet nije za katolicizam realan puninom nužne Misli, već neizmjernošću Ljubavi, koja slobodno djeluje.

Odatle slijede ovi zaključci: Katolicizam, koji daje prednost filozofiji, koja isključuje idealizam, mora nužno da smatra apsolutni i aktualistički idealizam kao kontradiktornu opreku vjeri. Zato on ne prihvaća upliva tog idealizma na pravac narodne kulture u državi, koja ga je priznala državnom vjerom. A sa stanovišta države koegzistencija idealističkog školskog obučavanja, koje preteže u javnim kulturnim ustanovama, i katoličke vjere mora se smatrati uzrokom trajnog uznemirenja u većini katoličkih obitelji, prema tome i uzrokom smetnja u zemlji — a da ne govorimo o onome, čime rađa u glavama učenika.

To je bio, makar i u drugim riječima, prvi i glavni prigovor idealizmu u onoj parlamentarnoj diskusiji. (Govor poslanika Paola Orana, 29. ožujka 1930.)

Ali je bio još jedan prigovor, koji treba svakako spomenuti. On se tiče aktualizma u njegovom tobožnjem odnosu prema političkom gibanju fašizma. Jer imanentizam je doista mentalitet, koji također pristaje demokraciji i boljševizmu. Jer ako je imanentno ono, što stvara, ono može da stvori i skuje sve, što ga volja. (Isti govor Paola Orana.) Drugim riječima, apsolutni je idealizam baš zbog svojih načela jednako prikladan, da služi kao podloga fašizmu, kao što i da dođe s njim u opreku. Ako naime misao određuje stvarnost i nema drugog zakona doli svoje suverene slobode, sve, što ona misli slobodno ili arbitrarno, bit će jednako istinito i bit će mjerilo stvarnosti. Istina, da u načelu ta misao nije misao ovog ili onog empiričkog subjekta, nego Apsolutna Misao. I dok bude to shvaćanje jedinstvene misli prevladalo, idealizam će moći služiti bazom za apsolutizam bilo koga oblika: individualna će misao biti apsorbirana u božanskoj misli, ljudska osobnost u jedinstvenom i kozmičkom životu sveopćeg principa, razvitak ili povijest svijeta u dijalektici Duha, čistog Akta, zlo u dobrom, bludnja u istini, pojedinac u državi i t. d. No to sve ne smeta, da de facto apsolutni idealizam ne bude filozofija ili misao ljudska, ili, ako hoćemo, Apsolutna Misao, kako je misli ovaj ili onaj filozof. Odatle slijedi onda sloboda, da koji drugi idealista zamišlja misao na svoj način, i da sa svoje strane uzdigne svoju ljudsku i individualnu misao na vrhovno dostojanstvo Apsolutne Misli. To vodi ravno do apsolutizma pojedinca, to jest do potpunoga egocen-

trizma, do potpune neovisnosti svakoga, u jednu riječ do individualizma u svim njegovim oblicima, do demokracije i do anarhije.

Ova mogućnost apsolutnog idealizma, da se tumači na dijametralno oprečan način, dolazi teoretski od jedne unutarnje kontradikcije u samom sistemu, koju kontradikciju ta mogućnost najbolje osvjetljuje. I doista, kad je neki filozofski sistem osnovan na protuslovlju, to jest na identificiranju dviju vrednota u zbilji različnih, nužno će se među njegovim pristašama naći jedna grupa, koja će forsirati identifikaciju u smislu jednog pojma, a druga će grupa braniti identifikaciju u smislu drugog pojma. Dok god bude zdravog razuma, ona će se realna razlika osvetiti za onu neopravdanu identifikaciju. I eto apsolutni idealizam se nalazi u tako opasnom položaju. Njegovo osnovno načelo identificira misao i stvar, bit ideje i realnost, intencionalni i egzistencijalni red. No ti su redovi razlučeni. Tako misao misleći ne postavlja bitak u egzistencijalnome redu, treba još akt, koji proizvodi, što se ne da reducirati na misao o aktu. Ove dvije moći jedno su samo u Bogu. A idealizam traži imanenciju Božju u čovjeku i identificira svijet s Riječi.

Dakle je idealističko načelo *contradictio in terminis.* Prema tome će se naći idealista, koji će forsirati identitet tako, da jedinstvena Misao apsorbira stvarnost; to će biti apsolutisti, manisti. Drugi će htjeti, da živa i kozmička stvarnost apsorbira misao; to će biti materijalisti, marxisti, branitelji apsolutizma pojedinčeva i, na koncu konca, anarhije.

Ostavimo sad na čas teoriju i ispitujmo povijest, što ona kaže! Kad je pred 100 godina umr'o Hegel ostavivši svoj apsolutni idealizam svojim učenicima, ovi se brzo razdijeliše na dvije škole, koje se u povijesti filozofije zovu »desnica« i »ljevica«. Premda su obe ove škole polazile od nauke jednog te istog učitelja, one su došle do posve protivnih doktrina, poglavito u njihovu shvaćanju sociologije i države. Najprije je hegelijanizam zaslugom ministra-filozofa Altensteina bio neke vrsti »nacionalna« filozofija pruske države. Bijaše to triumf »desnice«, apsolutizma, s Gablerom, Hinrichsom, Göschelom. No i »ljevica« se razvije i preko Marxa, oca socijalizma, završi sa Straussom i Feuerbachom u materijalizmu i anarhiji. Pa ipak se svi ti ljudi inspirirahu hegelianizmom. I Lassalle ga je smatrao jedinom istinitom filozofijom i vazda mu je ostao vjeran. Iz toga se vidi velika lekcija povijesti ljudske misli, da naime ideje i načela imadu svoju sudbinu, koju ne može zaustaviti ni jedna sila.

Prikazali smo nužne elemente, da si naši čitaoci mogu stvoriti pojam o sadanjem položaju talijanskog idealizma. Ovom smo izlaganju dali okvir one parlamentarne diskusije, jer ona najbolje pokazuje, koliko problem idealizma zanima intelektualne klase u Italiji. Čast, da je izazvao tu diskusiju, pripada zastupniku Paolu Oranu. Samo treba vrlo požaliti, što je Paolo Orano napavši temeljito aktualizam, sa stanovišta državne vjere i sa stanovišta sigurnosti samoga fašizma, tako slabo branio realizm i tomizam, te se moglo zaključiti, da se realizam tomistički ograničuje na »kritičku negaciju« ili negativnu kritiku, a da sam ništa solidno i pozitivno ne daje. I zato je ministar Giuliano predbacio Oranu, a u tom je njemu povlađivao i šef vlade, da svodi filozofiju na negaciju svake filozofije na račun nekog

naivnog naturalizma, izmiješanoga s estetičarskim uzvisivanjem katolicizma. (Govor min. Giuliana od 29. ožujka 1930.) To Orano nije htio da reče, ali je njegova pogreška bila, da je odviše potcrtavao naivni realizam.

Naivnost je prva oznaka realizma, jer je naivna misao, predrefleksna, po naravi realistična, a ne idealistična. Idealizam je plod kritike spoznje, dakle refleksije. Zato je u sukobu s naravnim postupkom filozofske misli, koja ne počinje s refleksijom. Zato je Orano napadajući idealizam morao potcrtati, kako je protiv zdravog razuma početi s dvojbom o vrijednosti naše spoznaje. Treba početi sa spoznajom, i ta *pretkritička ili naivna* spoznaja je za sve ljude, i idealiste također, realistička ili spoznaja stvari, koje nas okružuju, a ne ideja tih stvari. Ali premda je tako direktna spoznaja naivna, realizam nije zato u svom sadržaju naivan. Kao filozofski sistem bitka on je kritičan, on umuje, dokazuje, pobija, i kad dolazi do metafizičkog studija spoznaje, on se opravdava, a idealizam apodiktičnim dokazima zabacuje.

Ipak ima Orano tu zaslugu, da je izazvao ministrovu izjavu, da nema službene veze između Gentilove filozofije i fašizma. A budući *u načelu* sve filozofije pod fašizmom imadu pravo na opstanak, valja još samo to željeti, da u Italiji, kao i u drugim zemljama, *de facto* sveučilišta, kao svetišta misli, istine i narodne kulture, osnuju na prvom mjestu i jednu »službenu« stolicu za katoličku filozofiju Tome Akvinskoga.

(Prevedeno iz rukopisa.)

ARTUR STARC:

DJEVOJKA SEOSKA I BIJELI LJILJAN

Došla je u grad. Čežnja u duši,
bijeli ljiljan u ruci.
Polako ide, nestalna hoda
pored nje ljudi u zaglušnoj buci.

Pred izlogom cvijeća slučajno je stala.
Naslonjeno čelo na staklo.
S mukom nastoji ona
da buku automobila uporedi
s glazbom seoskog zvona.
Siromaštvo. Samo jedan ljiljan
i čežnja koja nadomješta sreću
promatra s druge strane stakla
raznobojne papire nalik cvijeću.

Poslije nekoliko dana gledam:
izlog — seoska djevojka — a ljiljan gdje je?
Blijedih obraza s optužbom u očima
ona ga traži u uličnom kalu.
Ljudi, ljudi, zar ne znate ljiljan gdje je?!

PETAR GRGEC:

PLATONOVA ATLANTIDA

Sveučilišnomu profesoru g. dru. Augustu Musiću

Načelni kudioci svake socijalne književnosti ne zaslužuju, da čovjek imade dobro mišljenje o njima. Hoće li tkogod baš da bude protivnik ovoga ili onoga sistema u rješavanju socijalnoga pitanja, na pr. kršćanskoga solidarizma, fašističkoga korporativizma, gospodarskoga liberalizma, nacionalnoga socijalizma, boljševičkoga komunizma ili Bakunjinova i Krapotkinova anarhizma, dobro, to sve razumijemo. Ali ako čovjek kuša potpuno obescijeniti sav onaj dio književnosti, koji imade socijalnu oznaku, to ne treba da držimo ozbiljnim shvaćanjem. To je naprosto ili duševna ograničenost ili krajnja lijenost u mišljenju.

Socijalna se oznaka očitovala već kod onih nepoznatih pjesnika i pripovjedača, koji su slušali najintimniju glazbu svoje duše te su objavljivali svijetu u pričama, da se prava muka ne da sakriti i da otimačina mora prije ili kasnije dočekati sudbinu prokletstva. Tko bi pak kušao danas da socijalnomu proživljavanju zakrči put u književnost, ne bi bio pametniji od paranoika, koji bi gradio dječje nasipe od pijeska s uvjerenjem, da njima može zaustaviti bujicu Amazonke ili Žute rijeke. Dok se dvije milijarde ljudi na zemlji trzaju, kako da dođu do stalna kruha i do svojeg dijelka prosvjete i pravde, kakvo bi ime zasluživali oni književnici, koji bi ostajali gluhi i nijemi za ono, što najelementarnije potresa ljudsku dušu, a zanimali bi se samo za kavanski dim svoje cigarete ili za »privrednika« Marka, koji ore careve drumove? Ne bi li to bilo sramotno dezerterstvo i besposličarstvo?

Jest, ne da se tajiti, da smo svi mi donekle utopisti. Kad bi oštrouman psiholog izrazio naše ocjenjivanje života jednadžbom, u kojoj bi na jednoj strani stajale naše osude i odobravanja, a na drugoj strani onaj konkretni ideal, za koim težimo i idemo, pokazalo bi se vrlo često, da tražimo nemogućnosti. Srce nas vuče u začaranu zemlju, gdje vlada anestezija bolova i patnja. Iskustvo nas i vjera uče, da se takav kraj nalazi istom iza zastora zemaljskog života u vječnosti. Ali mi sanjarimo, da i na ovoj zemlji postoji negdje nekakva država Nedođija s glavnim gradom Nedođinom, gdje se postizava trajna sreća kao u onoj ruskoj priči: Otiđi tamo, ne znam kamo, donesi to, ne znam što.

Nikada ne dođosmo u takav idealni zemaljski kraj, koji se otiskuje na mrežnici našeg duševnog oka. Toga kraja nema, to je utopija. Ali utopija je često izvršila svoj zadatak već time, što nam je pomogla, da se samo približimo nekomu cilju. Utopije imadu znamenitu ulogu u izgrađivanju kulture, jer nije svaka utopija tlapnja. Teško je uopće odrediti, gdje prestaju mogućnosti, a gdje se počinju neispunljive utopije. Alkemičari su u svojem svijesnom cilju bili svakako utopisti, ali njihov je rad u jednu ruku udario temelje nekim novim naukama i bezbrojnim nepredviđenim izumima, a u drugu ruku najnovija kemija ne zabacuje kao ludost ni dalji njihov cilj. Dedal i Ikar ubrajaju se nekada u istu vrstu maštovitih bića kao i kentauri i himere, a danas je leti-čovjek postao živa stvarnost. Ne možemo ni disati

bez nade u bolju budućnost. Grozna bi nam bila misao, da živimo u nekom determiniranom gradu ljudskih zbivanja, gdje vrijedi nepromjenljiv zakon: Tako je i drugačije ne može da bude.

Misao, da može i mora biti drugačije, nego što jest, nada, da iz sadašnjice ima izlaza u bolje, pravednije i srećnije prilike, pokretala je velike nacrte i čine ne samo u praktičnom socijalnom životu, nego i u stvaranju tako zvane socijalne književnosti. Kada su pojedini predstavnici ljudskoga roda dovršavali konkretizaciju i sintezu iskustva, gradili su često u carstvu nauke ili umjetnosti (ili na periferijskim područjima jedne i druge) goleme arhitektonske građevine, u kojima su projicirali svoje težnje bilo u prošlost bilo u budućnost hoteći plastično prikazati, kakvo bi po njihovu mišljenju imalo biti uređenje ljudskoga društva. Kod naroda evropske kulture i civilizacije stvorilo se naročito mnogo takvih modela u novom vijeku. Šesnaesto nam je stoljeće donijelo Utopiju Tome Morusa, sedamnaesto stoljeće Grad sunca od Tomasa Campanelle, osamnaesto Baconovu Novu Atlantidu, a devetnaesto Cabetovu Ikariju. Osim tih utopija postoje i mnoge druge, koje su izravno ili neizravno ovisne o njima.

Pravi otac naučno-beletrističkog oblika takve socijalne utopije jest najpoletniji helenski filozof Platon. I Morus i Campanella i Harrington i Cabet i Bellamy i mnogi drugi jesu zapravo Platonovi učenici. Malo je koje djelo u svjetskoj književnosti dalo poticaja tolikomu stvaralačkomu zamahu kao Platonov krnji dijalog Kritija, u kojem je opisana zemlja Atlantida. Taj je maštoviti otok postao za mnoge pjesnike simbol ljepote i sreće. Španjolac je Verdaguer spjevao o njem čitav epos. Neki su moderni romanopisci načinili od njega najprivlačiviju krilaticu za svoju popularnost. Lirici su zajedno s našim Nazorom našli u Atlantidi najzahvalniji objekat svojih težnja. I geolozi su pošli u potjeru za tim čarobnim otokom dokazujući, da je on doista nekada postojao između Afrike, Evrope i Amerike. Dakako, geolozi su u tom društvu učenjaka, pjesnika i socijalnih reformatora prilično neželjeni gosti. Oni bi morali dobro zapamtiti riječi oštrog i oštroumnog Wilamowitza, koji je u svojem djelu o Platonu napisao:

»Zemljopisne su ga (Platona) fantazije često zanimale. Kako je znao, da je zemlja kruglja, i kako je njezinu veličinu tako ispravno prosuđivao, da je u Fedonovu mitu nazvao Sredozemno more lokvom u razmjeru prema Oceanu, nije mu bilo teško takvo iznalaženje. Ali ne treba misliti, da bi na dnu toga bila kakva tradicija ili bilo kakva ozbiljno zamišljena geologijsko-geografijska hipoteza. To je davno riješena stvar. Ali trabunjanja o otoku Atlantidi ne će da zamuknu, i ludovi ne će prestati da traže Atlantidu isto onako kao i Kalipsin otok, o kojem je kazao Homer, da ni bogovi ne zalaze na nj« (Platon I, 588).

Atlantida je dakle izum mašte. Platon je bio svestrano obrazovan čovjek. Poznavao je pored filozofije i geometriju i tadašnju urbanistiku i povijest i gospodarstvo. Osim Helade proputovao je Siciliju, južnu Italiju i Egipat. Vidio je sva znamenitija čudovišta svojega vijeka, zato mu je mašta bez većeg naprezanja mogla predočiti krajeve pune svakojakih ljepota. Nešto Sparte, nešto Atene, nešto nilskih krajeva, nešto Azije, a nešto i

primišljanja, pa eto divna filma za razvoj događaja, kojih nije bilo niti će ih ikada biti.

Platon je zamislio, da se radnja njegove priče zbivala devet tisuća godina prije njegova vremena. Držao je toliko razdoblje dovoljnim, da njegovi neobični krajevi i ljudi postanu čitaocima vjerojatni. Za vjerodostojnost je iluzije imao jamčiti ugled zakonodavca Solona, koji je tobože čuo tu priču od egipatskih svećenika. U to davno doba, kako pripovijeda glavna osoba dijaloga Kritija, postojao je daleko na zapadu otok Atlantida, koji je bio veći od Libije (Afrike) i Azije. Potresi su kasnije survali taj otok u more, i njemu nema više traga. No dok je otok stajao, živio je na njem najbogatiji narod svijeta. Tu su vladali potomci morskoga boga Posidona, koji je porodio sa smrtnom ženom Klitom pet puta po dvojicu blizanaca. Najstariji sin Atlant dao je ime otoku Atlantida. Vrhovni je zakonodavac bio Posidon, a njegovi su zamjenici bili potomci Atlanta, koji su imali vlast i nad potomcima ostale Atlantove braće. Osim Atlantide pripadali su tomu gorostasnomu carstvu i drugi otoci i zemlje sve do Egipta i Tirenije.

Atlantida je imala obilje svega, što se dade zamisliti. Zemlja je rodila žitom i drugim živežnim sredstvima dva puta na godinu. U zimi je bilo dovoljno vlage od kiše, a u ljetu se zemlja natapala umjetnom kanalizacijom. Pored žita i sočivica dobivale su se na otoku mirodije, balzam i svakojaki mirisi. Na pašnjacima i livadama hranilo se vrlo mnogo stoke. U moru, u jezerima, u močvarama i u šumama sve je vrvjelo od svakojakih riba, ptica, gmazova i divljači. Naročito su se isticali slonovi. Iz kamenoloma se dobivao bijeli, crni i crveni mramor, a iz rudnika zlato, srebro, mjed i kositer.

Stanovništvo se dijelilo na deset država, koje su sve sačinjavale jedan savez. Vojnička je organizacija bila savršeno provedena te je obuhvaćala cijeli narod. U Posidonovu su hramu na mjedenoj ploči bili napisani prastari zakoni. Svake pete (pjatiljetka!) ili šeste godine sastajalo se u tom hramu vijeće sudaca. Sudački su se zaključci bilježili na zlatne ploče. Kraljevi su imali vlast nad životom i smrću podanika. Bili su vezani zakonima, kojih nijesu smjeli ni oni mijenjati. Žrtvovali su svete bikove, koje su lovili bez gvožđa drvenim oružjem i pletenim zamkama. Stanovnici Atlantide nijesu bili pretjerani pacifisti. Oružjem se nijesu smjeli služiti u međusobnim svađama, ali kad bi došla u opasnost država ili kraljevska kuća, svi su morali poći u rat, da skrše neprijatelje.

Glavni je grad bio čudovište građevne vještine. Prostirao se na kopnu i na manjim otocima (neki vide tu blijedu sliku Sirakuze). Otoci su bili spojeni s kopnom golemim mostovima, ispod kojih su mogli prolaziti najveći brodovi. Zgrade su se šarenile kao najsmioniji mozaici, a neki su se hramovi blistali kao oganj. Središte su grada sačinjavali kraljevski dvori i njihova okolina.

Kao svagdje u Atlantidi, tako je i tu sve geometrijski išestareno. Platonova je proza kod toga unatoč nabujalosti jednostavna, jer se sastoji gotovo od samih rečeničnih asindetskih nizova i koordiniranih izreka. Mjestimice nam se čini, kao da čitamo odlomke iz Sv. Pisma staroga zavjeta. Spomenuvši u tom dijelu najprije zapušteno manje svetište, posvećeno praroditeljima porodice Atlantovića, ograđeno zlatnom ogradom, prelazi Platon na opisivanje golemog Posidonova hrama te piše:

»A na istom se mjestu mogao opaziti hram Posidona, koji je imao dužinu od jednoga stadija,[1]) širinu od tri pletra,[1]) a visinu razmjernu prema tomu, s nekakvim barbarskim licem. Čitav hram obložiše izvana srebrom osim zabata, koji je bio obložen zlatom. U unutrašnjosti je sav strop bio od slonove kosti i urešen zlatom, srebrom i mjeđu, a sve ostale dijelove zidova i stupova i poda optočiše mjeđu. Unutra pak postaviše zlatne kipove: boga Posidona, koji je stajao na kolima kao upravljač šest krilatih konja, a sam je bio tako visok, te se tjemenom doticao stropa; a naokolo sto Nereida na delfinima, jer su tadašnji ljudi držali o njima, da ih imade toliko. I mnogi se drugi kipovi, zavjetni darovi privatnika, nalažahu unutra. Izvana su pak naokolo hrama stajali od zlata kipovi svih žena i svih potomaka desetorice kraljeva, i mnogi drugi veliki zavjetni darovi i kraljeva i privatnika, što iz samoga grada, što izvana od onih, kojima su kraljevi vladali. I žrtvenik je veličinom i načinom izradbe odgovarao tomu sjaju, i kraljevski su dvori bili takvi, da su tim istim dolikovali veličini kraljevstva, a dolikovali su i uresu svetišta. Imali su nadalje dva izvora, jedan studen, drugi topao, s velikim obiljem vode, koja je ugodnošću i vrsnoćom divno služila za jednu i drugu upotrebu; a naokolo postaviše zgrade i nasade drveća, kako je dolikovalo izvorima, pa opet načiniše okolo opuste[2]) za sakupljanje vode, jedne pod vedrim nebom, druge natkrivene za toplo kupanje u zimi, napose za kraljeve, napose za obične građane, odijeljene za žene, odijeljene za konje i za ostale vozne životinje, ukrašujući sve primjerenim uresom. Vodu, koja je otjecala, naplavljivali su u Posidonov gaj, gdje je izvrsnost zemlje davala različnomu drveću božansku ljepotu i visinu, a odvodili su je vodovodima preko mostova i na izvanjske krugove (otoke), gdje su bili načinjeni mnogi hramovi, posvećeni mnogim bogovima, i mnogi vrtovi i vježbališta, što za ljude, što za konje, napose na svakom otočnom krugu, te su među ostalim odabrali nasred većega otoka trkalište za konjske utrke, široko jedan stadij, a dužinom je obilazilo okolo cijeloga otočnoga kruga. Naokolo je s jedne i druge strane mnoštvo tjelesnih stražara imalo svoje stanove. Vjernijima je bila određena straža u manjem krugu bliže tvrđavi, a onima, koji su se najviše odlikovali vjernošću, bili su dani stanovi u tvrđavi pokraj samih kraljeva. A škverovi, svi zgodno uređeni, bijahu puni troveslarki i svakojake opreme, koja pripada troveslarkama. I uređaj je kraljevskog stana bio tako udešen. Kad je čovjek prešao tri izvanjske luke, vodio je naokolo počevši od mora zid, udaljen posvuda od najvećega kruga i luke pedeset stadija, te se zatvarao sam u sebi kraj ušća prokopa blizu mora. Sve je to bilo nastanjeno mnogim i gustim kućama; a ulaz i najveća luka vrvjeli su od lađa i trgovaca, koji su dolazili odasvuda, a bilo ih je toliko, da su danju i noću dizali viku i svakojaku buku i štropot.«

[1]) Stadij iznosi oko 190 metara, a pletar je šesti dio stadija. Prema tomu je Posidonov hram u prijestolnici Atlantide bio dug po prilici 190, a širok 95 metara.

[2]) U srednjoj Podravini mlinari, koji imadu mlinove na naljev ili naljevnjake, zovu opustom onaj rezervoar uz mlin, kamo sakupljaju pričuvnu vodu za tjeranje mlinskih kolesa u one dane, kada vlada nestašica vode.

Carstvo, koje je ovako gorostasno zamišljeno, mora i danas pobuđivati čuđenje u našoj svijesti. Ali obične su naše predodžbe o Atlantidi dobrim dijelom patvorina onoga, što je htio prikazati Platon. Ne samo pjesnički epigoni, nego i učenjaci, u prvom redu socijolozi, privezaše uz Atlantidu asocijaciju nekakve uzorne države. A Platonu je takva misao bila posve tuđa. Atlantida nije bila za nj nikakav ideal. Naprotiv on je htio pokazati, da je ona kao predstavnica šarolike barbarske ljepote unatoč svemu zlatu, srebru, mirodijama, balzamu, slonovoj kosti, množini stanovništva i despotskoj organizaciji morala stradati u sukobu s mnogo manjom državom, koja je imala onakvo državno uređenje, kakvo se njemu sviđalo. Uzor Platonove države u dijalogu Kritiji jest pradavna Atena, a ne Atlantida.

Kao što je u Atlantidi vidljivo obilježje prenatrpanost, tako je u pradavnoj Ateni bilo sve jednostavno. Naročito ističe Platon, da prastari Atenjani nijesu upotrebljavali zlata ni srebra. Na atenskoj Akropoli, koja je nekada bila mnogo veća, stanovalo je odabrano vojničko pleme, koje je imalo dvadeset tisuća ljudi. U sredini se dizao hram Hefesta i Atene, o kojem se ne govori mnogo. Naokolo su bile sagrađene na sjevernoj strani jednostavne zajedničke kuće i zimska zajednička blagovališta, a na južnoj su strani bili uređeni vrtovi, vježbališta i blagovališta za ljeto. Vojnici nijesu smjeli od ostalih građana primati ništa osim živeža. Budući da su sva dobra bila zajednička, mislio je Platon, da je ovakva Atena morala predstavljati utjelovljenu pravednost. Svi su se Heleni okupljali drage volje pod njezinom vlasti, i sva se Evropa i Azija divila tjelesnoj ljepoti i duševnoj kreposti Kekropova, Erehtejeva, Erihtonijeva, Erisihtonova i Tezejeva roda.

No jednostavnost stare Atene nije značila nikakvo siromaštvo. Uklonjena je bila samo raskoš, a inače je atička zemlja bila vrlo plodna. Elegijski prizvuk osjećamo u Platonovu crtanju, kada on ispoređuje prirodu svojega zavičaja prije devet tisuća godina s onim stanjem, koje je vladalo u njegovo doba. Potresi i denudacije bitno izmijeniše kroz to dugo vrijeme Atiku. Danas je Atika, veli Platon, samo još kostur tijela, što su ga satrle duge bolesti. A nekada je i na gorama i u ravnici bilo svuda obilje plodne zemlje, na kojoj su rasle i bujne šume i izvirala mnogobrojna vrela i sazrijevale bogate žetve. Već na periferiji Akropole stanovali su marljivi obrtnici i ratari, koji su nastavali i cijelu Atiku. Njihove ruke urediše zdrava naselja i krasne njive. Bilo je i drva za gradnju kuća i cvijeća za pašu pčelama i trave za hranu stoci. No sve je to moralo biti u granicama jednostavnosti i umjerenosti.

Poslije ovakvog uvoda već slutimo, kako je golem sukob morao nastati između Atlantide i Atene. Čujemo hod golemih četa, koje stupaju prema Maratonu i Plateji. Naslućujemo na strani Atlantide kao vođe Datise, Artaferne, Darije i Kserkse, a na atenskoj strani pradavne Miltijade i Temistokle. Na žalost Platon nije došao dalje od ekspozicije. Ocrtao je gorostasnu pozornicu, prikazao je psihologijske osnove zapleta, spomenuo je i to, da je pobjednica ostala Atena, ali je dijalog prekinut upravo ondje,

gdje se pripovijeda, kako su se stanovnici Atlantide u svojem obilju i moći uzobijestili, pa je zato Zevs sazvao skupštinu bogova, da ih kazni.

Platon nije mogao dovršiti svoje djelo, ne radi smrti, nego po svoj prilici zato, što je osjećao, kako je pretežak posao navalio na leđa, kada je htio da bude ne samo filozof, nego i takmac Homeru i Herodotu. Pa i sam je morao doći do uvjerenja, da je epsko opisivanje rata između Atlantide i Atene s filozofijskoga gledišta za nj pleonazam, jer je on svoj komunistički ideal prikazao jasnije u dijalogu »Državi«. Najposlije nameće nam se pitanje, nije li nedovršenost Kritije donekle u vezi i s promjenom mišljenja, koje se u Platonovoj duši zbilo pod kraj njegova života. On, koji je u »Državi« tražio radikalno ukidanje privatne svojine i porodice, zadržao je u kasnijim »Zakonima« jedno i drugo zadovoljavajući se samo ograničenjem imutka i državnim nadzorom nad porodičnim životom. U takvoj promjeni nazora može se slutiti, da je teško bilo dovršavati epski panegirik onako zamišljenim prastanovnicima atenske Akropole, kod kojih su i žene išle u rat kao i muškarci i od kojih »nijedan nema ničesa svojega, već sve drže zajedničkim vlasništvom svih«.

To se razumije, da Platonov dijalog Kritija pokazuje s naučnoga gledišta bezbroj rupa, kao i svaka utopija i napose cijeli komunistički ideal. Ali ako bi tkogod htio da to djelo zabacuje zato, što se u njem nalazi pomiješana nauka i poezija, to ne bi bilo ni najmanje opravdano. Mi možemo teoretski postavljati odsječene granice između pojedinih ljudskih aktivnosti, mi možemo govoriti i to: Ovdje prestaje poezija, a ovdje se počinje nauka, — ali će život svojim potrebama i sankcijama davati uvijek pravo na opstanak i ovakvim mješovitim djelima. Ujedinjujući umjetnost i znanost stvorio je Platon u Kritiji djelo, koje je i kao torzo dalo pobudu za stvaranje cijele biblioteke pesebne vrste književnosti.

O. LEONARD KALAC:

U VEČE PRED KIŠOM

Oblaci u hrpama crnim —
Večernja kroz njih otsijeva sjaj.
Ispod oblaka suton
nad cijeli je lego kraj.

Bregovi i doline u sjenama tonu . . .
a horizont daleki tamo sanja —
  Vrh tamnijeh oblaka
  umire svjetlost danja.
  Oblaci teški vise
  Ko crni stjegovi.
Iz dalji nosi vjetar kišu
Na horizontu tamne bregovi.

NEDJELJKO SUBOTIĆ:

ZABLUDE UKUSA

Onaj, koji ne voli futurizma i njegovih srodnika, ne mora baš da je *laudator temporis acti,* zanesenjak romanticizma, simbolizma, neoklasicizma i starih ilirskih davorija. Glavno je, da umjetnost bude umjetnost. Naprotiv *futurizam* i njegova svojta uzimaju za umjetnost ono što nije umjetnost i što se protivi običnom njezinu značenju.

God. 1909. 20. februara izašao je u pariškom *Figaru* manifest *Marinettija,* glavnog pokretača talijanskih futurista. Prva točka toga manifesta glasi: »Naš je zadatak da pjevamo ljubav prema rušenju, naviku energije i drzovitosti«. 9. točka: »Hoćemo slaviti rat kao jedinu higijenu na svijetu, militarizam, patriotizam, destruktivne poteze anarhista, lijepe ideje koje ubijaju i prezir žene...« U 10. točki čitamo: »Hoćemo uništavati muzeje, biblioteke, napadati moralizam, feminizam i sve podlosti oportunizma i utilitarima«. Futuristički slikari Umberto *Boccioni,* Carlo *Carrá,* Luigi *Russolo,* Giacomo *Balla* i Gino *Severini* u svome proglasu sa rampe kazališta Chiarella u Turinu g. 1910. među ostalim izlanuše i ovu budalaštinu:

»Moramo prezirati sve forme oponašanja i slaviti sve forme originalnosti. Moramo se boriti proti tiraniji riječi »*harmonija*« i »*dobra ukusa*«... Kritičari su suvišna i štetna roba... Treba pomesti sve dosada upotrebljene siželje... i najzad treba se ponositi nadimkom »bedaka«, što ga novotarima prišivaju protivnici. —«

Ima i još gorih izraza, zbog kojih novotari zaslužiše ponosno ime Tale Budaline, ali ti su pojmovi rečenih megalomana srećom išli većinom u ropotarnicu. Tako je išao u ropotarnicu tehnički manifest futurista za literaturu, što ga je F. T. Marinetti izdao u Milanu g. 1912., odaklé ovdje navodim prvu točku u originalu:

»*Il faut détruire la syntaxe en disposant les substantifs au hasard de leur naissance*...« nadodavajući nadalje, kako treba ukinuti punktaciju, a mjesto toga uvesti u lijepu knjigu šum, utege i mirise. Pratio sam tako zvani umjetnički rad pustih futurista na njihovim izložbama u Rimu, Mlecima, Bernu, Monakovu, Beč i nijhovih srodnika kod nas, nastojeći zagrabiti u njihovu jezgru i promatrajući i posljednje uspone u obliku i tehnici. Dakako da me je naročito zanimao baš izvor futurizma, pokret Marinettija i njegovih drugova. Nijesam mogao drugo zaključiti, nego to, da je to svodnik u šarenoj haljini, koji pravi igre, skokove i čarolije kojima hoće pod svaku cijenu da svrati na sebe pažnju, uživajući u vrisku i smijehu presenećenih gledalaca, računajući trgovački na to, da su gomile pohlepne za novotarijama, ali zaboravivši da te iste gomile ipak posjeduju dar prosuđivanja što valja, a što ne valja.

Došao je svjetski rat, koji je mnogo dobra, ali i mnogo zla poništio pa odnio u zaborav prve ratoborne podvige mladih futurista. Od one su se prve periode danas krumpiri, cikle i luk mnogo bolje iskorišćuju, pa ni futurizmu nije uspjelo da zavlada kičmom iznenađene ali brzo osviješćene publike. Ostalo su futurističke otrebine, nijanse, modificirane struje i neko

skretanje na desno, ali još vazda neki prelaz iz magle u slobodno sunce... Mi, koji imamo pretenziju da smo zaista suvremeni, iskorišćujemo sadašnjicu i svoju okolinu u to, da svoj opstanak tisnemo i gurnemo junački u futur, u ljepšu i bolju budućnost. Iz pasatizma u futurizam. To znači: iz mraka u svjetlost. Iz nemira u mir. Iz maglovitosti u vedrinu. Iz anarhije u poredak i sreću. Futurizam, onakav kakav nam je bio proglašen iza granice i kod nas, ide natrag i obratno kao rak po žalu: iz *futurizma* u *pasatizam.* Iz svjetlosti u mrak. Iz mira u nemir. Iz vedrine u maglovitost. Iz poretka u pravu anarhiju.

Jer naziv futurizma nije rđav nego lijep, pa bi morao značiti napredak i majestetičan hod na bolje, a taj pojam nikako ne pristaje onima, koji su se najprije okrstili i još se krste tijem imenom.

Mi koji smo uvjereni da Bogu hvala pripadamo XX. vijeku koji stvara kolosalne turbine, strojeve proždirače zemaljskih i zračnih prostorija, naprave, što zamjenjuju ljudski mozak pa posjeduju njegove postostručene sintetične snage — mi tražimo pobjednički i stvarateljni zamah, smionost koja zapanjuje ili podiže na krilima vječnih kršćanskih etičkih poleta, hoćemo nepopustljivu, ustrajnu, predanu akciju, koja lomi i ruši sve zapreke i ostaje svečano tu, da bez prestanka izazivlje na megdan sve naraštaje što će doći. Hoćemo razvoj, napredak, obnovu, prije svega obnovu duševnu i etičku, reformu svih društvenih ljudskih manifestacija i životnih kretnja, svega što je trulo, iscijeđeno, amorfno, slabokrvno i dekadentno. U tom je podvigu uključena također naša volja, da sačuvamo ljepotu koja je vječna, jer je prava ljepota jedno očitovanje božanstva. Volimo naime ljepotu izraženu na kamenu, platnu, bronci, terakoti, papiru, krasotu koja nas uzdiže u nebosklon poput klasične krilate Pobjede, krasotu, koja je simbol iskrena i čista umijeća. A to je ona ljepota, koju ni naši ni strani modernistički matadori ne mogu dati, jer »*nemo dat quod non habet!*« pak je čak ni onda nemaju, kad je krste imenom futurizma, kolorizma, ekspresionizma, psihologizma, spajajući svoje umjetničke uspjehe sa uspjesima senzacije i sablazni, dok su stvarno najmanje hiljadu lakata ispod razine prave umjetnoti.

Danas je korisno i spasonosno kazati da futuristi nijesu drugo, nego pasatisti. Naprotiv mi od prošlosti uzimljemo ono, što je od prošlosti sačuvalo pravu jezgru ljepote. Futuristi kao i njihova braća ultramoderni vuci, kubisti, nezavišnjaci, zemljaci, metafizičari (Marino Tartaglia), paroksisti, kriticisti, interpsiholozi i drugi neprestano nam dosađuju svojim platnima, sadrama, grafikom, drvom, što nam sveudilj obnavljaju poteze primitivnog umijeće, što nas sjećaju na radove starih Etruščana, Egipćana, Babilonaca iz drevnih zemana kralja Hamurabija. Neke nadrimoderne figure ružne i odvratne, sa kockastim i ovalnim glavama neizmjerna idiotizma, s turpijastim i hajdučkim bokovima, raskrečenim nogama, orangutanskim rukama, točnije šapama, sa arteriosklerozним kičmama, izgledaju kao bebe izašle iz nomadske radnje divljih Papuanaca i Zulu plemena, što ih gledamo na izložbama katoličkih misionara. Naročito su skloni prikazivanju golotinje. Ne čudim se, jer im je i duša gola.

U dvije trećine izloženih radova po našim gradovima opažamo eru dječjeg tepanja, razbludnih sinova koji ne znaju sami što hoće, dok bi na-

protiv umjetnost imala sada biti posvuda na najvišem stepenu zrelosti već po željeznom zakonu evolucije, koja za njih vrijedi kao dogma. Došli su dotle, da su nam ogorčili svaki osjećaj i pobrkali svaki pojam ljepote sa svojim bezobzirnim rušenjem najelementarnijih pravila i načela visoke umjetnosti, uzimajući stav genija, borca i reformatora, a da nijesu mogli zadržati ili ugrabiti bar nešto od stanovite koncepcije u iskrenom umjetničkom nastojanju. A ovakovi razvikani talenti nijesu dosjeli ni dotle, da nam predoče bar nekoliko pravilnih geometrijskih i dekorativnih linija.

*

Kad bi se ovi umjetnički ekscesi ograničili na same svoje klubove, ni po jada! Ali ti radovi rastu s dana u dan kao gljive iza kiše, ta se talmi-umjetnost širi s pomoću borbenih nasrtaja, polemika *Cicero pro domo,* fotografskih reprodukcija, naručenih kritika i panegirika, bučne reklame predavanja na radijskim stanicama i novinarskih publikacija, pa se diže dim iz srebrnih kadionika, no taj kad samo zarazuje ljude i upropašćuje dobar ukus. Tako se dogodilo da se naša mala hrvatska otadžbina, koja je svijetu i domu dala Andriju Medulića, Julija Klovića, Lauranu, Nikolu Baždarovića, Petra Manačuna, Mašića, Bukovca, Medovića, Crnčića, Meštrovića, Emanuela Vidovića, Rosandića, Vladimira Kirina, stvaratelje dinamičkih kvaliteta, mora toliko poniziti i pristati na to, da se njezini domovi kite nadrimodernim figurama, i da se njezine dvorane nagrđuju šarenim makaronima pod imenom visoke umjetnosti. A naši polukulturci i provincijalni dobrijani kao i naša visokoškolska *jeneusse dorée* stupa uz ta strašila da nekim neodređenim i drhtavim, kao bogobojaznim glasom izrazi svoje udivljenje, neka bi se tako saglasili sa ono nekoliko novinarskih, onako mekano napisanih članaka, što kuju u zvijezde ove tobože emancipirane nove umjetničke starove. A to zato, da im neko iza leđa ne šapne, da su glupani, što ne razumiju narav i smjer naše moderne umjetnosti.

No neko će iz mnoštva ipak kazati: što za Boga znači ova grdosija! To je glas nepismena seljaka i radnika, glas poštena malograđanina i taj usklik baca bengalsko svijetlo na sumnjivu vrijednost izloženih radova. Ti jednostavni motrioci svejedno kao i oni učeni iz grada ne mogu da progutaju i da zavole one spirale, kvadrate, rombe i romboide, kvrge i svakojake čičkarije nekih platna i rezbarija, ali se ona čeljad bez pretenzija na monopol umjetnosti razlikuju od one druge vrste gledalaca time, što iskreno i oblo kažu ono što misle i osjećaju i ne boje se da u našoj sredini prođu kao natražnjaci i glupani. No ovi tako zvani glupani zaustavljaju korak i začarani uživaju pred slikom jednog Bukovca ili Celestina Medovića svejedno kao i ona učena gospoda, koja u tom momentu zatome svoje čuvstvo udivljenja i napadaju ili ignoriraju naše prave talente.

U literaturi profanacija se pravi sa isto toliko buke. Neki romani, drame i novele, koji su u posljednje vrijeme bili od nekih proglašeni prvoklasnom umjetnošću, kriče i zavijaju kao saksofoni iz jazz-banda, cerekajući se kao brazilske papige u zatvorenoj dvorani.

Nije ovo vrijeme, da tumaramo za sjenama i za fantomom, što nam vazda izmiče i bježi, i onda kad kritika veli, da su te sjene i nerazumljive figure sinteze i plodovi individualnog umjetničkog shvaćanja. Ta gospoda

i njihovi hvalitelji zaboravljaju, da živimo u vijeku krutog realizma i pozitivizma, kada mašina ima prednost ispred duševnih vrednota, u doba, kad bi mašina sasvim zarobila zemlju, da kult prave ljepote i dobrote ne pruža protuobranu.

Čini se, da toliki tobože neodvisni i razvikani umjetnici mrze ono što sastavlja hljeb našeg duha i preziru jednostavno i korektno gledanje prirode, onoga, što je zaista lijepo u naravi. Oni si umišljaju, da njihova umjetnost pripada budućnosti, i zato da su futuristi u dobrom smislu ove riječi.

Točno da kažemo: oni su *pasatiste.* Pripadaju prošlosti. Valja napisati točku iza njihovih zabluda. Treba nakon te točke odati priznanje pravim talentima, kojih uspomenu oni vole ponizivati i obarati. Treba oteti zaboravu te naše prave talente one, koji su nad svojim platnom i kamenom patili i trpjeli od nezadovoljstva, što je najbolji znak pravih umjetnika.

Našoj je domovini nužna umjetnost u skladu sa njezinim tradicijama i u razmjeru sa njenim težnjama i potrebama. Takova umjetnost neće nikada poreći slave naše prošlosti, nego će od čvrstih temelja, što su ih usadili u duboko tlo svjetski geniji i sama priroda, izvršiti let u nove horizonte i nove ljepše krajeve kao i naše stare hrvatske, liburnske lađe.

FRA VJEKOSLAV KLARIĆ:

DOĐI, KRISTE . . .

Ti — što plamenim prstima
U zore prozirne
Tisuće rosiš rubinâ —
Što činiš da bregovi naši
Pjevaju pred Tobom
Nasmijani vječno —
I dahom tajnim nas opajaš
Pjesmom serafinâ —
Silni, nedostižni Vladaru,
Siđi . . . takni srca nam vrela:
Djetinjstva zanos u nama vri,
Ponosna — hrabra — smjela
Planula naša je grud — — —

Sunaca i zvijezda,
Svesilni Vladaru —
Kriste — — — dođi — — —
Takni srca nam vrela
Viteštva zanos u nama vri —
Ponosna, divska, smjela
Za Tobom plamti nam grud . . .
. . . O dođi — Kriste . . . dođi —

P R E G L E D

Paula v. Preradović:

DIE ENGEL DER TOTEN

Vorspruch

I

Ihr Riesenhaften, Gottes ernste Boten,
Noch nie ward euer dämmerndes Gesicht
Herabgezwungen so ins Tageslicht,
Wie 's hier geschah. Denn dies: wie ihr der Toten

Kindkleine Seelen haltet in den Armen
Harte Vollstrecker göttlichem Gebot,
Doch wissend um den bittern Menschentod,
Die gottgewohnten Augen voll Erbarmen,

Das ahnte keiner. Botticelli nicht,
Da er den grossentflammten Gabriel
Zur Jungfrau in die Halle eilen liess,

Noch Buonarotti der vors Paradies
Mit einem Schwert aus Härte und aus Licht
Hintreten liess den reisigen Michael.

II

Und auch der Bruder nicht aus Fiesole
Hat es gewusst, ob er sie gleich in Scharen
Hinwachsen liess in ihren hellen Haaren
Mit Notenblatt, Fagott und Oboe.

Denn jene Engel, leidensledige
Botschaftbesteller, lieblich unerfahren
In Schmerz und Schuld, sind grausam von Gebaren
Wie selige Kinder und so kühl wie Schnee.

Doch ihr vier Engel: was euch Gott ersparte
Geburt und Tod und Menschenwandelsharte
Not und Beschmutzung, dunkel sieht man's stehen

Auf eurer Stirnen ungeahnten Bogen
Und dass, eh ihr das leere All durchflogen,
Ihr Gott von Angesichte habt gesehn.

»Dalmatinische Sonette«, Berlin-Wien-Leipzig, Paul Zsolnay Verlag.

DALMATINISCHE SONETTE

Paula von Preradović, unuka velikog našeg pjesnika (velikog unatoč dokazivanju drugih da uopće nije pjesnik), njemačka pjesnikinja koje je prva zbirka »Südlicher Sommer« izišla u poznatoj katoličkoj nakladi Kösel & Pustet u Münchenu, ne može da zaboravi svoje djedovske zemlje. U novoj zbirci, »Dalmatinische Sonette«,1) u sonetima savršeno cizelirane i suptilne moderne forme, pjesnikinja u suptilno proosjećanim slikama opijeva dojmove iz Dalmacije, koji nipošto nisu samo letimične impresije putnika, već izraz duboke nostalgije ljepote željne duše za svijetlom, suncem, vidicima i daljinama, za snagom i dubljinom, za vedrinom južnoga neba, za intenzitetom modroga mora, za žarom i sjajem velikog, jakog, snažnog života. Prošlost i sadašnjost, zemlja i ljudi oživljuju pred nama u životnoj plastici koja ne sadrži samo snažne vizije zbiljnosti, nego upravo ono najbitnije i najdublje što u sebi nose bića i pojave i što, u njihovoj nutrini, zagleda bistro i pronicavo oko pjesnika. Tako na pr. svakidanja ali ipak toliko značajna pojava dalmatinskih seljanki kako se vraćaju sa sajma kući:

Auf Eseln naht sich, bäurisch schwarz umtan,
Aufrechter Bäuerinnen eine Zeile.
Spindeln in Händen, sehn sie fremd dich an.
Vom Wochenmarkt im weiszen Šibenik
Kehren die Königlichen ohne Eile
In ihrer Hütten Urweltnot zurück.
(Karstplateau)

Ali svakako najdublje i najljepše što je u toj zbirci pjesnikinja dala, sadrži mali niz od sedam soneta »Die Engel der Toten« u kojem gđa. Preradović pjesnički goneta i proživljuje Meštrovićev mauzolej porodice Račića u Cavtatu: misao pjesnička penje se uz veličinu kiparove zamisli i daje joj polet svojih krila, prozračnu ljepotu svoje riječi. Ako je kod Meštrovića kamen postao život, u ovim je stihovima taj život dobio svoju pravu i velíku riječ. Dva soneta koje prenosimo kao ogled, uvod su u ovaj niz u kojemu se pjesnikinja na divan način uživjela u misao velikog kipara: da ovaj spomenik smrti (čitava je porodica Račića izumrla 1918. od gripe, i otuda taj veličajni mauzolej) nije gomila mrtvaca nego tajna vrata u novi i veliki život, vrata na kojima ostaje svijet i njegova ljepota, njegova radost i tuga, ljubav i mržnja, a iza njih se sve to uzdiže nanovo kao odraz misli Božje za koju nema ni tuge ni nesreće, ni smrti ni prestanka, u preobraženim daljinama vječnosti i u neugasivom žaru njezine svjetlosti koja znači veliku i neiscrpljivu ljubav bez kraja. Stare palače i kipovi, more i krš, žal i otočje, ljudi i uspomene zaokružuju sliku kraja u koji je duboko zaronila duša pjesnikinje. »Dalmatinski soneti« plod su stvaralačke punine zrele i bogate pjesničke duše kojoj je ipak, na našu veliku radost, ostala duhovnim zavičajem lijepa naša domovina. *Ljubomir Maraković*

1) Paula v. *Preradović*, Dalmatinische Sonette 1933, Paul Zsolnay Verlag, Berlin-Wien-Leipzig.

LJUBAV PETORICE VOJNIKA

Julius Franz Schütz (rođen 1889. u Murecku u austrijskoj Štajerskoj) koji je lani prilikom Goetheove proslave u priredbi zagrebačkog Pen-kluba u Narodnom Kazalištu, u ime svojih njemačkih drugova, održao spomenslovo, zanosno i duboko, dostojno velikog pjesnika, izdao je zbirku novela pod imenom posljednjeg ciklusa u knjizi: »Ljubav petorice vojnika«1) koje su dokaz jaka i originalna pjesničkog talenta. Čini se da je pjesnički talenat g. Schütza kratak po dahu, ali neobično snažan po svom unutarnjem zamahu. Dokazom je tome po svoj prilici njegov »Ilija Muromec«, koji nam nažalost nije došao do ruku, ali koji nije, kako bi se prema predmetu očekivalo, djelo epske koncepcije, nego lirski niz pjesama, prenoseći tako jednoga od najepskijih junaka ruske narodne pjesme u ruho moderne lirike. G. Schütz je mnogo putovao, po različitim zemljama Evrope, i po tome njegove pripovijetke dobivaju kosmopolitski karakter, no najdublji su bez sumnje doživljaji iz rata koji su inspirirali »Ljubav petorice vojnika«. Pripovijetke g. Schütza nisu bez izvjesnog ekspresionističkog eksotizma, bez izvjesne bizarnosti koja s nasladom traži motive Grand-guignoski zaoštrene i sablasno stilizovane u dimenzije irealne i imaginarne. Na prvi pogled, te se pripovijesti čine kao neke »priče bez ravnoteže« zadržavajući se naročito na momentima koji su izvan okvira normale ljudskoga duha, ili bar prijete da će preći preko te granice. Ali to gubljenje ravnovjesja samo je prividno: duhovnost tih pripovijetki nije labilna a ni ekscentrična, nego samo centrifugalna u smislu časa, zemlje i ovoga našega života kao težišta, ali je intenzivno centripetalna u smislu težišta koje je izvan svega toga što je sitno, svakidanje, prelazno, ograničeno, opterećeno sa stotinu nedostataka, kao i sve što je od ovoga svijeta. Težišnica svijeta u ovim pripovijetkama i te kako je čvrsta i određena, samo što ona pada daleko izvan kruga običnog gledanja ljudi i stvari. Lud je bez sumnje taj fantastični vjesnik nove vjere, Giuseppe, mletački odrpanac, ali nije li toliko okrepno to njegovo čvrsto vjerovanje, ta vizija velikih i svijetlih mogućnosti usred prljavog i koristoljubivog svijeta koji ga okružuje (Jacht in der Lagune)? Strašan je, kao u kakvu lošem kriminalnom romanu, taj motiv krčljive prostačke pretstave u nekakvom očajnom cirkusu predgrađa, kod koje pada i pogiba plesačica na žici. Ali je neopisivo divno i duboko izbavljenje njezina posljednjeg časa kada okom koje se gasne, u groteksnoj travestiji lakrdijaša, prepoznaje lice koje je voljela i u tom osmijehu ljubavi, na rastanku sa životom, zaboravlja sve ono smiješno i glupo i prljavo i sramotno što ju je okruživalo u životu bijedne komedijašice. (Der Weg durch die Nacht). Ili ona tajinstvena moć koja očajno nategnutoj maski bjednog pjevača na pogled očite nevjere ženine uz njegovu samotničku postelju, ne da da se izobliči u mržnji i bijesu nego se, na pragu vječnosti, i protiv njegove volje pretvara u blagi osmijeh čovjeka koji nije skrivio svu tu nevolju koja ga okružuje i za kojega, i opet, rastanak sa životom nije nego blago izbavljenje (Der Tod des Baszbuffo). I tako redom. U ciklusu o ljubavi petorice vojnika, dimenzije svijeta koje prikazuje pisac, zadobiće zahvat kosmički u svijetlu fantastične realnosti koja je kud i kamo realnija od svega onoga što može da zahvati oko naviknuto samo na »realnosti« i najkrup-

1) Julius Franz Schütz, Die Liebe der fünf Soldaten, Graz 1933, Verlag »Das Bergland-Buch«.

nijeg vidnog života. Rat sa svojim stravičnim distancijama i dimenzijama samo je otskočnica za golemu obuhvatnost autorova gledanja na svijet i život. U sablasno-grotesknim i fantastično-nadrealnim eksaltacijama pisac prikazuje ljubav petorice vojnika kao definiciju golemih želja i strasti koje, na vlastiti zator, uništavaju čovječanstvo koje je izgubilo svoje vlastito ravnovjesje: žena, posjed, mašine, vlast i zemlja. Jedina ova posljednja, zemlja, gruda koju ćemo natopiti svojim poštenim znojem, omogućuje obnovu, preporod, izbavljenje onima, koji je ljube: ne lično, jer su svi u razvratu svih strasti kakav je bio vojnički život i život rata uopće, i previše griješili, nego onima koji ostaju iza njih da teže tu dragu zemlju bez dvljih želja i mutnih strasti, da se vrate i da zaborave. Pogled g. Schütza snažan je stav protiv tobožnjih »stvarnih« pretenzija često isprazne i nedoživljene književnosti velikoga grada s nekim socijalnim uzbunama velikoga stila, čak i u zemljama gdje takve, prilično doktrinarne, imaginacije nemaju suviše realne podloge. Ali on je, ujedno, i dublji i jači od običnih, već prilično šablonskih, slavospjeva zemlji i seljaku, jer proizlazi iz snažno zahvaćene, univerzalistički sažete slike svemira koja je duboko duhovna, nadrealna, pa ipak toliko toplo čovječanska. Pritom treba naročito istaknuti stilsku izgrađenost pripovijedanja, suverenu preciznost i sažetost fraze i, uza sav užas i stravu bijede, nevolje, jada i gada koji crta, njezinu neobičnu plemenitost, produhovljenost i finu umjetničku nijansiranost. Po koji od naših pisaca, i onih koji su priznati kao najjači, a koji misle da se vulgarne stvari moraju pričati frazom i jezikom koji je vulgaran, nekultiviran, nestilizovan do trivijalnosti, mogli bi štošta naučiti od ove prpovjedačke vještine, koju vodi velika disciplina nad samim sobom i jasna svijest o tom, što zaista znači ljepota.

Ljubomir Maraković

JEDANAESTA KNJIGA GRAĐE

Moramo priznati, da danas nema u nas kod širih slojeva više onoga interesa za stariju književnost, kao što je to bilo možda još prije rata ili pogotovu prije nastupa Moderne. Mislim time u prvom redu kazati to, da se gotovo sav naš književni i kulturni život razvija bez utjecaja te starije hrvatske književnosti i bez ikakva spomena i traga na nju. Da se ne bi krivo shvatilo, napominjem, da ne zahtijevam taj utjecaj u sadanjem književnom stvaranju, ali me se teško doima, kad vidim, da se stara hrvatska književnost, koja je najbolji, najjači i najpristupačniji izražaj naše narodne kulture tako zanemaruje, to više, kad znam iz iskustva, da je uzrok tom zanemarivanju samo nepoznavanje te književnosti, a nipošto kakav drugi kriterij. Prije se je po časopisima i drugim publikacijama mogao naći svake godine po koji vrijedan članak ili prilog za poznavanje stare dubrovačke, dalmatinske ili bilo koje druge pokrajinske književnosti, a danas su takvi članci ili prilozi prava rjetkost ako se nađe koji takav članak, onda je to mahom iz pera stručnjaka sa sveučilišta. Drugi javni radnici, koji baš nijesu strogi stručnjaci, o tom ne pišu i gotovo i ne potiču na pisanje o tim stvarima. Prema tome gubi i javnost pomalo interes i zaboravlja svoju bogatu stariju književnost i kulturne tradicije. Da je tomu tako, reba se samo sjetiti na prošlu godinu, jubilarnu godinu Relkovićevu i ilirskoga preporoda. U doba, kad su nam uši neprestano pune kojekakvih posve neznačajnih jubileja, što nam je donijela ta godina? Možda što novo o Relkoviću i Ilircima? Osim par manje važnih članaka u dnevnoj štampi i Nehajevljeve knjižice «O stogodišnjici hrvatskoga preporoda« ništa. Čini se, da je izdanje Vodnikove I. knjige Povijesti hrvatske književnosti od g. 1913. umirilo savjest onima, koji bi eventualno imali nešto smisla i volje da rade na starijoj hrvatskoj književnosti ili da je barem populariziraju. Misle valjda: Tu je kompendij stare hrvatske književnosti i tko se želi njom baviti, eto mu ga i neka ga čita. Međutim valja kazati, da ta knjiga ne samo nije potpuna, nego nije ni točna, a zatim valja pripomenuti, da se poznavanje književnosti stiče u prvom redu čitanjem samih djela, koja tu književnost sačinjavaju, a onda tekar studijem literarne historije. Ovakvo pogrešno shvatanje upoznavanja književnosti dovelo je do toga, da danas gimnazijalci pročitaju rijetko kada što više iz starije književnosti osim onoga, što imadu u izboru u svojim čitankama, a znadem opet studenata slavistike, koji su išli na ispit iz književnosti, a da nijesu uopće pročitali »Osmana«, a »Dubravku« su poznavali samo iz kazališne predstave. Kakvo

će biti poznavanje književnosti u školama onda, kada ovakvi dođu na katedre, ako dođu? Da je poznavanje čitave naše književnosti potrebno zbog opće naobrazbe i kulture, o tom ne treba ni trošiti riječi za dokazivanje, a da i naša starija književnost može još i danas djelovati i utjecati na kulturno stvaranje, dokazom su zato pjesnička djela Velimira Deželića sina i Milana Pavelića i muzička Božidara Širole i Rudolfa Matza iz toga područja. Kad bi u hrvatskih kulturnih radnika bilo više poznavanja naše starine, specijalno literarne, bilo bi vjerojatno i više takvih djela, što bi našoj narodnoj kulturi bilo samo na ponos, jer bi to bili dokazi o kontinuitetu naše kulture i nastavljanje domaćih kulturnih tradicija.

Dok dakle kod javnosti vlada priličan nemar za stariju hrvatsku književnost, to više upada u oči vrijedan rad stručnjaka, literarnih historika. To je u prvom redu sveučilišni profesor g. dr. Franjo Fancev, koji je u posljednje vrijeme objelodanio priličan broj znatnih radnja iz povijesti hrvatske književnosti, osobito iz područja crkvene drame, kasnije dubrovačke komedije i kajkavske književnosti. Svi ti njegovi redovi odlikuju se temeljitom argumentacijom i nastojanjem, da na osnovu rezultata vlastitih istraživanja ispravi mnoga kriva mišljenja, koja su već često puta stekla »pravo građanstva« u literarnoj historiji. Plod njegova rada je i najnovija knjiga Građe za povijest književnosti hrvatske, koju je g. dr. Fancev uredio i dobrim dijelom ispunio vlastitim prilozima. Ova knjiga Građe[1]) pruža mnogo interesantnih priloga, od kojih neki popunjavaju, a neki ispravljaju dosadanje naše poznavanje stare hrvatske književnosti.

Na prvom je mjestu prilog g. prof. Stjepana Ivšića »Jedna hrvatska glagoljska pjesma iz 14. vijeka u »Libru od mnozijeh razloga«. G. prof. Ivšić istražuje već duže vremena s uspjehom hrvatsku glagoljsku književnost, koja je do danas ostala prilično nepoznata i neproučena. U svojim istraživanjima upućuje na veze hrvatske glagoljske književnosti s kasnijom hrvatskom književnosti i na dalje veze (u češkoj književnosti). U ovom prilogu upoređuje hrvatsku glagoljsku pjesmu »Poj željno«, sačuvanu u hrvatskom glagoljskom rukopisu pariske Narodne biblioteke iz kraja 14. vijeka s člankom »Počinje tužba: Probudi se jure, duše!«, koji se nalazi u dubrovačkom ćirilskom zborniku od god. 1520. »Libro od mnozijeh razloga«, što ga je god. 1926. izdao prof. Rešetar u izdanjima Srpske kraljevske akademije. U spomenutom članku prepoznaje prof. Ivšić prekrojenu glagoljsku pjesmu »Poj željno« i time dokazuje, kako je hrvatska čakavska poezija sa sjevera dolazila Dubrovčanima i kako je ta poezija bila od utjecaja na razvoj dubrovačkoga pjesničkoga jezika u starije doba.

Na drugom mjestu je važan prilog prof. Fanceva »Građa za povijest hrvatske crkvene drame«. U uvodu toga priloga prikazao je prof. Fancev svu važniju literaturu o tom predmetu i dosadanje stanje, a onda je rezultatima vlastitih istraživanja čitav prikaz popravio, popunio i zaokružio u cjelinu provevši stvarnu diobu na područja, na kojima se hrvatska crkvena drama razvijala. Ovaj prikaz hrvatske crkvene drame nije najveći rad prof. Fanceva o tom predmetu, ali po svojoj sažetosti zavređuje opću pažnju. Tekstovi, koji su u tom članku prviput štampani, jesu: 1. »Muka svete Margarete«, prikazanje, koje pripada zadarskom području, iz god. 1500., ima 1200 stihova i to je jedino bar donekle datirano prikazanje. Pri koncu naime u stihovima 1191 do 1194 kaže Anjel:

> Lit tisuća pet sat više
> ovu muku svi ki sliše,
> ki ju štiti svak dan bude.
> svojoj duši raj dobude.

Prof. Fancev ispoređuje ovo prikazanje i s manjkavim šibenskim tekstom istoga prikazanja iz sredine 16. stoljeća. 2. »Noćno viđenje Svetoga Bernarda od proklete duše s telom na grobu karajuće, kruto hasnovito čteti.« To je pjesma, koja u dijaloškoj formi obrađuje eshatološki motiv, poznat u svjetskoj književnosti pod imenom »Visio Philiberti« ili »Visio sancti Bernardi«. Potječe od nepoznata pjesnika z 17. stoljeća, a od svoga se latinskoga predloška odvaja slobodom i većom pjesničkom fantazijom. Imade 953 stiha, ali konac manjka.

U svojim daljnjim prilozima donosi prof. Fancev »Komediju od Raskota«, jelšansku se-

[1]) Građa za povijest književnosti hrvatske. Na svijet izdaje Jugoslavenska akademija umjetnosti i znanosti. Knjiga XI. Uredio dr. Franjo Fancev. Zagreb 1932.

ljačku komediju iz kraja 16. stoljeća, koja je sačuvana u prijepisu iz god. 1794. Tu seljačku komediju, koju prof. Fancev uvodi u povijest hrvatske književnosti, sastavio je nepoznati komediograf (možda Benetović?) od dijelova dviju komedija (La Florina i La Moschetta) talijanskoga komediografa Angela Beolca. Pod naslovom »Četiri dubrovačke komedije iz kraja 17. stoljeća« štampana je prviput komedija Džona Funkjelica«. Ostale komedije »Sin vjerenik jedne matere«, »Klimoje« i »Mąda« doći će na red valjda u narednim knjigama Građe. Ove komedije spadaju u red onih dubrovačkih komedija iz ovoga doba, koje su već izdali Rešetar i Karlić. Oba ova priloga popratio je prof. Fancev informativnim predgovorom i komentarom. Među »Sitnim prilozima za povijest hrvatske književnosti« prof. Fanceva, kojih ima pet, a svi su od reda interesantni, osobito je važan prvi »Građa za bibliografiju Petra Kanavelovića (1637.—1719.). Prof. Fancev energičnim načinom i neumoljivom logikom na osnovu kritičnoga materijala konačno određuje književni rad Petra Kanavelovića i time dovršava dugotrajnu raspravu i neslaganje među književnim historicima o tom pitanju.

M. Kombol u opsežnoj studiji »Dinko Ranjina i talijanski petrarkisti« ispravlja dosada uobičajeno mišljenje o Ranjini. Ispoređivanjem suvremene talijanske lirike i Ranjininih pjesama dokazuje, da na Ranjinu nije utjecala klasična poezija, nego suvremena talijanska poezija petrarkističkih kanconijera. Ranjina nije reformator, jer mu je nedostajao vlastiti pjesnički individualitet i ukus.

Vrlo je nteresantan prilog prof. Rešetara »Pisma Ignjata Đurđevića (Đorđića) i Dum Đura Matijaševića (Mattei)«. Imade tu trideset pisama, u kojima se vjerno ogleda život ove dvojice i grada Dubrovnika na izmaku 17. i početkom 18. stoljeća. Tu se redaju zgode iz dnevnoga života, događaji u gradu, satire, vlastiti doživljaji, briga za akademiju, književne prilike i t. d. Pisma su pisana latinskim i talijanskim jezikom, a doneseni su samo važniji odlomci, no sadržaj je neštampanih dijelova ipak naveden. Nedostatak ovoga priloga bio bi možda u tom, što nema kratkog sadržaja pojedinih listova, jer tako izlazi čitav prilog nepregledan.

Na ovaj prilog sadržajno se nadovezuje prilog dra. Mirka Deanovića »Đ. Matijašević o prilikama u Dubrovniku na početku XVIII. vijeka«. Đuro Matijašević, dubrovački književnik, živeći u Rimu sastavio je za novoga dubrovačkoga biskupa Ivana Conventatija g. 1714., izvještaj na talijanskom jeziku o prilikama u dubrovačkom crkvenom životu, dubrovačkom svjetovnom i redovničkom kleru, a uz put se dotaknuo i odnosa između crkvene i državne vlasti, kulturnih i književnih prilika. Dr. Deanović popratio je ovaj izvještaj potrebnim stvarnim komentarom.

Konačno, dobro je učinjeno, što je T. Matić u Građi izdao potpun tekst Došenove »Jeke od planine«. Time je to djelo postalo pristupačno za šire krugove, što je potrebno s obzirom na to, da se Došen uči u školama, pa ga treba prema tomu i čitati. Iako djelo nema osobitih književnih odlika, važno je za književnu i kulturnu povijest. *Pavao Tijan*

IZ LEGENDE

Istaknuta katolička radnica u Bavarskoj i sestra poznatoga propagatora Panevrope gospođa Ida Friederike Coudenhove izdala je nedavno knjigu, koja ide u red legendi i hagiografija, koje se u posljednje vrijeme pojavljuju u njemačkoj književnosti u osobito velikom broju. Ne treba međutim misliti, da je u tom slučaju kvantitet na štetu kvaliteta, odnosno umjetnosti. Takva djela naime pišu ponajviše žene osobio fine duše i uživljavajući se potpuno u ličnost, koju žele prikazati. Nije onda ni čudno, da spisateljice odabiru živote takvih ličnosti, gdje uživljavanje može biti neposrednje i intenzivnije, a to su u prvom redu sveta djeca i žene. Tu je spisateljica u svom pravom elementu pretpostavivši da posjeduje živu vjeru i moć umjetničkoga izražavanja. Nitko ne može tako vjerno i neposredno prikazati sve bogatstvo dječje i ženske duše, kao što to može upravo žena. U tom i jest upravo uspjeh Coudenhoveine knjige o Engleskinji Mariji Ward1) (1585.—1645.). Spisateljica prati svoju junakinju od djetinjstva do smrti i uspijeva da dovede pred oči zorno i junakinju i lica oko nje i historijski okvir radnje, a da pri tom ne upotrebljava posebnih opisa, kakvi su uobičajeni u nekih historijskih romana ili u nekih biografija. Sve, što se oko Marje Ward zbiva, gledamo i mi isto onako, kao i sama junakinja, a da i ne opažamo, kako nam to spisateljica neprimjetno i vješto sugerira. Sad nam se čini, da i mi živimo zajedno s junakinjom, sad opet, da ona živi s nama. Najuspjelije su svakako one partije, gdje je prikazano, kako se Marijine duše doima neshvaćanje njezinih nastojanja sa strane svijeta. Ako smo navikli, da s veseljem čitamo djela, u kojima autor pristupa potpuno iskreno i otvorena srca, onda ćemo s takvim osjećajem čitati i knjigu o Mariji Ward. Pisala ju je duša, koja je Mariju potpuno razumjela i odlučila poći njezinim tragom. *Pavao Tijan*

1) Ida Friederike Coudenhove: Maria Ward. Eine Heldenlegende. Verlag Anton Pustet — Salzburg 1932.

ČASNI POSLANIK PAVLINOVIĆ

Izvrsno uređena »Socijalna Revija« koju već treću godinu izdaje uz velike žrtve g. Božo Dulibić u Šibeniku, donosi u svom broju od 1. travnja o. g. (III., 1.) komemorativni članak svoga urednika pod naslovom »Časni poslanik Pavlinović ima riječ« u spomen političke pobjede Hrvata u Dalmaciji. Uvodna stranica članka koju ovdje prenosimo, na sjajan način rekonstituira znamenitu sjednicu dalmatinskog sabora na kojoj je M. Pavlinović prvi put progovorio hrvatski, te pretstavlja kod nas rijedak primjer historijske reportaže, pisan neobičnom preciznošću dokumetiranosti i ujedno životnom svježinom neposrednog gledanja. Preporučujući našim čitaocima i ostali, vrlo instruktivni dio članka, svraćamo njihovu pažnju na »Socijalnu reviju« koja, beskompromisna i borbena, nastoji da izgradi veze između našega života i aktuelnih velikih socijalnih problema. *(Uredništvo.)*

*

1869. godina.

Zemaljski Sabor Kraljevine Dalmacije.

U tijesnoj sabornoj dvorani, koja je nekoć kao crkva sv. Ante skupljala šapat pobožnih molitava, žamor poslaničkih glasova i neprestano izlaženje i ulaženje pojedinih članova Sabora znakom je kratka prekida sjednice. U prvim klupama centruma autonomaški poslanici Piperata i Bajamonti nešto se smiju na račun debljine narodnjaka Vrankovića, koji teško ustaje sa sjedala i provlači se između školski poredanih saborskih klupa, prilazi dru. Klaiću i s njim dugo talijanski razgovara.

Danas u Saboru nema predstavnika centralne vlade, njemačkoga generala, vojničkoga zapovjednika i carskog namjesnika u Dalmaciji. Zastupa ga u svojstvu vladinog povjerenika jedan dvorski savjetnik, koji sluša brzi govor autonomaškog leadera dra. Lapenne i kima glavom povlađujući.

Zadarski biskup Maupas i vladika Knežević sjede jedan pored drugog u prvim klupama desnog centruma i slušaju biskupa i poslanika Zaffrona. Talijanština se čuje na svim klupama Sabora. Naročito se ističe glas Enrica Matkovića, uz Nodila najmlađeg člana Sabora, auktora zloglasnih podlistaka u autonomaškom organu »Il Dalmata«, koji pod naslovom »Omnibus« sadržavaju čitav pljusak psovaka i pogrda sa ciljem da osobno unište narodnjačke političke ljude. Potpredsjednik Sabora grof Niko Pucić razgovara sa drom. Kostom Vojnovićem, a narodnjački poslanik sa Brača Vicko Didolić, strastven pušač, koji je jedva dočekao prekid sjednice da opet zapali cigaru, vraća se u dvoranu i hvata pod ruku poslanika Nikolu Vidića, čija sinjska seljačka nošnja buni petoricu autonomaških aristokrata sa ljevice. Veseo, plećat, živih tamnih očiju, Didolić se glasno smije i vičući govori. Opaža se da u klupama desnice nema asketske figure narodnjaka dra. Pulića, koji se nalazi u Trentu, kamo ga je vlada premjestila da ga ukloni iz Dalmacije.

Na ljevici te u centrumu gdje sjede autonomaški poslanici, nije živo. I dr. Jakov Giljanović, začetnik takozvane »treće stranke«, t. j. onih autonomaša, koji se protive sjedinjenju Dalmacije sa Hrvatskom, ali priznaju i zagovaraju prava hrvatskog jezika, nešto je zlovoljan i tuži se svome jedinom sumišljeniku, malom poslaniku Rossiju, da ga autonomaški pamfletiste nazivaju vječitim kameleonom i da dr. Josip Radman ne mjeri riječi kad govori. Visoki dr. Miho Klaić ozbiljno gleda Vrankovića, koji se talijanski šali sa poslanicima Deškovićem i drom. Montijem, da su pet najvećih nevolja Dalmacije »popovi, fratri, učitelji, advokati i zemljišne knjige«. »Mangiapreti!« dobacuje mu dr. Kosta Vojnović.

Znak zvonca.

Sa predsjedničkoga stoca ustaje čovjek šezdesetih godina, otmjena izgleda. Predsjednik

Sabora dr. Spiridion Petrović, odvjetnik i veliki posjednik, po vjeri pripadnik pravoslavne crkve, a po političkom uvjerenju autonomaš, poziva poslanike da zauzmu svoja mjesta. Talijanski žamor u dvorani prestaje, talijanština se čuje sad sa klupa prezidija. Dr. Petrović čita sa hartije imena prijavljenih govornika, upozorava na § 42. saborskog poslovnika, i veli:

»L' onorevole deputato Paulinovich ha la parola.«

Sa krajne klupe desnice, kraj seljaka Vidića, ustaje svećenik srednje dobi, visoka rasta i širokih ramena. Duga bujna kosa, unatrag začešljana, otkriva visoko umno čelo. Kroz male naočale gledaju dva oštra pronicava oka, crte su lica oštre i stroge, čitav lik odaje velik um i veliku energiju.

U dvorani se čuje po koja talijanska opaska. Predsjednik hvata zvonce, opominje poslanika Matkovića, i podgorski župnik don Mihovio Pavlinović može konačno da govori. Talijanština se ne čuje, Matković je ušutio, a predsjednik sjeo. Sa desnice Saborom odjekuje zvonkim baritonom izgovorena riječ:

»Visoki sabore!«

Na saborskoj galeriji netko simptomatično zakašlje. *Božo Dulibić.*

BORBA PROTIV »ASFALTNE« KNJIŽEVNOSTI U NJEMAČKOJ

Spaljivanje nepoćudnih knjiga, koje je u Njemačkoj priredila Hitlerovska sveučilišna omladina, bilo je samo jači uvod u trajnu borbu protiv tako zvane asfaltne literature. Pod asfaltnom književnošću razumijevaju one beletrističke proizvode, koji nemaju pred očima čitavog naroda sa svim njegovim krajevima i staležima, nego udovoljavaju samo hedonizmu onih, koji ne vide dalje od gradskih asfaltnih pločnika. Sastavljene su »crne liste«, koje imadu služiti kao putokaz općinstvu, kakvih knjiga ne smije kupovati. Te liste nijesu jedinstveno provedene. Događa se na pr., da gradsko berlinsko poglavarstvo upućuje knjižarama takvu listu, koja se prilično razlikuje od pruske pokrajinske liste, a burzovno opet udruženje imade svoje posebno stanovište. Na indeksu toga udruženja nalazi se zasada ovih dvanaest pisaca: Lion Feuchtwanger, Ernst Glaeser, Artur Holitscher, Alfred Kerr, Egon Ervin Kisch, Emil Ludwig, Heinrich Mann, Ernst Ottwalt, Theodor Plivier, Erich Maria Remarque, Kurt Tocholsky i Arnold Zweig. Nedosljednost se opaža ne samo kod pojedinih imena, nego i kod osnovnih načela, po kojima bi se imalo prosuđivati, šta ide u razornu i asfaltnu književnost. Gdjekoje židovsko djelo, koje je relativno dosta pristojno, trebalo bi da iščezne iz prometa, a Pitigrilli je potpuno pošteđen. Vlada kuša da svoju borbu opravda ne samo stranačkim, nego i moralnim i naučnim razlozima. Ministar Goebbels je u svoje lajpciškom govoru rekao: »Mi ćemo promijeniti ukus vremena. Ne treba pokleknuti pred ukusom, jer se i on dade odgajati.« Dakle nova vlada, nov ukus! Zasada je teško vidjeti potanje one duhovne snage, na koje se oslanja Hitlerov pokret u borbi protiv razornih pisaca. Postavljena su tek neka politička načela, ali ta načela ne će moći da budu ni dosljedno ni autoritativno provedena, ako ne budu imala svoje korijenje u nečemu jačemu, nego što je stranka i stranačka pripadnost. *P. G.*

ANARHIST JOHN HENRY MACKAY

Anglosaksonci su dali Njemačkoj u posljednjih pedeset godina dvojicu znamenitih pisaca i ideologa: Williama Charlesa Chamberlaina i Johna Henrya Mackaya. To su predstavnici dviju protivnih strana njemačkoga bića. Prvi je razradio program krajnjega nacionalizma te je i danas u velikoj cijeni, a drugi je zastupnik anarhizma te je već jedno dvadeset godina bio gotovo posve zaboravljen. A nekada je i on pripadao među onakva zvučna imena, na koja se zaklinje velik broj ljudi. John Henry Mackay, podrijetlom Škot, odgojen je u Njemačkoj, odakle mu je bila majka. U posljednjem deceniju devetnaestog vijeka uzdigao se među glavne borce njemačkoga naturalizma. U isto doba, dok se u Njemačkoj podigla velika buka oko grozota iznesenih u Hauptmannovoj drami »Pred izlaskom sunca« i u Tolstojevoj »Moći tmine«, ubrojali su i njega pored Arna Holza među prve njemačke pjesnike. Pjevao je patetične i ritmički dotjerane tendenciozne pjesme, koje je g. 1898. štampao u posebnoj zbirci. Već sedam godina prije toga izašao je bio na glas svojim kulturno-historijskim romanom »Anarhisti«, u kojem je ustao protiv čitavog suvremenog poretka crtajući sablasnim bojama bijedu londonskih siromaha. Ideal mu je bio Maks Stirner, kojega je izdao s komentarom iste godine kad i svoje sabrane pjesme. Početkom svibnja g. 1901., kada je na kongresu u Bietigheimu kraj Stuttgarta osnovana njemačka anarhistička stranka, bio je i on među glavnim njezinim stupovima. No otada je i njegova popularnost stala tamniti. Ljudi se ipak nijesu mogli oduševiti Stirnerovim brutalnim egoizmom. Mackay nije popuštao, nego je išao dalje svojim putem. Prijatelji su mu pritekli u pomoć osnovavši posebno društvo za štampanje njegovih spisa. Osamljeno je živio, osamljeno je i umro. Dne 6. veljače 1934. slavio bi sedamdesetu godinu svojega života. No on nije dočekao toga dana. U drugoj polovici svibnja ove godine izdadoše njegovi stanodavci u Charlottenburgu osmrtnicu, u kojoj javiše, da su izgubili svojega »poštovanoga, dugogodišnjega stanara«. Socijalni pisci spominju u svojim knjigama i Mackaya kao istaknuta ideologa anarhizma pored Bakunjina, Krapotkina, Eliséea Reclusa i Mosta. Značajno je, da se na najznamenitijim predstavnicima njemačkoga anarhizma obistinila riječ: U čem tko griješi, u tom biva i kažnjen. Nitzsche, proklinjač samotnih i zaostalih ovisio je na kraju života o milosrđu svoje dobre sestre. Stirner, koji je pisao, da ne služi nikakvoj zajednici i da mu nije stalo, hoće li njegove misli prouzročiti najkrvavije ratove i propast mnogih generacija, bio je odbačen od društva. A i John Mackay, koji je u autobiografijskom romanu »Tražitelj slobode« kušao da obračuna i s državom i s narodnošću i s vjerom i svim zajednicama, ne bi bio mogao poslije rata unatoč sjajnomu stilu nigdje štampati svojih stvari ni živjeti, da u njegovih prijatelja nije bilo onih ljudskih osobina, koje je on napadao. *P. G.*

SELJAČKI ZAKONIK

Već se pola vijeka među našim pravnicima, političarima i ekonomistima raspravljalo, kako da se riješi problem raspadanja seljačkoga posjeda, a s tim u vezi, i propadanja seljačkoga staleža. Jednodušno se došlo do uvjerenja, da su glavni uzročnik proletarizacije naših sela nesređeni imovinsko-pravni seljački odnosi. Na jednoj je strani individualizam i liberalizam Građanskog zakonika pogodovao stvaranju sitnih posjeda, nesposobnih za ikakvo seljačko gospodarstvo, a na drugoj su strani izvjesne pozitivne norme našeg Zadružnog zakona postale preuske za savremeni gospodarski i socijalni život. — Prof. dr. Milan Ivšić obrađuje cio problem u svojoj biti te dolazi do zaključka, da se za seljačku imovinu kao i za sve seljačke pravne odnose ima stvoriti zasebni *Seljački Zakonik*,[1]) koji će prihvatiti pravno naziranje našega naroda o kolektivnoj obiteljskoj svojini kao temelj novog pozitivnog zakonika. I dok bi se građanski zakonik mogao i nadalje primjenijvati nesmetano odnosima i imovini građanskih klasa, to bi se Seljački zakonik imao primjenjivati jednolično za svu seljačku imovinu. Time će se izbjeći ona dojakošnja pravna dvojnost i trojnost na seljačkim domovima. Treba napomenuti, da su izvođenja dra. Ivšića prihvaćena u zakonskom nacrtu »Izmjena i dopuna Zadružnog zakona od god. 1889.«, koji ima da u najskorije vrijeme uzakoni i naše parlamentarno tijelo. Knjiga se dobiva kod samoga autora (Zagreb, Rakovčeva 13) kao i u svima knjižarama. *P. G.*

STARE EUHARISTIJSKE PJESME

U »Hrvatskoj Prosvjeti« god. 1930. br. 8. bilo je štampano osam starih euharističnih pjesama, koje sam u rukopisu našao u arhivu oo. konventualaca u Šibeniku. Sad sam se pak namjerio u šiben. Zatonu na knjižicu pod naslovom: »Salutazioni per l' ottavario del Corpus Domini ad uso della chiesa di s. Cattarina — 1793. — scritte dal canonico Striseo capelano«. U njoj su upisane pjesme, koje sam objelodanio, na pergameni, ali također i druge pjesme koje su se pjevale bar u samostanu sv. Kate benediktinske u Šibeniku. Ovaj je samostan utemeljen g. 1391. a silom ukinut g. 1806. Interesantno je, da je imao svoju regulu na hrvatskom jeziku od god. 1689., koja se danas nalazi u drugom žen. samostanu benediktinki sv. Luce. (O ovim samostanima kao i trećem sv. Spasa, koji je također ukinut, imam posebnu monografiju u rukopisu.)

Kako je došla knjižica pjesama u Zaton, nije poznato. Jedne i druge imaju isti naslov: »Pisme, koje se kantaju po svu osminu Bož-

[1]) Dr. Milan *Ivšić:* Temelji seljačkoga zakonika. Prilog k izgrađivanju imovinskog prava za naše seljaštvo. — Cijena 15 Din, Zagreb 1933.

jega Blagdan« (Tijelova). Ovih pjesama ne nalazi se u Cvitu razlika mirisa duhovnoga po fr. Tomi Babiću niti su gdje štampane, pa ih je vrijedno objelodaniti, iako je neke stihove trebalo bolje dotjerati zbog hromih srokova.

Na Božji Blagdan u četvrtak:

Dan večere Gospodinje
Slavan danas jur počinje,
Kada Cerkva i nje sini
Uspomenu toga čini.
Isus zove: Sad stupite,
Ter od stola svi jidite,
Koj' pripravih vam obilno,
Kruh me Tilo, a kerv vino. —
Blagujte ga sveđ spokojno
I primajte svi dostojno,
Osuđenje jer imaju,
Ki u grihu pristupaju.
To su riči apostola
Od oltarskog Božjeg stola,
Da imaju čisti biti,
Kruh anđelski ki će jisti,
Kom' anđeli slavu poju
I pred Njime sveđer stoju.
Stvoritelja slave svoga
I Isusa dobrog Boga.
Nek grišnici ne trepeću,
Jer im skaza ljubav veću
Mili Isus kerv prolivši,
Tilo svoje svim pustivši.
Miloserdan puno jesi,
Slavni Kralju na nebesi.
Blagim, dobrim svi Te znaju,
Tebe Boga kad primaju.
Dobrostivo sve podnosiš,
Jer goruću ljubav nosiš.
Na pokoru čekaš milo
I poklanjaš svoje Tilo,
Da bi s Tobom vazda bili,
I lik dušom svi primili.
O nebeska sva radosti,
Nam grišnikom grihe prosti.
Udili nam radost pravu,
Na nebesim vičnu slavu. Amen.

U petak:

Zdrav' Isuse, kruše anđelski,
Zdravo Kralju naš nebeski,
Zdrav' Isuse, dobri, mili,
Koga nebo nam udili.
Zdrav' Isuse, rajsko zlato,
Voće s neba obilato,
Ki si priša' za nas doli,
Da utišaš naše boli.
Zdrav' Isuse, pićo živa,
Hrano ljudim milostiva,
Kripost velu dušam dajuć
I k nebesim upravljajuć.
Zdrav' Isuse blagoviti,
Cviće polja uzoriti,
Koje miris slatki dava,
Likarija dušam prava.
Nasiti nas tve milosti,
Grihe naše Ti oprosti,
Da napokon Tebe gori
Uživamo u rajskih dvori. Amen.

U subotu:

O Isuse, Božji Sinu,
Koji slavan nam prosinu.
Koliko si sladak dosti
I narešen svom milosti,
Ki goruće rad ljubavi
Tilo svoje nam ostavi.
Za uvike s nama stati,
Kruh u Tilo Ti obrati.
Vino u kerv Ti pritvaraš,
Za spas sve to stvaraš.
Kerv si svoju dragu dao
Da bi grihe puk oprao.
Na večeri zadnoj bilo,
Kad si reka': Evo Tilo,
Svi ga jite i primite,
Ter i kervi moje pite.
Tako ćete vi činiti,
Spomen moj će to vam biti.
Prikazujte na oltare.
Ove Ocu svete dare. —
O pastiru, moj Isuse,
Na puk ovi Ti smiluj se.
Bran' ga od zla Ti svakoga,
Blagoslova daj mu Tvoga. Amen.

U Nedilju:

Zdrav' Isuse, Sinu Dive,
Zdravo vrutče vode žive,
Na oltaru ki stojeći
Tiho zoveš govoreći:
Ki ste žedni, glad terpite,
Ovdi k meni pristupite,
Kruh nebeski ter primajte,
Tilo moje svi priznajte.
Kervi moje svi vi pite,

Žeđu duša ugasite.
Moje Tilo ki blaguje,
Tomu duša ne boluje.
On će s menom sritan biti,
U raju će sveđ živiti. —
To je ljubav Božjeg Sina,
Neba, zemlje Gospodina.
On učini poniženje
Da pribravi nam spasenje.
Bez vidnosti veličanstva
Otajstven je, pun božanstva.
To nas uči vira sveta
Od Isusa, ah, propeta.
Kruše živi rajska slavo,
O nebesko sunce pravo,
Kruno svetih prigizdava,
Svitle zrake ka podava.
Milostivo nas pogledaj,
Dušmanima nas ne predaj,
Neg' privedi sve nas gori,
Gdi su tvoji sveti dvori. Amen.

U prvi dan:

Slavni blagdan Spasa moga,
Isukrsta Sina Boga,
Po svoj zemlji sad se štuje,
Radost svitom odjekuje.
Zato manu obećanu
Sad gledajmo nam podanu.
Isus reče riči ove
Židovima posve nove:
Oci vaši manu jiše,
Ali mnogi pak umriše,
A ki moje Tilo jide
Vičnoj smrti ne otide. —
Kruh nebeski to je hrana
Smrtnim ljudim izabrana
Čudno čudo! Božjeg Sina
Sluge jidu Gospodina.
Blaguju ga svećenici,
Pružaju ga dobroj dici,
Svima drugim oni daju,
Čisto serce ki imaju.
O Isuse, rajska hrano
Smrtnicima Ti obrano.
Duše naše Ti nasladi,
Milošću nas Tvom ogradi. Amen.

U utorak:

Milost Oca nebeskoga
Sa pristolja svog rajskoga
Posla Sina na svit doli,
Da ozdravi naše boli.
Kad dan sritan taj zgodi se,
Sin od Dive porodi se,
Mir anđeli navistiše,
Slavu Bogu razglasiše.
Kad pak biše prišlo vrime,
Naš Isukerst da primine,
Hoti vazam blagovati,
Tilo svoje nama dati.
Tada reče milim svojim:
Hranite se Tilom mojim.
Jošte oblast vi primite,
Šta ja činim, vi činite.
Ovim darom Tila moga
Utišite Oca Boga
Žertvujući Njem' Jedina
Pridragoga milog Sina. —
Molimo Te, o Isuse
Na puk ovaj Ti smiluj se.
Očuvaj ga zla svakoga
I napasti duha zloga.
Naše misto Ti obrani,
Plodom zemlje nas nahrani,
Daj u raju da Te slavi
Svaki virnik čestit, pravi. Amen.

U sridu:

Svi narodi hvale dajte,
Sinu Božjem zapivajte,
Koga milost verh nas doli
Obilato sva se proli.
Iz raja nam dade ploda,
Sebe sama kad nam poda.
U prilikam kruha, vina
Uživamo Božjeg Sina.
Slavite ga zato gori
Svih anđela devet kori.
Svi blaženi zapivajte,
Kralju svome slavu dajte.
Hvali njega nebo zgora
Zemlja, more, svaka gora.
Slatke pisme, nek se poje
Boga slavit' dostojno je.
Dostojan je svake slave
I ljubavi, časti prave.
Slava Tebi, Gospodine,
Ki si doša' sa visine
Naše duše otkupiti
S Bogom Ocem pomiriti. Amen.

Osmi dan:

Blagdan sveti, jur dospije,
Zašto danas dan osmi je,
Da se Crkva sva raduje,
Jer se Tilo sveto štuje.
Stoga božji puk pristupi,
Koga Isus krvlju otkupi.
Prosi Tebe Boga svoga,
Blagoslova daj mu tvoga.
Najprij pruži Ti desnicu,
Brani Cerkvu nevisticu.
Zatim glave našeg grada
Blagoslovi, Bože, sada.
Blagoslovi redovnike,
Svete Cerkve službenike.
Blagoslovi redovnice
I ostale sve divice.
Blagoslovi muške glave
I sve žene ke su prave,
Sve udovce, udovice
I uboge sirotice
Blagoslovi, kralju slave,
Vas puk ove od deržave
Da dičica jošte mlada
Tvoj blagoslov primu sada.
Budi naša Ti utiha,
Ter nas vazda čuvaj griha.
Kuga, glad i ljuti rati
Nek se od nas sve odvrati.
Blagoslovi stanovita
Elemente ovog svita,
Zrak i oganj, zemlju, vode
Puku tvome da ne škole.
Blagoslovi naše more,
Polja, drage tere gore.
Blagoslovi vinograde
I sve naše kućne zgrade.
Blagoslovi i ovčice,
Ter sve druge živinice.
Pun blagoslov verh nas pusti,
Do konca nas ne zapusti.
O Isuse, Bože pravi,
Svoj blagoslov nam ostavi,
Neka vazda svitla zora
Bude sjati nam od zgora.
Anđel čuvar našeg grada
Nek ga brani da ne strada.
Nek nam dušu u raj vodi
Kad se tila oslobodi. Amen.

Don Krsto Stošić

UREDNIŠTVO JE PRIMILO:

Fran *Barbalić,* Peroj, srpsko selo u Istri, Bilješke i uspomene, Zagreb, Zaklada tiskare Narodnih Novina, cijena Din 15. — Dr. M. *Deanović,* Oratio vultus animi, Preštampano iz »Obzora«, Zagreb 1933. — Krsto *Hegedušić,* Podravski motivi, Trideset i četiri crteža, S predgovorom Miroslava Krleže, Zagreb 1933., »Minerva« nakladna knjižara. — François *Mauriac,* Kačja zalega, Roman, Prevedel dr. Tone Bajec, Leposlovna knjižnica 12, Ljubljana 1933., Jugoslovanska knjigarna, cij. uvez. Din 55, karton Din 45. — Ivan *Pregelj,* Zborni spisi, Osmi zvezek: Simon iz Praš, Usekli vrelci, Ljubljana 1933., Jugoslovanska knjigarna. — Boleslav *Prus,* Faraon Roman, III., Ljubljana 1933. Jugoslovanska knjigarna, cij. uvez. Din 55, broš. Din 45.

Izdaje „Kolo Hrvatskih Književnika" u Zagrebu. — Naklada „Jeronimskog Književnog Društva" u Zagrebu. Uređuje i izdaje za „Kolo Hrvatskih Književnika": Ljubomir Maraković. — Tisak Zaklade Tiskare Narodnih Novina u Zagrebu. — Za tiskaru odgovara: Vladimir Kirin, Deželićeva ulica 2.

HRVATSKA PROSVJETA

GOD. XX. ZAGREB, KOLOVOZ 1933. BROJ 6

ŠTEFA JURKIĆ:

U ŠUMI

Iza nagle kiše pripeklo je sunce. Zrak je odisao smolom, mahovinom i gljivama. Sa grana jela i omorika još su se cijedile kapi kiše. Ali neće dugo sjati ovo sunce; sa južnih strana opet se podižu teški oblaci. Kroz zelenilo u dolini lijeno se provlači tamni vlak i odmiče u klanac.

Iz dječjega oporavilišta uputila se cestom hrpa djece u šetnju. Prati ih učiteljica. Hrpa se pomiče nekako sporo i neveselo, kao da se straši onoga oblaka, koji se sve više uspinje prema suncu. Kad i oni odmakoše, osta cesta opet prazna i tiha.

Domalo se začu šum i tutanj i za čas projuri cestom zeleno obojen automobil i zastade pred nekakovom drvenom ogradom. Šofer iskoči i ogleda se. Iza ograde svukud omorikova šuma s jedne i s druge strane.

»Ja mislim da je to ovdje«, reče gospođi i gospodinu koji su sjedjeli u autu i pokaza na desnu stranu, otvarajući pri tome vratašca. Gospodin izađe prvi i pođe prema ogradi. Gospođi kao da se nije dalo ustati. Skupljena u dnu sjedala, poluotvorenim je očima gledala oko sebe. Uto gospodin otkrije i vratnice u drvenoj ogradi i otvori ih. Odostrag kola skine šofer veliki kovčeg i ponese ga prema vratnicama.

»Dođi, Maja! Evo sam našao ulaz u ovaj začarani dvor«, oglasi se gospodin, pozivljući i rukom gospođu. Glas mu je zvučao prazno i malo nestrpljivo.

Gospođa, kao da istom sada dolazi k sebi, ogleda se i počne sa sjedala kupiti svoje stvari. Torbicu od crvene kože, sivi, prugasti kišobran i mali trougli šal od bijele svile sa velikim crvenim piknjama. Onda polagano izađe iz kola, a kada je stala na vlažnu zemlju, protegne se i ispravi. Bila je dosta visoka, ali odviše tanka i slaba. Zakašljucavši jedva zamjetljivo, pođe i ona prema vratnicama. Za čudo, korak joj je čvrst i brz, kao da nije u skladu sa cijelom njezinom pojavom. Ne govoreći ni riječi, uputi se uz muža uskim puteljkom kroz šumu. Do čas se rastvori crnogoričina šuma i pred sobom ugledaše dvije lijepe, zelenilom obrasle ville.

Negdje zalaje pas, a iza prve ville pomoli se stara redovnica dolazeći im u susret. Odijelo joj bijaše čitavo izblijedjelo od sunca, a ukočena bijela kapica na glavi uprskana nekakovim crvenim sokom. Sigurno je dolazila iz kuhinje.

»Ah — — a mi smo očekivali gospođu istom sutra. — Svejedno, soba je spravna, samo izvolite. — Sestra pretstojnica otišla je u grad, vratit će se još večeras. Ja ću pozvati sestru Martu. Evo odmah... A vi izvolite... sjednite dotle ovdje na verandu...«

Gospođa i gospodin uđoše u natkritu verandu, što je ujedno i ulaz u villu. Naglom kretnjom strgne gospođa s glave malu sivu pustenu kapicu i strese bujnu bakrenastu kosu koja je bila prilegla uz glavu. Šofer spusti kovčeg na pod i uzvrati poluglasno gospodinu na nekakovo pitanje koje se odnosilo na njihov povratak. U to im iza leđa, sa stubišta ville, čvrstim korakom pristupi visoka i stasita redovnica. Rumena i košćata lica, imala je neobično jasne, sivozelene oči. Te jasne oči pogledaše najprije gospođu, a onda gospodina. Oboje se nakloniše.

»Da, očekivali smo gospođu istom sutra. Ništa za to. Sve je spravno.«

Gospodin se nasmiješi nekako prisilno. »Vidim, da će ovdje biti Maji lijepo. Svaki će tjedan doći iz grada liječnik, da je pregleda i da me izvijesti o njezinu stanju.« To je zvučalo nestrpljivo i redovničine jasne oči uhvatiše prezirni osmijeh sa usana gospođe. Gospodin je žurio. Opraštajući se, poljubi ženu u lice. Gospođa nije uzratila poljupca, nego je samo rekla:

»A kada ću vidjeti Nadicu?«

»Svakako ću ti jednom poslati dijete, samo ti sada ne bih znao reći kada. Ali mi moramo ići. Brzo Franjo! Odnesite kovčeg u gospođinu sobu. Sestro, molim Vas, pokažite gdje je!«

Sestra pođe na lijevo i već htjede na stubište, kad joj se pogled ustavi na gospođi. Sunčev trak, prokravši se kroz zelenilo, pao je po bakrenastoj kosi i obasjao blijedo lice. U velikim smeđim očima odražavalo se zelenilo, dok su se pune i rumene usne bolno stegnule. — U jednom času, kao da se naglo predomislila, reče sestra:

»A ne, na desno ćemo!« — i skrene u dugi hodnik, a za njom šofer. Gospođa se i gospodin i ne pogledaše. On izađe van i promatraše vrške jela i omorika, a ona ubere jedan cvijet sa povijuše koja je obavijala verandu. Bio je to cvijet jakoga mirisa što ga zovu »kozja brada«. Kad se povratio šofer, ona mu pruži cvijet: »Franjo, ovo odnesite Nadici i recite joj, da metne pod jastuk, pa će uvijek sanjati o svojoj mamici.«

Dok je još izgovarala te riječi, prođe ispred verande mlad čovjek, boležljiva i umorna izgleda, ali neobične i privlačljive spoljašnosti. Kao da ga je trgnula pojava mlade žene — zastane, a kad je čuo njezine riječi, nasmiješi se jedva zamjetljivo i pođe dalje.

Sve je to smotrila sestra Marta i kao da je sjena prešla preko njezina otvorenog lica i bistrog pogleda. Ali gospođa nije spazila mladoga čovjeka. Nagnuta iz verande, ravnodušno je gledala za mužem i šoferom kad su se izgubili u crnogoričnoj šumi, ispravi se umorna i okrene se. Iza nje je stajala sestra Marta i ozbiljno je promatrala.

»Tako, sestro, pođimo do moje sobe, ja bih se presvukla!«

U to se spusti nagla, jaka kiša.

*

Kad se uvečer vratila sestra pretstojnica, zapita sestru Martu:

»A zašto ste gospođi gospodina direktora dali sobu na zapadnoj strani, a bili smo odredili onu na istok?«

Sestra je Marta neko vrijeme šutjela, a onda tiho odvrati:

»Ona je tako lijepa. Neobično! — Bolje bi bilo, da nije došla.«

Okrugla pretstojnica gledala je sestru Martu ne shvaćajući:

»Ne razumijem vas, sestro, što hoćete time da kažete? U kakovu je savezu soba sa gospođinom ljepotom?«

»Prozori one sobe upravo su prema prozorima gosp. profesora...«

Pretstojnica se polagano domišljala. »A tako... dobro... dobro... a može biti da vaša opreznost uopće nema podloge... i onda sestro... vi nećete moći spriječiti, da se ovo dvoje ljudi nikako ne sastane.«

»Možebiti i hoću«, odlučno uzvrati sestra Marta.

*

Sestra Marta uputi gospođu Maju da je najljepše mjesto za sunčanje ona čistina na lijevom brežuljku, a pravo doba od 11 do 2 sata iza podne. Mladom je profesoru preporučila, da je za njegovo zdravlje upravo neophodno nužno, da pođe malo dalje onim putem na desno do vrela. I da je sunce najzdravije od devet do dvanaest sati. Gospođa je Maja ručala u dva sata, dok su ostali gosti ručali u dvanaest sati, a oko dva svi spavali.

Sestra je Marta stekla povjerenje lijepe mlade žene i saznala za njezinu tužnu, svagdanju priču: lakoumno stupanje u brak, razoračanje, muževa nevjera, rezignacija... jedini trak svijetla: dijete.

Opasno duševno stanje uz jaku čuvstvenost, pojačanu plućnom boleśću... mislila je sestra Marta i budno je pratila svaki korak gospođe Maje.

Pa ipak — uza svu pažnju sestre Marte, osjetila je mlada žena blizinu jedne lijepe duše pune čežnje, kao što je bila i njezina.

Malenkosti su joj to objavile — sitnice. Jedna zaboravljena knjiga na klupi pod omorikom, u kojoj bijahu podvučena neka mjesta...

Pročitala ih je i ostavila knjigu na istome mjestu. Jednom je unišla u kapelicu, a upravo je netko bio na druga vrata izišao. Na tamnoj i zaprašenoj klupi pred njom ostao je obris ruke i dugih, finih prstiju...

Drugi put nađe u svojoj sobi časopis sa dražesnim slikama malene djece i opaskom na papiriću: »Zadržite ovaj časopis, bude li vam se svidio.« Časopis je zadržala i ni sama nije znala zašto ga je sakrila od sestre Marte i nije o njemu ništa spominjala. Od služavke u villi doznade da tu stanuje i »gospodin profesor«. On piše knjige, ali sestra je pretstojnica rekla da sigurno neće dugo živjeti.

I onda ga je vidjela... Jednoga je predvečerja stupila tiho u kapelicu i ugledala ga je kako kleči zaduben u molitvu... Njoj se pričini da on osjeća njezinu blizinu. Lijepa linija glave neobično se izvijala iz snježno bijelog ovratnika... a njezinu cijelu dušu ispuni nekakov blaženi mir i poželi, da ova njihova zajednička molitva u tihoj kapelici potraje vječno.

Odjednom je obuze strah. Sestra Marta! Da ne bi došla? Polagano se podiže i tiho se udalji — — — — — — — — — —

Oni su i govorili — ali tako ozbiljno i oprezno, kao da se boje, da jedno drugome ne dotaknu bolno mjesto. Veliku blagodat osjećali su spoznajom da žive tu u blizini i da smiju biti jedno prema drugome malo pažljivi.

Nikada ne spomenuše sestre Marte, samo su se čudili kako ih zakriljuje neki dobri duh, da ih još nije zatekla u razgovoru. A ipak nije bilo

među njima ništa tajno ni skriveno. Ni najnevinije riječi o ljubavi, ni jednoga značajnog pogleda!

*

Ljeto je prolazilo. Tuga posve vedroga obzorja ležala je i na tamnoj crnogoričinoj šumi.

Jednoga dana doveze auto iz grada malu petgodišnju djevojčicu sa njezinom odgojiteljicom. Gospođa Maja postade kao dijete obijesna. Cio je dan trčala po suncu, a kad je uvečer otišla djevojčica, ponovo se javi groznica.

Uz postelju gospođe Maje sestra Marta dozna od nje same, da je u prijateljskom odnosu sa gospodinom profesorom. Redovnica je šutjela. Samo je ozbiljno i strogo gledala.

Slijedećeg jutra sjedjele su obje na verandi. U očima mlade žene još se krio grozničavi sjaj od jučer. Bila je ljepša nego ikada. Domalo se začuše koraci i ona se začudi da verandi prilazi gospodin profesor u putnom odijelu. Došao je da se oprosti. Sestra Marta pogledala je od jednoga do drugoga... Nije vidjela ništa, ali je čula kako je gospođa Maja rekla posve jednostavno i glasno:

»Čini mi se da smo se nas dvoje jako voljeli«.

»I meni se čini«, odvratio je on isto tako mirno i jednostavno, i samo je lagano stisnuo njezinu ruku. Poklonivši se pred sestrom Martom, pošao je, a za njim sluga s kovčegom. Gospođa se Maja blago smiješila.

»Čini mi se još da ćemo se nas dvoje ubrzo negdje sastati. Kada bi samo još i Nadica mogla s nama!«

U jasnim očima sestre Marte zasja suza.

JOSO BENAC:

BORBA

Znaš li, da opet se mora na dane spustila moje
i mrak da svuda me prati po stazama lutanja moga?
Opet grči me sumnja, avet me progoni bola,
u podsvijesti titraju vitlac žute i crvene boje,
a intima čitavog bića zjapi prazna i gola.

Zanos sav i ljepota — sadržaj minulih dana —
danas je izvorom patnja: ceri se, hihoće, ruga.
Bježim od sebe, od svega. Na kamenu, travci i listu
spomen me čeka i muči, ko nesnosna duboka rana.
U pogledu svome nosim sa sobom ogavnu bistu

zbilje života, što rugom u ove se upila dane
i kida sitne vezitke s ćošcima otkrivenja.
Pa bježim od Tebe i sebe, a slutim Te ipak u svemu,
ko bitak i dušu svega. Padam ko ptiče sa grane.
Cijukom bola Te zovem. Hlaptom žudim Te zrenja.
Od spoznaje dršćem dok kliče: Tvoj život tek je u Njemu!

DR. JOSIP NAGY:

KULTURNO ZNAČENJE SREDNJEGA VIJEKA

I

Dojam Amerike na Evropu, kojega se tragovi tamo i amo već opažaju, ne može se zasad još razmatrati sa znanstvenog stanovišta. Nasuprot, kretanje kulture od Istoka prema Zapadu pa onda od Zapada prema Istoku jedan je od najvažnijih kulturno- naučnih problema.

Na istoku, gdje je kolijevka čovječanstva, treba tražiti početak historije i kulture. Pod dojmom Istoka, ali još više svojom velikom individualnom snagom, Grci su izveli veličanstvene učinke na polju znanosti i umjetnosti. Tome nasuprot stoji njihova slaba politička sposobnost.

Nijesu stvorili jedinstvene države. To je pokušao učiniti Aleksandar Veliki, ali njegovo djelo bijaše ograničeno na Istok.

Državotvorna snaga Rima uspjela je da okupi pod jednu jedinu vlast čitav stari svijet i da ga dovede pod dojam grčke kulture. Prođe nekoliko stoljeća i Rimljani se izopačiše a rimska se svjetovna vlast raspade pod uplivom Kršćanstva i pod udarcima novih naroda, naročito Germana. Pravo na novi život dobiše oni, koji svladaše Rim.

Stari vijek prelazi sada u Srednji. Kao i svako doba, tako i Srednji vijek ima svoje kulturno značenje, a moglo bi se reći da se ono sastoji u ovim dvama momentima. Prvo, poslije niskog kulturnog stepena za prvih stoljeća, nastaje kulturno dizanje. Uzor je tome život Starog vijeka. Preko Srednjeg vijeka kulturni život Starog vijeka prelazi u Srednji. Na drugoj strani Srednji vijek prerađuje ostatke Staroga, iznosi svoje vlastite elemente, pa iz ovog spajanja antiknih i srednjevjekovnih elemenata nastaje nova civilizacija, koju Srednji vijek ostavlja u nasljedstvo Novome.

U vezi se s time otvara pitanje: što se upravo ima poimati pod nazivom Srednji vijek?

Znamo, da su nazivi *Stari vijek, Srednji vijek* i *Novi vijek* samo pomoćna sredstva za podiobu svjetske povijesti, koja bez prekida teče dalje, i da je pritom u prvom redu riječ o povijesti zapadnog svijeta. Kadikad se tim izrazima osporava prava vrijednost ili barem traži, da se podvrgnu reviziji. Svakako se naziv Srednji vijek javlja kasnije nego druga dva a i sam pokazuje, da je produkat nužde. Postojaše svijest o dvjema epohama, o starom i novom vijeku, ali se manje marilo za ono, što je stajalo među njima. To je neko neodređeno prelazno doba, kome se dao latinski naziv *media aetas* — srednje doba.

U nekom, donekle određenom smislu javlja se to ime u 15 vijeku a stvoriše ga *humanisti.* Za njih postojahu samo dva velika razdoblja: antika (staro doba) i njihovo vlastito doba, koje se htjelo što više priključiti starom vijeku, pa po njegovom uzoru izgraditi čitav život i kulturu. Doba, koje ih je dijelilo od starog vijeka, bijaše im *barbarskim* dobom. Ovo humanističko shvatanje nije moglo ostati nepromijenjeno. Doba prosvjećenja, klasicizma i romantike a još više generacije, koji ih naslijediše,

imale su dovoljno razloga i poticaja da prema zanemarenom Srednjem vijeku zauzmu novo stanovište. Naziv »srednje doba« ili sadanji Srednji vijek poprima doista već realniji sadržaj, ali još uvijek nije ravnopravan nazivima Stari i Novi vijek. Nije ravnopravan već po tome, što je vrlo teško odgovoriti na pitanje *kada se počinje i kada svršava*. Nekako je lakše sa svršetkom nego s početkom. Svršetak mu sprema *renesansa* a provodi *reformacija*. U koliko nešto od srednjevjekovnih ustanova i srednjevjekovnog svjetskog naziranja ostaje u životu i poslije renesanse i reformacije, dosta je nepotpuno i bez znatnijih posljedica.

Teže je s početkom. Suglasno s humanistima, kojima je Srednji vijek barbarsko doba, mogao bi mu se početak odrediti s dobom *prodiranja barbarskih naroda,* kad se potkopaše temelji državnom i kulturnom životu starog vijeka. Granicu bi mogao povući pad Zapadnorimskog carstva g. 476. Ali i poslije te dobi Rimsko je carstvo živjelo u Carigradu hiljadu godina. To je carstvo prelazno osvojilo Italiju, a ratovi i političke promjene koje započeše prije g. 476., potrajaše i poslije nje. Ova godina nije završila veliku *Seobu naroda,* kako se kadikad uzimalo. Ne smije se preći mukom ni preko ustaljenja Langobarda u Italiji g. 568., a ni preko kasnijeg osnivanja normanskih država. Kretanje naroda počelo je davno prije pada Rimskog carstva, već g. 166. poslije Krista, kad su se novi narodi počeli sudarati s Rimskim carstvom. Razdoblje Seobe naroda obuhvata oko osam stoljeća, seoba se ne razvija bez prekida nego je bila rascjepkana kraćim i dužim pauzama.

Seobu naroda kao jedinstvenu pojavu i kao granicu između starog i srednjeg vijeka shvatio je bečki liječnik i dvorski pisac povijesti *Wolfgang Lazius* i našao u tome dovoljno sljedbenika. Jedan od velikih osnivača njemačke historijske nauke u devetnaestom vijeku *Leopold Ranke* napustio je načelo, da se seobom naroda povuče granica između starog i srednjeg vijeka i uzeo prirodniju granicu po osnivanju novih država na području starog *Imperium Romanum*. Iz nužde se može pomoći Rankeovim smjerom, ali se ne smije zaboraviti, da osnivanje novih država nije prekinulo antiknu kulturu. Novim je narodima trebalo preuzeti mnoge osobine iz rimske državne uprave, da bi se mogli održati. Prekid u rimskom svijetu nije nastao najedanput, ali se proces opadanja Rima, koji se zametnuo potkraj dobe rimskih careva, nastavio sada bržim tempom. Nove države nemaju na raspolaganju onakovo činovništvo, kakovo je imao Rim, pa su u početku Srednjega vijeka biskupi često morali voditi brigu oko uprave. Slabljenje uprave slabilo je podjedno i novčano gospodarstvo, vojsku, uzdržavanje tvrđava i brodovlja. Novim je narodima trebalo sada učiniti ono isto, što bijahu izveli Rimljani. Vandali postadoše znamenitom pomorskom silom. Kraljevi novih naroda nijesu mogli bez ikakvih smetnja utjerivati poreze, pa su morali na razne načine sakupljati zlato i dragocijenosti, da nagrađuju svoje vojnike. Uz to su najvrednijim vojnicima poklanjali zemlju. Kad bi se iscrpile vladareve zalihe, nastala bi opasnost nutarnjih nemira. Na taj se način može protumačiti ona trajna nestalnost, koja prati vanjsku i unutarnju politiku germanskih srednjevjekovnih država.

Iz svega se toga može zaključiti, da nema stalne granice između starog i srednjeg vijeka, nego da postoji prelaz iz starog tipa države u srednjevjekovni, može se ustanoviti, da se taj prelaz postepeno razvija, dok srednjevjekovni tip ne zamijeni antikni i dok ne istakne svoje karakteristične oznake, po kojima se razlikuje od antiknog.

Tako je od prilike i s *duševnom kulturom*. U književnosti nije najedanput nastao prekid; retorički i poetički oblici kasnijeg starog vijeka nastavljaju se u srednjem. Ali kako više ne odgovaraju duhu vremena i kako se moraju prilagoditi sadržaju, bitno različitom od antiknog, tako gube snagu i svježinu. Ostaci iz starog vijeka uče se u školama i u tu se svrhu sastavljaju naročiti udžbenici; ali sve to, radi pomanjkanja veze sa životom, postaje ukočeno i stereotipno.

Ovakovo od prilike stanje vlada u zemljama oko Sredozemnoga mora, u kojima se najjače razvija historijski život. Nema tu točne granice između starog i srednjevjekovnog kulturnog života, a skupa s kulturnim se i državni život trajno mijenja, dok se ne javi novi tip kulturne zajednice. Germanski narodi, koji zahvaćaju u područja nekadašnjeg Rimskog carstva, ne raspolažu tolikom duševnom snagom, da bi rimsku kulturu mogli ili nastaviti ili potpuno uništiti. Mogu doista prihvatiti neke njezine elemente a da se drugih i ne dotaknu. Rimski im je svijet u početku suviše stran, a dok su ga mogli shvatiti, život je već znatno koraknuo naprijed. Njihov je historijski zadatak, da iz tuđeg i vlastitog duševnog imetka, sada jednostavnim povođenjem, a sada vlastitom stvaralačkom snagom, stvore činjenice, koje uvijek iznova potiču naučno ispitivanje, da pođe tragom za novim otkrićima. Pa ipak uza sve to povijest ranijeg Srednjeg vijeka može da započne jedino s dobom *obrazovanja novih* država na starom rimskom području.

II

Jedno se veliko kulturno pitanje kreće oko trajanja rimskog svijeta i poslije seobe naroda. Na nj se nadovezuje drugo; pitanje o trajanju helensko-rimske kulture na obalama Sredozemnog mora. Pravi nasljednik Rimskog carstva nije bilo Zapadnorimsko, nego Istočno.

Dok se Zapadnorimsko carstvo raspalo u mnogo dijelova pod udarcima novih naroda, Istočno je još kroz nekoliko stoljeća podalo dokaza o svojoj snazi. Glavni je razlog tome dobra organizacija nutarnjeg života. Istočno Rimsko Carstvo bijaše u prvom redu činovnička država. Kao neki savršen stroj radilo je dalje po starim prokušanim uzorima pa je moglo eliminirati i mnogobrojne teške prilike, koje nastadoše radi nesposobnosti nekih vladara. Tu je vladala jedna jedina vjera, jedan jedini jezik — grčki — i tu je živjela jedna jedina kultura, kultura helensko-rimska. Ta tri elementa bijahu u stanju da svladaju sve opreke i da drže skupa različite narode, koji življahu na prostranom području Istočnorimskog Carstva.

Rimski car *Dioklecijan* (284.—304.) odlučio se da poredak u Rimskom Carstvu, kome je opasnost prijetila sa raznih strana, postavi na nove temelje. Htio je eliminirati sve one smetnje, koje carskoj moći nastajahu sa strane zakona, koji su vukli svoju lozu iz doba Rimske Republike. Dalje, dotjerati upravu u unutrašnjosti i dignuti otpornu snagu prema vani. Car ne smije više biti jedino *prvi građanin* u državi nego *neograničeni gospodar*, kao i vladari na Istoku. Progonio je kršćane i Kršćanstvo da bi u državi

zavladalo i vjersko jedinstvo. Car *Konstantin* (323.—337.) je nasuprot točno uočio, da su poganstvu dani već izbrojeni, pa je dopustio slobodno ispovijedanje kršćanske vjere. Uz to je sjedište svoje vlasti premjestio na Istok. To bijahu ne samo dva krupna pothvata, nego podjedno i početak novog doba.

Na obalama Bosporusa, ondje gdje ležaše stari grčki trgovački grad Bizant, osnova novi grad, proglasi ga glavnim gradom istočne polovice Carstva i dade mu ime Konstantinopolis. Time je udario temelje novom carstvu, koje se nalazilo na području, gdje nasuprot neograničenoj carskoj vlasti ne stajahu nikakve reminiscencije na Rimsku Republiku a ni na njezino pravo. U Carigradu, u tako zvanom *Novom Rimu,* car je u svojoj osobi spojio svu svjetovnu i duhovnu vlast nad čitavim carstvom ali i nad narodima, koji među sobom bijahu vezani vezama Kršćanstva. Gradske se ustanove obrazovahu na rimski način; takova bijaše i organizacija istočnih pokrajina. U grčki Bizant dvorski sjaj i gospodarsko značenje grada privuklo je bezbroj novih elemenata iz čitavog istočnog svijeta. Kultura, znanosti, umjetnosti, trgovina i društveni život, sve to bijaše grčko, sve se kretalo smjerom helenizma. Helenizam, po vjeri, bijaše zahvatio u Malu Aziju do Eufrata, Siriju i Egipat. *Latinski jezik* bijaše jedino jezikom države i njezinih oblasti. Kroz tri stoljeća došao je grčki karakter Istočnog Rimskog carstva potpuno do izraza. Ali se u to doba pokrajine Sirija, Egipat i Afrika od njega odvojiše i dođoše pod vlast Islama. Odvojilo se i Zapadno carstvo, a u Italiji, Galiji i Germaniji nastadoše nove države. I tako Istočno Rimsko carstvo, koje je obuhvatalo južne dijelove Balkanskog poluotoka, Malu Aziju s grčkim otocima, postade *jedinstvenim Rimskim carstvom* po narodnosti grčko a po vjeri kršćansko. Glavni je grad došao na prvo mjesto; neko se doba još spominju imena kulturnih središta helenskog svijeta kao Aleksandrija, Antiohija i Atena, ali malo pomalo svi padoše u pozadinu, a za njima ostade jedino uspomena na negdašnju sjajnu prošlost. Kroz više je stoljeća Carigrad bio jedinim gradom kršćanskog svijeta.

Konstantinovi su nasljednici stolovali u Carigradu ali življahu u uvjerenju, da jedinstveno Rimsko carstvo još uvijek obuhvata Istok i Zapad. Odvajanje je išlo postepeno. Najprije se izvršila podjela u upravi. Na to upućivahu provale novih naroda. Zapadni Goti poharaše Grčku i spališe hramove starih grčkih bogova. Sad je razborita grčka diplomacija pokazala svoju vještinu. S Gotima bi sklopljen mir i njima se pokazao put koji vodi u Italiju. Istočne je Gote iz samog Carigrada protjerao pobunjeni narod. Ali se u Carigradu poremetio mirni život i razmahala vjerska borba između carskog dvora i patrijarhata. Carigradski patrijarha, veliki crkveni otac *Ivan Chrysostomos-Zlatousti* (347.—407.), na glasu po svome govorničkom daru, preporučivaše carskoj porodici i dvorskom društvu ideale kršćanskog života. Za to je bio svrgnut i umro u progonstvu. Uzaludan bijaše pokušaj Crkve, da postane duhovnom moći u državi da bude neovisna od državne vlasti. Vlast carigradskog patrijarhe bi podvrgnuta carskoj vlasti. Razmahala se i borba između patrijarhe u Aleksandriji i patrijarhe u Carigradu o pitanju dviju Kristovih naravi i poštivanju Majke Božje.

Nauka carigradskog patrijarhe Nestorija bi osuđena na koncilu u Efesu g. 431. i *monofizitistična* nauka priznata valjanom. Kako je monofizitističko shvatanje vladalo u Siriji i Egiptu, to je sada puknuo jaz između njih i Carigrada.

Diplomatska je vještina više puta spasila Carigrad od opasnosti, koje se ukazaše na državnim granicama. Glavni se grad već bijaše znatno proširio preko međa Konstantinova grada i opasao novim jakim bedemima, o koje se slomiše mnogi pothvati provalnika i zavojevača. Preko njih su prešli tek Križari, a porušili ih Turci. Ostaci čuvaju još i dan danas uspomenu na veličinu prošlih dana.

Kralj vladalac određivao je sebi nasljednika uz pristanak vojske; na carskom dvoru dolažaše do punog izraza istočni cereminijal. U 5. se stoljeću učiniše veliki pokušaji, da se uspostavi vjerski mir. Zakonskim se putem učiniše monofizitima velike koncesije. Ali tada se rimska crkva i istočno-rimska razdvojiše, carigradski patrijarha postade sve to moćnijim crkvenim poglavicom. Ma kakovi bili odnosi između cara i njegovih namjesnika, nitko ne sumnjaše, da je *jedino car* poglavica carstva. Ideja rimske universalne moći imala je još uvijek u sebi mnogo životne snage. Nije trebalo dugo čekati da postane i historijskom činjenicom.

Bizantinsko je Carstvo znatno otskočilo u svom značenju i ugledu za vladanja cara Justinijana (527.—566.). Carev se lik može još i danas vidjeti na mozaičnoj slici u crkvi San Vitale u Raveni. Uz cara su dostojanstvenici, vojnici i svećenici. Slika potječe iz g. 547., ali cara pretstavlja nešto mlađim nego što je tada bio. Nos mu je tanak, oči velike i otvorene, a lice odaje odlučnost i energiju.

Car, koji se punim imenom zvao *Flavius Petrus Sebbatius Justinianus,* rodio se g. 482. u blizini današnjeg Skoplja. Po jednoj legendi 17. vijeka imao bi biti Slaven, ali u stvari bijaše potomak ilirske seljačke porodice. Dok je bio u mladim godinama, brinuo se za nj ujak Justinus, brat njegove majke Vigilancije, koji bijaše zapovjednikom carske garde. Justinus ga dovede u Carigrad i dade odgojiti u rimsko-kršćanskom duhu. Tragovi ovog odgoja ne iščeznuše kod Justinijana sve do smrti.

God. 518., poslije smrti cara Anastasiusa (491.—518.) dođe Justinus s pomoću neke tajne intrige na prijestolje, a Justinijan postade njegovim savjetnikom i suradnikom. Sad se stade brzim tempom penjati od jednog dostojanstva na drugo. Konačno postade Justinovim suvladarom, a poslije ujakove smrti dođe bez ikakvih opreka na prijestolje, da vlada skoro pedeset godina i da postane najmarkantnijom historijskom ličnošću šestog stoljeća.

O njemu se čuju povoljni i nepovoljni sudovi, ali činjenice iz dobe njegova vladanja pružaju mogućnost da se prilično jasno vidi, kakovo je doista bilo vladanje ovog sretnika, koji se jednog lijepog dana našao na prijestolju, da se prije ni sam nije tome nadao.

Justinijan bijaše čovjek neobične radinosti; na jednom je natpisu zabilježeno, da je »car, koji nikada ne spava«. Bavio se svime i svačime i nije zazirao ni od rješavanja sporednih stvari. Veliki vojni planovi, gradnja jakih tvrđava i odlučne upravne reforme značile su mu toliko, koliko i

poslovi dnevnog života. Bijaše čovjek reda, brinuo se za svoje podanike i stajaše na načelu, da njegova *carska vlast* treba da daje i *carska djela*. Bijaše svijestan da je izvršio velike zadatke, pa je jednom pisao jednom svom prijatelju ove riječi: »Zahvalite Nebu, vi djeco svijeta, što je vaše doba imalo izvršiti ono, što staro doba nije bilo dostojno da izvrši. Božja je providnost sve to prenijela u vaš vijek.« Njegovo je vladanje, po njegovoj zamisli, imalo preporoditi carstvo. Sve ono, što je zatekao, na djetinjski je način prozvao *justinijanskim*. Njegovo je ime imalo postati besmrtno pa ga je posvuda dao uklesati: na tvrđave, na kupole i na Svetu Sofiju. Njegov karakter bijaše despotičan, u njegove bezgranične sposobnosti nitko nije smio sumnjati. Pa ipak mu je duša bila slaba i nestalna; događalo se da bi gubio vlastitu volju i podlijegao uplivu svog ministra Ivana iz Kapadocije i svoje žene Teodore. U nju bijaše do ludila zaljubljen i uzeo ju je za ženu, iako bijaše niska roda i tamne prošlosti. Njezino je ime *Theos-Doron* rado tumačio kao *Božji dar*. Teodorina volja ne bijaše slabija od careve, pa carica nije imala krivo kad je govorila, da car ne stvara odluka a da prije ne upita nju za savjet.

Pa ipak, Justinijan bijaše čovjek velikih sposobnosti. Bijaše ljubezan, jednostavan iako je volio dvorski sjaj, darežljiv i potpuni dobrotvor. Raspolagaše prilično širokim znanjem i darom govora. Bijaše spretan diplomat, koji je vješto krio svoje misli. Zaokupljavahu ga dvije velike misli: Rim i Kršćanstvo. I postao je naizrazitijim njihovim pretstavnikom.

Nije bilo vladara, koji bi toliko držao do veličine Rima, koliko on. Slavu Rima htio je obnoviti svojom moći. Nikako se nije mogao sporazumiti s činjenicom, da se dijelovi rimskog carstva nalaze u rukama barbara. Sve je to trebalo skupiti u jednu cjelinu i toj cjelini proširiti granice, po njegovim riječima, do obaju Oceana. Uspio u toliko, što je Sredozemno more opet učinio rimskim jezerom.

Začaralo ga je i *rimsko pravo*. Njegova velika zbirka i prerada rimskog prava, njegov *Corpus iuris* nije samo sjajno svjedočanstvo bizantiskog duha, nego i djelo koje je svoje značenje zadržalo do dana današnjega. Skupa s rimskim pravom začaralo ga je i rimsko carsko dostojanstvo. Dodao mu je sjaj i rafineriju, dekorativnu stranu i etiketu do krajnjih granica. Njegov glavni grad bi ukrašen rimskim sjajem, ako ne još i više. U tu se svrhu građahu mostovi, utvrde, crkve i palače. Hagia Sophia u Carigradu postade majstorskom tvorevinom nove umjetnosti, koja je kasnije našla svog takmaca tek u crkvi Sv. Marka u Veneciji.

Ali Justinijan ne bijaše samo rimski nego i *kršćanski car*. Bijaše vladar po milosti Božjoj i Božji namjestnik na zemlji, uvjeren da sve ono što radi, radi po Božjoj providnosti. Po volji Božjoj htio je raditi ne samo za državu nego i za Crkvu, pa je tako baš za Justinijana bizantski cezaropapizam silno otskočio. Krivovjerce je progonio do krajnjih granica mogućnosti.

Mnogi se njegovi politički i diplomatski pothvati izjaloviše i mnogo se novaca uzalud potrošilo. Već potkraj njegova vladanja carstvo bijaše na rubu propasti; Justinijanovi je nasljednici samo pospješiše.

Suvremenike je zadivio svojim nastojanjem oko obnove Rimskog Carstva. Hvale njegovu pronicavost i razborito vodstvo politike. Radi visokog

stepena na koji se u njegovo doba diglo Bizantinsko Carstvo, potomstvo mu je sačuvalo slavnu uspomenu. Bizančani ga u 10. stoljeću nazvaše *Velikim*. Dante mu je odredio mjesto u *Raju*, jer da je u njemu utjelovljena carska ideja. Današnja su svjedočanstva njegove slave Codex Justinianus i Hagia Sophia.

III

Nastavku rimskog svijeta na Istoku odgovara nastavak na Zapadu. Samo je na Zapadu taj drevni rimski svijet došao pod jače nove dojmove nego na Istoku.

U 15. vijeku javio se u Italiji naziv *Gotika* ili *gotski stil*, da se označe oni stilski oblici, koji se već u dvanaestom stoljeću javiše u Francuskoj pa se u trinaestom proširiše po čitavom katoličkom svijetu i stadoše potiskivati romanski stil. Ti su oblici u 15 i 16. vijeku počeli uzmicati pred stilom renesanse, ali u 17. nađoše svoje mjesto u romanskom stilu u Engleskoj. Odatle se u 18. vijeku proširiše po čitavoj Evropi pa i po Sjevernoj Americi. Nazivi *Gotika* i *gotski stil* nastadoše iz neispravnog shvatanja, da su Goti porušili Rim i starinske građevine, a ono što su sami učinili, da je imalo barbarske oznake. Sve ono što je bilo nepravilno i ružno, bijaše do 18. vijeka gotsko. Bilo je pokušaja, da se naziv »gotski stil« zamijeni nazivom germanski ali su stvarni razlozi radili tome nasuprot.

Gotika, ako se taj naziv ne ograniči jedino na građevni stil, označuje mnoge nove pojave u javnom i kulturnom životu, koje se opažaju od dvanaestog i trinaestog vijeka dalje. Nije to jedini naziv koji susrećemo, ali je svakako jedan od poznatijih. Ondje, gdje prevladava gotski stil ili gdje barem ima dovoljno njegovih tragova ima i čitav život svoje posebne oznake.

U 13. je vijeku srednjevjekovni život došao na svoj vrhunac. Carstvo Štaufovaca, papstvo Inocenta III. i njegovih nasljednika, viteška kultura, vode prema novoj dobi. Razvija se epsko pjesništvo i novi uslovi društvenog života, romanski stil u graditeljstvu prelazi u gotski, plastika dolazi do puna izraza u Francuskoj i Njemačkoj, kršćanska nauka, sholastika, već je skoro potpuno izgrađena a i mistika ima više sadržaja nego dosad. To sve znači velik razvoj onih sila koje djeluju na antikno-kršćanskom temelju, ali pod vodstvom Crkve. Kao i uvijek, tako i sada, poslije velikog napretka slijedi doba opadanja i nema sile koja bi taj proces mogla osujetiti. Sprema se doba prelaza u Novi vijek, doba koje ide do Reformacije.

Uz stare elemente dolaze novi a od davnine nema ništa, što bi se moglo oteti uplivu novih sila. Zapadna kultura, država, Crkva i nauka nastavljaju svoj napredni rad. Universalna kultura prelazi kroz više razdoblja.

S 13. vijekom život je prestao biti onako jednostavan, kakav je bio na početku Srednjeg vijeka. Ideja *universalnosti*, koja vuče svoju lozu iz rimskog doba i koju na svoj način nastaviše na jednoj strani franačko-njemački vladari do Štaufovaca a na drugoj pape, ne odgovaraše više stvarnim prilikama. Zagrijanost za Sveto Rimsko Carstvo njemačke narodnosti nije stvorila mogućnost, da se u Italiji i Njemačkoj, koje bijahu glavni dijelovi tog tobožnjeg Carstva, vlada na jedan te isti način. Po Zapadu se obrazuju nacionalne države, koje ne žele da budu ovisne od jedne jedine carske

vlasti. Nacionalne države postepeno poprimaju sve to izrazitije vlastite oznake. Uz svoju vanjsku moć, koju mogu postaviti nasuprot carskoj, imaju i svoju duševnu cjelinu. Nacionalne kulture na zapadu, dok se njihovi nosioci ne bijahu podigli na više stepene, bijahu samo dijelovi universalne latinsko-kršćanske kulture. U tom su se širokom krugu razvijale dalje dok nijesu istaknule svoje narodne oznake. U pjesmama i pričama pa čak i u prijevodima iz latinskih izvora narodni elementi dolaze sve to više do riječi. Viteštvo nije moglo govoriti latinskim jezikom, kad je govorilo o svojim borbama i pothvatima. Viteški život daje nove impulse i novu hranu nacionalnim kulturama.

Do 12. vijeka nije u Italiji, Španiji i u Francuskoj gotovo ni bilo književnosti na narodnom jeziku, a stotinu godina kasnije Danteova Divina Comedia pruža već najjasnije svjedočanstvo o snazi i moći narodnog jezika. Uz crkvenjake javljaju se na polju narodne kulture i svjetovnjaci da se često sukobe ali i da rade jedni uz druge.

Do riječi dolaze i *građanski slojevi u gradovima.* Građanstvo i plemstvo stoje pred novim zadacima. U Italiji je na prvo mjesto stupilo gradsko građanstvo, u Francuskoj, Španiji, Engleskoj i Njemačkoj plemstvo. Plemstvo dobiva svoj udio u državi ali izgrađuje i novu kulturu, stalešku. Plemstvo se dijeli na više i niže; sudbina jednog i drugog nije posvuda jednaka ali je i za jedne i druge odlučan odnos prema državi. Novčarstvo je i jednima i drugima poremetilo mnogo računa pa ih tamo i amo zbacilo sa visina svjetskih događaja.

Tako se javlja prelaz od *staleške kulture na građansku,* koji se realizira u 15. stoljeću. Građanska kultura pomaže formiranju nacionalne još više nego staleška. Narodni jezici dolaze još jače do riječi u lijepoj književnosti ali i u povijesti pa čak i u političkoj korespondenciji knezova. Pogotovu se mistika imala što više približiti narodnom jeziku.

Kulturna je snaga Zapada došla potpuno do izraza baš onda, kad su pojedini narodi počeli samostalno razvijati svoje vlastite sposobnosti. *Jedinstvena* se srednjevjekovna kultura podijelila na velik broj posebnih kultura pa je mogla zahvatiti u sva ona područja, iz kojih se uopće sastoji kultura. Nauka i umjetnosti, lijepa književnost, povijest politička, literarna i vjerska — na svim područjima rade narodi, koji se već razviše u duševnom smislu. Individualan razvoj bijaše tako snažan kao što nije bio od najsjajnijih dana starog vijeka.

Početak tog blagoslovljenog rada uvijek je u gradovima. Tu se sleglo novčarstvo, produkcija i izmjena materijalnih i duševnih dobara. Tu je kulturni rad našao odraz kod publike. Posvuda po Francuskoj, Španiji, Italiji, Nizozemskoj, Engleskoj i Njemačkoj i na njihovim susjednim područjima gradski život promiče kulturni napredak. Ali je gradski život podjedno svjedočanstvo o zajedničkim kulturnim elementima i o vezi novih kultura sa zajedničkom antiknom i kršćanskom. Nova spoznajna snaga ne niječe nego otkriva te zajedničke veze. Stvarnost dolazi sve to jasnije do riječi: velikih je tajna sve to manje na broju. Pojedine grane nauke nijesu

strogo odvojene jedna od druge, naprotiv, jedna vuče za sobom drugu. Veliki papa Inocencije III. (1198.—1216.), koji je živio baš u doba, kada je srednjevjekovni život došao na najviši stepen svog cvata, nije bio samo velik *teolog* nego i uvažen *pravnik.* Njegova su mnijenja i odluke tražili ne samo crkvenjaci nego i pravnici. Umio je pronaći pravu jezgru velikih problema, odrediti im pozitivne i negativne strane pa tek onda velikom pronicavošću i taktom izreći svoj sud.

Sve je vodilo k velikom pokretu Renesanse u Italiji, Francuskoj, Nizozemskoj i Njemačkoj. Uspomene na antiku ispremiješaše se s djelovanjem nacionalnih sila, i na polju talijanske književnosti i umjetnosti i kod nizozemskog slikarstva, kod njemačkog slikarstva i plastike, kod francuske minijature pa francuske i nizozemske povijesti i zabavne literature, dakle kod čitavog zapadnog humanizma.

Takove promjene nastaju i u gospodarstvu, državi i socijalnom životu ali do toga ne bi bilo došlo da nije bilo međunarodne trgovine za Križarskih vojna. Posvuda tiha revolucija vrlo slična prirodnoj evoluciji, koja se dotaknula i države. Od tog doba vuče svoju lozu moderna država, jer je tada udaren temelj novoj državnoj upravi i organizaciji. Početak je u normanskom obrazovanju država u Engleskoj i južnoj Italiji.

Sve ovo, što je učinio Srednji vijek od 13. stoljeća dalje, nije doista bilo ni potpuno izgrađeno a kamoli dotjerano. Ali formiranje nacionalnih država i nacionalnih kultura, odlučno zahvatanje u ono, što je dosad bilo tajno, otkrivanje novih vrednota duševnih i materijalnih znači svakako isto toliko, koliko bilo koji snažniji pokret u bilo koje doba.

U to je doba i *pismo* ne samo tvorevina kulture nego i jedno od važnijih sredstava za njezin napredak. I ono je prelazilo od jednoga naroda drugome, od jednog jezika na drugi pa, uz universalno latinsko pismo rimskog podrijetla, imamo i nekoliko tako zvanih *nacionalnih* pisama. Naziv *nacionalna pisma* ne znači, da su novi narodi izmislili nova pisma nego nasuprot označuje pojedine vrsti i oblike latinskog pisma, koje se javiše u Italiji, Francuskoj, Španiji i Engleskoj i Irskoj. Među njima imamo i *goticu,* za koju se već odavna reklo, da je u 13. vijeku u neku ruku prekinula normalan razvoj latinskog pisma. S goticom — pismom stoje stvari isto onako kao i s građevnom umjetnošću; ona nije ništa drugo nego običan gotski stil. Kao što građevni stil okrugle oblike zamjenjuje šiljastima, tako i oblici pisma prestaju biti okrugli i postaju šiljasti.

Sredinom četrnaestog stoljeća dosadanji srednjevjekovni život kao da se premetnuo u prošlost. Internacionalna je kultura već izvršila svoj zadatak i dala mogućnost obrazovanju nacionalnih.

(Nastavit će se.)

PETAR GRGEC:

KNJIŽEVNOST I NAZOR O SVIJETU

I

Da književnost ne može postojati bez književnika, to je tako jednostavna istina, da o njoj ne sumnja ni srednjoškolac, koji je istom počeo sricati abecedu poetike. Ali kada se radi o praktičnim primjenama te misli na stvaranje književnosti, onda je to i za neke vodstvene ličnosti zamršenija stvar nego Einsteinova teorija relativnosti. Mnoge komponente života pogoduju tomu, da se i knjiga počinje shvaćati impersonalno. Tko pita u vijeku industrijalizacije za one radnike, koji su načinili kaput, što ga kupujemo u kojoj trgovini? Glavno je kaput, a oni, koji su ga krojili i šili, znače za nas manje nego puceta na kaputu. Knjiga, koja dolazi u promet, podvrgnuta je često istoj sudbini kao svaka druga roba. Ona doduše nosi na sebi redovito natpis svojega intelektualnoga roditelja, ali knjižaru je stalo do toga možda isto onoliko kao i do reprezentativna omota, koji imade privući kupca u njegovu trgovinu.

I sama književno-izdavačka društva surađuju ponešto u depersonalizaciji književnosti, jer vole nerijetko procjenjivati svoj rad više prema broju štampanih araka i svezaka nego prema tomu, koliko je znamenitih književnika u njima razvilo svoju individualnost. Čemu najposlije treba — misle neki — imati svoje književnike? To bi bio vrlo naporan i skup posao, kad bi tkogod htio preuzeti na sebe sve skrbi oko odgoja i organizacije tih gladnika. Glavno je knjiga ili časopis, a književnici se mogu lako ili posuditi ili iznajmiti kao i obični sezonski radnici. Izađi samo na raskršće, gdje se kupe deklasirani književnički pečalbari, i vikni: Ja trebam takvu i takvu knjigu, takav i takav članak! i odmah će nastati jagma, tko će dobiti taj posao. Ili još bolje, nemoj ići nikuda, nego čekaj, da ti se književnička raja počne sama nuđati, a ti onda biraj među njima i mjeri njihovu pamet, makar se kod toga služio nemuštom kritikom kao vještak medo u zrelim kruškama ili brbljavi čvorak u tuđim trešnjama.

Shvaćanje književnosti bez književnika možda ne ruši uvijek knjižarskoga i tiskarskoga obrta, ali se zato iz toga shvaćanja rađaju druge, mnogo kobnije posljedice. Vječni diletantizam ubija pravu književnost. Knjige se doduše štampaju, neprestano se pokreću ili subvencioniraju novi časopisi, ali nikada da bi u toj šumi izraslo koje golemo stablo. Prolaze deceniji, slave se pedesetgodišnji, stogodišnji jubileji, govori se možda i o nekom književnom pokretu, a taj pokret ostaje uvijek na iznajmljenim rabotarima, na slučajnim namjernicima ili na diletantskim početnicima. Najviše surađuje u takvoj impersonalnoj književnosti omladina, koja pjeva, pripovijeda i raspravlja dotle, dok joj školska i izvanškolska lektira daje nadahnuće za sastavljanje svijesnih ili besvijesnih, ponajviše lirskih imitacija; a kada dolazi vrijeme, da takvi »književnici« reknu svoju zrelu, muževnu riječ, nestaje ih obično s književnoga — sit venia verbo — igrališta kao i nogometaša ili trkača, kojima njihovo amaterstvo dopušta, da budu tek nekoliko godina »u formi«.

Kadikad se pojedine skupine hvale: Mi stvaramo književnost, mi imamo književnost! No nije li to možda iluzija? Ne nadimaju li se to možda razigrani Chanteclairi pjevajući zatvorenih ili poluotvorenih očiju hiperbolu: Vrbniče nad morem v i s o k a planino? Nalazimo li se na morskoj razini posve blizu morskih vrleti, vidik nam je više puta skučen, i svaki nam je timor golem. Istom kada se udaljimo na određen razmak, zapažamo pravu razliku između gorostasa Velebita i neznatne vrbničke hridine. Tako je nekako slično i s nekim književnim proizvodima. Listajući stranice kakva časopisa običan je čitalac često zaveden optičkom varkom, jer mu se mnogi suradnici bez zasluge pričinjaju veliki. Istom kada prođe neki broj godina i čitalac se obazire na tobožnje visoke planine, od kojih se udaljio, pretvaraju se mnogi Triglavi i Durmitori u obične reklamirane kulise, a kod gdjekojega je »književnika« sav napor jednak krtorovini, koja se uopće ne da otkriti ni dalekozorom na obzorju.

Povijest daje zadovoljštinu kvaliteti i personalnomu principu, jer oslobađa ličnost od prenatrpanosti papirne makulature i od anonimne raskidanosti literarne industrijalizacije. Ona pamti literarne činjenice i daje im smisao i suvislost najlakše prema osobnoj povezanosti, zato joj je pred očima u prvom redu snažan književnik, a tek iz toga izlazi snažna književnost. Povijest smije da čuva potomstvu krupne hrastove, a ne imele na njima ili pečurke pod njima. Njezini spomenici nijesu podignuti ni pigmejcima ni impersonalnim literarnim faktorima. Časopis, izdavači, društva, literarni pokreti vrijede za nju onoliko, koliko su pospješili afirmaciju opravdanih načela i razvoj snažnih ličnosti. Gdje nema snažnih književnika, tamo književna povijest unatoč tonama papira i stogodišnjemu trajanju društava nema ni o čem da govori. Kod definitivna utvrđivanja književnih rangova znade ta učiteljica života biti vrlo nelaskava revolucionarka, jer skida s literarna prijestolja Nerone s njihovom megalomanskom uzrečicom »Qualis artifex«, a na njihovo mjesto postavlja možda kakva Ezopa ili Fedra, koga je uzdigla u red svjetskih prvaka s ropskoga lanca.

II

Vrlo je teško uokviriti književnost bez književnika u stalne zakone. Tu može biti sve neodređeno, nejasno, slučajno. Diletanti su u najboljem slučaju slični primitivnoj Eolovoj harfi (o kojoj oni u neupućenosti rado govore kao o najsavršenijem glazbalu). A gdjekada nije za njih uvredljiva ni isporedba s klopocem, koji stvara neharmoničan štropot, pa i to samo onda, kada ga tjera sila izvan njega. Diletantizam se voli sakrivati za tobožnju spontanost i za sentencu: Poëta nascitur. I doista, za gdjekojega se diletantskoga književnika može kazati najviše: Natus est — rodio se. Maks je Nordau napisao vrlo duhovitu obranu diletanata, ali im je i on odredio samo pomoćnu službu u stvaranju kulture. Inače kada bi diletanti htjeli preuzeti glavnu riječ u književnosti, bilo bi im dobro prilijepiti na čelo ili na leđa rečenicu ruskoga kritika Apolona Grigorjeva: »Diletanti razveseljuju samo svoju put, pa kako im zapravo nije ni do čega i ni do koga, zato nikomu ne smije biti stalo ni do njih«.

No ako izvodimo pravila iz stvaranja velikih književnika, onda je jasno, da je književnost proizvod ne samo odličnih prirođenih sposobnosti,

nego i neumorne borbe za što solidniju obrazovanost. Stope su prvenstvenih književničkih pregalaca više puta krvave. Svaki je njihov uspjeh iskupljen intenzivnim radom, a kod malih naroda često i stradanjima, zapostavljanjem, prezirom i siromaštvom. Vanjski su događaji njihova života bili možda rastrgani. Radi eksplozivnosti, neimaštine ili radi jednostrano razvijene pažnje nijesu mogli kojiput da svrše obične nauke, a tu im zaostalost njihovi protivnici, kojima poslije smrti ne će biti ni strva ni java, pretvaraju u pelin i žuč progoneći ih prišvarkom »đače nedouče« (Često se među tom »đačadi nedoučadi« našlo pojedinaca, koji su učinili više za kulturu nego ljudi, koji su svršili sve fakultete i zakitili se svim mogućim doktoratima!). Možda su zaostali i u rangu i u kategorijama za svim svojim vršnjacima, možda su i u namještenjima lutali od nemila do nedraga tražeći od svijeta naslov za dobivanje tvrde kore hljeba. No unutrašnji njihov život pokazuje u jednoj stvari divno jedinstvo i dosljednost: i onda, kada su hodali gladni i poderani kroz gomile ljudstva, i onda, kada su doživljavali razočaranja, neprestano su vježbali opažanje i dijalektičnu sposobnost nastojeći da im duša imade što opsežniji kapacitet za primanje cijeloga svemira. U njihovu se stvaralačkom radu obistinjavala Goetheova riječ:

»Nicht Kunst und Wissenschaft allein,
Geduld will bei dem Werke sein;
Ein stiller Geist ist Jahre lang geschäftig,
Die Zeit nur macht die feine Gährung kräftig.«

A Shakespeare? A Gorki? A mnogi drugi samouci u književnosti?

Ovo se iskapanje imena može otegnuti u beskonačnost, no iz toga se ne može skovati mač za obranu diletantizma, nego najviše za pobijanje onih, koji mjere vrijednost čovjeka uvijek po fakultetima i postignutim častima. Nijesu svi samouci diletanti. Shakespeare je prošao vrlo ozbiljnu školu i života i nauke. Njegov prijatelj Johnson pjevao je nad svježim grobom »slatkoga avonskoga labuda« i »zvijezde pjesnika«: »Ipak ne smijem sve pripisati prirodi . . . I tko hoće poput tebe stvarati retke pune života, taj mora mnogo snovati, kovati, turpijati, taj mora stajati uz nakovanj muza kao ti obrazujući forme, obrazujući i sam sebe, pa možda ipak ne će steći lovora, jer pjesnik se ne samo obrazuje, nego i rađa«. A Gorki, nemirni lutalac i strastveni čitalac, pripovijeda na svakoj stranici svoje autobiografije, kako ga je neprestano mučila žeđa, da sve vidi, sve sazna, u sve prodre, i jedino žali, što je svagdje brzao pa radi toga nije mogao ničim da se dosta ozbiljno pozabavi.

Mogu doći razdoblja, kada ljudi u faustovskoj nemoći proglašuju bankrot nauka ili u tertulijanovskoj pretjeranosti prihvaćaju lošu formulu: »Credo, quia absurdum«. Tada nijesu nikakva rijetkost pjesnici, koji viču, da su siti uma, te proglašuju s Baudelaireom maštu »kraljicom sposobnosti«. U reakciji protiv naturalizma, realizma i drugih smjerova, koji se možda i previše služe u umjetnosti naučnim aparatom, znadu neki tražiti, da umjetnik postane dijete i da se povrati što jednostavnijemu izrazu. Ali ni tada ne voli nitko da bude neobrazovan ili čak da mu tkogod može dobaciti: Glupane, ludove! Ako književnici, koji se odvraćaju od pretjerana analiziranja, išta vrijede, njihovo geslo u stvaranju nije: Plovi, plovi, moja lađo, u koj' goder kraj. Ni oni se ne zadovoljavaju slučajnim maštanjem i domišljanjem, nego nastoje uvesti neki logičan red u svoje svijesne doživljaje. Dok možda grde razum, tvrdeći s Mefistom, da on čini čovjeka »životinjskijim od ikoje životinje«, dok proglašuju tobožnje pravo, da književnik smije sam sebi protusloviti, u isto doba traže opravdanje pomoću logosa te izmišljaju teorije o intuicionistima, imažinistima, primitivistima ili o podsvijesti dajući time ipak nehotice neku čast razumu kao kod onih osnovnih principa mišljenja, koje tvrdimo i onda, kada ih niječemo.

Ako i tako zvani čisti lirici moraju ići nužno za tim da svoju ljubav, negodovanje, zanos, zabrinutost, nadu, bojazan i druga čuvstva raspodijele po nekom logičnom redu, ako je i njih stid bez adekvatna razloga padati u zgražanje, divljenje, milinu, tugu, čežnju, smijeh ili plač, onda dakako književnici s većim utjecajem na život — romanopisci, dramatici i esejisti — mogu još manje dopustiti, da im duša bude instrumenat, na kojem će slučajne sile izvoditi hirovite melodije. Premda živimo u vijeku aktivističkih tipova Mussolinija, Hitlera, Staljina, kada ljudi ne teže za tim da budu sveznadari Janki Berislavići, već naprotiv mnogi bježe od dubokih spekulacija, ipak je i danas sramota biti žigosan radi plitkosti, beznačajnosti, ćudljivosti, samovolje i protivurječnosti. Nemamo ni Dostojevskih ni Bourgeta ni Ibsena ni Tolstoja, koji bi potresali savjest cijeloga svijeta onako općenito kao najznamenitiji književnici druge polovine 19. vijeka, ali se zato i danas vodi golema borba za izgradnju snažnih književničkih ličnosti.

Borba je to ne samo za formu, nego i za sadržaj. Ozbiljni su književnici svih naroda i vremena svijesni, da njihov rad nije nikakva igra ni diletantizam. Čitaoci očekuju od njih, da budu njihovi oslobodioci. Oslobodioci od bezizrazne kaotičnosti tajnoga, zamršenoga i prolaznoga kao i od krivih triumfa nepravde, laži i zlobe. Oni daju plastičnu formu nejasnim naslućivanjima i pribavljaju moralnu pobjedu opravdanim težnjama. Da se takav rad izvrši, tu nije dosta imati samo maštu i čuvstvo. Tu je potrebito i duboko umovanje. Sama je plastika pojedinačna i nikada ne daje potpuna shvaćanja stvarnosti. Zato su književnici primorani da izgrađuju i nazor o svijetu, t. j. obrazloženo i zaokruženo mišljenje o Bogu, prirodi, duhu, materiji, životu, religiji, naukama, posljednjim svrhama i uopće o čitavom postojanju i zbivanju. Ne trebamo tek Pascalovih, Verlaineovih, Tolstojevih ili Psicharijevih ispovijesti, da upoznamo sva trzanja i zalete duše u traženju smisla života i svega bitka. O takvim naporima, koji se svršavaju gdjekada pobjedama, a gdjekada na žalost i dubokim padovima, svjedoče implicite ili explicite sva trajnija svjetska književna djela.

III

Religija kao najglavniji sastavni dio nazora o svijetu može pokazati na svim područjima kulture djela besmrtna trajanja. Sekte, koje nijesu ostavljale za sobom crkava i drugih naprednijih umjetničkih spomenika — na pr. bogumilstvo — ili koje su ih pače rušile — kao na pr. bizantijski ikonoklasti — pokazuju već time kondemnatorno obilježje zaostalosti i zalutalosti. Inače je vjera i kod samih Helena i Indijaca podigla tako velike građevine, kipove, drame i himne, da za njima zaostaje sve, što je

profano. Kršćanstvo dakako predstavlja i tu vrhunac prosvjete. Što se tiče samih kršćanskih vjerskih knjiga, tu je protestantizam grdno pretjerao, kad je jedino Sveto Pismo proglasio izvorom i normom svojega vjerovanja. Ali i oni kršćani, koji se drže i tradicije i prije svega crkvenog učiteljstva, ne umanjuju time znamenitosti svetih knjiga, već gledaju u njima još ortodoksnije božansku riječ. Čim spomenemo Davida, Salomona, Izaiju, Jeremiju, pisca knjige o Jobu, Otkrivenje sv. Ivana, poslanice sv. Pavla, zazvone nam u duši orgulje nebeske snage i virtuozne harmonije. Riječ je nadahnutih pisaca takva, da joj se mora pokloniti nebo i zemlja. »Slušajte, nebesa, i ušima zamjećuj, zemljo, jer je govorio Gospodin« (Iz. 1, 2). Ti su pjesnici mogli doslovno kazati o sebi Ovidijev stih: »Est Deus in nobis, agitante calescimus illo«.

Imade jedno veliko religiozno djelo, kod kojega personalni princip na prvi pogled potpuno iščezava. To je liturgija. Lirski zanos himna, poslanica i psalama, herojsko-epska uzvišenost evanđelja, muzička dotjeranost korala, savršena simbolika kretnja, čistoća i svetost mašte, srca i uma uzveličava najveću dramu, koja se zbiva svaki dan ne kao gluma, nego kao pravi život u svim krajevima zemlje. Mudraci i umjetnici, koji su u službi Gospodnjoj proveli ujedinjenje i umjetnosti i znanja i volje i osjećanja i gesta, slabo su poznati svijetu. No zato je osobni stvaralački princip afirmiran ovdje samim Božanskim Spasiteljem, koji je kao Protagonista u pravoj i jedinoj novozavjetnoj žrtvi privukao k sebi zahvalne korove ljudi, da mu u liturgiji prikazuju sve ono, što imadu najbolje i najljepše, držeći se nadahnutih riječi: »Slava je i krasota pred licem Njegovim, svetost i veličanstvo u svetištu Njegovu« (Ps. 95, 6).

Iz liturgije su se razvile sve evropske književnosti. Mnogi ne će da priznadu tu istinu, jer bi najvoljeli, kad bi liturgiju mogli potpuno uništiti. Dakako, ti bi se ljudi uvrijedili, kad bismo im rekli, da su vrlo slični onim degeneriranim divljacima, koji drže, da je ubiti oca i majku zaslužno djelo. A ipak se ta sličnost ne da sakriti. Da je liturgija majka većeg dijela evropske književnosti, vidi se već po tom, što se svaka literarna narodna povijest započinje prijevodom Sv. Pisma, molitvenika i obrednih knjiga. Iz škole proroka, psalmista, evanđelista i pjesnika svetih himna izađoše dramatici s crkvenim prikazanjima, mistici s djelima neizrecive psihologijske raznolikosti i dubine, epski pjesnici s pričanjem duhovnih bojeva, a naročito Dante Alighieri s filmom svojega prolaženja kroz pakao, čistilište i raj. U daljoj evoluciji porodiše se druge književne vrste, koje bi htjele zatajiti svoje koljeno, no njihovo rodoslovlje pokazuje nepobitno, da su i one praunuke iste roditeljke, iako su možda vanjštinom više slične svojim rođakinjama u staroj Heladi i Rimu.

Promjenom vjerskog uvjerenja i uopće čitavog nazora o svijetu mora se mijenjati nužno i ocjenjivanje životnih vrijednosti. Heretici i oni, koji bi htjeli obezbožiti svijet, čine doduše samo epizodu i digresiju čovječanske povijesti, ali i njihovo je djelovanje trajno. Oni ruše, što se prije podizalo, a podižu, što se prije rušilo. U pokorničkim je psalmima Davidovim kajanje divna vrlina, a za Goethea je to napastovanje zla duha. Sv. Pavao prikazuje ustrpljivost kao božansko svojstvo, jer govori o »Bogu ustrpljivosti« (Rim. 15, 5), a Petőfi, dijete revolucije, kune: »Ustrpljivosti, magareća vrlino!« Sv. Franjo obuhvaća djetinjim veseljem sva stvorenja osuđujući kod toga proročkim zgražanjem grijeh, a Vladimir Nazor u »Ljubavima i mržnjama Žapca Tužnopojca« skida (u časovima, za koje zacijelo više ne želi, da bi se povratili), s kršćanskog pogleda na svijet sunčane zrake i karikira mrzitelje grijeha i strasti kao stanovnike hladoleških močvara. Mažuranić u »Smrti Smailage Čengijića« i Izidor Poljak u pjesmi »U bijelom pluvijalu« crtaju nebesku ljepotu svećeništva, a Đuro Vilović u »Majstoru duša« vidi u najuzvišenijem zvanju samo neko novo izdanje ružnoga štovanja falosa. Caelum ipsum petimus stultitia, u ludosti navaljujemo na samo nebo, pjevao je već stari Horacije, ali je istom novi vijek odnio rekord u blasfemijama. Milton je i kao anglikanac govorio s osuđivanjem o zavodniku prvih ljudi, no Carducci je pozivao pristaše, neka prinose žrtve Sotoni, jer da je on »uništio Boga i popove«, a Rapisardi, obožavatelj materijalizma i Lukrecija Kara, maštao je u pjesmi »Lucifero«, kako se vođa pakla triumfalno vratio s neba gdje je skinuo s prijestolja »arcitiranina«.

U panegiričkom i invektivnom, u apologetskom i pamfletskom načinu pisanja nije teško odrediti razliku između udaljenih nazora o svijetu. No kod tako zvanog »objektivnog stava« književnika treba više puta veće pronicavosti, da čitalac i kritik stavi sve u pravi sistem. Si duo faciunt idem, non est idem. Premda je i Matoš slavio Majku Božju od Kamenih Vrata, ipak to nije bila molitva dra. Velimira Deželića ni onih štovatelja, koji pale svijeće pred zagrebačkom zavjetnom slikom. Njemački katolici citiraju i deklamiraju rado Heineovo »Hodočašće u Kevelaer«, no oni čine u svojoj eksegezi ipak neko nasilje, jer Heine nije ni tu bio pobožan kao na pr. Gvido Görres u pjesmi »Utočište grešnika«. Tolstoj je u »Kreutzerovoj sonati« i u »Ani Karenjinoj« oštro napao seksualne prestupke modernih Evropljana, no njegove ideje nijesu ipak inspirirane čistom ljubavlju Manzonijevih »Vjerenika«. Mnogi se moderni pjesnici vole služiti terminima kršćanskih tajna, kada govore o podizanju, transupstancijaciji, uskrsnuću, očišćenju duše, Majci bola, Golgoti, Zvijezdi mora, ali njihove riječi imadu često posve drugo značenje, nego što to odgovara običnu kršćanskomu shvaćanju.

Međutim izgrađeni se književnici razlikuju ne samo religioznošću u užem smislu riječi, nego i prikazivanjem književnih sadržaja čisto svjetovna karaktera. Nema područja, nema predmeta, do kojega ne bi sezao nazor o svijetu. Kršćanstvo, materijalizam, monizam, panteizam, pesimizam i drugi sistemi, koliko se razlikuju u sebi i koliko nijesu poza, izvode svuda transpoziciju misaonog, osjećajnog, apetitivnog i voljnog psihologijskog reagiranja. Različito shvaćanje osobe, života, smrti, rada, čovječjega dostojanstva, slobode, dobrote, zločinstva, grijeha, prirode rađa različitim držanjem i prema realnim životnim pojavama kao i prema svim mogućnostima, koje se dadu zamisliti. Tu je varijabilnost imao na umu i Strindberg, kada je u »Gospođici Juliji« i u »Drugovima« tražio, da čitaoci i gledaoci vide komiku i u onim prizorima, koji se obično drže tragičnima. No tu valja primijetiti, da je nordijski dramatik bio slab u provođenju arti-

stičkog preokretanja vrijednosti, pa zato nije mogao umjetničkom sugestijom pobijediti našu »sentimentalnost« i postići to, da se poput nekih sadističkih krvoloka francuske revolucije smijemo tamo, gdje nam stradanje ljudi napunja dušu tugom. Unatoč tomu ostaje istina, da poseban nazor o svijetu i društvu imade doista i svoju posebnu primjenu tragike, komike, miline, uzvišenosti i drugih estetskih kategorija.

IV

Ljudi su slabi, a dosta i zli, zato je njihov život često pun kontradikcija, nedosljednosti i pakosti. I književnici mogu reći s Terencijem: Homo sum, humani nihil a me alienum puto. Pjesnik ljubakanja Ovidije ošinuo je i sebe, kad je svojoj Medeji stavio u usta riječi: Video meliora proboque, deteriora sequor — vidim, što je bolje, i odobravam to, a povodim se za gorim. Chateaubriand, zastupnik ponešto falzificiranoga, tako zvanoga estetskoga kršćanstva, nije se žacao biti prevrtljiv i mekoputan u isto doba, dok je slavio karaktere, mučenike i svece. Verlaineove vizije herojskih kreposti i najsvetije odluke bile su iskidane trenucima bakovske nesvjestice i satirske putenosti. Mnogi su se književnici ponijeli beskarakterno »ostavivši nelijepo svoj štit«, »kad je bila skršena hrabrost« (Horacije), ali je njihovo uvjerenje imalo ipak silan utjecaj i na njihovo pisanje i na cijelo njihovo biće. Nazor o svijetu nije kod njih bio samo mentalitet, već i senzibilitet, a redovito i prakticitet. Njihovo je stvaranje u glavnom bilo potvrda za istinitost onih riječi, što ih je dr. Siegmar Schultze napisao u knjizi »Der Zeitgeist der modernen Litteratur Europas«: »Nazor o svijetu utječe nehotice na djelovanje, osjećanje i mišljenje pojedinca«.

No kada imademo pred očima one književnike, koji se bave beletristikom, ne smijemo zaboraviti ni onu zgodnu opomenu, koju je napisao Macaulay u eseju o Miltonu: »Najveća pogreška, koju pjesnik može učiniti, kad na svijet iznosi svoje misli i osjećaje, jest preveliko mudrovanje«. Istina, u književnosti se mora naći mjesto i za Fenelonova »Telemaka« i za Carlyleova »Sartora resartusa« i za Mahnićev didaktični roman »Kroz trnje ovoga svijeta«; ali to nije čista beletristika. Posve je krivo imao propagator njemačkog evolucionizma i »prirodnoznanstvenih osnova poezije« Bölsche, kad je zahtijevao, da svaki pjesnički proizvod mora biti »eksperimenat, shvaćen u doslovnom, znanstvenom smislu«. Premda se i nauka i beletristika služe logičkim sudovima, ipak su njihovi specifični ciljevi i sadržaji različni. Nauka ostaje kod apstraktna umovanja, a beletristika nam u logičnim misaonim formama iznosi plastične radnje, događaje, doživljaje, pejzaže, isporedbe, metafore, simbole. Beletristika se ne zadovoljava time, da čitalac samo suhom refleksijom stvori sud: To je divno, to je veličanstveno, to je grozno, to je sveto, to je podlo itd., već ona hoće, da sve to plastično intuiramo i sugestivno osjetimo. U nauci smo često to dublji, što se više uzdignemo iznad pojedinačnoga, a u beletristici bi neumjereno analiziranje i sintetiziranje moglo ugušiti konkretnu sliku i intuiciju.

Ideje se u beletristici moraju utjelovljivati u plastičnim oblicima i u spontanom osjećajnom držanju književnika prema njima. Kod čitalaca je psihologijski red doživljavanja ovaj: logičnim formama suđenja i zaključivanja prenosimo se u plastično upoznavanje događaja, doživljaja i prirodnih pojava. S time su u isti mah povezani i pjesnikovi osjećaji i ugođaji, koji nam sugestivno osvajaju dušu. Na osnovu divljenja, zgražanja, smijanja, sažaljenja, radosti, zebnje i uopće bilo koje nijanse sklonosti ili nesklonosti stvara se u našoj svijesti i ideja o vrijednosti ne samo spoznane plastične pojave, nego i svih identičnih realnosti i potencija. Proces srodan sa stvaranjem nepotpune indukcije, u kojoj smo i iz neznatna broja pojedinosti bili ovlašteni na opći zaključak, samo ako smo proniknuli unutrašnju zakonitost života i prirode. Ab uno disce omnes.

Često se čine velike pogreške kod prenošenja nazora o svijetu u plastiku i u osjećajne sugestije. Kranjčević je pretvorio pesimizam doista u svoju krvavu ranu. Njegovim suzama i neutješivoj tuzi vjerujemo, iako mu s filozofijskog, religioznog i etičkog stanovišta mnogo toga zamjeravamo. I Vladimir je Vidrić za svoj pokudni paganizam našao plastičnu inkarnaciju i cerebrospinalnu vitalnost. Ali Tresićev je eklekticizam u većini slučajeva ostao apstraktan, nategnut, bez mašte i živaca, i zato psihologijski neuvjerljiv. Čitamo li na pr. »Gimnosofistu«, osjećamo u razvučenim isporedbama i metaforama stvaralačku nejezgrovitost i patetičnu retoriku. Geste su veće od životnog sadržaja, zato bi narod kazao za ovakvo stvaranje: Golem turban, pod njim nema efendije. Ni Isidor Poljak nije potpuno uspio u ciklusu »Iz ostavštine mojega prijatelja«. Napadna didaktika i propovjedničke manire u nekim pjesmama, osobito u uvodu i u zaglavku, unose u ciklus nepjesničku tehniku i instrumentaciju i stvaraju nerazmjer između umovanja i plastično-osjećajnog oblikovanja.

Mnogi su teoretici već od najdavnijih vremena bili skloni tomu da pjesničko stvaranje tumače kao elementaran proces, kojim gospodari slijepa nužda. Furor poëticus imao je da posve ukloni ili barem umanji pjesničku odgovornost. Takvomu se determinističkomu tumačenju priklanja u novije vrijeme i sam François Mauriac.*) U istinu svako snažnije pjesničko stvaranje imade u sebi za vrijeme trajanja nekakvo afektivno, ekstazno obilježje. Pa i onda, kad je beletrističko djelo već gotovo, pjesnik mora često s Nazorom da kaže: »Sve mi darovala vila, al meni se otkriti ne smije«. Ipak sve to ne opravdava teorije o poetičko-kreativnom determinizmu. Furor poëticus nije jači od najjačih naših nagona, pa ako kršćanstvo traži i za sam seksualni nagon, da njime vlada razum i odgovornost, onda pogotovu treba da tomu gospodaru podvrgnemo beletrističko stvaranje.

I Mauriacovu koncesiju neodoljivoj psihologijskoj nuždi valja prilično korigirati.

Pjesnik se ne služi samo maštom. I u samom času stvaranja radi kod njega i mašta i razum i volja i čitava duševnost. Uzmemo li pak na um slobodno odabiranje i književničkog zvanja i književnih sujeta, zatim onaj razmak od stvaranja djela do njegova objelodanjivanja, a pogotovu ono dugo vrijeme, kada pjesnik priprema svoju građu razrađujući nazor o svijetu i odgajajući snagu svoje osobe iskustvom života i naukama, onda moramo

*) Isporedi o tom u »Spomenici franjevačke klasične gimnazije u Visokom« raspravu dra. fra B. Badrova: »Bolna drama François Mauriaca«.

postaviti tvrdnju, da rijetko koje zvanje imade tako malo prava govoriti o nesvojevoljnosti svojih čina kao zvanje ozbiljnih stvaralaca beletristike.

Događa se više puta, da ni sami pisci ne znadu, bi li dali prednost filozofiji ili beletristici. Njemački je estetičar i pjesnik Vischer izjavio: »Kada sam raspoložen za pjevanje, pričinja mi se znanost, pričinja mi se filozofsko mišljenje jadnim. Bavim li se znanošću, ukazuje mi se naprotiv sva umjetnost kao igrarija«. U stvarnosti se to takmičenje između beletristike i filozofije rješava tako, da je nauka jača kao čuvarica istine i tamaniteljica zablude. Što ne podnosi njezine kritike, to mora prije ili kasnije propasti, pa makar se javljalo u plastici Homerova i Hesiodova Olimpa. No u samom odgoju naroda veći je i neposredniji utjecaj imao Homer nego njegovi protivnici Ksenofan i Platon. I kasnije su pjesnici osvajali veći broj ljudi nego narodni prosvjetitelji. Šenoa je u očima većine čitalaca veći od Strossmayera. Kranjčević je u svoje vrijeme popularizirao pesimizam kod naše inteligencije više nego sam Schopenhauer. U posljednjih deset godina predobio je Krleža kod nas marksizmu više pristaša nego sama djela Marksova. Uopće može se reći, da je filozofija i nauka prilaznija malenu broju intelektualaca, a manje obrazovani slojevi traže zornu pedagogiju, za koju su sposobniji pjesnici. Radi toga svaki ozbiljniji pokret dolazi sam od sebe na misao, da su mu pored organizatora i učenjaka potrebiti za uspjeh i snažni beletristi.

IVANKA VUJČIĆ:

IMA I TAKOVIH . . . !

Ima i takovih, koji na putu
Traže nešto toplo i blisko,
Što bi privili
Na svoje drhtavo srce
I lutaju stazama
Sami.
Njihove ruke su blijede i dobre.
One ne guraju nikoga,
Da prije stignu do cilja.
Oni pomažu, dok sami
Plaču u tami.

U cvijeću i suncu,
U jesenjoj tuzi
I nježnoj bjelini snijega,
Osjećaju oni pozdrave onoga,
Što bi htjeli
Da dođe,
I tiho, sa bolom u duši
Stanu u prikrajak koji,
Kad nema ništa i dan kad
Opet prođe!

Dok oni drugi u suludoj vrevi
U bijesnom tempu stižu
Ciljeve svoje,
Znajte! Ima i takovih,
Koji kao drhtave sjene
Čekajuć u prikrajku
Stoje . . . !

DR. HIJACINT BOŠKOVIĆ, O. P.:

TOMIZAM U NAŠIM DANIMA

Danas se može sigurno kazati da je tomizam najpopularnija i najraširenija filozofija. Od onoga vremena kada je slavni papa Leon XIII. upozorio cijeli katolički svijet na vrijednost ove, nažalost zaboravljene, nauke pa pozvao katoličke mislioce da posegnu za sakrivenim blagom srednjega vijeka, interes je za ovu filozofiju sve više rastao i jakim usponom zauzimao maha među suvremenim misliocima. Kad ne bi bilo drugo nego samo ta činjenica da je ova filozofija službena nauka katoličkih institucija u kojima se sustavno iznosi, tumači i brani tomizam, već bi to dostajalo da se može govoriti o njegovoj popularnosti. Međutim, utješna je činjenica da je danas ta crkovna filozofija izašla iz škola pa da sve više prodire i u lajičke krugove. To se osjeća najprije na javnim službenim universama. Nije osamljena činjenica da čak i one universe koje su nepovoljni stav zauzimale prama tomizmu, imaju danas po jednu katedru tomističke filozofije. A nije ni potrebno spominjati da je veliki broj svjetovnjaka posegnuo za ovom naukom i da je u njoj našao konačno svoje smirenje. Čak je istina da su baš svetovnjaci u nekim zemljama jači pobornici ove misli. Time je srednjevjekovna misao našla oduška i počinje da dolazi do svoga izražaja pa se manifestira nesamo u stručnim filozofskim raspravama, već prodire i u javno mišljenje te postaje jedan od najvažnijih čimbenika suvremene kulture.

Očit znak prodiranja tomizma u javni život jest neobično velik uspjeh prijevoda tomističkih djela koji se organiziraju u nekim evropskim zemljama. Španjolci su već odavna imali prevedeno najglavnije djelo sv. Tome, Teološku Sumu. Katolici Francuske, okupljeni oko revije »La nouvelle Revue des Jeunes«, već od nekoliko godina rade na popularnom izdanju prijevoda Sume. Velika naklada u kojoj izlazi to djelo, pokazuje kako ono prodire i u šire slojeve. Njemački dominikanci, zajedno s nekim profesorima u Münchenu, počeli su prošlih godina prevoditi osnovno djelo sv. Tome. Čak i maleni češki narod odvažio se na to i to, što je veoma zanimljivo, s velikim uspjehom.

Čini se da ta nauka postaje neka moda, jer ljudi osjećaju da im nešto nedostaje, ako nijesu bar donekle upućeni u tu nauku. Interesantna je stvar da se u mnogim zemljama organizuju tomistička društva koja imaju za cilj da se što bolje upute u srednjevjekovnu filozofiju. Ta društva ne postoje samo među visokim krugovima stručnjaka kao što su širom cijeloga svijeta tomističke akademije kojih ima preko dvadeset, ili kao što je u Francuskoj poznata »Société Thomiste« ili u Kanadi »Institut za proučavanje srednjevjekovne folizofije«, već ima društava čisto popularnih koja imaju za cilj da rašire tomističku nauku. Tako nije neobično da se nađe po Francuskoj i ženskih tomističkih društava u kojima se sustavno iznosi nauka Sume teološke. Na ta popularna predavanja dolaze čak i oni koji nijesu nikada imali nakane da postanu filozofi, ali osjećaju potrebu da se malo bolje upute u tu nauku koja je postala danas najaktuelnija.

Naročito se zapaža interes mladeži koja se zagrijava za tomističku misao. To se osjeća u svim zemljama. Tako na pr. talijanske sveučilišne organizacije svake sedmice imaju predavanja o tomizmu koja im drže različni stručnjaci, dok se u njihovu službenom časopisu gotovo u svakom broju nalazi po koji članak iz tomističke filozofije osim što neprestano prate sve struje toga pokreta. Važno je spomenuti i to da su prošlih praznika na svome godišnjem kongresu, koji običavaju držati svake godine, imali za temu: Aktualnost tomizma. Njihovi vođe dobro uviđaju da je svakom đaku koji ima da postane javnim radnikom, potrebno dobro poznavanje principa filozofije.

Aktivnost se tomizma očituje pogotovu u povremenim stručnim časopisima. Časopisa koji se bave tomizmom, ima danas u svim zemljama. Poznate su stare francuske revije koje izdaju dominikanci, »Revue thomiste« i »Revue des sciences philosophiques et théologiques« kao i dobro poznata »Revue néoscolastique de pilosophie« koju izdaje filozofski institut na katoličkoj univerzi u Louvainu te njoj bliska »Rivista di filosofia neoscolastica« u Milanu koju je pokrenuo poznati filozof Gemelli. U Italiji rade dobro revije dviju univerza Gregoriane i Angelicuma, kao i »Divus Thomas« koju izdaje kolegij u Piacenzi. Kod Nijemaca lijepo radi revija »Philosophisches Jahrbuch«, dok je u Americi ovih zadnjih godina osnovana skolastička revija »The New Scholasticism«. U Španiji propagira tomizam već od više godina dominikanska revija »Ciencia tomista«. Razumije se, da ne možemo navesti svih revija koje su pokrenute zadnjih decenija, jer bi nas to odvelo u dugo dosadno nabrajanje. Velika naklada tih časopisa očit je znak da je danas tomizam jedan od najaktuelnijih filozofskih struja. Tako na pr. u Češkoj tomistička revija »Filozofická Revue« izlazi u toliko primjeraka koliko imaju ondje sve druge revije zajedno.

To povoljno stanje za tomizam nastalo je uslijed sve većeg studija povijesti skolastike. Pred nekoliko godina nije se ni znalo za najvažnije pretstavnike skolastike pa, kako govori sorbonski profesor g. Gilson, đaci u školama nijesu ništa čuli o velikoj periodi skolastičke filozofije, kao da od Plotina pa do Descartesa čovječanstvo uopće nije mislilo. A istina je, veli nadalje isti povjesničar, da je zlatno doba skolastike imalo ne manje pretstavnike misli nego li doba Kanta, Hegela ili bilo koje drugo. Danas su te predrasude, zaslugom kršćanskih historika, prestale, i nije osamljena činjenica da se na univerzama predaje povijest skolastike ne manje nego povijest grčke ili rimske ili moderne filozofije te tako ona dobiva dostojno mjesto u povijesti ljudske misli. Kod Nijemaca danas lijepo rade na tom povijesnom polju Msgr Grabmann i Kard. Ehrle. Golemu zaslugu u Francuskoj za povijest tomizma ima svakako o. Mandonnet kao i njegovi učenici Chenu i Thery. Zajedno s njima radi spomenuti sorbonski profesor g. Gilson.

Znak jakosti i snage tomizma, očituje se i u protivničkim taborima koji u ove zadnje dane svojim približavanjem tradicionalnoj filozofiji pokazuju ispravnost tomističke filozofije. Kako je poznato, moderna je filozofija nastala odvajanjem od tradicionalnne filozofije. Ljudi su mislili da je ta filozofija zastarjela pa da treba poći novim putovima i izmisliti nove sisteme, te okrenuti red misli protivno nego što se radilo u Srednjem vijeku. Zato je i shvatljiva ona tradicionalna odbojnost koju pokazuju moderni filozofi prama skolastici, a višeputa se s prezirom govori o svemu onome što miriše skolastikom. Međutim, taj prezir počinje malo pomalo iščezavati i osjeća se snažni povratak k onome što se je prezrelo. Taj se preokret opaža u svim većim zemljama. To je, najprije, jasno u samoj Njemačkoj. Čovjek bi mislio da se ta zemlja, sa svojom idealističkom filozofijom, koja je sve izjednačila s mišlju pa je sustav sve realnosti svela na ljudski um, neće nikada vratiti kršćanskom realizmu. A ipak, u ove zadnje dane, i tu se opaža veliki preokret. Ako vjerujemo g. Gurviću, koji je u svojoj lijepoj knjizi: »Les tendences actuelles de la philosophie allemande« iznio sisteme suvremene njemačke fenomenologije, da je ta struja najvažnija, gotovo jedina u Njemačkoj, onda možemo ustvrditi da se njemačka filozofija približuje tradicionalnoj koncepciji. Jer se baš ta struja odvaja od temeljnih zasada idealizma od kojega je bolovala njemačka misao, te se vraća realizmu. Dubokim proučavanjem misli napokon se uvidjelo da u njoj ima nešto više nego misao, da misao pretstavlja nešto što je izvan nje. Time se postavlja teza objektivizma. Razumije se, za nas to nije velik dobitak, jer smo mi to znali i prije pa su nam naši skolastički principi to jasno pokazivali. Zato nećemo usvojiti te nauke kao nekoje suvremene rezultate koje bi izvojštila moderna filozofija, kad je svakome, tko pozna tomizam, jasno da su ti rezultati već prije bili pronađeni samo što su bili zaboravljeni. Ali, nema dvojbe, to je za nas dobitak, jer je to opet znak da je zaboravljena filozofija bila na pravom putu pa da je bilo nerazborito jednostavno se otcijepiti od nje i poći sasma drugim putem.

U Francuskoj, doduše, još je i danas jaka idealistička filozofija kojoj su pretstavnici, među ostalima, Brunschwicg, Parodi i Ruissen, ali se čini da su to zadnji trzaji filozofije koja počinje da stari i koja, kako se izrazuje Maritain, odaje znakove starosti i umne skleroze. Stari ono što nema života. A idealizam koji se zatvorio u goli um, ne može da išta asimilira, pa zato nije u stanju da se razvije, te je nuždom prirode osuđen da propadne. Taj udarac idealizmu, isto kao i materijalizmu i pozitivizmu, zadao je slavni filozof Bergson. Jasno je da mi ne možemo usvojiti svih teza ovoga filozofa, ali ipak stoji da je on zadao velik udarac Kantovoj koncepciji i da njegovu nastojanju moramo zahvaliti pobjedu velikog dijela skolastičkih teza.

U Italiji idealizam Gentilea, Crocea i drugih još je i danas aktuelan te se može smatrati jednom od važnijih, čak i službenih talijanskih filozofija. Ali usto je sigurno da je skolastička filozofija u toj zemlji ne manje jaka i svi su izgledi da će se talijanski mislioci prije ili poslije povratiti nauci svoga velikog zemljaka, Tome Akvinskoga.

Veoma je zanimljiva pojava realizma u anglosaksonskim zemljama. Engleska, doduše, nije pala pod velik utjecaj Kantov, ali je bila otprije sklona idealizmu (Berkeley!), pa nije čudo da je u zadnjim decenijima usvojila Hegelov idealizam koji je unio Green, Caird i drugi. Tako je ona primila Kanta po Hegelu. Ali ta pojava nije baš ostavila tragova, i praktički engleski duh počinje da se vraća zdravom razumu, a ovaj se ne može

dakako nikada sprijateljiti sa čudnim akrobacijama idealizma koji nikada neće moći da se spoji s praktičkim životom običnog čovjeka. Takozvani neorealizam Engleske, isto kao i Amerike, danas je jedan od važnijih pojava u ovim zemljama a za nas značajan stoga što se on neobično mnogo približuje tomističkom realizmu. Nastojanje tih realista (Moore, Alexander, Russell, Laird i drugih) jest da se ljudska misao oslobodi neosnovanih zaključaka idealista kojima se htjelo podrmati vjeru u stvar izvan nas. A poznato je da je to jedna od temeljnih teza tradicionalne filozofije.

U jednu riječ, danas je stanje tomizma neobično povoljno. Ne samo da se osjeća jako nastojanje u svima zemljama da se ta nauka što više popularizira, da se usto što bolje prodube, već se opaža da i ljudi protivničkih tabora ponovno kreću k njoj, tako da se može slobodno kazati da tomizam nije nikada bio u boljem položaju od svoga pada u XIV. vijeku pa sve do danas. To nam ulijeva nade da će ovaj sistem za kratko vrijeme postati jedan od glavnijih čimbenika po kojemu će se razvijati moderna kultura.

FRA VJEKOSLAV KLARIĆ:

MOLITVA

Božansko lice sja . . .
U prahu vjernici mole —
Za lijek
I rane što bole
I za veliko milosrđe kraljsko:
Naše su noge umorne
I znojne i prašne, Gospode,
Od dugih i kaljavih putova . . .
Sprži nas ognjeno podne —
Na ledu žile nam mrznu . . .
Gasnemo ko zadnji sunčáni trak —
Pruži nam, o dobri Gospode,
Hlada — — — i zraka — — —
I vode
Sa tvojih vrela bisernih —
Da mijemo ranjeno lice
I srce —
I veliku da ugasimo žeđ — — —
Oj hlada — i zraka — i vode —
Trebamo
I zlatni pehar ljubavi,
O mala Hostijo bijela —
I zlatni pehar ljubavi . . .

GABRIJEL CVITAN:

MOLITVA ZA KIŠU

Nemamo vode, presušila vrela,
Žubor potoka ne pozdravlja zoru,
Žalosno bleji blago u oboru.
Žita su svela,
Strah snivaju sela,
Starci su tužni, djeca nevesela.
Bože, u kog je dobrote odviše,
Daruj nam oblak obilate kiše.
Da zemlja što od suše mrije,
Žedna se napije.

Pogledaj ptice kako sporo lete,
Cvrkut im tužan i pun tihe sjete.
Livadi sunce zapalilo kose.
Novi nam dani nove patnje nose.
Željni smo, Bože, vidjet suzu rose
Na čaški cvijeta,
Na krošnji drveta,
Kako se srebrom prelijeva i blista
Na vlatu travke, na obrazu lista.

Otvori, Bože, ustave nebesa,
Blagoslov prospi zdrave tople kiše.
Nek Ti na slavu mirisima diše
Cvijet jaglaca, maslačka i vrijesa.
Nek siđe radost
Na mrtve pašnjake,
Njive, vinograde i voćnjake.
Povrati im, Gospode, mladost;
Nek zastruje novim životom,
Mirisom i ljepotom,
I obraduju nas težake.

Daj, da ožive zamrli potoci,
Planinska vrela, skriveni otoci,
Šuma, planina,
Brijeg i dolina . . .
Jer svi smo, Bože, djeca Tvojeg bitka.
Žeđamo čašu istoga napitka . . .
Mirisne kiše, nebeskoga vina.

P R E G L E D

ZA D. M. DOMJANIĆEM

Nikako ne mogu da se sjetim kako sam se prvi put susreo s pok. Domjanićem i kada sam se s njim upoznao. Ali svakako, taj susret nije bio privatne prirode, ni slučajan. Radilo se bez sumnje o njegovoj suradnji u »Hrvatskoj Prosvjeti«. Kada sam, u početku god. 1920., prešavši trajno u Zagreb, preuzeo uređivanje »Hrvatske Prosvjete«, desila se najteža kriza koja je uopće dosad zadesila naš izdavački i štamparski svijet. Kada je već prvi broj bio složen a gotovo sav i prelomljen, nastao je golemi štamparski štrajk koji je zaustavio čitav nakladnički rad za preko dva mjeseca. Posljedica ovoga toliko krupnoga pokreta — za kojega, kako je poznato, nisu izlazile ni dnevne novine nego u kolektivnom »minijaturnom« izdanju koje su izrađivali sami vlasnici štamparija — bila je nova tarifa koja je iz temelja izmijenila ekonomske pretpostavke za izdavanje listova, pogotovu s obzirom na to da su i papiru, većinom uvoženom, cijene iz dana u dan skakale. Uslijed toga ostala je »Hrvatska Prosvjeta« gotovo za čitavu tu godinu jedini književni list u Zagrebu, pa su stoga bile na dnevnom redu ponude suradnje i od strane ljudi koji listu nisu bili baš blizu. Mnogi su tako tumačili činjenicu, da su se te godine prvi put pojavila u »Hrvatskoj Prosvjeti i oba hrvatska pjesnička prvaka, pok. Domjanić i g. Nazor, no već sama činjenica da su obojica stalno i trajno ostali suradnicima lista i onda kada je, poslije toga, u Zagrebu niknulo i odviše književnih listova, pokazuje da je njihova suradnja nastala iz želje da pridonesu izgradnji lista koji se doticao jednoga dijela njihova stvaranja, i da zasvjedoče svoje povjerenje u književnu razinu lista i u vrijednost njegova nastojanja. Pok. Domjanić pojavio se u br. 5. pjesmom »Molitva u noći« te i sam naslov i karakter pjesme pokazuje kako je pažljivo birao što će dati listu koji je imao određen svoj karakter i smjer. I u svojoj daljoj suradnji ostao je jednako tankoćutan i osjetljiv, kad god se ticalo sadržaja pjesama, dosuđenih »Hrvatskoj Prosvjeti«. Dakako da se nije radilo samo o pjesmama religioznog karaktera; već u istom broju s »Molitvom« štampana je i »Noći bez zvijezda« koja me je obradovala naročito stoga što je sva u tonu i stilu koji je karakterističan za »Kanconijer», pa sam tako, pored neobičnijeg i novog Domjanića u vers-libreu i s akcentima religioznog traženja, imao i staroga Domjanića, pjesnika diskretne erotike sa sumornom rezignacijom u kojoj je bilo toliko osjećajnog intenziteta njegove otmjene i ponosne duše. Takva su ga čitaoci već poznavali pa, nadovezujući na staro i poznato, nije bilo teško uvesti ni ono što je bilo novo i neobično. Kada smo se pobliže upoznali, kada sam pod njegovim pretsjedanjem počeo surađivati u »Matici Hrvatskoj« kao odbornik, našao sam u njemu čovjeka koji mi je prilazio uvijek s potpunim povjerenjem, s prijateljskom iskrenošću i delikatnošću koja je bila upravo dirljiva. Slobodno vrijeme bilo nam je na žalost obojici škrto odmjereno, i obično bi se naši razgovori vodili na izlasku sa sjednice, kada bismo jedan drugoga — već prema prilikama — ispratili komadić puta, ili kada bih, idući kroz grad iz tiskare ili škole, najčešće subotom oko podne, nabasao na njega kako sam hoda Ilicom da malo odahne od monotonije svoga uredskog posla. Tada bi mi obično govorio o svojim novim pjesmama ili o osnovama za njih; pritom je karakteristično, da je znao mjesecima unaprijed sadržaj ili osnovni motiv pjesme, i da je već čitave otsjeke imao izrađene u glavi davno prije nego što bi ih konačno gotove napisao. A za neke od pjesama znam da, i kad su bile napisane, nije bio još sasvim zadovoljan s pojedinim stihovima, pa je i duže vremena znao čekati dok im ne bi dao definitivni oblik. Kako je često bio potišten i ogorčen općim prilikama, preopterećenjem uredskim radom i svojim prilično osamljenim položajem u životu (ne brojeći ovamo, dakako, njegov srdačni i lijepi život s njegovim najbližima, s majkom i sestrom koje je nježno volio), nije ni čudo što se taj osjećaj silom prigušivanog nezadovoljstva javlja u više njegovih pjesama iz posljednjeg vremena. Unatoč samom njegovu karakteru; jer je pokojnik lično, inače, bio neobično živ i ekspanzivan čovjek koji je volio život i veselo društvo, iako ne bučno i besmisleno veselje. A znao je pogotovu da se mračna potištenost onakvih pjesama ne podudara s duhom kršćanskog pouzdanja i vedre predanosti kakva bi imala da odiše sa stranica »Hrvatske Prosvjete«, pa bi mi stoga obično rekao: »Imam opet jednu pjesmu, ali tu ću dati u Srpski Književni Glasnik, previše je pesimistična za vas.« Za svaku svoju novu pjesmu davao bi mi, tako rekavši račun iako ja to, razumije se, nikad ne bih tražio. I kad se odazvao »Književnoj Krajini«, ili kojem dnevniku, ili »Danici« (koja mu se, iz zahvalnosti, baš uoči same smrti onako »kritički« narugala!), tražeći na taj način nekoga savjeta za svoje postupke. Kajkavske je pjesme obično namjenjivao »Hrvatskoj Prosvj.« i katkada, u slučaju erotike, i sam upozorio kako bi tkogod mogao dotične stihove neprijatno tumačiti, ali bi se uvijek ograđivao tumačeći svoju pravu misao. Uvijek mi je, neobičnom delikatnošću, tako rekavši, nastojao sugerirati da takve pjesme i ne štampam; ali mu je uvijek bilo neobično drago kada bih, vjerujući u njegovu poštenu lojalnost, zadržao i te pjesme te ih bez odgađanja štampao. Uređenje njegove »Matičine« zbirke pjesama bilo je povjereno pok. Lunačeku i tu je, dakako, potpuno predao stvar njemu. Nakon štampanja zbirke napisao sam prikaz u »Hrvatskoj Prosvjeti« (1925.) koji sam mu dao na čitanje u korekturi nastojeći da uklonim eventualno što se ne bi slagalo s njegovim vlastitim interpretiranjem njegove poezije ili historijskih činjenica. Sve je bilo u redu samo me je upozorio da Verlainea nije bio čitao prije Kanconijera, iako mu je toliko srodan (to je u štampanom prikazu i istaknuto), naprotiv je izričito potvrdio moju pretpostavku o jakomu utjecaju Nadsonove poezije na osnovni ugođaj mnogim njegovim pjesmama. Posljednju zbirku, onu koja je izišla u »Savremeniku« S. K. Z., dao mi je na čitanje u rukopisu prije štampe; predložio sam mu na 2—3 mjesta manje retuše u stihovima, i sve je potpuno usvojio, a tako i naslov »Ratni odjeci« za drugu grupu pjesama. U svoje vrijeme (biće pred gotovo deset godina) neka je njemačka naklada htjela da štampa slikovnice koje su originalno bile njemačke, a u hrvatskom izdanju trebale bi imati Domjanićeve originalne kajkavske stihove. Bio je toga već dosta izradio, često s izvrsno pogođenim dječjim tonom i humorom, u koliko mi je mogao govoriti stihove na pamet, na šetnji. Zapala me je dosta delikatna zadaća da ga svjetujem šta bi tražio u pitanju honorara. Izračunao sam stvar u švicarskim francima, i premda zahtjev nije nipošto bio pretjeran, do slikovnice ipak nije došlo ali, mislim, ne radi honorara, nego radi pitanja carine i prodajne cijene. Bilo bi vrlo dobro kad bi se gdjegod mogli naći ti njegovi stihovi; jer oni, inspirirani slikama ali nezavisno od njemačkog teksta, nisu doduše nikakav naročiti pjesnički rad ali bi bili zanimljivo svjedočanstvo njegova duha i temperamenta. U pitanjima izdavanja, štampanja, honoriranja, a često i kod ličnih sukoba i neugodnosti, s povjerenjem je tražio da čuje moje mišljenje i, naročito u ovim posljednjim slučajevima, trudio sam se da ublažim osjetljiva pitanja koliko sam samo mogao, nastojeći da iskreno poštovanje koje sam uvijek prema njemu osjećao, postane po mogućnosti pravilom i za druge, a da i njega samoga zadrži od eventualnih prenaglih nepromišljenosti. Izmučen životnim pregaranjima i neispunjenim željama, utučen birokratskim pritiskom svoga zvanja, željan mira i odmora u historijski nemirnoj atmosferi punoj kriza i katastrofa, po prirodi impulzivan i živa temperamenta, bio je često smatran preosjetljivim, razdražljivim i autoritativnim čovjekom s kojim je drugome teško izići na kraj. Pa ipak se nije nikada ni naljutio ni ozlovoljio na mene kada bih ga upozorio i na protivne momente u ličnim stvarima; nikada među nama nije došlo ni do kakve neugodne nesuglasice; štaviše, on je pokazivao lično mnogo više razumijevanja za moj stav i onda kada bi se mi donekle razilazili, nego ljudi od kojih bih to mnogo prije očekivao. Na žalost, mnogi ljudi danas nemaju ili neće da imaju vremena da uđu u nečiju ličnost, da osjete njezine karakteristične pretpostavke, da se s njom da tako reknem psihologijski izmire — i otuda često nemogućnost da se posredovanjem nesuglasice ublaže. A bilo je, dakako, i onih tragičnih konflikata kojima, upravo, lično nitko nije kriv nego ih donosi život, javni rad i »ethos anthropo daimon«. Sve nas nesretni mašinski tempo naših dana i surovi materijalizam oko nas čini nervoznima, iscrpenima, izmučenima, pa ne bi trebalo biti nikakvo čudo ako je čovjek katkada preosjetljiv i nagao, samo se dosta puta zaboravljalo da se radi o čovjeku starijem i čovjeku na kojega je podmuklim svojim šuljanjem već vrebala Smrt.

Tri dana prije Domjanićeve smrti, baš na samu duhovsku nedjelju, bili smo duže zajedno-

nego ikoji put inače u životu, i taj će mi dan ostati vječito nezaboravan u svijesti. Bio je tada zagrebački zaključak dubrovačkog kongresa Pen-klubova. U 10 i ½ sati ukrcali su se gosti kod hotela Esplanade u automobile za Remete. Dosta je stranaca već bilo otišlo, ali je ipak bio još priličan broj na okupu. U Remete smo stigli pred zaključak pučke mise, kada narod, u velikom broju i u slikovitim svojim nošnjama, izlazi na portal starinske crkve. Očarani prizorom, stranci su se oduševljavali, fotografirali grupe i pojedince, dali se fotografirati sa seljačkim momcima ili djevojkama itd. Među onima koji su išli i u samu crkvu, bio je dakako i pok. Domjanić. Ta Remete su bile njegovo omiljelo izletište, i nikada pritom nije propustio da se svrati u crkvu. Bistrica i druga Bogorodičina svetišta uvijek su ga privlačila. Na velike blagdane ne bi nikad bio a da bar ne zađe u koju crkvu. Kako je bio temperamentan, izdržao bi često tek po nekoliko minuta, ali bi zato išao i u po dvije, tri crkve, a ako bi bio među narodom, ostao bi i duže. — Poslije toga, vani, u vrtnoj gostionici, priredile su odlične zagrebačke gospođe zakusku koja je bila toliko »u narodnom stilu«, da se izvrgnula u pravi pravcati ručak. Dan je bio prekrasan i u dugom nizu onih sedmica prvi lijepi, blagi i sunčani dan. Svi su gosti bili razdragani. Došam sam bio s drugim društvom, ali poslije, kad je većina gostiju igrajući kolo i zabavljajući se izmijenila mjesta, prišao sam k Domjanićevu stolu gdje su bile gospođe od priređivačkog odbora i dvije-tri strane dame. Pokojnik je pomalo pijuckao vrlo razrijeđeno vino i tiho uživao u ljepoti dana zadovoljno se smješkajući. Od vremena do vremena brinuo se da li ima dosta vina i da li su svi gosti podvoreni. Tako nas je zatekao i polazak. Nastao je juriš na automobile, i kad su se svi sretno strpali, ostali smo po strani nas dvojica, a kao preostali stranci javili su se g. H. Elster iz Berlina i njegova gospođa. Bio je određen pohod Zagrebačkog Zbora, i Domjanić, točan i uredan kao uvijek, upravio je naša kola odmah onamo. Došli smo doduše nešto prerano, ali drugi uopće nisu došli, premda je bilo tako ugovoreno. Pok. Domjaniću bilo je to vrlo žao, naročito jer je direktor Zbora g. L. Šafranek-Kavić bio pripravio naročit doček te se veselio da će stranci vidjeti živ dokaz našega industrijskoga napretka. Poznato je da je g. Elster bio na kongresu zastupnik oficijelne Hitlerove Njemačke i da je stoga njegova pojava bila skopčana sa dosta neugodnosti po druge a i po njega samoga. Nisam bio na kongresu i ne znam kako se, lično, razvijala čitava ta stvar; ali ideologija koju je zastupao g. Elster, nije svakako bila simpatična ni Domjaniću ni meni. No smatrajući goste gostima u pravom i slavenskom smislu riječi, pokojnik je baš prema njima bio pažljiv i ljubezan i nastojao da im u svemu ugodi. G. Elster nam je opširnije tumačio prilike u Njemačkoj nastojeći da osvijetli one momente koji se redovno nepovoljno prosuđuju; ali više nego to prilično uzaludno nastojanje, mogla nas je zbližiti dirljiva ljubav gđe Elster prema svojoj djeci, sjećajući se kod svake sitnice sad svoje djevojčice, sad svoga dječaka. I tako smo uz crnu kavu posjedili još do pet sati, a na to smo ispratili goste do hotela. Premda je bio već prilično izmoren kongresom a i dojmovima toga dana, Domjanić je držao zakon gostoljubivosti do posljednje granice i nije napuštao gostiju, dok se oni sami nisu povukli. I tako smo ostali sami nas dvojica, i ja sam ga dopratio do kuće gdje je stanovao, na uglu Gundulićeve i Kraljice Marije ulice kamo sam toliko puta zalazio, naročito na tradicionalno čestitanje uz Božić i Uskrs, i uvijek nailazio na tih ali mio krug ljudi koji su me susretali jednostavnom i iskrenom srdačnošću i pažnjom. Kako su se po ulicama viđali krizmanici sa svojim kumovima, zapodjeli smo slučajno razgovor o tom kako često ljudi zloupotrebljavaju takve prilike da izmame od svojih kumova što veće darove. »Zato se ja«, reče Domjanić, »nisam ni krizmao, a sad je već i kasno, osim ako biste mi Vi htjeli biti kum. Vi bar znate da od Vas ništa ne tražim.« Bilo je rečeno u pola šale ali nije bila samo šala, i ja sam u sebi bio čvrsto odlučio da ću narednih Duhova tu misao i izvesti. Bio je već u godinama i trebalo je misliti i na zadnje časove. Često sam mislio na njegovu dirljivu ljubav Kamenitim vratima, Remetama, Bistrici i kako mi je govorio da je čak pronašao (kod sv. Šimuna, gdje li?) »Majku Božju Vinsku«, zaštitnicu vinograda i kako hoće da je opjeva u jednoj naročitoj pjesmi. A kad je, nedavno, u zavodu sestara milosrdnica, neka djevojčica držala referat o Domjanićevim pjesmama i pritom ustvrdila da je on bezvjerac, Domjanić je nekako bio čuo za to i pred više ljudi, na nekoj sjednici Pen-kluba, pričao tu zgodu protestujući protiv toga kako se o njemu može nešto takvo tvrditi. U vjerskim stvarima on je imao sasvim jasnu svijest o tom, što smije a što ne smije da bude i kako ima da se misli iako sam nije — barem javno — iz toga povlačio konsekvencije. Neka ne bude nečedno ako reknem da sam uvijek imao taj dojam, da su njegova privrženost i zaista prijateljski stav prema meni potjecali naročito otuda, što se nije nikad prevario u tom da ću postupati onako kako mi vjera kazuje. A ja sam, sa svoje strane, znao da on od mene drugo i ne očekuje. U čitavoj njegovoj poeziji nema nijedne pjesme iz koje bi se moglo zaključiti da je bio bezvjerac. Senzualni su akcenti još i u prvoj zbirci sasvim rijetki, a i tu samo kao prolazno raspoloženje. Naprotiv, i u privatnom i u javnom životu, uvijek je znao šta je muževnost, idealizam, poštenje.

Na samom kućnom pragu zadržali smo se još malo u razgovoru i, kao često u posljednje vrijeme, tužio mi se na premorenost, naročito uslijed monotonije zvaničnog rada, tako da nije dospijevao ni da prati književnost. Još 3—4 mjeseca i imao je poći u mirovinu, u mir i na odmor, i u novi život za kojim je čeznuo. Često mi je pripovijedao kako mnogo puta sanja željeznicu, daleke vožnje, divlju trku na brzim konjima, čežnju za promjenama i daljinama... Pretsjedanje u Pen-klubu omogućilo mu je, tek posljednjih godina, da putujući u Beč i u Varšavu, pa sada u Dubrovnik, ostvari bar nešto od tih želja. A na to je došao, nenadano i odjednom, mir vječni i neopozivi mir i novi, zaista novi život. Tri da kasnije, 7. lipnja 1933., bio je mrtav.

Kada bi kod nas bila razvijena svijest da su ljudi od talenta i genija one, kako kaže Bourget, »ames de proie«, duše grabilice, za kojima srću tisuće i koje vladaju dušama i srcima, bilo bi i kod nas ljudi koji bi imali smisla za naročitu duhovnu pastvu među inteligencijom, i to onom superiornom. Dakako da se u to moraju katkada utrošiti godine i godine nastojanja, na oko uzaludnog i nezahvalnog, ali što je sve to prema veličini časa kada jedna duša kojoj je Gospod dao dah i veličinu svoje stvaralačke moći, stupa pred svoga Stvoritelja da položi račun o onom na što je bila zvana? Znam da će se to nazvati proselitizmom i fanatizmom, ali tko mari za ljudsko razmetanje stojeći na pragu Vječnosti? I tako, u dubokoj vjeri u milosrđe svemogućeg Suca, možemo na grobu pjesnika Remeta i Bistrice, Kamenitih vrata i Czenstochowe, da šapnemo u tihom povjerenju: Memorare o piissima Virgo Maria...

I tako se »Hrvatska Prosvjeta« u dubokoj tuzi rastaje sa svojim dobrim, vjernim i velikim suradnikom koji je nikada nije zaboravljao. Urednik i slagari koji su imali privilegij prvenstva da se raduju svakoj njegovoj novoj pjesmi, a zatim svi čitaoci, sve do onih mlađahnih učiteljica po zabitnim selima njegova Zagorja koje su stupale u život i među svoj narod s Domjanićevim stihovima u duši, svi su ga voljeli, svi su se njim ponosili; nitko ga od njih neće zaboraviti, ni u svom srcu ni u njegovim pjesmama — a ni u svojim molitvama..

Ljubomir Maraković

ANTHOLOGIE DES CONTEURS CROATES MODERNES

G. Jean Dayre, profesor Francuskog Instituta u Firenci, pažljivo je izradio Antologiju hrvatskih pripovjedača[1]) napisavši opći historijski uvod o novijoj hrvatskoj književnosti, odabravši tekstove i prevedavši ih na francuski jezik , napokon, dodavši i bilješke u kojima su ne samo protumačena imena i nepoznatiji pojmovi, nego je uz to iznesena kratka i koncizna, ali vrlo točna i kritički ispravna slika svakog pripovjedača napose. To nije kao poznata Cronijina talijanska antologija koja je, upravo hrestomatija, čitanka naših tekstova za one Talijane koji uče hrvatski jezik; ovo je knjiga naskroz francuska, namijenjena francuskom čitaocu koji želi da upozna našu književnost a da i ne zna jezika kojim je ona pisana. Iz knjige od 340 stranica dakako da nitko neće dobiti potpunu sliku ni pojedinih pisaca, ni same književnosti, ali će mu ona dati nesumnjivo dobru orijentaciju i direktive kojima bi mogao ići dalje, ako hoće. Al teško je pretpostaviti da bi francuski čitalac kojemu je ta knjiga namijenjena, i htio zalaziti dalje; za većinu njih, već ovo što je ovdje dano, znači potpuno otkriće, nepoznat kraj u kojemu se teško snalaziti i koji u onome što je ovdje dano ima toliko novih i

1) Anthologie des conteurs croates modernes (Jean *Dayre)*, Zagreb 1933., Izd. »Matice Hrvatske«.

nepoznatih momenata, da bi se čovjek mogao dugo i dugo baviti s ovih 340 stranica, dok potpuno ne iscrpe ono što je sadržano u njima. Jer, da kažemo pravo, ima li i smisla za inteligentnog čitaoca iz naroda kao što je francuski, da zalazi dalje u po kojega našeg pisca kojega ova antologija daje u najboljoj formi, a kod kojega bi, inače, naišao na stvari ispod razine onoga što je ovdje dano, a kamo li ne ispod razine jedne moderne evropske literature. Mora se kazati da mnogi naši i ponajbolji pisci, neki uslijed hiperprodukcije (kao n. pr. Gjalski), neki uslijed preotimanja maha praktičnih pogleda (kao n. pr. Kozarac), a drugi opet uslijed nemogućnosti da do kraja intenzivno produbu svoju ličnu kulturu (kao n. pr. Leskovar), imaju neoprostivo slabih stranica, i nerijetko, nakon djela koja se mogu nazvati triumfom njihova talenta, zapadaju u upravo početničke slabosti, ili se gube u maniriranosti i iscrpenosti. Za onoga koji pozna naše prilike, ta pojava nije slučajna; ona je karakteristična u mnogom pogledu ali ta mjerila ne ulaze u obzir kada se radi o tom da se naša književnost kao književnost uvede pred čitaoce jedne izgrađene i odlične literature. U ostalom, g. Dayre je imao i te kako mnogo smisla i za druge momente koji nisu čisto literarni, ali koji, u vezi s književnim vrednotama, mogu da popune i sud o ovima posljednjima i sliku one stvarnosti koja je nesamo predmetom te književnosti, nego je tu književnost upravo i stvorila: zato je pisac nastojao, da budu reprezentirani po mogućnosti svi hrvatski karakteristični krajevi; da odabrane priče donose sliku različitih društvenih krugova, različitih materijalnih prilika i različitih životnih zanimanja; da u njima budu dani različiti ugođaji i temperamenti, a i dosta osjetljivo vidna skala historijski karakterističnih momenata od »iliraca« Perillustrisa Cinteka pa do Krležinih ratnika i Cesarčevih i Kolarovih poslijeratnih tipova. Uza sve to, izbor se osniva, dakako, u prvom redu na kriterijima ukusa i književnih vrednota, a u tom pogledu ova knjiga ima naročitu dokumentarnu vrijednost: ona bi, naime, za nas imala biti posebno dragocjena kao mjerilo, šta stranac koji doduše dobro poznaje i jezik i našu književnost, ali ipak pritom ostaje pripadnikom svoje rase i svoje književnosti, šta takav stranac drži antologijski vrijednim, reprezentativnim, estetski prihvatljivim i zrelim da odoli i istančanijem ukusu i povišenijim zahtjevima njegovih zemljaka. Da možemo u tom pogledu stvoriti sasvim objektivan sud, ne o savjesnosti i kompetentnosti g. Dayrea koja je apsolutno izvan svake sumnje, nego o tom kako je njegov rad, objektivno pogodio svoj cilj, trebalo bi da čujemo sudove samih onih kojima je ova antologija namijenjena: da li je reakcija stranog, sasvim neupućenog ili tek malo upućenog čitaoca na sve to bila onakva kakvu je sastavljač antologije očekivao, da li i za druge, koji za svoj sud nemaju oslonca ni u poznavanju ostale naše književnosti, ni u ličnim simpatijama za Hrvate i njihova kulturna nastojanja, kako ih ima u velikoj mjeri g. Dayre, da li i za takve čitaoce sve ovo znači zanimljivu, umjetnički izrazitu i pripovjedački sugestivnu lektiru koja odaje talente i jače stvaralačke ličnosti. Uzdajmo se da će knjiga, neobično ukusno opremljena i štamparski reprezentativna, uspjeti da svrati na se pažnju francuskih literarnih krugova te da ćemo i čitati koji opširniji prikaz njezine sadržine u kojem francuskom književnom listu. Pritom, dakako, treba uzeti u račun da, s obzirom na stil i boju govora prijevod nikad ne može da bude potpuno i sasvim pouzdano mjerilo onoga dojma koji ono stvara na čitaoca u originalu. Ali, u drugu ruku, valja priznati da nekoji pisci nikako ne gube prevođenjem, kao n. pr. Kozarac, Vjenceslav Novak, pa g. Cesarec, kojih je stil prilično bezbojan, bez naročite individualne oznake, staviše kod g. Cesarca dosta puta nespretan i neizrazit. Dakako da prilozi kao što je »Striborova šuma« gube svoj ritmički izražaj, svoj tipizam narodnog stila, a pisci stilski dinamičari kao što je g. Krleža, ili majstori stila kao što je g. Andrić moraju se zadovoljiti onim što se s punim pravom u ovom slučaju može nazvati dobar prijevod. Svakako je neobično zanimljivo čitati n. pr.: »Tri dana kod sina« na francuskom jeziku onom stranom i za onda kod nas dalekom jeziku koji uči mala Vikica kao dokaz svoga rafinovanog obrazovanja. Ili Nametkovo »Sunce« koje je svojom lokalnom bojom tako divno hercegovačko, svojom naročitom psihologijom tako iskonski muslimansko, a svojim artistički suptilnim motivom tako francuski moderno.

Što se tiče izbora, g. Dayre je očito izbjegavao da njegova antologija bude tipska čitanka s »Badnjakom« g. Gjalskoga, »U glib« ili »Caritas« V. Novaka i sl. »Tri dana kod sina« faktično su ipak najizrazitije i najneposrednije što se moglo naći kod Kozarca, u smislu zadatka ove antologije. Nitko ne može osporavati ni izbor g. Šimunovića (Kukavica), a ni g. Nazora (Voda) ni Ogrizovića (Bog, svakako najjača i najfinija njegova novela!), ni Nehajeva (Veliki grad). Leskovarova »Misao na vječnost« za neke je početnička, najslabija njegova pripovijest ,a da ipak nitko nigdje nije dokazao zašto. Ja bih, naprotiv rekao da je u toj pripovijetki najjači i najdublji Leskovarov zalet kojim je on spontano pokazao smjer svoga talenta prema psihopatološkim, suptilno zaoštrenim problemima ali mu je kasnije nedostajalo erudicije da u tom smjeru nastavi. A svakako valjda neće nitko tvrditi da je Leskovarova snaga u »Jesenjim cvijecima« ili sl. Kod mlađih pisaca često je dužina njihovih pripovjedačkih radova zapreka da čovjek imade potpuno slobodne ruke kod izbora; ipak, izbor iz radova gg. Budaka, Andrića, Krleže itd. nije mogao biti bolji.

Što se tiče pisaca koji nisu ušli u ovu antologiju, konstatovao bih prvo, da nijedan od ovih koji su izabrani nije mogao otpasti što, vjerojatno, nitko neće moći osporavati i dakle, prostor od 340 stranica potpuno je opravdano ispunjen. Preko toga se nikako nije moglo ići. Inače, možda bi mogao ući još koji od zastupnika Moderne. Ali što se tiče najmlađih pisaca, trebalo bi da se ljudi kod nas priuče na činjenicu da za mlađe pisce koji čak nisu izdali nijedne zbirke pripovijetki i, prema tome, nisu još ni sami zaokružili svoje literarne fizionomije, u stranim i kud i kamo bogatijim literaturama nitko neće tražiti mjesta u antologiji koja ima da prikaže literarno-historijski i estetsko-kritički povezanu cjelinu. A najmanje bi tu imali da se bune pisci za koje čovjek mora doći u nepriliku da li da ih uvrsti u *hrvatsku* antologiju. Nestašica smisla za opredjeljenje, ne političko nego kulturno-konstruktivno u smislu nacionalne tradicije kao organskog kompleksa, na žalost nije rijetka u tim grupama i grupicama mladih pisaca koji i u ovakvim slučajevima govore u ime sasvim drugih principa nego što je onaj da treba da se čuje glas i sud čovjeka koji je bez predrasuda i s ljubavlju ušao u sklop našega nacionalnog života i učinio sve što je mogao, da nas približi svojim zemljacima na način koji će im biti prijatan i simpatičan. Svoje poznavanje materijala, opsežno i točno, dokazao je u ostalom g. Dayre i zbijenim ali informativno supstancijalnim literarno-historijskim uvodom, i bilješkama o svakom piscu. Te bilješke, stavljene na kraj uz stvarna tumačenja riječi i imena, po komu neće ni zapeti za oko; a ipak su u njima upravo magistralno točne i zaokružene karakteristike svakog pojedinog uvrštenog pisca. Ali, tko ne razumije francuski, dakako da će pitati zašto u ovoj Antologiji nije i Šenoa, a tko ne zna šta je književnost, taj će čak pitati i zašto u antologiji pripovjedača nema Badalića i Harambašića. A napokon, svatko će lako pogoditi, tko je taj koji će pitati zašto u antologiji modernih hrvatskih pripovjedača koji izdaje »Matica Hrvatska«, nema — g. Stevana Galogaže...

G. Dayre zaslužuje ne samo našu hvalu i priznanje na mučnom i dugotrajnom poslu koji je bio u vezi s ovom antologijom, i na temeljitom poznavanju materijala; on zaslužuje čak, da ga primimo u svoje, da ga uvrstimo u sklop naših nacionalnih težnja i nastojanja njega, Provansalca koji se toliko približio Hrvatima u času kada je pok. Domjanić, prvak našega lirskog pjesništva tako nepobitno »osvojio« Provansu za našu poeziju.

Ljubomir Maraković

KROATISCHE DICHTUNG

Kako je g. Z. Gorjan i sam pjesnik, držao je neprilično da napiše sam uvod u svoju zbirku njemačkih prijevoda hrvatske novije lirike1) te je zamolio mene da to učinim. Uz to je trebalo da se iz prilično velikog broja prevedenih pjesama od daleko više pjesnika no što je ovdje zastupano, odabere ono što može, kao neka historijski i estetski sugestivna retrospektiva, da se uvrsti na *četiri* štampana arka, prostor koji je Matica Hrvatska mogla da odredi za ovakvu knjižicu u današnjim teškim prilikama. I taj posao, nezahvalan i vrlo mučan jer se uvijek doima kao sječenje živog mesa, bio je povjeren meni, no sve što sam pritom učinio, učinio sam samo kao prijedlog autoru i izdavačima kojima je u svakom pogledu ostala posljednja riječ. Nije to nikakvo ni ispričava-

1) Zlatko *Gorjan,* Kroatische Dichtung, eine Auswahl moderner Lyrik in deutscher Übertragung, Eingeleitet von Dr Ljubomir *Maraković,* Zagreb 1933., »Matica Hrvatska«.

nje ni ograđivanje s moje strane; budući da je sve što sam predložio bilo usvojeno (uz 2—3 izmjene u pjesmama, ne u autorima) to se ja svakako smatram suodgovornim i solidarnim; samo bih htio da objasnim onima koji mi iskazuju suviše časti kad me tretiraju kao autora te knjige, koliki je bio moj udio kod toga. Povrh toga, založio sam se u odboru Matice da se, kada je već rukopis bio složen i prelomljen, svakako odobri prekoračenje od još jednoga arka u čemu sam teškom mukom i uspio; pa još je i nakon toga, u samoj tiskari i u teškoj neprilici, g. Gorjan na svoju ruku morao da izbaci osam pjesama, jer su prelazile određeni prostor. Poslije toga, ostalo je ovo što je tu; ali uza sve to slobodan sam ustvrditi, da to nije ni skrpano ni osakaćeno nego odabrano u sigurnoj svijesti, da izbor zadovoljava svojoj svrsi kao djelo dvojezična pjesnika koji je i u prijevodima tuđih pjesama dao — pjesme. I kad bi kod nas oni koji misle da im je u prvom redu zadaća da prigovaraju, uzeli tu finu i neobično elegantnu knjižicu u časovima kada su željni duševnog zatišja i sabranja, pa kad bi sve to čitali i ne gledajući možda naslove, ili, obratno, puštajući da im pritom u uhu romoni žubor tih stihova onakvih kako su toliko puta zapljuskivali njihovu dušu u njihovu rođenom jeziku, onda bi osjetili, da je ovdje odabrano u prvom redu ono što, izraženo u oba jezika, hvata našu dušu snagom poezije i što se ne samo naziva pjesmom nego i jest pjesma. Kako u hrvatskoj književnosti još uvijek nemamo ni antologije moderne lirike, a ni povijesti suvremene književnosti, to se kod nas često pojava lirike mimoilazi i zaobilazi, i još se nije nitko našao tko bi iz brojnih pjesama naših poznatih pjesnika izljuštio ono što je zaista lirika, stvar srca i neposredni, osjećajni izražaj njihove ličnosti. Kad bi se to učinilo, onda dakako da ne bi trebalo pitati za Preradovićeve ode, ali bi se u malim i »neznatnim« njegovim pjesmicama našao po koji biser lirike. U tom slučaju vidjelo bi se, nadalje, kako Šenoa u kojega inače bukti osjećaj, gotovo i nema lirike, a pogotovu ne reprezentativne, a vidjelo bi se i to kako Harambašićeva lirika zaista nije u njegovim budnicama i njegovim himnama, nego ondje gdje je on intiman, jednostavan i neposredan, pa makar to bio baš i u stihovima: »Cvati cvati ružice«. Uzmimo, međutim, da i nije tako; ali kako bi, u njemačkim stihovima, zvučilo geslo »Bog i Hrvati« ili vapaj za »ona lava dva«? Je li itko ikada prevodio Arndtovu »Der Gott der Eisen wachsen liess« ili šta bi značila i u najboljem prijevodu »Die Wacht am Rhein«? Marsejeza je nešto drugo, jer su njeni akcenti revolucionarni u općem smislu, kao što i deviza francuske revolucije nije bila upravo francusko patriotska nego socijalno-slobodarska. Kod ovakve knjige pjesama koja, ispod površine tako rekavši, ima dakako i informativne svrhe ali joj je ipak prva namjena da se čita kao poezija i da se zavoli kao takva, radi se, za tim, o tome da ona odgovara i sensibilnosti jezika u kojem se prevodi i osjećajnosti čitalaca naroda kojemu se daje. Prijevodi g. Gorjana izlazili su, djelomice, prethodno većinom u zagrebačkom »Morgenblattu« i u praškoj »Prager Presse«. Kad se zna da takve listove uređuju faktično inojezični ljudi a ne rođeni Nijemci, i kad se ogleda stil i jezik kojim često pišu takve novine, onda to još uvijek nije dovoljna sankcija za kvalitet takvih prijevoda kao *njemačkih pjesama*. Jedini zaista literarni forum koji je štampao nekoje od tih prijevoda, bio je katolički njemački list »Der Gral« kada je, pred nekoliko godina, uz moj informativni članak o našoj katoličkoj književnosti, donio uz to i oglede naše lirike u prijevodu g. Gorjana. I koliko je takav posao osjetljiv, vidi se najbolje iz toga što je uredništvo lista, od većega broja pjesama, (bez poznavanja originala i izvornog jezika) izabralo baš one koje su najbolje odgovarale hrvatskom originalu kao pjesme, kao poezija. Od tih je pjesama u ovu zbirku išlo samo nekoliko; a što g. dr. Hergešić (u svojoj ocjeni knjige u »Obzoru«) ne zna za Sudetu kao lirskog pjesnika, tomu zaista nije kriv ni Sudeta ni g. Gorjan ni ja, jer su inače svi, čak i najsubjektivniji forumi kod nas jednoglasno priznali Sudeti prvenstvo u mladoj generaciji naše lirike iza rata. I opet dokaz kako se kod nas misli na imena, a ne na liriku; ali bar činjenica da ni na jednoj od matineja naše mlađe lirike koju su priređivali baš krugovi koji nisu imali nikakvih naročitih simpatija za katoličku književnost, nije izostalo Sudetino ime, dokazuje koliko ga ta generacija smatra svojim reprezentativnim pjesnikom; a mi bismo se uz to usudili dodati da ga smatramo naprosto lirskim pjesnikom, i dobrim pjesnikom. Da ovo nije i ne može biti antologija, rekao sam u samom uvodu knjige; ali misliti da je ona stoga nekakav »faute de mieux«, nije također sasvim tačno. Ne može knjiga njemačkih prijevoda naknaditi *nama* ono čega *mi* još nemamo; antologija naše lirike bit će faktično ona u kojoj će pjesme biti u izvornom jeziku i slobodno odabrane. Ali knjiga g. Gorjana tolika kolika je mogla da bude, nije ni nepotpuna ni informativno netočna; ona je, čak, takova da se te pjesme mogu čitati i čitati i čitati i po nebrojeno puta, s užitkom i unutarnjim zadovoljstvom. Toga dakako neće osjetiti oni koji ne čitaju pjesme na njemačkom jeziku, a ni oni koji najprije pregledaju kazalo pa, kad vide da nema onoga što oni traže (s razloga koji oni, počesto, baš i ne bi mogli stručno obrazložiti), onda je odmah sve propalo. Inače ne bismo doživjeli da se neprestano zapinje o katoličku poeziju, kad g. Gorjan i ne pripada katoličkom književnom krugu, a ni to da se bjesni onako na prazno ondje gdje jedni drugima i sami neprestano poriču privilegij »socijalne poezije«. I »Matica Hrvatska« i g. Gorjan učinili su korisno i zaslužno djelo, a jedino objektivna i stvarna kritika može učiniti da se taj rad još i korisnije nastavi.

Ljubomir Maraković

LIK Dra ĐURE LJUBIĆA

4. XI. 1903.—12. VI. 1933.

Postoji ne samo književni stil, nego i stil života. Stil života imade prednost pred književnim stilom. Prema tome sama književnička darovitost ne pribavlja čovjeku jošte prava na priznanje potpune osobnosti. Ali ako je tkogod izgradio do kraja svoju misaonost i udesio dobar praktičan život prema produbljenim i ispravnim načelima, onda takav pojedinac zaslužuje, da uđe u galeriju velikih boraca svojega naroda, pa makar se kao književnik i ne uzdigao do najvišega savršenstva.

Dr Đuro Ljubić zaslužuje, da bude stavljen pred oči cjelokupnoj našoj javnosti za sva vremena kao vrlo snažan predstavnik potpuno izgrađenih kulturnih radnika i boraca. Kao pripadnik katoličkoga pokreta postigao je on mjesto protagoniste uz pokojnike dra Rudolfa Eckerta, dra Petra Rogulju i dra Ivana Merca. Ako u dru Eckertu pamtimo naročito njegovu mudrost, blagost i čistoću, ako u dru Rogulji nalazimo kao izvanredan dar divnu nesebičnost i praktičnu organizatornu impulzivnost, ako u dru Merzu cijenimo prije svega njegovu askezu, onda u dru Ljubiću moramo gledati tipičan uzor duboka i svestrana katoličkoga intelektualca. Ničije znanje u redovima katoličkih javnih radnika nije bilo tako opsežno i solidno kao znanje dra Đure Ljubića. Sjećam se, kako sam ga pobliže upoznao god. 1928., kada sam pisao knjigu »Meksički mučenici«. Trebalo mi je, da mi netko prevede nekedokumente sa španjolskoga i engleskoga jezika. Obratio sam se dru Đuri Ljubiću, koji mi je najspremnije pritekao u pomoć. Bio sam privučen njegovom osobnošću pa sam često razgovarao s njime. Moje je udivljenje sve više raslo. Nije to bio čovjek, koji bi u jednom raspoloženom nastupu ispraskao svu svoju duhovitost i zapanjio svu okolinu poput blistave rakete, a poslije toga ne bi imao da nam kaže ništa novo. Njegov je duševni kapacitet bio tako opsežan, da je čovjek mogao otkriti u njem uvijek pokoju novu osobinu. Nije se nikada nametao, — što no se veli — paradirao. Daleko je bila od njega svaka poza. U debatu je ulazio svim temperamentom. Pazio je na status quaestionis, nije skakao s predmeta na predmet niti se u nevolji hvatao floskula i sporednih stvari. Na koncu je razglobio pitanje sa svih strana i stvorio zaključak, protiv kojega se protivnik nije mogao boriti.

Bio je ponajprije stručnjak u pravnim disciplinama. S njime su se rado savjetovali advokati i suci, jer su znali, da on ne samo pamti sve paragrafe, nego ujedno umije da sve norme dubokom intuicijom primijeni na pravim mjestima. Poznavao je i druge nauke. Znam, kako sam se već kod prvih susreta s njime začudio njegovu poznavanju starih klasika i modernih filozofa. On je citirao Platonove i Aristotelove rečenice o državi u originalu, poznavao je pisanje Svetonija, Tacita, Plutarha, mogao je raspravljati o Kantu, Fichteu, Treitschkeu, Hegelu, Bergsonu i Einsteinu. Povijesne je događaje prosuđivao prema izvornim dokumentima, a ne prema tumačenju drugih. Poznavanje svih evropskih znamenitijih jezika omogućivalo mu je, da je uvijek tačno pratio promjene na svim područjima javnoga života kod svih naroda. Bio je živa enciklopedija znanja, koje se odlikovalo ne samo ekstenzivnom prostranošću, već i intenzivnom dubinom.

Svoje je znanje znao često posuditi nesebično i drugima, koji su se obraćali njemu radi savjetovanja u najrazličitijim pitanjima.

Kao gotov učenjak nastupio je u 240. svesku Rada Jugoslavenske Akademije za g. 1931. objelodanivši tamo raspravu »Lige i posobe u starom hrvatskom pravu s osobitim obzirom na poljički statut«. Po svojem zanimanju za povijest on je mogao s većom kritičnošću da nastavi i usavrši pisanje poliglota i polihistora Vladimira Mažuranića, koji je umro 17. I. 1928., a među najsintetičnije prikaze Mažuranićeva rada možemo ubrojiti upravo članak, što ga je o njem u našem listu štampao kao nekrolog dr Đuro Ljubić. Najviše se bavio žurnalistikom te je u »Hrvatskoj Straži« posljednjih godina pratio naročito događaje u međunarodnom životu. O framasunima je proučio opsežnu literaturu, a još opsežnije su bile njegove informacije o njima, zato su njegovi članci o toj tajnoj organizaciji bili uvijek zanimljivi i temeljiti. Kao stalan suradnik almanaha »Sela i Grada« objelodanio je rasprave: »O slobodnom zidarstvu«, »Umjetno bratstvo kod starih Hrvata«, »Da li je postojala starohrvatska umjetnost«, »Postanak slavenskih država« i »Napredak povijesnog shvaćanja u Madžarskoj«.

U naučnim raspravama pisao je dr Đuro Ljubić hladno, bez podavanja čuvstvima. Tu je radila samo misao, koja je često bila ukalupljena u akademski način izricanja s dugim rečenicama i doslovnim prevođenjem stranih fraza i školskih, još dovoljno neakomodiranih termina. Naprotiv žurnalistički su njegovi članci puni temperamenta, katkada prodahnuti satirom, a katkada i vedrim humorom, osobito kada se radilo o polemikama. No on je i sam opažao, da između akademskog naučnog pisanja i žurnalistike postoji i onaj stil, koji nazivamo književnim u užem smislu riječi. Trudio se da ostavi i na tom području trajnih štampanih proizvoda. Držeći se onog starinskog pravila: Rem tene, verba sequentur — on bi zacijelo i kao književnik razvio svoju individualnost isto onako izrazito, kao što ju je razvio kao žurnalista. Smrt ga je prekinula u tom radu.

Namjeravao je da napiše kritično djelo o framasunima i svestranu hrvatsku kulturnu povijest. Njegovi članci u novinama i u književnim edicijama pokazuju, da je on bio od svih hrvatskih katoličkih javnih radnika najsposobniji za tu zadaću.

Umro je u Zagrebu od bolesti na bubrezima, a sahranjen je u svojem rodnom mjestu Jelsi na otoku Hvaru. Svi, koji su ga poznavali, slažu se sa sudom, što ga je o njem u »Hrvatskoj Straži« od 14. lipnja ove godine izrekao dr Marijo Matulić: Za pokojnika može se reći, da je bio »anima naturaliter christiana«. Životu se upravo dječji veselio. Bio je djetinja duša, koja ne pozna zla. Živio je upravo anđeoski čistim životom. Nikada iz njegovih usta nije prešla ma najmanja aluzija na kakvu frivolnost. Prožet je bio dubokim kršćanskim shvaćanjem i svaki odisaj njegova bića bio je kršćanski i katolički. U teškoj bolesti primio je nekoliko puta sv. Pričest i s neobičnom skrušenošću pratio je obred zadnje pomasti.

P. G.

O PEDESETOJ GODIŠNJICI IVANA MEŠTROVIĆA

Već je prošao lijep broj godina, otkako sam posljednji puta motrio unutrašnjost divne trogirske katedrale. U kapeli sv. Ivana Orsinija bio mi je tumač dr Ivan Delalle. Stručnjački mi je i oduševljeno prikazao sliku cijeloga staroga Trogira i njegovih stanovnika, koji su u vjerskom zanosu svi skupa podizali taj neprolazni spomenik. Na koncu je rekao:

»A sada pazi. Još ti je živo u pameti Meštrovićev Marulić, kojega si vidio i danas u Splitu. Lako ćeš se sjetiti i nekih drugih Meštrovićevih radova, na pr. Luke Botića. Isporedi te radove s ovim svetim Pavlom pa mi reci, što ti se čini.«

Gledao sam i ispoređivao, Sveti se Pavao zadubao u knjigu, koju drži u jednoj ruci. Mišićje na licu, čelu i vratu odaje velik napor odgonetanja Božjih tajna. I ostalo tijelo, odjeveno rimskom tunikom i togom, nalazi se u položaju sabranosti i potpune spremnosti na vršenje volje Božje. Za časak iščeznuo mi je ispred očiju kip sv. Pavla, a mjesto njega pojavio se kip Meštrovićeva Marulića. Nijesam mogao odoljeti nenadanomu čuvstvu iznenađenja, već sam uskliknuo:

»Tko bi rekao, da je Meštrovićeva umjetnost tako nakalamljena na njegov dalmatinski zavičaj! Držao sam da on prekida s prošlošću, a sada mi se čini, da je on u mnogom pogledu vrlo konzervativan tradicionalista. Nitko ne bi smio pisati o Meštroviću, da ne pogleda prije kipove u ovoj trogirskoj kapeli. Naročito je taj sveti Pavao tipičan za njega.«

»Ne samo to«, dodao je dr Ivan Delalle. »Ne nalaze se uzori i preteče Meštrovića samo u ovoj trogirskoj kapeli, nego i drugdje u Dalmaciji«.

I počeo je da nabraja jedan spomenik za drugim dokazujući mi, kako se pravi umjetnici ne mogu nikada oteti dojmovima, koje su ponijeli u život iz djetinjstva i prve mladosti. Rekao sam mu, da bi on to morao i napisati, jer bi njegova duhovita paralela učinila Meštrovića i nama i stranomu svijetu razumljivijim. Obećao je da će to učiniti, ali dosada nije dospio da izvrši obećanje. Meni je svakako njegovo razlaganje otkrilo vezu monumentalnog Meštrovićeva stvaranja sa starim majstorima u hrvatskim primorskim krajevima. Gledajući Grgura Ninskoga u splitskom peristilu oči mi se odmah otimale za Buvinovim vratima splitske katedrale. Proučavajući neke detalje kosovskoga hrama našao sam sličnosti s radovima umjetnika Radovana na katedrali u Trogiru.

Naravno, ne želim tvrditi, kao što nije tvrdio ni dr Delalle, da su ti elementi prošlosti isključiva svojina Dalmacije. Meštrovićevi su spomenici na kraju krajeva dio stvaralačke djelatnosti, koju su razvili narodi evropske kulture i civilizacije počevši od Fidije i Praksitela preko Mikelanđela sve do Rodina i Metznera. Meštrovićev Grgur Ninski, Indijanci, Mojsija, Mikelanđelo, Marulić, spomenik Francuskoj, Strossmayer, Goethe, kipovi umjetnikova oca i majke, autoportre, Domagojevi strijelci i mnoga druga djela ostat će za cijeli svijet dokazi genijalne snage jednoga stvaraoca, koji je shvatio oduhovljivanje materije pomoću psihičkih pokreta trzanja i smirenosti.

Neki bi htjeli da prikažu Meštrovića kao predstavnika katolicizma u kiparstvu. U istinu, dobar se dio Meštrovićeva stvaranja može jedino tako tumačiti. Ali na žalost, on nije u tom dosljedan, nego je sličan onim humanističkim umjetnicima, koji su svoj Olimp nastanili ne samo kršćanskim svecima nego i mitologijskim božanstvima. Svoj odnos prema pozitivnim vjerama izrekao je on uvredljivom stilizacijom u katalogu svoje lanjske kolektivne izložbe upravljajući prijateljima pitanje: »Zar vi mislite, da su bezvjernici oni, koji ne pripadaju nijednoj sekti?« Te su riječi doduše nešto ublažene odgovorom, što smo ga čitali lanjske godine u »Novoj Evropi«. Tu veli Meštrović: »Ne treba da kažem, da ne žalim niti se stidim, što pripadam katoličkoj konfesiji.« Ipak je i to priznanje odmah oslabljeno daljim riječima, koje glase: »Ali ne samo da ne gledam kroz njenu prizmu na naše narodne stvari, već isto tako ni na religijske; pa je zato trebalo (prije više godina), da jedan Pijade po krvi i religiji Jevrejin, cijelom našem svijetu — pa i meni otkrije, da su moje skulpture, koje sam za vrijeme rata radio iz biblijskih predmeta, specifično katoličke. Dučić tome pribraja i crkvicu u Cavtatu. Sreo sam u vrijeme rata jednoga kipara Engleza, koji mi je pričao, da je prešao iz protestantske vjere u katoličanstvo, jer da je to duševni uslov, da se može raditi skulptura. Ja u to naravno nisam vjerovao. Nu po Pijadinim izvodima i po Dučićevu pristajanju došlo bi se do istog zaključka: da samo »katolički čovjek« može praviti skulpturu. Kad bi odista bilo tako, u što ja još uvijek ne vjerujem, onda bih i ja prešao na katoličanstvo — da već nisam katolik.«

Meštrović je idejno i stilski eklektik, koji uzima ne samo iz katolicizma, nego i iz indijskih, egipatskih i drugih vjerskih sistema ono, što mu se sviđa. Kod toga veli, da mu je kriterij u narodnom pogledu ono, što je rasno, a u religioznom pogledu čovječansko, »bez obzira na katoličko, pravoslavno, protestantsko ili muslimansko ili čak i budističko.« Dakako ti neodređeni pojmovi »rasnoga i »čovječanskoga« daju priliku za svakojake samovoljne i nekritične izvode.

U ostalom Meštrovićeva snaga nije u logičnom i metafizičkom umovanju. On je silan temperamenat, obdaren neobičnom produktivnom maštom i neodoljivim afektima. Njegova bi se kiparska genijalnost očitovala i u drugim sadržajima, koji ne bi bili »rasni« i »čovječanski« u njegovu značenju. No vremenski su mu događaji dali pod ruku Kraljevića Marka i Srđu Zlopogleđu, i on

se prije rata u doba hrvatske antiteze i padanja stare romantike prihvatio vidovdanskog ciklusa i žena, koje su nazvane udovicama, psihama, bahantkinjama, karijatidama ili kako drugačije, a općinstvo gleda u njima zapravo sredstvo za podraživanje mesnate putenosti arapsko-turskoga utovljenoga tipa. Misleći da se bori protiv struje (odatle i njegova krilatica nejunačkom vremenu u prkos), a ploveći u istinu strujom postao je on bard jednoga tirtejizma koji je znao vrlo vješto da pomoću njegovih djela izađe pred Evropu i Ameriku kao prvorazredni nosilac kulture. Meštrović je i sam vidio, kako ga često eksploatišu ljudi koji se ne slažu s njime, ali je mislio da je on jači od njih.

Produbljujući svoje etičke i religiozne elemente obdario nas je Meštrović naročito poslije svjetskoga rata velikim obiljem religioznih kipova. I mi ortodoksni katolici možemo doživljavati religiozno smirenje pred njegovim Isusom i ženom iz Samarije ili pred sv. Franjom Asiskim. Ali njegove madone, koje na istočnjački ili budistički način čuče, ili njegov »Vječno Razapeti« ili isposnik i studija za stigmatizaciju ne mogu da nas oduševe. Tu nisu oživljene naše vizije, očekivanja i vjerovanja, to je nešto sasvim drugo. Iako nemamo više pred sobom onoga predratnoga Meštrovića, koji se u polemici s Antunom Radićem rugao »kumekovu kostimu« i koji je s nepoštivanjem spominjao bijeg Majke Božje u Egipat, ipak je Meštrovićeva vjera u glavnom još uvijek daleko od toga, da bi se mogla izreći simbolom: Vjerujem u Boga, Oca svemogućega, stvoritelja neba i zemlje, i u Isusa Krista, Sina njegova jedinoga. On traži on se bori, i naša bi najveća želja bila, da ga vidimo tamo, gdje je stajao Mikelanđelo, kada je pjevao svoje pobožne stihove. Ali sada je Meštrović na razmeđu teizma, panteizma i agnosticizma. U 8. broju ovogodišnje »Nove Evrope« štampao je on svoje dvije pjesme, u kojima kao da ispovijeda vjeru u osobnoga Boga, ali onda kao da se najednom sve rasplinjuje u panteizam i skepticizam. U pjesmi »Nebeska čuda i majka zemlja« spominje on Gospoda, koji je bacio zemlju u svemir kao zvijezdu, a onda najednom veli:

»Tajna ostaje, gdje bješe i prije:
iza teških zabravljenih vrata,
kud tvome čedu pristupišta nije.«

Najvirtuoznija su dosadašnja Meštrovićeva djela izrađena klasičnim Fidijinim i Mikelanđelovim stilom. No on hoće da i tu obogati kiparske forme. Moderni mu je ekspresionizam dao tehnička sredstva za izrađivanje kipova i relijefa: »Žena sa harfom«, »Uz gitaru«, »Žena svira violinu« i t. d. No meni se čini, da u tim figurama s neobično istegnutim vratovima, zgrbljenim leđima i grčevito ispruženim ili savijenim prstima imade dosta afektacije.

Poput svih snažnih umjetnika i Meštrović je u sve svoje kipove i slike prenio svoju individualnost. U svakom njegovu djelu vidimo tipične Meštrovićeve crte. No tu je daroviti umjetnik pored mnogobrojnih odlika pokazao i dvije mane, koje mogu vrlo mnogo nauditi naročito njegovu budućem stvaranju. Prva je mana deklamatorska patetika, gdje je vanjska gesta veća od unutrašnjeg duševnog raspoloženja. Druga je mana monotonija čuvstava. Negativni afekti nerazmjerno pretežu nad pozitivnima. U svakom kipu i relijefu otkrivamo neko tmurno raspoloženje. Rijetko gdje nalazimo radosna čuvstva, koja oslobađaju dušu. Potištenost je još uvijek osnovna značajka Meštrovićeve umjetnosti. No u daljem razvoju možda će i on svladati mrkost i doći do toga, da može nadariti svoje likove smijehom, radošću, nadom i ostalim čuvstvima vedrine i pravoga smirenja.

P. G.

UMJETNOST I SKOLASTIKA

Uzaludno ćemo tražiti u djelima pa i velikih skolastika posebne traktate o umjetnosti. To opet ne znači, kako bi netko mislio, da skolastička filozofija ne posjeduje dovoljnih principa kojima se može izgraditi znanost, koja se danas zove ne baš sretno izabranim imenom estetika. Da je jedna takva skolastička estetika moguća to je pokazao francuski tomist Jaques Maritain u svojoj lijepoj knjizi koja sada izlazi u češkom prijevodu u kolekciji »Filozofske Revije« u Olomoucu.[1])

Kao i u cijelom svom radu tako i u ovoj knjizi, Maritain nastoji da rješava suvremene probleme na temelju tomističkih principa. Ova knjiga ne bi imala svoje tako velike vrijednosti kad bi njezin cilj bio samo to da nam pokaže sve ono što su skolastici, naročito sv. Toma, naučavali o umjetnosti, a ne bi nastojala da nam dade odgovor na moderne probleme na temelju tih principa. To je dakle jedan pokušaj da se konsultira stari srednji vijek u modernim potrebama.

Taj je pokušaj približavanja skolastike sa modernom misli naročito potrebit kad se radi o pitanjima koja spadaju na umjetnost. Umjetnost teži uvijek za novim formama, pa bi se moglo možda kome činiti da zasade srednjega vijeka više nijesu suvremene, kad su i onako iskrsla nova pitanja i nastale nove potrebe, a duhovi udarili sasma novim putovima. Međutim se i ovdje, kao i u drugim sličnim slučajevima, obistinjuje ona stara da nema ništa novo pod nebom i da čovjeka uvijek ista pitanja interesiraju. Možebiti da je kojiput zaokupljen ovim ili onim predmetima, da posvećuje pažnju sada više ovim ili onim stvarima, ali to nipošto ne poriče nepobitnu istinu da čovjek, uvijek isti, nalazi interes uvijek u istim pitanjima i smiren je uvijek u istim rješenjima, makar se to događalo pod različnim formama i u različnim nijansama.

Da je čovjeka oduvijek interesirao problem umjetnosti, to će lako svi dopustiti; ali da je na to pitanje, kao i na sva druga pitanja moguć samo jedan zadovoljavajući odgovor, to se mnogima čini čudnim. Evolucionisti u prirodnim znanostima počinju dobivati teren i u misli. Pa zašto da se ne bi i misao razvijala. Međutim, treba naglasiti da nije pitanje o evolucionizmu ili statizmu, već o tome kako se shvaća to razvijanje. A nezgodno je to što mnogi misle da se taj evolucionizam koji je, nuzgredno budi rečeno prvi princip života, shvaća kao neka neprestana revolucija, a ova se temelji na zabacivanju staroga i stvaranju uvijek novoga. Međutim se zaboravlja da se može graditi novo a da nije potrebno zato neprestano zabacivati staro. I čovjek se razvija ali tako da na prvotnoj snazi života nadodaje nove sile. Ne mora rušiti staro da nadogradi novo, već mora razviti staro da dobije nove vrednote.

Nema nijednog tomiste koji bi mislio da je sv. Toma riješio sva pitanja i da nam više ne treba ni misliti. Ali s druge strane kazati da sve ono što je on rekao ne vrijedi zato što je to zastarjelo, pa da treba u svemu nanovo početi jest drugi ne manje pogrešan ekstrem. Sjeme se ne smije poistovjetiti sa razvijenim stablom, ali onaj koji bi posegnuo za krošnjom i potpuno odbacio vrijednost sjemena kao nešto nepotrebno ne bi poznavao zakona prirode.

To je nastojanje suvremenih tomista. To je i napor Maritain-a u ovom djelu, u kojemu kuša dati tomističku teoriju umjetnosti u njezinim najgeneralnijim crtama.

Naročito nastoji da je svede na pravo njezino mjesto među ostalim manifestacijama, gledajući da postavi harmoniju između sposobnosti čovjeka koji se na različne načine manifestira. Te manifestacije čovjeka mogu biti veoma različne jedna od druge, zato Maritain osobitu brigu posvećuje tome da ih ne pobrka, već da svakoj odredi svoju domenu. On će to lučenje učiniti i u onim slučajevima u kojima su neki mislili da se ne dadu međusobno razlikovati kao što je to na pr. u pitanju odnosa između umjetnosti i morala. Auktoru je to pitanje jasno i on se ne boji usvrditi da može biti nešto lijepo iako loše. Uostalom danas je ta teza prihvaćena od svih istaknutijih filozofa (Sertillange, Cordovani, Fumet itd.), pa ne može praviti ozbiljnih poteškoća. Ali to ne znači da te dvije ljudske manifestacije, koje se međusobno luče, mogu biti jedna drugoj oprečne. Ovdje izbija ona lijepa harmonija koju nastoji autor izvesti iz tomističkih načela. Ne smijemo čovjeka promatrati unilateralno, kao da bi on bio, recimo, »homo oeconomicus«, ili »homo musicus«. Čovjek je jedan lijepi organizam sa mnogo sposobnosti, koje se dodiruje međusobno razlikuju ali koje nijesu međusobno jedna drugoj oprečne. Na vrhu svih tih manifestacija stoji najplemenitija moć koja sve to spaja i sve to ujedinjuje i sa svim tim upravlja. To je ona moć koja daje čovjeku posebno obilježje i čini ga čovjekom pa je uzrok da se razlikuje od svih ostalih bića. Ako je pak čovjek po razumu takav, onda će biti jasno da će sve manifestacije, vlastite čovjeku, morati nositi to najveće obilježje i biti razumne. A razumno raditi znači djelovati onako kako treba, kako iziskuju principi razuma, pod njegovom direktivom. Sve se konačno svodi na razum u kojem se sve ujedinjuje. A on opet sa svoje strane daje pokret svima i čini da budu na

[1]) Jacques Maritain, Umenie a scholastika. Olomouc 1933.

svojoj visini. Posao je razuma da ujedinjuje ljudske manifestacije, naročito umjetnost i moral, a ne da razdvaja i da čini razdor među njima. Zato će umjetnost biti eminentno intelektualna sposobnost. Time će biti riješeno i pitanje tendencije isto kao i pitanje čistoće umjetnosti, a bit će i jasno kako može da postoje različne umjetnosti koje će se, uza sve oprečnosti u formi, razlikovati i idejnim obilježjem.

Dr. H. B.

UREDNIŠTVO JE PRIMILO:

Sigmund *Freud,* Uvod u psihoanalizu, preveo Dr. Borislav *Lorenc,* Karijatide, Filozofska biblioteka, knj. 2., Beograd 1933., Izd. »Kosmos«. — Dr. Milan *Ivšić,* Socijalni duh i lijepa knjiga, Zagreb (Rakovčeva 13), 1933., Izdanje piščevo, cijena Din 15. — Mirko *Jirsak,* Lice za oknom, Pjesme, Zagreb 1933. — Miroslav *Krleža,* Sabrana djela: Simfonije, Zagreb 1933., »Minerva« d. d., cij. Din 60, uvez. Din 70. — Vicko *Lisičar,* Program dubrovačkog senata za doček pape Pija II. (1464.), Zagreb 1933., Posebni otisak »Croatia Sacra« br. 5. — Vjenceslav *Novak,* Teški životi, Djela V. Novaka, Svezak jedanaesti, Zagreb 1933., »Minerva« d. d. — Veljko *Petrović,* Izdanci iz opaljena grma, Dvanaest ratnih i poratnih pripovedaka, Beograd 1933., Izd. piščevo. — Marija *Radl,* Jedan udes i trinaest pripovijesti, Sarajevo 1933., Naklada piščeva, cij. Din 20. — Branko *Storov,* Orient Express, Šaljiv prikaz ozbiljnih stvari, Osijek 1933., Naklada piščeva (Đakovo), cij. Din 20. — Djela Svete *Terezije* od *Isusa,* prev. Dr. Fran Binički: Sv. I.: Knjiga o životu, sv. II.: Put savršenosti, Duševni grad, Vapaji duša k Bogu, Zagreb 1933., Izd. dominikanska naklada »Istina«, cijena za sva tri sveska u pretplati Din 120, knjiž. cijena Din 180, uvez po svesku Din 15, poštarina i otprema Din 9. — Frank *Wollmann,* Dramatika slovanskáho Jihu, Praha 1930., Nákladem Slovanského ústavu, cijena Kč. 48. — Rad Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti, knj. 246., Razr. matemat.-prirodoslovnoga, knj. 76., Zagreb 1933., Izd. Jugosl. Akad. Zn. i Umj. — Mato *Rukavina,* Labudova pjesma, Zagreb 1933. — Mladen *Širola,* Mali glumac, Deset solo scena i igara za dječake i djevojčice, Zagreb 1933., Izd. knjižare Kratina, Radišina ul. 10, Pozornica br. 3., cij. Din 10. — B. *Tadijanović,* Sunce nad oranicama, Pjesme, Zagreb 1933. — Sigrid *Undset,* Proljeće, Roman, Prev. Kruno *Krstić,* Biljeska o piscu dra. Lj. *Marakovića,* Izd. Knjižnica Dobrih Romana, Zagreb 1933., Kolo XV., knj. 57.—58.

Molimo sve cijenjene pretplatnike, koji još do danas nisu namirili svoj dug, neka to što prije urade.

Uprava »Hrvatske Prosvjete«.

Izdaje „Kolo Hrvatskih Književnika" u Zagrebu. — Naklada „Jeronimskog Književnog Društva" u Zagrebu. Uređuje i izdaje za „Kolo Hrvatskih Književnika": Ljubomir Maraković. — Tisak Zaklade Tiskare Narodnih Novina u Zagrebu. — Za tiskaru odgovara: Vladimir Kirin, Deželićeva ulica 2.

HRVATSKA PROSVJETA

GOD. XX. ZAGREB, RUJAN 1933. BROJ 7

REMETA:

ODLOMAK SANJA

Vjetar je došao u njegov san i pokušao unijeti nered u roj slikâ, koje su mozgom krstarile. Nahrupio je bučno, lomeći grane u njegov prozor, unoseći zrak i oblake u njegov dom. Bože! Kako je okrutno hučio oko uglova i pristupao kao avet, koja uznemiruje i donosi strah!

Njegov dom je pun šumova i cvili...

Svi prilazi su čisti: sa svih strana može doći osvit, cvrkut i mjesečina.

Dvije voćke u bašči, koja silazi niz brijeg i večerima odvodi njegove poglede nad grad.

Dvije vaze bosioka u avliji, istrijebljenoj od trave i opranoj.

Divan pejsaž u okviru njegova prozora, koji je uvijek isti, lijep i svečan i samo mu ponoć dodaje ljepotu sanje, a jutrom se čini kao vizija.

To je njegov dom.

Mala kuća, mali prozori, drven krov.

Kad je — davno! — uselio, prozorčići kroz koje su samo dvije glave mogle uporedo gledati, bili su zastrti drvenom rešetkom.

Ali njemu nije vjera nalagala, da se krije: digao ih je.

I potočić, koji mu je protjecao kroz avliju, navratio je, da se ruši niz bašču: kod njega se nije imao tko prati...

Unio je dva divna zastora, da mjesečina ne prodre do njegove postelje; par slika, da suzbije zadah osame; nekoliko knjiga, koje će s vremena na vrijeme prekidati ustreptalost krvi i ushit čuvstava, što ih je tišina kuće u njemu budila.

Unio je u kuću ljupku dušu, šarenilo svojih misli i spremnost da gostoljubivo primi sve, koji udare na njegov prag.

Učio je i mislio, i svi su mu dani tekli bez žalbe i bez pomisli, da je sam na svijetu i da mu noću nema nitko poravnati jastuke i prebaciti jorgan, kad se otkrije. Izvjestan dohodak osiguravao ga je od poniženja, da obija tuđa ognjišta.

Nekoliko desetaka metara niže počinjao je grad, ležeći sav u uskoj dolini, zbijen i dug. On ga je volio. Sa baščama posuta brijega on je pogledima šetao kroz ulice posrebrene od zvijezda i mjesečine, kroz gluhe sokake, zastajkujući u sjeni crkava i džamija, prisluškujući glasovima, koji su raspravljali o mnogobrojnim željama srca, bezbrojnim sitnim pitanjima, koji su ostajali unutar četiri zida.

Noćas je vjetar puhao.

Koliko se zvukova ispreplitalo u njegovoj sobi s pogašenim svijetlima!

Okna su podrhtavala. Zar je bilo moguće — kako je on na momente htio — zapažati u njihovu drhtaju pravilnost uzdušnih udaraca, kad je vjetar svaki čas mijenjao snagu i pravac? Sve, što je mogo činiti, bilo je, da anarhiji noći suprotstavi uznemirenost, koja se tamno bljeskala u njegovim očima.

— Bdijenje! — mislio je on.

Ali je doskora mislio na sasvim druge stvari:

Prije par dana ustavio ga je na ulici Reuf Eskedžić:

— Što je sinoć bilo, Ivane?

A Ivan je odgovorio:

— Što je bilo sinoć?

Eskedžić je tada imao osmijeh na ustima i drzak pogled.

— Bila je mjesečina, ali mutna i nije svijetlila! No ima očiju, koje vide i pri trunku svijetla! Kako ti se sviđa Naila?

Nasmija se muklo.

I Ivan se nasmija.

»Budala!« — mislio je on.

— Muslimanka?! Ne poznam — rekao je.

— Rekla je, da će ovu večer — kô i sinoć — čekati u svojoj lijepoj bašči, dok alka ne pane po vratima...

— Zašto to meni govoriš?

Sa čuđenjem je gledao u njegova vlažna usta, na kojima se zadržao odraz osjećajâ...

A on je nastavljao potmulo:

— Noćas ti je rahmetli otac čuvao šiju. Sjetio sam ga se. Treba ustati, kad se o njemu govori...

»Budala«...

Rekao je kratko, vrlo uzrujano i s osjećajem neprijatnosti:

— Govoriš bez smisla! Šta otac?...

Stanka.

Eskedžić mu priđe. Unese mu se u oči. U leđima se savi. I reče:

— Zašto si noćas išao kroz bašče, da dođeš njoj na kapiju?

— Nisam.

— Lažeš.

Bio je stariji deset godina od Ivana. I veoma jak.

Ivan nije smio biti odviše otresit.

Samo je rekao ponovno:

— Nisam.

I okrenu se, da pođe...

— Stani!... Još nije večer pala, ne treba žuriti! Ali noćas se čuvaj! Znaš li, da je Naila kći Fahri-begova?

Glas mu posta tiši. Ispruži prste. I još se više unese:

— Drugi put se pomoli svome Bogu!

Ivan se osmijehnu i osmijeh je bio smeten.

Što hoće od njega taj čovjek?

— Trebao si ga sinoć premlatiti, ma tko bio! — reče on.

Eskedžić se tada odvrati, kao u nedoumici, šta bi rekao. Mumljao je bez smisla i ne prateći mišlju ono što je govorio:

— Crkô, da Bog dâ!

Glas mu je dolazio iza stisnutih zubi.

Ivan je bio još smeteniji i nije se micao. Bila je ulica. Svijet je prolazio, obzirao se i zamicao. Eskedžić tada pođe nekoliko koraka, bez pozdrava. U Ivanovim očima se odrazi njegovo bljedilo. I trzanje usta. I korak nesiguran...

Zašto ga vrijeđa?

Ali ne dospje baviti se mišlju koja mu se u glavi rodila. Eskedžić je išao natrag.

Da li će ga udariti?

Ivan je vidio, da su mu oči krvlju zalivene. Pogrbio se više. Priđe polako.

Ivan je drhtao. Nije mogao podnijeti pogleda. Očekivao je udarac i pazio na stisnute šake. To je čudan čovjek — mislio je on.

Dah vreo kao vatra, dah koji je vonjao, udari mu u lice. Ivan se malo odvrnu.

— Ivane, matere ti pokojne, zašto si dolazio Naili?

Kako je to nježno zvučilo! Kao molba, da odgovor bude u skladu sa željom.

Ivan tada odgovori mirno, istinito, kao prije.

— Nisam. Ne poznam Fahri-begove Naile. Ne poznam ni jedne muslimanke. Kako bi moja noga koraknula u mrak sokakâ, kad me onuda ne vodi put kući?! Sinoć nisam ni izlazio iz doma. Tko je bio?! Možda netko, komu je mrak dao sličnost meni?! Šta ja znam! Zašto me napadaš?

Rekao je baš tako:

— Zašto me napadaš?

Padala je večer. Mahale na obroncima, polegle u zelenilo, provirivale su samo mjestimično. Nad strehama održavao se plavi odraz neba. Prije nego pane mrak, grad se, kao dragocjen dar, zamatao u modrikast veo.

Previše smućena, da zapaža i doživljuje večernje reflekse svijetla, Ivanova je duša zapažala nešto drugo: ulica kojom je prolazio bila je puna sašaptavanja.

Osjetio je: čaršija povlači njegovo ime kroz smradna usta i blati ga u jednoj prljavoj priči, za koju se iznenađeno pitao, kako su joj mogli povjerovati.

Nisu li sve njegove stope bile vidne, u punom danu, ispravne i časne?! Koga je ikad i uvrijedio? Komu je ikad dao naslutiti, da i misli na nešto nepošteno?! S kojom je djevojkom uopće kad prošao? Ta on je tako mlad i još tako nepažljiv prema životu. Kraj njega može projuriti bezbroj osmijeha i bezbroj pogleda može mu presjeći put, a da ne opazi. Još nikad nije njegova misao pošla s čežnjom za melodijom nekih koračaja, niti je ikad nastojao razabrati osjećaj, kojem je njegov lik okružen u tuđim očima.

Gdje su ta njegova djela, kojima bi se moglo prigovoriti pomanjkanje plemenštine, usrdnosti, pa čak i stidljivosti?! — Nije li rumen u licu tako značajna za bjelinu duše, koju je imao?! — A on je crvenio i radi najneznatnijeg povoda.

Šesnaest njegovih godina, punih maštanja, ostavljalo mu je jedva toliko vremena za ostale stvari, da je školu redovito svršavao i da u drugovima nije ostavio loš utisak nedruževnosti. Za sve drugo bio je povučen, tih!

Otkuda dakle njegovo ime uz ime Naile, muslimanke, i tako blizu?!

— Zašto ga premlatio nije?! — mislio je on.

Išao je, ne odviše uzdignute glave, ali ipak uzdignute, neponiknutih očiju, kojima je čvrsto piljio u kraj ulice kao da nekog izgleda. Nekakav neobjašnjivi prkos počeo je podrhtavati u svakoj njegovoj misli.

Čaršija je imala večernji izgled. Pred dućanima sjedjeli su ljudi. Niže dolje radili su opančari namotavajući kožu na nožni palac, i strugali je za oputu. Smrdjelo je kožom. Nastavljao se red voćarnica s obje strane.

Ivan osjeti mnoge poglede.

Primijeti za sobom poluglasan govor.

Pocrveni.

Red kuća u ulici, kojom je prolazio, neravan i nekako mrtav, protegnu se pod njegovim koracima, koji večeras nisu bili ni dovoljno brzi ni dovoljno sigurni.

Voćari su glasno mislili:

— Lijepa je Eskedžićeva djevojka! — kao da se sporazumijevaju među sobom.

Smijeh. . . Prizvuk nekakve zluradosti oduzimao mu je iskrenost.

Čuo ga je još i kad je, grizući usne, blijed i umoran, ispustio alku na vratima svoje kuće, koja se za njim šumno zatvoriše.

Zanoćalo. U modrini neba vide se rubovi Kajabaše, Vilenice i Tarabovca. Grgolji potočić. Kupovi mraka promiču kroz šljivike i nekakav sladak šum puni noć.

Ivan ide. Duboka, tamna prosjeklina, kuda se Lašva probija, odvodi mu stope u polje. U posljednje su mu vrijeme kojekakvi polusvijesni sni, koje je pokušavao rasplesti i shvatiti, izmučili duh i trovali dane. Sve, što je radio i osjećao, bilo je u sjeni jedne nepravedno dobačene uvrede. I kad se zatvarao par dana pred ulicom; i kad je sa svog prozora pokušavao razaznati, gdje je to Fahri-begova kuća, gdje je bašća Nailina, o kojoj je govorio Reuf. Bilo je časova ,kad je nenadano zatekao u srcu želju, da vidi Nailu. Tko je ta djevojka?! Imao je misli, koje mu prije nisu pristupale, i koje nikad prije nisu pritiskale njegovo uzglavlje.

Ali noćas je išao niz varoš iz posve drugog razloga:

Njegov je dan bio pretijesan za duboki odah olakšanja, za snažno lupanje srca, za milinu, koju mu je krv raznosila po cijelom tijelu.

Pred večer mu je došao dvije godine stariji drug Faik, musliman. Došao je, da preko taraba stavi obično pitanje i primi običan odgovor:

— Kako si?

— Dobro.

Govorili su to uvijek usrdno i radoznalo, mada se to ponavljalo nebrojeno puta.

Faik je večeras govorio o Eskedžiću, da je radi Naile išakao Bećira.

— Znaš li?

Širinom zjenica Ivan je dočekao njegov pogled.

Nije znao.

— Ali neće doći, da ti pruži ruku radi uvrede. Narav mu je takova. On je Travničanin, čakširaš. . .

Prolaze časovi. Udarci zraka još su uvijek česti i opori. Još uvijek huči otegnuto, dugo i lišće lamata pod prozorom.

Vjetar je došao u njegov san i pokušao unijeti nered u roj slika, koje su mozgom krstarile . . .

IVO HORVAT:

MISLI O KUĆI

Siromašan deran. Isparano ruho
kaže oblike tijela. Bijedan i jak
ko da mu je otac stoljetni cedar,
a majka noćna oluja.
Poput mudraca sve svoje nosi sobom,
pa ipak je vedar.

Na vašaru, gdje licitarske boje
zablješćuju oči djece,
a miris pečenja izaziva požudu prosjaka,
stao je. I gledao je vrtuljak.
Prostomu oku toga bosjaka
sviđala se ova igračka,
iako mu se činila ludom.

Kako je to smiješno da ljudi jašu na drvenim konjima,
a ostavljaju žive,
smiju se do plača,
vrte se do nesvijesti
(gdjekoji i bacaju),
a za to još plaćaju dinar.
Ljudi su ipak dobri i zabavni!

U svom ushićenju nije ni opazio
da ga odasvud guraju, jer smeta čeljadi prolaz.
Tek osjeti da ga je neka ruka nemilo ožegla,
i ču riječ: »Tornjaj se, derane, kući!«
»Ha, a gdje je moja kuća?« mislio je još dugo
dok ga je duboka noć već zavila svojim plaštem.
Od toga doba bio je deran ozbiljan,
jer je nosio u srcu vječnu čežnju:
da sazna gdje mu je dom.

DR. JOSIP NAGY:

KULTURNO ZNAČENJE SREDNJEGA VIJEKA

(Nastavak)

IV

Život na području Istočnog rimskog carstva krenuo je drugim smjerom nego u Zapadnom. Sličnosti među njima bijaše više po negativnim nego po pozitivnim oznakama: barbarstvo, nesposobnost okrunjenih glava, intrige kurtizana i robova, život pun svakojakih sofizama, djetinjasto vrludanje na Istoku, agonija starosti na Zapadu. Tako nije moglo ostati. Da bi se prilike promijenile, trebalo je da nešto svježeg zraka dođe sa Zapada na Istok ali i sa Istoka na Zapad. Zapravo nema doba, da se ne javi po koja spojnica između ova dva dijela svijeta ali one, koje se javiše, ne bijahu ni jednake naravi a nisu dale ni iste učinke. Neke su u početku mnogo obećavale ali kasnije malo učinile, druge započeše u čednim zamecima, ali svojom evolucijom dadoše blagoslovljena ploda. Jedan od markantnijih novih pokreta započe u Arabiji.

Arabija je domovina Islama. To je najzapadniji od ona tri poluotoka, kojim se Azija završava prema jugu. Tu je središte starog kontinenta, raskršće putova, koji spajaju Aziju i Afriku a koji, preko Crvenog mora, idu od evropskog Sredozemnog mora do Indijskog oceana. Visoka je ravnica uzduž mora opasana brdima, tropsko područje je tako toplo kao malo koje drugo. Kiša pada uzduž obale i prema tome tu je zemlja plodna. Tu je predio *Jemen* ili srednja Arabija, i *Hedžas,* područje livada i stoke. Tu se sakupilo najviše pučanstva i tu su se sagradili najpoznatiji gradovi kao *Meka* i *Medina.* Unutrašnji su dijelovi pusti i vrlo slabo napučeni. U velikoj se pustari nalaze tamo i amo oaze, koje nastanjuje nomadsko pučanstvo.

Arapi su semitskog plemena. Njihova se tradicija saglašava s pričanjem Biblije, jer kažu da su potomci Izmaela, sina Abrahamova, i Izraelova brata. Priče pričaju o državama južne Arabije, koje da su postojale oko hiljadu godina prije Krista. U trećem stoljeću poslije Krista Istočno Rimsko carstvo i Perzijanci nastojahu, da uzduž svojih međa obrazuju takove malene arapske države, kakove bi najbolje odgovarale njihovim aspiracijama. Ali sve to bijahu samo prolazne pojave.

Arapski je tip lijep. Pravilno im je lice ponajviše okruženo crnom bradom, boja lica tamna, čelo visoko, nos lagano savinut, oči crne i svijetle. Arapin je srednjeg stasa, krepak, širokih prsiju.

Živjeli su pretežno nomadskim životom, nijesu pošli dalje od obrazovanja plemenskih veza i osim za vlast poglavice u porodici nijesu mnogo marili za bilo koju drugu vlast. Pravih koncepcija sami nijesu izgradili, ali su gostima poklanjali osobitu pažnju. Odlikovahu se nekakvim viteškim osjećajima, a krvna je osveta kod njih bila vrlo raširena.

Svim plemenima, i onima, koja su imala svoje stalno boravište i nomadskim, bijaše dobro poznato svetište Kaaba, koje se nalažaše u predjelu

Hedžasa, u udaljenosti od 90 kilometara od Crvenog mora. Svetište je kubičnog oblika 10 metara visoko a 12 široko posred širokog prostora okruženog trijemovima. U Kaabi je izvor i jedan crni kamen, koji se danas nalazi u srebrnoj kuglji. Priča se, da je anđeo Gabrijel dao da proključa vrelo a da bi napojio Izmaela i Agaru, koji bijahu zalutali u pustinji i da je donio kamen, da bi na nj položili svoje umorne glave. Kamen bijaše bijel a crnim ga učiniše ljudski grijesi. Ovamo dolažahu Arapi sa sviju strana i pojedina plemena stadoše tu pohranjivati svoje idole. Kaže se, da ih je bilo 360 na broju.

Sredinom petog stoljeća poslije Krista pleme Koraišita, koje je čuvalo Kaabu, poče oko nje graditi grad Meku. Godine 622. jedan čovjek iz ovog plemena ostavi svoje rodno mjesto Meku, jer ne nalažaše pristaša za svoju novu nauku, koju je stao propovijedati. S malim brojem pristaša uputi se u Jatrib, gdje će njegova nauka imati više sreće nego u rodnom gradu. To bijaše događaj od osobitog značenja i ako se zbio daleko od područja, na kome se odigravahu veliki svjetski događaji. Taj je čovjek prorok *Muhamed,* osnivač Medine i islamske teokracije. Njegova nauka i oduševljenje njegovih pristaša izmijeniše izgled velikog dijela svijeta.

Dva su se carstva borila za prevlast u prednjoj Aziji, carstvo Sasanida u Perziji i carstvo Bizantinaca. Prorokovi pristaše poplaviše Perziju, a Bizantincima oduzeše skoro čitav posjed u prednjoj Aziji i sjevernoj Africi skupa s dragocjenim pokrajinama Sirijom i Egiptom. S Muhamedom stupiše i Arapi u svjetsku povijest i položiše temelje svojoj civilizaciji.

Položaj vjerskog i svjetskog poglavice, koji je stvorio Muhamed, bijaše tako jak, da je poslije njegove smrti nasljednik *Kalif* raspolagao s isto toliko moći, koliko i sam prorok. Nova se vjera a podjedno i moć Islama osobito razmahala za *Omara,* g. 634—644. osnivača arapske svjetske države.

Arapska civilizacija, kao i svaka druga, nije sastavljena iz jednog jedinog elementa i ima prirodnih veza sa susjednim civilizacijama. Prirodne sposobnosti, koje Arapi nijesu mogli razviti u svojoj užoj domovini, mogle su istaknuti putem dodira s Perzijancima i Grcima. Tako se bijahu preobrazili i Rimljani kad osvojiše Grčku. U Egiptu naučiše ratarstvo i navodnjivanje tla. Njihovim su posredstvom došle u Evropu mnoge biljke, koje dosad bijahu nepoznate, kao riža, šećerna trstika, kajsija, murva, artičok, konoplja, šafran. Dotjeraše i usavršiše stare industrije, koje zatekoše na Istoku, naročito razviše industriju porculana, koju nađoše u Perziji. Vrlo spretno obrađuju kovine. Čelične tvorevine iz Damaska i Toleda, razni noževi, predmeti za šivanje i čipke, dugo su ostali na glasu. Sagovi i razni svileni predmeti iz Damaska odlikuju se osobitom elegancijom.

Ova vrlo šarena industrija potaknula je življi razvoj prometa. Po moru se proširio po čitavoj istočnoj obali Afrike, na jugu Azije sve do Kine. Veze s ovim zemljama bijahu osobitog značenja za dalji razvoj civilizacije. U Kini upoznaše Arapi kompas, papir i barut i preniješe ih u Evropu.

Na polju nauka Arapi naslijediše i nastaviše Grke. Istakoše se osobito na području geometrije, algebre, astronomije, geografije. Do velikog glasa

dođoše na polju medicine tako, da su se djela Arapa *Avisena* (980—1036) učila u medicinskoj školi u Montpellieru u doba Ljudevita XIV. Arapski su alkimisti preteče modernih kemičara.

Arapska se umjetnost kreće u prvom redu oko arhitekture, a vuče svoju lozu iz perzijskog i bizantskog stila. Ističe se svojim vitkim stupovima, lukovima raznog oblika. Spomenici ne daju ono što daju grčki i rimski, ali pobuđuju dojam lakoće i maštanja. Gradili su palače i džamije, kojih je većina nestala. Glasovite su one gradnje, koje ostadoše u Španiji, Velika Džamija u Kordovi, Džamija u Toledu pa Alhambra u Granadi. Današnje palače u Maroku i Alžiru odaju tragove imitacije arapskih gradnja.

I arapska je civilizacija sintetičan pojam. Nijesu radili samo čistokrvni Arapi nego skupa s drugim narodima, s kojima su imali raznih veza, kao Perzijanci, Grci, Sirci i Španjolci. Historijsko se značenje arapskog carstva sastoji baš u tome, što je spojilo skupa vrlo različite narode, približilo i stopilo u jednu cjelinu više civilizacija pa na taj način postalo posrednikom između zapadne Evrope i azijskog svijeta.

V

Islam prodiraše uvijek naprijed i nije bilo sile, koja bi ga bila mogla zadržati. Nije prošlo nego stotinu godina od Muhamedove smrti a Arapi već stajahu na obalama Loire. Ali kao što se prije bijaše na franačkom tlu slomila bujica Huna, tako se sada na istom području slomio val veliku skupine naroda, koji stajahu pod okriljem Islama. Kod Poitiersa, južno od grada Toursa na Loiri, podlegoše arapske konjaničke vojske golemoj tjelesnoj snazi i duševnoj odlučnosti Franaka g. 732.

Franci se dosad među sobom borahu u krvavim građanskim ratovima, pa ipak je njihov poglavica po imenu Hlodoveh našao načina da ih podvrgne pod svoju vlast i okupi u jednu cjelinu. Karlo Martel, knez ujedinjene franačke države, postade po svojoj pobjedi nad Arapima spasiteljem Kršćanstva. Ono, što on bijaše započeo, nastavi njegov sin i nasljednik Pipin. Eliminirao je nerealno kraljevstvo Merovinga i sam se popeo na prijestolje g. 751. Papa, ili bolje rimski biskup, koji već potkraj Rimskog Carstva bijaše došao do većeg značenja među svim biskupima zapadnog svijeta, dobi od Pipina područje Ravene u Italiji, koje bi oduzeto Langobardima. Iz spoja ovog područja s područjem Rima nastade znamenita *Crkvena Država,* koja je u srednjem vijeku imala velik upliv na sudbinu svijeta, koje nestade najprije u doba Napoleona pa po drugi put prigodom formiranja nove kraljevine Italije; ali ona u novom obliku živi i danas.

Nijedan vladar od doba kasnije antike pa do Reformacije nije pokazao toliko širokog pogleda i odao toliko djelotvorne snage koliko Karlo Veliki. Raznim strujama, koje vođahu svijet centrifugalnim smjerom, umio je odrediti novi tok i svesti ih na romansko-germansku dolinu. Nije im priječio da se samostalno razvijaju dalje, već ih upozorio, da ne ruše baš ono što je po svojoj prirodi, a u prvom redu po kulturnim oznakama, imalo ostati skupa.

Legende i pjesme govore o njemu na svoj način, ali njegov Einhard skupa s raznim izvorima ipak daje vjernu sliku njegova karaktera. Dan danas ga vidimo u obliku malog kipa, koji se čuva u pariskom Musée Carnavalet. Možda to nije pravi pravcati Karlo Veliki, ali je svakako vrlo sličan Einhardovu. Bijaše visoka uzrasta, širokih ramena, čelična zdravlja, što je dugovao lovu, plivanju, jahanju i umjerenom načinu života. Bijaše čovjek oštra uma i čvrste volje, pouzdavaše se u sama sebe, ali se uvijek prilagođivao prilikama.

Za Karla Velikog započe velik pokret za širenje granica francuske države, koji bijaše prekinut u doba Merovinžana a obnovljen za prvih Karolinga. Preduvjet za to bijaše, da zajednica interesa dođe u sklad s težnjama aristokracije, vrlo pohlepne za zemljom. Dalje je trebalo što čvršće vezati Crkvu i Državu, pa radi toga skloniti pogane na kršćansku zajednicu. U tome je razlog ratu protiv Langobarda g. 774., koji je bio započet u svrhu da se zaštiti poglavica Crkve, ali i da vladar stupi s njim u što užu vezu. Pipinov protektorat nad Svetom Stolicom dobio je svoje pravo značenje tek onda, kad se langobardsko područje spojilo s franačkom državom. Kneževina Benevent bijaše odbojna državica između franačke države i juga; skupa s Venecijom i Istrom stajaše pod bizantskom vlašću. Rimski dukat i eksarhat Ravene skupa sa Pentapolisom stajahu u stvari u franačkoj vlasti, iako bez međunarodne podloge. Franačka država bijaše već stupila u sredinu velike skupine interesa na zemljama oko Sredozemnoga mora.

Dok su se vršile ove promjene, na sjeveru se vodila borba protiv poganskih Saksonaca. Borba se doista vodila na granici, ali se to pogranično pitanje doskora prometnulo u veliko državno. Saksonce je trebalo politički, crkveno i kulturno vezati uz franačku zajednicu. Za to je trebalo potrošiti mnogo snage i energije, ali i računati s činjenicom, da kultura višeg stepena uvijek pobjeđuje nad onom nižeg. Cezar u Galiji bijaše dobar primjer. Pleme Saksonaca postade franačko i kršćansko i krenu smjerom novog kulturnog života, koji se tek rađao. Tim je smjerom krenuo i velik dio slavenskih plemena.

Pitanje državnih granica nije još bilo riješeno, a Karlo Veliki je upregnuo sve svoje sile, da ga definitivno riješi onako, kako bijaše zamislio. Osvojio je Bavarsku pa započeo organizaciju maraka. Uz Bavarsku postade *Istočna marka,* kasnija Austrija, koja je imala stajati na braniku protiv južnoistočnih naroda. Bavarska crkva preuze zadatak, da istočne narode prevodi na Kršćanstvo i da ih germanizira. Da suzbija opasnosti, koje dolažahu sa strane sjevernih Slavena, obrazova *Sorpsku* marku istočno od rijeke Saale, za obranu sjeverne granice prema Danskoj *Dansku marku,* a za obranu južne granice *Španjolsku marku.*

Na taj je način skoro čitav kršćanski svijet na zapadu bio podvrgnut jednoj jedinoj vlasti. Velika vlast, koju su negda imali rimski carevi, kad gospodovahu nad prostranim područjem Sredozemnog mora, prede sada na franačkog kralja. Ali on nije mogao da se kiti carskim naslovom, kao rimski vladari; naslov rimskih imperatora bijaše još uvijek pun čara i sjaja. A već od dobe Pipina kraljevska moć postojaše zapravo bez kraljevskog

naslova. Karlu Velikome i njegovim aspiracijama mogao je pomoći jedino papa. Njemu se Karlo Veliki i obratio za pomoć. Na sam Božić g. 800. položi papa Lav III. u Petrovoj crkvi u Rimu zlatnu kraljevsku krunu na glavu Karla Velikoga i pozdravi ga, uz oduševljeno klicanje naroda, kao Imperatora i Augusta. Na taj način oživi staro carstvo u novom obliku. Bizant, istočni dio starog Rima, prizna obnovljeno zapadnorimsko carstvo.

U državi je trebalo organizirati novu upravu. Za to se obrazovaše grofovije. Grofovije na granicama države poprimiše osobito značenje, raspolagahu širim djelokrugom i prozvaše se markgrofijama. Po staroj tradiciji, da se odnos podanika prema vladaru osniva na vjernosti i da se usluge nagrađuju u svakom slučaju, obrazovalo se lenstvo. Dobro koje bi se dalo na uživanje, nazivalo se leno. Preko institucije lenstva bi prekinuta uska veza između nekih dijelova državnih podanika i državne vlasti.

Od uprave se prešlo na sudstvo. Car je obrazovao prisežničke sudove, a pojedine suce imenovahu grofovi. Karlo Veliki brinuo se za narodnu prosvjetu, pa je obrazovao velik broj dobrih škola, u koje su mogla ići djeca ne samo odličnika i velikaša nego i prostog puka. U Aachenu (Aix-la-Chapelle) se razvio bujan dvorski život. Karlo Veliki nije prekinuo vezu s narodom. Sam je rado nosio odijela po narodnom uzoru, dao sabirati narodne pripovijesti i pobilježiti, pa je za mjesece i vjetrove uveo narodna njemačka imena.

Na gospodarskom području postepeno se ustalilo privatno vlastništvo zemaljskog posjeda. Samo šume i pašnjaci ostadoše sačuvani zajedničkoj uporabi. S privatnim se posjedom istodobno ustalila vlast nad zemaljskim posjedom; ovo se odvojilo od zajednice, obrazovalo novu zajednicu i imalo svoje središte u gospodarevu dvorcu. Najveći posjednik postade kralj, koji je sebi privukao rimska državna dobra pa i ostala dobra, koja nijesu imala svoje gospodare.

Karlo Veliki se u duhu nauke Svetog Augustina smatrao Kristovim pobornikom protiv đavolskih sinova. Pod njegovim vodstvom Crkva je imala isto toliko služiti Državi koliko Država Crkvi. To je jezgra njegove *vanjske misije*, dok se *unutarnja* sastojala u odgovornosti prema Bogu za život svojih podanika. Namještao je visoko svećenstvo, vodio sinode. Crkvi pribavljao posjed i dohotke ali je često, ili sam ili sa svojim dvorskim teolozima, odlučivao u crkvenim stvarima, pa čak i u pitanjima dogma i liturgije. Ipak je uvijek nastojao, da njegovo mnijenje bude u skladu s papinim. Bilo je slučajeva kad se upuštao u polemiku s Bizantskim Carstvom radi vjerskih pitanja, a njegova je politika vodila do sve to izrazitijeg odvajanja od Bizanta. Kad je pak trebalo uspostaviti bilo kakove, makar i samo prolazne veze između Karlova Carstva i Bizanta, Venecija je postala naročit objekat kompenzacije. Sjajan naslov Rimskog cara imao je za Bizant mnogo privlačivosti.

U doba Karla Velikoga država, njezina vanjska i unutarnja politika, čak i njezina egsistencija ovisila je o vladarevoj genijalnosti. S njegovom je smrću te genijalnosti nestalo. S Karlovom se državom dogodilo sada od prilike ono, što prije sa državom Aleksandra Velikoga. Značenje jedne i

druge ne mjeri se po procesu raspadanja nego po preostalim kulturnim posljedicama.

Karlova država ne bi živjela onoliko, koliko je živjela, da se kulturno opadanje nije zamijenilo kulturnim napretkom. Koliko je Karlo težio za moću, toliko je težio i za znanjem. Na svoj je dvor sabirao učenjake iz Engleske, Italije i gotske Španije, zalagao se za naobrazbu svećenika, jedinih tadanjih nosilaca kulture, za samostane i katedrale, za školske knjige. Reforma pisma, koja se provela u njegovo doba a poslije zanemarivanja pisma u merovinško doba, dala je podlogu svakojakim studijama. Djela starog vijeka i kasnije antike dolaze ponovno do svog značenja a preko njih se stvara novi općeniti književni oblik u glavnom s kršćanskim sadržajem.

Sasvim je dakle ispravno kada se govori o *karolinskoj renesansi*, ali se ne smije zaboraviti, da svjedočanstva o toj renesansi ne nalazimo ni u kakvim genijalnim djelima, koja bi se rodila preko noći. Careva riječ nije bila tako moćna, da bi mogla i to učiniti. Svakako se naučni smisao i umjetnički ukus sve to više širio i postepeno dizala popriječna vrijednost na svakom području rada. Ta je popriječna vrijednost bila vrlo širokih kontura, jer je posvuda glavnu riječ imao latinski jezik. Kao u političkom smislu, tako je i u kulturnom glavna težnja bila da se stvori općeniti, recimo panevropski, temelj, na kome će niknuti kasnije posebne kulture, a da se zajednica ne prekine. I svećenici i svjetovnjaci treba da se najprije snađu na širokom, općenitom, području pa da kasnije pređu s njega na posebna. Nova univerzalna kultura imala se postaviti o bok univerzalnom Kršćanstvu i univerzalnoj antiki, koja nije smjela pasti u zaborav. Sve ono, što bi se uradilo na pojedinim područjima, nije smjelo slabiti nego nasuprot jačati zajedničke vjerske i kulturne veze.

Poslije smrti Karla Velikoga nutarnje razmirice uzdrmaše temeljima njegove države. Ljudevit Pobožni (814—840) našao je nasuprot franačkom nasljednom pravu, koje je davalo jednaka prava svim kraljevim sinovima. Nije imao toliko snage, da to pravo nasljedstva postavi na drugu osnovu i da se obrani od velikih poniženja. Poslije njegove smrti uslijedila je g. 843. u Verdunu prva podjela carstva. Karlo Ćelavi dobi romanske zemlje ili zapadnu Franačku, Ljudevit Njemački njemačke zemlje ili Istočnu Franačku, a Lotaru pripadne carsko dostojanstvo s Italijom i malim dijelom između Zapadne i Istočne Franačke. Ali ova podjela nije dugo ostala na snazi. Poslije smrti Lotara i njegovih dvaju sinova Lotara i Karla, koji vladahu nad novim područjem, koje se zvalo *Lothari regnum* ili *Lotaringia* a danas se zove *Lorraine*, izvedoše Ljudevit Njemački i Karlo Ćelavi podjelu tako, da povukoše novu granicu, koja je podjedno imala biti i jezičnom granicom. To se zbilo g. 870. ugovorom, sklopljenim u Mersenu, današnjem Masstrichtu na rijeci Massi. Ovaj ugovor označuje dan poroda francuskog i njemačkog naroda, koji dosad bijahu skupa, a otsad krenuše svaki svojim smjerom.

Doba poslije toga ispunjeno je raznim nemirima: Burgundija, proširena današnja Bourgogne, i Italija odvojiše se od dosadanje zajednice. U Zapadnoj Franačkoj zavlada anarhija, a Istočna se Franačka podijeli u nekoliko plemenskih vojvodina: Bavarsku, Sasku, Švapsku, Franačku i

Lothringen. Kralj Konrad Franački, koji bi izabran u istočnom carstvu, iza izumrća Karolinga, nije mogao da ustraje protiv saskog vojvode Henrika. Sam je vrlo dobro prosudio postojeće stanje, odrekao se prijestolja, a na smrtnoj postelji preporučio g. 919. svog protivnika Henrika u uvjerenju, da je budućnost zemlje u rukama Sasa. Pojam *Svetog rimskog carstva njemačke narodnosti* bijaše vrlo podoban za svakojake interpretacije i aspiracije.

VI

U XI., XII. i XIII. vijeku Kršćani zapadne Evrope otpremiše put Istoka nekoliko ekspedicija da oslobode Jeruzalim i Kristov grob, koji se nalažahu u rukama nevjernika. Ekspedicijama su dali ime *Križarskih vojna*, po tome, što su svi oni, koji su u njima učestvovali, na svojim odijelima nosili križ od crvenog sukna. Učesnici tih ekspedcija, barem prvih, nijesu se među sobom razlikovati ni po rasi, ni po narodnosti a ni po državnoj pripadnosti. Svi su sačinjavali jedan kršćanski narod pa se prema tome i reklo, da su Križarske vojne ratovi Kršćanstva prema vani. Kako je velik broj Križarskih vojna imao svoj početak u Francuskoj, tako ih je jedan suvremenik opisao pod naslovom *Gesta Dei per Francos,* što bi od prilike značilo *Djela Božja izvršena po Francuzima.*

Moglo bi se reći, da su Križarske vojne imale svoje povode prvoga i drugoga reda.

Glavni je povod, što se na Istoku u XI. stoljeću javio novi muslimanski narod, poznat pod nazivom *Turskih Seldžuka.* Podrijetlom iz Turkestana na sjeveru Perzije, uništiše arapsku državu Bagdada, udariše na Bizantsko carstvo, oduzeše mu Malu Aziju i zauzeše čak i Nikeju nedaleko od Marmarskog mora. Sad je s njihove strane zaprijetila opasnost Carigradu, a poslije Carigrada i samoj Evropi. Radi toga se carigradski car Mihajlo g. 1073. obratio za pomoć na papu Grgura VII.

Pet godina kasnije, dakle g. 1078., dočepaše se Turci Jerusalima. Do tada a već od g. 636., dakle za puna četiri stoljeća, Jeruzalim bijaše u rukama muslimanskih Arapa. Arapi su dobro znali, da je Jeruzalem sveto mjesto, da je tu Kristov grob, koji se ukratko označivao kao Sveti grob, i da su grčki carevi dali sagraditi crkvu za njegovu zaštitu. Arapi su sve to ne samo dobro znali nego i poštivali i vodil računa o vanrednoj kršćanskoj pobožnost, koja dolažaše do izraza na tim svetim mjestima i radi tih svetih mjesta. Jedan od najmoćnijih arapskih vladara kalih Harun al Rašid pošao je tako daleko u svojoj obzirnosti prema osjećajima kršćana, da je Karlu Velikome poslao ključe Svetog groba.

Arapi su uvijek davali jasne dokaze svoje tolerantnosti i nijesu pravili smetnja hodočašćima, koja se u 11. vijeku ređahu jedno za drugim. Naprotiv tomu njihovi nasljednici, Turci, pravili su im svakojake smetnje ne zazirući ni od pogrda i zlostavljanja. Kršćanima nije više bilo moguće, da dolaze u Svetu Zemlju i da se mole na Spasiteljevu grobu.

To se kosilo s raspoloženjem ljudi, prožetih čistom vjerom, koji su htjeli živjeti za Krista, trpjeti za Krista, i uz velike napore posjećivati Njegov grob, izmoliti oproštenje za svoje grijehe i polučiti vječno spasenje. Zatvoriti pristup u Jeruzalim bijaše jedno te isto što i zatvoriti rajska

vrata. Jedan savremenik prve Križarske vojne piše: »Na vojnu se spremaju ne samo mladi ljudi, da se bore, nego i djeca, starci i starice, da ih prate. Ovi znaju, da se neće boriti ali se nadaju, da će biti izloženi mukama. Prvima kažu: Vi ste mladi i jaki, vi ćete se boriti, a mi ćemo trpjeti za Krista i zaslužiti raj.«

Prilike u Svetim mjestima i vjersko raspoloženje bijahu glavnim povodom Križarskih vojna. Ali je bilo i drugih.

Mnoge je vukla želja, da krenu u dosad nepoznate krajeve i da tamo nešto osvoje. Vitezovi su se uopće rado borili, a Istok bijaše u očima ljudi sa Zapada zemlja puna svakog blaga Božjega. Doista, i mnogi koji su težili za materijalnim dobrima, nijesu zaboravili na spas duše.

Papa Urban II., rodom Francuz, dok je g. 1088—1099 sjedio na stolici Svetog Petra, bijaše sazvao koncil u Clermontu, u Auvergni, da provede neke reforme među francuskim svećenstvom. Zadnji dan koncila, 28. studenoga 1095, ocrtao je pred velikim brojem crkvenih dostojanstvenika, svećenika i vitezova patnje, kojima su izloženi hodočastnici u Svetim Mjestima i pozvao kršćanski svijet na oružje, da se Kristov grob izbavi iz ruku nevjernika. Po Kristovim riječima: »Odreci se samoga sebe, uzmi križ i mene slijedi«, vitezovi i prosti ljudi, koji se javiše da će poći u vojsku, postaviše na svoja odijela znak križa. Poslije koncila papa je propovijedao po južnoj Francuskoj i pozivao biskupe, da i oni propovijedaju i pozivaju narod na vojnu. Tko se odazove, dobiva oproštenje od grijeha; žene, djeca i dobra Križara dolaze pod zaštitu Crkve.

Prve križarske čete krenuše put Svetih mjesta g. 1096.; u njima bijahu pretežno Francuzi iz južne Francuske i Normani. Lotarinžani krenuše pod vodstvom plemićkog viteza Gotfrida Bouillonskog, južnolotarinškog vojvode. Gotfrid povede svoju vojsku uzduž Dunava preko Ugarske pa uzduž Morave i Marice do Carigrada. Tamo stigoše i južnofrancuski i normanski Križari. Grci su na njih gledali s nepovjerenjem i vrlo ih slabo podupirali. Vojska je pobijedila kod Doryleuma južno od Nikeje, zauzela turski glavni grad Nikeju, otvorila sebi ulaz u unutarnju Malu Aziju, pa, i ako uvijek zaokupljena borbama, marširala uvijek dalje preko pustih ravnica, prešla preko Taurusa i kilikijskih primorskih ravnica te dospjela do Tarsusa. Tu se od nje odvojio Gottfriedov brat Balduin s jednim dijelom vojske, krenuo istočnim smjerom i u osvojenoj Edessi osnovao kršćansku kneževinu. Glavna je vojska osvojila Antiohiju, koja bijaše jako učvršćena pa ju prije morala optsjedati sedam mjeseci. Tu je Normanac Bohemund osnovao svoju kneževinu. Vojska stiže u Jeruzalim g. 1099, i tu se osnovalo *Jeruzalimsko kraljevstvo.* Kruna bi ponuđena Gotfridu Bouilonskom, ali ju je on odbio opravdajući svoju odluku tako, što on ne bi mogao nositi zlatnu krunu ondje, gdje je Krist nosio trnovu. U svojoj se kršćanskoj poniznosti nije nazvao kraljem nego samo zaštitnikom Svetog groba.

Pad Edesse i osnivanje prvih kršćanskih kneževina na Istoku izazvalo je veliko oduševljenje na Zapadu. Opat Bernhard de Clairvaux, koga su prozvali neokrunjenim vladarom zapadnog svijeta, stade propovijedati nastavak Križarskih vojna i nađe za to odziva kod kraljeva u Francuskoj i Njemačkoj, koji se stadoše spremati na drugu Križarsku vojnu g. 1147—

1194. U nju se polagahu velike nade, ali je uspjeh izostao. Pothvat se izjalovio pred zidinama Damaska.

Tek, kad je g. 1187. u ruke Križara pao Jeruzolim, zapadni se svijet ponovno uzbunio. Car Fridrih I. i kraljevi Francuske i Engleske, i ako su živjeli u međusobnim svađama, uzeše križ u svoje ruke i krenuše put Svetih mjesta. Fridrih krenu put Istoka s malom vojskom ali izvježbanom boju, zauze Ikonium, ali ga uguši voda rijeke Salepha g. 1190. Njegov sin istog imena dovede vojsku pred grad Akkon, ali umre za potsjedanja ovoga grada. Njegov pothvat završiše kraljevi Francuske i Engleske g. 1191. Jeruzalim ostade u rukama odvažnog ali i plemenitog *Saladina*, koji je od poglavice Kurda postao vladarom Sirije i zadao smrtni udarac imaginarnom kalifatu Nila.

Četvrta Križarska vojna g. 1020—1204. vuče svoju lozu iz Venecije i dovede do zauzeća Jeruzalima i osnivanja *Latinskog kraljevstva*, koje je g. 1261. potpalo pod Istočnorimsko carstvo, i to ono, koje bijaše iskrslo oko Nikeje. Mlečani se tada ustališe na grčkim otocima i time digoše svoju trgovinu do svjetskog značenja.

Peta Križarska vojna g. 1217—1221. dovede Križare ponovno u Svetu Zemlju, čak do Egipta. Svršila je tragično jer su tamošnji stanovnici umjeli da izvedu velike poplave. Za šeste Križarske vojne g. 1228—1229. Fridrik II. sklopio je mirnim putem ugovor sa egipatskim sultanom i od njega dobio Jeruzalim. Ali Turci ponovno stupiše u akciju i od dviju križarskih vojna, koje je iz Francuske poveo Ljudevit Sveti, nije ni jedna polučila svoj cilj. U Egiptu vlast Kurda naslijediše ratoborni Mameluci, obnoviše borbu velikom žestinom i g. 1291. osvojiše Akkon, posljednji kršćanski posjed na Istoku.

Za Križarskih vojna, za ovih mnogobrojnih napadaja kršćanskog Zapada na muslimanski Istok, Crkva je došla do potpune svijesti o svojoj velikoj moći. Svjetske države prihvatiše ratne planove, koje izradiše pape i ako su njihovi interesi često bili u opreci s interesima Crkve. Glavni zastupnik Zapadnog svijeta bijaše Francuska. Slava normanskog i južnofrancuskog viteštva proširila se po čitavom svijetu. Francuski vitezovi bijahu prvi, koji su umjeli spojiti viteštvo s monaštvom. Tako su u Svetoj Zemlji nastali *duhovni viteški redovi*, čiji članovi ne polagahu samo monaške zavjete siromaštva, čistoće i poslušnosti nego se obvezaše i na njegu bolesnika pa i na borbu protiv nevjernika. Glavni redovi, koji tada postadoše, bijahu *Johaniti, Templari* i *Njemački red.*

Red Johanita osnovaše trgovci iz Amalfija kao bratstvo bolnice sv. Ivana (Johana) u Jeruzolimu g. 1048. Nošahu crnu mantiju s bijelim križem.

Templari se prozvaše po prvom mjestu svog boravka, koje se nalazaše u blizini Salamonova hrama (templum). Njihovo je odijelo bijela mantija s crvenim križem.

Njemački red bi osnovan g. 1190. kao bratstvo za njegu bolesnika pred Akkom. Nose bijalu mantiju s crnim križem.

S gubitkom Svete Zemlje nestade duhovnim redovima područja, na kome bi bili mogli razviti svoju djelatnost. Johaniti prenijeше svoje boravište najprije na Kipar, zatim g. 1319, na Rhodos, a g. 1530—1798. na Maltu pa se i prozvaše Maltezima ili Malteškim redom. Templarski se red izopačio pa ga je papa ukinuo g. 1312. Njemački red odnosno njegov poglavica Hermann von Salza bi pozvan g. 1226, da krene u zemlje oko Visle i da radi u korist pokrštenja poganskih Prusa. U doba između 1230—1283. imao je održati mnoge borbe ali je lijepo uspijevao u svojim pothvatima za širenje nijemstva i kršćanstva. Poglavica reda se preselio g. 1309. iz Mletaka u Marienburg.

Formiranje dviju država kratkog života na Istoku, Kršćanskog *kraljevstva Jeruzalima* i *Latinskog Carstva Carigrada,* nije bilo jedina posljedica Križarskih vojna. U Zapadnim zemljama a naročito u onim zemljama ,odakle krenuše najjače ekspedicije, nastadoše i posljedice trajnijeg značenja. Te posljedice bijahu gospodarskog i političkog karaktera.

Križraske su vojne mnogo doprinijele razvoju trgovine. Udariše temelje življim pomorskim vezama između gradova na Zapadu i na Istoku. Prevozom Križara i hodočastnika obogatiše se pomorci Marseille, Genove, Pise, a naročito Venecije. Iz raznih su krajeva redovito dva puta na godinu išla velika brodovlja put Svete Zemlje. Dok su Kršćani imali u svojim rukama luke Sirije, trgovci su iz Francuske i Italije uvozili na Istok svoje proizvode a dovažali istočne proizvode na Zapad. Istočne zemlje, zemlje arapske i grčke, stajahu na višem stepenu civilizacije od zapadnih. Život bijaše tamo pun raskoši, što nije moglo ostati neopaženo Križarima. Križarima treba zahvaliti, da se u zapadne zemlje uvukla uporaba sagova, umjetno izrađenog pokućtva, fino izrađenog posuđa i dragocjenih tkanina. Proizvodi tvornica u Damasku bili su vrlo cijenjeni posvuda.

Križarske vojne oslabiše moć velikaša, jer su stajale život mnogim velikašima a preživjele bacile u siromaštvo. Križari putovahu na svoj trošak; sami su se imali oprematі i hraniti sebe i svoju pratnju. Prije polaska na vojnu trebalo je smoći prilično veliku količinu novca, vrlo često prodavati i zalagati u obilnoj mjeri svoj imetak. Mnogi krenuše s nadom, da će se brzo i lako obogati, a mjesto toga se vratiše kao siromasi pa je trebalo, da propadnu ili založe i ono malo, što im bijaše preostalo. Osiromašenje velikaša dobro je došlo kraljevima i velikašima vazalima a naročito stanovnicima gradova, kojima su njihovi pređašnji gospodari sada prodavali svoja dobra.

Križarskim vojnama duguju Francuzi svoj politički i gospodarski upliv na Istoku, koji je potrajao kroz više stoljeća. Broj Francuza na Istoku rastao je od dana na dan tako, da se Francuzi u očima ljudi na Istoku izjednačiše sa Zapadom. Francuski se jezik proširio po Siriji i Kipru, Armeniji i Moreji. Osnovanje mnogobrojnih francuskih škola na Istoku znatno je podiglo njihov prestiž.

Čak na mnogim mjestima političke korespondencije francuskih i engleskih državnika iz g. 1916., dakle iz dobe posljednjeg svjetskog rata, ima reminiscencija na događaje i pojave iz doba Križarskih vojna.

(Svršiće se)

K. RIMARIĆ-VOLINSKI:

LERMONTOV

O 100. godišnjici prvih književnih istupa (1814—1832-34—1933).

LERMONTOV.

Sav — jedna mašta; pogled gore;
Ne za zemaljski stvoren jad,
Ti sad si Demon, sad Pečorin,
Izbjegli monah, Meirin brat...

Kod vrata stavši — pravo d'jete —
»Odlazim«... buncaš... »ne, ne još!..«
Htio si vjere primitivno-svete,
Romantički si sanjao nož...

Za zemlju, ljude ravnodušan,
Sav vezan uza udes svoj
U samoj sjeti bio si zdušan
Tuđ svijetu bio; svijet — tebi tvoj...

Ti strast si maštô divno-bajnom,
No priprosta ti priča kob:
Opijen Kavkaza si tajnom,
I Kavkaz postade ti grob.

I sreća Božja u mrak pane,
Ko san, ko pahuljica roj —
Što biraš? Tane, drugo tane
I malograđanski dvoboj...

Poštivač demonskoga žara
Izazvat Tvorca bješe rad...
O mila Rusijo — Tamara,
Ne vjeruj njemu: bješe mlad.

U blijedom shvatiće on nebu
Da tek je počeo dugi put.
Jer često djeca grizu, grebu
Baš onu, što ih hrani, grud...

Mih. Kuzmin.[1])

Kao što u novijoj ruskoj poeziji stoji Blok prema Brjusovu (zagonetni i mistični kompleks predosjećaja prama konciznom, mramornom i hladnom obliku ljepote); kao što u najnovijoj — bučni i cirkusni Majakovski prema toplom i sugestivnom Jeseninu — tako se u klasičkom zlatnom vijeku ruskog pjesništva diže romantična figura Lermontova nasuprot brončanom kipu Puškinove pjesničke ličnosti. Puškin je sav — određenost, mramor, uzor... Lermontov je mladićki nesređen, često naivan, kolebljiv, nestalan. Simpatije prema jednom ili drugom ovise o dobi čitaočevoj. Dok se u mlađim, mladićkim godinama naše duše više inficiraju Lermontovljevim nebuloznim čežnjama, dotle kod zrelijih ljudi jače odjekuju one muževne i konstruktivne note Puškinove. A opet kod starijih ljudi često puta se budi naročito živ suosjećaj sa Lermontovljevom nekom neposrednom i donekle primitivnom romantikom.

I jedan i drugi su ruski Byronisti. Ali, dok je Puškinu uspjelo da se konačno oslobodi byronističke poze i približi Šekspirovoj izrazitosti, a u drugu ruku izrazi ono posebno, što se može naći na dnu duše jednog Evropljanina-Rusa[2]) (u tom smislu Puškina smatraju simbolom konstruktivne i pozitivne Rusije i začetnikom rasnog i kulturnog rusizma) — dotle je Lermontovljev Byronizam ostao njegovom osobinom sve do smrti, ali nije primio određenijeg tona. Ostao je, vele, romantični »junker« (pitomac oficirske škole) sve do zadnjeg trenutka svog života.

[1]) Sve pjesničke ulomke prevodim u ritmu originala.

Kuzminova pjesma, navedena na početku, daje vanredno reliefnu karakteristiku nesretnog Lermontova, koji nije mogao da se konačno formira i da sebi stvori »pravo« lice.

Radi razjašnjenja onoga, do sada prilično zagonetnog, lica Lermontovljeva, ne škodi da se zaviri u zbirku njegovih ranijih, često dječjih i djetinjastih, pjesama i poema. Izvan Rusije su te pjesme vanredno slabo poznate. Prevodilo se i upoznavalo samo sa glavnim, tobože, zrelim djelima, među kojima je dobro poznat njegov prozni... roman baš nije, nego bismo rekli sadanjim jezikom, »kronika« — »Junak našeg doba« i dakako »Demon«.[3])

Lermontov se rodio 3. oktobra 1814. godine od oca Jurja Petrovića Lermontova i majke Marije Mihajlovne Arsenjeve. Najveću pak ulogu u njegovu duševnom formiranju igrala je njegova baka Elizabeta Aleks. Arsenjeva (dok mu je majka umrla kad je bio još malo dijete). Sredina sitnoplemićska dala mu je svoju boju. Nije pripadao u pravu aristokraciju, ali se osjećao ipak socijalno-superiornijim. U okolini u kojoj se kretao, blaziranost bila je pravilo. Nije bio ni lijep ni dovoljno bogat, ali je htio da, poput Byrona, bude i prvo i drugo. Otuda mu je poza Child-Haroldova... koja, uostalom, izgleda sasvim nakalupljena na njegovu rusku provincijsku prirodu.

U porodici Lermontovih vladalo je uvjerenje o nekom sjajnom viteškom podrijetlu njihove loze. Mislili su da su potomci španjolskog grofa Lerme; a mnogo je sigurnije da su došljaci iz Škotske (Leirmonort). Danak ovim tradicijama plaća Lermontov u mladenačkoj drami »Španci« i naročito u vanredno muzikalnij pjesmi »Želja«, isto tako iz mladićkog doba i zato slabo poznatoj i neprevedenoj. Evo je — sa svom njezinom blaziranošću i čudnim nekim anti-patriotskim stavom, koji se i inače katkada očituje kod Lermontova.

»ŽELJA«

Što nisam ja ptica, taj stepski vran
Što leti, zemaljskomu svemu stran?
Što ne mogu da lebdim u nebu vjek,
I slobodu da volim tek?

Ka zapadu, zapadu letio bih ja
Gdje mi očinska zemlja[4]) i zvate i sja
Gdje u starome gradu — uz maglu, uz strah,
Pređa mojih sahranjen je prah...

[2]) Vidi u Merežkovskijevoj knjizi »Vječni Suputnici«, esej o Puškinu.

[3]) Demon je nastao kad je Lermontovu bilo 19 godina, dakle, jedva se može smatrati zrelim djelom. Prevod Zmajev nimalo ne odgovara originalu, jer je promijenjen ritam.

[4]) »Očinskom zemljom« zove Škotsku!

Zahrđali mač, ko i djedovski štit,
Tamo drijema, obješen o zid...
Ka maču i štitu doletio bih tud'
I prašinu krilom bih dignuo svud.

I škotijsku harfu dodirnuo bih
I glas bi se čuo ispod svodova tih...
...Izazva ga jedan i jedan ga ču...
On umuknu, ko što i postade, gluh...

Nekorisne molbe, bespredmetan san,
Sudbom prestrogi zakon je dan.
...Između mene i gorja mog rođenog tla —
Morska pučina leži — sva zla...

Gdje je, rode, tvoj potomak? Žali de njeg:
Njega ubija tuđi mu sn'jeg...
Prem ovdje sam rođen, al svemu san stran...
Zašto nisam ja stepski taj vran?...

A u kakvu obliku zamišlja pjesnik Rusiju, čiji su »njegovi« njemu tobože tuđi? Porodica je Arsenjev, kako se čini, nešto prepatila za vrijeme »Pugačovštine« — narodne bune protiv posjednika, koja je izbila još za Katarine II, ali koje su uspomene dugo tištile vladajuću klasu. K tome pridolazi i utjecaj, valjda, Puškinove »Kapetanove kćerke« i njegovih studija o pugačevskoj buni. Bilo kako, Lermontov-dijete sav je pod uticajem groznih priča o krvavom pokolju plemića. Zato mu se Rusija čini zemljom s krvavim fatumom. Uporedo s proznim pokusima iz ovoga doba, ostao nam je i vrlo karakterističan ulomak u stihu, koji dobiva u naše doba upravo proročanski smisao. Ovaj melodramatski ipak, ali nadasve čudan ulomak daje razloga da uporedimo Lermontova sa Blokom: obojica su »predosjećali buru«, svaki, svakako, u okviru svojih vremenskih prilika. Dok Blok u stilu simbolizma pjeva o nejasnim predosjećajima, Lermontov, u stilu melodramatskog romantizma daje ovu sliku:

PROROČANSTVO (OVO JE MAŠTA...[5])

Doći će godina, za rusku zemlju strah,
Kad kruna carevâ će past u prah.
Izgubiće k njim ljubav seljak-crv
I hranom mnoštvu biće smrt i krv...
I djecu sitnu, ko i ženski sv'jet
Odbačen zakon štitit neće smjet';
Kad kuga će od lješina, uz smrad
Prolutati kroz tužna sela, grad,
Iz koliba će nesretnike zvat;
I jadnu zemlju mučit će još glad...
I otsjev požara će ići r'jeka duž;
Tog dana moćni javit će se muž,
Ti poznaćeš ga i razumjet još
U ruci mu što znači čelik-nož.
I jao tebi! Plač tvoj, tužni jauk
Bit će mu smiješan, kao mužu-bauk.
U njemu sve će biti — grozan mrak,
Ko njegov plašt, s visokim perom, čak...[6])

[5]) U originalu: Predskazanie. (Eto mečta...).

[6]) Zadnji redak je nerazumljiv i djetinjast: ta Lermontov zamišlja kobnog vođu ustanka kao kakvog melodramatskog junaka u plaštu i s šeširom s velikim perom. U varijanti ima mjesto »perom« — »čelom«...

Ovakav melodramski prizor revolucije na pomolu duže je vremena bio zarobio mladićku dušu Lermontovljevu. On je kolebao između simpatija k revolucionarnim pokretima na Zapadu i neke zebnje pred strahotama nove ruske »pugačovštine«. Ovo je jako karakteristično za epohu, kad je »revolucija« buktjela u glavama plemićkih sinova, koji nisu ipak bili u stanju da pristupe oslobođenju vlastitih težaka. Unatoč vremenskoj zavisnosti, ipak retcima Lermontova provejava neki, zbilja, mistički užas, koji, zaista, diže njegovu pjesmu na onu visinu proročanskog nadahnuća, koju je rijetko kogod postigao... Nas ipak momentano zanima više sam Lermontov, njegov duhovni oblik i njegovo djelo.

Godine 1826. vidimo pjesnika-mladića u srednjoj školi — u ondašnjem moskovskom »universitetskom pensionu«. U tim godinama on nešto putuje (na Kavkaz), mnogo se djetinjski zaljubljuje i nastavlja svoj pjesnički rad te stvara niz pjesama, još daleko nesavršenih, ali uvijek u stilu specifičnog ruskog mladićkog »byronizma«. Godine 1830. stupa kao šesnaestgodišnji dječak u moskovski univerzitet.

Njegova ćud, talentirana — ali bez naučnih temelja —, zanešenjačka i često puta neobrazloženo ohola (onom ohološću »dobro odgojene« aristokratske djece), dovodi ga do mnogih sukoba, tako da konačno napušta visoku školu... Ali i univerzitet toga doba izgleda baš malo »univerzitetski«. Bogati mladići su dolazili u pratnji sluga, kao neke licejke; siromašnih bilo je, ali manje, nego u kasnije doba; profesori sa malo izuzetaka nisu naučni radnici, nego samo činovnici; režim Nikolajevski, za koji je karakteristično ono što se dogodilo drugom ruskom pjesniku (Poležajevu). Kod mladića su našli neku lascivnu pjesmu. Car je, doznavši za to, zaključio, da je omladina, ako se bavi takvim stvarima, sposobna za sve, dakle i za prevratne ideje (čudna okolnost, ali ova se misao provlačila kroz mnoge čine ruskih vlasti u to doba). — Poležajev bude poslan u vojsku kao redov *bez roka*. Umro je od tuberkuloze na Kavkazu, tek poslije smrti podignut na čast zastavnika, dakle nižeg oficira...

U ovim školskim godinama Lermontov stvara nekoliko značajnih djela. Najmanje su poznata izvan Rusije dva poema: »*Zadnji sin slobode*«,[7]) otkrivena u prvom deceniju našeg vijeka među pjesnikovom ostavštinom, i »*Izmail-Bej*«. Ona prva pjesan pokazuje stav mladog Lermontova naprama pitanju o narodnoj slobodi. On pjeva o junaku, koji je digao neuspjeli ustanak protiv Rjurika, kad je potonji sa svojim Varjazima osvojio novgorodsku Rusiju. Od toga, dakle, doba, Rusija je u ropstvu. Pjesma nije bez lijepih stihova, ali čitava koncepcija preveć je mladićka i naivna; »*Izmail-Bej*« pak jest stvar, malo melodramska, ali jezično i ritmički vrlo muzikalna. Ovo je reminiscencija sa djetinjeg putovanja na Kavkaz. Tema je slična mnogo kasnijem Tolstojevu »Hadži-Muratu«, sa većim romantizmom u traktiranju, shvaćanju i koncepciji i s manje, razumije se, poznavanja ambijenta. Nastala je ne bez utjecaja Puškinova »Kavkaskog zarobljenika«, a karakteristično je i to da i u svojoj najranijoj periodi Lermontov

[7]) »Poslednij syn voljnosti«, prvi put naštampana u sabr. djelima pod red. Abramovića. (Izdanje Akademije Nauka, Petrograd 1913.).

piše pjesme »Čerkeze« i »Kavkaskog zarobljenika« — pravu imitaciju i perifrazu Puškinova djela.

Stav mladićev je jasan: on je Španjolac, on je Škot... On je mali Byron... U Rusiji su snjegovi, tirani, jednoličnost. Duša pjesnikova traži novih doživljaja... Od sablasnog prizora »Pugačovštine« pribjegavao impresijama primitivno-slobodnog Kavkaza. Sve je to još sasvim mladićki i nezrelo. Uza sve to, kako smo rekli, u pjesmi ima bezbroj vanredno uspjelih stihova, naročito u opisima prirode. Navodimo nekoliko pasusa iz tog malo poznatog poema:

Kavkaz.

IZ »IZMAIL-BEJA« (g. 1830.)

I

Moj pozdrav tebi, Kavkaze moj sijed!...
Za tvoje gore tuđin nisam, ded'...
One su mene maloga već znale,
Na stepsko[8]) nebo naviknuti zvale...
Odonda dugo sanjati ja znam
Tek nebo Juga i taj suri kam...

Al' što si lijep, sin surovi Slobode,
Prijestolja prirode, što Vječitome vode,
Kad oblaci, svi plavi, kao dim
U sutonu približuje se... S tim
Još lebde ovdje, šapuću, ko sjene,
Nad glavom neke prikaze mi snene
Ko perje kacige... I mjesec tam'
Nad plavim svodom luta, uvijek sam...

II

Oh, kako voljeh, Kavkaze moj snažni,
Sinova tvojih običaj odvažni,
Nebesâ tvojih bistro-plavi sjaj
I brzih bura gromoglasni raj
Kad pećine i humci tvoji stari
Dovikuju u noći, kô stražari;
Najednom tračku sunca dođe red
I potočić se zlati; stepski cvijet
Mirisavu si glavu sakrit neće,
Sav blista, čisto kao rajsko cvijeće...

U sutonu oblaka kišnih roj
Ja pratih: rastrgana plašta kroj;
Svi — ljubičasti, crvenim sa kutom,
Još prijete... Al' sa slijedećom minutom
Tajanstven grad se diže, drevni div,
Nad stijenom, maglen, proziran i siv;
Za tren ga vjetra nosi dašak jaki...

Ovako lanac zvekom (šta je kriv?)
Zločinca-patnika prekida sanak mlaki,
Kad polje svoje vidi opet živ...
U nizu pak — kô brda od snjegova —
Na zapad oblaka — gle — plivat nova...
...U red se guraju, ispratívši već dan
Ogledaju se, svijetli kao san,
Bezbrižno, veselo i tako tečno,
Kô da će nama sviđati se vječno...

[8]) U kavkaskom predgorju leže, kako je poznato, stepe.

III

Plemena su divljačna gorja tog
Rat im je zakon, a sloboda — bog..
Tu rastu ljudi kod razbojstva tajnih,
Okrutnih djela, djela divlje-bajnih;
U kolijevkama djecu majčin glas
Imenom »Rusa« plaši svaki čas...
Tu — ubit dušmana — pohvalan čin je vazda
Sigurno bratstvo, čvrstoća je odmazda;
Tu je za dobro-dobro, krv — za zlo,
Za mržnju — ko za ljubav — dobro tlo...

I dalje pristupa opisu teme ljubavi i mržnje, koja nas, kako smo rekli, prenosi u fantastički i romantički ambijenat divljeg još Kavkaza, kako ga je sebi zamišljao mladi Lermontov.

Ali sedamnaestgodišnji mrzilac svoje domovine i slobodoljubac ipak je dijete svoga kruga. Napustivši univerzitet i uvijek zarobljen maštom o svjetskom sjaju (a u doba Nikole I najsjajniji je položaj u društvu bio, van sumnje, onaj gardijskog konjaničkog oficira) — stupa u konjaničku školu. Dolazi dakle iz moskovskog civilno-plemićkog ambijenta u Petrograd, u ambijent vojnički. Ovo bi bilo, čini se, bez vrijednosti za njegovo literarno stvaranje... Međutim, ne... Baš u ovo doba nastaje niz djela, od česti doduše škakljivog sadržaja (»Ulanova žena«, »Mongo«, »Peterhofska svetkovina«), a od česti autobiografskog — kao jezično vanredno dotjerani ulomak prema »Saška« (Mali Aleksandar), gdje, uz prilično lascivan glavni incident, sasvim muževnim, već »lermontovljevim«, stihom daje prikaz svoga djetinjstva, svojih studentskih godina i čak života u ondašnjoj Moskvi.

»Saška« nama posebno daje: *himnu Moskvi,* koja je jedan od zbilja uspjelih pokusa patriotske lirike na ruskom jeziku, *opis francuske revolucije,* koji opet ide u prilog misli da je Lermontov bio upravo sav u vlasti sablasnih slika različitih prevrata i krvavih obračuna — i, konačno, *sliku života na univerzitetu* toga doba, koja nam daje koncizan autobiografijski materijal. Tko je pročitao »Sašku«, taj vidi kao živa mladog Lermontova i počinje razumijevati njegov umni horizont i uzroke i posljedice njegove duševne tragedije. Saška je donekle reminiscencija i na »Evgenija Onjegina«, ali unosi i mnoštvo drugih nota. Kasnije je pjesnik, već u zadnjim godinama, pokušavao spjevati neku novu varijantu »Saške«, u istom ritmu (to je »Priča za djecu«[9]), ali i ovo djelo ostade samo u fragmentu.

Navodimo ulomke iz »Saške«.

Moskva.

»SAŠKA« — ĆUDOREDNI POEM[10])

VI

...Moskvoljanin je junak moj. Zbog tog
Ja mrzim Nevu, maglu joj svirepu,
Jer tamo (svjedok mi sav svijet i Bog!)
Sve zabave su štetne ruskom džepu,
A nauke nam kvare uma sok,
Jer život tamo dosadnog pun jala,
Baš poput tog, na Finskom moru, žala.
— U Moskvi — drugo: dok mi traje dah

[9]) »Skaska dlja detej«.
[10]) »Nravstvenaja poema« (razumije se ,ironički).

U Moskvi voljeću i sami prah!
Baš tamo, prvi put, u dane sreće
Bolovao sam od strasti koja peče...

VII

O, Moskvo, Moskvo! Volim te ko sin,
Ko pravi Rus,[11]) svom snagom, nježno-žarkom
Sjedine tvoje, svaki stari klin
I mirnog Kremlja tornjeve nad jarkom.
Zalud je kušô tuđi vladar-džin
Sa tobom, starodrevnim divom
Natezati svom glavom; nadom krivom
Uništit tebe; zalud tuđi gost
Navalio... kreneš — slomljena mu kost...
Umukla Vasiona. Vladar pravi
Ti živiš sam, baštinik našoj slavi...

VIII

Ti živiš, živiš! Svak ti kamen krut
Jest sveti mit za mnoge naraštaje...
...Uz kulu sjeđah koja resi kut
U jeseni, kad sunce tračak daje
I s mahovinom igra pramen žut,
I kad iz gnijezda, ispod krova sama
Gle, lastavice lete tamo-amo...
Sve dalje lete, sasvim tuđe nam!...
Zaviđat njim na tom životu trebô,
Što im, ko ufanje, sloboda, gleda nebo...

Pristupivši opisu djetinjstva svog junaka Aleksandra, veli o njemu da je odrastao u očinskoj kući posjednika, te da je imao odgojitelja Francuza-aristokrata, koji je nastradao za revolucije. Taj je junaku udahnuo mržnju prema revoluciji i francusko-legitimne osjećaje...

Francuska revolucija.

LXXV

...Odgojitelj mu čisti Francuz bio
Marquis de Tesse pedant napola-smiješni[12])
On s dugim nosom tanki ukus slio.
I zato rado primô novac grešni...
U društvu Muza, gospa imô dio
Sonete skladô... Premda katkad, kažu
Pun sat se muči, dok se rime slažu...
Al viceva je puni leksikon
U džepu svojem stalno nosio on
I znajući da tom je svaka rada
Nije razmišljô »spada« il »ne spada«...

LXXVI

Bi otac njegov — bogati markiz
Al padne žrtvom narodnoga vala,
Na fenjeru bi podignut u vis
Po modi onoj: ukras ili šala?...
Naš prijatelj, pariski Adonis,
Prepustiv prah svog oca sudbe tmini,
Nije se klanjao gordoj gijotini
I, proklevši slobodu, narod svoj,
On, gladan pođe u životni boj...
Konačno, dođe, poznav muke slanost,
U Rusiju, promicat ondje znanost...

[11]) Uporedi »Mladog Škota« iz mlađih godina!
[12]) Uporedi u »Evgeniju Onjeginu« Onjeginova Monsieura.

LXXVII

I priče mu zavoli Saša moj
O zborovima pučkim i o bijesnom
Prolomu strasti; o minuti toj
Kad putnik-kralj ubijen ruljom svijesnom.
Nad svetinje pariske bučni roj
Fantazija zaluta mu; i glava
On svetih pad već čuje: crna strava...
A milijun prosjaka, tu i tam
Sve viču: »neka živi zakon sam!«
I nemajući kruha, niti zlata
Tek same krvi traže u Marata...

LXXVIII

Pak vidio je od stratišta on prag.
Ljepotica na njega stupa, žena.
Na njenom licu teške brige trag
I grižnje savjesti na njem je sjena,
I rulja plješće, u nju uđe vrag...
I evo, bujne kose zlatan pramen
Na ramena se prosu, bijeli kamen...
I čelo to, što vijenac resit zna
Pod sjekirom je... Bože, gadna sna...
Na tren-de stani,ruljo, ti, bahata...
Al' glava već otsječena od vrata...

LXXIX

I krvi rijeka prosu trena tog
I grmjet sjekira započne žedna
I tebe, pjesniče,[13]) ne čuva Bog
Visoko čelo padne... Lira vr'jedna
Zalud po svjetu trubila, ko rog
Sve ono što si svojom dušom smatrô:
Fantazije i sjetu, maštu, vatru...
Zaludu! Ti si prošô krvav put
Bez osvete... I stvaralačku grud
Ni britka rima, niti potsmijeh hladan
Ne digne više... Propao si jadan...

LXXX

I s tobom Francuska dočeka pad
Pod noge krvnika, bezdušnog, mrskog, tupog
I nije nitko viknô glasno tad'
Iz mraka misli, ništavog i glupog,
Ne javi s' nitko, svojoj žrtvi rad...
A pogled međutim Napoleona
U tom' stepenice svog gleda trona...
...Ovako dalje tjerat mogao bih
Al istiniti malo vrijedi stih,
Ponavljat novine — nimalo nije novo,
Čak smiješno je, a naročito ovo...

Dakle, sablast francuske revolucije dopunja u glavi mladog pjesnika strahovitu tradiciju pugačovštine... Ali to ne smeta, da se na univerzi đak markiza de Tessea ponaša upravo gospodski. O tim stvarima čitamo u narednim strofama »Saške«...

CXVIII

Univerzitet u Moskvi u 20 godinama XIX

...Napusti brzo već i internat
Gdje uče stalno azbučicu samu.
Studentom promoviran, stupa sad
Naduven mladić znanosti ka hramu...

[13]) André Chénier.

O, svetog mjesta! Sjećat se sam rad —
U snu — katedre, hodnike i salu,
Sinova tvojih raspravu ne malu
O Kozmosu, o Bogu — Svjetski Um! —
I — piti što: rum s čajem il' gô rum,
... Pred vlastima ih nastupa »prečasna«,
Kaputa mnogog, prnjava i masna...

CXIX

I jedva tek udara osmi sat
Već trči gradom učen narod nijemo:
Taj noćas radio, s mudrom lampom brat
Taj, sužanj Bakhov, noć u lokvi drijem'ô.
Jednako svi su zamišljeni sad,
Pa gredu... Dođu... Dugonja-profesor
Dolazi. Pozdrav. Služben, kô asesor...
Galame... Knjigu uzme — viču još...
Odlazi. Triput gore. Paklen koš!
... Taj život bješe Saši mom po volji
Od raja bješe taj mu pakô bolji... i t. d.

»Saška« je napisan 1832 godine. 1834 godine Lermontov postaje kornet (konjanički potporučnik) Leib-gardijske husarske regimente, smještene u ondašnjem Carskom Selu. Tako Lermontov dolazi u ovaj gradić, koji je u povijesti ruskog pjesništva vezan s imenima mnogih pjesnika (Žukovskog, Puškina, kako sada vidimo, Lermontova ... i u najnovije doba Annenskog, Gumileva i Ahmatove ...).

Lermontov dotjerava svoga Demona (koji, uostalom, za života njegova nije bio štampan. Oficir Zeidler, drug Lermontovljev, donese rukopis »Demona« Al. N. Muravjevu. Dolazi i poznatstvo s literarnim svijetom: s kritičarom Bjelinskim, s Krajevskim. 1835 godine, bez znanja pjesnikova, štampa se »Hadži-Abrets« — izgleda kao nova varijanta »Izmail-Beja« — u časopisu »Biblioteka dlja čtenija«. Polako dolazi književni renommée ...

Gromku slavu mu stvori oda »U smrt Puškina«, gdje se pjesnik-gardijac obara na dvorsku »camarillu« koju direktno optužuje zbog pogibije velikana ruske poezije. Slijedi godišnji (prvi) izgon. »*Zbogom, neoprana Rusijo — veli pjesnik — zemljo robova, zemljo gospode; zbogom plave uniforme (žandarske) i ti, narode, njima poslušan*« ...

Iste 1837. godine piše znamenitu »Pjesmu o trgovcu Kalašnikovu«. Vrativši se natrag, opet počne živjeti svjetskim životom. 1840. godine opet griješi, malo u drukčijem stilu. Ima dvoboj s g. Barantom. Opet izgon: premješten u pješadiju, poslan na toliko žuđeni Kavkaz.

Godine 1841., 15. juna, novi, kobni, dvoboj s Martinovim. Biografi Lermontovljevi svi priznaju da je krivac bio sam pjesnik zbog svog naročitog karaktera: volio je harangirati ljude ... Tako, kako veli pjesnik Kuzmin: »Kavkaz postade mu grob« ...

U zadnjim godinama izdaje zbirku biranih pjesama: to su one, koje su po *Bodenstedtovim* prijevodima postale poznate izvan Rusije; prelazi i na prozu: »Junak našeg doba« gdje daje svoj »pendant« Onjeginu.

Ali to su stvari općenito poznato. Manje je poznato to, da se, po svim znacima, Lermontov spremao napustiti svoj melo-dramatsko-byronistički

stav i kako se čini, prešavši na prozu, zamišljao je svoju dalnju ulogu nešto à la kasniji Dostojevski ... Da u ovom nagađanju ima zrno istine, svjedoče mnogi iz navedenih ulomaka, opći štimung Lermontovljeva stvaralaštva, a napose poznata njegova pjesma — i kasnijih — napisana kao pendant istoimene Puškinove:

PROROK

Otkada, Vječnog Sunca rob,
Vidovit postadoh, ko prorok
Kroz oči ljudske čitam kob.
Ko knjigu: zlobu, pakost, porok...
Ja počnem Ljubav k ljud'ma zvat
I Pravde širit nauk svijesni —
Na mene bližnji, čak i brat,
Kamenje bacaju, ko bijesni...
Ja prosuh prah po čelu svom,
Iz grada bježim — prizor raje! —
I evo, stepa mi je dom:
Ko ptici, Bog mi hranu daje...
I, ko što Vječni dade smjer,
Zvjerad zemaljska mene sluša,
I zvijezda sluša, ko i zvijer,
I traci njeni su — ko duša.
A kad kroz bučni prođem grad
Korakom smušenim i žurnim,
Već starci djeci kažu tad
Sa smijehom sebično-odurnim:
»Gle, djeco, evo primjer vam:
Preohol bješe, kob mu pusta:
On, glupan, htje dokazat nam
Da Bog na njeg'va zbori usta!
»Pa gledajte-de, djeco, vi
Tog muža mršava i blijeda:
I gola k tome: prava bijeda;
I kako preziru ga svi...«

Tako romantični byronovac, Škot i Španjolac, fantast i mrzilac domovine — postaje prorok —. Čega? Da li direktno revolucije? Možda. Ali svakako bio je prorok ove t. zv. »asirsko-babilonske Karme«[14]) ruskog naroda. I izvan svake sumnje, u njegovim riječima vidimo — mnogo određenije nego kod mnogo kasnijeg Bloka — proročanstvo lutalačke sudbine ruskih pjesničkih i intelektualnih jedinki. Dakle, Kuzminova pjesma, navedena na početku, daje samo polovičnu i daleko ne sveobuhvatnu karakteristiku pjesnikovu, jer donosi samo njegovu ličnu dramu ...

[14]) Ovo je prema, doduše, uopće vrlo labavoj terminologiji t. z. teozofa, koji tvrde da pojedini moderni narodi nasljeđuju »Karmu« starih. (Tako Englezi — Rimljane, Rusi i ostali Slaveni — Asiro-Babilonskog skupa. Asirci i Babilonci su bili najnesretniji narodi starog vijeka.)

A. R. BUEROV:

POLITIČKA I VJERSKA MISAO RUSKE EMIGRACIJE

Razumljivo je, što je bogata literatura o ovim pitanjima emigracije, jer se za granicom nalazi predratna misaona Rusija ili barem većina intelektualne elite, koja se spasla pred komunističkim plašilom. Ovi vole o tom pisati, da razjasne svijetu nečuvenu nesreću, a pisanje je s tim značajnije, što pišu u potpunoj slobodi, od čega nema ni traga u carističkoj zagušljivoj atmosferi, kad je cenzura tako reći ujednostavila i političke i vjerske smjerove. Današnja literatura promišljena i slobodno napisana, diktirana eventualno idejnim uvjerenjem pojedinaca ne ustručava se kritike starog režima, a prije se o tom govorilo u veoma diskretnoj formi. Sloboda je ujedno ječena, a kad se ovaj provalio, razlila se svom silom dotad neaktivna snaga. favorizirala individualna mišljenja, koja su prije bila kao nasipom zapri- Radi toga teško je promatrati smjerove emigracije na oba područja, jer u više slučajeva pisanje pojedinca nije kontrolirano vodstvom dotične struje, pa član, koji imenom pripada izvjesnom smjeru, stavlja čitatelja u zabunu golemim razlikama mišljenja. U istim problemima od onog svojih idejnih sudrugova, što se obično ne događa u discipliniranoj stranci, gdje se radi pod kontrolom i po unaprijed izrađenom planu. U političkim smjerovima stvar je kudikamo jednostavnija, jer se osjeća jednodušnost mišljenja u redovima stranke i njene štampe, dok u vjerskom pogledu čovjek često posumnja, da li se dva čovjeka nalaze na istoj idejnoj liniji, na kojoj su upisana njihova imena. Ima tome više razloga, a najglavniji bi bio, što su političke grupacije ideološki davno prije rata formirane, doživjevši neznatne promjene padom carizma, dok vjerska strujanja nastaju poslije rata, iako su možda virtuelno već davno nastala. Stoga je pri iznošenju njihovih gledišta praktičnije ograničiti se na reprezentativne mislioce ne ulazeći u podrobnu analizu pojedinaca.

1. Političke stranke.

Među dva milijuna emigracije ima ljudi svakog staleža, koji su jednostavno spasli glavu, a i takovih, koji bi valjda mogli ostati odrekavši se svakog rada i živeći u zatišju. Neki su pokušali ostati, ali su ubrzo umakli za granicu. Rasijani su po svim evropskim državama te Aziji i Americi. Osnovali su razna udruženja, a u Češkoj i univerzitet. Stari diplomati vole živjeti u Francuskoj i Engleskoj. U samom Parizu imaju više desetaka raznovrsnih organizacija. Rekao bi svatko, da je emigracija čvrsto povezana, kad pomisli na njenu sudbinu i cilj, koji ima pred sobom, ali na stvari nema ništa od tog poželjnog pothvata, jer ih dijeli neobično oštra politička propaganda u strankama, pa ne nalaze terena na kom bi surađivali. Promatrajući njihovu psihologiju i nagnuća naiđemo na zanimive pojave. Jedni, isprva jako zagrijani za Rusiju, gube pomalo osjećaj nacionalnosti i udomaćuju se na raznim krajevima svijeta ne misleći možda na povratak u Rusiju, drugi hoteći sačuvati stari duh i formu razvijaju neku odbojnost

prema strancima zazirući od previšeg općenja s drugim. Neki su se zadubli u prošlost i žive u reminiscencijama starog sjaja na prateći novijih događaja. »To su oni, koji niti su što zaboravili, niti što naučili,« veli Abel Miroglio. Naprotiv ovim »klasičnim« ljudima stoje drugi, koji prate događaje, živu s vremenom i rade na oživljenju Rusije. Bez sumnje ne manjka ambicioznih i poduzetnih ljudi, koji hoće biti vođe naroda i u datom času povratka u domovinu staviti red i normalni državni život. Ovo su političari i oni upravo stvaraju diobu iseljeničkog mišljenja uvjeravajući nas svaki o dobroti, ispravnosti i prikladnosti programa za Rusiju. Među njima ima jako starih programa uz najnovije, koji su nastali padom carizma.

Socijalističko-revolucionarna stranka osnovana polovinom prošlog stoljeća s geslom »Volja naroda« te »Zemlja i sloboda« opstoji i danas s davno ustaljenim programom o republikansko-socijalističkoj Rusiji sa svim reformama u skladu s time. Poslije revolucije izgleda, da su manje organizirani, a samome Kerjenskom predbacuju nespretnost i kukavičluk, što nije znao uočiti pogibao komunističke demagogije 1917. U stranci je nastalo desno i lijevo krilo. Ljevicom je upravljao Černov iz Praga s organom »Revolucionarna Rusija« sarađujući sa svim ekstremnim krugovima njihove Internationale. Kerjenski vodi desno krilo izdajući u Parizu »Dane« i »Savremene anale«, valjda najjaču ediciju emigracije. U stranci je dosta intelektualaca i sam književnik Bunin, inače osumnjičen kao monarhist. Stranka se oslanja na nižu klasu, a u vezi je s Ligom za čovječja prava, jer se radi o socijalnoj jednakosti. Veoma mnogo polažu na mladež iznoseći joj pred oči program i zagrijavajući je za mučenike dosta brojne iz carske periode, koji su poginuli za socijalnu pravdu. U stranci ima vjernih pravoslavaca, ali je vjerski momenat principijelno izbačen iz programa, a protiv vjere se ne govori iz taktičkih razloga. Poznavaoci masa u unutrašnjosti današnje Rusije ozbiljno sumnjaju, da bi stranka imala uspjeha nakon teškog komunističkog eksperimenta.

Demokratsko-republikanska unija ima na čelu starog vođu kadeta u Dumi M. Miljukova, koji se zalagao za parlamentarni režim. Nekad se borio za konstitucionalnu monarhiju kao u Engleskoj i ustručavao se od revolucije. Bio je u privremenoj vladi Ljvova ministar vanjskih poslova, ali je pao pred komunističkom demagogijom, da tobože nastavlja politiku carstva, kad je obećao saveznicima produljenje prijateljskih odnošaja kao i prije. Stranka je imala s vođom na čelu izvjesnu evoluciju, a danas napada desničarske krugove. Ima u krilu mnogo Židova i drugih bogatih ljudi uz intelektualce, pa je dnevnik »Posljednje novosti« dobro uređivan s jakom novčanom bazom i tiražom. Današnji njihov ideal bila bi laička republika francuskog tipa, gdje bi se uspostavila sloboda savjesti raskinuvši svaku vezu između države i crkve. Razvili su neobično propagandu po svim centrima: Parizu, Berlinu i Varšavi osnivajući biblioteke i čitaonice. Miljukov, uvaženi odbornik Lige za čovječja prava, daleko je od pravoslavlja. Napisao je povijest zadnje ruske revolucije, ali je žestoko napadnut, da je neobjektivno prikazao tok događaja i svoju ulogu. Stranka je indiferentna ili neprijateljski raspoložena prema vjeri pa ne može računati na ruski puk

kao ni socijalisti naročito poslije ateističke borbe, jer će narod računati na vjeru kao najbolji oslonac u nacionalnom pogledu.

Većina emigracije podržava jaku sklonost prema monarhizmu, zato je ova stranka najbrojnija, ali i najviše napadana, jer su u njoj bivši carski visoki činovnici i časnici. Među njima nema jednodušnosti, jer ekstremni monarhisti-legitimist hoće uspostavu zakonitog nasljednika ubijenog cara u ličnosti velikog kneza Ćirila. Ideolog je stranke još mladi, ali nametljivi Aleksander Kazem-Bek. Drugima je carstvo utoliko potrebno ukoliko ga narod primi, a neki su protiv primogeniture hoteći staviti na prijestolje ne najstarijega nego najsposobnijega. Ogorčena je borba među njima u tim nebitnim i dosta smiješnim pitanjima. Na čelu umjerenih monarhista nalazio se Petar Struve, akademski radnik i spretan polemist. Valjani Struve ne polaže toliko važnosti na političku izgradnju emigracije koliko na duhovnu. Njemu osobito predbacuju nestvarnost programa i evoluciju u političkom životu. Djed mu je bio Njemac, a otac guverner Perma. Sam Struve u početku marksist prešao je u liberale, što mu je zavrijedilo izgon iz Rusije. Prebivajući u Stutgartu izdavao je list »Oslobođenje«, a povrativši se u Rusiju uređivao je kao profesor u Petrogradu »Polarnu zvijezdu«. Za vrijeme rata i revolucije kao vatren rodoljub nastojao je uzdržati vojsku i spasiti je od demoralizacije, ali je morao bježati povlačeći se sa Vrangelom i Denikinom. Neko je vrijeme bio na univerzi u Pragu, a zatim preselio u Pariz kao šef nacionalista. Ma koje stranke bio, Struve je nesebičan radnik i rodoljub, pa se borio protiv onih liberala, kojima je sloboda kapris i anarhija i zagovarao vjersku toleranciju.

Imajući pred očima političku neodgoju ruskog naroda pledira za monarhizam, koji može biti pošten kao i demokracija. Bori se naprotiv s monarhističkim pogreškama, pa je napao Ćirila, što si je stavio za cilj restauraciju »predratnog policajnog sistema«. Ako bi došlo do carstva, po njegovu mišljenju, moralo bi imati malo više moralne reputacije od prijašnjeg, jer narod ne zaboravlja počinjenih pogrešaka u prošlosti. Ova grupa nastoji solidarizirati emigraciju odbacivši sitna peckanja i uspravivši pogled samo na Rusiju, jer sitničavo političko izgrizanje u inozemstvu škodi Rusima, koji slabo razlikuju glavno od sporednoga.

Mladorusi ili legitimisti vrše živu propagandu preko »Mladoruske Iskre« u Parizu, držeći, da je legitimizam najrealnija baza za djelovanje. Od vremena do vremena »po milosti Božjoj car svih Rusa Ćiril« dadne u organu koju bodrilačku riječ, ali čitajući list dobivamo uvjerenje, da je gdjekada djetinjskim nadama ispunjen s tvrdom vjerom u pad komunizma. Ovo zavodi neupućene krugove, koji žive u napetom očekivanju pada komunizma. Kako su oni najbrojniji, vrijedno je iznijeti program najnovijeg datuma: Svečano se proglašuju boriocima za historijski realizam protiv materijalizma, koji je kolektivom uništio ličnost. Imaju velike nade, da je već omladina unutar Rusije pošla k nacionalnoj revoluciji u borbi za ličnost a protiv kolektivizma, koji je ponizio i uništio čovjeka. Pobliži je program: socijalna monarhija, federalno carstvo i korporativizam u ekonomiji. Vrhovni će poglavar zemlje biti Ćiril, sela će birati sovjete kao i gradovi i slati poslanike u pokrajinski sabor, koji će dalje biti predstavljen u central-

noj vladi. Autonomija je garantirana u carstvu, a u slučaju konflikta posreduje car. Vanjska politika i narodna obrana ujedinjeni su u centralnoj vladi. Ekonomski će život biti upravljan po Vrhovnom ekonom. Savjetu u kom će biti predstavnici svih korporacija i sindikata. Zajamčena je sloboda savjesti i kulta. Privatno vlastništvo bit će favorizirano, a radniku će se dati prilika, da sarađuje u društvu i državi. Carstvo će stupiti u duhovnu vezu sa narodima Istoka i zapada. Mladorusi su organizirani 1924., ali s velikim nadama očekuju primicanje nacionalne revolucije i sarađuju sa sličnim društvima u svijetu. Odriču se terorizma ili oružane intervencije iz inozemstva protiv boljševika, jer su u tom napadani od ljevičarskih krugova. Naravno ne odriču se borbe drugim sredstvima.

Mnogi su se upitali pred ovako formiranim političkim programima i inozemstvu, što će reći oni, koji su ostali u Rusiji, da s narodom dijele patnju i nakon pada komunizma postanu vođe. Ovi su doista u nekim slučajevima oštro osudili stav emigracje, koja katkada ugodno živući pobjegavši od naroda izrađuje programe i međusobno se glođi. Poriču im svaku kompetentnost u budućem uređenju Rusije, jer je zadnja riječ kod narodnih supatnika. Ova gorka lekcija nije od malog značenja za emigraciju u času, kad troši vrijeme u nekorisnim polemikama. Kad je nemoguća oružana intervencija, najzgodnije sredstvo za obaranje komunizma bilo bi diskreditiranje njegovo kod naroda. Zato bi morali naći bazu, na kojoj bi sva emigracija surađivala, prebacila most između sebe i masa u Rusiji i na taj način raskrinkala. Stranke se hvale da su pojedinačno u tom smjeru dosta učinile, a legitimisti uvjeravaju, da imaju mnogo podružnica unutar Rusije, koje su u direktnoj vezi s njima. Pitao sam jednog monarhista, da mi kaže za jedno mjesto u Rusiji, ali me je uljudno udaljio od tog pitanja ne smatrajući oportunim prokazivati takove podružnice, jer bi im se moglo škoditi. Dobro je čuvanje u tajnosti ovakovih pothvata, ali mnogi ovo smatraju legitimističkom mistifikacijom, da održe mase i dadnu elana protiv komunizma, komu se naskoro primiče kraj. Ovo je najefikasnije sredstvo borbe, ali jesu li postignuti minimalni rezultati? God. 1926. pokušali su održati sastanak svih stranaka, ali Miljukov nije htio surađivati s monarhistma, a on s ljevičarskim krugovima. Ne nalazi se baza za sporazumni nastup protiv komunizma. Stranci se pitaju zašto velika emigracija ne može oboriti manje brojne komuniste? Nije teško odgovoriti, kad je rad stranaka destruktivne ili negativne naravi radi međusobne borbe a sovjetska spijunaža nerijetko ih još više stavi u neprijateljstvo lansirajući kojekakve vijesti, koje smute čitavu politiku stranaka i tako korisni dinamizam emigracije dolazi više do izržaja u međusobnim borbama nego protiv komunizma. Ljevičarski krugovi neprestano pišu o preživjelom pitanju odgovornosti za dolazak boljševika na vladu svaljujući krivnju na bjelogardijce i monarhiste, koji su pomagali već propali carizam u generalu Kornilovu, mjesto da su moralno jačali provizornu vladu i narod pripravili za republiku, a vlade bi stale na put rovarenjima boljševika. Tako Kerjenski i Miljukov. Monarhisti žigošu njihov kukavičluk pred komunistima ili bolje stranački fanatizam, što su provizorne vlade više mara uložile oko ukopanja cara i ugušenja monarhističkih aspiracija nego otupljenje komuni-

stičke demagogije. I danas je jedan komunist obraćen u monarhistički tabor gori, nego da je ostao, što je i bio po Miljukovljevu mišljenju, a kolika kampanja u Hitlerovu slučaju, što je navijestio borbu komunizmu i socijalizmu. Ljevičari vide u monarhistima pomagača Hitlerova oko uništenja demokracije, a monarhisti njima predbacuju očijukanje sa komunistima veleći, da Hitler nije njihov vođa, jer su oni navijestili rat komunizmu davno prije Hitlera.

Pokušali su naći kontakt na vjerskom polju, međutim ljevičari zabacuju svaku vjeru pa o tome i ne govore predbacujući monarhistima intoleranciju i vjerski terorizam, jer bi kao i boljševici uništili sve, što nije pravoslavno. Monarhisti, koji zabacuju liberalizam i drže tradicionalnu vjeru, očito ne mogu sarađivati s ljudima u mnogo slučajeva ateistima. Poznati ateista Mirkin-Guercević, prijatelj Miljukova napisao je polemičnu brošuru »Sciti«, u kojoj mu je vjera humanizam i demokracija i osuđuje monarhističku vjersku kritiku boljševizma, jer njihov zločin nije u tome, što su napravili juriš na nebo, nego što su pogazili humanost i demokraciju. »*Zločinstvo je u tome, šta nastoje ubiti ne Galilejca nego Čovjeka*«. On vidi u ruskom čovjeku fanatizam, bilo bijeli, bilo crveni. Ovaj zadnji ispoljio se u komunizmu, ali ima razlika između evropskog ideološkog komunizma i boljševizma — tipičnog ruskog fenomena, jer je Lenjin samo upregnuo fanatični ruski instinkt rušenja zapadne kulture u komunizmu, ali revolucija je čisto ruska, iako su vođe ne — Rusi. Dalje veli, da su monarhisti ili ništitelji kao i komunisti, koji zajedno mrze zapad, pa da dođu na vlast, radili bi isto. Zato mu ne izgleda ništa čudno, da ima obraćenja od komunizma monarhizmu i obratno. Sporazum emigracije u borbi protiv komunizma posve je nemoguć,a čitavi njihov rad ide većim dijelom u prilog Staljina. Začudo da su se za granicom sukobile posve iste ideje, koje su davno u prošlom stoljeću bile u sukobu, ali je žalosno, da njihova borba diže i posljednju nadu sporazuma i eventualne definitivne ideološke konstelacije, te da njihovo rezoniranje za granicom učvršćuje komunizam u domovini na štetu naroda i prestiža Rusije u civilizovanom svijetu. *(Svršiće se.)*

ZANE KUKEŽ:

KAD SAM NA VRHUNCIMA NAŠAO ZATIŠJE

Da li sam ja tužan u sutone lutao
Po luci između crnih radnika?! —
Jesam li ja na gatovima ćutao
I molio Ti se za legije jadnika?!!...

Kroz ushićenja sam sve to iz duše gonio
Jer opijena ljepotom klisura htjede da poleti —
Na ove sam visove dušu Ti donio
Hrapavu poput te sive goleti...

I sad Te, Gospode, ovdje na ovim visinama
Pred plavim vidicima u smirenju molim!...
Molim Te za sve koje — tamo dolje, daleko u nizinama
Volim!...

PREGLED

PRIGODOM 250. GODIŠNJICE SMRTI JURJA KRIŽANIĆA

Duševna dalekovidnost znade katkada biti vrlo slična fizičkoj dalekovidnosti: ljudi posve dobro razabiraju predmete, koji su daleko od njih, a njihova im najbliža okolina i suvremenost ostaje zamršena, maglovita, slabo poznata. Takvu dalekovidnost nalazimo i u Jurja Križanića. On je živio u idealima daleke budućnosti, a za suvremene potrebe svojeg okljaštrenoga, izmrcvarenoga i poniženoga naroda nije imao mnogo smisla. Na nj se može primijeniti rečenica, kojom je dr. Murko označio Matiju Vlacića: »Ein echter Kroate, wie es deren in der Geschichte bis auf den heutigen Tag viele gab.« Njegove su težnje i tlapnje bile težnje i tlapnje mnogih drugih.

Rođen g. 1618. u Obrhu kraj Karlovca, učio je od 1630. do 1636. u isusovačkoj srednjoj školi u Zagrebu, od 1636. do 1638. u isusovačkom Ferdinandeumu u Gracu, zatim 1638. do 1642. u Bolonji i u Rimu. Doživio je kao dijete uzvišenje na oltar najvećega misionara sv. Franje Ksaverskoga, čitao je opise dalekih tuđih zemalja, poznavao je misionarski rad franjevca Rafaela Levakovića te je i on zaželio da upotrijebi svoju darovitost u misionarskom zvanju. Sveta mu Stolica nije u tom izlazila ususret, jer je poznavala njegovu ćud, sklonu samovolji i jadikovanju. Narod je u Hrvatskoj u neprestanom ratovanju s Turcima bio silno zaostao, no on nije povukao iz toga konsekvencija, nego je ostavio župničku i kanoničku čast u domovini i pošao prvi puta s dopuštenjem iz Rima, a drugi puta bez toga dopuštenja u Rusiju. Na svojem putovanju upoznao je Beč, Carigrad, Moskvu i Varšavu. U Moskvi je g. 1661. bio izagnan u Sibiriju, gdje je proživio petnaest godina. Oslobodivši se sibirskoga progonstva vratio se u Moskvu, a odatle je pošao u Poljsku, gdje je stupio u dominikovski red. Ime Augustin, što ga je primio kao dominikovac, pokazivalo je, da želi činiti pokoru za svoje prijašnje grijehe, mane i propuste. Nastojao je svom silom da iz Poljske prodre u Rim, ali mu to nije pošlo za rukom. Godine 1683. pošao je s vojskom kralja Jana Sobieskoga pod Beč, gdje ga je zatekla smrt, kad mu je bilo 65 godina.

Križanić je pokušao da praktično ostvari onu ideju, koju su teoretski propovijedali mnogi Hrvati prije njega. Poput Pribojevića, Gundulića, Mavra Orbinija i Palmotića vjerovao je i on u etničko jedinstvo slavenskoga naroda. Humanizam je u Italiji propovijedao jedinstvo svih Latina, a naši su pisci odgovorili na to jedinstvom svih Slavena. To je shvaćanje bilo prihvaćeno i u samom Rimu, te je na pr. papa Urban VIII. godine 1627. u buli, kojom je obnovio naš kolegij u Loretu, govorio o »narodu ilirskoga jezika, koji stanuje u većem dijelu Evrope i u vrlo velikom dijelu Azije«. Šta je bilo dakle prirodnije negoli doći na misao, da tomu tobožnjemu jednomu narodu valja stvoriti i jedan književni jezik? Križanić se dao na taj posao najprije u Moskvi, a onda naročito u Sibiriji. Od crkvenoslavenskih, ruskih i hrvatskih riječi stvorio je svoj slavenski esperanto, kojim je napisao više knjiga, među kojima su najpoznatije: »Politika« ili zapravo »Razgovori ob vladateljstvu« i »O proročanstvima«. Hrvatski je napisao još prije polaska u Rusiju tek nekoliko pjesama, premda je inače poput Platona slabo cijenio pjesništvo.

U svojoj »Politici« izložio je Križanić čitavu enciklopediju znanja. Bio je u tom ponešto sličan kasnijim prosvjetiteljima u doba apsolutizma. Tražio je od Slavena da se oslobode gospodstva tuđinaca. U državi je gledao organizaciju staleža pod jednim apsolutističkim vladarom. Vlast je od Boga — to je prvo Križanićevo političko načelo. No time ipak nije zagovarao teokraciju, kakva je bila u staroj židovskoj državi. Pobliže o postanku vlasti nije raspravljao, nego ju je primao kao gotovu činjenicu. Svakako je odbio i samu pomisao, da bi kraljevska vlast došla iz tuđine. Rugao se onim povjesnicima, koji su pripovijedali, da je njemački car Oton podijelio poljskomu kralju Boleslavu kraljevsku vlast. Boleslav je po Križanićevu mišljenju trebao da odgovori Otonu: »Ti care, činiš mene kraljem leškim, a ja činim

tebe carem njemačkim.« Protivio se imenu car, jer je držao, da je kralj stara slavenska riječ. U njegovoj bi se državi nalazili ovi staleži: 1. plemstvo višega reda, 2. plemstvo nižega reda, 3. vojnici, 4. trgovci, 5. obrtnici, 6. seljaci i kmetovi. Tražio je što veći broj viših škola, ali općenita obveza pohađanja osnovnih škola činila mu se opasnom kao i općenito nošenje oružja. Svaku je sitnicu predvidio, za sve je htio da država izda stalne zakone i propise, pa čak i za nošnju.

Glavna je njegova misao bila crkveno jedinstvo zapada i istoka. a crkveni je raskol krivio jedino Grke, o kojima je uspješno dokazivao, da nijesu nikada voljeli Slavena. Upozoravao je, kako su Bizantinci prvi upotrebljavali ime Slavena u smislu rob. Nije zaboravio ni Vasilija Bugaroubice, koji je dao oslijepiti dvadeset tisuća Bugara. Zasluge sv. Ćirila i Metodija nijesu pripadale svim Grcima. Slušao je, kaže, jednoga Grka, koji je psovao sv. Ćirila, što je za Slavene izumio slova i preveo Sveto Pismo. Trebalo je, govorio je taj Grk, da Slaveni nauče grčki jezik pa bi ostali uvijek pod vodstvom grčkih učitelja. A da su ti učitelji bili često puke neznalice, to dokazuje Križanić i opet jednom pričicom spominjući, kako je poznavao u Rusiji nekoga grčkoga episkopa, koji je uživao glas mudraca, a nije se znao pravo grčki ni potpisati.

Još više napadaja uperio je Križanić protiv Nijemaca. U tom je natkrilio i samoga Petra Zrinskoga, koji je pjevao: »Veruj Nimcu, da znaš, kako suncu zimsku«! Posve je opravdano što se bunio protiv ružnih nadimaka, kojima su Nijemci iza tridesetgodišnjega rata grdili sve Slavene, a u prvom redu Hrvate. Samo čeljad ropske ćudi mogla bi mu zamjeriti, što je još prije Jana Kollára tugovao nad nesrećom baltičko-polapskih Slavena. Pravedan je bio i ovaj zahtjev: kad Slaveni ne mogu među Nijemicima doći ni do časti ni do bogatstva, ako se ne prilagode njemačkom jeziku i duhu, neka se istom mjerom postupa i sa strane Slavena prema Nijemcima. Jednako možemo Križanića samo pohvaliti, što je ustao protiv nastojanja njemačkih kneževskih porodica, da svemu slavensvu nametnu svoje sinove za vladare. No kao što je prevršio mjeru u dobru, kad je tvrdio, da »Nijemci u umjetnostima nadvisuju svaki narod«, kod čega mu Jagić opravdano predbacuje, da nije poznavao Francuza, tako se zaletio i u kudnjama, kad je rekao, da Nijemci ne poznadu bračne vjernosti i da su oni izumitelji svih krivih vjera i hereza.

O Slavenima nije propovijedao, da su najumniji, najradiniji i najljepši. U tom je priznao prednost i Grcima i Romanima i Nijemcima. Ustao je protiv onih, koji su lažno tvrdili, da je Aleksandar Veliki ostavio oporučno neke osobite povlastice Slavenima. I u je dakle bio prilično realan. Jedino se dao odviše zanijeti krilima mašte, kad je vjerovao, da su Slaveni jedan narod. Priznavao je, da Ruse, Poljake, Čehe, Bugare, Srbe i Hrvate, ali to nijesu za nj bili posebni narodi. Upada u oči, da u ovom nabrajanju nema Slovenaca ni Slovaka, koje je svakako poznavao, jer je o Slovencima pisao i rasprave u Rimu, a o Slovacima je citirao u »Politici« s negodovanjem madžarsku poslovicu: Toth nem ember (Slovak nije čovjek). Rusiju naziva svojom domovinom (in nostra dilecta patria Russia), a ruskome caru stavlja u usta ovu izjavu: »Ljude slavenskog naroda, bili oni tkomudrago ili rodili se u ma kojem slavenskom kraju ne ćemo ubrajati među tuđince«.

Križanić je išao i za tim, da svi Slaveni stvore jedan politički savez ili da se barem stave pod protektora ruskoga cara. Načela, na kojima bi se taj savez ili protekorat osnivao, nije pobliže izradio. Savez između Rusije i Poljske predočivao je sebi u obliku personalne unije. A o ostalim je Slavenima govorio samo generalno, kako se vidi i iz ovih njegovih riječi: »Ti si care, sada jedini od Boga dani, da i Zadunajcima (tako on zove Hrvate, Srbe i Bugare) i Ljasima i Česima pomogneš, da stanu upoznati svoje potlačeno i postidno stanje, da se pobrinu za prosvjetu naroda i skinu s vrata njemački jaram.«

U mladosti je mnogo sanjario o oslobođenju balkanskih Slavena od Turaka. Onda je neko vrijeme odgodio tu misao u daleku budućnost, da se pod kraj života ponovno vrati k njoj te da i umre na bojnom pohodu, koji je značio početak turske propasti u Evropi.

Da je Juraj Križanić bio daleko od života svojega naroda, vidi se i po tom, što ga se o 250. godišnjici njegove smrti naša javnost nije sjetila nikakvom većom priredbom. Naravno, ta činjenica ne umanjuje njegove osobne veličine. Od Slavena proslavili su ga jedino Poljaci, koji su mu sredinom rujna ove godine otkrili spomenploču na franjevačkom samostanu u Varšavi. Pa i ta svečanost nije bila namijenjena u prvom redu Križaniću, nego je to bila samo epizoda u proslavi 250. godišnjice najvećega junačkoga djela kralja Sobjeskoga, koji je oslobodio Beč i zapadnu kulturu od turske opasnosti. *P. G.*

OSVRT NA DRAMSKU SEZONU

Minula dramska sezona ne pokazuje stalne ni jedinstvene linije. Materijalna kriza bez sumnje je kod toga sudjelovala, ali ona nije jedini, a po svoj prilici ni glavni razlog nesigurnosti i glavinjanju u postavljanju repertoara. Eksperimentiranje s komadima u koje se utrošilo mnogo truda pa da se odmah iza premije izgube s pozornice, nejednako upošljivanje glumačkog personala, pa makar i najboljeg, nesigurnost u literarnom ukusu i nespretnost u sugestijama publici — to su, čini se, osnovne polazne točke u prosuđivanju sezonske upravne politike. Tokom sezone, uprava je zapodjela prilično opsežnu polemiku s vlasnicima kina o uzrocima koji priječe procvat kazališta. Mnogo je dobrih istina rečeno od strane g. direktora Bacha, istina kojih ispravnost nije mogla pobiti impertinencija kojom redovno vode polemike gg. vlasnici kina. Još i mnogo više toga moglo bi se iznijeti u korist kazališta, svodeći na pravu mjeru samosvijest gospode od kinematografskih poduzeća. Ali je svakako kud i kamo jasniju i snažniju refutaciju iznio djelom g. Konjović kao upravnik kazališta, tek pod kraj sezone, kada je mnoge stvari pojednostavio, koješta finansijski iskoristio, pravedno usmjerio reklame i sugestije, postigavši na pr. da je komad Christe Winsloe »Djevojački internat« koji je kao film »Mädchen in Uniform« triumfalno prošao svim svjetskim centrima, a kod nas ostao nezapažen i stoga iza tri, četiri dana skinut s ekrana, u slabijoj (iako izvornoj) obradi za pozornicu napunio ne samo dotad »kritički« prazno kazalište, nego i usmjelio kino da iznese ponovno film koji je, pod sugestijom kazališta, potpuno napunio gledalište. Eto što biva kada se radi zaista o **d r a m i**, jer govorni film ne može nikada razviti snagu dijaloga i poduprti spontano, kreativno igru davši joj dinamiku neposrednog nastajanja i razvijanja pred očima, kao živa pozornica. O suparništvu zvučnog filma i operete još se može donekle govoriti — ali o rivalstvu govornog filma i drame — jedva! Komad Christe Winsloe vrlo je poučan u tom pogledu. Režiser filma bez sumnje je kud i kamo produbao, obogatio i istančao ono najzamašnije što može da zanima široku publiku, i što mora da je zanima: pedagoški problem, odgojno značenje internata i internatskih odnosa između drugarica međusobno, između njih i odgojiteljica, te između svih zajedno i vanjskoga svijeta. Film je uklonio nezdravu sjetilnu stranu koja se doticala seksualnih nastranosti u odnosu natstojnice prema djevojkama, i obratno; iako na žalost često istinite, te se stvari ne mogu tretirati otvoreno i jasno već i stoga, što većina publike nema o njima pojma, pa je i ne interesiraju. Naprotiv, ubijanje individualiteta, nepostizavanje pojedinca, nepoznavanje pravog karaktera i značenja stege, uniformiranje duha i tijela u apsurdne svrhe militarističkog mehanizma, karikiranje pedagogije pretjeranim insistiranjem na slovu i pravilu — sve su to jako česte i vrlo teške pojave, naročito u zemlji iz koje je potekao film. Koliko je pravilnog i prekrasnog instinkta razvio režiser vidi se na pr. iz činjenice, da je Christa Windsloe odabrala kao ulogu koja izaziva tešku katastrofu glavne junakinje, viteza Néréstana iz Voltairova »Zaire«, dakle komada koji igraju pitomice internata očito radi njegovanja francuskog jezika. Koliko je dalje otskočio režiser filma uzimajući Schillerova »Don Karlosa«, gdje se, samo radi toga jer je Schiller klasik i »patriotski« pjesnik, insinuira nezreloj djevojci da igra Don Karlosa koji je zaljubljen u svoju vlastitu maćehu! Tko ne vjeruje da se ovakve očajne pogreške dešavaju u internatima, taj očito nije nikada ni zavirio u njih. Režiser filma također je izmijenio svršetak koji, iako je izmiran, nije nipošto neki silom nametnuti »happy end«, nego je, u smislu njegovih promjena, logičniji i smisleniji završetak, kao rješenje problema. Svijest zajednice u tom internatskom stradanju toliko je vrijedna i plemenita stvar, te je zaslužila da ona bude presudna za rješenje dramskog svršetka: dru-

garice spasavaju Manuelu, u posljednji čas, od namjeravanog samoubistva. Pritom je specifična tehnika filma pritekla režiseru u pomoć sa dva efekta koji ne bi ni izdaleka toliko snažno djelovali, kada bi svršetak djela bio katastrofalan. To je, prvo, vanredni vizuelni efekat dubljine u koju hoće da se baci Manuela i poradi koje ona gubi i svijest i odlučnost da izvede djelo prije nego što su je mogle spasti njezine drugarice. Penjanje objektiva po stubištu gore-dolje kroz više katova, stvara dubok dojam sablasne jezovitosti koji zadržava svoju impresiju i nakon otklanjanja katastrofe. A drugo, uzbuna učenica kada su opazile da nema Manuele, sve jači porast njihova uzrujavanja i grozničavo traženje nesretne djevojčice po svim kutovima i katovima velike zgrade, dojam neizvedljiv na pozornici, stvara u filmu atmosferu napetosti i uzbudljivosti koja kulminira u posizanju za zavodskim zvonom na uzbunu. Nisu li se takvim zvonom započinjale revolucije? I eto, i zato je morao režiser da ukloni katastrofalan svršetak: jer da je Manuela poginula, revolucija, kakva bila, morala bi da plane — a kakvu revoluciju mogu da stvore »djevojke u uniformi«? Pravilnije je i bolje da ostane samo u srcima publike revolt i uzbuna protiv svega onoga što može da izazove ovakvu katastrofu. I eto, premda svega toga u drami nema, te je ona neosporno idejno mnogo siromašnija od filma, naša je pozornica kud i kamo bolje uspjela da privuče pažnju publike, nego film. Zato, jer se pozornica odlučila da iznese aktuelan problem u obliku koji je prilazan publici; zatim, jer se posla prihvatio smion režiser (g. K. Mesarić) koji se nije žacao, da čak i s filmskom koncepcijom pojedinih scenskih slika »konkurira« filmu, i to uspješno; zatim, jer je došla do izražaja, bez velikih teatralnih gesta ili jeftinih efekata, neobično istančana i fina igra glumačkih protagonistkinja kao što su gđe. Kraljeva, Vavra i Dragmanova koje su u toj sezoni prije toga, jedva dolazile do uloge koja bi im odgovarala, i konačno, jer se osjetila sigurnija ruka u tehničkom uređenju i sugestiji repertoara. G. Konjović je uspio da blokovima i pogodnostima, sigurnijim repertoarskim perspektivama (sedmični plakati!), te kojekakvim sitnijim tehničkim »trikovima« približi kazalište jače publici, koliko je to dakako moglo biti uz već poodmaklu sezonu. Sličan karakterističan uspjeh pokazuje i Kästnerova dramatizacija »Tonček i Točkica«, i opet, što je značajno, komad s pedagoškom pointom, ovaj put uperenom protiv samih roditelja. I opet niz od 13 scenskih slika koji izričito dozivaju u pamet tehniku i karakter filma. Ali nijedan film ne bi mogao dati toliko dražesti toj živoj slikovnici, koliko ga daje sudjelovanje žive djece koja, u stvari, ne glume nego se igraju. Barem u igri male Lee Deutschove ne ostavlja nas nikako taj neobično ekskvizitni dojam, da je sva njezina igra neposredna improvizacija; sve se događa kao da je prvi i jedini put, sve ima na sebi čar lične invencije, ideje koja nam dolazi u posljednji čas, spontano i nenamješteno. U obliku bezazlene dječje slikovnice, kroz te se šarolike slike i naivne stihove koji ih »tumače«, provlači, nečujno ali sugestivno, ne samo izrazita pedagoška tendencija, nego i vrlo intenzivna socijalna kritika. Mnogo sigurnije i udarnije nego u djelima naivno namještene i nespretno izmozgane »propagande«, ova se igra tiče, u krupnoj mjeri, savjesti roditelja.

Kada smo već kod pitanja uspjeha, treba uočiti činjenicu da je Buš-Feketeova »Trafika« odnijela rekord sa 30 izvedaba. Uprava »Dramskog Studija« koja se, u »Književniku«, indirektno narugala repertoaru kazališta, dakako da li i ovdje uprla prstom u grofa kojega dobiva kćerka siromašne trafikantice. Ali izbliže ogledana, stvar nije baš ni takav neobičan skok. Stara je trafikantica udovica ugledna generala, a kćerka koja je »u pitanju« odgojena je u otmjenom internatu. Stvar, dakle, nije nipošto fantastična; a ako joj je atmosfera, konačno, aristokratska, to je ona u isto vrijeme i »demokratska« s trafikom, njezinom publikom i svim onim mučnim i teškim što znači borbu za koricu kruha. Ako bi se imalo šta prigovoriti s većim pravom, to je karakter oboje mladih ljudi, jer je djevojka, i za internatsku pitomicu, nešto prenaivna, a mladi grof donekle ipak premalo grof. Ne mislim stoga uza sve to pisati apologiju ovakve lagane sentimentalne suvremene komedije, nego samo konstatovati da ona poznaje vrlo dobro osnovni ton gradske građanske publike, da daje dobru i pravu pozornicu (»Crkveni miš« u filmu nije upravo ništa) i da, pružajući nekoliko uloga koje dopuštaju razmah temperamenta, nijansiranu psihologiju i sugestivnu igru, daje čak i umjetnički vrijedne momente, iako sama ne pretstavlja nikakvu naročitu umjetnost.

Naprotiv tomu, nemar publike za djela koja su idejno intenzivna, po svom sadržaju aktuelna, a po svom literarnom dosegu daleko iznad prosječne površine, ne da se ničim ispričati. Da ni ime Johna Galsworthyja baš u vrijeme kada ga je smrt otela Engleskoj i čitavom svijetu, i to ime vezano o jedno od najboljih njegovih scenskih djela (»Lojalnosti«) nije moglo okupiti publike više od 3 puta, to je ipak žalosno i čudno. Pritom treba još napomenuti da je izvedba (režija g. T. Strozzija) vrlo dobro postavljena, i u najboljim rukama. Ne će možda biti pogrešno ako pretpostavimo da je i bezobzirna agitacija za »socijalnu« književnost kod mlađega dijela publike stvorila izvjesno omalovažavanje reprezentativne »građanske« literature, iako je Galsworthy ovdje jednako odlučan kao socijalni borac, kao što je i sjajan kao psiholog, dramatik, umjetnik. Ali, za izvjesni dio publike, ni najveća imena nemaju milosti, kada se ne radi o »propagandi«, toliko plitko i površno formulisanoj po Uptonu Sinclairu, čovjeku koji se, priznajem, pošteno bori za svoj socijalni ideal, ali bez genija. A to je, kad se radi o umjetnosti, ipak presudno. Slično je s Björnsonovom »Demisijom« koja je, doduše, djelo starije dramatike i epohe koja je već minula, ali i danas aktuelno — a možda i aktuelnije nego nekad — kada pojedinac, istaknut u javnoj političkoj borbi, dolazi u sukob ne samo sa zahtjevima svoga privatnog i ličnog života, nego i sa svojom političkom okolinom, sa svojim drugovima pa i sa svojom vlastitom prošlošću. Pa ipak je »Demisija«, unatoč odličnoj interpretaciji, doživjela samo dvije izvedbe! Kada se govori o krizi kazališta i o finansijskim poteškoćama, onda se svi znaju prenemagati i davati dobre upute ili čak i lekcije, ali je svakako vrlo čudna svjedodžba za kulturnu razinu svih tih ljudi, da publika jednog kulturnog centra s ozbiljnom tradicijom (a u tu publiku pripadaju svakako i oni) ne može održati ovakvu dramu više od dva, tri puta. Istina, redovno je abonnement ona institucija koja nameće publici djela i koja im omogućuje veći broj izvedaba; pa je stoga, u drugu ruku, dosta nerazumljivo, zašto ovako ozbiljne i značajne drame ne zapada prednost abonnementa. Čini se da je baš i to jedan od primjera one neke mlake i mlitave neorijentiranosti koja je vladala ove sezone u drami našega kazališta. Pred Božić, izvedene su dvije igre religioznog sadržaja. Da je izbor morao pasti baš na Maeterlincka kojega je Crkva stavila na Indeks, to je, kako sam prikazao u novinskoj kritici, u najmanju ruku nestašica delikatnosti prema katoličkoj publici, o čijim se vjerskim blagdanima baš i radilo. Šta je bilo uzrokom da je »Sestra Béatrice« nakon dvije izvedbe pala s repertoara, iako je ta ljupka legenda mogla ipak poslužiti kao prikladna igra baš uz same božićne blagdane? Da je stil izvedbe promašen, to se moglo opaziti i prije generalne repeticije. Ali je uza sve to sama legenda, a i vrlo privlačljiva inscenacija, mogla svejedno, u zgodan čas, privući publiku. To više, što je drama kratka, pa se mogla kombinovati s još kakvom kraćom igrom slična karaktera. Ali čini se da nikom nije bilo stalo ni do čega, i sav je rad bio u tutanj. Slično je bilo s dražesnim prikazanjem »Od poroda Jezusova« koje je postavio g. K. Mesarić, na vrlo duhovit i invenciozan način. Zašto je, uza sve to, komad izveden svega jedan put? Ulazeći vrlo dobro u omiljelu ideju g. Bacha o obnovi našega domaćeg repertoara osvježivanjem djela iz prošlosti (ta se ideja vidi pohvalno u liniji: Teuta — Ekvinocio — Kir Janja itd., u ovoj sezoni), ovo je »prikazanje« moglo vrlo dobro poslužiti prilikom božićnih blagdana. A zašto nije? Izvedba je bila uzorna; a da g. Dobronić, pisac muzike za to djelo, nije popularan u muzičkim krugovima, to je mogla uprava kazališta znati već davno prije izvedbe. Ovakva glavinjanja stvaraju dojam nezrelog eksperimentovanja, pa se onda ne treba čuditi, ako i publika ne zna zadržati liniju interesa i privrženosti kazalištu.

Poznato je da dobar dio naše publike još uvijek bolje poznaje njemačku književnost, bolje od drugih. Ne mislim tim one krugove koji idu samo na njemačka gostovanja, nego napominjem činjenicu, da je po školovanju i lektiri njemačka književnost za pretežan dio naše inteligencije osnovica za poznavanje

svjetske književnosti. Ni iz te književnosti, uza sve to, izbor nije bio baš najsretniji. Unatoč samom Gerhardu Hauptmannu, držim da se njegov književni talenat može slaviti samo njegovim »Tkalcima«, dok je izvođenje senilnog i prilično nategnutog »Zalaska sunca«, više na štetu nego na korist njegovoj slavi. Motiv ljubavi između starca i mlade djevojke koja mu se predaje s udivljenjem unatoč njegovim poodmaklim godinama, nije donio ni izdaleka ono obilje suptilne lirike koje je Hauptmann htio i trebao da u nj unese. Bolje je i svakako mnogo jače ispao sukob oca s djecom, sraz pojedinca s predrasudama i s hipokrizijom okoline. Ali dok je Hauptmann, primjereno bar svojoj slavi, iznio 7 izvedaba, Dehmelovi »Dobrotvori«, unatoč jubileju i sjajnoj igri g. Badalića, nisu mogli iznijeti više od 3 izvedbe. To je i prilično razumljivo; Dehmel nije dramatik, iako je vrlo vješt pozornici, a motiv je bizaran i mučan. Ono međusobno mrcvarenje dvoje braće nepovjerenjem, sumnjičenjem i zaskakivanjem, postaje gledaocu nesnosna muka, spojena s nelagodnim osjećajem da se nalazi u svijetu odvratne hipokrizije i neiskrenosti koja graniči s abnormalnošću. A sve to u vidu prljavog egoizma i zločinačke bezobzirnosti. Zaista, njemačka je književnost mogla bolje proći s izborom koji bi dao ne samo ono što je značajno, nego ono što je i zaista vrijedno.

Francuska je književnost, po običaju, morala da opskrbi repertoar komedijama laganog salonskog stila, većinom frivolnima, a često i besmislenima. U tu posljednju grupu ide Delanceov »Tempo«, Géraldyjev »Osvajač žena«, Bibescova »Koja je bila«, a naročito iznenađuje svojom nestašicom mjere i ukusa Savoirova »Mala Katarina« (unatoč tomu što se davala 16 puta). Devalova »Mademoiselle«, vrlo dobra u nekim satiričnim akcentima koji se već dotiču socijalne kritike, razvila je nekoliko intenzivno lirskih scena oko osnovnog motiva, koji je, inače, prilično apsurdan. Jedino počasno mjesto zauzima Raynalov »Grob neznanog junaka«, sinteza ratnog stradanja u vidu vojnika koji dolazi s fronte na dopust da se vjenča, a neposredno iza toga dobiva nalog za povratak. Lišena akcidentalija, svedena na tipsko zbivanje, historija je ponešto neživa i neuvjerljiva; ali tragična »nužda« dosiže uzvišenost antikne tragedije, a zanos suptilnog i snažnog lirizma mora da osvoji gledaoca. Da je naše kazalište proslavilo Emila Zolu, romansijera i eminentnog teoretičara eksperimentalnog *romana* izvedbom dvaju njegovih djela, dakako dramatizovanih, to pripada svakako među naročite kuriozitete našega kulturnog života. Samo kazalište izvelo je »Terezu Raquin« u naturalističkoj scenskoj koncepciji, dok je »Dramski Studio« prikazao »Grijeh« u stilu koji je htio da iskoristi tekovine ekspresionizma. Obje su pretstave dokazale samo kako je sve to deplasirano i zastarjelo, a karakteristično je to, da su poštovaoci Zolinih ideja morali zaći tako daleko u francusku književnost, da nađu nešto što im odgovara. Kako da se, inače, protumači to ekscesivno slavljenje Zole koji je, u stvari, već gotovo zaboravljen?

Slavenski je repertoar prošao još slabije. Vilém Werner (Pravo na grijeh), običan je i vulgaran, pogotovu nakon Františka Langera, a Vojkovljeva komedija »Tri muža za jedan dan«, vrlo naivna i plitka persiflaža odnosa u Rusiji, iznesena je, osim toga, na prilično neozbiljan način.

Od onoga što bi se moglo nazvati klasičnim repertoarom (u širokom smislu riječi), zastupan je Rostand sa »Cyranom de Bergerac«, u kojemu je gđa. Kraljeva na prekrasan način, pun života, temperamenta i stvaralačkog elana, interpretirala Roksanu, dok je g. Pavić, kao Cyrano, bio ponešto nejednak, a svakako najbolji u melankoliji konačne scene. Bez sumnje bi njegova igra bila dobila, da je n. pr. ispušten kuplet o gaskonjskim kadetima koji u prijevodu nema nikakva smisla, a bio je vrlo loše recitovan, umjesto da bude briljantna točka deklamacije i govorne plastike. Ali dakako, trebali bi to da budu i pravi Rostandovi stihovi. Rekonstrukcija Molièrova »Umišljenog bolesnika« činila je samo da žalimo za Freudenreichom i za pok. Raićem. Ni g. Cilić nije se mogao snaći u glavnoj ulozi, a ni ostali nisu značili ništa naročito, osim male Lee Deutschove koja je tu po prvi put svratila na sebe pažnju. Od Šekspira izveden je »Macbeth« u režiji g. T. Strozzija, s mnogo pažnje i mara, s odličnim parom gđa.Vavra—g. Dujšin kao protagonistima. Pored toga, treba zabilježiti scenu Lady Macduff s njezinim sinčićem, iznesenu u prekrasnom stilu po gđi. Kraljevoj i malom Reissu koji je ovdje bio divno prirodan, naivan, djetinjski mio, dok u novijim ulogama počinje ponešto afektirati i gubiti spontanost. »Vesele žene Windsorske« iznesene su pod kraj sezone, ali im nije dostajalo one obijesne Šekspirovske inspiracije kakvu je spontano umio uliti u svoje režijske kreacije g. Gavella, a kakvu je, indirektno, strogom kulturom stila, znao postići i pok. Raić. G. Mesarić imao je dosad u režiji prvoklasnih uspjeha, ali je, bojim se, njegovo učestvovanje u režiji bilo suviše brojno, a da bi mogao posvetiti studiju Šekspira toliko intenziteta, koliko zahtijevaju baš njegove komedije.

Od domaćeg repertoara, treba upisati u naročitu zaslugu rekonstrukciju naše »klasike« izvedbom »Poroda Jezusova«, Demetrove »Teute« (u vrlo lijepoj interpretaciji, s protagonistima gđom. Kernicovom i g. Dujšinom), Vojnovićeva »Ekvinocija« (ovoj su izvedbi mnogi prigovarali, što dokazuje jedino to koliko je zastario stil naturalizma, jer je igra bila točno u stilu), Nušićeva »Narodnog poslanika«, Sterijina »Kir Janje« (zasluga režije g. K. Mesarića: odličan par Kir Janja — g. Petrović i Kir Dima — g. Laurenčić, pored toga, klasičan u stilu, g. Lj. Jovanović kao notaroš Mišić!). Ovamo ide i obnova Preradovićeva komada »Razumijemo li se« koji je po svojoj praizvedbi i po svom piscu ipak naš, unatoč nespretnim i nepotrebnim izjavama g. Preradovića u nezgodan čas. Postava je u koječemu bolja (g. Afrić u ulozi mlađoga pjesnika Emanuela), ali nije mogla nadomjestiti gđe. Hržićke u ulozi Thee. Napokon, Finžgarov »Divji lovec« izveden je svega jedan put, kao jubilejska predstava na slovenskom jeziku, u režiji g. Nučića koji je naročito lijepo izradio partije folklornih grupa.

Domaća prinova ostala je bez značenja. G. Feldman nije uspio da sa svojim »Zecom« kaže s pozornice ono što je htio. Ljudi koji su s njim razgovarali umjeli su vrlo lijepo protumačiti psihopatologijski momenat u tragici glavnog lica, ali mi koji smo samo gledali izvedbu, nismo mogli doći do svih tih autorovih intencija. A i kad bismo sve to prihvatili, ono što *nas* ipak mora zanimati u komadu koji prikazuje historiju domobranske topničke baterije na kraju svjetskoga rata, prikaz nacionalnog mišljenja i osjećanja tih ljudi, a naročito Kotromanića, nekog hrvatskog revolucionarca sa simboličnim imenom, sve je to ostalo g. Feldmanu nekako strano i sporedno. Ne govorim ovdje nikako u ime pitanja rase koje mi je sasvim daleko, nego u ime činjenice da g. Feldman ne pozna ili ne će da pozna osjećaja koji nas zanimaju kod ovakva sujeta. Ako je »nacionalna revolucija« danas, nakon svega, za mnoge nemoderna i nezanimljiva, onda bar nije *historijski* točno da joj se u ono doba pripisuje tako malo značenja. I to ne mislim što ona ne bi bila zastupana u djelu g. Feldmana, nego što je ona u njemu zastupana slabo, nespretno, a i prilično promašeno. G. Borivoje Jevtić i sam je vidio da njegovo »Fra Jukićevo znamenje« nema dosta vidne dramske radnje, i da se čitav proces odigrava iznutra, u Jukićevoj duši. Stoga je njegova drama samo niz slika u kojima se sukobljuje naivna svježina Jukićeva s podlom prepredenošću protivnika, i njegov mladićki buntovni zanos, s konservativnom treznoćom starješina. Treba naročito istaknuti delikatni pijetet kojim je g. Jevtić obradio svoj predmet, kao i zamjernu objektivnost, nježnost i ljubav kojom se je uživio u franjevački milieu. Unatoč prekrasnoj tragici pojedinih momenata i vrlo finom crtanju karaktera, drama je ostala samo kao skicirana, i radi toga kod publike nije imala uspjeha. Sjajne su franjevačke likove dali gg. Grković, Tepavac i Milanov, a naročito dirljivu interpretaciju Jukića g. Afrić. — Muradbegovićeva »Majka« je drugi motiv iz bosanskog XIX. vijeka, toga neobičnog i širolikog »risorgimenta« koji je dao historiji nekoliko neobičnih i zanimljivih likova. Samo što g. Muradbegović nije ostao kod historije; on je htio da, ujedno, ili upravo u prvom redu, uzveliča majku, kao da je htio da dade klasičnu igru za proslavu Majčina dana. I tako su se ukrstili historijski ustanak i slijepa majčina ljubav, pa umjesto da je »Majka« postala propagandom za pacifizam u ime majčine ljubavi, ona je, konačno, dala majci krivo i dokazala da je ne samo sin, nego i muž imao pravo kad je žrtvovao svoj život za domovinu. Komad je previše tematičan, idejno dekorativan, namjeran. Ipak, s »Majkom« i »Fra Jukićevim znamenjem« u ovoj izvrsnoj postavi, naša bi

drama imala odličan materijal za gostovanje po Bosni gdje bi oba komada bila na svom tlu, i, unatoč svim zamjerkama, bez sumnje bi proizveli dubok dojam. — »Čovjek ponosan što nema sreće« g. Ranka Mladenovića, nije nikoga zadovoljio. U svojoj moralnoj kritici Beograda poslije rata, on je bizaran, neuvjerljiv i neživ; voljeli bismo već jednom vidjeti iz Beograda nešto drugo nego razvrat, preljub, rđave spekulacije i ćifтinstvo.

Na rad Dramskog Studija trebaće se posebno osvrnuti. Kako su me moje zvanične dužnosti priječile da se pod kraj sezone osvrnem na novitete u novinskim prikazima, to bih ovdje, zasad, barem istaknuo to, da naslov Cankarove drame nikako ne može u hrvatskom glasiti »Kralj na *Betajnovi*«, jer je »Betajnova« pridjev kojemu odgovara u slovenskom supstantiv *»vas«*, a to kod nas znači »Betajnovo selo«, pa prema tome ime kod nas može da glasi jedino *»Betajnovo«* (srednji rod), kao *Valpovo, Đakovo* itd. i, prema tome, pravilno je jedino »Kralj na Betajnovu«. Prevodioci treba da u prvom redu poštuju svoj materinski jezik, a, dakako, i da ga — temeljito poznaju!

Ljubomir Maraković

SOCIJALNI DUH I LIJEPA KNJIGA

Danas je dr. Milan Ivšić poznat u prvom redu kao socijalni i pravni pisac. No to je samo jedan dio njegova književničkoga stvaranja. Poput mnogih drugih hrvatskih javnih radnika i on je najprije štampao članke o literaturi. Pisao je na pr. prije rata o Gorkom i o nekim drugim književnicima. Sada se ponovno vratio na književno područje, ujedinivši u ovoj najnovijoj studiji literature i svoje stručnjačko sociološko zanimanje.

Zanima nas, kakvo mišljenje u prosuđivanju odnosa između beletristike i socijalnih težnja zastupa on, koji je već kao profesor ekonomsko-komercijalne visoke škole u Zagrebu upućen na to, da prvenstveno prati sve današnje socijalne pokrete u svijetu. Dr. Milan Ivšić stoji na stanovištu, da suvremeni hrvatski beletristici moraju biti socijalni.[1]) Već sama tradicija, veli on, nuka nas, da nastavljamo ondje, gdje su prestali naši realistički pisci Novak, Kozarac, Kovačić, Turić, Draženović, Tordinac, Treščec, Đalski, Vojnović i drugi. Doduše, ne da se tajiti, da su socijalni motivi u tih književnika bili redovito neprodubeni, mnogo puta tek natuknuti, a često prikazani i kao obična folklora, bez umjetničke obradbe. No sve to ne može govoriti protiv unošenja socijalnoga duha u lijepu knjigu. Dr. Milan Ivšić veli: »Socijalni motivi svih tih pisaca moraju upravo danas u lijepoj knjizi da uzmu pojačanu notu, te se sva naša lijepa knjiga izgrađuje u planu prema socijalnoj orijentaciji svih naših klasa.«

Kako će beletristi umjetnički riješiti svoju zadaću, o tom dr. Milan Ivšić ne raspravlja pobliže. To on prepušta beletristima, kojima pripada pravo, da sami pronađu najbolju i najsuvremeniju umjetničku formu za taj posao. Kod retrospektivna pogleda po našoj dosadašnjoj literaturi čini se njemu, da se idealu socijalna literata kod nas najviše približio Vjenceslav Novak, o kojem raspravlja veći dio studije. Jezgra Ivšićeve ocjene Novaka nalazi se u ovim riječima:

»On u svojim podgorskim prosjacima (»bosjacima«) vidi uz loše tipove ubojica, varalica i najplemenitije duše, kakove može da rodi samo onaj kameni krš, koji je i sama bogata i široka priroda napustila, no kojeg taj Novakov Podgorac-prosjak nije napustio. On riše propast senjskih trgovačkih obitelji i patricija navodeći im i najrealnije uzroke, a crta kraj toga i onaj novi život, koji se rađa na ruševinama patricija i koji razumije novi duh vremena (»Posljednji Stipančići«); on crta mane malograđana i sitnih ljudi; iznosi motive i probleme žena s najdubljom psihološkom analizom, — motive đačke, vojničke, činovničke, ribarske, radničke, obrtničke, motive novinara književnika, umjetnika-glazbenika itd. Njegova posljednja dva djela »Zapreke« i »Tito Dorčić« i nijesu drugo nego najdublji sociološki studij života našeg maloga čovjeka, koji misli, trpi i radi. Problem sela, njegove kulture i gospodarskog napretka jedva će moći biti igdje bolje obrađen negoli na pojedinim stranicama njegova djela »Zapreke«, no koje će se stranice možda s umjetničke strane moći negativno ocijeniti... Jedno je..., što uzdiže Novaka nad sve druge socijalne pisce: on odabire socijalne probleme svijesno, on ih studira, obrađuje i tumači najvjernijom analizom realnog života u svijetlu pozitivnih socijalnih znanosti. Primjerice, njegova pripovijest »Pred svijetlom«, je najdublja studija realnih radničkih problema u svijetlu socijalističkih »načela«.

O novijim hrvatskim socijalnim beletristima ne raspravlja dr. Milan Ivšić opširno u svojoj studiji. Spominje ih tek uzgredno u aluzijama ili u napola jasnim osudama, kao na pr. Krležu i njegove sumišljenike, o kojima veli, da su svojom materijalističkom »lijepom knjigom«, daleko od svake prave umjetnosti i socijalnosti duha. A ipak bi nas vrlo zanimalo, kad bismo i o tim novijim književnicima mogli čitati od istoga pisca isto tako dokumentiranu i opširnu raspravu, kao što je ova o Vjenceslavu Novaku i drugim realistima. Time bi se potpuno obeskrijepio i prigovor mladih materijalističkih pisaca, koji bi se na temelju jedine ove studije mogli uteći izgovoru, da ih dr. Ivšić osuđuje generalno ne navodeći za to dovoljno konkretnih dokaza.

Dr. Milan Ivšić naglašuje, da ne samo tradicija, nego i suvremeni razvoj prilika na cijelom svijetu, pa i kod nas, primorava beletriste, da budu socijalni. Samo lijenčine u mišljenju i nerealni fantasti ne uviđaju toga. No stvaranje suvremene socijalne beletristike, koja će biti u istinu umjetnost, a ne folklora i neumjetnička tendencija, traži cijeli jedan društveni preporod, a naročito usku suradnju beletrista i književnih kritika. Tu se pisac okomljuje žestoko na kritike, koji su bili površni i nijesu znali surađivati s umjetnikom piscem. Jednako žestoko osuđuje i zastupnike literarnoga boljševizma, koji stvaraju samo potištenost, a ne znadu pokazati pozitivnih smjernica preporoda. Konačni zahtjev dra Milana Ivšića jest, da podupremo razvoj takvih socijalnih beletrista, koji će znati da osude ono, što je u nas zaostalo i ružno, ali će ujedno iznijeti i pozitivne junake te će na taj način dizati čitaoce na stepen više čovječnosi.

P. G.

[1]) Dr. Milan Ivšić: Socijalni duh i lijepa knjiga. Cijena 15 dinara. Naručuje se u knjižarama ili kod pisca u Zagrebu, Rakovčeva ul. 13.

STRUJANJE U NJEMAČKOJ KNJIŽEVNOSTI

Hitlerov je pokret prognao mnoge njemačke književnike u inozemstvo. U Parizu žive Thomas Mann, Henrich Mann, Magnus Hirschfeld, Egon Erwin Kisch, Artur Holitscher, Alfred Kerr i drugi. Mnogi su njemački pisci u Pragu ili u Holandiji ili u Švicarskoj. Poznati pisac romana »Na zapadu ništa novo« živi već otprije izvan Njemačke. Zatvori su puni književnika, koji su naravno u takovom stanju prestali da pišu. Njemačka je književnost time dosta izgubila i kvalitativno i kvantitaivno. No službeni i poluslužbeni izvještaji zaobilaze tu činjenicu brojenjem naslova i štampanih araka. »Börsenblatt für den deutschen Buchhandel« donio je statistiku noviteta za osam mjeseci ove godine. Nabrojio je 5971 naslov prema 5988 naslova u istom razdoblju prošle godine. Značajno je ipak, da i službena statistika priznaje nazadovanje u biografijama, povijesti politici, nacionalnoj ekonomiji i tehničkim priručnicima. Naprotiv opaža se porast u vjerskoj štampi, dječjim knjigama i pedagogiji. Hitlerovci se tješe, da je njemačka književnost općenito manje nazadovala nego književnost u Engleskoj i u Sjedinjenim Državama Amerike. Nakladni zavodi smiju izdavati i neka djela onih pisaca, koji žive u progonstvu. Tako će na pr. poznata berlinska knjižara Fischer štampati doskora nov roman Thomasa Manna »Josip i njegova braća«. Prvomu je svesku romana naslov »Die Geschichten Jakobs«. Od filozofa ponovno dolazi do najvećeg ugleda Hegel. Izdavač monografije o Hegelu, koja je izašla u dva sveska, poznati profesor Hermann Glockner počet će ove zime štampati veliki Hegelov leksikon, koji je proračunan na tri knjige. Osim toga mnogo se preštampavaju djela Luthera. Protestanti su razvili vrlo živu agitaciju za proslavu 450. godišnjice Lutherova rođenja, koja pada na dan 10. studenoga. Dan će biti proglašen možda i od vlade blagdanom. Svakako će se izdati posebne Lutherove marke, Lutherove dopisnice i Lutherovi taliri.

G.

Jo van *Ammers-Küller,* Upornice, Roman, prev. Ferdo *Kozak,* Ljubljana 1933., Jugoslovanska knjigarna, cijena vez. Din 80, kart. Din 70. — Paul *Bourget,* Nemeza, Roman, prev. Dr. Ivo *Blažević,* s bilješkom o piscu Dra Josipa *Andrića,* Zagreb 1933., Knjižnica Dobrih romana, XIV, 55, Izd. Kuća Dobre Štampe. — Dr. Rudolf *Horvat,* Crtice iz hrvatske povijesti, I. Hrvatska Podravina, Mala Knjižnica »Matice Hrvatske«, Zagreb 1933., Izd. »Pramatice«, nakl. K. d., cij. Din 30. — Bulletin International, Classe Sciences mathémat. et naturelles, livre 27, Zagreb 1933., Izd. Jugoslav. Akademije znanosti i umjetnosti. — Zdenka *Jušić-Seunik,* U godini kušnje, Roman, Zabavnik »Matice Hrvatske« knj. 5., Zagreb 1933., Izdanje »Matice Hrvatske«, cij. Din 60 (za članove Din 45). — Sida *Košutić,* Jaslice, Roman, Knjižnica Dobrih romana XV, 60, Zagreb 1933., Izd. Kuća Dobre Štampe. — Miroslav *Krleža,* Simfonije, Sabrana djela, Zagreb 1933., Izd. »Minerva«, cij. Din 60, uvez. Din 70. — Frana *Levstika* Zbrano Delo, uredil Dr. Anton *Slodnjak,* sv. V.: Kritični spisi (do leta 1869.), Ljubljana 1933., Jugoslovanska knjigarna, cij. Din 85. — Dr. Ivan *Sisarić,* Knjiga sa sedam pečata, Zagreb 1933., Vlastita naklada, cij. Din 40. — Josip Juraj *Strossmayer,* Dokumenti i korespondencija, knj. I. 1815.—1859., Sabrao i uredio Ferdo *Šišić,* Zagreb 1933., Izd. Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti. — S. *Trontl,* Nevidljivi Tone ili Takvi su naši ljudi, Zagreb 1933., Nakladna knjižara »Epoha«. — Djela Sv. *Terezije od Isusa,* svez. II.: Put savršenosti, Duševni grad ili stanovi, Misli o ljubavi Božjoj, Vapaji duše k Bogu, prev. Dr. Fran *Binički,* Zagrebu 1933., Izd. Dominikanska naklada »Istina«, cij. Din 60. — Colette *Yver,* Novac, savremeni roman, prev. Ivo *Sumić,* Knjižnica »Križ na Jadranu«, Split 1933., Naklada »Hrvatske Knjižare«, cij. Din 15.

NAŠIM PRETPLATNICIMA

Radi dužega boravka glavnog urednika u inozemstvu, redovni se tok izlaženja „HRVATSKE PROSVJETE" nešto poremetio, ali će uredništvo učiniti sve da pretplatnici do Božića dobiju u ruke redovnih 10 brojeva ovoga godišta lista. Rukopisi za 8-broj ulaze stoga neposredno iza ovoga broja u štampu, i tako će se što skorije postići redovni rok izlaženja. Molimo naše poštovane čitaoce da izvoje što skorije namiriti svoju pretplatu, jer baš ovakvo naglo ulaženje u štampu jednoga broja za drugim, stavlja velike materijalne zahtjeve koji se moraju zadovoljiti. Kako su troškovi oko izdavanja lista još uvijek nerazmjerno visoki, molimo sve one koji to ikako mogu, da bi se sjetili „HRVATSKE PROSVJETE" kojim, makar i malim, prilogom, da bi se pokrili gubitci na pretplatnicima uslijed opće krize

UREDNIŠTVO

Izdaje „Kolo Hrvatskih Književnika" u Zagrebu. — Naklada „Jeronimskog Književnog Društva" u Zagrebu. Uređuje i izdaje za „Kolo Hrvatskih Književnika": Ljubomir Maraković. — Tisak Zaklade Tiskare Narodnih Novina u Zagrebu. — Za tiskaru odgovara: Vladimir Kirin, Deželićeva ulica 2.

HRVATSKA PROSVJETA

GOD. XX. ZAGREB, LISTOPAD 1933. BROJ 8

PETAR GRGEC:

NACIONALIZAM U BELETRISTICI

I

Ne samo za političku, nego i za kulturnu povijest može se reći više puta: »Kolo sreće u okoli vrteći se ne pristaje«. Kod mnogih pitanja ne smijemo se nikada zakleti, da se ne ćemo s njima ponovno susresti. Kao što na zemaljskim njivama rastu iz istoga zrnja neprestano novi usjevi, tako se i u kulturnoj povijesti proživljavaju u većim ili manjim razmacima neprestano ista pitanja, koja imadu svoje klice u ljudskoj prirodi. Stara pokoljenja silaze u grob s uvjerenjem, da su za svu budućnost riješila neke zadatke života, ali novi ljudi ne mogu uvijek da iskustvo otaca i djedova presade u potpunu opsegu kao gotovu baštinu u svoju svijest, već moraju da sami prave eksperimente i da proživljavaju isto, što su proživjeli i stariji.

Prije rata bila se u hrvatskoj književnosti razmahala bučna prepirka o nacionalizmu u beletristici. O tom su raspravljale književne revije na prvim stranicama i u feuilletonu, novine u podliscima, sveučilištarci u svojim seminarima, pa i sami srednjoškolci u školskim i domaćim zadaćama. Svatko je htio da o tom izreče svoje mišljenje ili barem svoju riječ. I književne ocjene i obični razgovori bili su protkani etiketama: »nacionalan«, »rasni«, »narodan«. U uzavreloj borbi protivničkih skupina isticali su se kao vođe naročito B. Livadić i A. G. Matoš. Prvi je zastupao mišljenje o internacionalnom karakteru beletristike, a drugi je u glavnom branio načela, što ih je bio stavio u kanon francuski nacionalista Maurice Barrès u ciklusu »Le roman de l'energie nationale« i u mnogim poučnim spisima.

Naša se javnost bila priklonila većim dijelom uz Matoša, nešto radi njegove stilske premoći, a najviše radi toga, jer je nacionalizam bio i prije te prepirke živa snaga, koja je davala jači ili slabiji biljeg književnomu stvaranju najboljih hrvatskih beletrista. Dakako, i Livadić je imao pravo toliko koliko je upozoravao, da bi nacionalizam mogao dovesti i do krivih primjena izvanestetskih kriterija na vrsnoću beletristike. Ipak je pobjeda ili zapravo veća osviještenost i nabujalost nacionalističke struje donijela ne samo beletristici, nego i cijeloj hrvatskoj umjetnosti veću samostalnost, originalnost i artističku dotjeranost. Zamuknule su bile fanfaronade Yltysa, Ylajalija, Artura, Vinkova i Xeresa, koji su pjevali Zoama, Noama, Ajama, Ljubuškama i Sonjama, tražeći nadahnuće samo u pročitanoj lektiri i u bečkim, praškim ili kakvim drugim modama. Premda je u književnosti ostalo manje ljudi, ipak su prevladali zahtjevi, da se u opisima i u lirici oduhovljuje domaći pejzaž, da se u drami oživljuje narodna pjesma i narodni život, a napokon da i epika bude povezanija sa suvremenim životom.

Sela, gradovi, polja i vinogradi Matoša i mladih gričevaca, tipovi »Hasanaginice«, »Majke Jugovića«, »Medvjeda Brunda«, pa i samog »Požara strasti« bili su dokaz kud i kamo veće samosvijesti od Jelovšekovih naduvenih »Simfonija« i Milčinovićevih izvještačenih »Zapisaka«. I u glazbi mladi pregaoci definitivno ostaviše Zajčevo povođenje za tuđinskim uzorima i potražiše elemente svojega stvaranja u sebi, u domaćoj melodijii i narodnoj tradiciji. U kiparstvu pak i u slikarstvu reklamiralo se čak do dosade nacionalno i pseudonacionalno obilježje u radovima Meštrovića, Rosandića, Becića, Vanke, Babića i Kljakovića.

Pod kraj rata oslabljena je bila naša nacionalna struja u beletristici donekle Donadinijevim i Šimićevim imitacijama njemačkoga »Sturma«, a poslije rata najviše Krležinom i Cesarčevom marksističkom književnošću i udaljivanjem Marjanovićevih i Matoševih učenika (na pr. Bartulovića i Tina Ujevića) od onoga tla, na kojem bi jedino mogli čvrsto stajati.

U to je doba bila u evropski svijet bačena krilatica, da je doba nacionalizma iščeznulo u nepovrat i da dolazi na red socijalno pitanje, a s njime i socijalna književnost. Bog zna, komu je sve bilo u interesu da stavlja u opreku nacionalnost i socijalnost. Svakako su u tom kolu najživlje sudjelovali sljedbenici Marksa, koji su proglasili nacionalizam zastarjelim zato, jer su mislili, da mogu kao jedini ili barem glavni temelj rješavanja društvene organizacije uzeti klasu.

Međutim život se nije dao strpati u samovoljne kalupe. Nacionalizam se pokazao i u psihičnoj uvriježenosti i u formiranju kulture elementarnijom snagom od doktrinarne jednostranosti, koju bi neki htjeli izvesti iz klasne svijesti. Kod svih naprednijih evropskih naroda doživljava nacionalna ideja novu renesansu. Evropa postaje nacionalistički ja nego prije rata. U vezi s time opet dolaze na dnevni red neka pitanja, koja su zanimala naročito predratnu publiku, a među njima se nalazi i pitanje o nacionalizmu u beletristici.

Najsnažnije se zasada forsira to pitanje u Njemačkoj. Sam je njemački kancelar Adolf Hitler na kongresu svoje stranke u Nürnbergu postavio vrlo kategorički zahtjev, da literatura, pod kojom je mislio u prvom redu beletristiku, mora biti nacionalna. Njegovi se sumišljenici bore već otprije za provođenje toga zahtjeva držeći predavanja o novoj njemačkoj književnosti, izbacujući iz knjižara i knjižnica djela nepoćudnih pisaca i pozivajući mlađe njemačke pjesnike, neka stvaraju literarna djela u nacionalnom duhu. Dakako, istom će kasniji darovitiji beletristi i kritici moći da dadnu potpuno određenu plastiku i teoriju sadašnjim generalnim zahtjevima. Sada je još teško u propagandističkoj utakmici odsjeći granicu između fraze i djelotvorne pokretne ideje, a isto tako i između patetičnih vikača i pravih talenata. Slabo ćemo se okoristiti konstatacijom Valtera Mola, koji u »Literaturi« glosira Hitlerovu riječ, da će nova njemačka država ostati proizvod mašte, ako ne stvori novoga čovjeka. A isto će nas tako ostaviti u neodređenosti i odviše maglovite tautologije i deskripcije Paula Alverdesa, koji u »Deutsche Zeitschrift« uči, da nacionalno pjesništvo »nije ništa drugo nego pjesnički izraz njemačkog bića«, a o nacionalnom osjećaju veli, da je to »tajinstveno bitna povezanost ne samo s njemačkim narodom u sadašnjici, nego naprosto s tisućugodišnjim duhovnim carstvom Nijemaca u svijetu, s onim vječnim carstvom misli i djela, poredaba i slika, molitava, pjesama i glazbenih komada, koje je takvo, da narod u svakom svojem historijskom času može njegovoj trajnoj uspomeni i prisutnosti s pravim dostojanstvom nacije podijeliti plemstvo.«

U Italiji se manje bučno govori o nacionalizmu u beletristici. Italija nema ni tolike književničke emigracije kao Njemačka. Ipak je i tamo vrlo živ zahtjev, da se stvori nova nacionalna književnost. Mussolini daje doduše veću slobodu književnicima nego Hitler, ali ni on ne propušta nijedne zgode da s političkoga područja proširi svoj utjecaj na sve grane umjetnosti. On je jednom rekao svojim stranačkim pristašama: »Ako se u svakom pokretu političkoga preporoda nalazi estetski i umjetnički odsjev, onda mi osjećamo, da je taj odsjev prisutan i živ u svemu, što smo pretvorili u stvarnost ne iz neplodne želje za vlašću, nego da talijanskomu narodu povratimo njegov stil.« Da njegovi opći zahtjevi budu jasniji i književnicima i drugim umjetnicima, on im je poručio: »Moramo biti stvaraoci, jer ćemo drugačije biti izrabljivači stare baštine. Moramo stvoriti novu umjetnost našega doba, fašističku umjetnost.« A da ne bi protivnici »pasatizma« mislili, da su oni njegovi naročiti ljubimci, on šalje (očito na adresu futurista) opomenu: »Može nastati velika umjetnost, koja je tradicionalna i ujedno moderna.«

II

Zapravo u današnje se doba ne može zamisliti nijedna književnost, koja bi potpuno izašla iz kruga nacionalnosti. Svaki književnik mora biti više ili manje nacionalan već zato, jer se služi j e z i k o m jednoga naroda. Prema tomu ne možemo oznaku nacionalnosti zanijekati potpuno ni njemačkomu anarhistu Johnu Mackayu ni ruskom boljševiku Jesenjinu ni njemačkomu židovskom piscu Schalomu Aschu. Međunarodni esperanto može da bude sredstvo sporazumijevanja i literarnog stvaranja tek za nevolju, ali se u njem ne može nesmetano i svestrano razviti nijedna jača književnička individualnost.

Jezik je organizam, koji imade neograničenu sposobnost prilagođivanja i variranja. Mnogim se obrazovanim ljudima čini, da su indoevropski jezici daleko srodniji nego što jesu. Ta poredbeni gramatici nalaze svagdje jednake korijene. Leksikografi se vladaju, kao da mogu svaku riječ jednoga jezika prevesti potpuno adekvatno na drugi jezik. Napokon i moderna stilistika pod utjecajem međunarodnog zbližavanja postaje sve izjednačenija. Ali onaj, koji je imao više posla s prevođenjem, mora potpisati tvrdnju, što ju je u predgovoru Euripidova »Hipolita« napisao najbolji njemački poznavalac helenske kulture i književnosti, pokojni Wilamowitz; »U istinu, ne možemo gotovo nikada prevesti svaku pojedinu riječ, jer osim tehničkih riječi nikada se dvije riječi dvaju jezika ne podudaraju potpuno u značenju.« Dr. L. Sütterlin, pisac knjige »Werden und Wesen der Sprache«, obrazložio je to i naučnim dokazima pa je došao do ovakvih zaključaka: »Čini se doduše, da se pojedini pojmovi, naročito nazivi vidljivih i dodirljivih predmeta podudaraju: »glava«, »ruka«, »tijelo«, »kruh«, »voda«, »kuća«, a isto tako oznake svojstava, na pr. »velik«, »plav«,

»tvrd«, »hrapav«, ili radnje, na pr. »jesti«, »spavati«, »ići«. Ali se tako samo čini. Čim se na tom području, koje je naoko tako srodno, maknemo nekoliko koraka naprijed ili natrag, spotičemo se o međaše, kojih nijesmo prije vidjeli.«

Pojedine riječi same za sebe nijesu zapravo jezik. One postaju jezikom istom u svijesnom proživljavanju i u organičkom kontekstu. Razumije se, da na pr. riječ glava u hrvatskom jeziku nema isti broj značenja kao u njemačkom »Kopf«, ili u francuskom »tête« ili u latinskom »caput«. Isto je tako i s drugim riječima. Doslovno prevođenje može čovjeka učiniti vrlo često smiješnim. U školskim bi se analima našle debele knjige smješica, koje su izumili pojedinci prevodeći na pr. »nema ga« na latinski »non habet eius« ili »nemam kada« »non habeo cum« ili »zbogom« na njemački »mit Gott« itd.

Svaki jezik ima svoju frazeologiju, svoj poredak riječi i svoju kongruenciju. Isto tako i predodžbeni elementi, koji se vežu uz pojedine riječi, nemaju u svim jezicima jednake zornosti i asocijativne koegzistencije. Kad kažemo ime »Srđa Zlopogleđa«, u našoj se svijesti stvara mnogo pregnantniji doživljaj, nego kada kažemo s priređivačima jedne Meštrovićeve izložbe njemački »Sergius mit dem bösen Blick«. Kada »prstenovati djevojku« prevodimo »sich mit einem Mädchen verloben« (Šamšalović), to je tek blijeda slika originala, a kada taj izraz tumačimo čitavom perifrazom »der Verlobten den Ring anstecken« (Filipović), onda je to upravo brutalno. Francuski izraz »chemin de fer« ima veću predodžbenu plastiku nego naša riječ »željeznica«, a naša riječ »kukavica«, kada njome označujemo plašljiva čovjeka, nije potpuno isto što i njemački »Feigling» ili talijanski »vigliacco«. Tu istu pojavu nalazimo i u tisućama drugih riječi izvedena i prenesena značenja.

Već je i običan čovjek sklon tomu, da prema naglasku, blagoglasnosti i ritmici različitih jezika prosuđuje neke psihične karakteristike pojedinih naroda. Slušamo li Madžare, slušamo Čehe, dobivamo već u prvi mah dojam, da smo se susreli s ljudima, koji imadu gdjekoju nijansu temperamenta, naturela, pa i karaktera drugačiju od nas. Isto mislimo i o Rusima, Talijanima, Nijemcima, Francuzima i Englezima. Dakako da se govorni zvuk, naglasak i ritam mora nužno očitovati ne samo u narodnoj muzici, nego i u nevezanom, a još više vezanom govoru literature. Mnoge je onomatopoetske nizove nemoguće prevesti na tuđi jezik. To vrijedi ne samo za literature, koje se mogu podičiti dugim umjetničkim razvojem, nego i za jezike, koji su bliži prirodnoj izvornosti. I bez poliglotskoga poznavanja evropskih leksikalnih raznolikosti smijemo s pouzdanjem postaviti tvrdnju, da je nemoguće prevesti posve adekvatno na pr. iz Nazorova »Medvjeda Brunde« one srdite riječi, što ih poput čegrtaljke klepeće čvorak protiv mačka Munjka, ili iz pjesme »Cvrčak« od istoga pjesnika one tako prirodne, makar prilično tvrde riječi: »I cvrči, cvrči cvrčak na čvoru crne smrče . . . « U naprednijim pak književnostima imade takvih primjera još i više. Obično se spominju kao umjetnine, koje se ne dadu prevesti, neke pjesme Poea, Verlainea i Mallarméa. Verlaine je htio u pjesmama provesti pravilo: »De la musique avant toute chose«, zato ćemo biti u sto muka,

budemo li htjeli istim ritmnom i predodžbenim asocijacijama prevesti na pr. samo ovu ili sličnu kiticu:

»O le frêle et frais murmure!
Cela gazouille et susurre,
Cela ressemble au cri doux
Que l' herbe agitée expire . . .
Tu dirais, sous l' eau qui vire,
Le roulis sourd des cailloux.«

Broj je dobrih prijevoda u svakom jeziku prilično malen. To je zato, jer je prijevod — kako je zgodno rekao Wilamovitz — metempsihoza, t. j. duh ostaje, ali tijelo se mijenja. Obično stradava u takvoj seobi jedno ili drugo: tko hoće da nam dadne izvorno tijelo, obično nas obdari mrtvom lešinom, a tko pazi više na duh, taj često ne zna utjeloviti najsuptilnije psihične pokrete u riječi. Najfinije dosjetke, onomatopeje, aluzije i najdelikatniju ustalasanost duše nije ni moguće prevesti. Šuštanje zrela žita ne može se reproducirati šuštanjem jesenskoga lišća ni hujanje zimske bure pištanjem tvorničke sirene.

Ako jezik postoji istom svijesnim proživljavanjem i organskim kontekstom, onda on napreduje neprestanim stvaranjem, kojemu su subjekt i obični ljudi i pogotovu književnici. Jezik nije nikada nešto gotovo, što bismo mogli dati drugima kao do kraja usavršenu baštinu. Obilan jezik jest nagrada bujnog duševnog proživljavanja. Zaostali ljudi prolaze kroz život sa nekoliko stotina riječi, a književnici se često ne mogu zadovoljiti ni leksikalnim blagom najglomaznijega rječnika. Kada koji narod imade u svojem jeziku savršen instrumenat za sve nauke i sve grane književnosti, to je znak, da je dao svijetu lijep broj prvorazrednih umova i stvaralaca, koji su za svoj narod osvojili nepregledna područja kulture.

Budući da i jezici imadu svoje osebujnosti, to je nacionalizam posve u pravu, kada zahtijeva, da književnici misle i stvaraju u svojem jeziku. Tko misli u tuđem jeziku, njegovi će proizvodi biti — da govorimo s Preradovićem — doista mrtvi zvuci. Ne može se na guslama svirati tehnikom harfista ni mandolinista. A i kod samih gusala postoji razlika između Stradivarija i obične tvorničke robe. Jedni su jezici razvili veće bogatstvo u imenicama, drugi u glagolima. Jedni mogu da naznače radnju aktivnim, pasivnim, trajnim, trenutnim, iterativnim i kauzativnim oblicima, a drugi su u tom pogledu vrlo jednostrani i siromašni. I ritam i naglasak i dužina riječi i elastičnost fleksije i stilističko povezivanje utječe dosta znatno na udarnu snagu i asocijativno obilje svijesnog proživljavanja. Zato biti nacionalan književnik sa jezičnoga stajališta znači živjeti s duhom svojega jezika i prenositi u njegove forme što veće obilje snažnih duševnih doživljaja.

III

Danas je svakomu jasno, da se književnosti moraju razvijati na narodnim jezicima. No to je zasluga jedne pobjede, koja je izvojštena vrlo velikim naporom.

Na početku svake evropske literature nalazimo jedno razdoblje ukočenosti, traženja, oponašanja. Koji su pisali latinski, držali su se nekom aristokracijom, koja je dobacivala narodnim piscima prezirnu riječ: »Odi profanum volgus et arceo.« Pa i sami narodni ili vulgarni pisci nijesu uvijek znali, da su zapravo oni temelj nove kulture i književnosti, a epigoni Vergilija, Ovidija i Horacija da su propala čeljad, o kojoj će povijest novoga vijeka trošiti vrlo malo riječi. Mladi su evropski jezici morali da pored dobrih klasičkih utjecaja prođu i torturu starinske frazeologije, sintakse, metaforike i metrike. Neki su se brzo oslobodili nametnutih okova, ali kod nas je sve do 19. stoljeća latinska elizija nagrđivala veći dio stihova.

Uporedo s oslobađanjem narodnog jezika javila se u lijepoj knjizi i borba za narodni sadržaj. Ljudi nijesu mogli uvijek prepričavati prizore iz vojevanja Aleksandra Velikoga i trojanskog rata ili iz romana o Barlaamu i Joasafu ili iz satire o mukama blaženoga Grozdija. Narodi su dobili Dantea, Calderona, Shakespearea, Molièrea, koji su u književnosti osigurali prvenstvo svojim ljudima i svojim krajevima.

Afirmacija je narodnoga sadržaja u beletristici bila nužna posljedica nove utakmice, koja je nastala između različitih naroda. Tko nije imao snažne indvidualnosti, postao je neminovno plijen razvijenih susjeda. Na lijepoj su se knjizi i u formi i u sadržaju također obistinile riječi Emersona: »Čini se na prvi mah, da među ljudima postoji prevelika sklonost saopćivanju i primanju, tako te gotovo svatko dolazi u opasnost, da će se izgubiti u drugome; ali zakon individualnosti ostaje neumoljivo kod svojega tajnoga i krutoga pravila: »Ti si ti, a ja sam ja, i tako neka i ostane.« Jer priroda želi sačuvati svakomu predmetu njegovu osebujnost, pa dok svaki individuum ide za tim da isključi druge te da sam raste u neizmjernost i da nametne svakomu drugomu obilježje svojega bića, voli priroda da svaki individuum zaštiti od drugoga. Svako je biće opremljeno oružjem za samoobranu, i upravo ta zaštitna sredstva jesu najznamenitija i najčudnovatija pojava na svakom stvoru ovoga svijeta.«

Nijesu samo Rimljani, Heleni i Bizantinci bili oni, koji su svojim utjecajem katkada otežavali samostalan razvoj tuđih književnosti. Kada se koji evropski narod osovio na svoje noge, radio je s drugima isto ono, protiv čega se prije toga sam borio. Ne samo maleni, nego i veliki narodi padali su radi toga u opasnost da poprime u prevelikoj mjeri značajke tuđega duha.

Ruska je beletristika išla dugo vremena stopama Francuske, Engleske, Italije i Njemačke. Oslobođenje je došlo kao i drugdje u osobi snažna pjesnika. Javila se Puškinova poezija o kojoj je rekao Bjelinskij: »Rusko je uho zamijetilo u njezinu složnom akordu i posve ruske zvukove. Ne gledeći na to, što je u prvim Puškinovim pjesmotvorima prevladavao idealan i lirski značaj, u njih uljezoše već elementi zbiljskoga života, što dokazuje smjelost, da je Puškin uveo u pjesmotvore ne klasične talijanske i španjolske razbojnike, već čisto ruske, u kojih nije bilo bodeža i pištolja, već širokih noževa i teških buzdovana, pa je predočio, kako jedan od njih govori u bulažnjenju o knutu i groznim krvnicima. Ciganski logor s poderanim čadorima, između točkova taljiga s medvjedom, koji pleše, i nagom djecom

u košarama, prebačenima na magarce, bijaše također dotada nečuven prizor za krvavi tragički događaj.«

Puškin je samo vremenski vođa cijele čete znamenitih beletrista, koji su ostali vjerni svojemu rođenomu tlu i stekli priznanje svih naroda. Nijedna beletristika na svijetu nije sadržajem tako osebujna kao pripovijesti Gogolja, Turgenjeva, Gončarova, Tolstoja, Dostojevskoga, Gorkoga, pa i samoga Erenburga. Površni će motrilac nalaziti ruski nacionalni sadržaj ponajprije u nekim vanjskim osobinama i predmetima, na pr. u droški, tarantasu, votki, kvasu, čaju, samovaru, stepi, balalajci, kozačkim melodijama i plesovima, a onaj, koji ide nešto dublje, vidjet će u ruskoj beletristici tipove ruskih mužika, plemića, birokrata, skitnica, nihilista, komunističkih fanatika, bezbožaca, krvnika, mučenika i emigranata kao utjelovljenje težnja, muka, lutanja i trzaja golemog naroda sa silnim teritorijem i širokom dušom, koja se napreže u neodoljivoj težnji za pravdom, istinom, dobrotom i blagostanjem.

Kod malenih bi naroda čovjek očekivao, da će im razvijanje njihovih osobina umanjiti ugled u svijetu. Ali je upravo obratno. Drugi narodi ne trebaju, da im tkogod donosi ono, čega i oni sami imadu u obilju. Oni kažu srodnim i nesrodnim susjedima: »Priznat ćemo vam pravo na opstanak samo onda, ako možete obogatiti svjetsku kulturu nečim svojim, čega nema u nas.«

Taj su diktat morali poslušati i maleni nordijski narodi i Finci i Irci i Rumunji i mi i Madžari. Kod madžarskog naroda na pr. nalazimo od Petőfija do Molnára neprekidan niz beletrista, koji daju plastično oblikovanje osobinama svoje zemlje i svojih ljudi. Sam Pétőfi pjeva o konjima i mačevima, o husarima i magnatskim odorama, o ciganskim guslama i cimbalu, o vinu, luli i duhanu, o madžarskoj pusti i njezinim pastirima. Njegov ponos, bučnost, silovitost i maštovita neobuzdanost, njegov zanos za domovinu i mjestimična megalomanija jesu osobine njegova naroda kao čardaš, sinkopirana glazba i samosvijesni naglasak u govoru.

Na obrađivanje nacionalnog života primorava beletriste ne samo originalnost i patriotizam, nego i umjetnička vjerojatnost. Kao što slikari i kipari imadu svoje modele, tako ih imadu i beletristi. Ivan Sergejević Turgenjev napisao je jedanput: »Nužno je da neprestano općimo u okolini, koju želimo predočiti.« O svojem je stvaranju rekao: »Ja moram priznati, da nikad nisam pokušao »stvoriti osobu«, nisam li ishodištem imao živu osobu, nipošto ideju, osobu, kojoj se postepeno pribirahu i prikupljahu potrebiti elementi. Ne imajući velikog dara slobodnog iznalaženja ja sam vazda trebao dano tlo, po kojemu bih mogao tvrdo koracati.« Istu pojavu vidimo i kod norveškoga dramatika Ibsena. Od mnogobrojnih njegovih drama samo se dvije odigravaju na rimskom tlu, i to »Car i Galilejac« i »Katilina«, a ostalima je sadržaj uzet iz norveškog života. Ibsen se znao nemilosrdno izrugati onima, koji su za junake svojih djela odabirali nepoznate osobe. O bavarskom liriku Martinu Greifu, koji je pisao i historijske drame, rekao je: »To mi je neshvatljivo. Kakve on drame piše? Drame o ljudima, koji već davno pomriješe i kojih on nije nikada poznavao. Zar je moguće pisati drame o neznancima? Šta se tiču Martina Greifa mrtvaci? Neka ih pusti u miru, pa neka o živima dramatizira, koliko ga volja.« Ovdje je

Ibsen zašao očito predaleko poričući mogućnost historijske drame. Ipak se i iz njegovih i iz Turgenjevljevih riječi može prihvatiti svakako zahtjev, da beletristika imade obrađivati prije svega nacionalne umjetničke sadržaje.

Dakako, pretjerano bi bilo, kad bismo beletristima branili obrađivanje i tuđinskih sadržaja. Sve se evropske kulture sastoje od kršćanstva, nacionalnih elemenata, baštine starih naroda (naročito baštine Grka i Rimljana) i od suvremena primanja međunarodnih utjecaja. Prema tome je obrađivanje tuđinskih sadržaja opravdano i nužno, ali samo u onolikoj mjeri, koliko u narodnoj svijesti imadu pravo da budu zastupani elementi tuđinskih kultura. Kod toga se ne smije zaboraviti, da najzad i djela s tuđinskim sadržajem uspijevaju samo onda, ako su prilagođena životu onoga naroda, kojemu su namijenjena. Hrvati ne bi bili prihvatili s onolikim oduševljenjem na pr. Markovićeva »Kohana i Vlastu«, da nijesu proživljavali analogne pojave u svojem životu. Ponijemčeni Hrvat Mirko Jelušić ostaje izrazito njemački pisac i u »Cezaru« i u »Don Juanu« i u »Kromvelu«, jer prikazuje osobe, koje žive i u sadržaju njemačkih aktualnih težnja i maštanja.

Moglo bi se dogoditi, da tuđinska imitatorska i prijevodna književnost istiskuje i uništava originalnu beletrističku proizvodnju. U tom slučaju može i mora kritika u ime nacionalizma izaći sa zahtjevom: Ostanimo vjerni i pravedni svojoj narodnoj individualnosti!

(Svršit će se.)

REMETA:

JUTRO KAD JE TREBALO POĆI . . .

Modrine s neba gledaju u me
i šute. Blijede sjenke. Visoke trave
diraju moje noge. Na oproštaj vjetrovi šume.
Postaju plave:
ptice, što čežnju nose;
vrtovi sjajni od rose
na dalekim, pitomim brdima . . .

To odlazim — stari znanac — u neznane krajeve.
Za sretan put mi vrbe molitvu mole,
Treperi u jutru proljeće. Tužno šumi kroz gajeve.
Jer svi me vole:
ta znao sam kročiti kud sjenke kroče,
i znao htjeti, što vjetrovi hoće,
vjetrovi što granjem klapuću . . .

I. M. BOCHENSKI, O. P.:

FILOZOFIJA U POLJSKOJ

Gotovo je nemoguće u naše doba dati opći prikaz filozofije neke zemlje. Tolika je, naime, lakoća u saobraćaju između različitih naroda i filozofa, da se skoro svi problemi i sve ideje, koje se negdje pojave, odmah preliju na ostale zemlje. Odatle veoma različiti smjerovi, da bi se mogli sintetički prikazati. Ovo vrijedi također i o Francuzima, koji skoro nikad ne uče tuđih jezika, a pogotovu o Poljacima, gdje gotovo svaki filozof znade tri do četiri svjetska jezika, osim materinjeg; i gdje je također prevladao običaj, da se pohađaju njemačke, francuske, rimske i engleske universe.

I

Najjači sistem među Poljacima jest bez dvojbe tomizam. Da je on i kvantitativno i kvalitativno nad svim drugim sistemima, priznao je i panteista Lutoslawski, pisac poljskog dijela »Ueberwega« (1926.). Čini se, da danas ova istina nije ni najmanje zasjenjena, uvaživši, da u Poljskoj osim tomizma ima više cvatućih škola, o kojima ću kasnije nešto govoriti.

Neću ovdje tumačiti zašto je to tako, i kako to, da se je iz jedne katoličke filozofije ili bliske katolicizmu, koja je osobito cvala oko polovice XIX. vijeka u Poljskoj, prešlo na tomizam. Hoću samo da naglasim, da su se u ovoj zemlji nekoji filozofi rado priljubili Tominoj nauci i prije bule »Aeterni Patris«. Čak je jedan između njih, Semencüko, imao ne malo utjecaja na izdanje bule. Bilo što bilo izgleda, da se bez pretjeravanja mora postaviti poljski tomizam odmah iza francuskog i belgijskog, jer niti se njemački, niti engleski, a pogotovu talijanski ne može s njim porediti.

Karakteristično je obilježje ovog poljskog tomizma njegova, da tako kažem, modernost, t. j. dobro poznavanje modernih nauka. Gotovo svi poljski tomisti raspravljaju o modernim naukama i pokazuju poznavanje suvremenih filozofa više nego itko drugi od ostalih struja. Ovaj lijepi način filozofiranja možda je nastao iz neprestanog i ličnog kontakta s ostalim filozofima, jer su poljski tomiste članovi svih filozofskih društava i aktivno sudjeluju u internacionalnim raspravama.

Drugo je obilježje ove škole pravi aristotelski empirizam, koji veoma rado proučava eksperimentalne nauke i o njima traktira. U tome Poljaci prednjače mnogim narodima. Dovoljno je zato spomenuti na pr. lavovskog profesora Waisa, koji je onomadne izdao golemo djelo o specijalnoj kosmologiji, ili gosp. Rutkowskoga, auktora krasnog djela »Biološke teleologije«.

Na prvo mjesto mora se postaviti nestor poljske filozofije, g. K. Wais, profesor na universi u Lawowu. Za vrijeme svoje duge znanstvene »karijere« izdao je gotovo potpuni sistem filozofije, koji obuhvaća: psihologiju (4 volumena), kosmologiju (do sada su izašla 2 volumena), metafiziku, teodiceju; a osim toga je izdao mnoga monografska djela o psihologiji i kosmologiji. Njegova se djela odlikuju osobitim poznavanjem skolastika i

modernista i erudicijom, koja je svakako preopširna sudeći po broju volumena, koje je on izdao.

Naprotiv tomist u užem značenju, iako jednako upućen u modernu filozofiju, jest O. H. Woroniecki O. P. On se bavi etikom, a izdao je, osim raznih pedagoških studija, klasičnu jednu veliku i jednu kraću knjigu o općoj etici. Na zapadu je postao glasovit raspravom o tomističkom universalizmu — a osobito radnjama o spoznaji i etici patriotizma, narodnosti i države. U tom pitanju zastupa vlastitu teoriju i drži za stalno, da je narodnost različita od države, pa brani njezina prava protiv države — niječući, dakle, tezu mnogih koji, sa Greddtom O. S. B., daju državi svemoć nad narodnošću. Njegova rasprava o narodnosti i državi, koju je natrag malo godina obradio, sigurno bi zaslužila, da je mnogi pročitaju, osobito u slavenskim zemljama. Woroniecki imade osim toga veoma velik utjecaj na poljsku filozofiju, jer je bio jedan od glavnih osnivača i za mnogo godina rektorom katoličkog sveučilišta u Lublinu, centru sadašnjeg tomizma.

Mora se također ovdje spomenuti i drugi tomista koji, iako je sistematski malo napisao, ipak je od velike važnosti za povijest tomizma, naime K. Michalski C. M., rektor krakovske Universe i glavni izdavač »Corporis Scriptorum Medii Aevi«. P. Michalski je specijalist za XIV. vijek i s tog gledišta teško mu je ko ravan u evropskoj znanosti. Također je veoma zaslužan za poljsku historiju srednjega vijeka, koja je cvala u Krakovu kroz XIV.—XVI. vijek u dvjema formama: nominalističkoj i t. zv. »albertinskom hegelijancu, veliki »Uvod u Filozofiju« »Elementi Metafizike« i naznanosti gosp. Birkenmajer, historik filozofije iste epohe, također iz Krakova.

Od mlađih pak tomista važni su osobito dvojica: gnijeznički profesor Kowalski i varšavski Chojnacki. K. Kowalski se danas drži najaktivnijim propagatorom tomističke nauke. Kroz malo godina izdao je 4 dosta velika volumena raspravu o Augustu Cieszkowskom — nekom glasovitom poljskom hegelijancu, veliki »Uvod u Filozofiju«, »Elementi Metafizike« i napokon »Elementi Estetike«. K. Kowalski je učenik luvenske škole: brani neposredni realizam introspektivnom metodom, usvaja veoma strogo sve tomističke teze u metafizici, u estetici brani s Maritainom transcendentalnu vrijednost ljepote protiv P. de Munnyncka. Glavno mu je djelo »Uvod«, u kojem se nalazi lijepa rasprava o kriteriologiji. Vrijedno je spomenuti, da K. radi načinom koji je vlastit poljskim tomistima, ali ga razvija do skrajnih granica: navađa naime u svojim djelima skoro čitavu literaturu predmeta, o kome piše u bezbrojnim notama i dokumentima.

Rekoh da je glavno djelo Kowalskoga kriteriologija. Treba spomenuti, da je ova nauka veoma razvijena među Poljacima tako, da je kroz 5 zadnjih godina izdano o njoj 4 traktata: istoga Kowalskoga, lavovskog profesora Stepe, krakovskog Krzesińskog, a zatim povećano izdanje veoma dobrog Gabrylova djela († 1914.). Od ovih je važan osobito Stepa koji je također auktor i drugih studija o kriteriologiji, a srodan je Kowalskom.

U Varšavi je natrag malo godina počeo pisati gosp. P. Chojnacki, auktor mnogih djela malenih doduše obujmom, ali velikih sadržajem i originalnošću ideja. Auktor tvrdi da je temeljna ideja tomizma, ideja o kritici

ili demonstrativni način kako da se postupa u filozofiji, koji je slabo bio poznat prije sv. Tome. Kaže da se tomizam osniva na dva nedokaziva i ne očita principa: na istini vjere i na spoznaji vanjskog svijeta. Drži, da tomizmu treba aplicirati najstrožu kritiku, koju taj sistem zahtjeva.

Ovo su glavni poljski tomisti — filozofi koji sada živu. Ali ne mislim time reći da drugi nijesu važni. Tako se sigurno ne smije izostaviti H. Romanowski, auktor metafizičkih studija, već spomenuti biolog Rutkowski, veoma duboki gosp. Lychliński (koji se danas drži glavom »uže« tomističke škole), P. Czyrnek O. P. lavovski psiholog, P. Ogarek O. P., P. Kwiatkowski S. J. i mnogi drugi. Osim ovih tomista spadaju ovamo i oni koji su bliski tomizmu: gosp. Pastuszka, auktor mnogih vjerskih djela; Rubczyński, profesor na krakovskoj universi, realista a u slici naučava absolutizam; zatim plodan pisac Sawicki, peplinski filozof glasovit među Nijemcima, jer piše njemački, iako je poljak; Siwek S. J. profesor na Gregoriani i drugi.

II

Rekoh da je tomizam najjača filozofska škola u Poljskoj. Ako se pak radi o uticaju, kojim vani djeluju, bez dvojbe se na prvo mjesto mora postaviti druga, t. zv. poljska logistička škola. Velim »tako zvana« je: stručnjaci koji ovdje dolaze u obzir teško se mogu svrstati u neku »školu«, budući da dosta neovisno jedan od drugoga rade. Ipak je to ime prevladalo, te je danas dosta glasovito u Evropi.

Nova je to stvar i mnogima (nažalost i filozofima, a pogotovu laicima) skoro nepoznata. Prije nego počnem govoriti o ličnostima, treba da ukratko razjasnim o čemu se radi. Logistika je neka moderna forma logike, koja se služi isključivo matematičkim znakovima, i koja postupa aksiomatičkom metodom. Ako tko otvori knjigu napisanu od takvog logiste, naći će samo malo riječi — dapače trebaće mu proći mnogo stranica bez ijedne riječi: gotovo sve se sastoji od znakova. Logiste naime stavljaju za subjekt, predikat, kopulu i za druge djelove rečenice određene znakove, a zatim rade oko njih matematičkim načinom po svojim pravilima, tako da se gdjekad čitava stvar zove »logički kamičak«. Osim toga logistika se služi aksiomatičkom metodom, t. j. sve svoje tvrdnje izvodi strogo iz nekoliko principa, kojih ima sasma malo, kao na pr. kod Kotarbinskoga samo četiri.

Ova je logika s formalnog gledišta mnogo savršenija od stare logike: tako na pr. princip identičnosti kod njih ima različnih načina i predočuje se u mnogim formulama.

Iznađoše također osim klasičnih silogizama mnoge druge forme razglabanja, često puta veoma zamršene, osobito u pogodbenim rečenicama. Nekoje od njih su tako teške, da na prvi mah izgledaju nemoguće — i zato ima mnogih koji se boje logistike, jer je ne shvaćaju.

Logistika nije iznađena u Poljskoj. Njezin je glavni auktor Leibnitz, čije su ideje bile razvijene tijekom vijekova osobito od Engleza i Nijemaca. U našem vijeku najbolja forma logistike bila je predložena od B. Russella i pod tom je formom skoro od svih poznata. Mora se spomenuti, da su Poljaci svojim načinom, neovisno od Russela, izgradili logistiku, tako da bi se danas ne bez razloga moglo govoriti o dvjema logistikama: o onima, koje

se svode na Rusella i o poljskoj logistici, iako je bez dvojbe Rusellova važnija.

Osobito su dva čovjeka zaslužna za ovu nauku, obojica varšavski profesori: I. Lukasiewicz i S. Leśniewski. Lukasiewicz je napisao djelo: »Elementi matematičke logike«, u kojima ima svoju terminologiju, veoma različitu od Rusellove, i mnoge vlastite ideje. — Leśniewski je pak napisao veoma duboko »Temelji matematike«. Prvi je također postao glasovit, što je prvi iznio nekakvu logiku »triju vrijednosti«, koja osim istine i laži dopušta nešto treće (sumnju). Taj položaj, iako se čini apsurdan, može se shvatiti, ako se promisli, da on pripada logici u subjektnom značenju. Dapače je s tog gledišta moguća logika »N-vrijednosti«. Uostalom, to vrijedi i za objektivno značenje; kao što nam je dopušteno sastaviti geometriju 4, 5, 6... n-dimensionalnu, zašto nam ne bi bilo dopušteno imati i takvu logiku, samo kad ne kažemo da to ima vrijednosti. Čitatelj opaža, da ja dosta simpatično govorim o logistima. Ovaj se sud odnosi na njih u koliko su logici. U njihovoj se, naime, filozofiji nalazi mnogo toga, na što ja nikako ne mogu pristati. To vrijedi naročito za nominailzam i pragmatizam. Oni općenito brane nominalizam. Tako spomenuti Lukasiewicz, Lesniewski, pa i Kotarbiński, auktor jednog logičkog djela o komu ću kasnije govoriti, zatim L. Chwistek, oštri logistički kritik i glasoviti logista na zapadu, Lukasiewicz je također pragmatista, pače izjavljuje da princip kontradikcije nije nego samo pragmatički siguran.

Ovoj školi pripadaju više manje čak i nekoji katolički filozofi, kao gosp. I. Salamucha, svećenik i varšavski profesor, i gosp. Kobylecki, bivši isusovac, također profesor psihologije u Varšavi. Salamucha je nekidan objelodanio knjigu o »Dedukciji kod Aristotela i sv. Tome«, gdje oštro pobija klasičnu logiku, a brani logistiku. Misli, da se kod Aristotela i sv. Tome može naći mnogo nedostataka, dapače teških pogrešaka; želi napokon da se primi logistika. Slično uči g. Kotylecki, koji ipak brani klasičnu logiku. Uostalom i već spomenuti tomista P. Chojnacki misli, da mi moramo prihvatiti logistiku, a da pritom ne govori da je klasična logika kriva ili kontradiktorna, kao što često puta poljski logiste kažu.

Poljska je logistika toliki utjecaj zadobila, da se na dvjema universama predava: varšavskoj (obligatorna je zbog programa za svaki profesorat na »filosofskom« fakultetu) i na lavovskoj, gdje je prof. Ajdukiewicz mnogo za nju zaslužan. U ovo zadnje vrijeme puno su se za nju zanimali strani logističari. Tako se u Njemačkoj uopće na nju osvrću; isti Meyerson, koji je neprijatelj logistike, ovu izvanredno hvali.

Ipak ima u Poljskoj, osim tomista i logičara, koji protiv logističara brane klasičnu logiku, kao što je prof. Wiegner u Poznanju i prof. Czezowski u Vilni. On je u zadnje vrijeme dokazivao nekoliko klasičnih teza, koje uistinu, kako se čini, znače napredovanje u znanosti.

III

Uz spomenute škole treba još barem spomenuti dva filozofa, koji ne pripadaju nijednoj od njih; velim barem spomenuti, da ne prekoračim granice članka, premda bi oni zasluživali posebnu studiju, jer su stvorili neke zaista originalne i dosta potpune sisteme.

Prvi od njih Augustin Jakubisiak, katolički svećenik, iznađe sistem zaista uravnoteženi, koji se ujedno može nazvati i radikalno umni. Po tom sistemu naš um shvaća svaku stvarnost i sami individuum, ali ne pozna gibanje. Dakle gibanje je prividno, a ne stvarno. Dokaze u obranu ove pretpostavke vuče sasvim logično iz pretpostavljenog temelja, te su skoro isti kao i oni kojima je jednoč Parmenides dokazivao statizam, ali su prikazani sasvim moderno i protkani matematičko-fizičkim aparatom. Auktor, zanijekavši stvarnost gibanja, ide naprijed i niječe objektivnu vrijednost pojma vremena, koja prema njemu nije nego subjektivna forma prostora. Nadalje shvaća prostor kao nešto rastavna i to dokazuje na dugo i široko eksperimentalnom znanošću: i biološkom (de Vries) i fizičkom (teorija kolikoće) i Einsteinovim relativizmom.

Ovaj sistem se s pravom može nazvati najradikalniji racionalizam. Njega je auktor prikazao javnosti u veoma lijepoj formi na francuskom jeziku, te se o njemu veoma živo raspravljalo na Zapadu, i ne bez razloga, jer je uprav suprotan danas tako raširenom Bergsonizmu. Usput treba spomenuti, da g. Jakubisiak tvrdi, e je njegova teorija posve katolička, a on je isto pravovjerni rimski svećenik.

S ovog gledišta sasvim se razlikuje pretsjednik društva bezbožaca u Varšavi prof. Tadej Kotarbinski. On je također izradio u ovo zadnje vrijeme gotovo cjelovit sistem postavivši za temelje nominalizam i hipotetički materijalizam i oštro brani svoje stajalište, koje nazivlje »radikalno stvarnim«. Poznamo naime stvari kako su u sebi bez ikakve njihove slike u nama. Njegov prikaz ove točke najbolje oprovrgava svaki idealizam i t. zv. »kritički realizam« ili posredni, premda isti Kotarbinski nije posve razvio svoju teoriju, kao na pr. ne razlikuje između slike koju poznamo i one po kojoj poznamo. Bilo kako bilo, on je svojim čudnim razlaganjem pomogao poljskim tomistima i ujedno dokazao svojim sistemom, da svaki današnji ozbiljni empirički filozof teško može slijediti idealizam.

Druga točka ovoga sistema je veoma zanimljiva. Govori naime o teoriji bitnosti, koju auktor pripušta, bez ikakve ograde, pod imenom »stvari«, govoreći da on ne pripušta nego samo »stvari«, pri čemu veoma lijepo pobija dokaze mnogih protivnika. Što je još zanimljivije, on tako žestoko brani bitnost (a da je naravno ne imenuje), da niječe akcidente t. j. vanjske pojave kao boju, protege i t. d. pak zato svoj sistem nazivlje «reizam«.

Sve ove teze i još mnoge druge (sistem je kako spomenuh dosta izgrađen) čini se da sasvim logično izviru iz auktorova hipotetičkog materijalizma, jer, ako se ovaj pripusti, onda je sistem sasvim dosljedno i izrazito izrađen. Nadalje T. Kotarbinski je logističar i u svojoj knjizi oštroumno raspravlja o mnogim pitanjima logike, očito naginjući k aristotelizmu, kog ipak ne prihvaća radi svoga nominalističkog stajališta. Uostalom sistem kao takav je jedan od važnijih u naše doba, osobito, ako se ima na pameti, da je danas materijalističko stajalište u filozofiji sasvim rijetko.

(Prevedeno iz rukopisa.)

K. RIMARIĆ-VOLINSKI:

TURGENEV-OSTROVSKI-SALTYKOV

Zapadnjačko-liberalna struja u ruskoj književnosti povodom Turgenevljeva jubileja

1. Mjesto Turgeneva, Ostrovskoga i Saltykova u ruskoj literaturi

Ivan Sergejević Turgenev[1] rodio se 9. novembra 1818. godine (28. oktobra po starom) u gr. Orlu, gdje je služio Ivanov otac kao oficir jedne armijske regimente; blizu Orla je bilo i porodično dobro Turgenevih — selo Spaskoje. Umro je 22. augusta 1883. god. (3. septembra po novom) u Bougivalu, kraj Pariza. Prema tome je 3. septembra 1933. bila navršena 50. godišnjica njegove smrti, a 9. novembra 115. godišnjica njegovog rođenja.

Jubilejska godina Turgeneva popraćena je u dnevnoj štampi i u revijama čitavom poplavom članaka i bilježaka, u kojima se na različite načine pokušava da se nađe dotično mjesto za spomenutoga pisca u redovima ruskih pisaca i u kulturnom razvoju Rusije. Jedan od najboljih i najmodernijih članaka o piscu (zato, jer je upotrebljeno mnogo novijeg materijala iz piščeva života i jer je pisac plastično i nepristrano, izbjegavajući otrcane izraze o tobožnjoj »slavenskoj duši« ili o »ocu ruskog realizma«) — našao sam u beogradskom dnevniku »Pravda« u broju od 2. sept. 1933. god., iz pera E. Zaharova.

»Prošlo je pola vijeka — veli kritičar — od smrti autora »Plemićkog gnijezda«, »Rudina«, »Lovčevih zapisa«, »Očeva i djece«. Lik Turgeneva, kao stvaraoca, kao čovjeka, kao Rusa ništa nije izgubio na planu ovog polavjekovnog vremenskog razmaka, od svoje izrazitosti i ljepote. Naprotiv, postao je još izrazitiji, jasniji i produbeniji.

»Stotine beletrista i književnih historiografa ulazile su i ulaze u tajne njegova života i stvaranja. I fini Maurois i paradni Baljmont i talentirani, intuitivni Zajcev i bogatom erudicijom naoružani Grossmann... I toliki drugi.«

»Grandiozni Turgenev otkriva se njihovom oštrom pogledu, kao i pogledima neizbrojivog mnoštva onih, za koje je djelo ovog pisca — jedna od najgordijih i najsvjetlijih visina ljudskog duha. Na ovoj visini u glorioznom nimbu besmrtnosti blista Turgenev.« Nasuprot ovoj i ovakoj glorifikaciji stoje u dugom nizu članci, bilješke, studije i rasprave u kojima se podvlači ogromni utjecaj Turgenevljev specijalno na hrvatsku književnost, a poimence na »hrvatskog Turgeneva« — Đalskog; na Leskovara, na Kozarca i t. d. Istodobno ipak se konstatira da je Turgenevljev svijet — svijet prošlosti (jedan članak u jednom zagrebačkom dnevnom listu nosi čak naslov »Vjesnik potonulog svijeta«). A god. 1929. izišla je u Beogradu na ruskom jeziku jedna dosta smušena i ponešto skandalozna knjiga pripovjedaka nekoga g. Š., koji, u uvodu, svaljuje na Turgeneva svu krivnju za grozna nedjela ruske revolucije, jer da je on stvorio u društvu sasma krivi sud o ruskom seljaku, kao o nekom svecu-patniku, i o ruskoj ženi kao o

nekom inkarniranom anđelu (dobrote, ljepote, pravičnosti, odanosti i urednosti). Romantički-fantastično shvatanje Rusije dovelo je, navodno, do potpune nemoći njezin intelektualni sloj, kada je kruta zbilja demantirala lijepu Turgenevljevu viziju Lize (iz »Plemićkog gnijezda«) i Kalinića (iz »Lovčevih zapisa«)...

Za nas, u ovoj velikoj kritičarskoj zbrci, postoji samo jedan izlaz (komu se priklanja i većina pisaca, što pišu o Turgenevu) — stvarno pripovijedanje o njegovu životu i djelima, uz analizu sredine gdje su nastala.

Naša čedna zadaća bila bi da nađemo u nizu ruskih pisaca dolično mjesto za Turgeneva i njegove uže suvremenike. Takvima smatramo *Ostrovskoga* i *Saltykova-Šćedrina.* Nasuprot sanjarskom Dostojevskom koji daje galeriju grotesknih tipova i na osnovu istih stvara viziju »svete Rusije« koja po slavenofilskom naziranju, ima spasiti svijet, nasuprot religioznom reformatoru i moralizatoru Tolstoju i produbenom kršćanskom vizionaru Leskovu, koji, međutim, nije lišen sarkastičkih poteza — i koji ne vidi spasa ustanovama, nego u ljudima — stoji grupa pisaca, što uzimaju sujete iz različitih sredina. To su *Turgenev,* pjesnik »plemićkih gnijezda«, *Ostrovski,* dramatik, koji je naslikao sredinu trgovačke Moskve i *Saltykov,* koji satirizira pokrajinsku birokraciju, još žučnije i, rekao bih, zlobnije nego Gogolj. Sva trojica su, uglavnom, zapadnjaci. Liberali, u smislu i evropskom i ruskom. Najslavniji (i objektivno i po dijapazonu odjeka) jest I. S. Turgenev. Prema tome on postaje *nekim geslom ruskog liberalizma, ruskog gospodskog (»barskog«) slobodoumlja.* Otuda i njegov dodir s Flaubertom u Francuskoj i njegov ulaz u literarne krugove Pariza.

Dosljedno našim nazorima, mi primamo ovu struju i njezinog prvog reprezentanta samo *»cum grano salis«*; ali ovo ne smeta našem priznanju njegove rafinirane i rutinirane manire, koja ga stavlja u red klasika-statista u Rusiji. Istina je *»u momentima teške sumnje o budućnosti Rusije, jedina je utjeha moćni, slobodni ruski jezik. Takav jezik nije mogao biti dat nego velikom narodu«* — ove riječi Turgenevljeve (iz »Pjesama u Prozi«) i sada ne gube svoje značenje. Ostala dvojica su super-karakteristična za svoje doba, a napose Saltykov-Šćedrin igrao je osudnu ulogu u stvaranju revolucionarno-liberalnog mentaliteta mnogih ruskih generacija. Nekim pak stranama svoje žučne satire gađa dalje od cilja: u općečovječansku podlost i glupost, koja je neiscrpna, bez obzira na vjekove, granice i socijalne uređaje: dakle daje nešto, što je analogno Cervantesovu »Don Quichottu« ili Swiftovu »Gulliveru« (naročito u malo popularnoj van Rusije) »Historiji jednog grada«.

2. Život i djela I. S. Turgeneva. Mladost. Prva (pjesnička) perioda rada.

Život Turgenevljev tekao je poput nabujale rijeke: kroz bezbroj podvodnih kamenova. Izgleda, da je elemenat gorčine prevladavao nad ele-

[1] Svuda dosljedno izbjegavam t. zv. »fonetske« transkripcije imena, koja je sve, što hoćete, samo nije fonetska sa gledišta fonetike ruskog jezika, jer unosi palatalizaciju sa »j«, tamo gdje je samo umekšanje konsonanata. Тургенев je više Turgenev nego Turgenjev (to bi bilo »Тургеьев«; Рудин — više Rudin nego Ruđin (»Руджин«). Татьяна Бакунина = Tatiana Bakunina a ne Taćana Bakunjina i t. d.

mentom slasti, premda je stepen i kvalitet te gorčine ovisio više o subjektivnim osobinama Turgeneva — čovjeka, nego o objektivnom skupu događaja kraće: patnje Turgenjeva su bile, glavno, lične, subjektivno-wertherovske prirode, uz dozu nekog Schopenhauerovskog »Weltschmerza«. *Religija nije igrala uloge u njegovu životu.*

Materijalno nije imao nevolja, jer je pripadao u imućne plemiće i posjednike. Ako je ponešto i oskudijevao u mladosti, ovo se potpunoma nadoknadi poslije majčine smrti, kad je postao vlasnikom svih porodičnih dobara u Orlovskoj guberniji.

Naobrazbu je stekao bez poteškoća, i dosta široku: 1927. god. s familijom se preseli u Moskvu, gdje svrši gimnazijske razrede u Lazarevljevu Institutu Istočnih Jezika, gdje je direktorom bio Krause, i gdje su se učila većinom djeca uglednih Georgijanaca i Armenaca sa Kavkaza. U petnaestoj godini stupa u historijsko-filološki otsjek moskovskog univerziteta. 1834. umre Turgenevljev otac i mladi Ivan prelazi na Petrogradsku univerzu, koju svršava sa naslovom »kandidate« (prvi stepen) godine 1837. Slijedeće godine putuje na studije u Berlin: sluša Rankea (naročito se bavi antikom) i plovi u Hegelovim filozofskim vodama. Na putu u Berlin doživi katastrofu (požar) na brodu, u Trawemünde, koju je kasnije tako sjajno beletristički prikazao. Stekavši tako dosta svestranu naobrazbu vraća se u Petrograd, 1841. godine.

Takav je »službeni« okvir mladosti romansijerove. Paralelno s ovim tekla je rijeka obiteljskog i ličnog života. Njegov otac, Sergije Turgenev, plemić i časnik, bio je, izgleda, veliki »Don Juan«, prilično ravnodušan prema svemu, osim lijepog spola. Vanredno lijep i rafinirano odgojen, on je uživao iskreno divljenje sa strane sina, premda o većoj blizosti između pisca i njegova oca jedva može biti govora. Mati njegova Varvara Petrovna, rođena Lutovinov, bila je žena prilično ružna, naprasite ćudi, kapriciozna i katkada okrutna prema djetetu, što je, izgleda, rezultat sadističkih prilika ondašnjeg težačkog (kmetskog) prava. Rođena u starozavjetnoj porodici i maltretirana u djetinstvu, navikla uživati u maltretiranju podanika — težaka ... a i svoga sina. Ivan bivao je često tučen, a da nije ni slutio razloga za to.

Rođen i odrastao u ovakoj porodici — naučio se, da uživa u ljepotama prirode i u nekoj izoliranoj kontemplaciji i samoći. Otuda mu je smisao za prirodu, koji se očituje i u djelima. U devetoj godini familija se preseli u Moskvu, gdje je Ivan polazio privatne škole, te svršio spomenuti Lazarevljev Institut. Na univerzi (u Petrogradu) dođe u dodir s profesorom Pletnjovim, u čijoj kući susretne jedanput i Puškina. Inače provodio je prilično svjetski život, poput svih »boljih« mladića toga doba.

Za vrijeme studija u Berlinu, paralelno s tim putuje po Njemačkoj i Italiji stičući poznavanje Evrope iz autopsije i tražeći ravnotežu »života i knjige.« Vraćajući se u Rusiju dijeli vrijeme između Petrograda i porodičnog dobra — Spaskoga. Ako već u skoro djetinskim godinama osjeti neku vrstu »nesretne« ljubavi — u Spaskom doživi obični »roman« gospodina sa seljankom. Ovo je bila krojačica Eudoksija Jermolajeva, od koje

ima i vanbračnu kćerku (Pelagiju, u Francuskoj prozvanu »Pauline«, koju je kasnije uzeo k sebi i odgojio u Parizu; udata je bila za jednog Francuza i prekinula sve veze s očevom domovinom. Taj kratkotrajni i vulgarni »roman« prošao je po površini duše piščeve, ne ostavivvši dubljih tragova; svršeno je bilo tako, da je majka Ivanova potajno počela isplaćivati Avdotji (Eudoksiji)neku rentu, samo da se ne javlja. Onda slijedi kratkotrajna platonska ljubav sa Tatianom Bakunin, sestrom poznatog anarhista, vrlo kulturnom djevojkom romantičkih osjećaja, koja se bavila čak i filozofskim pitanjima.

Ove romantične epizode vrlo su karakteristične i ne smiju biti puštene iz vida, kad se govori o Turgenevu, kao o »vanrednom poznavaocu ženske duše«; poslije toga znademo za neki intimitet (duševne i platonske vrsti) s groficom Lambert i, konačno, s Paulinom Garcia-Viardot, o čemu ćemo dalje više govoriti. Dakle Turgenevljevo pobliže poznavanje žena ograničilo se na jednu seljanku, jednu ekstra-pojavu Tatiane Bakunine, jednu groficu iz petrogradskog mondea i na Mme Viardot (koja nije Francuskinja). Priznajemo, da za generalizaciju o ruskoj ženi ovaj materijal je prilično oskudan! (Čak i onda kad uračunamo k tome još i majku piščevu i njegovu, na francusku odgojenu, kćer).

Pustivši po strani manje pokuse s pjesmama — Turgenev istupa na književnu arenu s pripovijetkom u stihovima »Paraša«, koja je naštampana 1843. godine. Kritik Bjelinski mnogo je pohvalio to djelce, koje zaista, odiše iskrenošću, (ali u kojem *ne smijemo nipošto vidjeti odjek veze s Evdoksijom Jermolajevom)* — i gdje ima vanredno nježnih slika selske prirode; bez naročite kakve tendencije. Djelo je potpisano »T. L.« — t. j. Turgenev-Lutovinov (ime majčino i posjeda »Spaskoje-Lutovinovo«).

Taj prvi književni istup Turgenevljevo ujedno jest početak *prve periode* njegova književnog rada, koji traje do g. 1847. (pojava »Lovčevih zapisa«) i daje osim »Paraše« još nekoliko manjih pokusa, kao na pr. »Neopreznost« . . . U to je doba Turgenev vođen idejom postati novi Puškin ili Lermontov, — dakle pjesnik. Godine 1843. dogodi se poznanstvo Turgeneva s pjevačicom Paulinom Viardot, te će ovaj susret položiti biljeg na sav dalnji život piščev.

3. Paulina Viardot. Druga perioda rada Turgenevljeva.

Paulinu Viardot upoznao je Turgenev u sezoni 1843. god., kad je imala 22 godine[2]) te je u pratnji muža, Louisa Viardot, direktora talijanske opere u Parizu, došla na gostovanje u Petrograd, nakon sjajnih uspjeha na pozornicama u zapadnoj Evropi.

Ona je bila kći pjevača Manuela Vicente del Rodriguez Garcia, dakle po ocu Španjolka. Kao dijete putovala je s ocem po svijetu, u tom broju bila

[2]) Interesantna paralela: prvak ruske literature upoznaje 1843. g. Španjolku-pjevačicu, rođenu Garcia. God. 1846. Ludvik I. kralj Bavarski upoznaje njezinu zemljakinju i vršnjakinju, plesačicu Lolu Montez, koja je bila tako kobna za njegovu sudbinu. Da smo rasisti, mogli bismo stvarati zaključke o ulozi iberske (pirenejske) rase u nordijskoj sredini!

je u Meksiku; 1837. godine, budući šesnaestogodišnjom djevojkom istupa prvi put na pozornicu u Bruxellesu, onda u Parizu. Njena slava nadmašila je slavu njena oca. Heinrich Heine i Alfred de Musset, kao i mnogi drugi sjevaju joj hvalospjeve. Međutim, njezina vanjština nije bila baš preveć lijepa: imala je, prema tvrdnji savremenika, nepravilne crte lica, uz egzotično tamne i duboke oči.

Praćena stalnim uspjesima, mlada Paulina Garcia udaje se 1841. god. za redatelja opere Louisa Viardot, koji postaje njen ne samo muž nego i stalni impresario. Znatno stariji od žene (njemu je bilo 40 godina, njoj 20), očevidno nije mogao biti »jedinim« u njezinu životu. Ne znamo svih detalja poznanstva (znamo samo da je Turgenev upoznao g. Viardot u lovu, i on ga je pretstavio ženi), ali znamo, da se ta stvar razvijala dosta brzim tempom. Već u prvim godinama poznanstva imamo pisma Turgeneva Paulini, koja su puna očitovanja i izjava, što svjedoče o dubokoj zaljubljenosti, koja je na putu da se pretvori u pravu i trajnu ljubav.

S tim je Turgenev našao cilj, srž i smisao svoga života. Paulina je postala za njega jedina — i kao realnost i kao simbol ljubavi. Ta je stvar s početka izazivala primjedbe. Tako, majka piščeva veoma nedvoumno spominje Viardotovu, nazivajući nju »prokletom ciganskom«. Ali ništa. Sve do momenta smrti ovaj je osjećaj vladao dušom piščevom.

Štaviše: Ako je povijest književnosti zabilježila ime Pauline Garcia-Viardot, to je skoro samo zbog njezine veze s Turgenevom, isto tako kao što je Beatrice postala nerazdvojiva od imena Danteova ili Laura — Petrarkina. U sva tri slučaja, realnost odnosa nije odgovarala pjesničkom simboličkom liku žene. Samo, u našem slučaju. Turgenev nije prenio Paulinin lik na svoje literarno platno; štaviše, među njegovim ženskim likovima nema nijednog njoj slična. *Izgleda, Turgenev svijesno nije htio u svoju galeriju simboličkih Ruskinja unijeti jednu tuđinku, presuda o njoj ispunjavala de facto sav njegov život.*

In ultima linea, ovo je još više udaljivalo pisca od ruske zbilje, praveći od njega zapadnjaka s obzirom na jedini osjećaj, koji je stvarno doživljavao...

God. 1847. Turgenev konačno prelazi na prozu: piše prve skice iz »Lovčevih zapisa«, koje su u cjelini objelodanjene god. 182. Ali ovo sačinjava samo jedan dio njegova života. U sezoni 1844.—1845. Viardotova je ponovno u Petrogradu, te se stara idila obnavlja. 1874. god. pisac ponovno putuje u inozemstvo, u gradove gdje gostuje Paulina (London, Pariz). Konačno se smiri na duži rok od tri godine u Parizu i u ljetnikovcu Courtavenelu, gdje je bila kuća Viardotovih. Tamo i dovršuje »Lovčeve zapise«, sjećajući se Rusije, skoro kao delekog sna.

Vrativši se 1850. godine u Rusiju, daje na *pozornici svoje scenske komade* (»Zajutrak kod plemićkog predsjednika«, »Mjesec na selu«, »Provincijalka«), koji ipak nemaju preveć znatnog uspjeha. Godine 1852. u martu nastaje *politička komplikacija:* zbog objelodanjenog pisma povodom smrti Gogoljeve uapšen i nakon kraćeg postupka interniran u Selu Spaskom, njegovu posjedu. To bi imao biti *prvi i jedini* istup Turgenevljev s nekom očitom političkom tendencijom, ali taj istup pribavi mu odmah

aureolu »poštenog čovjeka« u očima ondašnjeg društva (što je bilo uskraćeno Leskovu i Dostojevskom nakon povratka s robije).

Boravak pod policijskom paskom u Spaskom prekine mu toliko željeni lični dodir s Viardotovom, uskrati mu mogućnost kretnja po prijestolnicama — ali uza sve to urodi dobrim plodom: skicama i bilježkama, koje su poslužile za kasnije stvaranje romana »*Rudin*«...

Razdoblje od 1847. do 1855. godine (izlazak »Rudina«) — obično se uzima kao *druga perioda* književnog rada Turgenevljeva, obilježeno njegovim »Lovčevim zapisima« i pokusom istupa na publicističkoj areni. Istupa kao već određeni prozaist.

4. Treća perioda rada: Veliki romani. Slava. Smrt.

Treće doba Turgenevljevog književnog rada (od 1855.) — jest najvažnije. Pisac stvara »Rudin«, »Plemićsko gnijezdo«, »Asju«, »U predvečerje« (»Na kanunĕ«), »Prva ljubav«. Znatno kasnije »Oci i djeca« (1862.) i »Nova Zemlja« (»Novj«) — 1877.

Progonstvo je trajalo do god. 1853. Vrativši se u Moskvu a onda u Petrograd, upoznaje se s groficom Lambert, ali ova ne može da mu izbije iz duše lik Paulinin. 1855. godine vraća se u Spaskoje i u kratkom roku dovršava svoje remek-djelo »Rudina«. Ovaj roman bi imao prikazati tragediju plemenitog ali dalekog od života Don Quichottea ruskog literalizma; donekle ima i autobiografskih crta. U »Rudinu« Turgenev je postao sam sobom. Taj roman određuje mu smjer za sav život, kao što u ličnom doživljavanju smjer je određen u pravcu Paulininu...

Uisto doba ide i smrt majčina, poslije čega Turgenev rasljeđuje čitav porodični imetak. Kćerku Pelagiju-Paulinu šalje gđi Viardot, koja je preuzela na se njezin odgoj. Ali, budući da su ljudi — ljudi — ova mu se perioda života pokaže kao jedna od najtmurnijih. Godine 1855.—1856. nastavlja se njegovo prijateljstvo s gđom Viardot. Lični susreti (u inozemstvu) probude prvi put u piscu ljubomoru. Istodobno on opaža da je kćerka Paulina postala prava Francuskinja... Ona i neće više u Rusiju ni u ruski ambijenat...

»*Plemićko gnijezdo*« nastaje za vrijeme putovanja po Italiji, a dovršeno u Spaskom 1858. Taj roman, kao i »Rudin«, izazove čitavu poplavu pohvala i hvalospjeva.

Ali to mu bude i posljednji roman koji je naišao na opće odobravanje ondašnje socijalističke kritičarske škole, na čelu koje stajahu Pisarev, Dobroljubov i pjesnik Nekrasov. Potonji je bio glavnim urednikom »Savremenika«.

Stvar je u tome da Turgenev, spremajući novi roman »U predvečerju« (»Nakanunĕ«), koji je objelodanjen 1860. godine, nije naišao na odobravanje »Savremenikovih« krugova zbog nedovoljno izrazite tendencije, te je predao djelo za štampu u konzervativni »Ruski Vjesnik«. Već sama ta okolnost izazvala je književnu buru. Dobroljubov napada i djelo i atora.

Još veću oluju izazove roman »*Oci i djeca*« (1862.). Kolikogod Turgenev bio zadahnut liberalnim i oslobodilačkim idejama svojega doba (a u to doba pade ukidanje kmetstva — i sanje o ustavu, »konstituciji«) —

izgleda, da, uza sve to, kao da je mrzio mlađu generaciju i ciklus njezinih prevratnih ideja. Kao što i Leskov, on dosta odlučno istupa *protiv* te nove generacije, te će njegov Bazarov ostati groteskan, kao i Mark Vilohov iz Gončarovljeva »Obriva« i kao mnogi Leskovljevi tipovi. Fini gospodin i plemić-liberalac Turgenev nije mogao da spjeva hvalospjev onim, koji su htjeli rušiti društvo do temelja — i posljedice nisu izostale: njemu su već predbacivali da vrijeđa »djecu«, vrijeđa »novo pokoljenje boraca«...

Tjeran neugodnim utiscima o ruskom literarnom životu, t. j. faktično, sukobom s ruskom »ljevicom«. ide opet u inozemstvo, kamo ga je vukla i čežnja za Paulinom. 1862. godine dolazi u Pariz i onda u Baden, gdje je Paulina, izgubivši glas, postala profesorica glazbe te ima dobrih veza i na vojvodskom dvoru.

U Parizu se sastane s Bakuninim (anarhistom), Hercenom — urednikom protuautokratskog »Zvona« (»Kolokol«, u Londonu) i Ogarevim. Njihovi razgovori ne bijahu politički: ne smijemo zaboraviti, da su i ovi ljudi bili »mondeni«, iz istog kruga, gdje se kretao i Turgenev, k tome još i uz neke lične veze (Tatiana Bakunina).

Ipak dokone uhode prijave to u Petrograd. Turgeneva, koji se upravo raskrstio s petrogradskom literarnom »ljevicom«, kao neki »reakcionarac«, — optužuju sada s nihilističkom emigracijom. Uspjelo mu je da optužbu otkloni dolaskom u Petrograd. 1864. godine, vraća se u Baden i stalno ostaje tamo uz obitelj Viardot. Njegova odanost Paulini dolazi dotle, da pisac sudjeluje u sporednim komičnim ulogama u diletantskim pretstavama pred Badenskim dvorom, u kojim je jedna od pikanterija bila vidjeti na pozornici onda već znamenitog ruskog pisca u ulozi paše-Turčina i slično.

1871. godine, za vrijeme Franko-pruskog rata, obitelj Viardot a s njima i Turgenev primorani su napustiti Baden i Njemačku, uz znatan gubitak imetka. Žive u Londonu, dok se konačno ne smire, u 1875. god. u mjestancu Bougival kraj Pariza gdje Viardotovi grade sebi vilu, a Turgenev, po njihovu primjeru, radi isto.

Za vrijeme tih perturbacija, Turgenev dolazi i u Rusiju (dva puta). Za vrijeme prvog boravka štampa »*Stepskog kralja Leara*«, za vrijeme drugog uređuje stvar s prodajom jednog posjeda, da pomogne zetu, koji je upropašten ratom (kći je bila udata za Francuza).

Na početku ove posljednje periode napisani su »*Proljetne Vode*« i roman »*Nova Zemlja*« (»Novj«) — god. 1877., dok ostale godine daju »*Klaru Milič*« (1883.), »*Pjesmu pobjedničke ljubavi*« (1881.) i zbirku »*Pjesama u Prozi*«. »Novi Život« i »*Dim*« (naročito potonji) bio je shvaćen analogno »Bjesima« Dostojevskog kao *izazov* novoj revolucionarnoj generaciji. Žestina mu je ipak mnogo manja. U Francuskoj ostaje lični dodir s Flaubertom, Daudetom, Zolom, Maupassantom i Théophilom Gautierom. Turgenev prisustvuje 1878. svjetskom kongresu književnika, na kome je biran na potpretsjedničko mjesto uz pretsjednika Victora Hugoa.

Dvije godine prije smrti, Turgenev dolazi u Rusiju (u 1880. god.). Tom prilikom obnovi lične odnose s Tolstojem (s kojim je bio odavna zavađen zbog pitanja o sistemu odgoja djece; naime Tolstoj je predbacivao Turgenevu »gospodstvo«), učestvuje skupa s Dostojevskim na moskovskoj

proslavi Puškinovoj, sklapa poznanstvo s mladom glumicom Savinom (to će biti kao »posljednja ljubav« piščeva) — te prilično umoran, vraća se u Bougival, gdje osjeća bliženje smrti: bolest (rak hrptenice) počela je naglo napredovati. Umro je 3. septembra 1883. u Bougivalu, samo pola godine kasnije nego njegov prijatelj i suparnik, stari Louis Viardot, Paulinin muž. Tijelo Turgenevljevo je svečano sahranjeno u Petrogradu.

(Nastaviće se.)

A. R. BUEROV:

POLITIČKA I VJERSKA MISAO RUSKE EMIGRACIJE (NASTAVAK)

2. Vjerski rascjep.

Osim partijske borbe i ljudi koji su profesionalno zagazili u političku kampanju, postoji za granicom čitavi niz ruskih crkvenih dostojanstvenika, koji bi imali barem na vjerskom polju sačuvati jedinstvo dignuvši se iznad svih stranaka, sačuvati vjeru i konačno rusko pravoslavlje održati u željenoj kompaktnosti. Svakako su političke stranke prolazne naravi, gdje počesto ljudske slabosti i ambicija stavljaju na kocku najviše domovinske ideale, ali zato hijerarhija ima čuvati vjersko jedinstvo u crkvi, koja će povezati članove najprotivnijih partija. Osim toga poslije pada carstva i progona na njoj je, da drži oficijelno crkvu, kad je nestalo cara. Izmijenilo se stoljetno stanje crkve, zato je za hijerarhe došao veliki čas, da sačuvaju crkvu sami svojom snagom i pokažu svijetu duhovni vitalitet ruske crkve, da se ne misli, da ga je car uzdržavao. Za njih je bio historijski datum crkvene povijesti, mnogo znamenitiji nego pojava Petra Velikoga. Od svega, što je strani svijet očekivao, nije ništa pokazano za granicom, a politički život toliko je osvojio predstavnike crkve, da se nijesu mogli osloboditi i raditi samo za vjeru. Stvar je gotova i poznata, da među hijerarsima postoji duboki rascjep nagoviješten god. 1921 na Karlovačkom koncilu na kom je formiran Vrhovni forum ruske crkve u inozemstvu. Tu je nadbiskup Anastazije iznio pitanje uspostave monarhije i Romanova, a prijedlog je podupiran od monarhističkih laika. Markov je preporučivao ovo kao najurgentnije pitanje, jer treba poučiti narod, koji očekuje monarhiju, a nepoznata im je sudbina carevića Alekseja, kojemu su položili zakletvu vjernosti ne na pazaru nego u crkvi, pa moraju mu ostati vjerni. Ovo pitanje rastavlja odmah dostojanstvenike ne mogavši se složiti, što spada na crkveni sabor a što na politiku. Eulogij je pristao, da monarhija spada u crkveno područje, ali je dinastija čisto političko pitanje pa ne može biti diskutirano na saboru. Mitr. Antonij je uzvratio, da je pitanje Romanova čisto crkvena stvar, ako se neće priznati carevo ubojstvo, koje svakako spada u moralno područje. (M. D'Herbigny et A. Deubner: »Douze ans d'épreuves des évêques russes en exil.« — 1918—1930. Orientalia christiana vol. XXI n. 67. pag. 41—43.). Laici-monarhisti su pitanje podupirali i naravno izglasali, jer im je uspostava monarhije prvi faktor u duhovnoj obnovi, a crkva

je nacionalna. Tijekom vremena nesuglasice su se nagomilale i sad dolaze dramatske scene osude Eulogija i Instituta u Parizu, osuda Antonija po Eulogiju i Tihonovu nasljedniku na patrijarškoj stolici, rasprava o valjanosti izbora Tihonova nasljednika i obvezatnosti njegovih akta, osuda i Eulogija po patrijarhu, nelojalno držanje ekumenskih patrijarha u sporu, dok nije nastalo formalno razvrgnuće odnošaja u inozemstvu, a u Rusiji mješto jedne tri crkve pod upravom Sovjeta. Ne ulazeći u dugu i mučnu borbu Eulogija i Antonija do nedavno, iznijet ćemo samo rezultat borba bolje rekavši karakteristične note ruske vjerske misli u emigraciji. Može se nuzgredno spomenuti, što valjda ilustrira rivalstvo dvaju hijerarha, da je tome početak vjerojatno prije sloma carstva. Kad je Galicija pitala biskupa u Petrogradu, predložen je Antonij Hrapovicki, nadbiskup Harkova, ali je Nikola II prekrižio njegovo ime na listi i metnuo Eulogija. Antonij, kasniji mitropolit Kijeva bio je kao i Eulogij, nadbiskup Žitomira revan u proganjanju unijata. Eulogij se pokušao opravdati god. 1928 veleći, da nije upotrebljavao silu ili koje drugo sredstvo, nego je pače morao ublaživati žar s kojim su Galičani hrlili u pravoslavlje. God. 1930 za vrijeme molitvene papinske vojne za Rusiju Sovjeti su objelodanili tajne dokumente iz 1919, gdje je Eulogij žestoko napadao katolicizam i unijate pokazujući papi, kako su se pravoslavni ponijeli prema katolicima, i čime papa nagrađuje njihova djela. (O. C. p. 234.).

Mgr. M. D'Herbigny u gore navedenom djelu svodi čitavu karakteristiku ruske religiozne misli na četiri glavne tendencije. Ove su samo rezultat njihovih borba u inozemstvu, kakva se pred nama otvara, pa ćemo ih posebno promotriti.

a) *Laički elemenat unutar crkve.* Na koncilu u Karlovcima graf Apraskin i Vasiljev hoće, da laici imaju decizivno pravo glasa u svim stvarima, tumačeći potrebu toga time, što bi se moglo dogoditi, da bi biskupi svećenici mogli oteti kalež vjernicima t. j. krv Isusovu, kao što se dogodilo u latinskoj Crkvi, gdje svećenstvo i narod nijesu imali nikakova prava. Već na moskovskom koncilu 1917 laici i klerici imaju decizivno pravo glasa po prvi put u historiji istočne i zapadne crkve, pa su i u Karlovcima zahtijevali isto pravo. Nikola II pokušavao je na nagovor nekih biskupa ovo reformirati god. 1906 na koncilu, ali do njega nije došlo. Laici su uvijek navodili u svoj prilog »teologe« H. S. Homjakova, Kirjejevske i Samarina, koje priznaje crkva ortodoksnima, a oni su također branili koncilijarni princip u pravoslavlju. Unišavši laici u sabor dakako da su unijeli i politiku, pače u Karlovcima Trepovu i monarhistima uspijeva izbaciti Rodzianka iz liste. Poznato je, da je ovaj bio u vrijeme abdikacije Nikole II predsjednik Dume, i kad mu je car u zadnji momenat telefonirao, da je spreman na sve koncesije »Dumi«, odgovorio mu je Rodzianko ukratko: »Prekasno«. Radi monarhizma na koncilu patrijarha je poništio rad koncila i svrgnuo upravu. Tako je upravo laički elemenat skrivio dijelom politizaciju ,što je kasnije barem na vani stavilo u opoziciju i Eulogija. Uopće je laički elemenat od presudne važnosti u crkvi ne samo na koncilu u Karlovcima nego naročito u Eulogijevoj grupi. Pariski bogoslovni Institut gotovo je potpuno laički kao i duhovno vodstvo organizirane omladine

te crkveni odbori. U više se navrata govorilo o velikoj konverziji inteligencije poslije revolucije i njenu primanju u Crkvu naročito po Bulgakovu, ali su mnogi vjernici i svećenici posumnjali u duboku i iskrenu konverziju. Zato se osjeća vidljiva pocijepanost vjernika u županama, jer stari vjernici s negodovanjem gledaju uvlačenje ovih tobožnjih obraćenika u crkvene odbore po županama. Kod Eulogija je ovima u nekim slučajevima uspjelo potpuno prevladali u župničkim odborima, što je izazvalo protest stalnih i uvijek vjernih članova crkve, zgražajući se nad groteskním i nedoličnim držanjem drugih za vrijeme obreda, te govora i plesanja u crkvi. Kad su se htjeli uvjeriti o njihovu obraćenju, stavili su kao kriterij pristupanje k sv. pričesti, ali su ovi i nepripravljeni stupali k stolu, da mognu glasovati u crkvenim općinama. (Le monde slave. G. Maklakov: Les discussions de l'Eglise russe des émigrés. 1930 p. 20—21.). Poteškoća je, što se u svim krugovima opredijelilo politički, a Miljukov i Kerjenski stvaraju svojim rovarenjem velik nered među vjernicima, iako su načelno protiv svake vjere. Oni ne upuštaju s vida vjersko pitanje, jer u stranci imaju vjernika, kojima se daju upute, da odabiraju vjerski smjer, koji je najbliže dotičnom političkom programu. Novoobraćenici uporno tvrde, da su iskreniji i oduševljeniji vjernici od onih, koji su uvijek bili s crkvom, jer su žarče prihvatili vjeru odbacivši liberalizam. Merežkovski patetično izjavljuje ispred ovih, da je za obraćenike vjera postala čudo i nešto sveto, dok je starima umor; za njih je nastalo sveto doba i ne ustručavaju se zaći u svetinje crkve, a starima je to banalna i svakidanja stvar. Čudno je, da ovo govori Merežkovski, koji je daleko od kršćanstva nastojeći od početka ovog stoljeća pomiriti evanđeoski moral s poganstvom. Zabacio je sve forme kršćanstva kao neprikladne navijestivši dolazak ivanovske crkve, koja se temelji na ljubavi. God. 1903 proricao je pad Petrova grada, ali još nije dočekao. Radeći u društvu Minskoga i famoznog Rozanova, kojeg je mučila nespojivost Starog s Novim zavjetom, nije uspio pa nas sad uvjerava o svom obraćenju. (Vidi o njegovu poimanju crkve Novij Putj. Petrograd 1903 st. 470—472.). Sumnje su pravih vjernika uvelike opravdane, ali su ovi zauzeli pozicije i učvrstili svoj položaj. Da je laički elemenat sjeo o bok s biskupima, krivnja je i crkvenih poglavara, koji ne prestaju hvaliti kao ideale laičke nacionalne teologe devetnaestog stoljeća, jer se laički teolozi danas pozivaju na svoje predšastnike, kao ispravne mislioce u tim pitanjima. Dostojevski i Homjakov komentirani su kao stupovi pravoslavlja upravo po hijerarsima, a zapravo su oni vodili najsmjeliju borbu svojim protestantizmom protiv crkvenog auktoriteta. Uzalud je osuda Kartaševa, laika i profesora na pariskom Institutu, koji je svojevremeno ostavio petrogradsku duhovnu akademiju radi *opskurantizma,* jer on samo ponavlja s kolegama ideje davno izložene po preporučenim teolozima Homjakovljeva tipa.

b) *Demokratsko-koncilijarni princip.* Laici su potpuno izvojevali pobjedu na karlovačkom saboru naglasivši gornji princip, na kojem se tobože temelji nepogrešivost crkve. Dakle najuža suradnja vjernika s episkopatom raspravljajući o vjerskim pitanjima s jednakom kompetentnošću. Još je Antun VI, carigradski patrijarh rekao, da je čuvar vjere sam narod kao takav iz čega se logično zaključilo na apsolutni demokratizam crkve pro-

pagiran u zadnjim godinama profesorima pariskog pravoslavnog Instituta i njihovim organom »Putj«. Na moskovskom koncilu 1917 Bulgakov i Vvedenski (kasniji šef sinodalne crkve) uporno su insistirali na ovom principu potkrepljujući traženja obilnom građom iz Homjakova, pa je episkopat popustio, a patrijarh postao tako reći egzekutiva narodne volje. Laici su iznosili na sredinu papocezarizam, na koji je Homjakov upozorio kao na plašilo, jer je bolje na svaku stranu okrenuti, nego što od njeg primiti. Mitr. Antonin doista je osnovao u Rusiji crkvu na apsolutnom demokratizmu, a ukrajinska je uređena prema Homjakovu. Eulogij se također oslanja na nj i sukobio se s Antonijem, koji je u pitanjima vjere naglasio pravo episkopata, a ne narod. Gdje se god episkopat pokazao malo autoritativniji, laici su samo uprli prstom na papocezarizam i to je bilo dovoljno, da odvrati sve od vršenja svoje zakonite vlasti. Berdjajev je valjda tu došao najdalje veleći, da prosti vjernik može ustati protiv ekumenskih odredaba i odredbe biskupa dobivaju snagu tek pristankom naroda. Njegov racionalizam i njegova okolina osudili su svaki pokušaj općeg koncila, jer svaki biskup može ostati pri svom mišljenju, a teolozi se boje da njihove predstavke ne budu zabačene od kojeg prostog čovjeka. Osim toga je nemoguće, jer poglavari države bdiju nad prestižom nacije i nacionalne crkve pa nerado gledaju panortodoksne rivale. God. 1926 u 5. br. »Puta« napao je Berdjajev koncil u Karlovcima, jer je bio zadojen klerikalizmom, što nije u duhu pravoslavlja. Omladina je — veli on — dosad vjerovala u nepogrešivost svakog biskupa, a sad ne vjeruje ni u jednoga. Sam katolicizam ima logičnu ideju nepogrešivosti hijerarhičnog auktoriteta, ali pravoslavlje dakako ne smije poći za katolicizmom. Kad bi svaki biskup u pravoslavlju prisvojio privilegije pape, našli bi se — veli — u ludoj kući. Zatim napada katolicizam, jer je skučio slobodu savjesti, *koja je iznad svakog auktoriteta.* Berdjajev nam prokazuje i nelogičnost katoličkog nazora nepogrešivosti, jer svaljuju svu odgovornost na jednoga — papu, dok svatko mora lično snositi teret slobode i odgovornosti. Zato je Berdjajev žestoko napao i mladež, koja je tražila auktoritet episkopata i podređenost hijerarhiji, jer to je tobože nespojivo sa pravoslavljem, koje traži slobodu ličnosti, a ne carstvo Vel. Inkvizitora, gdje su ličnosti i sloboda podređeni.[1])

Naravno hvali Eulogija kao providencijalnoga čovjeka, koji će obnoviti crkvu u duhu koncilijarnog principa: slobodnog pristanka i tijesne saradnje vjernika sa episkopatom. Nadbiskup Inocent kvalificira Berdjajevo pisanje »antikršćanskom blasfemijom«. Kad je hijerarhija htjela upravljati organiziranu rusku omladinu prema svojim direktivama, Berdjajev je na-

[1]) Kad je god govor o gornjem pitanju uvijek se citira Vel. Inkvizitor Dostojevskoga kao primjer šta ne smije biti pravoslavlje. Što je htio Dost. reći s njime mnogo se raspravlja i postoji čitava literatura: mitropolit Antonij napisao je nešto o tome. Berdjajev, Rozanov kod nas Justin Popović i Dr. Prohaska. Ljepšin u zborniku o Dost. iz. 1929 u Pravu raspravlja o nastanku i veli, da je mogla nastati iz sredovječnih parodija na papu kao: Initium s. evangelii etc. In illo tempore dixit papa romanis. Si Filius hominis venerit ad Sedem Majestatis Nostrae, dicite: Amice, ad quid venisti, et si pulsans perseveraverit nihil dans vobis, ejicite eum in tenebras... Florovskj misli da nije bio govor samo o katolicizmu nego zamisli raja na zemlji pod silu, a to je rimska ideja, koja je u kat. pobijedila Kristova načela. Neki govore, da je ciljao na socijalizam koji mu je jednak katolicizmu, neki rusku cenzuru, a drugi na slobodarske ideje. Komarović tvrdi, da je tu napetost Bizanta i Rima. Svakako je nastavak Braće Karamazovih još neobjašnjen, a napose Veliki Inkvizitor naročito, ako se pitamo, da li je Dostojevski sam bio uz Ivana Karamazova?

pravio razliku između vidljive i nevidljive crkve, strpao organizaciju u nevidljivu crkvu, prema tome bez kontrole, jer episkopat nema ništa s nevidljivom crkvom. Ako bi episkopat — naročito Anatonije — zahtijevali i dalje vlast nad organizacijom, tada je to približavanje kat. auktoritativnosti i klerikalizmu, što je za Berdjajeva nepripustivo, makar otišli u skrajnji protestantizam.

c) *cezaropapizam.* Na famoznom karlovačkom koncilu obje su grupe bile uvjerenja, da pravoslavlje ne može uspijevati bez cara autokrata i »pomazanika gospodinova«, naročito monarhistički raspoloženi laici. Antonij je insistirao na Romanovima, a Eulogij je to odbio kao suvišno. Istina ovim nije ništa novo uvedeno u pravoslavlje, jer je logična i historička posljedica. Crkva je lišena nadnacionalnoga auktoriteta pa mora svaka autocefalija biti podvrgnuta nacionalnom poglavaru, jer ovi čuvaju prestiž nacije na oba područja. Antonij je bio jasan u svojim izjavama za monarhizam i stavio je izvan sumnje svu javnost, a to mu je i zavrijedilo osudu iz Moskve pod pritiskom Sovjeta. Eulogij je zaigrao već od početka zagonetnu igru u pitanju svjetovne vladavine, makar se na početku izjavio za monarhiju. Monarhisti su ga žestoko napali, da je protiv monarhije, zovući vjernike da ga ostave, ali on je unatoč tomu davao izjava za monarhizam i prisustvovao pogrebu carice Marije, dok je Antonij bio otsutan ne htijući iz svojih razloga prisustvovati. Kad je i njemu došla osuda iz Moskve, zaključili su neki, da je on ostao uz monarhizam i to dinastije Romanova, ali monarhistički krugovi ne vjeruju. Svakako njegova je okolina u tom pitanju i previše jasna, jer Bulgakov i Berdjajev zabacuju ne samo monarhizam, nego svaku politiku u crkvi. To je razgnjevilo monarhiste oko »Dvoglavog orla«, da neprestano šibaju, raskrinkavaju i pokazuju na tijesne veze Eulogija i Berdjajeva sa masonima, a radi toga su mu i postavili pitanje (Berdjajevu), da li je Veliki Orijent u Parizu u dogovoru sa Sovjetima. U svakom slučaju monarhisti imaju mnogo razloga, da ga optužuju kao neprijatelja radi jasnog držanja njegove okoline, a lično njegovo mišljenje namjerno se sakriva iz taktičkih razloga; s tim više kad ljevičarska štampa emigracije u tom pitanju pomaže izdašno Eulogijev smjer protiv Antonijeva politiziranja crkve. U svakom slučaju također jasno je, da je crkveni smjer odabran prema političkim nazorima pojedinog dostojanstvenika, i partijska borba unutar crkvenih krugova nesumnjiva je. Eventualni nastup ljevičarskih stranaka u Rusiji crkvu bi naprosto ignorirao, a svi drugi bi je podredili partijskim interesima. U samoj Rusiji Sergej je priznao Sovjete i radi prema njihovim uputama, pače sam denuncira biskupe, koji neće da mole u misi za Sovjete. (D'Herbigny o. c. p. 229.). Tako vidimo, da je u Rusiji crkva žrtvovala svoju unutrašnju slobodu jednoj od najateističnijih vladavina, radi nekih malih i sitnih interesa. Laici su i ovdje igrali veliku ulogu i svezali crkvu uz lične političke nazore, pa koji su biskupi mislili dignuti crkvu iznad svih stranaka, bili su ugušeni upravo laičkim frazama, da je crkva ipak nacionalna. Ovo naravno daje povoda Sovjetima za progone, a vjernike stavlja u nepriliku i »doklegod ruski kler ne bude upravljao svojim vjernicima samo duhovno, nema garanciju, da svaka nova politička formacija ne stvori pravoslavnu i nezavisnu crkvu.« (G. Maklakov: Le monde slave p. 26.).

d) *antikatolicizam.* »Napadanje na katolicizam za mnoge je ruske
auktore garancija pravovjerja.« (D'Herbigny o. c. p. 230.). Mora se pri-
znati, da su mnogi došavši u dodir s katolicizmom promijenili mišljenje,
ali i danas je ostala većina, koja neprestano u spisima govori protiv njega.
Eurazijci nastavljaju svoju borbu protiv Rima kao začetnika svih ruskih
historijskih kataklizama, tako Jakov Sadovski (Eurazijskij vremenik str.
152.) tvrdi, da pape nastavljaju i danas zlokobnu ulogu prema Rusiji pri-
vlačeći duše i kad su god došli u dodir s Rusijom bili su simbol nacionalne i
vjerske nesreće Rusije kao u 1570, 1613, 1812 god. i danas naravno, jer
njihovi misionari nijesu uopće drugo nego agenti kolonijalne politike u
divljim zemljama, pa i u Rusiji. Poznata njihova knjiga »Rusija i latinstvo«
stavila ih je u nepriliku, jer su jedni odlučno naglasili analogiju boljševizma
i Vatikana — dvije internacionale protiv Rusije, dok drugi nijesu došli do
toga uvjerivši se o tom prigodom papine pomoći Rusiji. Međutim drugi su
drastično odgovorili na ovo veleći, da su boljševici ubili tijelo ruske djece,
ali je duša ostala s Kristom, ali ona, koja su prešla na katolicizam, ubijena
im je duša, iako je tijelo spaseno. Konačno priznaju neki papino žrtvovanje
za Rusiju, »ukoliko je to bilo daleko od prozelitizma«, dakako da su mnogi
shvatili papinu akciju i Kard. Merciera prostom zamkom za pravoslavlje.
Rekao bi netko ,da je razumljiva njihova navala, jer su protiv čitave Evro-
pe propovijedajući exodus na istok, ali drugi ne zaostaju za njima. Zjenj-
kovski, Arsanijev počesto spominju Rim »oholi Babilon« i »Satanu«, ko-
jemu se klanjaju u njemu te vrlo učenim monasima ali »Faustima«, koji su
đavlu predali dušu. U papi vide Antikrista, koji se uzdigao iznad Boga,
koji reformira Krista, čija je gordost daleko od poniznosti raspetog Boga
Čovjeka. Bilo je uglednih crkvenih predstavnika, koji su šiljali protestne
cirkulare svim narodima i vjerama »osim pape rimskoga« protiv progona
u Rusiji i koji su tvrdili, da bi nestalo katolicizma, kad bi se sravnio Rim—
Meka. Upravo ovi su ne jedamput optuživali Ruse katolike, da ne mogu
biti patrioti, nego moraju seliti za granicu. Ne sviđaju im se ni onaki geniji,
koji svršavaju svoju karijeru u Rimu kao V. Solovjev, a Florovski se čudi,
da katolici u njemu nijesu otkrili gnostika i erotika. Jednom riječi katoli-
cizam je ričući lav iz Petrove poslanice, pa Glubakovski upozoruje, da pra-
voslavlje bude budno i trijezno. Vrlo često dolaze navodi Homjakova i
Velikog Inkvizitora, pa smo skloni vjerovati, da neki pisci u emigra-
ciji tumače ovo poglavlje kao najjači protest protiv katoličanstva, što je
igda napisan, ma kakva bila ideja Dostojevskoga pri pisanju i determi-
nantni motiv, da je to poglavlje uvrstio u Braću Karamazove. Stoga je
opravdana sumnja na Zapadu, da je Dostojevski namjerno napao katoli-
cizam kao takav i civilizaciju s njim povezanu. Berdjajev odbija, da bi Do-
stojevski zamišljao katoličanstvo kao carstvo Velikog Inkvizitora, kad je
znao, da je tu bio sv. Franjo Asiski, ali mnogi indirektno skreću na protivnu
stranu. Doduše nacionalistička eklesiologija Dostojevskog i Homjakova
ima danas mnogo pristaša, pa nije isključeno, da je većina uvjerena o pro-
tivnoj tvrdnji Berdjajeva. Ta Zander misli, da je knjiga J. Popovića o Dost.
apologija pravoslavlja, u kojoj je sadržana teologija i demonologija, gdje
je majstorski suprotstavljen lik integralnog ruskog čovjeka atomiziranoj

i rascijepljenoj duši evropskog čovjeka u katolicizmu. (Putj, 1927, VIII, str. 151.). — Još nijesu prestale već zastarjele navale Homjakova, jer se nađu, koji od vremena do vremena zabilježe rimski poganski juridizam kao baštinu katolicizma te vojničku organizaciju ili ratnu mašinu njegove uprave, koja zasjeda svim vjeroispovjestima po svojim »lovcima duša«. Tako zvana horizontalna snaga katolicizma hoće da uguši vertikalno stablo pravoslavlja, a Berdjajev izriče misao još jasnije videći u katolicizmu snagu vanjskog teritorijalnog osvajanja, dok pravoslavlje nastoji vertikalno produbljivanje kršćanstva unaprijediti zaboravljajući na vanjsku snagu i širinu teritorijalne jurisdikcije. Zato ovaj i napada D'Herbignyja, da se veselio ruskoj propasti, te da je svojim radom više škodio jedinstvu crkava nego koristio poručujući mu, da se ne skandalizira nad anarhijom u emigraciji, jer pravoslavlje može opstojati bez vanjskoga auktoriteta, kojega stvarno danas nema, ali u tom i jest snaga pravoslavlja. Na račun neprijateljstva prema katolicizmu, pravoslavlje traži savez i veze sa svim drugim vjeroispovijestima, koje su im u svakom pogledu po njihovu priznanju bliže i tolerantnije i koje u dodiru s njima ne nameću odmah zahtijeva. Poznato je, da je rusko pravoslavlje obilno zastupano na pankršćanskim kongresima u Stockholmu i Lozani. Sami se čude, do kakove je blizine došlo između njih, a toga dosad nijesu ni zapazili. Nije nam do toga na ovom mjestu govoriti o njihovoj blizini i opasnostima, koje su neki pravoslavni krugovi s pravom naglasili, nego je interesantno spomenuti, da i tom prilikom napadaju na katolicizam. Bulgakov je upravo osupnut uspjehom konferencija te sa zadovoljstvom konstatira, da je pankristianizam ujedinio u sebi mnogo više kršćana, nego ih broji katolicizam veleći, da se na konferencijama ostvario pankristijanizam, a naravno katolicizam ne može prisustvovati radi svog panpapizma, jer ga drugi neće da prime. Zatim osuđuje papinu encikliku »Mortalium animos« kao intolerantnu i podvlači razliku držanja prijašnjih papa prema anglikancima i Merciera prema njima i pravoslavnima kao vrlo tolerantno. Zjenjkovski ocjenjujući knjige Maxa Pribille D. I. o gore spomenutim konferencijama veli, da mu nije uspjelo opravdati katolički negativni stav i rad u tobožnjim ekumenskim težnjama. Istu su navalu učinili i protestanti kao W. Monod, pastor reformirane crkve i predsjednik francuske sekcije Alijanse za međunarodno prijateljstvo po crkvi. On se raduje, da su konfesije našle lijepu formu katoliciteta bez ikakova daljeg dodatka kao recimo »rimskoga«, jer to već ne znači katolicitet, nego nacionalni partikularizam. 24 marta 1930 Monod je u Parizu u prisutnosti pravoslavnih delegata i poznatog publiciste Yves de la Brière D. I. ipak rekao, da je katolicizam duhom prisustvovao pankršćanskim konferencijama, ali mu je zadnji odgovorio, da katolicizam može surađivati u interkonfesionalnim poduzećima crkava na socijalnom ili drugom polju, ali ne konferencijama, gdje se olako igra i trguje s dogmama. Jasno je uostalom, da papa nije osudio svaku suradnju sa konfesijama, kako to neki hoće upirući prstom na intolerantnost katolicizma, nego samo na sastancima, gdje se ide za indiferentnošću ili tačnije *»minimizacijom«* vjere, katolici ne mogu uzeti učešća radi opasnosti za integritet vjere. Mi smo uvjerenja, da gornja međucrkvena suradnja i lična prijateljstva pravoslavnih mislilaca

sa protestantskim pastorima nijesu ni najmanje povoljno utjecala recimo na vjersko naziranje Berdjajeva ili Bulgakova, koji su već osuđeni sa strane pravoslavnih hijerarha kao krivovjerci. Razumije se, da su Sovjeti čitavo antikatoličko raspoloženje obilno iskoristili lansirajući vijesti o pregovorima Vatikana i Čičerina te o programu već tačno izrađenu, kako se ima katolicizirati Rusija. Stoga je emigracija postala kudikamo osjetljivija kad se radilo o dodiru Vatikana sa Sovjetima, nego na pr. kad Sergej u Rusiji radi po uputama Sovjeta protiv emigracije i slobode crkve u Rusiji. God. 1922 upravio je papa pismo na Društvo naroda, da se zauzme za slobodu ruskog naroda i svih konfesija u Rusiji, a još prije je kardinal Gasparri upravio telegram na Čičerina, da se poštuju u Rusiji prava *svih konfesija*, a ne samo katoličke, na što je Čičerin odgovorio neobično neuljudnim i licemjernim pismom. Liberalna je štampa god. 1922 razvikala tobožnji konkordat Vatikana i Moskve potpisan po predstavniku Moskve Vorovskom, gdje je katolicima i njihovim misionarima data potpuna sloboda propagande protiv pravoslavlja. Tako je tobože uspjelo Moskvi angažirati Rim protiv pravoslavlja, da ga lakše uništi. Ista je štampa naglasila čvrsto držanje protestantizma i suprotstavila ga rimskoj oportunističkoj politici. U to je talijanski kralj dao ručak u Ženevi svim predstavnicima država, pa su se za stolom našli nadbiskup Ženeve Signori i Čičerin. Dakako da je liberalna štampa a i ruska emigracija obilno komentirala »podsmijehe i zdravice« rimskog dostojanstvenika sa crvenim ubojicom. Bilo je naravno, da su zajedno razgovarali i Signori je pitao o slobodi katolika u Rusiji, ali su drugi zaključili već na konkordat. Sve je ovo ponukalo poznatog književnika Dmitrija Merežkovskog, da napiše odugo pismo na ruke »Kristova Namjesnika i Predstavnika«, kako se doslovno izražava — zaklinjući ga, da »svećenici zapadne crkve na posvećenom tlu Italije ne stiskaju rukom, koja je hostiju dirala, okrvavljenu ruku ubojica uvjeravajući ga dalje, da će Rusi uvijek mrziti ujedinjenje i generacije neće oprostiti papi nikada, ako se »sklopi konkordat sv. Stolice sa internacionalnom bandom, koja se zove ruska sovjetska uprava«. Nije ništa bilo nego zauzimanje papinstva za slobodu Rusije te pregovori, kako bi otišlo nekoliko ljudi, da razdijele pomoć izgladnjeloj ruskoj djeci, ali je štampi uspjelo da uvjeri emigraciju o navodnom konkordatu i katoliciziranju Rusije (Documentation catholique 1922, VII p. 1275—1291.).

U više je navrata uspjelo liberalnoj javnosti zavesti lakovjernu emigraciju o neiskrenoj politici Vatikana i sramotnom iskorišćavanju ruske katastrofe sa strane vatikanske diplomacije, koja je uopće, vele, igrala veliku i podzemnu ulogu u stvaranju baltičkih država. Prigodom papinske molitvene vojne za Rusiju, Sergej je morao ustati protiv pape, jer da u Rusiji nema progona, a Sovjeti su obećali donijeti papin plan o katoliciziranju Rusije. Međutim, Sergejevim aktom progoni su jednostavno odobreni i bjesnili s još višom silom. Srećom nekoliko je emigranata stavilo pitanje na hijerarhiju i ostalu emigraciju o nečasnoj ulozi Sergeja, koji je progone sankcionirao, a ne ublažio.

(Svršiće se)

M. VRTUC:

MALA PRIJATELJICA

Dosadno nedjeljno poslije podne. Što da radim?!... I nakon dugih muka, zijevanja i razmišljanja sjetih se da će Ona doći. Da, doći će! Ona dolazi više puta u tjednu da joj prevedem zadaću. A u dane kad Ona dolaze k meni, ide i Nedjelja.

Da, svako nedjeljno poslije podne dolazi, dolazi Ona.

Doći će sigurno i danas.

Doći će.

Najprije će zalutati u moju samoću njen drhtavi kucaj na vratima, a kad šanem »naprijed«, ući će Ona.

Tko!? Tko je ta Ona?... Moja mala prijateljica!... Stupiti će tiho, kao da ne će narušivati moje tišine. Samo će joj mala ljupka ustanca šapnuti »Dobar dan«. A plava okanca uperit će se u me s poznatom molbom...

Ona je neće kazati, Ona zna da ja znam što hoće.

Ona mi nakon tog pogleda koji jest sam upravo molba kaže samo: »Samo to imamo«. »Nije mnogo!

A ja već znadem što treba s time.

I čisti papir donosi na kojem ću joj napisati prijevod.

Da, i danas će moja mala prijateljica doći.

*

Uzimam knjigu i počinjem da čitam. Počinjem, jer misli mi se ne mogu nikako koncentrirati na sadržaj novele što joj je početak otvoren preda mnom.

To mi ne uspijeva.

Nikako ne mogu da stvaram u mašti slike koje bi odgovarale recima iz novele.

Maštu mi je drugi zaposjeo!

Tko je taj drugi?!...

Tko mi je zaposjeo pamet?!...

Ah, pa to je moja mala prijateljica...

Odložio sam knjigu. U peći puckara ugljen i nejgov miris širi se sobicom. Zadire u svaki kutić i k meni i čak u me. Ta baš je barbar. Ne zadovoljava se samo da bude uz mene, već da bude i u meni.

Tura se u nos, i dalje kroz dušnik u pluća.

Barbar!...

Još neko narušuje moju samoću.

Još se neko usudio da zaviri u moju samoću da me smeta, da me draži.

Tko je taj drznik!?...

Pa tko drugi nego februarsko sunce što se krade između zastora, i u zlatnim trakovima spušta mi se na čelo, vlasi, lice.

I drznikom ga nazvah!

Da li s pravom?

Kako ne, kad je drzovito!

Ta i ono se ne zadovoljava samo prisućem, već i ono prodire u me, u moju dušu, u moje srce!...

Pa prodiri drzniče! Evo ti još veći prolaz! Zaviri dobro unutra, ali mi javi što ćeš naći unutra! Podnesi mi izvještaj.

I otvaram februarskom suncu još više oči i ono se upire zlatnim trakama u zjenice, i slazi kroz njih u moju dušu, u moje srce. Slazi u mene!...

*

Kroz prozor pako vidim kako se na tom februarskom suncu, što još imade zube, na prisoji uz štagalj sunčaju susjedove kokoši. U iskopanim jamicama namještaju se i perušaju u prašini,... drijemaju. Pokraj njih drijema također, na jednoj nozi, pijevac. U to se začu kukurijek iz nedalekog dvorišta, i moj se pijetao prene i iz sveg grla mu odgovori ku-ku-ri-ku... ku-ku-ri-ku...

Kako je bio jak malo da nisu popucala stakla na prozoru, i svakako probudio me iz sanjarenja. Prenuo sam se na njegov glas kao što se je i on na glas svog susjeda.

Baš je dobro da sam se prenuo! Inače bi mi pobjeglo sunce ne ispunivši moje molbe.

Sunce se, naime, povlačilo za oblak i ja mu jedva stigoh ponoviti molbu, koju je našlo u mojoj duši, u mojem srcu.

A sunce se nasmijalo lukavo i viknulo »malu prijateljicu«.

*

Evo je! Dolazi!

Tihi koraci približavaju se mojim vratima. Poznam ih! To su njeni koraci. Začu se na vratima tihi kucaj i ona uđe u sobu tiho, a val svježine, mladosti, sreće, pramaljeća, obavije mene.

Ušla je vedrih plavih očiju, vesela, nasmijana rumena lica poput svibanjske zore. Ušla je poluotvorenih glatkih i krvavih usana koje će paliti, koje će vabiti, koje će omamljivati, a koje će i same žuditi... Lijepa je moja »amala prijateljica«. Lijepa je ko Madona na crkvenom oltaru.

Tako je nježna i tako je mila!

»Odavle dovle imamo«, zaromonio je njen srebrni glasić, ko zvuk zvonca sa sivog zvonika, ili romon malog potočića u cvjetno pramaljeće. Prevodio sam joj, a ona je stajala uz stolić pokraj mene. Na licu osjećah njene oči, a kad sam je pogledao, dočekale su me vedre plave oči, vedre kao što je majsko nebo.

Započeli smo razgovor iz kojeg nešto saznah, što se nijesam nadao. Saznao sam da će morati nositi naočale. Jest naočale! Tko bi rekao da ta bistra okanca trebaju pomoći, da nisu dosta jaka da gledaju...

Svrših joj zadaću i ona šapne »hvala« i »zbogom«, i nestane je iza vratiju tiho, kao što je došla. Ostao je samo njen dah. Dah svježine, mladosti i cvjetanja.

A ja ostah sam!...

Ali ne, lažem, evo i sunca. Oslobodilo se oblaka i i opet zaviruje između zavjesa k meni. Zaviruje da vidi je li otišla. Neće da nam smeta. Ono razumije...

Otišla je, viknuh mu, i ono se spusti na me i gladi mi lice, čelo, vlasi...

A ja mu za uzdarje pričam o njoj, pričam mu svašta, pričam mu da će one kristalne oči da nose naočale...

A ono se snebiva, čudi i ne vjeruje.

Pa ne vjeruj! Ja znam da moja mala prijateljica ne laže.

Ali ono je blago, blago premda još sada ima zube koji znaju da ugriznu za uši, nos, lice...

Pa eno, vidjelo je da dolazi k meni moja »amala prijateljica« i zato se je povuklo za oblak. Povuklo se iz mene, iz moje duše, iz mog srca... samo da njoj načini mjesta. Pobjeglo je bilo čak i iz sobe i skrilo se za oblak. Zastrlo se njime da ne bi slučajno koji radoznali trak zavirio bio u moju sobicu pa bi smetao.

*

Da, ona će dobiti naočale.

»Bog zna, hoće li joj dobro pristajati?«

Hoće!

Ta njoj sve tako dobro pristaje!...

Mojoj »maloj prijateljici!« — — — — — — — — — — —

FRA VJEKOSLAV KLARIĆ:

VEČERAS...

Večeras, Gospode,
U svetom otajnom stavu
Kad sva se priroda digla
Pobožno i smjerno
Da hvalu otpjeva Tebi
Za darak mnogi
I blagoslov
Što danas nam ga pruži,
Pred Tobom i ja pregibam glavu
U prah:
Ponizno i vjerno
Pa molim Ti se
I pjevam
I hvalim,
Dobri i sveti — višnji:
Za dašak svaki
Ko i za svemir ovaj
Što nas je plaštem
Grimiza ovio —
Za život i sreću i bol...
I mir — — —
Za ovo moje sivo odijelo
Amanet mladosti — dragi...
I hvalim Te,
Dobri,
Sveti
I Blagi,
Što dao si mi
Da prosjak se zovem
— I rob —
I Tebi da samo se divim...
Večeras ja hitim
I pjevam
I živim:
Tebi,
Gospode Višnji —

P R E G L E D

»NA TRŠKOM VRHU«

Izvedba misterija

(Prikazanje, kako je postalo proštenište Majke Božje Jeruzalemske, napisao Dr. Velimir Deželić sin, — glazba Dr. Božidara Širole, priređuju »Križari«, »Križarice« i »Cecilijanski zbor« u Krapini pod pokroviteljstvom preuzvišenog gosp. Dr. Ante *Bauera,* hrvatskog metropolite.)

Izvedba Deželić-Širolina misterija »Na Trškom vrhu« postavljala je na režisera teške uvjete. Trebalo je čednim sredstvima konstruirati pozornicu, na kojoj će se odigrati brojni prizori, a da kod toga ne treba upotrebiti gotovo ništa, čime se služi moderno kazalište kod svojih izvedaba. Trebalo je uvježbati seljačke glumice i zborove, disciplinirati ih, da svoju ulogu usklade sa zahtjevima harmonije cjeline, a osim toga naći vezu, koja će obuhvatiti više zborova i dati im adheziju, potrebnu, da se postigne homogenost. Mora se priznati, da je mladi režiser Marko Radmio u tome potpuno uspio i da je misterij postigao vanredan uspjeh. Sretan izbor sižea i lokalizacija komada pomogli su u punoj mjeri tome uspjehu. Jer je možda jedinstven slučaj kod nas, da se kazališno djelo daje na mjestu samoga događaja, koje djelo obrađuje. To je okolnost, koja potencira uspjeh do neslućenih granica, naročito, ako se radi o djelu prvorazredne kvalitete, kao što je »Na Trškom vrhu«.

Divni Trški vrh pun romantike pitomog Zagorja sa rastrošnom baroknom crkvom Pavlina, svetištem Majke Božje Jeruzalemske, opkoljenom dvorom velike arhitektonske vrijednosti, kao da je očekivao, da prošlost progovori kroz usta sadašnjice. I ona je progovorila na jednostavnim daskama, smještenim u uglu, na koje mogu tisuće ljudi da upru svoj pogled iz dvorišta između crkve i dvorca. Tu je podignut čedni podij s dva kosa uzlaza, zeleno bojadisan kao zelena polja dolje u nizini. Kulise prave ugaona zgrada i namješteno zelenilo drveća, a duga kolonada dvorca sa brojnim arkadama povezuje ugaone zgrade i dočarava ljepotu najuspjelijih starinskih dvoraca. Na podiju se nalazi kućica od papira starine gazde Balagovića i jedno suho deblo sa izdubenom kapelicoom za kip Majke Božje Jeruzolimske. To je čitava pozornica, sasvim dostatna, da se na njoj odglumi misterij i postigne veličanstven uspjeh. Glumci i pjevači, sve redom iz onoga kraja, srasli s onom grudom, kreću se na toj pozornici neusiljeno s potpunim razumijevanjem teksta i muzike, kao da su im uzeti iz duše. I pojedinci i zborovi. Kako samo ponosno, a u isti mah i pobožno, zvuči prolog starine seljaka, u kojemu on kratko iznosi, po starom običaju, sadržaj misterija! Zatim se nižu prizori jedan za drugim bez prekida. U primjerenom tempu, bez razvlačenja izmjenjuje se pjesma i recitacija, muzikalna, ritmična, duboko impresivna. Uzdiže se lik protagoniste dobra, simbola nepokvarenog našeg religioznog i nacionalnog seljaka, gazde Nikole Balagovića (Izidor Bobovečki) i protagonistkinje zablude, tašte mu ljepušaste kćerke Kate (Ružica Belec), koja stoji pod uplivom samoga nečastivoga. Nikola se ističe svojim dubokim osjećajnim glasom i ozbiljnom visokom pojavom, a Kata svježinom i zvonkošću svog organa u pjevanju i recitaciji. Režiser (Marko Radmio) impozantno nastupa kao O. Joakim Balagović, brat Nikolin, franjevac, koji dolazi iz Jeruzalema i donosi čudotvorni kip Majke Božje, koja se nalazi i danas u crkvi na Trškom vrhu. Njegova dikcija, njegov uvježbani bariton, jednako je jasan i izrađen u pobožnoj melodici, kao u dialogu. Zborovi su sastavljeni od muškog i ženskog zbora odraslih i muškog i ženskog zbora djece. Nastupaju napose i skupa kao mješoviti zbor, uvijek na visini, harmonični, sigurni i zaobljeni. Treba čestitati zborovođi krapinskom župniku Mirku pl. Hranilović na tako odličnom uspjehu, koji je polučio marnim radom i velikom predanošću. On je uspio, da nam preko svojih zborova iznese uvjerljivo i dotjerano kompoziciju poznatog našeg kompozitora Božidara Širole, koji je u ovom komadu iznio mnogo blago naše i slavenske muzike i dao u zbornoj i solističkoj partituri, punim oduševljenjem, zvukove naše narodne povijevke, naročito božićne. Zborovi pridolaze uz kosinu podija, koji kao da je srastao s tlom. I kada dolazi zbor žetelica i Krapinčana imamo iluziju, da dolaze ozdo iz dolina. Isto nam tako izgleda, da djeca dolaze sa okolnih livada, gdje se graju, a zbor anđela sa crkve Pavlina. Zborovi djece, jednoglasno i dvoglasno, zapanjuju svojom disciplinom, zvonkošću glasa i sigurnošću nastupa. Njihove pjesme nad djetetom u kolijevci ostavljaju utisak, koji se lako ne zaboravlja. Između djece ističe se Miško, Nikolin sinčić (Štefek Beuc) slobodnim kretanjem na daskama, dobrom dikcijom i, začudo, zrelim shvatanjem uloge. Marta Miljan, kao Žena s Djetetom, dala je, pobožnom emocijom, s mnogo topline, lik Bogorodice, u ulozi nečastivoga, dao je groteskni lik napasnika, čija zloba kulminira u potpaljivanju Balagovićeve kuće. Požar kuće i strka Krapinčana predstavljaju jedan od najefektnijih scenskih momenata. Dolički svojom satirskom komikom izvrgava ruglu, vrlo uspješno, sijača zla, te predstavlja kontrast O. Joakimu, Nikoli i malomu Mišku Balagoviću, koji predstavljaju moć dobra pod pokroviteljstvom Majke Božje. Najkomičniji postaje, kada izgubi svoju žrtvu Katu, koja kažnjena sljepoćom doživljava kastarzu i čudom Majke Božje Jeruzalemske, što ostade pošteđena od požara u kući Balagovića, opet progleda, a on od Krapinčana dobije batina.

Ostala lica: najstariji trškovrški proštenjar (Josip Hršak), susjed Josip Straški (Vinko Šmaguc), krapinski župnik (Ivan Poslon) i Anđeo čuvar (Draga Zaplatić) dali su svoje uloge potpuno u skladu ostalih.

Vrhunac efekta je svečani Te Deum, koji pjeva čitav ansambl na koncu komada i kojemu se pridružuje neodoljivo čitava publika. Taj velebni momenat jasno i nedvojbeno pokazuje veliki uspjeh djela i veliki uspjeh izvedbe, jer on nastaje spontano na predispoziciji, koju misterij proizvede u dušama gledalaca. Scenski dojam pojačavaju ukusne narodne nošnje onog kraja.

Izvedba misterija »Na Trškom vrhu« i njen uspjeh jasno svjedoči, što naš čovjek danas treba za svoju duševnu hranu. Izmoreni ljudi tiradama lažnih proroka i mudraca traže osvježenja u stalnim i trajnim ljepotama religioznih motiva. Bilo ti potrebno i korisno, da Trški vrh ostane i nadalje naše religiozno i narodno kazalište, da naši istaknuti umjetnici Dr. Velimir Deželić i Božidar Širola nastave ovim putem i drugi se u njih ugledaju. Jer se na taj način može iskopati i oteti zaboravi silno duševno blago našega naroda, koje je dugo ostalo pod pepelom različitih zabluda narinutih sa strane. Tako se može udariti temelj novoj kazališnoj umjetnosti punoj duha i poleta, koju će s oduševljenjem primiti naš čovjek i čuvati je kao svet amanet.

Dr. A. P.

TEMELJI FILOZOFIJE

Da se u Poljskoj ozbiljno razvija tomistička filozofija, biće dokaz ozbiljna i opsešna knjiga »Osnovi filozofije« dr. K. Kowalskoga, docenta Jagelonskog univerziteta.[1]

U prvoj manjoj knjizi zapravo je opći uvod u filozofiju s kratkom skicom historijskog razvoja filozofije. Tu je određenje filozofije, metode, cilj i dioba, a uza to odnos filozofije prema ostalim naukama, religiji i praktične životu.

U drugoj je većoj knjizi teorija spoznaje. Naročita je odlika piščeva precizno poznavanje evropske filozofije. On će kao tomista doći u svojem raspravljanju do tvrdnja što se oslanjaju na Aristotela i sv. Tomu, i zato kod argumentacije svojeg gledišta mora da razračunavama s posrednim realizmom, idealizmom, psihologizmom, pragmatizmom i skepticizmom, a onda kritikuje različite načine kako se filozofi uklanjaju skepticizmu.

Prikazujući ontološki problem u povijesti filozofije od teorija grčkih mislilaca do Bergsona, mora da obara različita spoznajna gledišta. Pisac to čini s nekim osobitim filozofskim mirom i taktom. Služi se čistom, opširnom argumentacijom bez ikakve žučljivosti ili ironije. Samo mu je do toga da što opreznije provede sebe i čitaoca kroz labirint spoznajnih problema i da dođe do logički jasnog rješenja.

Tomistička filozofija ima danas veliku misiju, današnjem modernom čovjeku ona je živa potreba, a prima je naročito rado u ovako savjesnoj i ozbiljnoj formi. Mi smo savremeni ljudi odrasli u strahu od metafizike. Sjećam se nastupa jednog univerzitetskog profesora u Beogradu. Studenti su sjedili u dvorani i čekali predavanje, on je ušao kroz vrata, do-

1) Dr. Kazimierz *Kowalski:* Podstawy filozofji, Gniezno 1930. Izd. Studia Gnesnensia. Str. 272.

jurio do ploče i ne pogledavši nikoga napisao »*metafizika*«, a zatim je to čvrsto precrtao. Jedva smo se snašli što se desilo. »Da znate što mislim o metafizici« — objasnio nam je svoju gestu. Mnogi je od nas nastojao rješavati spoznajni problem, snaći se pred Kantovom stvari u sebi, probiti se pored idealističkih sistema, gdje smo često bili zadovoljniji zbog stila nego zbog sadržaja, neprestano osjećajući nezadovoljstvo što nisu ti sistemi povezani sa životom. Mnogi su dočekali kao oslobođenje Bergsonovu intuiciju, jer je i u njoj naglašeno neko neposredno dohvatanje realnosti. Mnogi iza uzaludnih napora svršavaju tako da naprosto nekako alogički urone u život. Strah od metafizike prešao je i na vrlo široke slojeve koji se i ne bave ozbiljno filozofskim problemima, te su mnogi zato naivno prihvatili materijalizam i ne znajući da su time ipak primili jedno posve dogmatsko metafizičko mišljenje. Od toga straha pred metafizikom oslobađa čovjeka samo jasno rješenje spoznajnog problema i zato je i u tomističkoj filozofiji svagda najinteresantnije kako filozof postavlja spoznajne probleme i kako objašnjava svoj neposredni realizam.

G. Kowalski počinje potpunom metodičkom sumnjom o svim teoretskim tvrdnjama zdravoga razuma. Ističemo samo teoretskim, jer ne dira u praktični život i osnove etike.

Polazi od misli da naš razum spoznaje istinu po refleksiji nad svojim aktom i to tako da ne spozna samo svoje djelovanje, nego da shvati i odnos što postoji među spoznajnim aktom i predmetom spoznaje. Taj se odnos može samo onda pravo razumjeti, ako se shvati kakva je priroda tvornog principa toga akta. Taj je princip sam razum kojemu je u prirodi da se slaže s predmetima. Tako razum spoznaje istinu po refleksiji nad samim sobom, on ne utvrdi samo fakat, nego shvati da je zakon njegove prirode u tome da se slaže s predmetima. Do toga slaganja ili podudaranja dolazi razum uvijek na siguran način, ako nema distanse i složenosti. Razlog za sigurnost neke tvrdnje nije u evidenciji nego u besmislenosti svake sumnje. Razum iza akta suđenja utvrdi epistemološki sam sebe, konstatuje sigurni zakon svoje prirode i vidi a posteriori mogućnost da se slaže s predmetima. Razum može izvesti tu refleksiju, jer je on nematerijalan, a nematerijalnost mu se izvodi iz njegova djelovanja i njegovih produkata koji nadilaze vrijeme i prostor, opći su i nužni. Nematerijalnost kao princip spajanja omogućuje spoznaju, a materijalnost se protivi spoznaji. Budući da je razum nematerijalan, može upoznati predmet i sam sebe, dakle istim svijetlom refleksije obuhvati predmet, akt i sebe. Kao nešto nematerijalno, neskučeno granicama vremena i prostora, može tvoriti relaciju intencionalnog identiteta s predmetom. Tako se objašnjavaju riječi sv. Tome o razumu: in eius natura est, ut rebus comformetur. To je osnov epistemološkog realizma.

To se stajalište neposrednog realizma može naći dakako u svakoj tomističkoj noetici, ali je svagda najinteresantnije samo izvođenje argumentacije. Za nas će biti zanimljivo, poredi li se ovo tumačenje spoznajnog realizma s argumentacijom g. H. Boškovića u »Problemu spoznaje«. G. Bošković polazi od tvrdnje da sve što egzistira ima formu koja čini da nešto bude posebno biće, drugačije od svih drugih. Ta forma može da bude ista u više subjekata. Objekt naše spoznaje jest upravo ta forma predmeta i ona omogućuje asimilaciju spoznaje i onoga što se upoznaje. Ta nematerijalnost forme vodi kao most do vansubjektivne realnosti. Forma ujedinjuje, a materija razdvaja.

Prema tome se vidi, da ono što g. Kowalski izvodi iz nematerijalnosti razuma, izvodi g. Bošković iz nematerijalne forme u razumu i predmetu. Oba bi autora morala međusobno raščistiti jedno pitanje: Bošković osobito naglašava »sličnost« razuma i predmeta, a Kowalski govori da razum tvori relaciju intencionalne »identičnosti« s predmetom. Čini se da je to više pitanje terminologije, jer se poslije iz ontoloških izvođenja vidi da im se mišljenje uglavnom slaže.

Pošto je g. Kowalski raspravio pitanje realizma, dolazi dalje u istraživanju do apsolutizma, objektivizma i intelektualizma. Time je dobio važnu podlogu za sve nauke, osobito za nauke kojima je predmet nematerijalan kao na pr. općoj metafizici. I tako pošavši od općenite metodičke sumnje dolazi do spoznajno teoretskog optimizma.

Problem ontološki sadržan je u pitanju: zašto i na kakav način može predmet da se spoji sa spoznajnom moći, da ipak ostane netaknut u svojoj realnosti, ili drugim riječima: na kakav način može predmet doći u spoznajnu svijest bilo po osjetilima bilo razumu, a da ne izgubi ništa od svoje realnosti, pače da je i ne iskrivi.

Pisac prati razvoj toga pitanja ponajprije u filozofiji grčkoj od Empedokla do Aristotela. Zatim prikazuje problem ontološki u nauci kršćanskih mislilaca, napose u filozofiji sv. Tome Akvinskoga. Nadalje je u knjizi prikazan ontološki problem u novovjekoj filozofiji od Dekarta. Najmučniji je tu posao dakako prevladati Kanta, pa se Kantovom filozofijom najviše i bavi, jer tu nastaje takav jaz između stvari u sebi i spoznajnog subjekta, da privlače pažnju svakog čovjeka koji filozofira. Autor mirno raspravlja s Kantom i ukazuje na nedosljednosti u njegovu sistemu. Po načinu kojim obrađuje odnos Kantove i tomističke filozofije sjeća nas Noetike dr. S. Zimmermanna.

Opća teorija spoznaje svršava pitanjem o vrijednosti općih pojmova, a to je pitanje bilo raspravljeno tijekom čitave povijesti ljudske misli. Pisac prikazuje Platonov pretjerani realizam, zatim nominalizam i konceptualizam, a onda crta naziranje umjerenog realizma i dokazuje njegovu opravdanost. Svaki elemenat pojma, a po tome i čitav pojam egzistira u predmetu na način pojedinačan, dok u razumu egzistira općenito i nužno. Sadržaj, dakle, općih pojmova razlikuje se u svakoj jedinici što spada pod opseg tih pojmova. Iz toga slijedi da osim idealne vrijednosti u mišljenju odijeljeni pojam ima stvarnu vrijednost, iako nepotpunu, jer su u njemu zanemarene pojedinačne oznake. Sadržaj pojma ima samo vrijednost idealnu. Prema tome se dolazi do tvrdnje Abelardove: spoznajem samo ono što stvar u sebi sadrži, ali ne dolazim do svega što ona posjeduje, način spoznavanja je drugačiji nego način postojanja.

Kad je ovako raspravljeno epistemološko i ontološko pitanje teorije spoznaje ističe se neosnovanost protivnih mišljenja i opravdanost umjerenog realizma, jer on jedini objašnjava razliku među bićem stvarnim i ljudskim mišljenjem.

Riješivši sretno postavljene probleme, pisac s ponosom ističe dubinu i solidnost nauke sv. Tome, tvrdeći da njegov sistem može da stoji pored velikih filozofskih sistema, samo što ostale nadvisuje solidnošću osnova i dubinom razloga.

U posebnoj teoriji saznanja prikazuje se vrijednost ljudske osjetilne i razumske spoznaje, zatim se prelazi do viših oblika spoznaje i svršava se spoznajom Božjom gdje razum postaje čistim Aktom.

Iako je dr. Kowalski pravi zapadnoevropski filozof, đak luvenske škole, ipak ima njegova knjiga još posebnu vrijednost, za Poljake, jer se osvrće na rad i mišljenje domaćih poljskih filozofa.

Dr. Marijana Kralj

KINO I KAZALIŠTE

Povodom diskusije o pozornici i filmu koja je vođena i kod nas, prilikom finansijske krize kazališta, ne baš uvijek s naročito jakim argumentima, trebalo bi nastojati da se jasnije i oštrije odredi razlika između biti i jedne i druge umjetnosti. Ni jedna ni druga strana ne može postići cilj međusobnim umanjivanjem vrijednosti, nego samo spoznajom da su to dvije bitno različite grane umjetničkog stvaranja među kojima, faktično, jedva da ima poredbe. Publika, dakako, sudeći površno i nestručnjački, griješi krupno i mnogo; ali je neće izvesti iz te bludnje mjerodavni krugovi govoreći o »konkurenciji« između kina i kazališta, i navodeći razloge koji su sasvim akcidentalnog karaktera. Dakako da je na pr. za stvaranje naše (ili bilo čije) narodne kulture i svijesti bitno važno to, da se na pozornici govori hrvatski, a u filmu stranim jezicima; u tom pogledu, čak je vrlo važna i ta činjenica da se kazalište, i kada igra tuđe komade, služi uvijek jezikom svoje zemlje, propagirajući njegovo poznavanje i smisao za njegovu ljepotu. Tu činjenicu zaboravljaju na pr. sasvim gg. vlasnici kina kod nas, kad isticanjem internacionalnog repertoara hoće da oslabe nacionalnu važnost kazališta. Prevođenje stranih komada koje inicira kazalište za svoj repertoar, upravo je velika zasluga za kulturu jezika; jer se svakim književnim prijevodom izoštruje sposobnost izražavanja i obogaćuje jezik, a da i ne govorimo o kultiviranju jezika kod glumaca i, povrh toga, o tom kako izvođenje stranih komada na hrvatskom jeziku sugerira publici ne samo uporabu materinskog jezika nego i svijest o ljepoti, bogatstvu i gibljivosti jezika kojim se redovno služi a da

ga uz to pravo i ne pozna. Sve je to najnepobitnija istina, ali zato, *apsolutno* uzevši, nije upotreba stranih jezika u kinu neka prezira vrijedna i Bogom prokleta stvar; ona omogućuje učenje i poznavanje stranih jezika, ona čini krupne usluge međunarodnom poznavanju i zbližavanju, ali o značenju *takvih* usluga nisu nikada govorili naši vlasnici kina. Zato bismo, na žalost, mi imali kud i kamo više prava da govorimo o skandaloznoj nepismenosti ili o nemogućem afektiranju mnogih (i tako već oskudnih) hrvatskih tekstova na filmovima. Tako na pr., da navedem samo uz put, redovno slušamo uz izvjesni tonski žurnal, da ćemo čuti »*intresantne*« novosti, premda se bar kod tih nekoliko riječi moglo paziti na točno i ispravno artikuliranje riječi po kojemu se u hrvatskom može kazati samo *in-te-re-san-tan,* a svako gutanje vokala ovdje je tuđinski barbarizam. Zatim, sama tvorba riječi *ton-kino, ton-film* itd. koja je u hitnji prve senzacije olako i neodgovorno ubačena u naš kulturni život, nikako ne odgovara duhu hrvatskog jezika. Trebalo bi kazati barem *tonski film* i *tonski kino,* ali jer i to kod nas ne kaže stvarno ništa, trebalo bi govoriti i pravilnije i jasnije, pa makar i s dvije riječi. (Ta škrtost u tvorenju riječi također je samo znak barbarskog mehaniziranja jezika.) Kad se u francuskom, uz vrlo finu nijansu razlike, može kazati »film parlant« i »film chantant«, zar ne bi i kod nas zvučilo ljepše, pravilnije i točnije kada bi se kazalo i razlikovalo: zvučni i govorni film. Pritom zvučni film znači muziku i sve vrsti zvuka uopće, a govorni dijalog, pa ako se kaže na pr. govorni njemački film, onda se zna ne to da je film njemačke provenijencije, nego da se u njemu govori njemački (koliko ima američkih filmova u kojima se, u novije vrijeme, ne govori engleski!). O svemu tome (i o još mnogo toga) ne vodi se kod nas računa, nego se, u diskusijama koje bi imale biti meritorne, operira nekim prozirnim i dosta nevještim nadmudrivanjem i fiškalskim zaskakivanjem. Dakako da, kada se radi o nametu na kino u korist kazališta, uopće i ne igra toliko ulogu umjetnički, koliko ekonomski momenat, i tu bi trebalo meritorno uvažiti ovu činjenicu: za kulturni centar kakav je Zagreb, kazalište je apsolutna i neminovna potreba. Što niže pada umjetnička razina kazališta, to niže pada i ukus publike i, dosljedno, posljedice toga osjetila bi neminovno i filmska poduzeća. Neka se sravni interes za film na pr. u Subotici gdje nema kazališta, unatoč velikom broju stanovništva. Neka se pogleda na pr. koliko je intenzivniji, življi i napredniji Maribor koji osjeća kazalište kao svoju kulturnu potrebu. Zatim, treba uzeti u obzir koliko ljudi koji znače vrhunce umjetničkog stvaranja naše rase, žive u Zagrebu i za Zagreb u krilu kazališta i po njegovu radu, a da i ne brojimo ono mnoštvo tehničkih radnika i privrednika kojima kazalište donosi stalnu zaradu.

Ne napuštajući nipošto diskusiju i o ovim stranama predmeta, bilo bi ipak poželjno da se konačno dadu publici bitne smjernice za prosuđivanje faktične i umjetničke vrijednosti onoga što donosi jedna i druga grana umjetnosti, odnosno onoga što one mogu da dadu. Kako mi nemamo vlastite filmske produkcije (osim poučnih filmova kojih je u posljednje vrijeme manje), to se drži da se ne može kod nas kultivirati ni filmska kritika, odnosno, vlasnici kina znaju biti nevjerojatno netolerantni, jer se nepovoljna kritika tumači ličnom animoznošću te, naročito u provinciji, zna dolaziti i do suda. A koliko opet znaju biti nespretni sami vlasnici kina u svojim sugestijama publici, pokazala je na pr. reklama za odlični film René Claira »Milijun« koji je bio naviještan po novinama nekim »tajinstvenim« oglasom o tom da možete dobiti milijun na lutriji, umjesto da se kud i kamo jasnije i privlačljivije kazalo: šta biva kad sirotinja dobije milijun i, što je još više, reklama je potpuno propustila da upozori publiku da je to film René Claira koji se kod nas, prije toga, vrlo dobro bio plasirao uspjehom filma »Pod pariskim krovovima«. Dakako da se film nije održao ni tri dana, a znam iz vlastitog iskustva da su mnogi, kada sam im pripovijedao o filmu, požalili što nisu znali da je Clairov, jer bi svakako bili išli na nj. Stručna bi kritika imala taj posao, da istakne ovakve stvari, da publiku odgaja ali ne kako se prohtije kojemu proizvodiocu ili raspačavaču filmova, nego kako to traže objektivni i stvarni kriteriji. Ni u zemljama koje imaju vlastitu proizvodnju kritika se ne ograničuje na nju, nego obrađuje i tuđe filmove na kojih produkciju ne može direktno djelovati, ali zato može odgajati ukus i smisao publike. Tako se na pr. naš čovjek može snebivati kada čita u

francuskim kritikama Pabstova »Don Quijotta« da je Šaljapin u glavnoj ulozi »premalo čovječan«, a kad tamo, njegova melankolična sumornost i meka osjećajnost čini se nama Slavenima baš kao pravo unošenje čovječje note u jedan, inače literarno do apsurda karikirani tip. To nisu baš takve sitnice, a da ne bi, konačno, kad bi se kultivirala i kod nas valjana filmska kritika, mogla i publika, a čak i oni koji publici sugeriraju filmove, osjetiti da za stvaranje dobra filma treba čitavo mnoštvo stvari koje pozornica daje na sasvim drugi način, ali ih uopće ne daje nego mjesto njih daje nešto posve drugo.

Htijući unijeti — s vremenom — nešto više svijetla u taj problem i zainteresovati naše čitatelje za nj, bilježim ovdje nekoje karakteristične izjave umjetnika koji se ujedno bave filmom i pozornicom i koji, u pitanju šta više vole, imaju različite simpatije, ali se iz obrazloženja vidi da je bit stvari prilično ista, i vrlo interesantno precizirana. Izjave su po reportaži pariskog dnevnika »Le Jour«, iz ustiju triju najodličnijih francuskih vedeta.

Najprije Florelle. »Nezaboravna kreatorica filma »L' opéra de quat' sous« ima uza se svoj scenario.

— Možda vježbate?

— Nikada ne učim svojih uloga, ali znam tekst jer imam vrlo dobro pamćenje... Kad kamera snima, proživljavam svoju ulogu, nikada uostalom nisam znala vježbati! Kino... to je mehanika i treba nastojati da joj se prilagodite, oprostite mi poredbu: ali kad ste na konju, treba ga dobro voditi — a također i dati se voditi! Na plateauu studija treba misliti na aparat, na zvuk, na svjetlost... na svoje noge, jer ta umjetnost kretanja zahtijeva u prvom redu temeljito poznavanje nepomičnosti.

— A kazalište?

— Upravo sam odbila jednu zanimljivu kreaciju, jer je vrlo teško raditi oboje; ovdje se čovjek možda brže istroši nego kod kazališta, ali se lakše obnovi.«

Mary Marquet (interviewisana u pauzi u kostimu Fanny Legrand, »Sapho« koju je igrala u kazalištu, a koju sada interpretira u filmu) govori ovako:

»Volim kino i radeći za nj osjećam vrlo veliko umjetničko zadovoljstvo. Lako je pozivati se samo na njegove nezgodne strane. Ja nisam k njemu pristupila s takvim mislima. Kino ima svoj čar, svoju privlačnost, kao i kazalište. Pred kazalištem ima tu prednost što dopušta da možemo neko lice izdupsti, prekopati, učiniti da se ono razvija na obuhvatniji i potpuniji način. Mislim da ništa nije tako uzbudljivo kao ovo trostruko traženje slike, zvuka i... kako da kažem? čovječnosti. Ma kako eliptična bila ta formula, čini mi se da je ipak točna. Na prvi pogled čini se teško valjano sastaviti jedno lice iz susjednih ulomaka, jer tehničke potrebe kina rijetko dopuštaju da se može slijediti kronologijski red radnje. Po momu mišljenju to ne smeta ništa. Ta gimnastika sensibilnosti ne pruža, za pravoga umjetnika, nikakve veće poteškoće. Naprotiv. Ima nešto što nas podbada u tom što moramo igrati više različitih duševnih stanja u nekoliko časova, gotovo na zapovijed. To je traženje »drugotnog stanja« koje je toliko drago glumcu. Što u kazalištu realiziramo kroz tri čina, ovdje to činimo tokom mnogo brojnijih sličica — u tom je sva razlika. Ukratko, sve se uvijek sažima u tom: treba kino voljeti, ili se uopće njim ne baviti. Po mom mišljenju, nema drugog razloga koji bi mogao navesti umjetnike da se njim bave i da mu se posvete.«

Napokon Thérèse Dorny koja daje interview u kazalištu: »Šta mislim raditi? Ta kreirati komad Marcela Acharda, koji ima da se izvede, kako znate, ovdje u Comédie des Champs Elysées. Ne znam kada će se igrati... kad prođe uspjeh sadanjeg komada Julesa Romainsa. A to neće biti tako skoro.

— Imate li na vidiku kakav film?

— Možda. Radi se o jednom njemačkom filmu koji bi se imao ponovno snimiti francuski, ali još ništa nije potpisano. Dakle, ne računajte da ću vam kazati šta više.

— Volite li više igrati dramu ili interpretirati film?

— Svi će vam glumci reći da vole igrati komad. Uostalom vaše upoređenje obiju stvari prilično je sporno. U kazalištu, čovjek igra svojim temperamentom i svojim sredstvima. On je gospodar svojih gesta, svoje igre fizionomijom. Pred kamerom, sve se žrtvuje tehničkim potrebama rasvjete i vidnoga kuta snimanja. Nije rijetko da čujete kako vam govore u času glavnih snimaka: »Vi gledate očajnim izražajem svoga ljubavnika koji vas

ostavlja bez nade u povratak, samo nemojte oči upraviti u nj, gledajte ovamo, u visini ovoga stabla!...«

Ovom ćemo se pitanju još vratiti.

Ljubomir Maraković

PISMO PANAITA ISTRATIJA ROMAINU ROLLANDU

Dokumenat vremena

Panait Istrati, rodom Rumunj koji je izišao na glas kao francuski pisac prikazujući ljude s »dna života« u romanima jakih književnih kvaliteta, kao na pr. »Kyra Kyralina« i dr., prianjajući uz ideje komunizma, zaputio se, pred izvjesno vrijeme, u Sovjetsku Rusiju, da tamo prouči situaciju. Međutim, nade su ga prevarile i umjesto potvrde svojih ideja, razočarao se teško i, povukavši kao karakteran čovjek konsekvencije, odrekao se komunizma. Unatoč tomu što je i dalje ostao iskren borac za pravdu i za potištene, napadala ga je komunistička štampa (koja je pod okriljem R. Rollanda), a to je to tragičnije, što je u to doba Panait Istrati, smrtno bolestan, ležao bez sredstava i pomoći u bolnici. Što se tiče prigovora komunista da je Panait Istrati prešao na katolicizam (o čemu se u pismu govori), u stvari je jedino to, da su različiti francuski pisci svjetskoga glasa upravljali Istratiju, dok je ležao teško bolestan, listove simpatije i utjehe. Među prvima je bio i François Mauriac, katolički pisac romana, najmlađi član Akademije, što je Istratija toliko dirnulo, da mu je odgovorio u listu punom poštovanja za Mauriacov vjerski ideal. Oba su lista bila štampana u »Nouvelles littéraires«, a tako isto (u broju od 2. rujna o. g.) i ovaj upravljen Romainu Rolandu, koji, radi njegova krupnog značenja u svim pojedinostima, donosimo preveden u cjelini:

»Služim se ovim putem da vam pišem, ne samo jer mi je drugi zatvoren već od gotovo četiri godine, nego također zato što bih htio da me čuju svjedoci. I pišem vam pozivajući se na vaš osjećaj pravednosti protiv kleveta kojima me obasipaju, otkad sam se vratio iz Rusije, tako zvani komunisti, vaši drugovi.

Vaši drugovi! Vi ste postali njihovim. Vi primate njihove novinare i surađujete u njihovim službenim i poluslužbenim glasilima. Dakle, ti listovi neprestano me nazivaju »agentom Siguranc« (rumunjske tajne policije) a čak i »Gospodinom inspektorom«. Nalazite li to dostojnim, poštenim? Da li se solidarizujete s njima? Šuteći kao što to činite, vi ih pokrivate svojim autoritetom. Dosta sam dugo šutio da imadnem danas pravo protestovati. Te infamije koje se nabacuju protiv mene kao *jedini odgovor na moje knjige o Rusiji,* nikada niste vi osudili javno kako sam očekivao od vaše savjesti. U ono doba nalazio sam za vas jednu ispriku: niste se još bili javno izjavili kao njihov drug i brat. Ali danas je to gotova stvar, i vi se tim ponosite.

Vi biste mi mogli odgovoriti: »To je moja stvar«. — Ne. To bi bilo suviše komodno. To nije samo vaša stvar. Ona je i moja. Štaviše, kako će se odmah vidjeti, ta stvar može da postane i te kako stvar savjesti, jedna od onih zabluda koje nitko ne može spomenuti bez uzbuđenja. Jer, isto tako kao što ja ne zaboravljam što dugujem vama, isto tako ne smijete ni vi zaboravljati, šta dugujete meni. I kad kažem *vi* i *ja,* dakako da nije govor o našim dvjema ličnostima, nego o onoj Ljepoti, čuvarici svih moralnih vrednota, koja sačinja veličinu čovjeka i koje je sitan djelić bio realizovan po nama dvojici, od onoga značajnog dana, kada sam na vaš izričiti i proročanski nalog, napisao ono nekoliko stranica koje su ušle, kako su utvrdili s vama i poslije vas kritici svih zemalja, u baštinu svjetske književnosti. Ne zaboravite, Romain Roland, da sam prije nego što me se dotakla vaša savjest, bio skitnica koji, često, nije imao ničega, a katkad čak ni savjesti, kako se često događa kada ljudi čovjeku razbaštinjenu uskraćuju pravo na čestitost. Bilo mi je tada četrdeset godina i imao sam, možda, podebeo bodež za pasom. Vi ste mi ga oduzeli, jednostavno milujući moje čelo i rekli ste mi: »Udri radije svojom riječju i bićeš izbavljen.«

Poslušao sam vas. Kažem izričito: *poslušao.* Jer Ljepota je, u to vrijeme, bila u mojim očima kompromitirana. Nisam više vjerovao u njezinu moć pravednosti na zemlji, a danas nastavljam ne vjerovati u nju. Mislio sam da joj je beskorisno služiti; Ljepota bez pravde bijaše samo laž.

Ali sam shvatio, po vašem djelu i po listovima koje ste mi pisali, da je dosta jedan pravednik na zemlji, da bude Ljepota. Ostalo je ništa, prah vjekova. I odjednom me obuzme žeđa da u sebi uskrisim pravednika koji je izumirao. Da ga uskrisim žrtvujući mu sve, sve: materijalna dobra, prijateljstva, ljubavi, zdravlje, pa čak i moj socijalni ideal. Tada sam prihvatio da izvučem iz blata svoje zrno uzvišenosti koje mi je bilo povjereno i koje je pripadalo malom svemiru ljudske veličine koju ništa ne može okaljati. Zašto sam to učinio? Ta jer ste vi u mojim očima pretstavljali uzor Pravednika, Pravednika koji je napisao »Iznad okršaja«. U ono doba, zacrtan u vašoj gotovo potpunoj samoći, vaš put je bio put same Ljepote. Ova je bila pribjegla vama. Vi ste bili u Evropi, a gotovo i u svijetu, njezin najdostojniji gostoprimac. I što su se više mučili robovi da vas zaguše u svom oceanu blata, to ste se više vi uzdizali.

To je ono što sam u vama volio, ne drugo što. To je ono što su voljeli ljudi koji su vas tada branili. A vi ste se izdizali, ispred ljudskog kukavičluka, sa svom veličinom čovjeka koji se ne odriče. Jedini vi ste prkosili urlanju trgovaca ljepotom, trgovaca dogmama, trgovaca patriotizmom.

A iza toga, odrekli ste se. Rekli ste od prilike ovo: »Ma tko imao krivo u narednom okršaju, ja ću biti na strani sovjetske Rusije.« I tako ste se srušili; radi toga izbora i te pristranosti ne preostaje više ništa od vas. Treba da to priznate i da se uklonite ili da se branite i da ljudima dokažete da niste postali pristrani. Ako je strančar proizvod časa koji nema šta da izgubi, vi, onakvi kakvi ste bili do jučer, vi ste proizvod vječnosti. Vi riskirate da izgubite sve.

Nemaju prava na izdajstvo oni koji su svečano obećali ljubiteljima Ljepote i ožednjelima za Pravdom da ih neće nikad napustiti. Ja sam jedan od onih kojima ste vi to obećali. Ja sam vaše najbolje djelo. Ja ne postojim nego po moralnim vrednotama koje ste vi izrekli i proživjeli. Ako se vi odreknete, ako se ja odreknem, ako se odreknu jednoga od narednih dana svi oni koji još danas brane Ljepotu bez ljage, tko će ostati da opravda u budućnosti nadu pobijeđenim u konačnu pravdu?

Pa kad biste se imali naći usamljeniji nego ikad, vaša je dužnost da se odreknete onih koji vas kompromituju, da se vratite onoj veličini svijesti koju smo u vama poznavali, koja je bila svojstveno vaša, koja je bila vaša snaga i koja će ostati vjekovima jedina snaga koja može opravdati nezasitnu ljubav ljudi prema životu i njihovu nadu da učine život konačno prihvatljivim za sve. Usred općeg moralnog rasula kojemu pribivamo nemoćni ta *dužnost nepodmitljivosti,* to svjedočanstvo živo, opipljivo, o opstanku apsolutne čistoće, potrebno više nego ikad milijunima očajnika koji su plijen ovih demagoga i koje će uskoro novi vođe, isto tako odvratni kao i stari, povesti prema najkatastrofalnijem duhovnom slomu, što ga je ikad poznavala historija. Tim nevinima, zalutalima, fanatiziranima bezizlaznim materijalizmom, dugujete vi okrepnu čašu koju ste uvijek pružali usnama opaljenima razočaranjem. A meni dugujete moralnu zadovoljštinu da vidim kako ćete pobiti svoje nedostojne drugove koji hoće da mene uprljaju. Ja nisam »agent Sigurance«, to vi znate; ne možete dakle podnositi da se ta laž ponavlja u vašoj kući, u toj »Humanité«, u kojoj ste vi danas zakon i proroci. Osim toga, vaši »komunisti«, iskrivljujući tekstove onoga što sam pisao, objavljuju svuda da sam prešao na »katolicizam«. Ide se čak tako daleko da mi se pripisuju gesti koje nitko nikad nije učinio, u Evropi, pišući povodom moga puta u Rusiju: »Putujući u ono vrijeme s delegatima zapadnih zemalja, opazi u svom vagonu — o užasa! — maročkog delegata.

— Neću da putujem s tim crncem — izjavi on. —

Hajduk se već bio civilizirao... kao Amerikanac!«

Vi vidite do kakvih se iznašašća snizuju oni koji tvrde da dovode pravdu natrag na zemlju. Ako još imate ono srce kakvo sam ja u vas poznavao, nećete dopustiti da jedan čovjek bude ovako klevetan.

Dajem vam na znanje, ako ne znate, da se borim protiv bolesti i bijede, u tom Parizu kamo sam se vratio da potražim svoj fizički spas, spas koji očekujem jedino od njega: taj Pariz koji me rodio, treba da me i preporodi. Što se tiče vas, očekujem od vaše pravednosti da me bar ne vrijeđaju.

Pariz, 26. kolovoza 1933.«

Na to pismo nije uslijedio odgovor u istom listu kako je to inače običaj, a da li je Romain Rolland drugdje šta u tom smislu učinio, ne znamo; svakako, ovako uzbuđen javni apel u tako delikatnoj stvari tražio bi i javan odgovor na istom mjestu. *Lj. Maraković*

ZNAČAJNE IZJAVE

Saint-Georges de Bouhélier, pisac historijske drame velikog stila, čija su djela »Le sang de Danton« i »Le Carnaval des enfants« na repertoaru Comédie Française, dao je suradniku pariskog dnevnika »Le Jour« ove karakteristične izjave o drami koju dovršuje:

»Znate već kako ja radim: mislim već duge godine unaprijed o nekom djelu prije nego što se dadnem na pisanje. Uskoro, u veljači naredne godine, daću na izvedbu »Ivanu d'Arc« u Théâtre d'Odéon. Pisano u istom stilu i istim duhom kao »Dantonova krv« i »Napoleon«, novo djelo koje još nije dovršeno, imaće jedno četrdesetak slika.

— Ne znate točno koliko će ih biti?

— Ne, jer kad pišem vode me jedino potrebe moga djela, ne brinući se za realizaciju, svaki dan stvaram potrebita lica i nove slike. Ne prikazujem svoje glavno lice kao da je ono samo na zemlji; nastojim da ga smjestim u njegovu pravu atmosferu sa svim sporednim licima koja su ga okruživala. U historijskom komadu, lica su za mene podupornji i ilustracije jedne teorije, nekoga velikog problema. U »Dantonovoj krvi« htio sam da obradim problem Revolucije, u »Napoleonu« dao sam pouku o diktaturi, a u »Ivani d'Arc« latio sam se problema *natprirodnoga*. Vjerujem u natprirodno, ne osmjehujte se! Vjerujem da ima anđela koji obilaze oko nas, vjerujem da nam mrtvaci govore i da daju savjeta i opomena korisnih po one koji umiju slušati, vjerujem da živimo u sred čudesa koja ne umijemo vidjeti.

Htio bih, prije nego što me nestane, da pokušam osnovati narodnu herojsku dramu, dramu prožetu duhom herojskim i »čovječanskim«. — Vidite, treba znati gledati nekadašnje ljude onako kakvi su bili: ljudi su ostali isti i Ivana d'Arc je seljanka slična onima s naših današnjih sela«.

NOVE JERONIMSKE KNJIGE

Počevši od blagdana sv. Jeronima (30. IX.) raspačavaju se nova izdanja Hrvatskog Književnoga Društva sv. Jeronima. Za godinu 1933./34. izdanja su razvrstana u tri skupine, pa jeronimski članovi dobivaju:

Tri knjige za 10 dinara. To su najpopularniji hrvatski kalendar »*Danica*« za god. 1934., zatim »*Šljivari*« i druge povjestice i pjesme najvećeg hrvatskog pisca Augusta *Šenoe*, i vrlo važna gospodarska knjiga »*Bolesti žitarica*« od prof. B. Babića.

Pet knjiga za 20 dinara. To su uz spomenute tri knjige još »*Evanđelist*«, nedjeljna evanđelja sa slikama, te razmatranja od nadbiskupa dra. Ivana E. *Šarića* (II. dio) i poučno-zabavni putopis jednog Hrvata, koji je pred trista godina putovao »*Od Hrvatske do Indije*« od prof. P. Grgeca.

Devet knjiga za 40 dinara. Uz gornjih pet knjiga još: vrlo suvremena rasprava »*Obnova socijalnog poretka*« od dr. Stj. *Bakšića* i dr. V. *Dezelića*, zatim povijesni opis nemira u Hrvatskoj godine 1883. »*Prije Khuena bana*« od prof. dr. Rudolfa *Horvata*, onda spomenspis u proslavu 400-godišnjice održanja Hrvata u tuđini »*Gradišćanski Hrvati*« od prof. M. *Ujevića*, s mnogo slika i životopis sv. Dominika »*Bijeli svetac*« od prof. M. *Soljačića*.

Pojedine se knjige prodaju po 10 dinara, a skupine nečlanovima uz dvostruke cijene. Članom »Društva sv. Jeronima« može postati svatko, tko jedamput za uvijek plati 10 dinara upisnine. Adresa »Društva sv. Jeronima« Zagreb, Trg Kralja Tomislava 21.

Izdaje „Kolo Hrvatskih Književnika“ u Zagrebu. — Naklada „Jeronimskog Književnog Društva“ u Zagrebu. Uređuje i izdaje za „Kolo Hrvatskih Književnika“: Ljubomir Maraković. — Tisak Zaklade Tiskare Narodnih Novina u Zagrebu. — Za tiskaru odgovara: Vladimir Kirin, Dezelićeva ulica 2.

HRVATSKA PROSVJETA

GOD. XX. ZAGREB, STUDENI 1933. BROJ 9

MARIJA HERVAČIĆ:

NA STANICI AUTOBUSA

Varošica u Podravini. Kišljivo veče Sviju Svetih. Vlažna zima zagriza se ispod nokata i ježi kožu. Ispred jedinog svratišta, bijele jednokatnice, čekao je šumar Marković autobus. Šetao je niz kuću, a bijelo karbidno svijetlo iz restorana veselo je đipkalo preko njegove sportske kape i kišne kabanice. U kratkim razmacima osvjetljivao mu se profil, okrugla glava, ravan nos, kratka plava brada i mršavo, nisko tijelo. Uzak trak kiše cijedio se s oboda kape, sa žlijeba je curilo tugaljivo i dosadno, a koraci su bućkali po blatu. Petrolejska svjetiljka iznad veže svratišta izdisala je kao da je davi kiša. Teški oblaci nisko se vukli nad ravnicom. Pred Markovićem crnila se ogromna ploča trga, naokolo bijelila se umorna lica kućica, a ispred njih skutrile se petrolejske lampe kao neke goleme krijesnice iz priča o divovima. Žućkasto je svijetlo otsijevalo u lokvicama kao žižak svijeće na samotnim grobovima. Po gdjetko bi prošao i iščeznuo nekud u tamu.

Sa tornja odbije šest sati. Marković je znao da će još četrdeset časaka čekati dok ne stigne autobus koji će ga povesti do prve željezničke postaje, ali bio je suviše uzbuđen a da bi mogao da sjedi u sobi, ili da nešto čita. Za to je hodao i hodao. Prije četvrt sata vratio se sa groba svoje žene Olge. (Jednom — za teške bolesti — zaiskala je napola u bunilu s vrućice neka uvijek na taj dan dođe na njezin grob, a on je bio suviše ćutljiva, sentimentalna priroda, a da ne bi to izvršio.) Sada je osjećao u nosnicama zadah svijeća što su prskale i trnule na kiši i teške mirise napo svenula cvijeća i mokre zemlje. Sve je to vonjalo po mrtvačnici i lješini. Strašno je bilo, što se u isti mah sjećao jorgovana kojim su mirisale Olgine vlasi, mirisa proljetnog, intimnog, uz ovaj dah grobnice.

Vidi je, svoju Olgu, onako sitnu, prebujne plave kose, neobično svijetlih očiju koje kao da su gledale pokraj života, uskog nosa, drhtavih i finih nozdrvica, ustiju nabubrenih, ispucanih od groznice, svu u vatri, što je sagorijevala njezin mladi život. Ali još umije da mu se smiješi. A njega je hvatao ludi strah izmiješan prebolnom sućuti, pa je podigao u naručje kao da bi htio da je zaštiti, obrani, i tepao joj slatke besmislice što su mu navirale iz uzdrhtala srca kao čisti mlazovi voda sa izvora.

Mračno, ali stalno je osjećao da se nešto strašno uvuklo među njih, nešto nevidljivo i neopipljivo, avetinjsko, što je sjelo uz njihovo ognjište da utrne na njemu vatru. Proljetni nasrtaji vjetrova, mirisavi i topli, uzbibali su cvjetne krošnje njihova voćara i rasuli nježne latice po uskim stazama i zelenoj tratini. Neke su dolepršale kroz prozor i pale po Olginim rukama.

— Gle — govorila je ona u vrućici — dolijeću moje sitne svagdanje radosti kao bijele, nestašne ptičice, i igraju se da me tješe u bolesti.

A on je osjećao kako zima struji kroz njihov dom i šara okna ledenim cvijećem. I kao divlje ruže prosipao je bol svoj odajama što su uhvatile i sakrile njezin smijeh i cvrkutanje.

Gdjekad bi se i nadao Olginu ozdravljenju, nadao se nečemu nemogućem unatoč činjenicama koje su morale poništiti sve sanje o povraćenoj sreći, ufao se djetinjski i zaboravljao, da su to samo tlapnje njegove smućene duše. Ovakva bezumna iščekivanja nekog sretnog riješenja gdje izlaska nema, poznaju sva srca koja su bolju rinuta do provalije očajanja.

Marković nije nikada poslije mogao da pojmi kako je podnio ono polagano umiranje žene koju je silno volio, ono nestajanje bića koje je značilo za njega bijelu i nasmijanu radost mladosti, plave dolove mirnog doma i svijetle vrhunce poleta? Kako je izdržao da se nije slomio i prosvirao tane kroz glavu? Možda ga je održala žilava baština seljačkih predaka — —

Olga, ona je bila jaka sve do svršetka. I začudo bila je svijesna da će naskoro umrijeti, mada je značajno po tuberkulozne bolesnike da su optimiste što se tiče njihova zdravlja. Trpjela je tiho unatoč neizrecivoj tuzi i stravi koja je katkad preletjela njezinim zjenicama. Marković je znao da je snaga njezina u nepokolebivoj kršćanskoj vjeri, onoj vjeri na koju je on u početku njihova braka bio sljubovan, jer je u svom egoizmu želio da on sâm zaokupi, upravo da zarobi Olginu dušu. Kasnije se toga stidio kad su mu se staložila i produbila čuvstva.

Tako on u najtežim danima nije imao ničega do — rada. Po svome šumarskom poslu hodao bi satima kroz šumske dubljine preko strmih vododerina, kad se kamenje kotrljalo iza njegovih stopa kao da ga ruši šumski bog, i tamnim putovima, na kojima je propadao preko gležanja u glib crn i ljepljiv poput kolomaza; provlačio se kroz gusti šiprag ljeske i borovice izranjen od šiblja, kaljavih čizama, s kosom zalijepljenom na znojnom čelu. Tražio je što neprohodnije putove samo da se silno umori, pa da u tjelesnom naporu zabašuri duševne muke, da potisne depresiju što se vukla za njim kao crn oblak nabreknut od kiše.

I kad je ovako izmučen, utonulih očiju došao pred Olgu, ona bi ga pogledala tako žalosno, da on gdjekad nije otrpio, već je zarinuo glavu u njezino krilo i zaridao. Jednom je u muci stisnuo njezine krhke, cvijetne prstiće i prostenjao:

— Zašto se ne moliš svome Bogu da te izliječi? — A ona se tako trgnula kao da ju je ozlijedio i pogledala ga nezaboravnim, ranjenim pogledom.

— Molila sam — Ivo — ali Bog toga nije htio. — Možda je ovo potrebno za dalji razvoj tvoje ličnosti.

Na to je sklopila oči i prošaptala: »Moliti se — svome Bogu — Dušo lutalice — lutalice« — — I tako je poblijedila kao da su joj smrtni lijerovi procvali na licu. Dva dana poslije bila je mrtva, a Marković nije nikad mogao da sebi oprosti, što ju je ucvilio u one zadnje dane.

On upravo nije bio ateist, ali vjera u Boga bila je u njega nešto maglovito i nerazvito. Zato i nije umio da se onako izmiri sa svojom nesrećom kao Olga koja je bila duboko religiozna. Otud i roptanje, prigovor i raspakošćenje u onome: svome Bogu. Marković, koji je uvijek razglabao i rasparčavao sve duševne porive i najsitniji izraz svoje ličnosti, vrlo je to dobro razumio i stoga je poslije trpio.

Sada kad se vratio s Olgina groba i hodao prozebao i prokisnut na kiši, proživljavao je neke dijelove prošlog života nevjerojatnom jasnoćom.

Cvijetne boje igrale su na oblačićima povrh šume u kojoj je sjedio s Olgom, a u njezinim se očima modrile jutarnje sjenke. Bila je neobično lijepa i svježa pod svojom bogatom plavom kosom i u bijeloj platnenoj haljini. Mlada je šuma mirisala po zemlji kao dojenče po materinjem mlijeku. Negdje se smijala grlica, a kos je zviždao kao veseli derančić i skakutao u zlatno zelenom svijetlu na čistini. Olga i on proživljavali su slavne osjećaje sklada između svoje sreće i ljepote ovog jutra u šumi.

Marković sada nije mogao da se sjeti kako su onda započeli razgovor o mogućnosti čuda (u koje on nije vjerovao) spominje se samo kako se vrlo živo raspričao o djelovanju nama nepoznatih sila, i da je napominjao teze nekih biologa i naučenjaka o nekima za sada još neobjašnjenima pojavima. Govorio je živahno i dugo, pa se razgrijao; Olga je slušala, a da ga nije prekidala; uvijek je ona bila prijatan drug. Naslonila se na staklo i zamišljeno zagledala u krošnje koje su raspršile sunčanu svjetlost u nježno zeleno osvjetljenje. Kad je svršio, duboko ga pogledala svojim krasnim očima.

— Sve ovo što si sad kazao, Ivo, ne isključuje djelovanja vrhovnog Bića u onim prirodnim silama i faktorima — Boga — koga vi nikako nećete da spominjete, a u kome je početak i konac svega zbivanja. Ali od njega se odvraćate vi, duše lutalice koje tražite istinu. Pa ipak. Istina je samo kod Njega.

Marković se onda u duši čudio onom nekako uzdignutom načinu kojim je govorila Olga. Poslije se dosjetio, da je bilo gorčine u njezinu srcu. Ona je trpjela s njegova potpunog vjerskog nehaja — —

Dešavalo se, da je za njezine bolesti u očaju i sâm žalio što nema vjere kao Olga. Možda bi lakše podnosio patnju koja mu se pričinjala tako pečalnom i teškom kao da mu je ravnica u kojoj su živjeli polegla na grudi. I u bezumlju svoje tuge iskao je od Olge da zaprosi u Boga čudo, u koje on nije mogao da vjeruje.

Marković je šetao snuždeno. Lutalicom, nazvala mu Olga dušu. I bila je nesmirena, i tumarala besciljno kao plavi plamečci svijećara noću, pa kad je Olga umrla, nije on više mogao da izdrži banalnost svagdašnjice, da podnese bezizražajnost svoga života u provinciji; jedino za čim je još čeznuo bila je glazba, a ovu mu nije mogao da nadomjesti radio. I pobjegao je u Zagreb, i sada ide na sve muzičke priredbe. Njegovoj duši lutalici glazba je najviša vrednota — —

Odbija tri četvrta na sedam. Čuje se automobilska truba. Ogromne žute i bešćutne oči auta pilje u Markovića. On se odmakne do zida. U autobusu sjede do prozora dva putnika i gledaju ravnodušno u noć. Marković se popne u kola i auto ga poveze preko raskvašene ravnice u maglovitu daljinu.

DR. JOSIP NAGY:

KULTURNO ZNAČENJE SREDNJEGA VIJEKA

(Svršetak)

VII

U doba kad je car Justinijan radio na svom zborniku *Corpus iuris* i kad ga je dovršio, po zapadnim dijelovima Evrope već postojahu države, koje obrazovaše novi narodi. Svi su ti narodi više ili manje imali svoje vlastito pravno naziranje, svoja običajna prava. Ali su ova imala samo ograničeno značenje jer nijesu vrijedila za pokorene Rimljane a ni za Crkvu. Tako je od prilike bilo i sa samim državama, koje su dakle u neku ruku bile samo djelomične tvorevine. Nigdje nije bila njihova organizacija tako provedena da bi se moglo govoriti o potpuno izgrađenim državama a još manje o takovoj državnoj upravi, koja ne bi imala praznina. To su osjećali i sami vladari pa su se doskora uvjerili, da rimskom pravu treba posvetiti neku naročitu pažnju i u izgradnji države približiti se što više antiknom uzoru. Radi toga je pitanje o formiranju srednjevjekovnih država vrlo zanimljiv naučno-politički problem i nauka ne prestaje da mu poklanja pažnje.

Justinijanov zakonik pružaše mogućnost da se dođe do rimskog prava. Doći do antikne države nije se moglo najedamput. Trebalo je koješta pokušati, trebalo je mnogo iskustva u različitim poslovima, ali je prije svega trebalo učiniti znatan korak naprijed na kulturnom polju. Trebalo je, da narodi steknu sposobnost a da prodru u bit antikne države.

Često se ustvrdilo, da srednjevjekovna država, uspoređena s antiknom, predstavlja viši razvojni stepen, ali se za tu tvrdnju dalo malo uvjerljivih dokaza. Nasuprot je jasno, da srednjevjekovna država nije ono isto, što i antikna, da se od nje bitno razlikuje, da ima oznaka, koje doista vuku svoju lozu iz antikne ali da ima i takovih, koje antikna država uopće ne poznaje.

Sve ovo, što postojaše u Grčkoj i u Rimu, nije jednostavno prešlo u Srednji vijek. A nije ni moglo preći jer su države na početku Srednjega vijeka samo vrlo primitivne tvorevine. Uz to su mnoge od tih država bile samo kratka vijeka pa im nije dostajalo vremena, da provedu onakovu koncentraciju, kakovu je imao Rim. Pa ne samo to. Kod formiranja srednjevjekovnih država rimski su se elementi miješali s istočnim a i jedni i drugi opet s onim, što su pojedini narodi donijeli sobom u svoje nove postojbine, što je bila njihova vlastita svojina. Neki su računali, da će iz ovog miješanja nastati još čvršće tvorevine nego što bijahu antikne. Ali se to nije dogodilo. Nijesu iz kojekakve mješavine nastale države u gotovom obliku nego su srednjevjekovne države ili nestale ili živjele u nepotpunom obliku sve dotle, dok se nijesu povele za kojim prokušanim oblikom. Ali kad se javljaju gotovi oblici država, srednjevjekovni se tip već primiče kraju.

Najstarije su države redovito samo plemenske države, koje sa svojim područjem stoje u labavoj vezi. Za moderne je države odlučna njihova veza s narodom ili barem plemenom, a srednjevjekovne su im se tek postepeno približavale. Nema ništa, što bi naličilo grčkoj *polis* ili rimskoj *civitas*. Poglavica nema stalnog boravka iako kadikad duže vremena proboravlja u nekom gradu. Od toga trpi i centralizacija i državna organizacija. Saobraćajna su sredstva slaba, a gospodarstvo se osniva na suviše prirodnim načelima. To nije smetalo germanskim državama, da nastoje centralnu vlast ojačati koliko se samo dalo. A to se opet moglo provesti samo u manjem opsegu, pa tako germanske države redovito ne idu dalje od formiranja plemenskih a ne narodnih kraljevstava. Čak ni monarhističko načelo nema širokih kontura.

Lična vladajuća sila i vlasništvo posjeda su dva važna elementa. Ali uz kraljevski sud postoji i narodni a uz kraljevsko ili državno vlasništvo i privatno. Tako se formira *dualizam* između kraljevskog prava i narodnog. Dualizam je bitna karakteristika srednjevjekovne države a formira se po tome, što se i za vladarevo i za narodno pravo uzimlje da su jednog te istog podrijetla, da su oba primarna, da se jedno nije razvilo iz drugoga. S razvojem i napretkom feudalnog sistema razvija se i napreduje dualizam. Bilo je pokušaja, da se ograniči djelokrug narodnih sudova, ali nikome nije pošlo za rukom da ih eliminira. *Municipalne* su se ustanove, koje vuku svoju lozu iz različitog poimanja, interpretiranja i primjenjivanja rimskog prava, najviše razvijale u Italiji, ali ih ima i u ostalim dijelovima zapadnog svijeta. Novi gradovi povode se za starim, prihvaćaju municipalne ustanove, dobivaju kraljevske povlastice pa se kadikad pretvaraju u samostalne republike. Komadanje javnog života je uvijek na dnevnom redu, a to je komadanje bitan momenat u povijesti srednjevjekovne države.

U tom je komadanju zametak *staleških država,* koje su u početku zadovoljavaju s nižim političkim funkcijama, ali ipak nalaze mogućnosti da i u odlučnim momentima istupe samostalno. Staleška je država tipičan izraz dualističkog sistema. Ali ondje, gdje je postojao kontinuitet rimskog naziranja, u prvom redu u Italiji i u bizantskom carstvu ,staleških država u potpunom smislu riječi nije bilo. Feudalne i municipalne sile, kad se spojiše, dovedoše do obrazovanja državnih i zemaljskih staleža. Nije se to dogodilo samo slučajem već su kod toga odlučivali obziri na vanjsku politiku, borba između Države i Crkve, novčane prilike i poteškoće, nastojanja oko proširenja slobode i prava općinâ prema knezovima. Staleži uvijek kušaju da samostalno istupe prema kralju i zemaljskim poglavarima. U teoriji su oni doista samo dijelovi jednog jedinog tijela, države, ali u stvari nije tako. *Rex* i *regnum* su odvojeni pravni subjekti; jedan ne priznaje superiornost drugoga. Staleška država je dualistička. Poglavice i staleži imaju svaki svoje činovništvo, sudove, blagajne pa čak i vojsku.

Srednjevjekovna država, i onako već ograničena prema svom političkom razvoju, našla se nasuprot jedinstvenoj Crkvi. Isključena je svaka mogućnost, da država ne vodi računa o Crkvi i onda kad Crkva traži, da njezina vlast stoji iznad državne kao i onda, kad država nastoji da Crkvu skuči pod svoju vlast. Država je imala svoju zajednicu, ali je i Crkva imala svoju, a ta je crkvena zajednica bila kud i kamo šira od državne, pa je prema tome uvijek po koja tvorevina uzmicala državi. Pokušaji da se kako tako prebrodi dualizam crkveno-državni, ne silaze sa dnevnog reda, ali se nitko nije našao, tko bi bio mogao potpuno i trajno odrediti samostalnost

Crkve prema državi. Ovaj se dualizam nalazi uvijek u nekom trajnom valovitom gibanju.

Bilo je mnogo činjenica, koje su radile u smjeru oslabljenja države, a među njima bijaše i samo državno stanovništvo. Mase naroda u vrlo mnogim slučajevima stajahu prema državi vrlo ravnodušno, dok je aktivno učestvovanje u javnom i političkom životu bilo ograničeno na malen krug. Krug je tih elemenata znatno manji od ovakova kruga u starom vijeku, čak i onda, ako se aktivni građani starog vijeka izjednače s potpunim građanima, ako se dakle od njih odvoje robovi i stranci.

Sve je upućivalo na to, da država izmijeni svoju bit. Takovih je pokušaja bilo u kasnijem srednjem vijeku vrlo mnogo, ali za čudo svi su vrlo malo originalni. Radije se pošlo tragom za antiknom državom, za jedinstvenom grčkom *polis* i rimskom *civitas*. Ali se ipak pošlo u potragu za jednim po mogućnosti što prirodnijim centrom države, krenulo se daklé centralističkim smjerom. U tom smislu do osobitog značenja dolaze talijanski gradovi i napori talijanskih gradskih tirana 14. i 15. vijeka, a preko njihovih se napora rodila s Renesansom na talijanskom tlu i moderna ideja o državi.

Država kako ju je zamislio Machiavelli, ima mnoge crte antikne države — Machiavelli je po Titu Liviju duboko prodro u bit rimskog političkog života — ali je ipak nova država upravo ona, koja hoće da živi i da se razvija sa svojim vremenom i za ljude svog vremena. *Crkvena država* u tome prednjačila. Dualističko se načelo nikako nije moglo dovesti u sklad s njezinom temeljnom idejom.

VIII

Od sedmog stoljeća dalje Arapi, koji nastavahu južnoistočno područje oko Sredozemnog mora, prisvajahu sebi tekovine grčko-rimskog antiknog doba. To je mnogo koristilo arapskoj *geografiji*, koja je krenula smjerom naučenjaka *Ptolomeja*, geografa aleksandrijske periode drugog stoljeća. Arapi izgrađivahu svoju nauku o zemlji u obliku kuglje i o nepoznatim stranama svijeta, o tako zvanoj *Terra australis incognita*, čiji se opstanak pretpostavljao već u staro doba. Tada je zapadni svijet još uvijek držao, da zemlja ima oblik plohe. Križarske vojne, trgovina Pizana, Đenoveza i Mlečana pa uži dodir Evrope sa svijetom Islama, omogućio je sredovječnoj Evropi, da upozna arapsku geografsku nauku. Na poticaj Fridrika Barbarosse Gerhard iz Kremone prenio je arapski prijevod Ptolomejeva djela na latinski. Tako je Ptolomej ušao u zapadni svijet. Veliki skolastici *Albertus Magnus* i *Roger Bacon* već opravdavahu opstanak južnijih dijelova svijeta.

Put od Evrope do *Amerike* nađoše najprije *Normani*. Ovo njihovo otkriće s kraja 10. stoljeća, nije se smatralo nikakvim svjetskim događajem i doskora pade u zaborav. Više je pažnje izazvao izvještaj Mlečanina *Marca Pola*, koji je g. 1271.—1295., kao prvi Evropljanin proputovao Mongoliju, Kinu, stražnju i prednju Aziju i sa ušća rijeke Inda vratio se po putu Aleksandra Velikoga. I njegov pothvat nije u početku imao velikih posljednica. Svakako *Terra australis* postade ne samo važnim naučnim

pitanjem nego i pretpostavkom novim otkrićima, koja su imala slijediti. Trebalo je pronaći morski put u Indiju i na taj način uspostaviti neposrednu vezu s ovom bajoslovnom zemljom. Da se to učini, bilo je i praktičnih razloga. Posrednici trgovine nijesu smjeli biti jedino Arapi, jer je baš njihova trgovina znatno poskupljivala produkte Indije, koji bijahu u visokoj cijeni.

Marco Polo i nove vijesti o njegovu svijetu pružile su mogućnost sastavljanju posebnih planova, koji su trebali a da bi se mogla poduzeti putovanja u cilju otkrića. *Kolumbo* je imao pri ruci znamenito djelo *Imago mundi* biskupa cambraiskog Petra de Ailly g. 1410. i kartu florentinskog astronoma Toscanellija g. 1397.—482. Ovi radovi najbolje svjedoče o poznavanju zemlje u doba prije velikih otkrića.

Stari i srednji vijek ne pomišljahu na daleka putovanja u nepoznate primorske zemlje. Plovidba se u ovo doba ograničavala skoro jedino na obalnu plovidbu. Pomanjkanje nautičkih instrumenata i malen opseg brodova ne dozvoljavahu velike pothvate. *Magnetička* je igla bila poznata na području oko Sredozemnoga mora potkraj 12. stoljeća. Kinezi su je rabili već otprije. Od njih je, i to posredstvom Arapa, došla u zapadnu Aziju a tu je po svoj prilici najprije upoznaše talijanski pomorci.

Arapima duguje zapadni svijet poznavanje *astrolabiuma,* sprave za mjerenje pozicija zvijezda i njihove visine iznad horizonta. Pronašao ga je Hiparh, točno opisao Ptolomej, a dotjeraše ga Arapi.

S pomoći ovih a i drugih tehničkih iznašašća, kojima se zapadni svijet mogao poslužiti u 12. vijeku, pomorstvo je uzelo jačeg poleta. Uz to su se sada gradili već veći brodovi, koji se, dakako, ne mogu usporediti s modernim. Dotjeranijoj gradnji brodova posvetili su se u prvom redu Talijani, njihovi su brodovi mogli prevoziti već 200 ljudi.

Novije znanje o svijetu, koje vuče svoju lozu iz antiknih spoznaja, pa nova otkrića prodirahu preko *štampe,* koja se pronašla u 15. vijeku, u široke slojeve Zapada. Štampom izlažahu ponajprije religiozne knjige, zatim djela naučne sadržine, a među ovim i Ptolomejeva *Kosmografija.* U vezi s ovim djelom izdala su se i druga, koja opisivahu zemlju prema vremenskom stanju njezina poznavanja. Najavljivahu se otkrića, učinjena na Istoku i na Zapadu. Pustolovi iz raznih zemalja dolažahu u španjolske i portugalske luke, da se pridruže raznim ekspedicijama. Kapetani i piloti bijahu obvezani, da o svojim doživljajima podnose izvještaje. Ali su svoja opažanja bilježili i obični mornari. Ove su opise putovanja u Španiji i Portugalu prerađivali naročiti pisci historije i tako sastavljali prve povijesti i opise uopće novootkrivenih zemalja. Od samih su se izvještaja vrlo rano počele sastavljati posebne zbirke. Prva je izašla u Portugalu g. 1502. a izdao ju je neki Valentin Ferdinandez. Za njom dođoše druge u Italiji, Engleskoj, Francuskoj i Njemačkoj.

Sa Pirenejskog poluotoka krenuše putovanja, koja dadoše nova otkrića. Kako su talijanski gradovi istiskivali Španjolce i Portugalce iz trgovine s istočnim svijetom, tako je ovima trebalo tražiti nove saobraćajne putove. Položaj njihove zemlje u blizini Oceana i nova pomagala dobro su pogodovala njihovim pothvatima. Ali dok su se Portugalci nadali da će svoj cilj polučiti ako oplove Afriku, Đenovežanin *Kolumbo,* koji bijaše u španjol-

skoj službi, došao je na osnovi Ptolomejeva djela do uvjerenja, da je putovanje u Indiju zapadnim smjerom bliže od istočnog.

3. augusta 1492. otplovi Kolumbo sa tri male lađe iz luke Palos, a 12. oktobra 1492. dopre do otoka Guanahani (San Salvador) u skupini Bahama pa malo kasnije do Kube i Haiti. Tu je osnovao prvu španjolsku koloniju *Hispaniola*. Tri ga dalja putovanja dovedoše do otoka Portoriko i Jamaika g. 1493.—1496., zatim g. 1498.—1500. do područja ušća Orinoko pa konačno g. 1502.—1504. na obale srednjeameričkog kopna. Poslije teških iskušenja umre pronalazač *Novog Svijeta* g. 1506. skoro potpuno zaboravljen s uvjerenjem, da je dopro do istočne obale Indije. To se uvjerenje sačuvalo u imenima *Zapadno-istočnih otoka* i *Indijanaca*. Novi se dio svijeta nije po njemu prozvao nego po Firentincu *Amerigu Vespucciju*, koji je poduzeo više putovanja u Ameriku i izdao nekoliko karata i opisa novootkrivenih zemalja.

Poslije otkrića Amerike došao je red na njezino zauzeće i otvorenje ostalom svijetu. Španjolcu je Cortezu uspjelo da osvoji u Meksiku naprednu državu Acteka g. 1519.—1521. Odavle je prodro do Kalifornije. Španjolski pustolov *Franjo Pisarro* (1475.—1541.) sa svojom braćom Gonzalesom i Hernandom osvoji Peru. U Limi bi ubijen od jednog pristaše svog protivnika Almaga. Tada je bio udaren temelj dvama potkraljevstvima, koji sačinjavahu španjolski kolonijalni posjed u Americi. To bijahu *Meksiko*, nova Španija, sa srednjom Amerikom i *Peru*, Nova Kastilija. Čitava Amerika od Kalifornije i Floride na sjeveru pa do Patagonije na jugu bijaše vlasništvo španjolske krune. Jedino Brazilija, koju je g. 1500. otkrio portugalski pomorac Pedro Alvarez *Cabral* bi, na osnovi odluke papinske, ostavljena Portugalu. Pokušaj bankovnog poduzeća Welser u Augsburgu, da se okoristi Venezuelom, koju mu bijaše dao u leno Karlo V. u naknadu za neplaćene dugove, nije uspio radi poteškoća, koje su pravili Španjolci i radi slabog smisla Nijemaca za prekomorske krajeve.

Pronalaženje *pomorskog puta do Istočne Indije* dugujemo *Portugalcima*. Poslije nekoliko slučajnih otkrića u 14. vijeku princ*Henrik Pomorac* (1394.—1460.) podupiraše izvršenje sistematskih putovanja uzduž obale Afrike a da bi se oplovila Afrika i na taj način došlo do Indije. G. 1434. dopriješe do rta Bajador, g. 1441. do rta Blanko, g. 1445. do rta Verde. *Bartolomej Diaz* bijaše prvi, koji je oplovio Afriku s juga i g. 1486. došao do Rta dobre nade. Španjolska otkrića izazvaše neko općenito takmičenje u svijetu. Tim je povodom pošlo za rukom *Vascu da Gama* da dopre do luke Melinde na istočnoj afričkoj obali, pa odavde s arapskim brodovima poprijeko preko Indijskog oceana do Kalikute na zapadnoj obali Indije.

Slijedećih decenija osnovaše Portugalci veliko indijsko kolonijalno carstvo, koje se prostiralo od obala Perzijskog zaljeva do otoka Sunda. Da bi put u Indiju bio siguran, zaposjele su se i obale Afrike. Lissabon postade prvo trgovište čitavog svijeta, kamo su se sticala bogatstva Indije.

Potraga za zlatom skrenula je poglede Španjolaca i na južnu Ameriku. Časnik Vasco Nunez de *Balbo* odlučnim je pothvatima našao put kroz šumovita područja. Poslije njega g. 1520. Portugalac *Magellan*, koji stajaše u španjolskoj službi, nađe put od ušća rijeke La Plata u Tihi ocean. Ploveći sjevernim putem dođe do Filipina, gdje je g. 1521. poginuo u borbi

s urođenicima. Nije doživio časa, da se Španjolci, koji dolažahu sa zapada, sastanu s Portugalcima s Istoka na jezeru Sunda. Kad je g. 1522. njegov zadnji brod doplovio u luku Lissabon, bijaše dovršena, s otkrićem južno-zapadnog puta u Indiju, prva plovidba oko svijeta. (1519.—1522.).

IX

Pad Rimskog Carstva, pojava novih naroda na historijskoj pozornici, postepeno pomicanjae težišta velikih događaja s juga prema sjeveru dovelo je u opasnost opstanak velike helensko-rimske kulture i civilizacije, koja se bijaše proširila po prostranom području oko Sredozemnoga mora. Opasnost je bila ne samo radi pada Rima nego i radi nekog širenja Islama Koranom i mačem. Zadatak obrane antikne kulture preuze Kršćanstvo, koje se javilo kao zadnje čedo antike, koje je prekinulo pogansko gledanje na duševni i materijalni život, ali je vrlo dobro moglo nastaviti ondje, gdje bijahu stali grčki filozofi, te se moglo poslužiti dobrom rimskom administracijom i uzeti latinski jezik u pomoć, da svoju nauku širi po čitavom svijetu. Kršćanstvo je imalo dovoljno snage, da spasava antiknu civilizaciju. Nasuprot novi narodi koji poplaviše područja prеđašnjeg Rimskog Carstva, nijesu mogli da je najedanput prime i dalje razvijaju. Da se očuva kultura, trebalo je da se novi narodi nauče surađivati s Kršćanstvom, da svjetovna povijest poprimi mnoge i bitne kršćanske oznake. Ta je suradnja antiknu kulturu nadomjestila novom, zapadno-evropskom, koja se nije ograničila jedino na područje Evrope nego je zahvatila i u drevnu kulturnu Istočnu Aziju, u Indiju i u Ameriku. Zapadni svijet počiva otsad unaprijed na novim narodima, ali i na antiknoj i antikno-kršćanskoj osnovi. Antikna snaga preobražava nove narode. U zajedničkom kulturnom krugu kreću se sada i narodi starog vijeka, Perzijci, Grci i Rimljani, i narodi srednjeg vijeka, Kelti, Germani i Slaveni. Pa ipak taj zajednički kulturni krug pokazuje mnoge nijanse. Jedan te isti elemenat daje na različitim mjestima različite učinke; neke spoznaje dolaze u nekim krajevima prije do izraza, a u drugim kasnije. Srednji vijek odaje oznake prelaznog doba u svakojakom smjeru. Ali ma kakove bile posljedice ovih prelaza, ništa ne može prekinuti vezu između srednjevjekovnog života i zapadnog svijeta. Kao što prije razni narodi oko Sredozemnoga mora tvorahu svoju kulturnu cjelinu, tako tvore sada razni narodi ono, što se obično naziva *zapadnim kulturnim krugom*.

Srednji vijek ima svoje osobito značenje za kulturni razvoj svijeta. Uz to ima i svoju renesansu.

Antikni narodi, koji se u neku ruku već ugušivahu u davnoj kulturi i novi narodi, koji tek putem Kršćanstva stupahu s njom u prve odnose, nađoše načina da s pomoću univerzalne kulture izgrađuju svoje vlastite, nacionalne. Srednjovjekovni razvoj vodi nove narode od prvog početka kulturnog rada do onog stepena, na kome se može potpuno razviti narodna snaga. Trebalo je vrlo mnogo pripravnog rada prije nego što se došlo do sjajnih tekovina *renesanse*, dok se moglo učiniti sve ono, što se ostavilo u nasljedstvo *Novom vijeku*.

Kulturno se djelovanje prvih stoljeća Srednjega vijeka kreće pretežno receptivnim smjerom. Prihvaća se ono, što je ostalo od Statrog vijeka a prihvaća se samo onda, kad se antikne kulturne tekovine predaju novom svijetu

u jednostavnom obliku. Ali do 11. je vijeka napredak toliko snažan, da se tradicionalna dobra mogu iznijeti i u svom pravom obliku i da se može započeti i sa samostalnim stvaranjem.

Kucnuo je čas, kad se srednjevjekovni život našao na raskršću. Razvoj zapadnih naroda otvorio je pitanje o stvaranju nacionalnih kultura. Bez toga ne bi bile mogle doći do riječi sve one snage koje bijahu raspoložive. Crkva pozivaše sve narode na suradnju pa je time sve poticala i na nacionalno-individualistički razvoj. Uz univerzalnu Crkvu, uz univerzalan latinski jezik, razvijala se i univerzalna znanost. Ali je baš ta univerzalna znanost upozorila ne samo na ono što bijaše univerzalno, nego i na ono što u neku ruku poprimaše nacionalne oznake. Kad je trebalo raditi u nacionalnom duhu, nije bilo dovoljno da se to samo *opravda* nego i djelom *dokaže*. *Dante* se na početku 14. vijeka založio za to, da nacionalnom jeziku bude priznato mjesto u nauci i taj je svoj zahtjev opravdavao svojom besmrtnom *Diviniom Comedijom* napisanom na narodnom jeziku. Prije njega je *Crnorizac Hrabar* u posebnoj raspravi branio slavenska pismena. Slavenski prijevodi evanđelja, crkvenih knjiga i upotreba slavenskog jezika u crkvenom i svjetovnom životu govorahu dovoljno u njegovu korist. Nacionalni elementi postajahu postepeno i kulturnim elementima. Nije bilo zapreka da se radi na univerzalnom polju, i da se s pomoću univerzalnih tekovina postepeno širi horizonat pa da se dođe i do onoga, što je izviralo iz narodne duše, da se narodnim elementima širi i područje univerzalne kulture. Na univerzalnoj su kulturi mogli raditi svi narodi, ali je za to trebalo da se dotaknu i svog vlastitog života i svojih vlastitih potreba. U 12. i 13. stoljeću se već radilo u tom smjeru, ali prvi početci padaju već i prije. Nacionalni jezici dolaze do svog značenja, dolaze kadikad tako snažno do riječi, da mogu mijenjati strukturu i samog univerzalnog latinskog jezika.

Konac srednjevjekovnog duševnog života i srednjevjekovne renesanse kadikad se dovodi u vezu s pojavom *individualizma*. Ali se ne smije zaboraviti, da i individualizam raste s napretkom kulture, sa znanjem i sa širenjem pogleda na svijet. Individualizam je poznat i ranijem Srednjem vijeku. Tako je bilo i s gospodarskim životom. Uz onaj život koji je svoje središte imao jedino u samostanima, postepeno se formirao i trgovački život. Stvarni je život sve to više postajao pristupačnim čovječjem duhu pa je taj stvarni život sve to više izgrađivao smisao za potrebe života i za sam individualizam. Individuum je konačno izvojštio pravo da sam promatra ono, što se oko njega zbivalo, i da sve to istražuje svojim vlastitim silama.

13. je stoljeća markantno doba Srednjega vijeka. To je doba skolastičke nauke, viteške poezije, gotske umjetnosti, sjajnog života u sjevernoj Francuskoj i u Provenci, u sjevernoj Španiji i Italiji. Sav taj život imaše u sebi sposobnosti da se dalje razvija i da napreduje i nije mu trebalo da se slomi. Bila je tu skolastika, koja podržavaše neprekinutu vezu s antikom ali je i stvorila kršćansku filozofiju. Veza ostalog svijeta s Rimom imala je svoje značenje u dvostrukom smislu. To bijaše veza i s antikom i s kršćanstvom, to bijaše veza s pravom i s umjetnošću, ali i veza s jednim velikim zajedničkim faktorom života.

Srednji vijek ima svoju vlastitu civilizaciju. Surov i neuglađen život nije mogao spriječiti svaki intelektualan i umjetnički rad. U 13. se vijeku počeše obrazovati *sveučilišta*, koja su kadikad okupila i po nekoliko hiljada đaka. Tako je bilo sa sveučilištem u Parizu. *Dante, Petrarca* i *Boccacio* dadoše klasična literarna djela. Umjetničko je djelovanje prožeto kršćanstvom. Po čitavoj Evropi pa sve do Azije grade arhitekti lijepe crkve romanskog stila. U XIV. i XV. vijeku svaki poticaj, došao s bilo koje strane, ima svoj realan učinak.

Sveučilišta nastadoše iz smisla za javnu obrazovanost, koji se opaža već u VIII. stoljeću kod Karla Velikoga. Kad se u 13. stoljeću obrazovalo sveučilište u Parizu, nastavnici i đaci bijahu podijeljeni u nekoliko skupina prema predmetima, koji se učahu. Odatle nastadoše *fakulteti*, fakulteti teologije, prava, medicine i slobodnih vještina. Ovaj fakultet slobodnih vještina pokazuje neke vrlo markantne crte. Nastavnici i đaci bijahu podijeljeni u četiri *narodnosti*, Francusku, Normandiju, Pikardiju i Englesku. Ove narodnosti bijahu dalje podijeljene u *provincije*. Fakultet slobodnih vještina bijaše po broju đaka jači od ostalih a njegov cilj bijaše da dade općenitu obrazovanost prije nego što će đaci preći na specijalne nauke. Sveučilišta su već tada imala svoje rektore, prorektore i dekane.

Gradovi obuhvatahu malene prostore i bijahu zatvoreni zidinama. Kuće su se gradile usko jedna uz drugu, čak i jedna na drugoj, a za ulice se ostavljalo vrlo malo mjesta. U tome je donekle razlog čestom širenju požara i kužnih bolesti. U 13. vijeku počinje se pregrađivanje gradova, proširivanje ulica, rušenje nepotrebnih zidova, dovođenje vode. Ove su pregrade osobito trebale kad su se počinjale dizati velike crkve i spomenici. Sjaj crkava stoji u opreci s bijednim izgledom kuća. Ali crkve bijahu djela ljudi, punih vjerskog oduševljenja, koji čvrsto vjerovahu, da se gospodin Bog trajno nalazi u Tabernakulu na oltaru.

Srednjevjekovni je duh učinio sve što je mogao učiniti. Tamo i amo je posijao i sjeme, koje je tek kasnije imalo proklijati.

ARTUR STARC:

PRIČA

U gradskom perivoju razgovaraju stabla
širokim lišćem
povjerljivo o nama.
Krošnje se naginju sve bliže i bliže
šuštavo šapuću tajne
ko djevojke pune srama.

Jednog sam jutra prisluškivao tajne
dah vjetra sputanog granjem radoznale breze
Šuštalo je lišće,
a vjetar se tresao kao od jeze
priču započeo sa najviše grane:
Prespavao sam noć u društvu sirotinjske djece
čekajući dan da svane — — —

A. R. BUEROV:

POLITIČKA I VJERSKA MISAO RUSKE EMIGRACIJE (SVRŠETAK)

3. BERDJAJEV — FILOZOF EMIGRACIJE

Među misliocima emigracije Berdjajev uživa u evropskoj javnosti najčasnije mjesto kao reprezentativni ideolog i tumač današnje ruske misli. Neupućeni krugovi u mnogim slučajevima krivo shvate njegove misli, a negda ih ovaj sjajni polemist i bez sumnje najspretniji dijalektik u inozemstvu zavede suptilnim raščinjanjem događaja i neobično živom interpretacijom suvremenih pokreta, pa ne mogu da omjere doseg i značenje doista čudnovatih i smjelih razlaganja. Ideološki neprijatelji računaju s njegovim mišljenjem oštro pobijajući izvode, pa je nužno stekao glas kod javnosti kao borilac i predstavnik buduće ruske renesanse. Uputno se je upoznati s nekim njegovim mislima u vezi sa političko-vjerskom budućnosti emigracije, s tim više kad je u sukobu s većinom sunarodnjaka, a stvarno iako ne javno s Eulogijevim smjerom u kom se nalazi. Promatrajući katastrofu i žalosne prilike pocijepane emigracije, vidio je da je u inozemstvu metoda borbe bezuspješna i slaba protuteza komunizmu. Iskustvom poučen vidio je u politici uzrok rastrganosti, pa je navijestio borbu svim političkim strankama veleći, da je jedinstvena akcija emigracije moguća jedino na vjerskoj bazi, gdje će se sastati socijalni revolucionar Rudnev sa ekstremnim monarhistima. Frank također osuđuje s Berdjajevom svaku političku akciju protiv boljševika, jer sve kontrarevolucije počinju uime reda, a svršavaju pokoljem uime rada i apsolutno govoreći nema političkog sistema, koji bi si mogao prisvojiti neprikosnovenu moralnu dobrotu. On je zahvalan Bogu za sve križeve poslane Rusiji, koja je prva pala u dno pakla i okusila gorčinu Babilona, ali će prva i izići pokazujući svijetu stazu k vjerskoj obnovi. Novgorodcev je uvjeravao okolinu, da Rusiju neće spasiti politički programi nego usvajanje vječnih svetinja vjere, a narod će svojevremeno izabrati sistem vladavine, koji mu bude konvenirao. Berdjajev tvrdi, da boljševike može uništiti samo sin revolucije kao i Napoleon, a ne bjelogardijci veleći, da u Rusiji postoji vjera u konverziju današnjih ateista. Jasno je da ovi zabacuju politiku preporučujući toplo vjersku obnovu u izgnanstvu. Ne ulazeći pobliže u razloge zašto je Berdjajev navijestio borbu političkim strankama naročito monarhistima i eurazijcima, njegova kritika starog režima u odnošaju s crkvom izgleda uvjerljivija od samog Solovjeva ili kojeg zapadnog pisca. Spretnošću virtuoza razotkriva zlokobne posljedice po crkvu u prošlosti kao i današnji rad monarhista, koji su mu farizeji — propovjednici miroljubivosti, a kad bi došli na vlast pripravili bi pokolj svih izvan pravoslavlja i njihova ideološkog kruga. Predstavnici monarhizma spremali su na nj nebrojena pisma uvjeravajući ga o neistinosti njegovih izvoda. Petrov iz Praga tvrdi, da pomazanje carevo ima tajinstveno značenje dajući neizbrisivi znak pa se ne može ponoviti kao ni krštenje, a tako su učili i patrijarsi od Petra V. (Putj, 1926., III. 134). Berdjajev odvraća

da mu je poznato učenje o pomazanju — gotovo osmom sakramentu, ali njihovo umovanje o dogmatskom značenju monarhije ostaje hereza, radi koje danas trpe a i trpit će zbog idolopoklonstva. Trubecki je pokušao stvar dokazati navodima iz sv. Pisma razlikujući u sebi sakralnu ideju monarhije od njena nosioca, koji može biti i grešan, ali Berdjajev odgovara, da oni zloupotrebljavaju sv. Pismo kao i boljševici, koji neprestano tumače narodu nadahnute riječi: Tko ne radi ne treba da jede. Zatim nastavlja, da je podrijetlo monarhije pogansko a ne kršćansko, radi neprirodnog držanja prema crkvi, koja je u Rusiji oslabila, a ovo je stanje uništilo i cara, koji se naslonio na Rasputina ne našavši duhovne potpore u crkvi. Današnje pravoslavlje nije uništeno, nego proganjano, a uništeno je oruđe komunista — Živa crkva, i monarhisti žele kao i boljševici supremaciju nad duhovnim carstvom. Monarhija nije pala od ubijstva careva nego od istrošenosti, a ako hoće voditi politiku, moraju imati malo više ljubavi prema drugima. Upozoruje ih na dosad učinjene pogreške, jer je karlovački monarhistički sabor više škodio nego koristio pravoslavlju i Rusiji. Dobra je borba protiv boljševika — veli Berdjajev — ali ne borba, koja je više zlo od onoga protiv čega se bori, a on će se boriti uvijek protiv dorevolucionarnih pogrešaka Homjakova, Dostojevskog i Aksakova, koji su krivo poimali odnošaj crkve i države i gajili intolerantnost. Vjerojatno Berdjajev misli na držanje gornjih pisaca prema drugim narodnostima i vjerama, koji su propovijedali uništenje Poljske, *plačući,* da moraju tako činiti. Katkov je govorio, da bi na glasanju za katolicizam ili nihilizam glasao mirne duše za posljednje. »Dok je Prusija gnjavila Poljsku iz državnih interesa, Rusija je to činila, da se svidi Bogu« — veli M. Zdziechovski (L' âme russe. p. 115.).

Eurazijskom pokretu zanijekao je svaku pozitivnu vrijednost, a za Rusiju su jednako opasni kao i monarhisti. U knjizi »Eurazijstvo« vidi čisti naturalistički monizam ili hegelijanski etatizam, jer ne prepuštaju u svijetu dualizma: vjera i država, a ukoliko zapostavljaju ličnost kolektivu, postaju agentima komunista. Država iako mora opstojati, mora imati granice, a čovjek je viši od nje jer ima dušu. Oni propovijedaju o slobodi, ali bi zaboravili sve vjeroispovijesti osim podjarmljenog pravoslavlja. Karsavin brani originalnost eurazijstva, da nije prosto kopiranje slavenofila, a njihov je bijeg od Evrope opravdan, jer evropeizacija Rusije znači prodiranje katolicizma (dokaz komunizam?!). Obraćanje k Mongolima i Kirgizima ne znači vraćanje poganstvu nego ljubav k zapuštenim narodima, u kojima vide potencijalno pravoslavlje. Poznatog duhovnika eurazijaca Iljina smatra monarhistom, koji vječno sanja o revoluciji i pokolju komunista, zato je tobože i pokušao opravdati smrtnu kaznu tekstovima iz sv. Pisma. Iljin je — veli Berdjajev — dotjerao do apsurda Hegelov državni monizam, a sam bi postao inkvizitor u tom carstvu. Kad je dalje počeo propovijedati progono komunista iz pravoslavnog hrama pretvorena u razbojničku špilju, Berdjajev odgovara, da boljševici ruše hram, a Iljin i monarhisti pretvaraju hram u političku arenu poput evanđeoskih trgovaca, zato bi njih trebalo istjerati iz hrama (Putj. 1926. IV., str. 113.). Što više Berdjajev je vidio u »Action Française« sličnost sa monarhistima i eura-

zijcima, jer je Maurras pripustio katolicizam samo toliko, koliko je znao obratiti ideju Boga u civilizatornu snagu, a inače je ideologija poganska. Opširno i rekao bih s veseljem komentira papinsku osudu, veleći, da je Maurras karikatura katoličanstva, a katolicizam se papinom osudom rehabilitirao (?) pokazavši svijetu, da je uz Krista i nevezan za političku stranku. Da toga nije bilo — nastavlja Berdjajev — našao bi Dostoj. V. Inkvizitor realizaciju u Maurrasu, koji je shvatio evanđelje kao organizaciju i silu oteVši ljudima slobodu. Osuda njegova »daje lekciju i našim monarhistima u pravoslavnoj Crkvi, s tom razlikom, što Maurras ima istančanu kulturu i inteligenciju, dok se naša »Action Russe« razlikuje nekulturnošću i nižim intelektualnim nivoom« (Putj. 1928. X. str. 123.). Očito je da B. pledira za slobodu crkve i strogu diobu ove od države. Odbivši ideologiju monarhista i eurazijaca, nije nipošto postao manji rodoljub nego i oni, jer brani Istok i napose Rusiju od tjesnogrudnosti Massisa, koji se stavio na obranu latinske civilizacije, a već preko Rajne bio bi kaos. I na istoku su, veli, Božja stvorenja, koja imaju naskoro postati subjekt a ne samo objekt pohlepnog zapada.

Nije bez razloga i iznenada povedena borba protiv gornjih struja, jer je Berdjajev već odavno izgradio odnosno izmislio svoj sistem posebno o sferama crkve i države. Njegovo »Srednjevjekovlje« dalo je u tom pogledu originalnih iako ne tačnih ideja, pa naravno da je ustao proti svih, koji su protivni njegovu mišljenju. Promatrajući strujanje u svijetu predosjetio je dolazak novog doba, koje naziva novi srednji vijek radi sličnosti sa starim srednjim vijekom. U toku vremena vidi periodično ponavljanje epoha i ova ritmička promjena donosi nam danas prijelaz od epohe racionalizma k svrhunaravnosti srednjevjekovnog tipa. Nova epoha neće zabaciti stare genije Michel-Angela, Goethea i dr., ali će uginuti današnji duh svijeta. Ovo je isto rekao u »Konac renesanse« te »Smisao historije«. Prva značajka novog doba bio bi nestanak religiozne neutralnosti: Krist ili Antikrist. Komunizam već pripada novom vijeku, jer Rusija nije nikada izišla iz srednjevjekovlja t. j. sakralne epohe, nego je prešla iz teokracije starog srednjeg vijeka u satanokraciju novog srednjeg vijeka, zato će imati u budućnosti veliku ulogu dok će protestantizam radi partikularizma i nacionalizma ostati neuplivan kao i zatvorena snaga katolicizma. Među drugim karakteristikama bio bi feminizam, jer je muška perioda završila svoj rad s neuspjehom, a žena je religioznija, te intezivno zanimanje za okultne znanosti i magiju. Berdjajev za se traži u novom srednjem vijeku slobodu oduzimajući svakome pravo, da regulira njegovo znanje, jer ovo mora biti slobodno. Također se ljudi moraju okrenuti religioznom iskustvu ne tražeći autonomiju od vjere nego slobodu u vjeri i prijeći u kozmičko preuređenje svijeta. Demokratizam je udaljio ljude od Boga, socijalizam nadomješta Boga, teokracija je bila samo simbol i simuliranje kraljevstva Božjeg na zemlji, a sad dolazi realizacija duhovnog preporoda, na razvaljenim formama prošlosti. Ruski je narod, veli, pošao prvi kao žrtva eksperimenta za poboljšanje svijeta i početak nove ere. Osim novog doba Berdjajev je s Bulgakovim navijestio povratak kršćanstva u pretkonstantinovsku periodu, koju prvi pretpostavlja teokraciji ili ruskom monarhizmu, dok Bulgakov

tvrdi, da se Rusi nijesu odrekli teokracije. Do Konstantina V. Crkva je bila progonjena i gledala je u državi neprijateljicu božanskih načela, a tada je poškropila pogansko carstvo blagoslovenom vodom i nastalo je novo doba: na zapadu papocezarizam, na istoku cezaropapizam. Ovo je trajalo nekoliko stoljeća, ali danas vidimo, da je nemoguć spoj svetoga i poganskoga, nemoguća fuzija ograničenoga s Neograničenim, i sad dolazi dioba kao do Konstantina. Berdjajev daje još nekoliko potankosti. Carstvo Božje — veli — gleda prema vječnosti, a carstvo Cezarovo traži stvari zemaljske. Kršćanstvo je uvijek smatralo carstvo zemaljsko inkompatibilnim sa vječnim istinama, i danas treba vratiti Cezaru Cezarovo a Bogu Božje razdijelivši što radikalnije dva svijeta. Uostalom prvi kršćani očekivaše odmah dolazak kraljevstva Kristova ne misleći ulaziti u historiju, ali kad su vidjeli, da nema dolaska Kristova, počeli su živjeti historijskim crkvenim životom očekujući konačno eshatološko kraljevstvo. Tako je stvorena u povijesti crkve teokracija, ali je stvarno postojala između dva kraljevstva oštra opozicija, jer je Cezar htio apsorbirati carstvo Božje. K tome teokracija je judejska a ne kršćanska ideja, a danas je isto što i komunizam. Priznaje, da su papocezarizam i cezaropapizam imali zasluga iako prvi nije *definiran kao papinski imperijalizm (?)*. Na zapadu je — veli — carstvo Božje previše identificirano sa historijskom crkvom i snaga se katoličanstva ispoljila više u historijskoj borbi na štetu duhovnog života i eshatoloških aspiracija. Dostojevskom i slavenofilima spočitava milovanje lažne judejsko-rimske ideje da Crkva može biti kraljevstvo Božje na zemlji, koja se povlači već od sv. Augustina, a završuje s Velikim Inkvizitorom i njegovim kraljevstvom. Međutim u Inkvizitoru je više izgrđena ruska hijerarhija nego španjolska. Ukratko Berdjajev misli, da su crkva i država dva pojma, koji se isključuju stojeći u iskonskoj opoziciji. Prividno je jedinstvo vladalo u svijetu, jer su kraljevstva primila vjeru na neko vrijeme, a unutra su ostala poganska, a danas, kad je jedinstvo očigledno oboreno, kršćanstvo mora težiti jedino eshatološkom kraljevstvu, gdje će biti Krist »rex et pontifex« bez cezara, koji se ukazao u historiji crkve. Bulgakov precizira stvar dajući primjenu na Rusiju. Dosad je car bio kanonska glava s posebnim mjestom u hijerarhiji barem po narodnom poimanju, a danas crkva mora živjeti sama. Mora se naći i neka glava, a da ne idu k papizmu, zatim svečano izjavljuje, da pravoslavlje ne posjeduje vanjskog auktoriteta i opominje subraću, da ne bi u potražnji za njim uveli u pravoslavlje papizam »sui generis«.

Kologrivov S. I. odgovarajući na posljednje izvode Berdjajeva veli, da se nalazi u očitoj kontradikciji, kad govori o inkompatibilnosti zemaljskog kraljevstva ili pače poganskog s kršćanstvom, dok sv. Pavao daje upute kršćanima o poštivanju svake vlasti. Dosad je u Rusiji bila supremacija države nad crkvom, a sad propovijeda drugi ekstrem t. j. posvemašnju diobu, dok katolicizam drži srednju liniju kolaboracije dvaju svjetova u dotičnim domenama. Kriva je misao, da Kristovo kraljevstvo može biti u nekom pogledu ovdje na zemlji, jer je nauka prvih kršćanskih otaca na čelu s velikom augustinskom idejom, da se već ovdje na zemlji počinje ostvarivati kraljevstvo Božje (regnum inchoatum), a konačno dolazi esha-

tološko kraljevstvo u vječnosti, do kojeg dolazimo po crkvi i hijerarhiji, koju je Krist za to ustanovio, o čemu i on i Bulgakov malo znaju gajeći protestantske ideje o nevidljivosti crkve. Kologrivov pita, gdje je ikad definiran papocezarizam, ili bi valjda htio istočnu porešku imputirati katolicizmu? (Pensées russes sur l'Eglise. 1926. coll. Orientalia Christiana pag. 140—159.).

Kolikogod Berdjajev stječe simpatija realnim, suptilnim i jasnim kritikama monarhizma, eurazijaca i uopće politiziranja crkve, toliko je destruktivan u svom ideološkom planu i viđenjima o rekonstrukciji svijeta. Mi dijelimo simpatije sa svima koji su pozdravili njegovo nastojanje, da se skoncentrira religiozna misao u svijetu protiv bezboštva, i u neku ruku obnovi srednjevjekovni kršćanski univerzalizam naviješten u famoznom »Srednjevjekovlju«, ali nikako ne možemo primiti njegovih prijedloga, koji bi do toga doveli. Čitava ideja »srednjevjekovlja« predstavlja flagrantnu kontradikciju sa starim srednjim vijekom. U srednjem je vijeku vladala harmonična suradnja barem privremeno dvaju svjetova: crkve i države, a danas propovijeda radikalnu diobu. Najmarkantnija značajka jest kršćnski univerzalizam se očitovao tek ukoliko je ostao pod plaštem tog najvišeg katoličkog hijerarhičnog auktoriteta na čelu sa rimskim prvosvećenicima, i univerzalizam se očitovao tek ukoliko je ostao pod plašten tog najvišeg auktoriteta. Ovaj je u časovima opasnosti uzbibao kršćansku savjest svih naroda protiv destruktivnih navala. Mislimo, da će i Berdjajev priznati, da je jedino papinstvo stvorilo taj univerzalizam, jer niko drugi nije bio kadar, a kakvo bi mjesto dao papinstvu u svom novom srednjem vijeku? Čudimo se, da Berdjajev koji inače dobro naslućuje i analizira suvremene duhovne pokrete, nije opazio u današnjosti odsutnost duhovnog auktoriteta radi neuredne emancipiranosti ljudi. Duhovni je auktoritet jedini kadar spasiti svijet od rasula i anarhizma kao i u srednjem vijeku, ali on danas vodi ogorčenu borbu protiv svake crkvene hijerarhije. Nestanak vjerske indiferentnosti i podjela duhova kao najvažnije karakteristike novog srednjeg vijeka nijesu činjenice današnjice, jer se to dogodilo pred čitav vijek, a današnji položaj stupa u oštriju fazu, iako zapravo nije nestalo indiferentizma. Feminizam i zanimanje za okultne znanosti upravo su antipodi srednjevjekovnih karakteristika kao pojave vjerske dekadence a ne renesanse, jer su ljudi počeli tražiti ideale u tim nastranostima, kad su izgubili vjeru u pravog Boga. Uostalom sve je to mnogo starije od Berdjajeva. Kolika razlika između srednjevjekovne slobode i njegove, koju reklamira za se u vjerskim stvarima stupajući na prag novog doba. Tu je čisto adoptiranje razularenog racionalizma. U današnjem idejnom gibanju mi vidimo lagano vraćanje zdravu razumu, a karakteristike Berdjajeva ne dopuštaju nam nikakovu usporedbu sa srednjim vijekom, makar njegovo novo doba ne bilo drugo izdanje starog nego novi srednji vijek.

Bez sumnje su događaji god. 1917. od presudnog značenja za Rusiju, ali su Berdjajev i Bulgakov stvar shvatili još strašnije navijestivši povratak pretkonstantinovske ere u svijetu. Za Rusiju se zapravo može reći, ali Berdjajev, uime neistinitog principa o inkompatibilnosti države i crkve te neprijateljskog raspoloženja prema vjeri u nekim krugovima, prenosi

povratak na čitav svijet. Nije umjesno generalizirati ruske događaje i gledati u samoj Rusiji povijest kršćanstva, jer izvan Rusije postoje crkve napose pravoslavne, koji to neće na se primijeniti. Netočan je izvod o nespojivosti crkve i države, jer se može i danas vidjeti da katolicizam usklađuje interese kod dobronamjernih dvaju svjetova, koji se popunjaju stvarajući jedinstvo u svijetu. Proizvoljna je tvrdnja, da su prvi kršćani čekali odmah drugi dolazak Krista i prevareni, da su stupili u historijski život crkve. Sam je Krist navijestio život crkve u historiji u dodiru s državama šiljući apostole na propovijedanje, nagoviještajući progone i osnovavši crkvu sa hijerarhijom. Nema smisla sanjati o eshatološkom kraljevstvu po Berdjajevljevu nagovoru, nego stupiti u borbu protiv tamnih sila i silom unići u kraljevstvo nebesko. Ruski maksimalizam najbolje se očitovao kod Berdjajeva, koji se strovalio u drugi ekstrem rastave crkve od države obarajući monarhističko i eurazijsko podjamljivanje crkve. Njegova omiljela oratorska dijalektika mnogima je zapriječila uvidjeti u njegovim djelima arbitrarno filozofiranje i vjerski avanturizam, a bilo bi probitačnije za njegov prestiž u emigraciji pojednostaviti izvode tražeći prave vrijednosti i konstruktivne direktive zdravih elemenata u svijetu.

*

Četiri glavne tendencije ili bolje oznake na vjerskom polju zahvatile su svu emigraciju, napose crkveni smjer mitr. Antonija i Eulogija. Karakteristike zahvaćaju oba smjera ali ne podjednako, jer jedna značajka dolazi više do izražaja kod jednoga nego kod drugog i obratno. Msgr. D'Herbigny zaključuje, da je držanje Eulogija i Antonija prema Sovjetima, a valjda i uopće prema politici jedan aspekt epizodične naravi. »Pravo je pitanje problem duhovnog auktoriteta u crkvi, a s tim u vezi pitanje o vjeri, objavi i valjanosti dogme« (o. c. p. 173—174.). Mitr. Antonije drži tridicionalni pravoslavni smjer zagrađujući se od modernizma, iako to uvijek ne uspijeva, dok je Eulogije s okolinom dobro zagazio u modernizam i neokristijanizam. Bratovština sv. Mudrosti (Sagesse) mutna je strana Eulogijeva, jer ovo — vele — veže s nekom amsterdamskom mistikom iz 1622. Karlovački je sabor osudio Eulogijevu omladinu, jer je u vezi sa framasunima i antikršćanskim društvima. Bulgakov s drugim profesorima na Institutu upravo je promočen racionalizmom, a njegova nauka o Mudrosti (Sagesse divine) osuđena je kao heretična. Nije loše gledana s Eulogijeve strane ni nemoralna sekta poljskih Marijavita u Francuskoj, čija je začetnica »sveta utemeljiteljica Felicija Kozlovska«. Podržavajući laički profesorat na Institutu u Parizu, ujedno favorizira avanturske teze, koje naginju gnosticizmu, protestantskom racionalizmu, iluminizmu te anglikanskom ritualizmu. Njegov branitelj Bulgakov podržava veze sa predstavnicima raznih protestantskih sekta, Kršćanskim Savezom mladih ljudi prisustvujući svim interkonfesionalnim konferencijama, a Berdjajev »ruski apokaliptik očijuka bez skrupula sa svim formama neokristijanizma« (D'Herbigny: Après la mort du patriarche Tykhon pag. 161, 1925.).

4. OMLADINA

Usprkos golemih poteškoća omladina je u emigraciji veoma aktivna i požrtvovna. Među njima ima strujanja u vjerskom i političkom pogledu, jer svi misle na budućnost Rusije. Budući razdijeljeni najviše radom starih, vode međusobno oštru kampanju. Iako su skloni slušati stare ideologe i slijepom poslušnošću raditi prema njihovim uputama, ne može se reći, da je kod njih isti duh kao kod starih. Utisci primljeni iz dodira sa svijetom izvan Rusije nijesu identični s onima starih, a gledanje u obični život osjetljivo je različno od predstavnika u čijoj se sferi nalaze. Neki su govorili o tolikoj razlici, koja bi bila jednaka onoj »otaca« i »djece« u devetnaestom stoljeću. Računajući sa svojeglavošću omladine koja se prilagodila okolini u inozemstvu formirajući se daleko od majke Rusije i otačkih tradicija mnogi misle, da će eventualno uređenje Rusije zavisiti od nje a ne veterana, koji doduše uplivišu na nju, ali će s njima nestati i upliva, naročito ako se progonstvo produlji malo dulje. Stoga je od presudnog značenja, kakovu formaciju ima omladina i kakve je otprilike naravi utjecaj, što ga vrši kontakt s drugim svijetom. Učeća omladina sva je organizirana za razliku od druge, koja se probija kroz svijet zarađujući život i od prve zavisi idejno strujanje buduće Rusije. Pobjegavši iz Rusije bez ičega na nagovor starih i natjerani težinom izgnanstva tražili su kontakt s društvima, koja ih mogu materijalno pomagati. Tu se odmah našao Kršćanski savez mladih ljudi Y. M. C. A. (Young Men's Christian Association), poznato novčano jako američko društvo sastavljeno od svih konfesija ali sa protestantskom predominacijom. Spomenuto je društvo radilo u Rusiji već od 1900. kao čisto dobrotvorno društvo osnovavši autonomni »Majak« (Svjetionik), gdje se rekrutirala ruska mladež. Za vrijeme rata izdanšo je pomagalo omladinu a naročito za revolucije na svim krajevima svijeta. U Harbinu su nakanili osnovati teološki fakultet za izgnanike, a evropsku emigraciju pomažu ne kao prosto dobrotvorno društvo dajući novac nego uplivajući na nju svojim školama i štampom. Mnogo je omladine pohađalo njihove novootvorene zavode u Bugarskoj, Poljskoj i Njemačkoj. Otada se osnivaju u svim emigrantskim krugovima razna društvanca pod pokroviteljstvom Y. M. C. A., a štampa upliviše vjerski i pedagoški. God. 1923. svi su se ujedinili pod imenom »Kršćanski pokret ruskih đaka«. Ujedno Y. M. C. A. pomaže starije emigrante pisce, pa kad su Berdjajev, Frank, Ljosky i dr. došli u Berlin 1922., stupili su u kontakt s njima i odmah je nikla »Akademija filozofsko-religiozna« s brojnim izdanjima, da omladinu očuvaju od materijalizma. Uređaj je bio u zgradi jedne berlinske lože. John Mott neumorno je radio kod ruske misije u Japanu i američkim sjemeništima. Od 1925. društvo financira organ bogoslovnog Instituta u Parizu »Putj«. Sjajno materijalno stanje Eulogija dalo je povoda njegovim protivnicima, da su ga optužili radi primanja novaca od Y. M. C. A. i još drugih nepoznatih društava. Zbilja usprkos krize za vrijeme njegove liturgije posuda za milostinju bude u tili čas napunjena i to novčanicama visoke vrijednosti.

Y. M. C. A. je dobro poznato u poslijeratnoj Evropi došavši s namjerom, da duhovno preporodi svijet i približi sve kršćane bez razlike.

Wilson je u njemu vidio kreaciju, koja ide o bok njegovu Društvu Naroda, pa je održao nekoliko govora o važnosti ustanove za konsolidaciju svijeta u duhovnom pogledu kao Društvo Naroda u političkom, dakako ne vjerujući u kakove dogme, koje bi otešćale rad. Kolosalne koncepcije Wilsona u Društvu Naroda i gornjem protestantskom društvu prešle su u Evropu s parolom da »srede evropski barbarski svijet.« Y. M. C. A. je razvio neobičnu aktivnost u Francuskoj i drugim državama tako, da je čehoslovački državni predsjednik Masaryk obećao lični doček na kolodvoru generalnom sekretaru društva John Mottu. Zna se, da je ovo društvo aktivno pomagalo antirimsku kampanju čeških reformaša. U nekim je zemljama bilo otpora radi njihove intransigentnosti, tako da im je u Turskoj Kemal zatvorio sve ustanove, a u Italiji su bili najsmjeliji navijestivši rat papi i Musoliniju, »koji ometaju mir u Evropi.« Povezani s masonerijom i s bajoslovnim kapitalom otvorili su razna »djela ljubavi«, ali je odmah vojnicima i djeci zabranjeno pohađanje institucija. Protiv pape su ustali htijući osnovati metodistički univerzitet i crkvu »na vratima Vatikana t. j. na Monte Mario kao vidni znak protestantskog triumfa nad katolicizmom«. Zgrada je imala biti podignuta na tom najvišem brdu Rima »iznad kupole sv. Petra, koja je na podnožju brežuljka«. U to je odmah protestirao »Popolo d'Italia« veleći, da Rimljani još »pretpostavljaju veličanstvenu kupolu Michel-Angela protestantskoj mošeji od armiranog betona« (Documentation catholique 1924. p. 48—51.). Što se tiče držanja prema društvu za katolike je mjerodavan cirkular Kongregacije sv. Oficija zabranjujući strogo pristup u društvo ,koje pod krinkom dobrotvornosti i nadkonfesionalizma vodi članove vjerskoj indiferentnosti.

Društvo je nastavilo rad među omladinom naročito štampom »*probuđujući u emigraciji ljubav za vjeru.*« Već 1923. kod Praga je organiziran sastanak svih omladinskih organizacija pod predsjedanjem V. V. Zjenjkovskog pripuštajući na sastanak i nevjernike, koji aspiriraju na prelazak u pravoslavlje. Kongres je izrazio želju, da bude pravoslavan, a nekako s ustručavanjem pozvan je i svećenik, da obavlja vjerske dužnosti (Herbigny o. c. p. 249.). Na trećem sastanku u Hopovu 1925. — neke vrste duhovnih vježba veli Berdjajev — sudjelovao je mitr. Antonij, Bulgakov i dr. Raspravljalo se o odnosima s drugim konfesijama. Klepinin, predstavnik beogradskog društva, predlagao je, da se društvo razvije u čisto pravoslavno, ali se usprotivio Bulgakov, i prijedlog je zabačen. Predstavnik Y. M. C. A. Kulman izrazio je prijateljstvo protestantizma i pravoslavlja nasuprot intoleratnom katolicizmu i divio se ikonama i sakramentima u pravoslavlju kao *simbolima*, koji su kadri razviti duhovni život. Antonij se zahvalio Kulmanu veleći, da se ima više gledati na ono, što ih sjedinjuje, nego što ih razjedinjuje. God. 1926. drži se sastanak s jakim učešćem balkanske mladeži, a sudjelovao je i rumunjski patrijarh Miron, Nikolaj iz Ohrida, Krisostom atenski te mitr. Antonij i Eulogij. Kulman je održao opet govor o prijateljstvu razvivši nauku, koju imamo kod Bulgakova u korespodenciji sa pijetistom H. Ehrenburgom (D' Herbigny o. c. p. 251, utj, 1926., V. str. 87—92.). Već se odmah pojavila reakcija protiv Y. M. C. A. i ruskog pokreta, koji zajedno rade i to među Antonijevim

pristašama, tako da je već 1926. Karlovački sinod osudio oba društva kao masonska i antikršćanska. Koncil je zahtijevo, da se ruski pokret nazove *»pravoslavni«*, ali je vodstvo odbilo, jer u njemu ima članova bez vjere. Mitr. Antonij ublažio je osudu »Pokreta« u jednom pismu, jer još nema zla iz njihove suradnje sa Y. M. C. A. U to je Antonijeva grupa zahtijevala, da ruski Pokret potpane pod hijerarhiju, ali su Berdjajev i Bulgakov svojim čisto sofističkim mudrovanjem o vidljivoj i nevidljivoj crkvi poziv definitivno otklonili. Naravno osuda je na njih pala, ali su oni pod Eulogijem nastavili rad. Bulgakov opravdava stav i tim, što će omladina u društvu moći lakše širiti pravoslavlje, kad nije pod hijerarhijom, a pravoslavlje ima izgleda, da obrati kat. Francusku. U januaru 1927. održan je kongres ujedinjene pravoslavne i anglikanske omladine u Engleskoj, gdje je Eulogij zastupan po Bulgakovu, govorilo se osobito i omladini i crkvi pa i o dogmatskim stvarima. Na kraju je anglikanski pastor Clark istakao slaganje nauke osim malih razilaženja u tumačenju Biblije, a Rusi su odgovorili, da je nauka ista, samo se anglikanci nezgodno izražavaju. (D'Herbigny o. c. p. 258.).

U februaru iste godine održao je ruski Pokret mladeži sastanak u Parizu, gdje su formalno odbacili osudu Antonija, a Bulgakov je održao liturgiju za pomnožanje ljubavi među ljudima. U to je brzo održan sastanak u Austriji, ali su katolici bili u većini, tako da pravoslavni zapravo nijesu mogli doći do toga, da dadnu sastanku pravoslavni karakter, kako priznaje i sam Zander. Na kongresu u Klermontu bili su zastupani svi krugovi mladeži organizirane pod pokroviteljstvom Y. M. C. A., gdje su se veselili, što je Eulogije bio predsjednik sastanka, čime je društvo steklo povjerenje crkve. Bulgakov i Berdjajev prisustvuju gotovo svim zajedničkim sastancima slaveći miroljubivost pravoslavlja, koje može stupiti u dodir sa svakim i vršiti među ljudima djelo Kristove ljubavi. U posljednje vrijeme, koliko se može vidjeti iz Eulogijeve štampe, ovaj je malo uznemiren šurovanjem mladeži sa Y. M. C. A. pa je u tom smislu održao nekoliko konzultativnih sastanaka, ali još ništa nije učinjeno, da bi se rastrgla veza. Na ovaj način ruska je mladež došla pod utjecaj moćnog protestantskog društva, koje sigurno daje veliku pomoć u novcu, ali je ujedno izložena indiferentizmu, u koji ga goni protestantizam. Ako ne u protestatizam, jer ovi čvrsto drže vodstvo u svojim rukama nastojeći u svemu osigurati prvenstvo protestantizma. Moguće je, da bi ruski Pokret mogao prekinuti s njima uz velike žrtve, ali protestanti zarobivši ih novcem čvrsto drže. Ovo je dakako pogreška vodstva crkve i uopće duha, da se paktira sa svim mogućim konfesijama na štetu vjere. Teška je bila sudbina omladine i nekih starih u izgnanstvu, ali bi bilo kudikamo probitačnije za čistoću pravoslavlja kod mladeži a i starih, da su se očuvali druženja sa gornjima, iako bi materijalno dosta pretrpjeli. Plodovi druženja zapaženi su već po samoj emigraciji, kad se Zjenjkovski tuži, da mladež ne poima Krista kao Sina Božjega i Spasitelja, nego kao jednog historičnog čovjeka puna ljubavi i milosrđa. Čulo se iz istih krugova, da je kršćanstvo neprovedivo u život, a jedan je ruski mladić uskliknuo, da bi dao život za pravoslavlje, ali ne vjeruje u Krista (Putj. 1927. VIII. str. 87.).

Ne treba ni isticati, da je mladež i s drugih strana izvrgnuta lošem utjecaju, tako da je njeno idejno formiranje izuzev nekolicine vrlo sumnjivo, ali se to dogodilo pogreškom crkvenih i laičkih krugova, koji joj nijesu dali jasnih direktiva, a uvjeren sam, da bi ih mladež većinom usvojila. Međutim videći borbu i rascjep u crkvi, gdje se pojedinci bore, kome će pripasti mladež, ona je otišla možda nekom trećem ili izabrala crkveni smjer prema političkom uvjerenju crkvenog kruga. Žalosna je pojava, da je omladina zahtijevajući kategorično očuvanje jedinstva i crkvenog auktoriteta dobila negativan odgovor kvalificirajući njihove zahtijeve gotovo herezom. Dakako da je omladina otišla na razne smjerove poslije toga primajući ne baš najzdravije ideje za Rusiju — izuzevši nekolicinu u socijalnom pogledu, koja iščezava među drugima. Izgleda, da će se u inozemstvu formirati čitava generacija omladine ne primivši najpoželjenije programe za Rusiju, pa je budućnost veoma neodređena zapravo krivnjom nadlenžih auktoriteta. Ako uspije starima, da kanaliziraju dinamizam omladine u svoje već davno formirane stranke, tad je budućnost prilično jasna, jer će se nastaviti borba između istih ideja, koje su se borile za prvenstvo u carističkom režimu i danas u emigraciji.

*

Posmatrači vjerske i političke oscilacije u ruskoj emigraciji otpuživani su radi nepromišljena ocjenjivanja ne razumijevajući tobože historijskog razvoja Rusije i današnjih gibanja, koja su u tijesnoj vezi s prošlošću, i emigracija si prisvaja isključivo pravo kritiziranja svojih pokreta, koji se nijesu još dostatno razvili, a stranci ih uzimaju kao gotove. Opomena je zabačena kao netačna, jer posmatrači vide u današnjim trzvicama jednostavni nastavak davnih strujanja u Rusiji, pa su mogli i oni a i emigracija upoznati, što je bilo zdravo ili opasno iz iskustva te logičnih konjuktura. Ovo je golema istina o kojoj je trebalo voditi računa kod emigracije na vjerskom i političkom području, ali ljudi zaogrnuti u staro tkivo nesposobni su da procjenjuju danas robu, koju su naslijedili i sami se u nju obukli. Međutim uvjereni smo, da je stavljen prevelik zahtjev na idejno heterogenu emigraciju, pa bi bilo čudno, kad bi odabrala u svakom pogledu zdrave smjernice rada. Zapadna se Evropa guši u iznemoglosti, jer je zabacila zdrav razum i pošla po nastranostima, ali se emigracija također nalazi tu. Potpuno se slažemo sa Berdjajevim, da je zapad počeo izigravati najsvetije ideje čovječanstva u demokratizmu i socijalizmu. Kolika abnormalnost, da su najsvetije stvari vjere i prirodnih prava došle na glasanje neiskusnih i zalutalih tipova? Nakaradna demokracija procjenjuje božanska i prirodna prava po većini glasova i tko se titra s apsolutnim tražbinama ljudskog duha, kao da ove nemaju nepromjenljivu, vječnu i od glasanja neovisnu vrijednost. Konac svega bio je nered, izgubljenje ravnoteže u svijetu i duhovni anarhizam. Suglasni smo s Dostojevskim, da je zapad dobrim dijelom počeo proigravati vječne principe i stavljati se u borbu s Kristom. Ipak je na zapadu sjala veličanstvena baklja katolicizma genijalno mjereći doseg opasnosti i pokazujući najsigurniji put. Dignuvši se iznad svih naroda osudio je duboku aberaciju ljudstva i odlučno naglasio integritet vječnih vrednota, koje moraju ostati netaknute. Nakon toga na-

staje rascjep na zapadu, emancipacija od Crkve, ali ona ne prestaje čuvati i bdjeti nad apsolutno nužnim temeljima društva i to u svim okolnostima i njezina je zasluga, da se nijesu ukazali plodovi dekristijanizacije. Upravo u tom je katolički apokaliptizam kako bi se izrazio Berdjajev, što je uvijek i danas pokazivao i upućivao na svrhunarvne principe i prekogrobni život, koji moraju biti sačuvani, ma koji bili pokreti među ljudima i sistem vladavine. Zlonamjerna je Dostojevskijeva tvrdnja, kad je katolicizam i ateizam doveo u snošaj uzroka i posljedice, jer se mogao osvjedočiti o protivnom nalazeći se na izbivanju iz Rusije, kad je papinstvo osudilo sve zablude devetnaestog stoljeća. Kriva je identifikacija zapadne civilizacije sa katolicizmom, jer je u njemu najljepši plod ljudskog duha, a pokušaj t. zv. civilizacije neovisne od Boga svršio je, kako vidimo, barbarizacijom.

Analogna uloga čeka rusko pravoslavlje, jer je inteligencija postala nevjerna pa se bori istim metodama kao dio zapadne inteligencije protiv katolicizma, zato mora popraviti eventualne historijske pogreške i stati na braniku vječnih principa, ma koja vladavina bila u domovini. Ne znmo, hoće li se pojaviti kakav narodni tribun, koji će oštro osuditi višestoljetni destruktivni rad ruske inteligencije, koja je pripravila nekrivom puku gorku kušnju, ali je li isključena pojava sličnog čovjeka na vjerskom terenu, koji će poučen današnjim kušnjama, uvidjeti učinjene pogreške, otrgnuti se od političkog života te stojeći na čisto religioznom terenu čuvati vjeru i vjernike i od monarhističkih i ljevičarskih ispada. Ovaj bi shvatio kršćanstvo kao ustanovu Kristovu neovisnu i iznad svih vladavina, bez teritorijalnih cirkumskripcija i s pravim notama katoliciteta, jer nije plod jednoga naroda ili zasluga izvjesnog dijela zemlje. Sam katolicizam nije tvorevina papa, Rima ili zapada nego providencijalna ustanova Kristova, a papinstvo će samo voditi povjerenu misiju do konca svijeta. Nakon toga slijedi kao nužna potreba hijerarhično kršćanstvo, koje apsolutno regulira duhovni život na temelju povjerene vlasti od Krista. Kriva je pomisao Berdjajeva, da kojekakve mutne i religiozne aspiracije u čitavom svijetu pripravljaju kršćanstvo za jedinstvo, jer takovo jedinstvo vlada na zemaljskoj kugli od početka svijeta, nego jasni pojam vidljive institucije Kristove Crkve, upravljane vidljivim hijerarhičnim tijelom dovodi uz milost Božju, znanje i dobru volju do pravog dogmatskog jedinstva.

K. RIMARIĆ-VOLINSKI:

TURGENEV-OSTROVSKI-SALTYKOV

5. *Uzroci Turgenevljeve popularnosti. Apsolutno i relativno u njemu.*

Što je upravo učinio Turgenev? Uza sva protuslovna mišljenja ostaje jedno neosporivo: *po njemu je Rusija ušla u krug evropskih literatura.* To se dogodi naročito zaslugom knjige Voguéove: »Le roman russe«. Iza Turgeneva su slijedili drugi: Dostojevski, Tolstoj, Merežkovski, Gorki — i tek kasnije poznanstvo s ruskom literaturom počelo da se širi i na Puškina, koji je (u Francuskoj) još i sada relativno malo popularan... Rusija je ušla u krug evropske literature *po Turgenevu* baš za to, jer je taj pisac svojim ciklusom ideja *možda najviše pristupačan* Zapadno-evropskom svijetu.

Druga važna značajka Turgenevljeva: on je pokazao, — *pravi ili prividni, — svijet onih plemićkih gnjezda, što su sačinjavala faktičnu Rusiju sve do početka XX. vijeka.*

Jeli on pokazao ta gnijezda u *pravom* svijetlu i da li su ta gnijezda zbilja bila pozvana da reprezentiraju Rusiju, to je drugo pitanje, o kojem treba dati svoj sud. Ali već unaprijed mora biti naglašeno, da je Turgenev (kao i Lav Tolstoj) vidio u Rusiji samo dvoje: Plemićka gnijezda sa Rudinima i Lizama, s jedne strane, — i masu dobrih seljaka à la Kalinić iz »Lovčevih zapisa« — s druge. Sav svijet srednji, gradski, koji je tako snažno zacrtan ne samo kod Dostojevskog i Leskova, nego i, djelimice, već kod Gogolja (u petrogradskim novelama, kao »Šine«, »Nos« itd.) — javlja se kod Turgeneva samo prolazno, te ga pisac prati očitim neraspoloženjem i skepsom. Međutim tamo su *sazrijevali procesi, koje omalovažavati bilo je opasno.*

Treća važna značajka Turgenevljeva rada jest ta, da on čini prelaz od romantičkoga i hyronističkog razdoblja (Lermontovljev roman »Junak našega doba«, Gogoljeva djela poput »Tarasa Buljbe« i sl.) čistom i nepatvorenom naturalizmu, koji namjerno iznosi patološke strane ljudi ili društva (u tom je začetnik Gogolj, a sjajni reprezentanti —— Tolstoj i Dostojevski. U tom smislu (i samo u tom smislu) možemo nazvati smjer Turgenevljev — *realističkim,* smatrajući taj izraz u smislu pomanjkanja romantičke napetosti situacije i izbjegavanja ekstremnih tipova i situacija, a istodobno, uporaba nekog stanovitog mjerila za iznašanje ružnih pojava: samo do stanovitog stupnja. Ova »umjerenost« manire jest prva i glavna karakteristika Turgeneva. *On nije ni vruć ni hladan: on je topao.*

Ona toplina (koju će netko nazvati i mlakošću) očituje se u svemu: u stavu prema seljacima, koji su kod njega neki dobri i idealni ljudi; u stavu prema ženama, koje su kod njega zacrtane u nijansirno-osjećajnim bojama, tako da ispadaju zbilja vrlo privlačljivo; u pogledu na brutalnu omladinu, koje ne odobrava, ali opet i *ne šiba* poput Dostojevskog (u »Bijesima«). Ona se očituje i u njegovom evropski-umjerenom svjetovnom nazoru uopće, kao i u pogledima na pojedina pitanja. Nasprama Leskovu Turgenev stoji kao zagovornik reforama u društvu (poznato je, da je on bio u »Lovčevim

zapisima« — propagator emancipacije seljaka) — kraće, kao pristaša umjerene ustavne reforme.

Takav »umjerenjački« stav dovodi Turgeneva s jedne strane do sukoba s vlastima, s druge do prekida sa radikalnom grupom oko »Savremenika«. U konačnom računu, ovo dosljedno stajalište umjerenog zapadnjaka dovodi do toga, da, budući teoretski Rus i napose obožavalac, vrlina ruske žene — faktično veći dio života provodi u inozemstvu i od svih žena, najviše je vezan uz jednu Španjolku.

U ovom i jest tragedija Turgeneva. On je zacrtao Rusiju kao zemlju »Rudina« i »Liza«, »Kalinića« i »Kasijana iz Krasive Meči« — a vidio je potencirane Bazarove, Gogoljeve posjednike iz »Mrtvih Duša« — ili nesređene sanjare poput Bakunina.

Njegova je priroda vukla k prizorima plemenitosti, umjerenosti i promišljenosti; život je davao utiske svakojake. Nemajući snage postati Bakunin, nije imao toliko romantično-slavenofilske fantazije, da konstruira neku novu »Treću Rusiju« budućnosti, poput Dostojevskog. Prema tome Turgenev ima neke *apsolutno-vrijedne* osobine: *jezična dotjeranost; ljubav k ljudima;* najsvetiju želju *umjerene pomirljivosti;* mnoštvo opisa *prirode* koji su vrijedni bez obzira na sve ostalo; pristupačnost *zapadnom čitatelju* (i iz slavenskih zemalja) bez nuz-ukusa egzotičnosti, svojstvenog Dostojevskom...

Među *vrednote relativne,* t. j. onakove, koje su, možda, imale značenje u svoje doba i imaju ih sa stanovitog gledišta — idu ove: *prvo, njegovi hvalospjevi ruskoj ženi.* Tu, priznajmo, Turgenev svoj cilj nije postigao. Ne zato jer su, tobože, ruske žene rđave, nego naprosto zato jer Turgenevljeve žene nisu tipične, nego za ovaj uski krug kćeri plemića-posjednika, prilično dalekih od bujice života. Već Tolstoj iznosi Anu Kareninu — damu iz visokih činovničkih krugova —, Katiušu Maslovu, sitnu građanku — koje su mnogo bliže zbilji, nego Turgenevljeve djevojke, već za to, jer su ipak temperamentnije. A ova nepromišljenost i temperamentnost baš i sačinja lijepu (jer je neposredna i spontana) osobinu Ruskinje. Kasnija ruska literatura (Čehov napose) neće dati duplikata Lize, dok ova ipak ima svoju predšasnicu u Tatiani Puškinovoj...

Svakako, jedna od velikih zabluda bila bi smatrati Turgenevjeve »reflekse želja« i »pia desideria« o ženi — za portrete ruskih zbiljskih žena. *Drugo, što je relativno u Turgenevljevu stvaralaštvu — jest njegova slika ruskog sela.* U tom Turgenev *nije sam.* On je ponovio isto, što su i prije njega iznosili narodoljupci njegova doba, a i poslije, dok se ne pojavi Čehovljeva skica »*Mužici*« i Buninove slike, koje otkrivaju novu epohu... Gledanje na seljaka kroz prozore plemićke kuće, očima liberalnog »Voltairianca« dovelo je Turgeneva do takve idealizacije mužika, koja je, uz pomoć Nekrasovljevih hvalospjeva rataru, utuvila u glave intelektualaca pojam o »narodu-bogonoscu«. Međutim, seljak na čitavom svijetu prilično je jednak. Ne može se kazati da je rđav, ali, svakako, jako dalek od ikakovih *idealističnih koncepcija.* Možda ima i pravo: zadnji u nizu društvenih staleža, on i nije mogao biti drukčijim... Ali izlaz ne bi bio u glorifikaciji seljakovih osobina, čak i onda, kada su dobre (radinost) — jer bi ovo mi-

risalo na demagogiju i stvaralo bi kod samog seljaka predodžbu o nekom savršenstvu i superiornosti njegovoj, koja ne traži nikakve korekture, dakle ni kulture! Ovo bi dovelo, in ultima linea, do antikulturnog stava, koji se često puta i očituje kod seljačkih ideologa.

Razumije se, da se za *seljaka,* kao za *fundamenat, temelj, društva* treba brinuti. Ali treba pamtiti da se društvo (ili »narod«) ne sastoji od *samog temelja.* Treba i zidova (to su svi koji rade na materijalnom opskrbljivanju društva). Treba i fasade: to je grupa intelektualaca: po fasadi se procjenjuju zgrade sa strane. Treba i stanovnika zgrade; to su duševne vrednote. Ali o ovoj temi nećemo voditi razgovor.

Dakle, ostaje još treće: Konstatiravši nazočnost kod Turgeneva navedenih relativnih kao i apsolutnih vrednota, ustanoviti, da li se može prihvatiti Turgenev kao *neki putokaz?* Što on upravo preporuča? Rekao bih, on direktno *ne daje nikakvih putokaza.* Indirektno, želi da Rusija bude Evropa. Takvu i voli. To znači, da prihvaća sve temelje XIX. vijeka: u prvu ruku liberalno-umjereno-demokratski politički nazor. Ovo nije posve krivo: zbilja, treba ispuniti praznine, što su ostale tamo poslije mongolskog jarma, težaštva i — na koncu konca — sadašnjeg stanja. Ali uzeti za temelj ono čisto liberalno zapadnjaštvo — bilo bi malo prekasno. Izgleda da Leskov sa svojim *regulatornim kršćanstvom* ima veće pravo. O toj temi Turgenev je čitav život šutio, premda priznajemo, direktno *protiv* nije nikada bio istupio. Dakle »putokaz« koji daje Turgenev, veoma je relativan...

I još jedno. Svijet koji je nadahnuo Turgeneva, u glavnim crtama, *ne postoji više.* Interes za njegove romane ostaje u glavnom, historijski. Ne samo sada, nego i u prvim decenijima XX. vijeka, Rusija je javljala sobom posve drukčiju sliku, u kojoj od Rudinâ više nije bilo ni traga. Ako još ima čitatelja— ovo se tumači njegovom iskrenom ljubavlju k ljudima, smislom za prirodu i stanovitim sentimentalizmom, koji privlači mlade duše. Osobito je blizak onim, koji žele zaborava u sanjama o idealiziranoj prošlosti. U znaku tih momenata prošle su proslave piščeva jubileja. Dostojevski i Leskov po dijapazonu tema mnogo su aktuelniji; zato je zvijezda Turgenevljeva, može se pozitivno reći, prošla već *preko zenita.* Konačno, o Turgenevu, kao čovjeku. Nehotice, kad govorimo o njemu, sjećamo se Goetheova Werthera. Sav život prođemo u senzualnoj čežnji, konačno neostvarenoj. Utjehe religije nije poznavao. Fanatičke odanosti nekoj ideji (kao Hercen, Nekrasov, možda Dostojevski) nije imao. Davao je društvu samo toplinu srca. Vatru je njegovu čuvao za lični život. Prema tome tragedija Turgeneva ne može se nipošto generalizirati: ona je samo patnja zapadnjački odgojenog i liberalnog plemića Ivana Sergejevića, nipošto ruske inteligencije.

6. Ostrovski — kao pjesnik trgovačkog staleža, prema Turgenevu, bardu »Plemićkih gnjezda«.

Aleksandar Nikolajević Ostrovski rodio se 12. aprila (31. marta) 1823. god. u Moskvi (pet godina poslije rođenja Turgeneva). Odrastao je u srednjoj gradskoj obitelji, svršio gimnaziju i slušao predavanje na juri-

dičkom fakultetu u Moskvi. Kretao se najviše u trgovačkom ambijentu Moskve. Inače je život njegov bio bez značajnih perturbacija. Umro je 14. juna (2. po star.) 1886. u Šćelkovu, kraj Kostrome. Prvi literarni istup — 1847. god. (»Scene iz života Zamoskvorječja« — trgovačke četvrti Moskve), dakle četiri godine poslije prvog Turgenevljeva istupa.

Njegove su drame posvećene (baš vis-à-vis Turgenevljevim romanima) trgovačkom staležu. To su: »Siromašna Zaručnica« (1852.); »Siromaština nije porok«, »Unosna služba«, »Pokćerka«, »Oluja« (1860.), »Vruće Srce« (1869.). U svima tim dramama imamo tragediju bijede i bakanal kapitala, koji se stvara, ali još nije primio evropskih dimenzija. Kraće, trgovački svijet Ostrovskoga vremenski odgovara plemićkom svijetu Turgeneva. Dok se prvi diže, drugi doživljuje predznake krize »u oči novih dana«.

Ako su junakinje Turgeneva odgojene kod kuće u zapadnjačkom duhu, ipak su ograničene u kretanju samo stanovitim postulatima sredine, nipošto okovima posebnog ženskog ropstva, dotle Ostrovskijeve polupismene trgovačke i malograđanske kćerke još se nalaze pod okrutnom, poluorijentalnom vlašću očeva. Moral i zahtjevi sredine drukčiji su nego kod plemstva: konvencionalnosti ima još više, ali su primitiviniji. Ostrovski je pokušavao, tako rekavši, stvoriti trgovačke pendante — plemićkim djevojkama Turgeneva. Ista osobina prati obojicu. Djevojke su sve uzete u nekom nimbusu idealizma i patnje. Ako se Ostrovski već može donekle smatrati prelazom ka naturalističkom prikazivanju — to nije zbog ženskih tipova, nego zbog gogoljevski zacrtanih poslovnih ljudi. Ideja mu je ta, da vruća srca i poštene duše moraju nužno propadati u takvoj sredini. Međutim, kod Turgeneva ni ovakav zaključak sam po sebi se ne stvara. Ostrovski *moralizira,* Turgenev *samo prikazuje.*

Kao i Turgenevljevi romani, Ostrovskijeve drame jesu slike »potonuloga svijeta«. Ali vara se *Leonov,* koji tvrdi da je taj svijet potonuo 1917. godine (u »Jazavcima«). On je već bio sasvim na zalasku još 1900.—1905. godine. U zamjenu za njega već se dizao novi, špekulantski i bankarski orijentirani novi ruski trgovački stalež, kud i kamo širih, ali i manje specifički ruskih shvatanja. Taj svijet je bio nosilac ruskog umjerenog liberalizma, i kao što su propala »plemićka gnjezda«, tako isto nestalo je bez traga i svih zapadnoevropskih grančica trgovačkog staleža Rusije...

Osim drama Ostrovski je napisao tragediju »Ivan Grozni i Vasilisa Melentieva« te lijepu priču u stihovima »Snjeguročka«, na temu staroslavenskog mita. Prevodio je nešto iz Šekspira, Goldonija i Cervantesa.

Kao što bez Turgeneva ne bi našla plemićka sredina svoga *idealizatora,* bez Ostrovskog — ruski trgovački stalež ne bi bio dolično prikazan u literaturi. Iz ovog razloga smo uzeli zajedno ova dva imena, koja inače imaju malo zajedničkog po svojim duševnim osobinama

7. Naličje kolajne: Saltykov-Ščedrin prikazuje Rusiju kao skup grotesknih nevaljanaca.

Treći stalež, koji je došao do izražaja u Rusiji (poslije plemstva i trgovaca) bio je činovnički. Već je Gogolj pokušavao da ga prikaže, u granicama cenzurnih mogućnosti; ipak kod Gogolja i lopovi ostaju ljudi, ne bez stanovite privlačivosti.

Prikazati svijet grotesknih kretena i kvalificiranih lopova, preuzeo je kao svoju zadaću *Mihajlo Evgrafovič Saltykov,* koji je pisao pod pseudonimom *Ščedrin.* Ako nas Gogoljeva satira potsjeća na »gorki smijeh«; ako Dostojevskijeva groteska izaziva stravu i osjećaj zebnje pred abnormalnim pojavama ljudske psihe iako je pisac te groteske faktično zacrtao »krvlju svoga srca« — Saltykovljeva satira sva odiše *superiornim prezirom* prema zemljacima, t. j. onom njihovom staležu, kojemu je i sam satirik pripadao.

M. E. Saltykov-Ščedrin rođen je u Kaljazinskom kotaru Tverske gubernije g. 1826., 27. (5.) januara (dakle 8 godina je mlađi od Turgeneva i 3 god. od Ostrovskog). Umro u Petrogradu 12. maja (30. aprila) 1889. godine. Svršio Carski Licej u Carskom Selu (proslavljen po Puškinu), gdje je proveo godine 1838.—1844. Poslije nekih istupa kažnjen je konfinacijom u Vjatku, gdje je namješten u gubernatorovoj kancelariji. Tamo je proveo 11 godina, stalno napredujući u rangovima i na položajima.[3]) Tamo je dakle proveo svoje najbolje godine i tamo je započeo književni rad, vršeći pri tome revno administrativnu službu. Poslije stupanja na prijestolje Aleksandra II. oslobođen konfinacije, dođe konačno u Petrograd. Zbog nastavljenog književnog rada u pravcu političke satire, ode u penziju s rangom »pravog državnog savjetnika«, te počne surađivati i sudjelovati u uređivanju »Savremenika« i »Otečestvenih Zapisaka« (»otadžinski zapisi«), najradikalnijih mjesečnika toga doba. Djela su njegova sva satirička. Najpoznatija su ova: »Skice iz provincije« (»Provincialnyje očerki«) — 1856. god.; »Znak vremena«, »Pisma iz pokrajine«, 1869.: »Pompadouri i Pompadourice« — (groteskne satire na gubernatore) »Pisma tetkici«; 1884. do 1886. — »Priče iz Pošehonja« (analogno »Auvernjancima«, iz zabitnog mjesta); Gospoda Golovljovi (junak Induška Golovljov, simbol denuncijanta i ulizice) i konačno, vanredno oštra »Historija Jednog Grada«. Uzaludu bismo tražili kod Saltykova kakvih osjećaja u stilu Turgenevljevu. Jedini *osjećaj* koji on poznaje jest *građanski.* Svi su njegovi ljudi podijeljeni na dvije kategorije: prostodušni glupani ili bezobzirni hohštapleri na većim ili manjim položajima. Slika je sto puta desperatnija i od Gogoljeve i od Dostojevskijeve. Naročito pada u oči vješto prikrivanje očitih političkih tendencija pod nedužnim na prvi pogled likovima i simbolima. Baš u djelima Saltykova »Ezopov jezik« dostiže vrhunac dotjeranosti u ruskoj literarnoj satiri, a možda čak i u čitavoj svjetskoj književnosti nema mu premca. Sa stanovitog gledišta može se uzeti da Romanov i Zošćenko pokušavaju primijeniti Saltykovljevu Ezopovu maniru ismijavanja autokratske birokracije 60. godina prošlog stoljeća na novo nastale odnose u SSSR. Ali, očito, ne postizavaju istih efekata.

Moglo bi se sa stanovitom dozom vjerojatnosti pretpostaviti, da, ako bi u Rusiji toga doba vladala potpuna sloboda štampe, Saltykov bi bio obični

[3]) Priznajmo, da ovo nije baš sasvim nehumano: deportirati s rangom i s plaćom. Ista stvar pred dva stoljeća zadesi i I. Križanića, koji je otpremljen u Tobolsk, s plaćom i s funkcijom nekog savjetnika! Valjda se u Nikolajevoj (I-ga) Rusiji vjerovalo da državna služba konačno popravlja sve zločince.

politički publicist i narodni poslanik. U ovom slučaju moramo biti zahvalni baš oštrim cenzurnim uvjetima, da je on postao jedan od najnadarenijih satiričara svjeta, koji zbilja nema premca u onoj Ezopovoj vještini.

Klasični su njegovi »Taškenćani«: njegov odaziv na događaj osvojenja i kolonizacije Turkestana. Saltykov prikazuje činovništvo i oficirstvo Turkestana kao malu hordu hohštaplera i proždrljivaca, možda bez dovoljno razloga, jer svi konkvistadori su bili jednaki, a da nije njih bilo, ni civilizacija se ne bi širila! Njegova antipatriotska krilatica o Batumu (za vrijeme Berlinskog Kongresa 1778. g.) postala je omiljen vic sviju internacionalista: na pitanje o značaju ljubavi prema domovini, junak Saltykovljev daje ovakav odgovor: »*jesam,* veli, *u dvojbi, obzirom na ljubav k otadžbini: dali moram voljeti domovinu sa Batumom ili bez njega?*«

Ovaj antipatriotski stav Saltykovljev nije bio nimalo čudan u to vrijeme. Obligatno je bilo voljeti »puk«, seljaka, — nipošto Rusiju, barem ne govoriti o tome. Rusija je bila smatrana sinonimom careve države, car — sinonim samovlade: i t. d.

Ali vrhunac groteskne satire postizava Saltykov u zaista besmrtnoj »*Historiji jednog grada*«, stvari koja je analogna »Gulliveru« Swiftovu i na koju, u glavnom, cinizmom naliči »l'île de pinguins« Franceov. To je povijest gradića Glupova od prethistorijskih vremena »do danas«. U nevjerojatno primitivnom obliku satirizirana je historija početka Rusije, dolazak varjaških knezova i t. d. Ali u prikazivanju doba Imperatora i, naročito, carica, pisac postizava vrhunac groteske. Ciljajući na carice Anu Leopoldovu i Katarinu II. (dosta sumnjivog podrijetla s heraldičkog gledišta) priča o nekom »načelniku grada koji je volio oblačiti ženske haljine i uživati u jeđenju žaba... Nakon pregleda očitovao se kao djevojka...« i t. d. Dalje slijedi opet niz svakojakih načelnika, koji svi odgovaraju imenu grada — Glupova. Završava sa strahovitim prizorom Ugrjum-Burčejeva (Arakčejeva), koji, u nekom ludilu, hoće zaustaviti rijeku... A poslije njega dolazi Perehvat-Zalihvatski (valjda Nikola I.), koji uđe u Glupov na bijelom konju, spali gimnaziju i ukine nauke...« Ima u ovoj »Historiji« klasičkih i nezaboravno-komičnih momenata (načelnik s malim instrumnetom (orguljicama) u glavi, koje pjevaju samo »neću trpjeti« i razorića...) ali nema ni trunka kakvog čovječanskog saosjećaja s bilo čijim patnjama: podanici su veći glupani od vlastodržaca.

Takva je oštra satira Saltykovljeva na Rusiju. U toj psihološkoj atmosferi su se odgajale generacije. Ljuto se varaju oni koji drže da slavenofilstvo i ideje Dostojevskog bile duševnom hranom generacija. Genijalni Saltykov sve je nadvladavao svojom bezobzirnom negacijom koja je, u zadnjem računu, udarala ne režim, ne birokraciju ili carizam — nego baš Rusiju.

8. O liberalnoj i slavenofilskoj struji u Rusiji. Tek sve videći i shvativši možemo stvarati koncepcije.

Tako smo ukratko rekapitulirali *liberalnu struju* (s njezinim radikalnim ogrankom) u ruskoj literaturi. Bilo je još i pisaca, pjesnika, dramatičara, pripovjedača u istom smjeru. Bilo je više varijanata: od borbenog seljačkog socijalizma Nekrasovljeva preko sladunjavog građanskog pjesnikovanja bolesnog Nadsona — do revolucionarnih pripovjedaka Stepnjaka-Kradčinskog i novijeg revolucionarnog pjesnika Jakubovića-Meljšina.

Za nas je dosta konstatacija, da *mesijanizam u slavenofilskom duhu* nije nimalo karakterističan smjer za rusku književnost. Nema veće zablude, nego držati nazore Dostojevskog, čak i Solovjeva, za dominantne u njihovoj zemlji. Za historičara bi onda bila nerješiva zagonetka: kako je došlo do kompleksa događaja 1915.—1917. godine? Međutim, u svijetlu rečenog, postaje odgovor jasan: i jedne i druge struje su se stvarali samo u stanovitim krugovima društva, brojno neznatnim. Općenito, mnogo je veću rezonancu imala ona druga struja. Na osnovu čega možemo onda govoriti o nekom *mesijanstvu,* kao osobini Rusa?

S obzirom pak na samu užu temu — o trojici pisaca — ostajemo kod toga, da *Turgenev svakako ostaje veliki i simpatičan pisac i profinjeni poet* — i pri tome jedan od nemnogih *pravih zapadnih Evropljana* po duševnoj strukturi među ruskim piscima. U tom smislu njegova djela, izgubivši nešto na aktuelnosti, ostaju značajni dokumenti vremena i »čovjekovi dokumenti«... ma da smo i primorani konstatirati stanoviti manjak u njegovoj koncepciji.

ARTUR STARC:

ULICA U KASNU JESEN

Duge aleje pod anemičnim nebom.
Žuti leptiri prestrašeno viju oko stabala
i unose nemir u srce.

Stojim pred izlogom, gledam u staklu prolaznike
Djevojke na trotoaru, pored njih mladi ljudi
i osmijeh života.
O zašto sam ja sam!
I zašto moje srce svemu se čudi?!

Podižem glavu — krošnje stabala gole i plačne,
jer žuti leptiri bježe, neprestano bježe.
— — — — — — — — — — — — — —
Koracam naprijed s osmijehom
— poklanjam ga šutljivom drugu —

P R E G L E D

ODGOVOR GOSPODNJI

Premda najnoviji roman Alphonse de Chateaubrianta »Odgovor Gospodnji«[1]) nije dobio nikakve nagrade (bar dosada) kako su je dobila njegova oba prethodnika romana (Monsieur de Lourdines, Prix Goncourt; La Brière, Grand prix du Roman 1933.), on znači ipak ponajkrupniji uspjeh prošle sezone, u francuskoj književnosti. Nagrade se obično podjeljuju mlađim piscima, da im se da pobuda, a eventualno i materijalna mogućnost za rad; ali pisac koji iza sebe ima toliko uspjeha ne piše više da se uvede, nego da stvara ono što je, možda, najdragocjenije od svega. Kada pisac romana, naročito danas, u ovo brzoživo i brzovjeko doba, uloži deset godina života i rada da stvori djelo od kojih 300 stranica, onda je svakako jasno da mu se nikako ne žuri da stigne do slave i, u drugu ruku, da djelo nije plod neke časovite inspiracije o kojoj se može raspravljati, nego da je ono staloženi, promozgani i poosjećani rezultat jednoga razdoblja koje zauzima krupno značenje u životu.

Tu staloženost pokazuje već sam stil i karakter djela. Dok je u majstorskom romanu »La Brière«, u vezi s prikazom jednog naročitog kraja na Loiri s njegovim posebnim karakteristikama i, s druge strane, u vezi s narodom, primitivnim i tradicionalno usmjerenim, toga kraja, roman jakih vanjskih doživljaja, velikih uzbuđenja, dramski napetih scena, pokreta mase i silovitih gesta pojedinca, u »Gospodnjem odgovoru« ne događa se gotovo ništa, u vanjskom smislu riječi. Sama radnja romana uokvirena je kao priča starca koji mladićima kazuje historiju svoga života, da im dokaže kako osjećati se nesretnim znači steći mogućnost da se čovjek preporodi, jer bez toga ljudi uvijek vjeruju da mogu preobraziti svijet, ali ne da mogu preobraziti sebe. Dakle, događaji koje kazuje pisac, nisu dani neposredno, kada nas uzbuđuje samo zbivanje, i kada na nj reagiramo življe i složenije; čitava je historija u vidu uspomene, prekaljena dugim životom i slivena u mirni i jednoviti, izjednačeni tok pričanja starca koji na sve to gleda sa smirenjem i uravnoteženošću životnog iskustva. Treba odmah kazati da baš taj momenat stvara jednu od najizrazitijih odlika knjige: onu izvjesnu mirnoću i biranost fraze, glatkoću koja nije tražena nego se nadaje sama od sebe, jer je sve što se pripovijeda prožeto onom čarobnom tihom melanholijom sjećanja i uspomena koja ne ogorčava nego pozlaćuje stvari i pojave čarobnim daškom onoga što je nepovratno minulo, ali što nam je, baš zato, toliko svetije i milije. Svaka takva stilska izjednačenost i zaronjenost u naročite pretpostavke stila ima tu prednost da čitavo pripovijedanje, nečujno i neosjetno, natapa intenzitetom koji čini da, iako se ništa ne događa, kao ovdje, knjiga neminovno ulazi u naše srce, te je nikako ne možemo pustiti iz ruku. Veliki romantici katkada su pogađali ovakav ton i ovaku suptilnu magiju zarobljivanja čitaočeva; Chateaubriand na pr., veliki gotovo - prezimenjak autorov (razlikuje ih jedino jedno slovo na kraju!), pa zatim Brentano u svojoj čudesnoj (i nažalost nedovršenoj) »Chronika eines fahrenden Schülers«. Naročito posljednje djelo, dotad a ni poslije neviđen dragulj njemačke pripovjedačke proze, neobično nam često dolazi pred oči čitajući »Odgovor Gospodnji«. Misao je, možda, bizarna, ali se, pristupivši bliže, ipak ne čini tako nevjerojatna: možda je ipak njemačka romantika neka, ako i neznatna, komponenta u stvaranju ovog djela. Ne može biti slučajno da pisac navodi Novalisa i da je u središtu idejnog interesa jedna Dürerova slika (»Ritter, Tod und Teufel«); Chateaubriant mora da je više poznat s njemačkim duhom, i to baš s duhom njemačke romantike, nego što je to obično kod njegovih zemljaka. Pritom to ne mijenja ništa ni lične njegove karakteristike kao Francuza, ni stvarne podloge djela. Kao Francuz, on je plastičniji, određeniji i uvijek idejno jasniji od Nijemca, a to je ono što još više povećava draž njegova toliko poetičnog pričanja. Ipak bi bilo zanimljivo znati, zašto Brentano nije dovršio svoje pripovijesti koja svojom unutarnjom krasotom toliko nadvisuje sve ostalo što je stvorio ne samo on, nego i svi njegovi drugovi zajedno. Možda su tome razlogom čisto vanjski uzroci: promjene u životu koje nas trgaju iz temeljnog ugođaja ili nam oduzamaju kontinuitet inspiracije; ali, u drugu ruku, ovako izrazit ton i stil, jednom stečen, živo se opire svemu što je izvan nas. Jer on nije ni naučen ni stečen izvana: on je tekovina naše najintimnije biti, našeg unutarnjeg životnog intenziteta. U svakom slučaju, ne smije se zaboraviti da je Brentano bio onaj koji je pobožno sjedio do nogu Ane Katarine Emmerich, velike stigmatizovane vizionarke, i bilježio njezina viđenja, što znači golemu koncentraciju čitavog bića oko stvari koje »nisu od ovoga svijeta«. I nije li sama Ana Katarina Emmerich, u svom simboličnom i toliko slikovitom načinu izražavanja, nazivala Brentana »Pilger« — putnik-hodočasnik, kao što je i njegov đak putnik, i kao što je i Chateaubriantov junak, u svom neobičnom doživljaju, bio đak putnik. A ta uloga putnika nije slučajna; ona znači da nam je sve u životu tek polazna stanica, i da je cio naš život putovanje prema jednom cilju. Možda je Brentana prekinuo u radu stari nedostatak njemačkih romantika: neodređenost linije, zamagljenost konačnog cilja, izražena konkretno. Chateaubriantova je zasluga, naprotiv, što je sve domislio do kraja, jasno i određeno. Umjesto Brentanova srednjega vijeka koji u stvari nije drugo nego san pjesnikove fantazije, »Odgovor Gospodnji« događa se na čvrstom tlu sadašnjosti, sa svim realnim oznakama zemlje, kraja i ljudi. Nije to doduše phihologijska studija kraja kao »La Brière«, ali kontinuitet stvaralačke inspiracije, preobražen i preporođen, osjeća se i ovdje. Ljudi i sve što okružuje taj neobični dvorac i njegove gospodare, nose oznake stare i netaknute Francuske, negdje iza dubokih šuma, gdje živi patrijarhalna tradicija, gdje starinski poredak iz feudalnih vremena preživljuje i nekadanje ropstvo i podivljalost revolucije, te ostaje ono što je prvotno bio: osnov za odnose među ljudima koji se razumiju, poštuju i ljube, osnov za red i osjećaj zajednice.

Kada mladi studenat, na svom ferijalnom putovanju, prošavši kroz more cvijeća i guste šume, dolazi u dvorac koji je nijem i izumro kao uklet, romantična avantira koju očekujemo, rasplinjuje se u ništa kad mladić konačno nabasa u glavnu dvoranu u kojoj je okupljeno sve što je živo oko odra neke mlade gospođe. Sve je to uronilo u tako nijemu i duboku tugu, te neznani i strani đak mora da zaplače — i te su suze izvor njegova novog životnog puta. Jer njegovo držanje navodi gospodara dvorca, brata umrle gospođe, na misao da je on nosilac Gospodnjeg odgovora kojega je on čekao kao utjehu u svojoj golemoj tuzi. A to i nije upravo samo tuga za dobrom i pobožnom sestrom; to je čežnja starca za nekim tko će, mlađi i svježiji od njega, pronijeti u svijet, kao životno pravilo, istinu koju je on pronašao kao plod svoga dugog i Bogom zabavljenog života. Ali mladi adept i ne sluti još ništa o tom svom pozivu, i on je još nespreman za nj; iz tog nerazmjera želja razvijaju se nesporazumljenja koja, latentno i bezbučno stvaraju svu radnju romanom. Upravo je nevjerojatno kako se malo događa u tom romanu, a kako on ipak neprestano zaokuplja našu pažnju. Mladić, po nekim znakovima, zaključuje da se radi o djevojci koja je, valjda, posljednji potomak porodice, i koja je njemu namijenjena. Otud u njegovoj duši nastaje opojan san o toj neviđenoj ljepotici, štaviše on pred sobom gleda lik koji je stvorila kapa, zaboravljena u kapelici (kapa je u istinu pripadala pokojnici) i zanos njegovih mladih godina. Polako i nježno pripravlja starac mladića na svoje otkrivenje, siguran u svoj uspjeh iako i ne zna što se u njegovoj duši zbiva. A ono što on ima da povjeri mladom svom gostu, nije nikako zemaljsko blago ni ono što je srcu drago, nego put sreći — u Bogu. Neobično sugestivna i toliko plastična uvjerljiva i puna života figura blagoga i plemenitog starca koji čvrsto i jasno ide za svojim ciljem čini da dugi razgovori obojice ostaju jednako zanimljivi i puni privlačnosti, kao da se događaju najjače vanjske peripetije radnje. Nakon jedne sasvim neobične i duboke egzegeze Dürerove poznate slike »Ritter, Tod und Teufel« (Vitez, smrt i đavao), starac otkriva konačno svoju misao dajući mladiću neobično blago: leptira iz dalekog kraja koji najjasnije osvjetljuje starčevu misao: leptir je sasvim sličan biljci na kojoj je živio i gledajući nju, on se upodobio njoj, krila su mu sasvim jednaka njezinu lišću. Tako i čovjek, gledajući Boga, postaje sličan Njemu. To duboko preobraženje čitavog našeg bića, to je odgovor Gospodnji na čežnju duše koja ga traži. Sa slikom i leptirom,

[1]) A. de *Chateaubriant,* La réponse du Seigneur, Paris 1933., B. Grasset.

mladić ostavlja gostoljubivi dvorac i polazi u svijet, na nov život.

Bit i tajna kontemplacije — to je misao ovog neobičnog romana. Može se, dakako, pitati da li je zaista leptir postao sličan listu zato što je neprestano gledao u nj: ali ta materijalna sličnost samo je simbolična slika procesa koji se zbija u duši, i prema tome, ne ovisi o promjeni materije, nego o duševnoj dispoziciji: a ta je preobrazba moguća i istinita. Misao koja bi bila podloga za teologijski traktat, dala je ovdje tkivo za roman, satkan od tako suptilnih i nevidljivih niti, te se neprestano moramo pitati, kakvom je magijom uspjelo autoru da toliko fascinira čitaoca, iako se u romanu ne događa gotovo ništa vidno, tako da se i sam autor brani od naziva »roman« dok ga Gabriel Marcel n. pr. naziva »apologetskom feerijom«. Uza sve to, to je uistinu roman, jer ne mora biti roman samo ono književno djelo koje je zasnovano na ljubavnoj intrigi ili na kakvu »jakom «vanjskom motivu: učešće pjesničke imaginacije, stvarajući divno ocrtane ljude: de Mauvert, simpatični starac, pa mladi studenat sa svojim zasanjanom dušom punom nejasne mladićke čežnje, pa Marietta, služavka toliko predana svome gospodaru — a, u dopunu, dva ponešto groteskna tipa koji osvježuju radnju znacima neodržljivog humora: patuljak Michel i »Šekspirska stara kraljica« barunica Closterlandry, rođica Mauvertova, a osim toga, divni okvir čitave priče, pa i sama egzegeza dviju starčevih dragocjenosti: slike i leptira. Dakako da čitavo starčevo razlaganje misli o kontemplaciji nije drugo nego mistički traktat — ali treba se sjetiti koliko su i sami mistički pisci bili pjesnici i onda kada su htjeli pisati samo teološke traktate. Njihovo je najjače sredstvo izražavanja slika, a nije li Chateubriautovo djelo toliko intenzivno baš po odabranoj ljepoti slika i njihovu dubokom značenju?

»Što me iznenađuje«, rekao je piscu Fréderic Lefèvre u interviewu iz svoga poznatog niza »Une heure avec...« — »to je to da je vaše shvatanje molitve osuda mnoštva ljudi koji, vrlo zadovoljni sa samim sobom, ne traže kada se mole ništa drugo, t. j. da ostanu onakvi kakvi su ili, kako se kaže, da se sačuvaju. Vaša molitva ima tu zaslugu da traži od ljudi, da teže prije svega za tim, da postanu bolji.

— Tako je... To što ste upravo rekli« — odgovara Chauteaubriant — »zaslužuje da bude naša posljednja riječ.«

Ljubomir Maraković

PRIJEVODI

NEMEZA

Prijevod Bourgetove »Nemeze« (prev. dr. Ivo Blažević)[1]) providio je g. dr. I. Andrić vrlo dobrom bilješkom o piscu u kojoj su objektivno priznate sve mane i nedostaci Bourgetova stila i kompozicijskog stvaralačkog rada. Bourgetova kompozicija često je nejasna demonstracija teze; sve je očito udešeno da osvijetli neku istinu ili neku psihologijsku pojavu; lica su, u vezi s tim, prikazana suviše sumarno, ili suviše tipski. Bourgetova elegancija stila zvuči suviše knjiški, akademski, a isticanje detalja u obradi doima se često kao neko kaćiperstvo koje namjerno, kao u izlogu, iznosi stečeno znanje. Ali uza sve to, Bourgetovo je znanje zaista golemo, i on je na njemu izgradio faktičnu rekonstrukciju jedne epohe i često prigovor koji iznosimo Bourgetu, pogađa više vrijeme koje ga je stvorilo nego li njega samoga. Bez sumnje, nedostatak je Bourgetova života što on nije nikada poznavao bijede i borbe za neki socijalni ideal; ali doba iza g. 1870. stvaralo je takove kabinetske pisce, i tražilo u prvom redu gomilanje učenog znanja iz pozitivnih nauka. Ima ih mnogo koji misle već danas da od Bourgetovih djela u budućnosti neće preostati drugo nego njegovi majstorski »Essais de Psychologie contemporaine« kojih je vrijednost apsolutno neosporna. A baš u vidu toga psihologijskog znanja Bourgetova, njegovi će romani zadržati vrijednost kao dokumentacija toga znanja, i znanja one epohe uopće. Evolucija moderne misli u jednoj inače neoprostivo suhoparnoj i školnički pedantnoj epohi dana je u svoj njezinoj širini (jer dubljine nije baš imala) u monumentalnom nizu romana koji obuhvata djela: »Disciple«, »Etape«, »Cosmopolis«, »Demon de Midi«, »Divorce« i njima slična. Po dubljini svoga umjetničkog stvaranja, Bourget se nikako ne može mjeriti s Huysmansom, Claudelom ili kojim drugim od velikih obraćenika, ali uza sve to, njegova je žeđ

1) Paul *Bourget,* Nemeza, prev. dr. I. Blažević, Zagreb 1932., Knjižnica dobrih romana XIV 55, Izd. Kuće Dobre Štampe.

za Istinom iskrena i velika. »Nemeza« ne pripada u njegove kapitalne romane; ona je samo kao neki iver uz njegov krupni pripovjedački rad. Kao roman, ona, u malom, neminovno sjeća na »Cosmopolis«. Ista pozornica radnje — Italija, isto gospodsko, aristokratsko-intelektualno društvo, miješano po narodnosti, i same te narodnosti karakterisane jednako sumarno i naivno. Ali ovdje nema onako širokog crtanja epohe i njezinih tipskih pojava, no ako je već tamo radnja u koječemu bila suviše teatralna, ovdje je čak, sa svojim zlobnim grbavcem i njegovom sudbinom, i prilično bizarna. Tako je dosta bizarna i sama priča o Nemezinu kipu, iako je sama teza inače ispravna. Ali je vrlo točan lik modernim skepticizmom zatrovane vojvotkinje Daisy, inače toliko hrabre i nezavisne u svojim gestima, i stoga simpatične, kao i vrlo suptilna analiza Coustinove ljubavi, u čemu je Bourget majstor. Kao zrcalo Bourgetovih misli i tipski ogled njegove pripovjedačke vještine, »Nemeza« je ugodna lektira, to više što je prijevod gladak i lak. Što Slaveni u Bourgeta redovno prolaze loše, tomu je razlog bez sumnje u tom što ih on poznaje samo kao emigrantske desperatere (Glenka u »Cosmopolis, i ovdje Rudin), bilo kao meke i sujetne sentimentalce koji se rado sami ogledaju u svojoj mučeničkoj pozi, a često su svojoj nevolji i sami krivi jer nemaju ustrajnosti, poradi prevlasti fantazije nad voljom (Poljak Glenka), bilo kao anarhističke revolucionarce koje i u njihovoj nesmiljenoj terorističkoj akciji vodi neka čudna mistika fanatizma (Rus Rudin).

SANGUIS MARTYRUM

Izdanje Bertrandova romana: »Sanguis Martyrum«[1]) vrlo je vrijedna prinova za našu prijevodnu literaturu. Nakon čuvenih djela iz doba prvih kršćana kao što su Wisemanovi romani, pa triumfalni Sienkiewiczev »Quo vadis« u kojima je težište ipak na rekonstrukciji historije u jednu ruku, a u drugu ruku na crtanju kolektivnog stradanja kršćana, Bertrandov je roman, uza svu historijsku točnost i u realnom detalju, prvenstveno evokacija specifične sensibilnosti onoga doba, kada, uza svu svoju visoku kulturu, poganstvo Starog Vijeka proživljava svoj suton zauvijek, ne možda zato što je staro i trulo pa treba da uzmakne pred nečim što je mlado i svježe, nego zato što se na obzorju čovječanstva pojavila neodoljiva sila koja nikada neće jenjati: duboka spiritualnost s vjerovanjem u ono kako kaže Bertrand »što uvijek živi«. U tom je pogledu besmrtno divna stranica, najljepše što je Bertrand ikada napisao, i što bi trebalo figurirati u svim antologijama katoličke književnosti, prizor kada se kršćanima osuđenim »ad metalla« i živim zakopanim u dubokom rovu, a zato još i jače željnim mistične snage koju im daje nekrvna Žrtva, pojavi tajinstveni svećenik koji im pruža utjehu vječnog Života i, preobražen, za vrijeme te čudesne mise, objavljuje se kao njihov blagi Spasitelj. Ali to duboko vjerovanje kršćana nije samo mistički zanos koji bi nevjernici, unatoč svemu, mogli još uvijek tumačiti kao sugestiju masa: pored skromnih i neznatnih kršćana vojnika, obrtnika, radnika, Bertrand dubokom intuicijom prikazuje majstorski jednog od najodličnijih pretstavnika kršćanskog spiritualizma, otmjenog i obrazovanog čovjeka, biskupa, pisca, superiornog intelektualca koji je postao crkveni otac i rimski mučenik, kojega Crkva dnevno spominje u kanonu mise među prvim velikim prvoborcima kršćanstva. Bertrand je vrlo fino i vanredno uvjerljivo prikazao lik toga umnog i dubokog čovjeka u čijem se duhu stječu obje krupne komponente ove presudne epohe: rafinovana obrazovanost dekadentne, ali još uvijek bogate i sjajne rimske kulture, i novi duh beskompromisnog, duhovnog i demokratskog kršćanstva.

»Sanguis Martyrum« najbolji je roman Bertrandov koji će zauzeti trajno mjesto u kršćanskoj književnosti modernog vremena. G. A. Šimčik je ne samo preveo roman glatko i točno, nego je još dodao vrlo koristan tumač pojmova iz starog svijeta, bilješku o piscu i o samom sv. Ciprijanu. Naslov Betrandova romana »L'invasion« ne bih preveo sa »provala« nego sa »najezda« kako odgovara i točnom značenju riječi, i sadržaju samog djela. Osim toga, bilo bi dobro navesti kasnija djela Bertrandova o Escorialu i Filipu II. kralju španjolskom kojega je Bertrand iznio u novom svijetlu, rehabilitirajući njegovu ulogu u historiji.

Ne treba, napokon, zaboraviti ni to da je Afrika kraj u kojemu je Bertrand živio, i da

1) Louis *Bertrand,* Sanguis Martyrum, Krv mučenika, roman iz 3. stoljeća, prev. Antun Šimčik, Zagreb 1933., Knjižnica dobrih romana, XVI. 62, Izd. Kuće dobre štampe.

je Ciprijanova postojbina svakom Francuzu naročito mila, radi golemog civilizatornog rada koji su Francuzi ondje stvorili kao gospodari svojih kolonija. I plastika, i stvarna vjernost, i ona naročita toplina kojom Bertrand crta kraj i ljude, odaju to na svakom koraku.

HODOČAŠĆE SV. BRIGITE

Heidenstam koji u Švedskoj znači reakciju na naturalizam i povratak romantici, zna biti u svojim romanima romantički fantastičan i konfuzan. »Hans Alienus« prozvan je švedskim »Per Gyntom«, i s pravom; jer iako to djelo zaprema prvo mjesto kao idejno vrlo obuhvatna ispovijest pjesnikova, to je ono isto tako iskidano, ispresjecano i nejasno u svojoj radnji kao i Ibsenov dramski poem. Kod toga je još gore po Heidenstama, što je Ibsen imao više slobode u formi ugledajući se u Goetheov »Faust« koji je već uzakonio ovakov slobodni, fantastični oblik drame koji, pisan u stihovima, može i da ne računa s realističkim pretpostavkama. Međutim, u »Hodočašću sv. Brigite«1) Heidenstama je očuvala od ekstravagancija sama stvarna pređa romana koja je historijska. Videći u junakinji svoga djela, sv. Brigiti, ženu koja snagom svoje volje i izrazitošću svoga karaktera nadilazi svaku fantaziju, pisac se zadovoljio tim da osvijetli, osvježi i oživi historiju, u interpretaciji koja putpuno čuva pijetet prema historijskoj istini i prema duhu epohe. »Hodočašće sv. Brigite« (ne znam zašto g. Šimčik upotrebljava riječ »Božji put«, kada i samo društvo koje izdaje ovaj prijevod ima svoje *hodočasničko* odjeljenje i priređuje *hodočašća)* u stvari je romansirana biografija; biografija koja uzima od romana ono što daje pojedinim momentima markantniju ulogu: plastičnost, dramatičnost, živ relief. Osim toga, ona nije zabavljena toliko prepričavanjem događaja, nego tumačenjem karaktera glavnoga lica; sva epizodna građa grupirana je oko glavne junakinje, da nam učini njezinu ličnost razumljivom i blizom. Razumljivom — dakako, koliko se može; jer mistične duše ostaju redovno, u svojoj posljednjoj biti, za ljudsko oko zagonetka i tajna: punina njihova života odigrava se u tijesnoj zajednici između duše i Boga, i ona ljubomorno isključuje vanjski svijet. U bilješci o piscu, g. Emil Walter oštro je zapazio karakterističnu crtu Heidenstamova junaka, njihovu imperativnu isključivost na putu do velikog cilja. Ali kad g. Walter tvrdi da se oko Brigite »sve ruši, a njeni najbliži venu«, to je samo izvana, u očima ovoga svijeta; sve njih vodi po svome jakom oruđu viša Volja na žrtve, na kojima im se otvaraju sasvim druge perspektive na svijet i život. Heidenstam je to naročito divno (i razumljivije običnom čitaocu, jer se ne radi o mističkim momentima) prikazao u neodoljivoj fascinaciji kojom Karlo XII. podređuje svoje junake svojoj volji; ali ne svojoj ličnoj volji, nego onoj natprirodnoj koja ravna svijetom. (»Hrvatska Prosvjeta« donijela je g. 1920. u prijevodu jednu od najkarakterističnijih tih priča). Taj natprirodni pogled na stvari čini i da Heidenstam ostaje lojalan prema epohi Švedske kad je ona, u doba sv. Brigite, bila katolička, da shvata zamašaj njezina puta baš u Rim i, ako ovaj roman i nije hagiografijski jer ne ide za tim da nam jače osvijetli upravo religiozni karakter svetičine veličine, on ga ipak, indirektno, daje, jer je vjeran historiji, i s ljubavlju privržen svojoj junakinji.

1) Verner von *Heidenstam,* Božji put sv. Brigite, prev. A. Šimčik, Zagreb 1932., Knjiga dobrih romana, XIV 53., Izd. Kuće Dobre Štampe.

SIGRID UNDSET

Premda su sve knjige izdanja »Dobrih romana« opremljene ukusno i solidno, treba naročito istaknuti neobično lijepu i modernu opremu »Proljeća« Sigride Undset1) koja još podiže užitak što ga osjećamo kod čitanja ovog lijepog djela velike norveške romansijerke. »Proljeće«, doduše ne pripada još u najbolju i najjaču periodu rada Sigride Undset, rada koji se započinje prvom sveskom Kristine Lavransdatter i, kao praktičnom posljedicom, njezinim prelazom na katolicizam. Ali ovo je djelo točno na prelazu: ono već dosta jasno odaje budućeg majstora. Lica su već ocrtana s toliko svježine i života, s toliko boje i reliefa, te nam se čine kao živi likovi koje smo negdje u životu susretali i to susretali s užitkom, jer su to sve mlada lica koja tek stupaju u život. A odaje se budući majstor i finom, nenametljivom kompozicijom koja čini da se događaji pred nama odvijaju jednostavnošću i neposrednošću istinskih doživljaja. A baš ta blizina života dovodi tu autoricu i do kruga ideja koji je za nju karakterističan i koji će ostati presudan za čitavo njezino umjetničko stvaranje: to je, kao u gotovo svim romanima, ljubav, ali ljubav ne kao osjećaj vođen više ili manje strašću, nego kao podloga za odnos među ljudima kojega smisao ispituje S. Undset neumorno i neumoljivo. Već ovdje rješenje je dano jasnoćom i odlučnošću koja postaje kasnije sve izrazitija: jer brak koji za Sigridu Undset već ovdje znači nerazrjevišu vezu, dobiva kasnije i sakramentalnu sankciju, i postaje tako sudbinom čovjeka za cio život. Kako se u »Proljeću«, prema samom naslovu djela, radi o mladosti i mladim ljudima, roman se svršava optimizmom koji bi sjećao na »happy end«, kad sve to ne bi bilo već odavno duboko proosjećano i proživljeno. Jer Sigrid Undset piše uvijek iskustvom života bilo svoga, bilo svoje neposredne okoline: ona ne izmišlja lica za volju samoj pjesničkoj fantaziji, nego stvara ljude koji su živjeli, trpjeli, osjećali i mislili kao i ona. Zato su sva ta mlada lica toliko simpatična, čak i kad lutaju, jer uporno traže izlaz i ne zadovoljavaju se šablonom konvencionalnosti. Zabludjeće, možda, za koje vrijeme, ali će i naći put. »Dä... evo nas opet kod kuće« — posljednje riječi romana, karakteristične su za čitav njegov smisao: nakon svih zabluda, nesporazumljenja i kolebanja, eto vas »kod kuće«, zajedno kako smo i bili, nerazdruženo i nerazdružljivo za cijeli život.

1) Sigrid *Undset,* Proljeće, prev. Kruno Krstić, Zagreb 1933., Izd. Knjižnica dobrih romana.

Uredništvo Knjižnice Dobrih Romana obećaje, na posljednjoj stranici »Proljeća«, dalje izdavanje djela Sigride Undset, i to ponajprije »Kristine Lavransdatter«. S obzirom na golemi opseg tih romana i na sadanje teške prilike, pothvat je vrlo smion i tko zna kada će se moći izvesti. Smion je ne samo radi opsega djela koja traže neumorne a prvoklasne prevodioce, nego i radi smionosti kojom autorica ulazi u moralno tako osjetljive motive srčano, iskreno i sigurno. Što dalje, Sigrid Undset, postaje sve slobodnija u postavljanju moralnih problema; a to zato jer je postigla, u razmjerno kratkom vremenu, zamjernu jasnoću i izvjesnost u rasuđivanju. Zar može život u vidu vječnih sudova, a naročito onog velikog i kobnog suda koji nas čeka na pragu vječnosti, biti nekakvo prikrivanje i izbjegavanje, nekakvo plašljivo zaklapanje očiju pred onim što moramo da vidimo ako hoćemo da budemo pravedni prema sebi, prema bližnjemu, prema životu i — prema Vječnomu Sucu. Nevjerojatno je koliko »dobri katolici« ponižavaju i Stvoritelja i stvorove, kada hoće da im se život prikazuje kao nekakva prijatna igračka ili kao neka udešena predstava s bengalskim osvjetljenjem. Ali svakako treba duboko životno iskustvo i veliko srce jedne žene, i baš žene, da napiše sve što je napisala Sigrid Undset, a da ostane u svim granicama takta, ukusa, i obzira ljudskog i kršćanskog da, dajući istinu, ne daje sablazan. Jer prvi dio trilogije o Kristini Lavransovoj nosi značajni naslov »Vijenac«, vijenac djevičanstva, izgubljen još k tomu, dok je Kristina bila smještena u samostan, da bude sačuvana. Nema zgražanja nad tim, kako se može zamisliti takav motiv, kad se zna da se takve stvari mogu dogoditi. Sigridi Undset nije do toga da ih uljepša ili prikrije, nego da prikaže, u toku dugog i obuhvatnog romana, kako, po vječnim sudovima, Kristina ispašta svoj grijeh teško i mučno čitavim jednim životom koji je u sebi krio toliko radosti i užitka, a ipak je bio kazna i pokora. Prvi dio trilogije izišao je međutim u slovenskom prijevodu, također u vrlo ukusnoj i solidnoj opremi. On će, dok ne iziđe hrvatski, vrlo dobro doći svima onima koji mogu s užitkom čitati slovenski.2)

Problem darivanja koji se redovno nameće prilikom božićnih blagdana, još uvijek se najpovoljnije riješava darivanjem knjiga: gornji prijevodi, u elegantnoj opremi, odabrana sadržaja, pretstavljaju razmjerno zaista malen trošak, a po prvorazrednoj vrijednosti pisaca i djela, znače trajan dar koji obogaćuje naše znanje, oplemenjuje srce, zanosi duh, a ujedno krasi biblioteku kao ures čitavog doma. Besprimjerna požrtvovnost nakladnika u ovim teškim prilikama zaslužuje također, da i njima sv. Nikola i Mali Isus priteknu što izdašnije u pomoć.

Ljubomir Maraković

2) Sigrid *Undset,* Kristina Lavransova hči, Venec, prev. Josip Prezelj, Ljubljana 1933, Jugoslovanska knjigarna.

PJESME TIJELOVSKE OSMINE

Velečasni Don Krsto Stošić objelodanio je u »Hrvatskoj Prosvjeti« god. XX (1933), br. 5, str. 197—200 osam starih euharističnih pjesama, koje je našao u šib. Zatonu u jednoj knjižici, rukom pisanoj iz 1793. Za te pjesmice donosi, da ih nema u »Cvitu razlika mirisa duhovnoga« od fr. Tome Babića a »*niti su gdje štampane*«.

Opažam, da su te pjesme već nekoliko puta štampane. Dakako, sa malo varijanata. Sjećam se, da sam ih još kao dječak od 10 godina čitao iz jedne stare knjige, koja se je čuvala u kući mog oca kao baština i uspomena na popa Don Mihovila Strgačića (rođ. 1772). Kamo je svršila ta knjiga, danas ne znam. Ne znam ni kako se je zvala. (Po svoj prilici »Spravnich« ili »Pokripljenje umirućeh« naših starih popova-glagoljaša. Potruditi ću se, da pronađem tu knjigu).

Te se pjesme pjevaju u okolici Zadra, na teritoriju bivše zadarske nadbiskupije. Pjevaju se još danas u Velom i Malom Ižu, Salima i drugdje.

Štampane su u »Hrvatskom Bogoslužbeniku« oca Stjepana Ivančića u Zadru iz god. 1882, str. 377—378. malne doslovce kao i one, koje je objelodanio vlč. Don Krsto Stožić. Također ih donese i II. izdanje »Hrvatskog Bogoslužbenika« iz god. 1907 u Zadru. Po ovome II. izdanju »Hrvat. Bogoslužbenika« oca Stj. Ivančića prenese ih otac P. Vlašić u svoj »Hrvatski Bogoslužbenik«, štampan u Dubrovniku 1923., na str. 466—469.

Bile su te pjesme još štampane i u popularnome molitveniku oca H. Didona »Euharistično Blago«, V. izdanje, Zadar 1921, str. 324—331. Nažalost, VI. izdanje, koje je izašlo u Šibeniku, nije donijelo tih euharističnih pjesama. Šteta, što ih izdavači ne uvrstiše, jer su u narodu omiljele dosta.

Babić u svome »Cvit razlika mirisa duhovnoga« na str. 242 (izdanje ne mogu navesti, jer mu fali naslovna strana u primjerku, koji mi je pri ruci) donosi pjesmu za Tijelovo. Ta je pjesma sastavljena malne od reminiscenca, a djelomično i od stihova, uzetih iz pjesama, o kojima je govora.

Zanimljivo bi bilo pozabaviti se malko opširnije ovim pjesmama te im naći praizvornik, da se vidi koliko je varijanata i pod utjecajem kakvih prilika nastalo. *Don Anto M. Strgačić*

FIKCIJA »STEPPENWOLFA«

Refleksija na priču Hermanna Hessea.

Vrlo je zanimljiv, vrlo je uzbudljiv sav onaj materijal što ga obrađuje Hermann Hesse u svojoj priči »Der Steppenwolf« Elementarna sveza, koja u svakom čovjeku ili tinja ili vrije, da svoj vlastiti život učinimo sebi shvatljivim, da taj naš život dobije svoj smisao, takva elementarna snaga neodgodivo nas nuka da pred sobom razastremo sami sebe. Da se iskreno promotrimo, prosudimo i popravimo. Najpotrebnije je poznavati sebe, ali su oni — u redovima sviju klasa ljudskih, i bez obzira na stepen obrazovanosti —, koji poznaju sebe i koji znaju sebe potpunoma.

Energičan prosvjed protiv samoubistva pršti iz tog psihološkog »romana«, i ta kreposna pointa zasjenjuje sve one sitnije nesuglasice, koje po gdjekoja misao može izazvatt u nama. Gomila lijepih detalja, cizeliranih i poučnih, nalazi se ovdje. Veličanstven je sukob između njega, Steppenwolfa, učenog i obrazovanog čovjeka, tipičnog i svojim navikama, sređenog a svojim potrebtma odmjerenog gospodina, i nje, prosječne djevojke, upola propale, primitivne i bistre djevojke koju uči životna zbilja. Dok on sve, sve saznaje iz knjiga. I po tom živi Pusto i monotono, nezadovljno.

On dolazi svom prijatelju, profesoru ,i vidi tu sliku. Goetheovu, koja mu se ne sviđa. To pripovijeda njoj, a ona mu odgovara: Goethe je, dakle, umr'o pred stotinu godint. Harry (to je tip Steppenwolfa) voli Goethea vrlo i zamišlja Goethea kao krasnu statuu. Takav bi on imao da bude. I za to ima Harry pravo, zar ne? Ali slikar te slike, koji je također oduševljen Goetheom, kojemu lebdi pred očima slika Goetheova, on nema — po tebi — prava za to. I profesor kakvi isto tako ne. Uopće nitko jer to ne odgovara Harryjevoj predodžbi; on toga ne podnosi, on mora inače psovati i bježati. Da je on bio razborit, smijao bi se slikaru i profesorovu povoljnom mišljenju o toj Goetheovoj slici. Da je on bio lud, bacio bi im tog njihova Goethea u lice, razbio bi ga. Ali jer je Harry jednostavno mali dječak, potrčao je kući i htio se za to objesiti!! I trebao je doći netko, eto, trebala sam doći ja, da tog Harryja umirim i utješim, da ga mazim i tetošim«.

I dok on očajan i bespomoćno nezadovoljan luta kaljavim jesenskim ulicama, dok se dok mu sipka kišida blagog sumraka masira anemično lice, nepoznati otrcani sivi čovjek podvlači vlažnim velegradskim predgrađima, utiskuje mu u šaku »Traktat«, što ga je napisao njegov duševni dvojnik Steppenwolf, i iz čijeg sadržaja on Harry, razabire, da je i on isto takav tip. Motto »Traktata« jest: »Nur für Verrückte« (samo za luđake).

.. Jer svi koji su ga voljeli, nalazili su u njem samo jednu stranu, onu koja im bijaše lično simpatična. Mnogi ga ljubljahu kao mudrog, finog i svojevrsnog čovjeka i bijahu iznenađeni i zaprepašteni ako su iznenada otkrili u njem vuka. Ali bilo je i takvih, kojima se sviđala njegova vučja priroda: sloboda, divljost, neukrotivost, opasnost i snaga. I ovi ttkođer bijahu veoma iznenađeni upravo žalosni, kada bi e divlji i zao vuk iznenada preobrazio u čovjeka; čovjeka s čežnjom k dobrom i k nježnosti, čotjeka koji je htio čuti Mozarta, koji je htio uživati u stihovima i koji je htio njegovati čovječanske ideale...

...Ovi ljudi imaju u sebi dvije duše, dva bića. I ovi ljudi, čiji je živo nepresani nemir, doživljuju katkada, u rijetkim časovima svoje istinske sreće, jaku i beskrajnu ljepotu. Pjena časovite sreće zapljuskuje katkada toliko visoko i toliko blještavo iznad gomile njihovih boli, da ode kratka sjajna sreća obasjava i druge, očarava ih i njih se snažno doima. Tada nastaju, kao skupocjena prolazna pjena sreće, sva ona umjetnička djela, u kojima jedan jedincati čovjek, koji trpi uzdignuvši se na trenutak iznad vlastite sudbine, daruje u svoju sreću i drugima, koji je hoće, kao vječnost. Ti drugi tu časovitu umjetnikovu sreću osjećaju kao svoju. I svi ti ljudi, zvala se njihova djela bilo kako, zaista nemaju pravog života. Njihov život nije život, jer nema nikakta stalnog oblika, oni nisu junaci ili umjetnici ili mislioci od vrste kao što su drugi recimo suci, liječnici, cipelari ili učitelji, nego je njihov život vječni bolni pokret, pregaranje, muklo udaranje mora o brijeg. Njihov je život kompliciran, nesretan, tužan rastrtan, grozan i u mnogim pojedinostima besmislen. Među ljudima ove vrste nastala je ona opasna i strašna pomisao, da je cijeli život ljudski neka zla bludnja, jedno naglo i neuspjelo pometnuće pramajke, jedan i divlji i strašan i neuspio pokušaj prirode. Ali među tim ljudima nastala je i druga misao, da čovjek ipak nije jedna obična polurazumna životinja, nego da je Božje dijete, i da je određen besmrtnosti...

Tako misli Hermann Hessse.

...Silnika ugušuje sila, novčara uništava novac, podložnik propada radeći do nemoći, uživalac malakše uživajući. I tako je i on, boreći se za neovisnost, počeo propadati zbog suvišne neovisnosti. Dostigavši svoj cilj, bijaše sve više neovisniji. Nitko mu nije imao da zapovijeda, nitko da ga popravi, slobodno i sam je odlučivao o svojim činima. Jer svaki jak čovjek postigne ono, što u njem traži istinska potreba. Ali on je ubrzo spoznao, da ta ekstremnost neovisnosti znači za nju smrt da on stoji sam, da ga svijet na jedan strašan način ostavlja sama, da mu ljudi ne prilaze, da ga se ne tiču i da se on njih ne tiče. Da se on, sve što dalje, osjeća teže i strašnije, da nestaje veselja prema odnosu s ljudima, sa zajednicom. I došlo je do toga, da osamljenost i neovisnost ne bijahu njemu više cilj nego udes njegov, njegova osuda, koju je sam potpisao, koju je donijela čarobna želja i kojm se ne mogaše opozvati. Nije više pomagalo, što je on pun čežnje i dobre volje pružao ruke tražeći vezu sa zajednicom. Sve ga je ostavljalo. A on je u sebi jasno i gorko osjetio, da je zoon politikon. Pa ipak, sada on te sebi strane ljude nije više mrzio. Naprotiv, mnogi su ga ipak voljeli, i on je imao mnogo prijatelja. Ali to što je on nalazio bijaše uvijek samo više manje sirova simpatija i lako prijateljstvo; pozivao ih je, obdarivao ih je, pisao im je zgodna pisma, ali bliže k njima nije dospio. Veza nigdje nije nastala, podijeliti njegov život nitko ne bijaše ni voljan ni sposoban. I sada ga je zaokupila atmosfera osamljenosti, mirna i nešto različita atmosfera od predašnje. Odlazak okoline. Nesposobnost za takve jednostavne odnose, averzija prema neoriginalnosti, sve je to osjećao i njegova volja, njegova čežnja bijahu premalo da od zaraženog banalnog materijala naprave novu, originalnu, svježu i zdravu zajednicu za nj... Zaista, treba biti radoznao, koliko jedan čovjek može izdržati duševnih iznenađenja.

Svatko, iako ne zna, ipak sluti da je samoubijstvo otrcan i nemoralan »izlaz za nuždu«, i da je u stvari i ljepše i plemenitije dati se, nakon žilave borbe, pobijediti i uništiti od života nego od vlastite ruke...

Sada Hesse obraća pažnju prema humoru i naziva ga krasnim pronalaskom, koji u svom pozivu velike sile često tragične, krijepi mnoge ljude istinske tragedije, pruža im kroz prizmu svoje moći nov, ljepši pogled na život. Taj humor što lepрša svijetom poput bumbarske pijese Rimskoga-Korsakova, humor legendarnog prpošnog Straussova »Tille«, fini humor Grockovih manira, takav nepatvoreni humor jest zaista možda najgenijalnije djelo čovječanstva. Takav humor je sposoban izvesti očajnika s brida očaja. Živjeti u svijetu kao da to nije bezobziran svijet, zakon poštovati a ipak biti iznad njega i ne protiv njega odreći se kao da to nije odricanje, sve te omiljele i često — iako površno — formulirane zahtjeve jedne više životne znanosti možemo ostvariti jedino s pomoću humora. Pa zar nije i taj humor djelomično pridonio, da dođemo do ovog saznanja kako ga iznosi Hesse:

....A zaista, Steppenwolf jest jedna fikcija. Ako se netko osjeća kao vuk-čovjek i da je sastavljen od dvije neprijateljske i suprotne duše, bića, to je samo pojednostavljena mitologija

Dioba na vuka i čovjeka, na potrebu, nagon, i duh, kako je on htio shvatiti svoju dušu i svoju sudbinu, u stvari je grubo pojednostavljenje, možda i nasilje nad zbiljom. U svom »čovjeku« nalazio je on mnoštvo misli, osjećaja, kulture, posvađene i sublimirane prirode, a vis-à-vis tome nailazimo je u svom »vuku« taman svijet nagonâ, divljaštva proždrljivosti, nesublimirane i prijesne prirode. Unatoč toj naoko tako jasnoj diobi prirode njegove biće na dvije sfere koje su međusobno neprijateljske, on je često i često doživio, da se vuk i čovjek na neko vrijeme za jedan sretan trenutak, međusobno podnose. A ako je u kojem trenutku svoga života htio odrediti, ili ako je pri svojim djelima htio saznati, koliki je u tom udio »vuka« a koliki je udio »čovjeka«, padao je u klopku i cijela teorija o vuku-čovjeku rasprsla bi se. Jer nijedan jedincati čovjek, ni primitivni crnac ni idiot, nije tako ugodno jednostavtn da bi svoj život mogao objasniti kao zbroj dvaju ili triju glavnih elemenata. A pogotovu je ta jednostavnost nemoguća kod diferenciranog čovjeka. Jer takvi se ne sastoje iz dvaju bića, nego u njima obitava tisuću, milijun bića.

Život skoro svakog čovjeka ne lebdi između dva pola, između nagona i duha, između svetinje i raskalašenosti nego lebdi između tisuću, između nebrojenih parova polova.

Da je tako obrazovan i razuman čovjek, kao što je Steppenwolf, mogao komplicirani fakat svoga života predočiti sebi kao tako priprostu, brutalnu i primitivnu formulu, ipak ne mora to da je neko čudo. Čovjek nije često sposoban mišljenja u visokoj mjeri, i također najduševniji i najobrazovaniji čovjek gleda svijet i sebe samog stalno kroz naočari naivne, pojednostavljene i po svom mišljenju nelažne formule. Ponajviše sebe samog. Jedna je, čini se, prirođena i posvema izvan sumnje živa potreba u glavnom sviju ljudi (bez obzira na njihov intelektualni stepen, op.), da svaki sebi svoj »ja« predočuje kao nešto jedinstveno i nedjeljivo. Može li ova tlapnja često i teško potresti nas, ona ipak tješi i liječi...

(I kada u naročito nadarenim i nježno organiziranim ljudskim dušama nikne slutnja o njihovoj mnogostranosti tada oni, svijesni tog za njih novog fakta, bivaju uznemireni u predrasudi svog jedinstva.)

...Kada je jedan čovjek dopro već dotle, da misao o jedinstvu svojem korigira kao dvojstvo, tada iako on nije genij, ipak je rijetka i zanimljiva iznimka...

...I on je morao mnogo trpiti. Zbog njegove umišljene smiješne dvojnosti duše. On je mislio, kao i Faust, da su dvije duše za jedna jedincata prsa suviše, i da se prsa pod tim teretom moraju raspući. Ali ta dvojnost je upravo suviše malo i on je svojim prsima učinio nasilje kada je svoju dušu u tim prsima zamislio i shvatio tako jednostavno. Iako on bijaše veoma obrazovan čovjek doživio je to, da poput divljaka ne zna brojiti dalje od dva..

....On sve divlje u sebi osjećaše kao vučje i to je smatrao kao opako, kao opasno, kao građanski strah. Ali on, koji bijaše ipak umjetnik i koji posjedovaše nježne osjećaje nije mogao uvidjeti da izvan vuka, iza vuka živi u njem još mnogo drugoga, da nije sve vuk i da u njem obitava — po toj konsekvenciji — i lisica, i zmaj, i tigar, i medvjed, i rajska ptica...

Tako je Hesse razvio svoju doktrinu. Ipak manjka tu potpuna konciznost. On svaki dio duše promatra kao jednu jednostavnost i da mnogo tako jednostavnih duša obitava u svakom čovjeku. A zašto ne bi u čovjeku obitavala jedna komplicirana duša; duša sastavljena, kao što je jedna ploča mozaik sastavljen od tisuća jednostavnih i međusobno različitih kamenčića? Ta komplicirana duša čovječja da se razlikuje od nekomplicirtne duše životinjske.

I napokon ona njegova prijateljica, govori Steppenwolfu: »Uvijek tako kao danas? Zar uvijek samo jedan svijet za politike, šibere, konobare i zavodnike, a zar nema nijedne zrake za druge ljude? Uvijek bijaše tako, da vrijeme i svijet, novac i moć pripadaju malenima i plitkima, a drugima, pravim ljudima, ne pripada ništa. Ništa do li smrt. I vječnost...

Daleko i mnogo iznad grubih realnosti nadvio se dah zdravog idealizma. Visoko popout sunca sjaji novi žar venecijanskog proljeća, hisorijska veličanstvenost salzburške umjetnosti i optimizam bečke duhoviosti. Spoznaja sebe razgolićena je pred nama samim michaelangelovskom plastičnosti. Nova snaga, jer smo svijesni vlastite moći, osvježila je našu radost i našu želju za životom. Jer on ako je prav obećaje vječnost. Titanska strast beethovenovskom upornosti ključa u nama i mi želimo, mi čeznemo da sebe što točnije izgradimo i da sa sobom tada budemo zadovoljni. Mogući smo da svoj dosada sirovi život počnemo zaodijevati novim potrebama, ponajprije duhovnim, kloneći se socijalnih laži i u okviru razumne pozitivnosti da dostignemo maksimum vlastite kulture, svestrane i moralne. Daleko od bolećive sentimentalnosti, daleko od sladunjave wertherovske romanike, ali ipak da ne ogreznemo u surovim realnostima suvremene socijalne depresije. Mediocritas aurea. Kušnja vlastiih sposobnosti, strog ispit svoje životne formacije, to ponajprije. A zatim, spoznavši sebe do u srž, ta spoznaja da bude emelj popravka zla i usavršavanju dobra u namt.

To je — po mom skromnom mišljenju — sumarna tendencija Hesseova »Steppenwolfa.

Zlatko Dujmović.

ZNAČAJNE IZJAVE

Suradnik istoga lista, razgovarajući s Mauriceom Rostandom, bilježi i opet jednu karakterističnu izjavu. Poznato je da Maurice Rostand nije nipošto udario patetičnim tragom svoga oca, pisca »Chanteclera« i »Cyrana«, nego se dao pretežno na »vedru« umjetnost, kao pjesnik i recitator. Uoči njegova nastupa na sceni »Deux Anes« — koje ime, Dva magarca, dovoljno osvjetljuje karakter same »institucije«, Rostand odgovara ovako na pitanje Dany Gérarda:

— Otkud ste crpli repertoar?

Rostand razmišlja dugo. Jedan čas prođe rukom preko one plave kacige koja mu uokviruje čelo, obasjano blijedim jesenjim suncem.

— Ne znam! Mislim da ću kazivati neke moderne pjesme: zanosim se Duhamelom. Možda ću odabrati »Baladu Florentina Pruniera« i štagod od Charlesa Vildraca... no možda ću i promijeniti u zadnji čas!

— A vaše osnove?

— Jedan komad za »L'Oeuvre« koji se zasad zove »Proces Oscara Wildea«, i jedan drugi za Comédie Française!

— Naslov?

— »Vicomte H.«

— A knjige?

— Pa hajde! javljam vam da pišem dvije. Ali sasvim različita stila i duha od onoga kojim sam dosad pisao.

— Različita? U čem?

— Osjećam da me privlače najdublji problemi čovječjeg života. Pazite! U ovaj čas, moja je najmilija knjiga »Nasljedovanje Hristovo«.

— Ne?

— Da!

Larbaud kaže negdje da treba dugo gledati neko ljudsko biće, da ga vidimo tek malo. Dugo sam gledao Mauricea Rostanda u času kad mi je dao tu izjavu!...

— I, dodao je on završujući, »Nasljedovanje« je povrh svega knjiga koja vam uvijek odgovara. Otvorite ga u radosti ili u boli, uvijek ćete naći koju rečnicu koja će odgovoriti na ono pitanje i na onaj nemir koji, u duši, čeka na odgovor...

Lj. M.

KINO I KAZALIŠTE

Bilješke po izjavama (»Le Jour«)

Elisaberth *Bergner,* odlična njemačka vedeta, na iznenađenje svoje filmske publike, voli više igrati u kazalištu.

»— U kazalištu sam toliko više kod kuće! A onda, tehnika kina i previše vas zbunjuje! U dramskom komadu, dosta je da čovjek igra po uputama autorovim, i po svom vlastitom temperamentu, u kinu, naprotiv, treba slušati direktora produkcije, režisera, direktora snimanja, direktora »tona« i jedno pola tuceta drugih »direktora«. I kad je sve u svom toku, otkrije se odjednom, da je ton loš, i treba iznova početi. Taj put, sve je u redu, ali odjednom otkrijete da ste igrali izvan radnog polja. — Dakle, počnete iznova, a siromah glumac treba da nađe istu toplinu, isti zanos, unatoč svim tim zastojima i neprilikama.«

O razlici između dramskog teksta i filmskog scenarija, dramski pisac Edouard *Bourdet* iznosi ove karakteristične misli:

»— Kino je vrlo težak posao koji ja još tek malo poznajem, a ja volim raditi samo ono što dobro znam. Pribivao sam ljetos izradi filma koji je priređen po mom komadu »Slabi spol«; i to mi je bilo prvi put. »Pribivao« sam, ali uostalom nisam učestvovao: budući da je režiser kralj, autor ima tek sporednu ulogu.

Imam dojam, vidite, da ne bih uspio kod kina, jer, u toj umjetnosti, dijalog se nužno žrtvuje kretnji, a kod mojih drama, dijalog je presudne važnosti.

— Šta vam je najprije udarilo u oči kod prvog dodira s tehničarima kina?

— Njihova volja za teoretiziranje. Kod kazališta, kad pišemo komad, ne mislimo da klešemo u kamen neke vječne i nepromjenljive zakone kazališta; kod kina, režiser otsijeca apsolutistički: »Mora se učiniti to«, »ne može se učiniti ono«.

Pa onda, kod kina, uvijek morate misliti, da najmanja pogreška može povući najteže posljedice. Čovjek stavlja u gibanje stroj koji je tako precizan i tako komplikovan, te se čini kao da razuzdavamo grdosiju koju ne možemo više zaustaviti i koja nam može prirediti najgore psine.

— Mislite li, da za elitu kino može nadomjestiti kazalište?

— Ne vjerujem. Kino podvlači i otežava, on potiskuje lično djelovanje glumca na gledaoca, a to je vrlo važno. Uvjeren sam da nazočnost glumca, na pozornici, povećava gledaočevu sposobnost shvatanja. U kazalištu radi se za elitu; u kinu, izvedba mora da djeluje na sve publike svijeta.

Ne mislim, u ostalom, da se u kazalištu situacija promijenila pred dobrim komadom, jer nema krupne razlike između karijere kazališnog uspjeha danas, i pred deset godina.«

Lj. M.

NOVE KNJIGE

Dr. Ante *Cividini,* Razvoj i sustav suvremene pedagogike, I. dio, 1. odio: Filozofijska priprava za razvoj suvremene pedagogike, 1. svezak; Prilog: Izvori, 1 knj.: Drevni Heleni, 1. sveščić, Zagreb 1933., Tiskara Kuzma Rožmanić, naklada autorova, cijena (s prilogom) Din 15.—. Desetorica s lomače *(Feuchtwanger, Glaeser, Kesten, Kisch, H. Mann, Ottwalt, Plivier, Toller, Tucholsky, Zweig),* knjige našega vremena sv. 2., Zagreb 1933., Naklada »Minerva«, cij. Din 30.—, u platnu Din 50.—. Slavko *Ježić,* Somnia vitae, Pjesme. Zagreb 1933., Izd. Književni Život, Marulićev trg 2. — Silvije Strahimir *Kranjčević,* Za narod (Djela S. S. Kranjčevića, sv. I.), Zagreb 1933., Naklada »Minerva«. — Karl *Marx,* Kapital, prev. M. *Porobić* i R. *Bosanac,* knj. I.: Proces proizvodnje kapitala, Beograd 1933., Naklada »Kosmos«, cij. u platno uvez. Din 180.—

Izdaje „Kolo Hrvatskih Književnika" u Zagrebu. — Naklada „Jeronimskog Književnog Društva" u Zagrebu. Uređuje i izdaje za „Kolo Hrvatskih Književnika": Ljubomir Maraković. — Tisak Zaklade Tiskare Narodnih Novina u Zagrebu. — Za tiskaru odgovara: Vladimir Kirin, Deželićeva ulica 2.

HRVATSKA PROSVJETA

GOD. XX. ZAGREB, PROSINAC 1933. BROJ 10

ANTE JAKŠIĆ:

BOŽIĆNA VEČER

Lepršaju ptice bijele . . .

Iz polja ulazi suton i rukom prozirnom svija
Bijele zidove kuća i u dvor šapatom svrne,
Pred crkvom upali svijetlo,
Raspusti po selu mome
Sve sjeni tanke i
Crne!

U sobi božićno drvce radošću djece se smije,
Valovi svijetla moje dodiruju vesele oči,
Anđeli papirni, Bog zna čega me sjećaju, dok se
Tišina večeri ove
Ko zaborav na dušu
Toči . . .

Majka je sjela uz mene i pjeva božićne pjesme
Velikim poštovanjem još kao nekada prije:
U očima njenima gore moje netaknute sanje,
U glasu njenu se jošte
Zaboravljena molitva moja
Ko spomen na djetinjstvo moje
U velu brižnosti krije . . .

Noćas će rodit se Isus ko malo ljubazno dijete,
Koje i mene mnogo dubokom ljubavlju voli —
A ja sam bježao od Njeg i nisam posvema znao
Koliko Njega moje
Bježanje
Tišti i boli!

Majka je pričala nekad u ovu večer o Njemu:
On ima ruke plave i meke kao i svila,
On ima srce dobro i tako ljubazne kose,
Njegove misli sjetne kroz ove doline tmina
Za dušu moju neba okrajak
Ljubavlju prose.

I nekad kao dijete ja sam se radovo Njemu,
Jer mi je donio uvijek kolača i bonbona,
U životu poslije drugi naučili mene su ljudi
Da slušam umjesto Njega
Drske fokstrote, valcer
I glasove
Gramofona! . . .

I sad dok večer širom u naše oči ulazi,
U mome se srcu nešto davno zamrlo budi:
Kada sam od Njega bježo, ja nisam našao mira,
I mene nikada nisu
Površnim frazama svojim
Zadovoljit mogli ljudi . . .

Ja sam pošao svijetom od svoje sirote kuće
Da nađem malo srca i malo iskrenih ljudi . . .
Možda se vraćam k Njemu onom dubokom nadom
Što sam rođenja mnoga Njegova provesti znao
Na kiši i na
Studi!

Nekom su cvjetale grane, ptice pjevale rado,
Sunce se smiješilo često sa neba vedra i plava,
Dok sam ja lutao gradom i nujno šuteći strado,
I dušu tješio da se
Drži,
Ne očajava! . . .

U ovu večer sam došo u svoje ubogo selo,
U srcu plamen skromno budi se, tinja i diže —
Sada sam došao da Ga dočekam kao nekad,
Jer sam mu stradanjem svojim
Miliji, vjerniji,
Bliže!

Ovdje me sjeća na Njega prosta slama,
Majčine vesele oči što sam joj došao kući,
Na stolu orasi stoje, tanjur žitom se bijeli,
Puše se kolači meki, ukusni
Željni i vrući . . .

I kada duboko u noć zazvone seoska zvona,
On će se roditi tada . . . i ja ću radosno poći
U crkvu malenu kamo idu mi i seljaci,
Da se i meni rodi kao što djeci se rađa,
I da od mene svijet što ovdje puzi po kalu
Ko tešku napast
Odbaci!

I sklapam umorne ruke i svijam zamornu glavu,
Dok majka pjeva —: »On će rodit se sada u noći« . . .
Ah, ja ću prezreti niskost svijeta i kal života
I kao odano dijete
U susret Njemu ću
Poći!

AUGUST GYARMATY:

PIRATSKE PJESME

I

Gusari, hrabri nitkovi pučina beskrajno plavi,
Zločinstvom snažni heroji obvijeni tajnom vremena,
Junaci legenda drevni na stvarnosti i na javi,
Kojima nisu grijesi ni zlo, ni teška bremena.

Što grubošću prezrenja i ciničkim smijehom na usni
Pratite čežnju vrline i snove srca vrela,
Bezmjerno okrutni, drski i bezgranično gnjusni,
Stvarate instinktom smjelim nadčovječanska načela.

Stihije silnih želja draže vam snagu njedra,
Raspinju opasna htijenja: sve bez milosti strti,
Gusari, slavni nitkovi, one razapinju jedra
I meću na palubu vašu piratsku zastavu smrti.

Okrutni moreplovci neslomljive gigantske volje,
Hladni spram simbola crnog jezive mrtvačke glave,
Dali vam lupeško srce može da zakuca bolje?
Dali vas bar jednom dirne pogled na pučine plave?

Gusari, koje nježnost ni samilost ne može da gane,
Što prezrijeste sažaljenja ljudi i utjehe nebeskog svoda,
Dali se dogodilo da suza iznenada vam kane
Kad spazite čednu ljepotu med robljem gusarskog broda?

BOŽIĆNI POZIV

O dođi, razgrni skriven žar,
Svud inje je u grudima,
I sve je led i mrtva stvar,
Kad nisi Ti med ljudima.

Težinom patnja tišti noć
I željom razbludnih smjehova,
Caruje svijetom tamna noć
Besramno razvratnih grjehova.

Nepažnjom tone sveti plam,
Pokriven vihorom snjegova,
Mišljenje vlada: da je sram
Bit borac časnih stjegova.

Dušmanski bdije ovaj crn
Srcem i našim maštama,
Neznani sijač drač i trn
Posija cvjetnim baštama.

Sumnja nam čvrsto drži skut,
Nanosi bolna stradanja,
Nestaju snage za nov put,
Pod teretom mrtvih nadanja.

Laž sreće dijeli nemir i plač,
Zaklanja svodove zvjezdane,
Donesi istine plameni mač,
Da spriječi pad u bezdane.

O dođi, razgrni skriven žar,
Svud inje je u grudima,
I sve je led i mrtva stvar,
Kad nisi Ti med ljudima!

IVAN JAMBREC:

DRAGUTINU M. DOMJANIĆU

Varaždin, 14. lipnja 1933.

Vsaka roža zlata — vsaki cvet črleni
kaj na Tvojem grobu vene i zdihavle.
Suzica je jena, jena kap vu morju
vekivečnog Bola, kaj ga život davle.

V kojem vse tak črno, hlepno i krvavo
kak ciklame Tvoje drobne i dišeće.
Bil jen dober čovek — vre ga denes nije.
Bil jen zlati pesnik — Život dale teče.

Nezna on za boli, nezna on za suze
trdi je kak kamen živec zemlje črne.
Gorela je sveća — zgasnula se sveća
Jeno drago telo v zemljicu se vrne.

Plakale su rože, plakalo je nebo
susedovo dete plakalo takaj.
Tvoji slatki Kipci zmirom buju z nami
v njimi Tvoja duša — dobri, dragi Kaj.

JERONIM KORNER:

LEGENDA O OVJEKOVEČENOM

Goruća želja: naužiti se ljepote mora u to ljetno vrijeme, gonila me da se zadržim u dalmatinskom gradu, ali jedan me važan posao silio da istog jutra produžim putovanje. Ipak, kad doznadoh na željezničkoj stanici da već u tri sata poslije podne odlazi jedan voz u pravcu mog daljeg puta, ja sam se zadržao.

Okrijepljen zajutarkom, požurio sam se k pristaništu. Bojao sam se, da mi ne izmakne lađa koja je skoro polazila kupalištu, udaljenom dvije milje od grada. (U samom gradu nema kupališta.) Tek sam stupio na parobrod, on se otisnuo od pristaništa. Mali brod uporno je plovio! Prema onom komadu zemlje, tako vedrom sa svojeg sirovo zeleng borika, iza kojeg se razastire blagi, blijedo plavi pokrov. Prema onom grumenu zemlje tako vedrom sa duboke plaveti koja ga opkoljava. More je tog jutra imalo toliko svježine. Ono se u svojoj neobičnoj živosti činilo budno sa milijunima očiju koje je lahor vajao. Baršunasta, osunčana, tamno plava površina mora pretvarala se uz brod njegovim kljunom u zelenu i glatku razinu obrubljenu pjenom. Oko nas krstare bijela jedra. Okreću se i kližu po moru. Sa takom lakoćom i slobodom, te se osjeća da ona toj plaveti pripadaju, da je to njihovo carstvo. Bezbroj utisakâ... koji se najzad prosuše po lako treperavoj površini malog, ograđenog pristaništa. Po njoj se, sjajnoj od sunca i plavoj ravnini, igraju, 'ko leptiri, nestašni i rasipni grumeni biserâ.

Ja na moru počivam i milujem svoje lice svježom vodom. Vedrom, — poput djetinjih, udobrovoljenih očiju. Ispružen ničice, zaklopljenih očiju, predajem se čarima mora, kao snu koji nam donosi odmor i u kojemu ima ponešto od realnosti. Kad sanjivo otvorim oči, moj san... pozlaćuju žute konture mozaika, što sneno trepere na dnu bistre vode. —

Vraćajući se s kupališta, privukao mi je pažnju na brodu jedan čovjek opaljen suncem, obrastao gustom, crnom bradom i sav u traljama. On je svakako bio jedan neobičan putnik na lađi, koja je sva vrvjela od čistih i ukusnih, jasnih, ženskih haljina i lakih, korektnih gospodskih odijelâ. Izvukao je iz prsnog džepa neki omot. Bio je to duhan sa nekoliko čvrsto zgužvanih listića duhanske hartije. Htio je da savije cigaretu, ali mu to nije polazilo za rukom, jer je njegov duhan bio suh, sitan prah. Ja sam imao pri sebi jednu ciglu cigaretu i dao mu je. Koliko se veselja odrazilo u njegovim očima. One su postale tako žmirkave, te je izgledalo da se u sebe sakrivaju, a njegovi su prsti pohlepno opipavali cigaretu. Činilo se, da se čitavo njegovo biće zbilo u one usceptjele prste i žmirkave oči, te joj se smije iz njih. Budio se u meni interes: »Tko je on?« jer na mene nije pravio dojam siromaha, kojemu je siromaština jedino zanimanje. Ali ga nisam za to zapitao. Ne bijah sklon da vjerujem u istinitost odgovora koji bi mi dao. A što se krilo iza tih očiju, koje su nakon smijeha poprimile svoju ponovnu, tupu bezizražajnost, nisam mogao proniknuti. I gledajući ga tako kao neki predmet bez života, jedino što je ispunjalo moju dušu, bilo je zadovoljstvo koje izvire iz najmanje usluge iskreno učinjene

našem bližnjemu. Ima u tome nešto majčinski nesebično i majčinski radosno. Ovo zadovoljstvo stapalo se s težnjom potpunog oslobođenja od samog sebe, da dobijete istinitog sebe . . ., s težnjom da se uzdignete iznad materije i da uronite u blistave sfere duha, t. j. u one časove, kad je tako malo potrebno tijelu . . ., zasićenu gledanjem bogatstva duše i uljuljanu u mir njezinom svetom, blagom pjesmom . . .

Međutim prenuo sam se . . . Na kamenom rtu koji se pred nama odjednom zabijelio, neodlučno se sakrivala iza prorijetkih granâ prekrasna, plava vila. S estetskim užitkom ja sam promatrao njene profinjene konture što su provirivale kroz arabeske grana, ali ubrzo se moj interes za njenu krasotu izgubio, kad se kroz grane pokazalo njeno ime (u potpunoj goloti, ispisano bijelim slovima): »Moj mir«. Namah sam se sjetio one čežnje Šopenhauerove, koja je provijavala kroz cio njegov život, čežnje za *mirom* monaha na obalama Gangesa, opomenuo sam se čuvenih riječi onog sveca: »O, beata solitudo, o, sola solitudo! . . .« Zanimalo me: »Tko tu boravi?« Ja sam odmah nagađao, da tu stanuje neki čovjek koji se povukao iz života, iz njegove vreve, taštog nadmetanja, iz jurnjave u borbi za nasušni opstanak, iz kruga laži i neukusne ambicije i predočio sam sebi kako taj čovjek mora biti sretan, živući u toj osami. I zapitao sam u svom zainteresovanju susjeda s lijeva, čovjeka visoka, pametna čela i sjetnih, osjećajnih crnih očiju: »Čije je to boravište?« Međutim, moj suputnik razočarao je moju maštu koja je sklona da stvara slike prema našim čuvstvima a ne prema mislima . . .

— To je vila nekog gimnazijskog nastavnika, koji tu samo ljetuje, odgovori on, akcentirajući zadnje riječi, očito sluteći moja nagađanja po tajanstvenosti, kojom je odisalo čitavo moje pitanje.

Ali kad je vidio toliko razočaranje koje se na meni odrazilo, njegovo je lice izgubilo oštrinu koju su mu podale akcentirane riječi i poprimilo je neku blagost koja se zna katkada pokazati u očima i u razvučenim u smiješak usnama dobroćudnih ljudi. I on je dobroćudnom radošću započeo da mi priča nešto o čemu je, vidjelo se, bio uvjeren da će zanimati moju maštu, a što je bilo u vezi baš s tim rtom na kojem je stajala plava vila.

— Vidite, još krajem devetnaestog vijeka tu se uzdizao golem samostan, pokaže on prema rtu. To je bilo boravište ljudi, koji su potpuno raskinuli svaku vezu sa svijetom i tu se predali posvema razmišljanju o vječnim istinama u dubokoj šutnji koju nitko od njih nije smio narušiti ni jednom riječju. Hranili su se ribom koju su tu lovili i usjevima svojih njiva koje su tu s teškom mukom uzorali.

Jedan od najvećih dalmatinskih pjesnika XVIII. vijeka, raskalašeno je živio u svojoj ranoj mladosti, a zatim se izgubio iz života, otišao baš u taj samostan gdje je i umro. Zašto su ga privukli ta samoća i mir? Možda biste vi sudili da se zasitio života ili da je htio tu okajati grijehe svoje prve mladosti? Ne, ni jedno ni drugo nije bilo uzrokom što se on povukao na to mjesto, otkinuto od svijeta. Kao svi pjesnici bio je i on tašt, samo što njegovu taštinu nije mogla zadovoljiti slava ovog svijeta. Život je kratak, stoga je njemu slava za života bila nešto tako neznatno. »Biti veličan poslije smrti, zar to isto nije maleno kad slava umire s ljudima?« pitao se

on, budući da je bio u suštini kršćanin, te je vjerovao u prolaznost svega zemaljskoga. I u želji da se ovjekovječi, htio je da bude slavljen u nadzemaljskom svijetu, tamo gdje po njegovoj dubokoj vjeri nije bilo prolaznosti.

On je htio da spjeva pjesmu Vječitome, veliku pjesmu, tako lijepu, da se njom diči Njegovo Veličanstvo kroz vječnost, kao što se diči anđelima, da ona bude hvalospjev Njemu vječit i uzvišen, poput svetog tamjana što se izdiže iz žrtvenika Ljubavi Njegovih ugodnika i okružuje svojim miomirisom Njegovo prijestolje.

Bio je spreman da čitav svoj vijek posveti radu na toj pjesmi i da upotrebi svoj talenat za nju u cijeloj punoći, da crpe obim rukama iz njegove riznice, koja je bila tako bogato obdarena. Njegov je rad zahtijevao savršeni mir i samotno mjesto, odvojeno od svijeta, odvojeno od svega što bi mu moglo rušiti svetu sabranost vršenja tako uzvišenog djela . . . Svojeg rada smatrao je dostojnim samostan na čijem mjestu danas stoji plava vila. I uronuo je u njegovu samoću, i otišao je tamo gdje se mir skamenio. — Ali ubrzo je vidio da su tišina i samoća tek vanjski uslovi njegova stvaranja. Ono glavno što bijaše nužno pored talenta: veza s Onim Bićem koje je htio proslaviti u svojoj umjetnini, toga nije imao. Njegova je duša nosila žig materije i sva je njome odisala, a Bog je duh! . . . Dakle moralo se odreći sebe, oteti se najneznatnijem atomu materije, da bi se mogla bar donekle osjetiti ona veličina i bogatstvo Čistog Duha! A budući da je on, kako maločas spomenuh, bio u dubini duše kršćanin, smatrao je da jedina istinska veza koja bi mogla da ga spaja s Apsolutom, jest život u suglasju s načelima kršćanske etike. Ali vratiti se kršćanskoj etici iz tašte jedne pobude, kosilo se to s principima te etike, što je on dobro proniknuo. Dakle, on nije mogao napisati pjesmu Vječitome, nije mogao napisati pjesmu koja bi bila vječna. On se nije dao obmanjivati samome sebi i bio je bistro uvjeren da je veće vrijednosti čovječja duša nego jedna pjesma. To uvjerenje potaklo ga je na razmišljanje: »Zašto je njegov život tekao čak i bez misli na tu vrijednost duše?« Čitav je njegov život iskrsnuo tada pred njim, njegov život pun promjenâ i nesmirenjâ, protkan nezadovoljstvom zbog prolazne slave i rastrovanim živcima koji su se opajali blještavim blatom . . . »I došao je tu da ostvari svoju težnju za beskonačnom slavom . . .« »Najprije tražite kraljevstvo nebesko, a sve će vam drugo biti dodano«, sjetio se on svetih riječi iz Evanđelja u miru što ga je prisiljavao na duboku sabranost. I pošao je jednog dana k oltaru Raspetoga, da Mu iznese svoju dušu, da kod Onoga koji je mnogo patio, traži pravu sreću . . . I tada, gledajući kip Krista raspetoga, punog ranâ, on se sjetio one svete nauke koju mu je mati ucjepljivala u srce, sjetio se i njenih suzâ koje je brisala Ruka Boga-Patnika . . . I srce je njegovo gorko zaplakalo zbog svih trenutakâ koji su bili tako daleki od dobrih molitava izmoljenih s majkom, koji bijahu daleki od onih nedužno sklopljenih ruku i od onog djetinjskog izraza lica, pobožnog, nevinovg, tako nevinog da je bio u stanju pobuditi sažaljenje.

Oh, zašto su ti trenuci bili tuđi onim danima, kad je život bio tako bezazlen a tako miran i radostan? Velika je bila bol zbog nekadašnje ne-

zahvalnosti prema Onome koji mu je kao dobar otac želio pravu sreću i mir, a koji je žrtvovao Sebe iz ljubavi prema njemu. Tada je iz njegova srca potekla pjesma pokajnica! To je bila najveća njegova pjesma. Najsnažnija, najtoplija! Ona je imala toliko snage da su se njene riječi urezale u kamenu ploču na koju su padale suze, jer on se smatrao u svom pokajanju nedostojnim da gleda Raspetoga... A zadnji stih te pjesme, u njegovu beskonačnu bolu, bio je zadnji otkucaj njegova srca... To se zbivalo u noćnoj osami, pošto su monasi izmolili posljednju molitvu dana. A kad je, narednog jutra, došao u crkvu sakristan da je uređuje, preplašio se tijela koje se nije pomaknulo ni jačim dodirom njegove ruke i čije je lice bilo prevučeno blijedo žutom tkaninom smrti... Doveo je priora u crkvu; za njim su pohitali monasi. Pjesnikovo je tijelo svojim bokom ležalo na crkvenom podu, uspravna trupa, povijene glave, zgrčenih nogu. Nepomično, zdrvenjeno, sa licem samrtne žutoće, ono je pokrenulo pokorne usne monaha molitvom za pokojnike. U času opijela opazio je prior, koji je molio nad samom pokojnikovom glavom, riječi urezane u kamenu ploču. U prvi mah korakne put njih naglo, u želji da ih pročita, ali ustukne odmah natrag, sjetivši se svoje svete dužnosti u tom trenu, i nastavi molitvu. Po svršenoj molitvi približio se ploči i trudio se da sazna smisao njenih riječi, ali one se čvrsto nisu dale pročitati. Tu neobičnu pojavu opazili su i drugi samostanci. Ali i oni ih nisu mogli odgonetnuti. Jedan se od njih sjetio da je jučer zanemario molitvu, drugi da je osjetio, iako ne jaku, mržnju prema bližnjemu, treći, da u nemarnosti nije ispravio jednu svoju malu pogrešku. I tako su se svi opomenuli svojih prestupa. Prior se također dosjetio da kao grešan čovjek nije mogao da pročita uklesanih riječi. On je stoga naredio da se dovede pustinjak njihova reda koji je boravio odvojen od njih u srcu šume samostana i koji je strogo isposnički živio. Prior je zamolio pustinjaka da im on otkrije znak Božji. Ponizni se pustinjak ispričavao da on nije dostojan toga djela, te će i njegov trud biti uzaludan, jednako kao i njihov. Ipak je kasnije u svojoj poniznosti poslušao starješinu, pomolivši se prethodno Raspetome. Smirenom lakoćom, koja je izvirala iz čvrste njegove vjere, on je počeo čitati utisnute riječi u ploču. Pročitavši ih do kraja niz njegovo su lice potekle suze radosnice, jer je razumio, da je Božje Milosrđe primilo u svoje krilo grijesima izranjeno srce jednog Svojeg sina. Samostanci su također plakali, ali njihove suze bijahu suze pokore. Ta pjesma dala im je da osjete veličinu Božjeg Milosrđa, i u njihovu je srcu izazvala bol, zato što ih je to Božje Milosrđe smatralo nedostojnim svetih, pokajničkih riječi i zato što nisu imali većeg pouzdanja u Njega, kao što ga je imao onaj koji je te riječi izgovorio. Oni su plakali za svoje grijehe i za svoju malodušnost.

Prior je htio da se ta ploča ukloni s poda crkve..., te da se čuva u jednoj posebnoj škrinji od stakla na oltaru Raspetoga. Crkovnjak je imao da je izvadi iz poda. Nakon uzaludnog njegova truda, dosjetio se prior da će je jedino pokornik izvući. Pustinjak ju je izvukao, bez dlijeta, bez ikakva oruđa, prosto, sa svojim svetim prstima. Ali čim ju je podigao, ukazala su se dva anđela i uzela su je da je ponesu.

— Kamo nosite? — zapitao je isposnik anđele u svojoj prostodušnosti.

— To nosimo Bogu, odgovorili su anđeli. On hoće da ova pjesma bude uvijek uz Njega, pred Njegovim prijestoljem, kao što ljudi drže na stolu slike svojih milih. On hoće da se njom diči, jer to je pjesma najmilija Našemu Gospodinu. Mnogi su mu pjevali pjesme, ali ta pjesma je najljepša. Osim što je lijepa, ona je pjesma obraćenog grešnika, pokajnica.

Rekli su to anđeli, kao što govore djeca iz poslušnosti. I kad su završili, — iznijeli su ploču iz crkve. Pustinjak i samostanci sa čijih lica još nisu iščezle ukočene crte začuđenosti, vidjel su ih kroz crkvena vrata kako se uzdižu put neba.

*

Već smo se približavali pristaništu. Mnogi su putnici poustajali s klupâ na palubi i spremali se za iskrcavanje. Moj suputnik na lijevo gledao mu je ispitljivo, zato mu ja odmah priznadoh:

— Kako je divna vaša priča!

— Kako ste vi mogli sve u tančine da ispričate? zapitah u čuđenju. Sigurno ima tu nešto i vaše!

— Taj događaj zabilježen je u kronici samostana u kojem se zbio. Sada se ta kronika čuva u arhivu jednog od manastirâ ovoga grada, rekao je on sa smiješkom zadovoljstva...

— Ja sam vam vrlo zahvalan, srdačno mu se zahvalih.

On mi prijazno pruži ruku i nije zaboravio da mi se pretstavi. Zatim se izgubio u vrevi putnikâ koji su se kretali prema stepenicama za iskrcavanje.

Pod dojmom njegova pričanja izgubio sam svaki smisao za nepoetične i ukočene formalnosti, te mu nisam rekao svoje ime.

Stajao sam na palubi, nepomično, gledajući u onom pravcu u kojem je moga suputnika nestalo. Stajao sam u čuđenju. To je naličilo prenuću iz nekog divnog i čudnog sna. U tom čuđenju pratili su me i kasnije, u vozu, dugo, dugo: mutež sjete crnih očiju i bistrina čela mog suputnika, i naročiti čar njegove priče. Zatim, sjećao sam se najljepših momenata iz njegove priče, manje lijepih i konačno svih, polagano-nježno, kao kad se spominjemo nekog događaja nenadnog a velikog za nas, onda kad se budimo iz njegovog opojstva, da slažemo od njega dio po dio u naše srce zauvijek.

IVAN JAMBREC:

OTHAJAM

Na plećima kufrek
vu zapučku cvet.
Othajam Ti, duša,
v soldate sem zet.

Otavu dišeću
trnake i noći.
Čeg srce je puno
pozabit ni moći.

Naj nikaj se plakat
bum došel nazaj.
Pozabil ja ne bum
domaći svoj kraj.

A vu njem tak čudaj
kipčecov z kraja.
I rožah i senjah
z tvojega gaja.

TON SMERDEL:

BEZ RIJEČI

I.

Danas se je u duši Tadijinoj najednom sve poljuljalo i njegova savjest, kao uspavana radom u dnevnom životu, probudila se. Do sada spavala mu unutrašnjost, dok je prema vani, u svojim poslovima, ovaj trgovac uspijevao i pokazivao svu svoju sposobnost rada i, razumije se, sticanja. Kamogod je jutros okom krenuo, od svuda je na nj vrebala bol i samo bol. Stao je pred prozor i promatrao more u borbi valova, a u očima mu se mutilo. Ta borba vode i ona igra valova koji se kolju i prepleću ko klupka pomija, uznemirili su njegovo oko i on je sjeo. Padao mu pogled na sliku pokojne žene, a onda opet bol s trista uspomena u svom fluidnom toku zamrači novu sliku. Sklopi oči i uho počne da mu pruža nove slike. U olucima kaplje od jutrošnje kiše. Jesen je. Tok—tok — a u Tadijinoj duši zvoni: bol, bol. Ostane tako neko vrijeme, pa se prene i ode žurno na ulicu. Na ulici opet lica ljudi i djece, i on vidi samo bol. S jednog lica zgrabi posmijeh, s drugog nadu, s trećeg ljepotu i tako po redu, ali sve to pruža njemu osamljenom bol i samo bol. Pobjegne u svoju trgovinu, ali i tamo posao, borba, računi i trganje savjesti koja se podmuklo javlja, a onda osamljena bol, kaplje svoje kaplje pelina i posvuda mu isti pehar pruža. Sjedne i počne pregledati knjige. Tu su jedino brojke, brojke, a one odnose u ovom njegovom raspoloženju misli u prošlost samo zato, da bi se opet od nekuda iz prikrajka pokazala bol, blijeda bol. U svojoj ograđenoj sobi ipak je ustrajao. Čitajući neku privrednu novinu utonuo odjednom u burzanske izvještaje. Te brojke čiji je duh zlato, kao da su za čas izgurale njegovo raspoloženje. Ipak preko onih brojki kapne po koje sjećanje, pa opet utihne. Kapne još po koja kap, popusti oslabljena pažnja najprije bijelu brazdu osjećaja, a ona obijesna nabujaju u potok, u rijeku, te zapljuskuju u dnu duha Tadijina i stijene se brana tresu, drhću. Pukne malo na jednoj strani, onda na drugoj i bujna sjećanja ko nabujala rijeka previse ograde i brane. Sad već grmi u dubljini duha, u njemu sve zvoni od sjećanja i osjećaja, duh se ne brani i bol mu pruža prepuni pehar na prevrele usnice. Tresu se Tadijina široka ramena i on misli na prošlo . . .

Tadijin otac nije bio trgovac, bio je dobrostojeći posjednik. On, kad se je školovao i kad ga je pri završetku studija zatekao rat, nije više mislio da se posveti pravničkom zanimanju, jer je rat u njemu probudio, u obrnutom pravcu nego li kod oca, želju za sticanjem zemlje, sticanje novca. Vrijeme je bilo pogodno, ono mu je samo pružilo sredstva i Tadija, ko i ostali ratni trgovci, zanesen valom sticanja i gaženja svega onoga što je negda bilo plemenito u njegovoj duši, nije se ustezao ni pred čim. Boravak na frontu ogradio je čelikom njegovo srce, a borba o vlastitu kožu uzdigla je u njegovu duhu plamenu želju za moć i osvetu. Pređi njegovi možda su na isti način stekli zemlju i uzakonili svoje pravo običajima prošlih vremena, te i on kao posljednji izdanak starih pokoljenja, i nije mogao da bude drukčiji. Ta žeđa za vlašću i glad za novcem poveli su ga smjelo stazama borbe i on je svojom sposobnošću gazio druge, otimao, ubijao duše i bogatio se iz dana u dan sve više. U prvo vrijeme, u danima smišljanja novog plana, javljao bi se po koji znak prijekora, ali je i to Tadija znao da uguši u tjelesnim uživanjima, i to mu je pozlaćivao novac; taj novac kopao je po njegovoj duši grobove u koje on po malo sahranio svu ljepotu svoje duše. Godine su prolazile. Novac se gomilao. Njegove šake, pune zlata, otvarale su i najutvrđenija vrata. Uspjeh je slavio Tadija na svakom koraku, njegove misli postale su brojke.

II.

Poslije ovog pijanstva uspjehâ Tadija se prenuo samo na nekoliko dana, kad je jednog proljeća na njegove čelične grudi pokucalo oko jedne djevojke. Ustavio se malo na svom putu, pokušao da digne oklop čelika sa svog srca, ali, kad ga je uklonio, ugledao je u tomu srcu blato i odmah je ogradio to svoje srce još debljim oklopom čelika. Ta nježna ruka kucala je na njegove grudi, ali one su samo muklo tutnjile i Stanka se pomirila sa svojim udesom. Znala je da je vara, ali je trpjela zbog djeteta koje je rodila. Bilo je to muško dijete komu ona nije mogla da pruži sve bogatstvo svoga duha, jer je pri drugom porođaju skupa s djetetom umrla. Međutim Srećko je rastao. Odgajao ga Tadijin tast Mijo. Ovaj je starac pripadao sasvim drugom svijetu. Njegova porodica bila od davnine činovnička, ponosila se i svojim plemstvom. Kako je Stanka bila posljednji odvjetak, Mijo je cijelo svoje slobodno vrijeme upotrebio i posvetio osamljenom Srećku. Nijemi sukob i ljubomornost koja je izbijala sa strane Tadije snosio je Mijo strpljivo i u nijemoj borbi pobjeđivao je zato što su poslovi Tadiju obično odnosili od misli na dijete. Zgrtanje i neutoljiva žeđ za sticanjem nijesu mu pružali dovoljno vremena da bilo koga isključi iz okoline svog jedinog djeteta. Dijete se priljubilo starcu, ali borba je i dalje trajala.

III

Mijo je bio skroman i načitan čovjek, a ustrojstvo njegove nutrine nije bilo u skladu s duhom vremena, a najmanje s Tadijinim pogledima. Osjećao je Mijo da je mnogo toga poljuljano i da se mnogo mora iznova graditi. Jedva je i sam sačuvao svoje unutrašnje blago, ali sve nesreće i potresi prekalili su njegovo srce i on je tvrdo vjerovao da će mlađi porušeno još bolje izgraditi. Vjerovao je da mlađe očekuje težak zadatak, pa se zato i posveto Srećku. I dijete je raslo u okrilju iskusnog starca. Unuk i djed stanovali su skupno, jeli, učili i šetali. Njegova bijela brada, skoro vunasta, uokvirivala je njegovo lice i davala mu svečaniji izgled. Njegovi postupci i pažnja oduševljavali su Srećka. U jednu riječ, bili su nerazdvojni. Dijete je raslo i razvijalo se sve više, ali nije još progovorilo. S kolikim su nestrpljenjem i djed i otac očekivali prvu riječ Srećkovu? Nade su ih izdavale. Ni liječnici nijesu pomogli. Onda je Srećko bio dvije godine u školi nijemih, ali ni tamo nije mogao da se odomaći. Po savjetu liječnika, otac je svakako htio da dijete ostane kod kuće do desete godine. Dotle je otac živio u svojoj poslovnici preko cijelog dana. Često je i putovao, a samo o blagdanima posvetio nekoliko sati sinu. Ova viđenja i susreti, kolikogod su bili kratki, ipak su bili ispunjeni srdačnošću i ljubavlju. Toliko je djed djelovao na unuka. Oboje su sa svim tim bili poseban svijet, i u njihov se krug nitko nije mije-

šao, jer je Srećko zbog njemoće bio odijeljen od druge djece, te u svom pogledu i držanju razvio prema djedu svu ljupkost ljubavi i dobrote osamljene dječje duše. Svaki lijepi dan pružao je i djedu i unuku bezbroj doživljaja koje su u nijemom rastojanju jedan s drugim pružali svojim dušama pogledom, kretnjom i posmijehom. Izlazili bi i jutrom i poslije podne na zapadnu stranu grada praćeni suncem i pjesmom ljepote koje je u svom krilu zibao nježno kao najsrećnija majka dan na morskim obalama. Kad je Srećko proslavio deseti rođendan, jednog majskog dana djed nije više bio onako čio kao što je bio prošlih godina. Sumornost i sporost sve je više padala na njegove trepavice, a koža na rukama naborala se i žutjela. Jedva je Mijo uspijevao katkad da stigne unuka. Onda, kad bi se Srećko u daljini izgubio, nemir bi obuzeo starca i njegova bi desnica zadrhtala hitajući i prebacujući štapom. Jučer su slavili Srećkov rođendan. Bilo je i primanje gostiju, darova i mnogo gužve, pomalo i ukočenosti, pa zato je djed jedva i dočekao ovaj dan. Izašli su danas malo ranije. Odmakli su brzo už tvornicu cementa i požurili prema starom dvorcu, a onda, kad je djed Mijo, opijen od sunca i razdragan pjesmom šturaka, ugledao vinograde, usporio je hod.

Ova ljepota raspjevanog svibanjskog popodneva zapljuskivala ih je sve više, te je djed, radostan više nego obično, pričao cijelim putem. Pričao on o vojvodama koji su gradili zamke na ovoj obali. Svaka pojedinost bila je izrečena kratko i označena ljubavlju za ta daleka vremena. Djed se danas zanio, pa nije ni onda prestao, kad su već ušli u dvorište napuštenog dvorca i kad su zastali uz ogradu visokog zida ispod kojega je bučalo tromo valovlje. Govorio on o pjesniku koji se u ta davna vremena povukao i pisao jedno veliko djelo i pokušao da s njim popravi svoje građane. Priča se je otegla u pojedinosti, jer sad već djed tumači unuku o načinu života tog pustinjaka. Djed priča, dok valovlje lijeno, kao da je uspavano od mladog sunca, ruje i udara u grebenove da sve tutnji. Kasnije, kad je djed završio svoje izlaganje, Srećko je izvadio iz kožne torbe loptu, naduo je sisaljkom i započeo igru s djetetom vinogradara koji je blizu imao svoj posjed. Igraju dječaci i lopta pucka od udara, dok valovlje i dalje roni grebenove i pod zidom na kom sjedi djed tutnji. Neko vrijeme promatra on igru razdraganih dječaka, a onda zapali lulu i okrene lice pučini. Dječaci skaču i gone loptu, a djed promatra galebove i pogled mu pokatkad zastane na bliżim čempresima koji strše na istočnoj strani na poluotočiću gdje je groblje. Djeda obuzimlju pretsmrtne misli, a dječaci razgrijani vrište. Kad su djeca prešla na livadu, on toga nije ni primijetio, jer mu je pogled lutao po plavičastim oblačćima koji su krunili hrbat otoka u sivoj maglici. Plove oblačci onako rastrgani i odnose rastrgane misli starca Mije. U ovakovim trenutcima po stoti put djed je Mijo razmišljao o sebi, o pokojnoj ženi, zetu i nesrećnom unuku i kćeri. — —

Sunce je skoro bilo pri umiranju, kad je djed dovršio čitanje novina i popušio lulu koju je češće pripaljivao. Onda je pozvao dječake. Morao ih je moliti da prestanu s igrom. Čudio se, kako mogu toliko vremena da igraju i da se ne zamore. Kad je Srećko prišao djedu, mnogo je kretnja njegovih ruku objašnjavalo koliko je danas razdragan. Seljače je iz prikrajka promatralo loptu i mazilo je krupnim plavim očima. — —

Već su krenuli, kad su zvona sa zvonika crkve na obali zvonila i srebrni njihov glas dopirao potmulo u vinograde. Djed je šutio, a unuk je veselo promatrao cestu u suncu koja se sve više smanjivala, i katkad uputio po koju kretnju prstiju djedu. Povjetarac s valova raznosio je zvukove zvona i odnosio rastrgnute akorde nad valove koji su ih gušili i pomamno odnosili u duboko svoje modro krilo. — — Zavili su u grad. Sad prolaze uz žičane ograde lijepih vila i val osunčanog mirisa ruža popljusnuo bi im lice ovdje i ondje. Zvona ih povedoše u crkvu u kojoj su počivali pređi starog Mije. Sjedoše na klupe do one kamene ploče koja je krila najslavnijeg iz djedova koljena. Teška kamena ploča i kratak natpis pričali su svima o tajni i ponosu toga čovjeka koga je jednom znala cijela Europa. Tu su djed i unuk molili i uvijek bili ljubomorni na druge, ako bi im zauzeli mjesto u klupi. Mijo je molio, i Srećko je molio, te njihove molitve i danas okruniše njihov proživljeni dan.

Prošla je jedna godina dana i upravo u ljetu. Tadija je osjetio da se u njegovoj trgovini nešto drma. Poslovi su zastajali malo po malo. Nekidan mu i blagajnica pobjegla, a istovremeno nije mu uspio pregovor oko nabavke kukuruza za zagorske krajeve i tim je bio osjetno tučen u svom proračunu dobitka za ovu godinu. Njegovo srce nije bilo više onako zdravo kao prije. Sad više ne može da spava, pritisne ga u noći nešto s lijeve strane i budi ga. Kao da od nekud nešto dolazi. Sve ove pojave u početku nije promatrao kao najavljivanje neke jače i burnije akcije. Da bi se razvedrio, proveo je ovo ljeto na Bledu, ali i tamo morao je da pribjegne kartama. U igri je izgubio prilične svote. Konac svega bila je gadna bolest s kojom se je vratio u početku jeseni na posao. Poslovi i dalje zapinjali, i Tadija je postajao sve nemirniji, a djed sve zatvoreniji. Jedini, u cijeloj raskošno uređenoj kući, Srećko je bio nasmijan i predan čtanju. Ljepota i bezbrižnost dječakova opažala se u njegovu držanju. Javljali su se prvi znaci njegove samostalnije prirode. Cijelo Srećkovo lice potsjećalo je njegovu okolinu sve više na pokojnu mu majku. Bila je tu i kosa kovrčava i pravilan duguljasti nos i čudno fina razrezana usta sa mokrim i neprimjetno naprčenim usnicama. Oči crne i krupne vrludale su po licu onog akoji je njega promatrao, a onda bi dušom gledaoca prostrujala pjesma lijepog viđenja kao i želja da se ponovno vide. Ali obiteljski krug kao da je izgubio vezu. Pucalo je na sve strane. Riječ nije mogla da ih poveže. A kako? Otac bolestan i u poslu, djed oronuo, dječak nijem, a majka umrla. U kući je malo pomalo zavladala pustoš. Utuljene savjesti i mlada duša krasnog dječaka koji nije mogao da im rastjera sjetu gubili su i posljednje veze, niti, čarobne niti obiteljskih odnosa popucale su s vremenom sasvim.

IV

Miholjsko ljeto bilo je na izmaku. Vinogradi su obrani i lišće žuti iz dana u dan. Blagi posmijesi toplog sunca još mame penzionere i majke s dječicom na šetnju. Laste su se otselile i prva je hrizantema procvala. Na izmaku ovih dana počeše dosadne kiše i sumorna jutra i popodnevi. More je bilo neprestano uzburkano, a zidine starog grada ličile su na obješene krpetine. Svi su tražili svježine i sunca. Ovaj nesnosni i teški zrak krio je u svom krilu bezbroj klica što donose smrt. U ovim danima poslije objeda često je

Tadija pokušavao da se približi tastu, ali odnos se nije popravio. Tako i danas reče Tadija:

— Neprestano kiši. Sparno je. Kažu da u gradu ima mnogo slučajeva tifusa.

Djed je šutio, a Tadijine su ispijene oči lutale od tasta na sina i tražile potvrdu i nadu u svoju bojazan. — —

Prođe sedmica i jednog jutra tast reče zetu:

— Znaš, Srećko od jučer pobolijeva. Bojim se za njega. Dođoše liječnici i djećaka odnesoše u osamnicu. Ali ni ovo nije slomilo potpuno Tadiju. Jedan skorašnji uspjeh povećao je njegovo pouzdanje. Vjerovao je ponovno u uspjeh i zdravlje, u spas svoga djeteta. Ovu nadu skoro je razrušila vijest liječnikova da ima malo nade u spas, a noć koja je prethodila odlučnom trenutku krize, bila je za Tadiju najmučnija. Djed je cijelu noć probdio s njim skupno i molio. Njegove usne su u ranu zoru bile suhe od uzdaha i tihih vapaja. Tadija je pio i uznemireno šetao po pustim salonima raskošnog stana. Jutrom je prilegao i utonuo u težak san. Osvanulo je sivo jutro. I golubovi nijesu poletjeli na trgove, ostali su tog jutra pod žljebovima i sumornih krila sanjali o suncu. Jutrom su djedu uručili bjelkasti papir koji je mirisao na karbol i ostavili ga mjesto Srećka. U početku se smeo, njegove suze kanule su niz jagodice u bradu, a onda se zamrzle. Bio je nijem, u duši je zvonilo jedno zvono muklo u dubljini i on pogleda više puta put nebesa. Kad je vijest javio Tadiji, on je vikao kao lud. Onako razjaren razbio je sve oko sebe, tukao se po tijelu i umoran pao na divan. Kleo je i pio, a srce mu sipalo jed u misli i sulude riječi. Cijelog dana djed je zurio nijemo u kućna vrata i pri svakom koraku, šumu na stepenicama zadrhtao i opet, kad se ona ne bi otvorila, on je šaptao tiho i sve tiše.

Jesen je prolazila, a slika groba Srećkova iz dana u dan sve je smjelije jurišala na Miju i Tadiju i oni pokušaše da nađu putove smirenja, svatko na svoj način. Simbol koji je potsjećao ljude da tu, u grobu, leži Srećko svojim plamom palio je po duši Tadijinoj, a bol je osvajala njegovu unutrašnjost.

Tako i danas on se bori i sjećanja ginu, dok gorki dan i borba drmaju savješću i dok se Tadiji ramena tresu od boli, on pruža ruke svoje duše teško i s očajem Onomu koji sve prašta i mnogo ljude ljubi.

FEODORA ALIUŠ:

USPOMENA

Dali ste čuli danas kad smo išli
nasmijani kroz bijelu aleju,
kraj nas tiho prolaziti snove
i bijeli fantom čežnje — poznate ju?

Sve disalo je nekim tajnim čarom
i tolko toga sam Vam htjela reći,
i otkrit sve što dugo već sakrivam
pa ipak šutah, ne smogoh ni riječi.

Al što Vam pričam! — Smijmo se i dalje,
ta prođe sve, već nestade i snova
sve je to mašta i od svega osta
tek spomen lijep i — pjesma samo ova.

PETAR GRGEC:

NACIONALIZAM U BELETRISTICI

(Svršetak)

IV

Opažanje je individualnih karakteristika gdjekada vrlo teško. Svi smo mi skloni tomu da životnu mnogolikost trpamo ne samo u što manje pojmova, nego i u što manji broj predodžbenih klišeja. Monotoni slikari mogu stvoriti tek nekoliko fizionomija. Promatramo li ljude koje druge rase, na pr. crnce ili Kineze, činit će nam se u prvi mah, da bismo na sve njih mogli primijeniti onu narodnu riječ: Jednoga sakrij, drugoga pokaži. No ako reknemo to svoje mišljenje njima, oni će nas najodlučnije pobijati: »Nije istina, da smo mi slični jedan drugomu kao blizanac blizancu; naša su lica vrlo raznolika; naprotiv je istina, da ste vi bijelci svi jednaki, kao da ste djeca istoga oca i iste majke.«

Učenjaci su već od najstarijih vremena kušali da točno odrede elemente individualnosti. Skolastici su na pr. govorili:

Forma, figura, locus, tempus, stirps, patria, nomen,
Haec ea sunt septem, quae non habet unus et alter.

Ovoj nabrojbi možemo prigovoriti, da je nepotpuna, jer te »notae individuantes« svraćaju pažnju tek na izvanjske sastavne dijelove osobe i osobnosti. Mnogo veće značenje od oblika, stasa, mjesta, vremena, podrijetla, zavičaja i imena imadu ona obilježja, kojima se bavi individualna psihologija. Unatoč općoj zakonitosti osnovnih načela svijesnoga doživljavanja svaki čovjek imade i svoje posebne psihične sklonosti i dispozicije, koje proizlaze iz različita temperamenta, različite ćudi i uopće različite čuvstvene, voljne, maštovite i razumske darovitosti i aktivnosti.

S prosuđivanjem se naroda često događa nešto slično što i s prosuđivanjem osoba: mnogi ljudi vole i tu gledati bit u onom, što je uzgredno. Dolaze antropolozi s nordijskom, mediteranskom, alpskom, dinarskom ili kakvom drugom rasom, u pomoć im priskaču kraniolozi s precizno izmjerenim dolihokefalnim, mezokefalnim i brahikefalnim lubanjama, koje dijele po kapacitetu na nanokefale, eurikefale i kefalone pa onda kliču: »Eto, to su obilježja, po kojima ćete poznati zakonite sinove ovoga ili onoga naroda!« Njihovim se rezultatima rado služe predstavnici praktičnoga, u prvom redu političkoga života, da pribave ugled svojim rodoljubivim ili još češće šovinističkim ciljevima. Međutim kako je bitna oznaka pojedinca njegova duševnost ,tako i narod postaje i ostaje ono, što jest, istom po svojoj svijesti. Svi drugi izvanjski elementi imadu za narodnost samo onoliko značenje, koliko su postali sadržajem narodne duše. Zato je mnogo opravdanije, da mjesto antropologije, frenologije i kraniologije o narodnim obilježjima raspravlja psihologija naroda, o kojoj na pr. dr. Geyser kaže ovo:

»Individualna raznolikost i odvojenost ne sprečava, da na nekim kulturnim područjima postoji do neke mjere uzajamno utjecanje i surađivanje ljudskoga duha ... Prema tome neke pojave u čovječanstvu imadu svoj du-

ševni korijen, kojim je određen njihov opstanak, njihov oblik i njihov razvoj, ne u pojedinoj duši individuuma kao takvoga, nego u većoj ili manjoj zajednici duša i ljudskoga duha. Zato moramo razlikovati od individualno-psihičkih oblika i funkcija svijesti njezine kolektivno-psihičke oblike i funkcije, t. j. one činjenice duševnoga života, koje niču iz duševne zajednice ljudi. Radi toga mora osim individualne psihologije postojati i kolektivna psihologija, koja se opet može dalje raščlanjivati. Ako ona postavlja u svojem promatranju duševnih zajedničkih proizvoda kao temelj ukupnost ljudi, onda govorimo o psihologiji naroda. Kao kulturne pojave, što ih ona imade istraživati, drže se poimence: jezik, umjetnost, običaji, pravo, mit i religija. Uže predmetno područje istraživanja čine osobine naroda, rasa, klasa i zvanja« (Allgemeine Psychologie I³, 51).

Svaki je narod nastao dugim povijesnim razvojem. Iz svoje prošlosti i tradicije zapamtio je on ponajprije manje ili veće mnoštvo r e p r e z e n t a t i v n i h l i k o va, koji daju plastiku njegovim uspjesima i katastrofama, njegovu ponosu i stidu, njegovim težnjama i osudama. Pretjerano bi bilo prosuđivati te osobe u svakoj zgodi okom povijesnoga kritika. Kraljević Marko, ban Derenčić, Nikola Zrinski i Petar Zrinski nijesu u narodnoj svijesti potpuno isti junaci, koji su povezali svoja imena s Prilepom, Krbavskim poljem, Sigetom i Bečkim Novim Mjestom. To su simboli, to su ciljevi, što ih je narod postavio preda se, da do njih i preko njih napinje svoju snagu. Matija Gubec narodne tradicije ne podudara se potpuno s vođom seljačke vojske kod Stubice, niti je Ivan Senjanin potpuno identičan s uskočkim kapetanom Ivanom Vlatkovićem, komu je njemački vojnički sud u Karlovcu god. 1612. nepravedno odrubio glavu. Neki narodni junaci i nejunaci nijesu nikada živjeli, a ipak ne djeluju manje na narodnu svijest od pravih historijskih osoba. Ne čudimo se, što je kipar Kerdić načinio spomenik Dori Krupićevoj i što gradovi nazivaju svoje ulice i po izmišljenim osobama u romanima Kovačićev Jožica Kičmanović, Nazorov Veli Jože, Barakovićeva majka Margarita, koja cvili »Zadru gradu na pridvratju«, Ogrizovićeva Hasanaginica i Vojnovićevi dubrovački gospari imadu svoju posebnu realnost kao borci za učvršćivanje narodne individualnosti.

Koliko narodni reprezentanti mogu utjecati na lijepu književnost, vidi se možda najidealnije kod starih Helena. Heraklo, Tezej, Ahilej, Odisej, Helena, Penelopa, Hekaba i nebrojene druge pozitivne i negativne osobe helenske narodne tradicije nadahnjivale su i epicima i liricima i dramaticima bezbroj tragičnih, komičnih, umiljatih i stravičnih prizora i slika. Priče, koje su živjele u svijesti Helena, izazivale su i kod lagana dodira najobilnije varnice divljenja, radosti, sućuti, zgražanja, tjeskobe i smijeha. No kolikogod su Eshil, Sofoklo, Euripid i Aristofan obrađivali opća ljudska čuvstva i težnje, ipak su ih mogli potpuno razumjeti samo Heleni. Da su Eshilova »Agamemnona«, Sofoklovu »Antigonu« ili Euripidovu »Helenu« gledali u najuzornijim prijevodima Egipćani ili makar Rimljani, oni ne bi mogli u tim djelima ni uz najbolju volju uživati onako kao atenska odgojena publika. A još su više bili vezani uz svoje domaće društvo atenski komediografi. Mi danas možemo prilično vjerno da se uživimo u cijelu helensku kulturu pa opet ne ćemo potpuno dokučiti svih aluzija, igara riječi i otvorenih persiflaža porugljivoga Aristofana. To su mogli dokučiti jedino Aristofanovi zemljaci i suvremenici.

Pored reprezentativnih likova stvara narodni duh i svoju posebnu g n o m s k o - s i m b o l i č k u i n s t r u m e n t a c i j u. U mnogim su poslovicama, poredbama i poštapalicama kondenzirani poput ekstrakta ili esencije čitavi povijesni događaji, koji su postali sinonimi za pojmove, tipove ili za iskustvena pravila. Kada čujemo bosansku uzrečicu: »Prošao je pokraj mene kao Tatarin niz Busovaču«, — potpun će nam smisao biti jasan istom onda, ako nam je poznato, da su nekada travnički veziri slali svoje poruke i pisma prema Sarajevu i Carigradu po tatarskim brzim konjanicima, koji se nijesu putem ni osvrtali na neznatno selo Busovaču. Poslovica »Dva loša ubiše Miloša« nema nikakove osobite snage, ako nemamo pred očima posljednju borbu Miloša Obilića na Kosovu polju. Porugljiva rečenica »Martin u Zagreb, Martin iz Zagreba« označuje čovjeka, koji je došao u mjesto, gdje imade svakojakih škola, a ipak je ostao i dalje neuk i lud. Naravno, smiješno bi bilo i otrcano tražiti od pisaca da neprestano upotrebljavaju stare mudre izreke i simbole. Može čovjek bježati kao od kuge od svih Vukovih, Daničićevih i Skarpinih poslovica. Ali nijedan književnik ne smije odbijati zahtjev, da svoju orignalnu gnomsko-simboličku instrumentaciju izgrađuje u glavnom na osnovu posebnog narodnoga iskustva.

Borba za opstanak, umna i duhovna kultura, proživljavanje različitih razvojnih razdoblja i veće ili manje narodno bogatstvo stvara u svakom narodu donekle posebne p s i h o l o g i j s k e, s o c i j a l n e i e t i č k e t i p o v e. Odnos između narodnosti, zvanja i pojedinaca označuje Wundt na jednom mjestu svojega opsežnoga djela »Völkerpsychologie« ovim riječima: »Tako je narodna duša proizvod pojedinih duša, od kojih se sastoji; ali one su isto tako proizvodi narodne duše, kojoj pripadaju.« Premda zabacujemo Taineovu teoriju, po kojoj bi ljudi imali biti proizvod prirode kao galica i šećer, ipak ne možemo nijekati činjenicu, da izgrađena narodnost daje svim svojim pripadnicima posebnu patinu i zgodu za rapvijanje posebnih tipičnih oznaka. Englezi, koje nazivaju sitim narodom, moraju i radi geografskog položaja i radi osjećanja sigurnosti imperija i sigurnosti svih svojih egzistencija i radi duge historijske selekcije imati drugačije tipove nego Talijani; Talijani drugačije nego Nijemci; Nijemci drugačije nego Francuzi itd. Oštroumni će promatrači ustanoviti kod različitih naroda pored općih čovječanskih shema i posebne značajke u psihičkom asocijativnom centru, u ljubavi, srdžbi, bontonu, miroljubivosti, grabežljivosti, osjećanju časti i drugih društvenih dobara, a ne smijemo se smijati ni Kuhaču, koji je istraživao najkarakterističnije geste hrvatskih seljaka. Teško bi se ogriješio o pjesničku istinu svatko, tko bi tuđe tipove i tuđa mjerila bez ikakve akomodacije upotrebljavao za svoj narod. Škrci, rasipnici, dobrotvori, prvnici, pobožnjaci, bogohulci, mirotvorci, svadljivci imadu u svakom narodu ponešto drugačija obilježja. Skitnice Breta Harta nijesu skitnice Maksima Gorkoga. Engleska žena imade drugačiji društveni položaj nego žena u Hrvata. Djeca Amerikanca Johna Habbertona nijesu djeca »Zlatnih danaka« Jagode Truhelke. Naš seljak nije američki farmer, pače ni njemački »paor«, a isto tako ni naši kapitalisti i proletarci ne odgovaraju pot-

puno svojim srodnicima u velikih naroda. Čak i naš svetac mora imati donekle drugačije kreposti nego svetac u Talijana, Francuza i Engleza. Umjetnost mora staviti svaki tip u primjeren milieu, zato se beletristima nameće kao primarna dužnost da poznadu u tančine značajke svojega naroda.

No kao što se sve stvari mogu zloupotrebljavati, tako i obrađivanje nacionalnog elementa u beletristici može dovesti i do sljeparstva. Najčešće pogreške kod toga mogu biti: prvo, folkloristička prenatrpanost i drugo, zamjena folklore s umjetnošću. Recept je kod nekih »nacionalnih pisaca« vrlo jednostavan: nešto zdravica, nešto poslovica, nešto narodnih običaja, narodne nošnje i pjesama, a uz to što veće obilje narodnih fraza, i eto tobožnje novele, romana, drame. Međutim filmski su aparati i fonografi mnogo zaslužniji od takvih beletrističkih krpilonaca, jer te sprave barem služe nauci, a mnogi opisi na pr. Slavonca Lovretića ili Hercegovca Mikulića nijesu ni nauka ni umjetnost. Folkloristički elementi postaju sastavnim dijelovima umjetnosti samo onda, ako prođu kroz stvaralačku vatru darovite umjetničke duše. Kod toga jedan potez znade više puta izricati veću puninu života nego kilometarsko mehaničko nizanje neumjetničkih folklorističkih formula i veću točnost nego do posljednje točkice i najmanjega kotačića izrađeni folkloristički automati.

V

Beletristika je dio narodnoga života, zato se ne može oteti dužnosti, da služi opravdanim nacionalnim težnjama. Drugim riječima, i beletristika mora biti prožeta patriotizmom. Naravno, spontanim patriotizmom djela, a ne patriotizmom vike. Ne može ona tražiti za sebe, da bude »corpus separatum« ili nekakav čardak ni na nebu ni na zemlji, već mora ostati povezana s domovinskim tlom i vlastitim narodom. Samo se kukavice zatvaraju u kule »artizma«, dok im narod pati. Ipak patriotizam nema prava zahtijevati od pisaca, da gledaju domaći pejzaž uvijek s udivljenjem blagdanjih izletnika ili površnih turista. Više ćemo nacionalnih oznaka naći u onih beletrista, koji prikazuju, kako njihovi zemljaci znojem, žuljevima, krvlju i umnim naprezanjima svladavaju otpor prirode i stvaranjem kulture svaki dan nanovo osvajaju svoju domovinu. Lažan je onaj nacionalizam, koji traži za svoj narod samo hvale, samo davorije, budnice i tirade. Vergilijeva je Eneida predstavljala panegirički dio rimskoga bića, ali i Horacije je isto tako služio svojemu narodu šibajući satirama rimske mane. Dantea drži uzorom talijanskoga patriotizma, premda je on velik dio zemljaka stavio u pakao. Multatuli nije postao renegatom svojega naroda time što je u »Maksu Havelaaru« pribio na sramotni stup nizozemsku kolonijalnu politiku. Tolstoj je ostao Rus i u »Hadži Muratu«, u kojem se zauzeo za podjarmljene Kavkasce protiv imperijalista svojega naroda.

No ako prosuđujemo na pr. Heinea, složit ćemo se više puta s onim njegovim zemljacima, koji kažu, da on nije imao prava previše visoko dizati glavu, kad je u kasnijem životu ponavljao svoje stare stihove: »Ich bin ein deutscher Dichter, — bekannt im deutschen Land.« Premda on u svojoj »zimskoj priči« »Deutschland« naziva Francuze i Nijemce »die beiden

auserwählten Völker der Humanität«, ipak nije bio dovoljno pravedan prema njemačkim unitarističkim nastojanjima, koja su bila potpuno opravdana poslije napoleonskih ratova. Zato dobri njemački rodoljubi gledaju još i danas uvredu na pr u ovakvim stihovima, koji žigošu cijeli njemački narod:

»Noch immer das hölzern pedantische Volk,
Noch immer ein rechter Winkel
In jeder Bewegung und im Gesicht
Der eingefrorene Dünkel.

Sie stelzen noch immer so stolz herum,
So kerzengerade geschniegelt,
Als hätten sie verschluckt den Stock,
Womit man sie einst geprügelt.«

Nije čudo, što se i protiv našega Krleže podigla velika reakcija. Ljudima mora dodijati vječno samooptuživanje i perverzni literarni mazohizam ili možda još prije sadizam, koji ponizuje svoj narod do skota eksportirajući iz hrvatskih sela same »domobrane Jambreke« i gledajući u stanovnicima Zagreba tek »šoštare Kadavere« i degenerike »Glembajeve«. Više je nego donkihotski boriti se protiv hrvatskoga tobožnjega militarizma i hrvatskog izrođenog plemstva. Ako li se pak mrcvarenjem hrvatskih tipova hoće pobijati kakvo opće ljudsko zlo prema taktici »Kćerku kara, snasi prigovara«, onda je kukavičluk odabirati sebi za nišan »hrvatskoga boga Marsa«, a u isto doba puštati u miru druge prave »bogove Marse«, koji nešto znače i mogu. Pasja je psihologija lajati na onoga, koji je bez obrane, a podvijati rep pred onim, koji ima u ruci batinu ili komad mesa. Ako li pak Krleža ide za tim, da Hrvatima ogadi sve njihove tradicionalne ideale i da ih na taj način učini borbenijima, onda valja reći ponajprije, da je njegov ideal fikcija, a zatim, da su vrlo loši oni pedagozi i Tirteji, koji nekoga kušaju dizati na taj način, što mu neprestano kunu sve na nebu i na zemlji i deru se na nj nazivajući ga »tatom Kristuševim«, ništarijom i huljom. Napokon pisac se mora uvijek čuvati, da ne bi bio sredstvo u tuđim rukama i da se na njem ne bi obistinila riječ: »Du glaubst zu schieben und du wirst geschoben.« Stvarno od Krležina neumjerena psovanja i blaćenja mogu imati korist oni naši protivnici, koji žele zasititi svoju pohlepu našim dobrima pa klevetnički ruše moralni ugled Hrvata prikazujući nas sa Schillerom kao tatove (Wallenstein) ili s D'Annunziom kao »hrvatske kurjake« i »slavenske lupeže« (La Nave) ili s Heinrichom Mannom kao ropske puzavce i ubojice iz potaje (Die Göttinnen).

Kako literarni propagatori depresije, defetizma i malodušnosti navaljuju poput gusjenica, ušiju i stjenica najčešće na malene i nesrećne narode, tako u velikim narodima raste osobito rado kukolj megalomanije i šovinizma.

Evropski se narodi nijesu još ni danas, pokajali za svoje šovinističke grijehe, što ih počiniše u prošlom ratu. Crvenilo nas stida oblijeva, kada se sjetimo, kakvu smo lektiru nalazili na pr u njemačkim i austrijskim vojničkim i zarobljeničkim logorima počevši od Rige pa sve do Sicilije. Koliko li smo puta ponavljali Goetheovu riječ: »Ein garstig Lied! Pfui! ein politisch Lied! Ein leidig Lied!« Mržnju protiv južnih Slavena, u prvom redu

protiv Hrvata, širila je »Pripovijest o Ančici i njezinim ljubavnicima« od austrijskoga oficirskoga pisca Rudolfa Hansa Bartscha. Tu se poručnik Winkler hvali, kako je »oficir jedini čovjek u Austriji, koji se usuđuje smjelo i slobodno govoriti«, pa veli (u djelu, koje je štampano g. 1913.!) svojemu odsječnomu predstojniku Van den Boschu: »Gospodine odsječni predstojniče, pribavite nam rat!« U tom ratu imali bi Nijemci stvoriti »golemo carstvo od Sjevernog mora do Adrije, a možda i do Soluna« i zagospodariti nad »veprovima od Save«, nad »slavenskim praživinama« i nad »onom barbarskom rasom, nad onim neistrošenim svijetom, koji vidi svoj zanat u tučnjavi i mesarenju« i živi u zemlji, »gdje nema okupana čovjeka« i gdje žene junaka hodaju »okrpljene i poderane«. — Protiv Čeha je huškao roman Fritza Mauthnera »Posljednji Nijemac u Blatni«, u kojem je iskrivljeno prikazana borba između Nijemaca i Čeha poslije g. 1866. Poznato je, tko je bio tada u ofenzivi, a tko u defenzivi, tko je bio tlačitelj, a tko potlačen. Ali Fritz Mauthner prikazuje svoje sunarodnjake kao nedužne jaganjce, a Česi su mu sami razbojnici i hulje, o kojima jedan njegov junak govori ironički: »Tko se dade od gospode Slavena umlatiti, taj je čestit čovjek, a tko umakne s golim životom ili se čak brani, taj je zločinac.« — No najdalje je zalutao Richard Vosz u svojem romanu »Sveta mržnja«, u kojem se opisuje vladanje Engleza nad urođenicima na otoku Ceylonu. Ne uzrujavamo se mnogo, kada ti urođenici govore kao preobučeni njemački agenti. Nemamo razloga da branimo kolonijalnu politiku nijednoga evropskoga naroda, pa ni Engleza, o kojima kaže u »Svetoj mržnji« jedna urođenica: »Isčupajte Englezu srce iz tijela i napunite mu prsa usijanim zlatom, on će uskrsnut i živjeti, kao da ga je taknula ruka vašega Spasitelja.« No kada čitamo riječi, što ih govori budistički svećenik Ananda protiv Engleza: »Ja sam propovijedao narodu mržnju, mržnju proti vama. Propovijedat ću tu mržnju, dok bude glasa na mojim usnicama. Kličući i likujući dovikujem vam u ime našega Učitelja: Došao je čas! Došao je u plamenu mržnje, na krilima osvetne oluje!« — kada to čitamo, razumljivo nam je još, da bi tako mogao govoriti zastupnik potlačenih naroda, ali kada tim riječima Richard Vosz iskaljuje i svoju mržnju protiv tuđinaca prikazujući svoj narod kao osloboditelja Hinda, Singaleza, Tamila i Rodija, onda se ne možemo oteti misli, da je sve to licemjerstvo, jer bi Nijemci na mjestu Engleza postupali još gore s podjarmljenim Indijcima.

Šovinizam znade zamračiti um ne samo beletristima, nego i učenjacima. Nijesu s Herderovim romanticima i našim slavjanofilima izumrli oni ljudi, koji su robovali pretpostavci, da je duša njihova naroda uzor dobrote, nepogrešivosti i djevičanske nedužnosti, a sve mane, koje se nalaze u njoj, da su došle iz Francuske, Turske, Njemačke ili iz koje druge susjedne zemlje. Kad je Wundt u vrijeme rata izdavao knjigu »Die Nationen und ihre Philosophie«, pružila mu se zgoda da ispita savjest i njemačkih filozofa i da prikaže, koliko je ukorijenjen u njemačkom biću Hegelov etatizam, Feuerbachov materijalizam, Nietzscheov »natčovjek« ili Stirnerov egoizam. No on je udario samo po tuđincima nalazeći kod Francuza kao glavnu manu taštinu, kod Engleza sebičnost i lakomost, a Nijemcima je pripisao

idealizam i etičku ozbiljnost prekorivši ih jedino radi toga, što tobože ne umiju cijeniti svoje i što se previše povode za tuđincima. Moramo se kod toga sjetiti. Reljkovićeva uzora Moscheroscha, koji je govorio, da je srce tadašnjih Nijemaca sa pet osmina francusko, jednom osminom španjolsko, jednom osminom talijansko, a samo jednom osminom njemačko.

Iste mane, koje su nicale iz pretjerana nacionalizma prije rata i u ratu, mogu se razvijati i u novim evropskim nacionalnim pokretima. Nijedan narod nije imuniziran protiv bakcila šovinizma. U Njemačkoj opažamo već sada ultranacionalističke pojave, koje mogu u beletristici podići nove Bartsche, Mauthnere i Vosze. Prosto bilo njemačkim filolozima da odvraćaju svoje zemljake od riječi »radio« ili »hotel« i da mjesto toga upotrebljavaju samo »Rundfunk« i »Fremdenhof«. Nedužna je još polemika između njemačkih književnika i Francuza Lichtenbergera o tom, da li Francuzi razumiju Goetheova »Fausta«. Ali kada neke usijane glave zabranjuju u ime nordijskog »rasizma« štivo o žrtvovanju Izaka, jer da je u njem pojam Boga »nenjemački«, ili kada pobijaju kršćanstvo kao židovski proizvod ili kada žele stvoriti čak i njemačku logiku pa sastavljaju proglase s rečenicom: »Lernt erbbiologisch denken!« — onda ne sumnjamo, da će i među samim Nijemcima ustati novi satirici, koji će doviknuti svojim pretjerancima u novoj stlizaciji Strauszovu porugu: »Du bist verrückt, mein Sohn, — du muszt nach Berlin« ili još prije one stihove jednoga drugoga pjesnika: »Drei Deutsche wettdeutschten, wer der deutscheste sei . . .«

VI

Ne postoji izgrađeno internacionalno društvo, u kojem bi ljudi mogli živjeti kao kozmopolitski građani. Ne postoji ni jedinstveno izražajno sredstvo ni jedinstvena građa za beletristiku na cijeloj zemlji. Ali zato postoji i u beletristici mogućnost, da ono, što je nacionalno, postane vlasništvom svih naroda. U nacionalnim zajednicama razvila se međunarodna beletristička država, u koju su ušla najznamenitija svjetska djela. Doduše, neka su se od tih djela uvukla u tu državu protekcijom, jer su ih zagovarali narodi s velikim političkim ugledom. Druga opet djela, koja su napisali sinovi malenih naroda, nijesu mogla prijeći svojih nacionalnih granica ni onda, ako im je forma bila gotovo savršena. Ali unatoč literarnomu protekcionizmu i nepravednim zaštitnim carinama mnogih kritika veći je dio svjetski priznatih romana, novela i drama doista zaslužio svoje mjesto.

Međutim, krivo bi zaključivao onaj, koji bi na temelju svjetski priznatih djela ili »svjetske literature« htio dokazivati, da se svaki bolji književnik mora u stvaranju držati nečega internacionalnoga. Veliki beletristi nijesu se za to ni najmanje starali. I onda, kada su stvorili nešto internacionalno, imali su pred očima nacionalne, regionalne ili čak lokalne prilike. »Ilijada« i »Odiseja« stvorene su za Helene i ne mogoše nigdje drugdje nastati, nego samo među Helenima. »Robinzona« je mogao izmaštati samo Englez, koji je imao pred očima svoje zemljake, i to u doba, kad je njegov narod otkrivao nova kopna i stvarao osnove za svoj svjetski imperij. Don Kihot je opći čovječanski tip, a ipak se mogao razviti samo u španjolskom društvu. Čičikov, Nehljudov, Raskoljnikov i Karamazovi žive na čitavom

svijetu, a ipak su potpunu svoju vanjštinu i unutrašnjost mogli zadobiti jedino u Rusiji. Nacionalni duh mora dati svoja obilježja i jednoličnoj vojničkoj ratnoj uniformi. Barbusse u svojem »Ognju«, Dorgelès u »Drvenim križevima«, Remarque u »Na zapadu ništa novo«, Kisch u »Zapiši to Kisch« opisuju iste ili vrlo slične ljude, krajeve i događaje. Ali već na prvi mah vidimo u Barbusseovu i Dorgelèsovu pripovijedanju francuske osobine, a Remarque i Kisch ostaju Nijemci usprkos tomu, što ih se mnogi pripadnici njemačkog jezika odriču.

Od Matoša je zavladao u hrvatskoj kritici običaj optuživati pojedine naše pisce, da zaostaju za zapadnom Evropom. Govori se o zakašnjelim romanticima, realistima, simbolistima, impresionistima, ekspresionistima itd. U istinu, kritika ima pravo zahtijevati od nas, da koracamo uporedo s Evropom. No to ne može značiti, da smijemo ropski oponašati. Beletristika nastaje suradnjom ili katkada i borbom između književnika i publike. Književnici misle na svoj narod kao na sredstvo za provođenje svojih težnja pa već prema tomu upadaju u zanos ili malodušnost i traže najprikladniji oblik za sporazumijevanje sa svojom okolinom i za njezino pokretanje. Prema tome bi bilo hohštaplerstvo, kad bi sinovi kojega naroda, koji nema ni razvijenih gradova niti je prešao prvih razvojnih faza, udešavali beletrističko stvaranje tako, kao da je po njihovoj zemlji pala sjena Pariza, Londona ili Berlina. Ono, što se naziva držanjem koraka s Evropom, ne smije biti raskorak sa svojim narodom. Zaostalost može gdjekada biti i odlika, naročito ako se na jednoj strani radi o blaziranosti, a na drugoj strani o elementarnoj stvaralačkoj snazi kakvoga Shakespearea, koga je na pr. artista Voltaire nazivao pijanim divljakom.

Književni povjesnici ustanovljuju, da idejni i artistički smjerovi poprimaju u književnosti svakoga naroda poseban oblik. Iste vrste loze donose u svakom tlu ponešto različito vino. Pesimizam je Kranjčevića daleko odmaknuo od pesimizma Leopardija i Byrona. Realizam Turgenjeva razlikuje se dosta od realizma Flauberta. Rijetko ćemo gdje naći dvije tako slične drame, kao što je Hauptmannova »Pred zapadom sunca« i Tolstojeva »Moć tmine«, pa ipak je između Tolstojeva i Hauptmannova naturalizma tako velika razlika kao između Rusije i Njemačke. Bertrand i Papini obradili su istu građu u svojim djelima o sv. Augustinu, ali i tu se vidi, da je prvi pisac Francuz, a drugi Talijan.

Narodna psiha ne lišava pojedinih ljudi njihove individualnosti i slobode. Ona tek u skladu s našom individualnošću i slobodom snabdijeva svakoga pojedinca mnoštvom osobina, koje su zajedničke čitavomu narodu. Još širi opseg imadu internacionalni elementi, koji pripadaju ili svim ili mnogim narodima. Napokon dolazimo do sveljudskih oznaka, koje nalazimo prije svega u religiji i u zakonima filozofije i pojedinačnih nauka. I individualni i nacionalni i internacionalni elementi života mijenjaju polagano svoj opseg i sadržaj: što je individualno, postaje lako nacionalno, što je nacionalno, može se uzdići do internacionalnoga. Težnje se i interesi pojedinaca, naroda i čovječanstva neprestano slijevaju, sukobljuju, moderiraju ili poistovjećuju, i tako se golem organizam ljudskoga života pomiče neprestano naprijed.

Nema sumnje, da se svijet razvija u pravcu sve većega zbližavanja i sve jedinstvenije kulture. U prošlosti su se mogle razviti na zemlji prilično neovisno različne kulturne i civilizacijske zone. Najveći su napredak postigli narodi evropsko-američke kršćanske zone. S njima se u broju takme narodi kinesko-japanske zone. Golem je prostor zauzela i islamska ili arapsko-tursko-tatarsko-perzijska zona kao i bramansko-budistička zona indijskih naroda. Danas postaje cijela zemlja jednim jedinim civilizacijskim i kulturnim područjem. Bridovi se doduše sporo otupljuju, ali širenje općega kršćanstva, veze međunarodnih izvještajnih agencija, uvođenje zajedničkih tehničkih sredstava za svladavanje prostora, organiziranje međunarodnoga kapitala i proletarijata, utjecaj umjetnosti s internacionalnim sredstvima izražavanja (kao na pr. filma, glazbe, kiparstva, slikarstva i graditeljstva), stvaranje mnogobrojnih međunarodnih udruženja, izjednačivanje državnoga zakonodavstva, uprave i sudstva — sve te i još mnoge druge stvari utiru put užemu povezivanju čitave zemlje. Ali unatoč tomu proces je diferencijacije i integracije isto tako trajan kao i ljudska priroda.

Nacionalizam je trajna životna snaga. Zato i beletristi moraju tražiti opće ljudsko u svojem narodu i preko svojega naroda. Tko se oglušuje opravdanim zahtjevima nacionalizma, taj robuje neosviještenosti, oponašanju tuđega i literarnomu parasitizmu. Naš je Ivo Vojnović bio jak, dok se kretao u krugu domaćih ljudi, no čim je pošao u Kozmopolis u potjeru za pustolovnom »Gospođom sa suncokretom« ili za nesrećnom »Imperatrix«, rastopiše mu se krila od voska kao Ikaru, i on se srušio s visine svojih iluzija. Još je teže postradao Josip Kosor, koji je neko vrijeme bio među prvim hrvatskim pripovjedačima i dramaticima, no otkako se izgubio u tuđinskim »kozmičkim«, »sveljudskim« i »praiskonskim« utvarama, njegovi su ga odbacili, a tuđinci ga nijesu primili. Slična sudbina čeka sve one, koji zaboravljaju pravilo, da dobar član čovječanstva može biti samo onaj, koji vrši najprije dužnosti prema svojima najbližima.

ZVONKO KUHAR:

PRIČA

U svaku zoru me zove Junak u grimiznom plaštu,
a crvena, krvava ptica
kljucka o prozore moje.

Na srce radost mi pada,
na usta sladost se toči,
polet mi plamti sa lica,
a u dnu duše budi se sunčana nada.

I kao dijete pobožno šapćem molitve tople,
i kao pjesnik buncam i tepam stihove čudne,
pa čekam, da osvit dana
zabruji kao najslađa pjesma
mlade i zanosne duše.

M. SOLJAČIĆ:

SILVIN SARDENKO

(Dr. Alojzije Merhar)

Davno nijesam bio čuo za njega i bio sam ga gotovo zaboravio. A ipak je on jedan od onih pjesnika koji su me se duboko dojmili u mojim mlađim danima. Sjećam se njegovih zbirki: »V mladem jutru« i »Roma«. Iz njih je govorila topla duša, čovjek koji je, daleko od poze, nastojao iznijeti svoj svijet koji je uvijek bio dobar, intiman i drag. Bez samodopadnosti i bučnih fraza, koje su često u našoj sitnoj sredini donosile ime, on je išao svojim putem skroman i tih otkrivajući vječne motive poezije: pun religiozni život i ljubav rođenog kraja. Simpatična nostalgija za jednom i drugom domovinom pribavila mu je jedno od najljepših mjesta u slovenačkoj lirici, i da se kod nas pjesma prosuđuje ispravnijim umjetničkim kriterijima, Sardenko bi bio više cijenjen negoli sam Oton Župančič.

Slučajno sam ga ovih prošlih praznika lično upoznao u Rogaškoj Slatini. Čovjek koji je jedva umakao smrti, zaklonio se u thi Stritarjev dom gdje živi produžujući, samac, i svoju i slovenačku tradiciju.

Rogaška Slatina s divnom prirodom oko sebe povratila mu je zdravlje, a on joj je zahvalio, tako da ju je na neki osobiti način personificirao, i kad vam o njoj pripovijeda, čini vam se da nešto oko vas diše, miče se i govori. On se s njom saživio i kako sam mogao iz njegovih riječi razabrati, bio bi sretan, kad ga niko ne bi trgao iz mira koji je tu našao.

Međutim, taj njegov mir nije »il dolce far niente«, nego intenzivna misao da dobro upotrebi ostatak svoga života: Brine se o dragulj - crkvici sv. Ane u šumi, čita iz prirode u kojoj vidi veličajnu manifestaciju Boga kojemu je za to zahvalan, i piše.

Pohodio sam ga i zamolio da mi kaže nešto o sebi. Jer o toj temi nerado govori, donio mi je četiri knjižice koje je napisao u zadnje vrijeme i koje pretstavljaju kontinuitet njegova rada i naziranja: vjeru i Sloveniju koja se, čini mi se, po njegovu mišljenju najzgodnije ogleda upravo u njegovu novom prebivalištu.

Napisao je dvije knjige o Rogaškoj Slatini: *Rogaška Slatina po vtisih in spominih slatinskega gosta* (u prozi) i *Rogaška Slatina v zarji zdravlja* (u stihovima).

Iz uvoda u prvu knjigu: »Videl sam Rogaško Slatino in obhodil nje okolico; potem sem pogledal v svoje srce in sem zapisal pričujoče vtise, v želji, da bi mogli biti v blagor drugim: bližnjim in daljim. Tudi jaz imam sila preprosto »estetiko« katere poglavitno načelo je: delo je lepo, če je odkritosručno; zvesto temu, kar zapoveduje notranjost. Drugi so Slatino opisali drugače. Ali nihče je ni mogel opisati resnično, če ni nosil v sebi odprtega srca za slatinska imetja in doživetja«.

U drugoj knjizi opijeva slatinske »vrelce«, domove, vrhove i spomenike.

Čovjek koji nije bio u rajonu motiva tih Sardenkovih knjižica i koji nije upućen u njegovu ljubav prema kraju i ljudima, neće, možda, u njima naći velikih duševnih pokreta. Međutim, upravo iz tih knjižica bukti sav pjesnik, izbija njegovo raspoloženje, gotovo žar, pomlađena misao i polet preporođena čovjeka. »Kakor mladi Aljoša v Dostojevskoga »Bratih Karamazovih«, ki je v iskrenem razpoloženju padel na tla in poljubil rodno zemljo, ko je zopet stopil nanjo; tako je storil tudi on v Slatini, ko je videl, da je ozdravljen in prenovljen.

... Tu v teh pobožnih očeh štajerskih žen je vnovič zagledal svojo mater in v teh zgovornih možeh je zopet spoznal svojega očeta in v teh priljudnih mladeničih je zopet srečal svojega brata in v teh postrežljivih dušah je vnovič našel svojo sestro«.

Sardenko je pun poezije u kojoj živi i koja se očituje iz svih njegovih i misli i riječi i djela. Srdačno je obujmio sve što je u vezi s Rogaškom Slatinom, pa je — za čudo! — u stihovima napisao život Antuna Martina Slomšeka, apostola i preporoditelja Slovenaca.

»*Slomšek*« nije samo suhoparno hronološko nabrajanje bez ikakve umjetničke pretenzije nego jedan ljupko inspiriran isječak njegova rada, pun svježe vedrine i zanosnih refleksija koje je, opet, iznijela zahvalnost: »S Krka na lepem morju sem v hudi bolezni prišel v ljubeznivo, mirno, zavetno Rogaško Slatino, kjer si je tolikokrat dušo in telo vedril in spočil naš veliki škof, nesmrtni Anton Martin Slomšek. Spominjanje del in žrtev tega svetega moža ter božja narava: sta prenovila tudi mene«.

Četvrta knjiga, izišla 1933, jesu: »*Marijine pesmi v Marijinih praznikih*«. U toj zbirci ima četrdeset i pet pjesama fine jednostavne intonacije, svetopisamskih, liturgijskih, dubokih a lako razumljivih misli. Svoju davnu vrlinu sačuvao je Sardenko i u ovoj zbirci: Sa što manje riječi što više reći.

Čini mi se — usput budi rečeno! — da bi ove Sardenkove pjesme mogle poslužiti kao uzor crkvenih marijanskih pjesama koje često, na žalost i kod nas, obiluju frazama bez ičega liturgijskog što bi se dublje i trajnije dojmilo.

Da je svrha ovoga moga člančića podrobniji prikaz pjesnikova djela, analizujući ovu zbirku ne bi mi bilo teško dokazati da se on nimalo nije udaljio ni od shvaćanja ni od motiva prvoga svog pjesničkog uspona.

*

Pošto sam pročitao darovane knjige, potražio sam ga i po drugi put te ga i opet zamolio da mi za Hrvatsku prosvjetu nešto kaže o sebi. Iako nerado, ipak mi je ukratko odgovorio na pitanja:

1. *Biste li mi htjeli kazati nešto iz svoga života?*

— Moj je životopis priprost i jednostavan. Rodio sam se jedan sat od Ljubljane, školovao se u Ljubljani, bogoslovske nauke također sam započeo u Ljubljani, a dovršio u Rimu. Kapelanovao sam na Dolenjskom, Gorenjskom, Notranjskom i u središtu Slovenije. Mnogo sam putovao dok se bolestan i umoran nijesam našao u Rogaškoj Slatini gdje sam se zbog zdravlja i svoga pjesničkog poziva zaustavio i nastanio u ovome tihom domu. To je kraj i dom u kojem je pisac Josip Stritar isto tako našao svoju utjehu i utočište. Koliko je još daleko moja »večernja zarja«, ne znam.

2. *Kad ste osjetili potrebu da pišete pjesme?* Kad sam 1898 bio u zadnjoj godini gimnazijskih nauka, čuo sam na početku školske godine momačku narodnu pjesmu: »Hladna jesen že prihaja, po dolinah slanca

pada . . .« Tada sam osjetio neku tugu za sve što sam ostavljao kad sam iz sela išao u grad .Tu tugu, nostalgiju, izrazio sam u prvoj pjesmi koju sam i sačuvao. Zove se: »*Kostanju v slovo*«. (To mi je drvo, morate znati, bilo osobito drago). »Saj me sonce već ne greje — da sedel bi pod teboj — listje pada ti raz veje — zdrav ostani, kostanj moj! — Drugo pomlad, druge jemlji — v hladno senco svojih vej — jaz iskal na drugi zemlji — druge sence bom poslej . . .«

Kako je ta pjesma bila, i još je danas, istinita!

3. *Kako ste shvatali književnost?*

Književnost sam uvijek smatrao važnom misijom za koju treba imati neku posebnu odanost, za koju čovjek mora biti posvećen. »To posvećenje« govorio nam je nekad profesor slovenačkog jezika, poznati Maks Pleteršnik: »mora biti pjesniku prirođeno. Ko ne čuje poziva, neka se ne gura u hram umjetnosti.« Kadšto sam mislio smijem li stupiti u hram pjesničkih muza. Prvu zadaću poslije toga razlaganja Pleteršnikova pod naslovom »Beseda in meč« izradio sam u stihovima. »Izvrstno!« — zapisao je profesor Pleteršnik. »Toda za razpravo niso verzi«. Uistinu! Umjetnost mora služiti višim, vječnim principima.

4. *Koje ste pisce najradije čitali?*

Najradije čitao sam narodne pjesme. Ne samo naše slovenačke, drage su mi bile pjesme svih naroda. Ako ne drukčije, do narodnoga blaga drugih naroda dolazio sam preko njemačkih prijevoda. I Vaši hrvatski pjesnici bili su mi mili i dragi, toliko miliji koliko su se više približavali narodnoj poeziji. Samo Stanka Vraza nijesam, kod sve njegove pjesničke sposobnosti, posebno volio, jer nije ostao »Mož beseda« kako mu je poručivao i preporučivao naš Prešern koji zove Vraza »einen halben Krobaten« (4-III-1837). Prešern je napisao kako je mislio.

5. *Jeste li i koliko ste promijenili svoje mišljenje o literaturi?*

Na svom književnom putu doživio sam nekoliko promjena, ne u sebi nego oko sebe. Kad su god kod nas nastupali najmlađi, uvijek su bili revolucionarni. Kadšto su bili i nasilni: Htjeli su pod svaku cijenu doći do prvenstva. Ako nijesu uspijevali drugačije, nastojali su šutnjom i prezirom pobijediti i izdići se nad stariju generaciju. Međutim, ta šutnja i prezir nijesu mogli konačno utvrditi ni vrijednosti ni slabosti nijednoga književnika. Odluku o tom čuva historija u svojim stranicama. Dotad neka svako ostane svijestan sebe.

6. *Što mislite o katoličkoj literaturi?*

Ime »katolička literatura« meni se ne sviđa bogzna kako. Zašto ne? — Umjetnost, ako hoćete poezija, kćerka je Božja. Gdje god i kad god zataji svoj izvor, ona skreće sa svoga bogodanog stajališta. Gdje su na svijetu katoličke gore, katoličke planine, katolička mora, katoličke rijeke? — Priroda je posvuda lijepa, jer je posvuda Božja. Činjenica da se govori, i mora govoriti, o »katoličkoj literaturi« dokazuje gdje je, kada i kako je literatura, umjetnost, poezija, pa i kod nas Hrvata i Slovenaca, zaboravila svoje visoko zvanje. »Ad maiora natus!« moralo bi biti načelo svakoga pravoga umjetnika.

7. *Vaši motivi i nadahnuća?*

»Vi jeste i bićete plodan, ako ostanete na domaćem tlu« — uvjeravao me dr. Frančišek Lampe ,osnivač i prvi urednik »Doma in sveta«. To sam i sam vrlo dobro osjetio kad sam se god udaljio od toga. Kad god bi mi tko narinuo zadaću ne obazirući se na moje bivstvo i uvjerenje, ponizio bi moju Muzu i degradirao njeno djelo.

Sjećam se kako je pisao umjetnik umjetniku: Schwind Mörikeu kad mu je ovaj poslao dramu »*Anakreon*«: »Ako nam je ovo djelo uskratilo samo jednu Vašu pjesmu, Anakreon je preskupo plaćen. Kako je Antika škodila našoj narodnoj umjetnosti!«

8. *Koju je Vašu knjigu kritika najbolje primila?*

I kritika uvijek me je sjećala moga početka i izvora »V mladem jutru«. Uvijek mi je, i s pravom, predbacivala kad bih se iznevjerio narodnoj duši i rođenoj grudi. Pošto sam u Rimu zapjevao i izdao zbirku »Roma«, odmah su razabrali da u tim palmama i platanima ne pjeva ptica s juga, nego domaći kos koji se zapravo nikuda ne seli. Kritika je uopće pohvalila samo onu moju pjesmu u kojoj je drhtalo pšenično polje, posavsko selo, zeleno pogorje, jednom riječi, obzor koji ljubi zvijezde, a ne raspravlja o njima riječima zvjezdoznanca.

9. *S kojim ste pjesnikom u vezi sada?*

S Prešernom! Najdraži mi je bio i ostaje. Često sam išao i na njegov grob u Kranj. Zavolio sam ga i zato, što se je, kao i ja osamdeset godina kasnije, pripravljao za rigoroze u župnom dvoru na Ježici i tada objavio prvu svoju pjesmu »Dekelcam« (1827 u ljubljanskom listu »Illyrisches Blatt«).

Inače najviše sam usmeno i pismeno bio u vezi s Fr. Ksaverom Meškom. U zadnje vrijeme najradije sam raspravljao o književnosti s naučnim piscem drom Francom Dergancem. Iskusni su ljudi također dobri kritici suvremene književnosti.

10. *Što Vas sada najviše zanima i što mislite, ako Vas Bog poživi, još raditi?*

Kad mi se u Rogaškoj Slatini povratilo zdravlje o kojem se mislilo da mi se uopće neće vratiti, zdrav i oduševljen pogledao sam po slovenačkoj zemlji: »O, kako si lijepa! Kako sam te dosada premalo poznavao, cijenio i ljubio!«

Gdješto drugačije gledam. Nestalo je maglâ koje su me kadšto smućivale. Jasno vidim da na ovoj lijepoj zemlji živi čovjek s lijepom dušom koja bi zaslužila bolji udes. Ako bih što mogao, rado bih učinio, zapisao i rekao da bi tom čovjeku »milejše zvezde kakor zdaj sijale«. (Prešern.)

P R E G L E D

JASLICE

Jeronim Donić imao je ženu delikatno lijepu, dobru i plemenitu, koju je uza sve to iznevjerio. Kad je sirota u porođaju umrla, bilo je kajanje prekasno. Antonija, njegova grešna ljubav, postala mu je zakonitom ženom koja je, tobože, prigrlila malu Vanku. Ali u Vanki raste živa slika pokojne njezine majke, na užas Antonijin. Da je se riješi, a da ujedno izvuče što veću materijalnu korist iz njezine udaje, Antonija hoće da Vanku dade mladom Jablanskom, mladiću pokvarenu i rasipnu, sinu sebična lihvara koji je upropastio Donića. Da jače priveže mladića uza se, potpisuje mu mjenicu na visoku svotu koju je lakoumno izgubio; Jablanski ima, nakon toga, još i jače oruđe u rukama da se osveti Doniću zato što njegova Vanka odbija mladićevu ruku. Vanka je progledala sve otrovne osnove svoje maćehe, a uz to, ona svom čistom i plemenitom dušom voli Bernarda Lucijanića, mladića koji svira orgulje u Bogorodičinoj crkvi, umjetnika-muzičara. Iako je Donić na strani kćerke, on je ipak, nekad grešnik, preslab da je zaštiti i preslab da se odupre Antoniji; ali Vankina nevina duša nalazi drugog »zaštitnika« — to je mali Panić, siroče umjetnika-tesara kojega je također upropastio Jablanski. Majka Bernarda Lucijanića ne može da oprosti Doniću postupak s njegovom ženom, pa je stoga okrutna i prema Vanki, pretpostavljajući da se umetnula u oca, a da ju je i Antonija tako odgojila. Nije pomogla čak ni nesreća Donićeva kojega je ranio sluga Jablanskoga kada se on, Vanki za volju, toliko ponizio da ide moliti Jablanskoga za odgodu mjenice, i kada se, ranjen i ponižen, gubeći svijest, sklonio u Lucijanićkinu kuću. Ali dva nevina srca učinila su čudo pomirenja: Vanka koja je, da namakne novaca za očevo liječenje, po kiši i oluji išla prodavati cvijeće pred crkvom, razbolila se teško i ta je bolest pospješila Bernardovu odluku. A drugo, Panić je krišom izgradio svoje veliko umjetničko djelo: štalicu, i anonimno je izložio s nekadanjim drugovima svoga oca. Dijete je baštinilo talenat očev, a uz to su mu stradanje i plemenita blizina Vankina dali toliko zrelosti i dubljine, da je stvorio najbolje umjetničko djelo izložbe. Jablanski otkupljuje štalicu upravo za onoliku svotu, koliku je Antonija jamčila, i tako Panić spasava Donića i Vanku, a Bernardo dobiva Vankinu ruku. Panićeva je štalica ne samo lijepo djelo, nego i ključ u duše i srca: na njemu je među licima koja se klanjaju novorođenome Spasitelju, Donićev vjerni lik: tko hoće da se zaista preporodi, treba da ide pred štalicu, da se uči biti ponizan duhom. Simpatični čovjek koji se, inače, kajao za svoj grešni život, iako mnogo toga nije mogao više popraviti, bio bi, možda, ponovno upropastio Vankinu sudbinu, jer nije znao biti ponizan onako čisto i iskreno kako su to bili pastiri pred jaslicama. Jaslice su, dakle, velika škola kako ćemo doći do toga da razumijemo i djelotvorno ljubimo druge; da ta pouka bude jasnija i primjenljivija, Panić nije izradio božansko Dijete koje je smješteno u jaslice kao Sunce koje obasjava i preporađa srca; ono bi za mnogoga, možda, značilo samo prikaz historijskog momenta: u Panićevim jaslicama nema vidna Isusa, jer on mora da bude nazočan u svačijem srca, a naša će ga iskrena poniznost smjestiti onamo.

Ne treba ni kazati koliko je ta misao duboka i lijepa, i kako je prikazana na neobičan i izvoran, a sasvim umjetnički način. Pripovjedačka umjetnost gđice Side Košutićeve razvija se u »Jaslicama«[1]) do zrelosti i punine životnog i umjetničkog gledanja. Svaka pripovijetka u koju su uloženi čvrsti i jasni etički sudovi i nastojanja da se zaista osjeti šta je u životu istinsko, vrijedno i dobro, riskira prigovor da su dobri likovi suviše svijetli, a loši suviše mračni i, da neminovnom konačnom pobjedom Dobra pripovjedač ne može da izbjegne konvencionalni happy-end. Sve se to može kazati o pripovijetkama koje su namjerno smišljene za »edifikaciju« i koje imaju naročit odgojni karakter. »Jaslice« nisu nipošto takve; one su potpuno umjetnički plod pisca koji se bori da sam, u svojoj duši, savlada zlo koje ga okružuje u svijetu. Ako su Vanka, Panić i Bernardo gotovo bez pogreške, to je zato što su sve troje još sasvim mladi i srcem nevini. Ali nijedno od njih nije ipak slobodno od nepromišljenih čina, kao Vanka kada je izvrgnula svoj život opasnosti, prodavajući cvijeće pred crkvom. A da se i najbolje namjere i najneviniji čini mogu tumačiti baš protivno, pokazuje držanje Lucijanićkino prema Vanki kad gleda u njoj samo plod Donićeva i Antonijina uzgoja, neiskrenu licemjerku. Tako i svijet često sudi i najbolje ljude, pa se onda čudi što nema dobrote u svijetu: kad bismo sve vidjeli zaista onako kako jest, bez sumnje bismo se uvjerili da u svijetu ima daleko više dobrote nego što mislimo, unatoč slabostima i lošim sklonostima ljudskim. Odrasli, čiji je karakter već razvijen i zreliji nego u mladih koji još tako rekavši nisu ni imali prilike da posrnu, ako su inače dobra i plemenita srca, odrasli kao Donić, Antonija, Jablanski, Lucijanićka i dr. pokazuju već mnogo više složenosti kao Donić koji se neprestano raspinju između svoje strasti prema Antoniji i ljubavi prema Vanki koja za njega ujedno znači i grižnju savjesti prema pokojnoj ženi. Što je Antonija pretežno opaka i zlobna, to nije otuda što bi ona bila »živi đavao«, nego je glavna njezina pogreška lakoumnost i težnja za udobnim životom, neodupiranje strasti; kada nijedna od tih pretenzija nije na kocki, onda ona zna biti ljubezna, osjetiti nježnost čak i prema Vanki. A Lucijanićka, inače dobra majka Bernardova, može da bude toliko zaslijepljena u neprilaznosti svoje kriјeposti, te izmamljuje nevinoj Vanki gotovo očajan povik: »Zar i dobri ljudi mogu biti zli?« (str. 82).

Ali dominantne tri ličnosti autoričina stvaranja jesu troje mladih bića oko kojih je stalno usredotočena njezina misao: Panić, Vanka i Bernardo. Ovaj posljednji je direktno najmanje ocrtan — izlijevajući svoju dušu u tonove, on ne umije i ne može na drugi način da se saopći drugima, te je stoga nespretan i zatvoren; zato u njegovu dušu daje najljepši uvid ono što je autorica, divno i duboko, kazala o muzici. Panić je dijete-umjetnik kojemu se život tek otvara. Razoračanja kod prvih susreta sa Zlom, težina prvih životnih iskustava, prve boli i prve suze djeteta koje je ostavljeno samo sebi, ili siroče ili bez roditelja koji bi ga mogli razumjeti — to je najjača i najmilija domena stvaralačkog rada gđice Košutićeve. Tko je pročitao njezinu prekrasnu novelu »Njegova lastica« (u br. 3. »Hrvatske Prosvjete« o. g.), imaće potpun predukus sve one nježnosti, tankoćutnosti i suptilne psihologijske pronicavosti kojom se autorica zadubljuje u ovakve odabrane djetinje duše. Još nenačeta, nepatvorena svijest o Dobru i Zlu, svježina nevine sklonosti koja instinktivno privlači djetinju dušu prema onom što je lijepo, dobro i istinito, neposrednost mišljenja i izražavanje bez stege lažne konvencije, to su neodoljive karakteristike tih malih junaka koji moraju da zarobe čitaoca. Ovdje još više, jer je Panić umjetnik, i probuđenje njegove umjetničke duše u tijelu krhkog dječačića ocrtano je majstorski duboko. A Vanka je bez sumnje najfiniji djevojački lik što ga je dosad ocrtala gđica Košutićeva. Treba naročito istaknuti, da gđica Košutićeva nikada nije štedila ženskih slabosti i loših sklonosti, i da ima naročita snaga uvjerljivosti i životne istinitosti u tom kada ona crta majke koje zanemaruju svoju djecu, žene, koje se poigravaju mišlju grešne ljubavi ili joj čak popuštaju, koje su spremne da se podadu lakom životu i raskoši ne pitajući pošto i zašto. Nije, dakle, njezino gledanje žene jednostrano i djevojački bezazleno. Ali zato je i smjela da zamisli lik čiste, nevine i srčano plemenite Vanke bez straha da će biti naivna i pretjerana. U crtanju životnih prilika, okoline, historijske atmosfere, gđica Košutićeva naročito je oskudna; u nje nema gotovo nikakva realističkog detalja, jedva da se osjeti vrijednost novca i po koja, prilično sporedna oznaka vremena. Pa to je i prilično nevažno na pogled plastike i životvorne snage kojom ona zadahnuje svoje ljudske likove. Ipak se sasvim jasno vidi materijalni problem: Donić, nekad ugledan gradski vijećnik, srušen intrigama jer je tražio istinu o poslovanju izvjesnih ljudi, ostao je samo na tom da ima krov nad glavom i nešto zemljišta. Dnevni potrošak namiruje se prodajom cvijeća koje se uzgaja na Donićevu zemljištu i prodaje kod Bogorodičine crkve. Zamisao ovih materijalnih okolnosti neobično je fina: iako se bore za eksistenciju, ni Donić ni Vanka ne moraju se sniziti na poslove koji bi im oduzeli onaj biljeg istinskog i pravog gospodstva koji i u najtežim situacijama obavija njihovo biće izvjesnom harmonijom

[1]) Sida *Košutić,* Jaslice, roman, Knjižnica Dobrih Romana, XV 60, Zagreb 1933., Izd. Knjižnica Dobre Štampe.

i smirenošću. Vanka nije umjetnica, kao Bernardo i Panić, ali ona raste među cvijećem; sama kao jedan divni cvijet, ona ima osjećaj za ljepotu poput umjetnika, a djevojka, dakle žena, ima pronicavije oko za zamršene putove života nego njih obojica. Cvijeće koje je okružuje ići će u Bogorodičinu crkvu pred oltar— ako ga kupe oni koji u nju ulaze; ako li ga kupe izlaznici, tko zna kojoj će lakoumnoj pustolovini poslužiti? Takva je sudbina djevojke na raskršću života; na tom je raskršću Vanka. Slika kada Vanka, slabo odjevena (na brzu ruku, i jer više i nema što da obuče), prokisla, i izvrgnuta ruglu oholih gospođa i brbljanju čitavoga grada, prodaje pred crkvom cvijeće, neodoljivo je lijepa i jaka. Kakva krvava ironija, susresti baš u tom času, na crkvenim stepenicama, majku onoga kojega voli, Lucijanićku koja je prezirno omjeri, umjesto da joj priteče u pomoć. Ali Vanka se hrabro uspinje dalje: u crkvi, njezin je život u Božjoj ruci. I on će izići iz te kušnje pobjedonosan.

Dijalog gđice Košutićeve nije realističan, kao ni crtanje milieua. Čitavo je njezino gledanje svijeta duhovno, pa ako pojedina lica ne govore izrazima i frazeologijom koja bi odgovarala lično njima, unutrašnji način njihova izražavanja (da se tako izrazim) uvijek je naročito njihov, primjeren njihovoj duši. To daje pripovijedanju izvjesnu ujednačenost koja nije monotonija, i harmoniju koja ne znači ni bezličnost, ni dosadu. Naprotiv, kako su lica oštro i jasno karakterizirana, tako naročito čitav stil i način osjećanja, mišljenja, izražavanja u romanu ostaje isključiva vlasnost gđice Košutićeve. To donosi izvjesnu originalnost izražavanja koje je, u prijašnjim djelima njezinim, znalo katkada biti ponešto tvrdo i teže razumljivo. Sada se, u vezi s mislima i predmetom romana, sve više pročišćuje i bistri, donoseći pritom neobično sretne jezične i stilske prinove kao na pr. *rasprstiti* ruku (raširiti prste); mršava kao posna riba; obuhvatala njegovu dušu i milovala da je iscijeli i *natkrovi nebom;* nešto je lomi i *satkiva se zavjesa vrelih suza;* duša natopljena i pretopljena ljepotom evanđelja; često su izmijenili toplinu oka; ona je utjelovljena ljepota njegove najdublje čežnje itd. Govoriti ovako biranim, poetičnim jezikom gotovo da se već odučio moderni roman. Tajna te neobične ljepote leži u upornom traženju gđice Košutićeve onoga najvišega i najljepšega, što može da dade umjetnost, onoga što može da nam pozlati život. U »Jaslicama« ima neprolazno dubokih misli o smislu i biti umjetnosti, o duši i životu pravog, Božjeg umjetnika. Neka mi bude dopušteno da ovdje prepišem tek jednu stranicu, duboku i lijepu, u kojoj autorica, govoreći o duši Vankinoj, u crkvi, nakon njena junačkog djela, tumači ujedno i samu svoju umjetnost:

»Tamo u tamnom polukrugu visi Krist. Sustala je pred njim i osluškivala povijesti ljudske duše. Ta se povijest stala obnavljati i razmatala se kao dugo svinuta vrpca, na kojoj piše nešto sasvim drugo, nego u običnim povjesnicama i nešto što se ne da pohraniti u naučne police i što nije na dosegu ljudskom oku. To su unutarnje pokretnine vanjskog zbivanja, misterij vjerovanja i naslućivanja vječnoga, pokraj onoga što se kotrlja ulicama i preplavljuje svakidašnjicu. U mirisu što se rasprostirao naokolo, oćuti miris slatkoga božanskog bitka utjelovljenog u one dvije razapete ruke, koje jedine nigda ne učiniše zla, u trnjem izbodenom čelu, s kojeg se jedinog odsijevalo blago za sve ljude i njihova imena, rođena i još nerođena, slijevao u sebi u jedno ime: duša. I ona je u sebi stala ponavljati: ne moja, ne moja, već tvoja volja neka otvori pupoljke moje sreće; i ne tek moje, nego sreće svijų nas, Isukrste, jer je velika bijeda zamećavila našim životima...

Ništa drugo. Molitva je bila završena. Nije ni imala početka. Ona je samo nastavak njena bića, isti nastavak kao i malo prijašnji, kad je prodavala cvijeće.« (str. 169.).

Ljubomir Maraković

STUDIJA O M. BOGOVIĆU

G. dr. A. Barac posvetio je naročitu monografiju Mirku Bogoviću[1]) kao piscu koji je, u svoje vrijeme, zauzimao dominantno mjesto u hrvatskoj književnosti. Osnovna teza radnje vidi se već iz njezine prve rečenice: »Literarno-historijsko značenje pojedinih pisaca nije uvijek jednako umjetničkoj vrijednosti njihovih djela.« Pisac demonstrira tu tvrdnju — u ostalom, sasvim ispravnu — analizom značenja i vrijednosti pojedinih Bogovićevih djela, i cjeline njegova literarnog rada uopće. Sasvim je jasno da je Bogovićev rad bio za njegova života precjenjivan, a sasvim je jasno i to da on ni onda ne bi bio mogao izdržati poredbe ni s onim što je, zaista vrijedno i veliko, već prije njega postojalo u našoj književnosti. Ali uza sve to, držim da Bogovićev rad, bar u nekim točkama, čak i po estetskim kriterijima, može da zadrži izvjesno značenje kao preteča i spojka. U najmanju ruku, ne može se usvojiti argumentaciju g. dra. Barca kada u procjenjivanju vrijednosti književnog djela stavlja kao kriterij stvarnu originalnost. Poznato je da motivi idu u umjetnosti od ruke do ruke, i da je bar pola Šekspira stvarno, istinski »neoriginalno«, kao to da se nerijetko veličina krupnih pjesnika očitovala baš onda kada su genijalno i nedostižno obradili »posuđen« predmet. Nije li čak i sam »Faust«, svijesno i sasvim jasno, potekao iz marionetske igre, naslanjajući se na čitave prizore iz nje? Samo, istina je, doduše, da se kod pjesnika manjeg talenta, kada posudi kakav motiv, osjeća kako ovaj nije još organski ušao u čitavo njegovo umjetničko stvaranje i kako je, katkada, upravo razrožan s ostalim smjerom i karakterom njegova rada. Drugo: g. dr. Barac prigovara Bogoviću slabu psihologijsku obradu s obzirom na t. zv. retardativne momente u dijalogu. Tako n. pr. duge partije govora prije nego što se saopći ili učini neka hitna i presudna stvar. Dakako da sa stajališta modernog realističkog taj prigovor stoji, ali Bogović nije pisao u tom stilu. On je stvarao u duhu patetične klasične drame koja, na taj način, ne daje realni dijalog, nego izravnu introspekciju u duševno stanje dotičnog lica. A da se Stjepan Tomašević zaista u sebi lomi i nastoji opravdati svoj čin prije nego što pređe na nj, to je svakomu jasno, ma koliko samo djelo iziskavalo hitnje. U mislima, u njegovoj duši, dakako da se to dešava strelovitom brzinom, ali u riječima to uvijek traži vremena. Dakako da velik pjesnik umije u te riječi unijeti toliko unutarnje i vanjske dinamike, da se i ne osjeti trajanje potrebno da se one izgovore; ali tim nije nipošto uklonio davno *sredstvo* psihologijske interspekcije. Treba se sjetiti divnih — a toliko dugih — monologa Šekspirovih, pa da se vidi kako ono u čemu je ponajglavnija pjesnička snaga velikog Šekspira, ne može da izdrži realistička shvatanja stilizacije drame. Ali što, po mom mišljenju, otima Bogoviću mogućnost dramskog govora, nisu ovakva »naivna« tehnička sredstva koja su običajna u svakoj klasičnoj drami, nego razvučenost same dikcije, nedramski karakter. A tu i opet Bogović lično nije toliko kriv, nego nesretna *predrasuda deseterca* kao jedinog »pravog« našeg stiha koja je počinila toliko zla u našoj književnosti XIX. vijeka. Ne pati li od istoga zla, u drami, i Demeter i Preradović, pišući neke razvodnjene trohejske tirade stihom, koji je kraći od pravog dramskog stiha i, radi toga, svaku misao mora da razvuče bar u dva, tri stiha. Deseterac, dakako, donosi sobom i izvjesni stil izražavanja koji, potječući iz epske narodne pjesme, ne pristaje nikako u dramu i svojom »epskom opširnošću« čini dramu razvučenom i beživotnom. Držim da je u tom razlog i bljedoći Bogovićeva humora. Bogović je pokazao izvjesnu — relativnu dakako — samostalnost: unatoč njemačkoj drami Schillera i njegovih epigona, u kojih nema Šekspirova humora kao oduška tragičnoj patetici glavne radnje, Bogović je nastojao da restituira Šekspirov humor u scenama t. zv. »nižih« lica, ali je zaboravio da su te scene kod Šekspira redovno u potpuno slobodnoj prozi koja mu daje mogućnost neposrednog, katkad i »krupnog« izražavanja. Bogović je, povodeći se za Nijemcima, nastojao da drama bude isključivo u stihu, a šala, makar i najduhovitija, u stihu, razvučena ili stilizirana, gubi snagu pointe, a katkad i jasnoću smisla.

Kad se uzmu u obzir svi ovakvi teretni momenti koji sapinju Bogovića bez njegove vlastite krivnje, još uvijek je teško kazati da li je on zaista imao pjesnički talenat. G. dr. Barac misli, općenito, da nije, i nitko ne može dokazati protivno. Ali iako Bogović ne bi možda nikad pisao poezije u višem smislu, u njega je svakako bilo sposobnosti da dade *dobru literaturu*. Kad se, za učestvovanja pok. Stj. Radića u vladi, davao u zagrebačkom Narodnom Kazalištu »Matija Gubec« kao seljačka pretstava, mogao se svatko lako uvjeriti kako je dobar instinkt za pozornicu imao Bogović i kako su pojedini prizori, i to ne malo njih, dramski i scenski efektni. A slično se sjećam i đačke izvedbe »Stjepana Tomaševića«

[1]) Dr. Antun *Barac*, Mirko Bogović, Preštampano iz 245. knjige »Rada« Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb 1933.

u gimnaziji, dok sam bio đak (u Travniku) kod koje, unatoč tomu što su bila izostavljena ženska lica i sve što se na njih odnosi, te prema tome komad bio okrnjen, uza sve to je dramatika zbivanja zadržala jaku napetost i scensku uvjerljivost.

Slična se misao nameće i kod razmatranja Bogovićeve novelistike. Možda je on sam, zabludom o pojmu književnosti, smatrao potrebnim »napete« »srednjevjekovne« ili »hajdučke« priče u stilu pseudoromantičnih »Ritter- und Räubergeschichten«; možda su to tražili tadanji čitaoci, naviknuti na sličnu njemačku literaturu (slično kao što je Wieland istiskivao frivolnu francusku lektiru još frivolnijom njemačkom) ali svakako, Bogović je imao smisla za novelu u boljem smislu, barem jedanput u čitavom svom književnom radu, a i to je za preteču dosta. To je bilo u noveli »Slava i ljubav« koja svakako zauzima naročito mjesto u Bogovićevoj novelistici. Prvo, ona nije smještena ni u fantastičnu historiju ni u hajdučki folklor ostalih Bogovićevih novela; ona se odigrava u prošlosti koja je premalo davna da bude historija, a ipak dosta udaljena da bude slikovita i prilazna neobičnim zapletajima. Ako se upisuje u slavu Heineu što je imao smisla za sjaj Napoleonove veličine, to Bogović, baš zato što je neznatniji, zaslužuje priznanje za svoju »napoleonsku« novelu u Monarhiji koja je bila sve prije nego oduševljena za Napoleona. Zatim, nije li taj nemirni, burni i vojničke slave željni mladić Ivan koji tako radosno srće za pobjedonosnim Orlovima, živa slika Bogovićeva temperamenta i karaktera koji je tako dobro ocrtao g. dr. Barac: »Dvije su najglavnije crte u Bogovića kao čovjeka: beskompromisnost u idejama i temperamentnost u postupku«. I, napokon, nisu li Ilirci katkada smiješni kad nastoje da ožive svoje slavenstvo »Ljeljama« i »Ladama« i kojekakvim »slavenskim« jezičnim kovanicama, dok ovdje Bogović u divnoj čovječnosti ruskoga boljara koji spasava život »neprijatelju« koji govori bratskim jezikom i ukazuje mu pravu slavensku gostoljubivost daje kud i kamo stvarnije i životnije shvatanje slavenstva. Da Ivanovu suparniku uspijeva da sabotira sva njegova pisma i da on nikako ne može da dade glasa o sebi, to je nešto neobično, ali se sličnih slučajeva, i bez ičije namjerne sabotaže, dosta dogodilo za svjetskog rata kada su komunikacije svakako bile savršenije od ondašnjih. Konačno, ne smije se zaboraviti da po teoriji, izvedenoj iz uzornih novela Boccacciovih i Cervantesovih, novela znači neobičnu, makar i misterioznu, zgodu ispričanu kratko i napeto, i da se taj pojam novele osjeća čak do Turgenjeva (na pr. »Tri susreta«) i dalje. Novela »Slava i ljubav« po mom je mišljenju prva novela kod Hrvata koja može da se tako nazove u modernom i literarnom smislu i po njoj Bogović dobiva ne vremensko, nego literarno prvenstvo nad svojim suvremenicima Tomborom, Veberom i Jarnevićkom koje on, dakako, u drugim svojim novelama ne nadmašuje. Sva je ta novelistika više-manje diletantska, jer potječe od ljudi koji nisu bili pravi i rođeni pripovjedači nego dobronamjerni pisci koji su svakako htjeli da stvore našu pripovijetku, jer je u ona doba nije bilo. Ne želim da se ističem nekim bizarnim zasebnim sudovima, ali mislim da se novela »Slava i ljubav«, uza sve svoje zastarjele rekvizite (kojih, u ostalom, ima izdašno i kod Šenoe), može i danas čitati s interesom, i čak i s izvjesnim zadovoljstvom.

Nipošto ne bih želio da se ovo nekoliko opazaka shvati kao neko precjenjivanje Bogovićeva talenta (općenito, sud g. dra. Barca odgovara istini); one su potekle samo iz želje da se kod nas, kad se stvaraju estetski kriteriji, unese u detaljnu analizu po mogućnosti što više raffinementa.

Ljubomir Maraković

PSIHOANALIZA

Bilo je često filozofa koji su nastojali svesti sve pojave ljudskoga života na neke besvijesne elemente. Zamišljati zazbiljnost kao besvjesni duh, bio je temeljni zakon filozofije E. Hartmana. Nesvjesno bi bilo ono nedokučljivo prastanje koje se krije iza naše pojavnosti, a na koje se svodi sve što je genijalno i veliko, uopće sve što postoji.

Kako se vidi, nalazimo se pred sistemom dijametralno oprečnim onome što ga je Hegel osnovao koji je bio mišljenja da se mora sistem svijeta svesti na ideju. Ova bi bila temelj svega, a zazbiljnost bi bila njezina manifestacija, duboko prožeta umnim ili svijesnim. Schopenhauer, naprotiv, usvaja donekle dijalektiku Hegelovu, ali mjesto ideje postavlja volju koja se, kao oslon svijeta, razvija bez cilja, bez svijesti nekim tajnim nagonom u beskrajnoj težnji za nečim što ne postoji, baveći se stvarnošću koja nije. Jednako je i Nietzsche spočitavao Sokratu što je svodio cijeli sistem ljudskoga djelovanja na spoznaju i htio da sve bude prožeto sviješću.

Taj je sistem besvjesnosti u zadnjim danima nastao kao reakcija na pretjerani racionalizam njemačke filozofije i kao takav on bi bio opravdan, kad ne bi prešao u pretjeranost. Svakako je razumljivo da se ljudi nijesu mogli zadovoljiti aprioritističkim dedukcijama idealista, naročito Hegelovaca koji su zabacivali svaku indukciju i cijeli skup istine vukli iz forme ljudskoga razuma. Napokon, cijela ta nemoguća Hegelova dijalektika mogla se obrnuti i na drugi pravac, pa se tkogod mogao sjetiti da mjesto ideje postavi, recimo, materiju, kako je učinio Marks, i tako dobivamo filozofiju sasma oprečnu, premda vuče lozu od istog oca.

Čudna je sudbina ljudske misli! Rekao bi čovjek da osnivači sistema nijesu bili svijesni posljedica koje ima svaka nauka, bačena u javnost. Današnji popularni materijalizam koji je neobično zahvatio besvijesne mase i u kojem velik dio današnjih duhova nalazi rješenje životnih problema pa im se čini da bi to moglo biti opravdano naziranje na svijet, nastao je ipak nekim čudnim slučajem. Marks, idejni učenik Hergelov, ponosi se doduše time što ga najbolje shvate, samo mu se čini da njegova temeljna ideja o prvenstvu misli nije zgodna i da je treba izmijeniti, i to nečim što je upravo potpuna njezina negacija, naime materijom, besvijesnim. Kad bismo se pitali zašto baš radije materija nego ideja, teško bismo dobili odgovor. A ipak se radi o pitanju koje zasijeca u prvotne probleme života. Svakako je interesantna činjenica da je materijalistički sistem nastao iz principa one filozofije koja je njegova potpuna negacija, iz idealizma. Tako se dogodilo nekim čudnim slučajem da imaju zajednički izvor ova dva sistema koji su zapravo potpuna negacija jedan drugoga. Jer dok je idealizam tako naglasivanje ideje ili misli, da konačno ovu poistovjetuje sa realnošću, materijalizam, naprotiv, niječe svaku ideju i postavlja materiju kao temelj svega.

Ništa čudno da svi pristaše materijalizma usvajaju nekako i teoriju besvijesnoga, kao što se to događa kod poznatog psihologa Freuda. Prije svega moramo naglasiti, kako to uostalom čini i sam prevodilac Freudova djela1) g. dr. Lorenz, da je Freudu darwinizam još i danas nesumnjiva istina. On dakle polazi sa materijalističkog stanovišta koje, nuzgredno budi rečeno, za njega ne pravi nikakvih poteškoća. Freud ne misli na to da bi danas materijalizam kao naučno filozofski sistem mogao biti neodrživ i da bismo teško našli u našim danima ozbiljnih filozofa koji bi se za nj zagrijavali te ga znanstveno obrazlagali. Štaviše, danas je materijalizam u suvremenoj filozofiji podvrgnut od mnogih mislilaca oštroj kritici, kao na primjer od Bergsona. Osim toga, danas je psihologija pokročila naprijed, na što se Freud ništa ne obazire. Zato g. prevodilac ima pravo kad tvrdi da Freud ne ide za suvremenom psihologijom, pa bi zato psihoanaliza bila u svom temelju naivna i zastarjela. Kad spomenemo nekritičnost Freudova razglabanja i kad se sjetimo da su njegove tvrdnje u mnogo slučajeva proizvoljne, onda ćemo razumjeti pojavu tako žestoke kritike ovog materijalističkog tumačenja ljudskih doživljaja koje je moglo upaljivati doduše u zadnjim decenijima prošloga vijeka, kad je materijalizam bio u modi, ali koje danas, kad se posvuda osjeća renesansa spiritualizma, postaje nesuvremeno i neznanstveno.

Psihoanaliza, dakle, trpi od temeljne pogreške time što pretpostavlja ono što bi se ipak moralo dokazati, to više što bismo danas teško našli filozofa koji bi se odvažili naučno opravdati materijalističko stanovište i filozofski ga dokazati.

Ali kad bi se postavili na materijalističko stanovište te kad bismo dopustili taj nemogući apsurd da nema ništa nad materijom, još bi uvijek psihoanaliza svojom jednostranošću uključivana nerješivih kontradikcija. Svesti naime cijeli kompleks ljudskoga života na jedan jedini nagon, svakako je neobično. Doduše, mora se priznati, Freud ne ide tako daleko kao njegovi učenici koji su »panseksualizovali« cijelo ljudsko nastojanje, ali ipak i on sam priznaje da seksualni nagon ima udjela u najvišim kulturnim, umjetničkim i socijal-

1) Sigmund *Freud*, Uvod u psihoanalizu, Beograd 1933., izd. »Karijatide«, preveo i uvod napisao dr. Borislav *Lorenz*.

nim manifestacijama. Ne misli da bi se sve dalo svesti na živinske nagone, pa da bi ljudska kultura bila produkt nesvjesnoga, ali priznaje da se sve ono što je najbitnije i najgenijalnije u životu, mora svesti na seksualni nagon, pa prema tome da je nesvijesno u nama najvažnije. Čovjek bi zato morao izmijeniti red mišljenja i podrediti nesvijesnome svijesno.

I sam Adler, Freudov učenik, materijalista kao i on, vidi nedostatke takve simplificirane psihologije, pa nastoji korigirati mišljenje Freudovo teorijom o instinktu vladanja. Jači nego seksus, veli Adler, a usto individualniji i osnovniji jest instinkt za vladanjem i volja za moću.

Sveti Toma Akvinski navodi razlog impulsivne seksualne težnje i dovodi je u vezu s tendencijom same prirode za samoodržanjem. Čovjek je i individuum i dio cjeline. Kao individuum postoji u njemu težnja za samoodržanjem, koja se izražava u pohlepi za hranom. Ali on je i dio cjeline, član vrste, i kao takav teži da se održi u svojoj vrsti i taj se nagon očituje u seksualnim težnjama. Budući da je dobro vrsti veće nego dobro individuuma, težnja za očuvanjem vrsti je jača od one koja ide za očuvanjem individuuma. No jedna i druga težnja mogu se konačno svesti na jednu, na težnju za samoodržanjem. Ako čovjek teži za hranom i ako vrsta u individualnom instinktu teži za seksualnim nagonima, to je zato što se i individuum i vrsta nastoje održati. Drugim riječima, to je, konačno, težnja za samoodržanjem, a ova je, dakako, najjača, jer je temelj svim drugim nagonima. Svako biće najprije i u prvom redu teži za tim da se održi i da sačuva svoj opstanak, i teško je naći koji slučaj gdje bi neko racionalno ili iracionalno biće imalo sklonosti za uništenjem samoga sebe. Kad se sjetimo da težnja i nije drugo nego očitovanje same bitnosti i da utoliko neko biće teži za nečim ukoliko ono postoji, onda će nam biti jasno, da je težnja za uništenjem upravo apsurd, jednako očit kako bi bio apsurd da nešto i bude i ne bude. Ako je to tako, onda možemo postaviti zaključak da je instinkt za samoodržanjem u čovjeku najjači i da je on temelj svima drugima, pa zato, ako bismo htjeli simplificirati ljudske djelatnosti i prisilno svoditi sve na jedno, tada bi bilo opravdanje pozvati se na taj nagon koji je tako duboko usađen u ljudsku bitnost. Ali svak vidi da je previše nategnuto to simplificiranje, a da je čak neprirodno svoditi tako kompliciran organizam ljudskih djelatnosti na jedan jedini princip. Već je u tome prva pogreška što se totalno ukida distinkcija između spiritualnoga i materijalnoga, kao da bi to bilo jedno te isto. Još je gore zatim, kad se i same materijalne pojave svode na jedinstven nagon, to više kad znamo da su ljudske težnje tako međusobno različne, da nam izgledaju kojiput i oprečne. Čovjek je kompliciran organizam, sastavljen od mnogo različnih i oprečnih elemenata, pa nije moguće tu osebujnost sposobnosti rastumačiti jednim jedinstvenim principom, pogotovu je to nemoguća stvar kad dolazi u obzir jedan od inferiornijih principa ljudskog djelovanja.

Hijacint Bošković

LIDIJA SEJFULINA I NJEZINE MISLI

I.

Među rusko-sovjetskim piscima, koji su se afirmirali zadnjih godina, te se već smatraju nekom »starijom generacijom«, ističe se Lidija Sejfulina. Ona je podrijetlom kći baškirskog naroda. Njezin je otac, čini se, kao pokršteni Baškirac svršio »duhovni seminarij« i bio svećenik. Sama spisateljica je svršila gimnaziju u jednom od uralskih gradova; istupi na književnu arenu tamo negdje za rata i revolucije.

Knjiga ima nekoliko. Kritičke ocjene su nejednake i u sovjetskoj, i u vanjskoj kritici.

Najznamenitije je njezino djelo — »Virineja« — Roman jedne djevojke sa sela, koju je vir događaja tako rekavši probudio iz tradicionalnog sna.

Popularna je i zbirka »Gnojivo« (»Peregnoj«), gdje se uz niz originalnih pripovijedaka, nalazi još i neki kritički pokus pod naslovom: »Krpice misli o literaturi«, koje postaju interesantne zato, jer spisateljica tamo donosi svoje misli o slobodi literarnog stvaranja.

Nedavno sam pročitao o Sejfulinoj jedan vrlo negativan sud. Ne mogu da ga ne navedem. Zvijezda Sejfuline, veli taj anonimni kritičar, već je na zalasku u zadnjim godinama. Djelomice su shvatili da ona nije dobra autorica, od česti ona već je prerasla novinske skice, od česti su je »razjasnili«: »ona, vele, nije to, što se traži; ne govori o seljaštvu onako, kako se hoće; potpuno nerazumijevanje politike »kolhoza«... Nedavno su se sjetili na nju zato, jer je prošlo deset godina, otkako se ona počela da štampa u sovjetskim edicijama — te su naštampali članak o njoj. Ali, na žalost — ne o njezinu stvaranju, ne o nadama na budućnost — nego samo o njezinu *jeziku*.

Taj jezik Sejfuline je smjesa seljačkog govora s jezikom novinskog uvodnog članka, tako da se po koji put ne da raspoznati, tko govori: autor ili junak? Istupajući tako u »sarafanu« i »kokošniku« (seljačka narodna haljina i naročita ženska kapa), Sejfulina često puta daje *lažne tonove:* postaje gruba i prostačka tamo gdje ne treba, postaje sladunjava do nemogućnosti... Jedan sovjetski kritičar ovom prilikom izražava se do skrajnosti delikatno: »fini lik privlačljive Virineje nešto strada zbog suvišnog ogrubljivanja njezina govora...«

Je li autorica zaslužila ovu ironiju? Po mojem mišljenju — apsolutno ne. Neću da mnogo govorim o »Virineji«. To je istina, da njezina junakinja, inače zacrtana u jako privlačljivim tonovima, katkada gubi svoj čar, zapadajući u jako čudne — s našeg gledišta — situacije i (to je istina) govoreći preveć grube stvari, koje se kose s njezinom, po biti veoma »ženskom« naravi. Ali — kriva nije Sejfulina ni Virineja. Krive su prilike sadanjeg života u SSSR koji takve tipove stvaraju. Treba zbilja duboka prodiranja u bit duše čovjekove i vješta kista da se izvuče ispod sloja prostota — fino, čovječansko i vječito — u junacima...

Zadržaćemo se na zbirci »Peregnoj« (izdanje »Gosizdata« 1929.). U ovoj knjizi je sadržano nekoliko pripovijesti, par skica i mali književni esej. Među tim stvarima ima nešto, što nema upravo nikakve apsolutne vrijednosti. Tako, na primjer, pripovijetka »Milost generala Dutova« pripovijeda o nekim nedjelima, što ih učiniše orenburški kozaci nad seljacima-komunistima jednog uralskog sela. Sva je stvar u tome, da treba prikazati dvojicu komunističkih »konvertita« kao mučenike ideje. Ali relativnu vrijednost skice ipak ima i donosi donekle psihu tamne nepismene mase iz zabitnog kraja; ta je psiha do duše servirana na svoj način. Ali ipak iskače ona »vlast tmine«. Quod est demonstrandum!

»Tamna« (tmnaja = mito) — pripovjeda o naivnom Baškircu, koji je došao u Orenburg noseći mito za sovjetske funkcionere, tobože apsolutno čestite. Nesretnik, tobože, navikao za starog režima na podmitljivost činovništva, i nije mogao vjerovati da su sovjetski agenti — anđeli. Sejfulina ih baš i prikazuje kao takve, ostavljajući bijednog Baškirca na cjedilu. Ovdje je specijalna narudžba jasna, jer, kako se čini, u podmitljivosti baš funkcioneri S. S. S. R. nose svjetski rekord. »Instruktor Crvenog Mladeža« (Instruktor Krasnoga Molodeža) — u samom naslovu ima već sarkazam nad nepismenošću (molodež je ženskog a ne muškog roda). Jedan hohštapler dolazi u selo i organizira skupštine, gdje polupismenim frazama zove narod u boj protiv inteligencije.

Pritisnuti režimom uza zid, učitelji i učiteljice korigiraju i redigiraju njegove rezolucije, gdje se traže »lješine« neprijatelja puka... Strašan prizor, zbilja — tragigroteska... Ali, u skladu sa »socijalnom narudžbom«, situaciju spasava stari komunist koji hapsi hohštaplera i onda se čudi starom učitelju, zašto su to dopuštali... »Što mi možemo? Urjadnici (policajni organi carskog doba) su nama izbili svu svijest!...« Kao da su »molode-ski« hohštapleri bolji od policista!...

Među ostalim stvarima ima očitih »narudžaba«: »Radni dan« — gdje je naslikan život komunista i njegove žene u okolnostima doba »nep-a«. Žena, očevidno umorna od politiziranja, traži oduška u »ličnim« osjećajima i pada u naručje jednog »trećeg«. Stvar se svršava »po narudžbi«: sreća se vraća u okviru vršenja stranačkih dužnosti, u odricanju svega ličnog i prijelazi »na društvene tračnice«.

Uza sav »školski« (za S. S. S. R.) kalup, u pripovjetki ima veoma snažnih momenata, što slikaju život »tamo«: gospođice-glumice, koje laskaju brutalnom šefu G. P. U. i slično... »Čovječansko, i suviše čovječansko.«

Isto takove »narudžbe« je »Skaz o Leninu«. Naivno tobože pripovijedanje seljaka o tome kako je car sve nade polagao »na plavu krv«, dok je Lenin sazvao »crvenu«. Tako je Lenin dobio nad carem okladu i zavladao na sreću

naroda... Takvih glorifikacija bilo je i ima previše u svim zemljama — na čast vremenitih mogućnosti... Stil nije loše imitiran: to su »sibirske skaske« preinačene na moderni ton. Ali iskače jedna prostota. Car se svugdje zove »car-Mikolaška.« Ova »smionost misli« na adresu zvjerski ubijenog čovjeka (irelevantno, tko je bio taj čovjek) — naliči na smionost onog magarca iz basne, koji je zadirkivao lješinu ubijenog lava. Ukusnost ovakih istupa ostavljam ocjeni čitalaca.

K. Rimarić-Volinski

UREDNIŠTVO JE PRIMILO:

Knjige »Matice Hrvatske«: *Redovna* izdanja: 1. Hrvatsko Kolo, književno-naučni zbornik, uredili B. *Livadić* i F. *Jelašić*, knjiga XIV (35 suradnika); 2. Bare *Poparić*, Pregled povijesti pomorstva, Dio. II.: Od izuma parobroda do naših dana (sa 76 slika); 3. Stjepko *Vrtar*, Veliko proljeće, novela; 4. Slavko *Kolar*, Ili jesmo — ili nismo, novele (Kompromis, Ptitca nebeska, Politička večera, Šljiva, Ili jesmo — ili nismo); 5. Ljubo *Karaman*, Umjetnost u Dalmaciji, XV. i XVI. vijek (101 ilustracija). Cijena svih redovnih izdanja za nove zakladnike (1000 Din), koji su uplatili cijelu zakladninu, Din 100; za stare zakladnike (Din 200) i za one nove koji nisu potpuno uplatili, Din 140, za sve ostale koji naručuju komplet kod Matice ili kod povjerenika Din 170. — *Vanredna* izdanja: 1. Tin *Ujević*, Ojađeno zvono, pjesme, uredio B. *Livadić*, cijena za članove Din 45, knjižarska Din 60. 2. Stjepan *Mihalić*, Zapaljena krv, dvije novele i lirski roman (Povratak Krste Bukovačkog, Kesten u kanalu, Zapaljena krv), cij. Din 30, knjiž. Din 40. 3. Mala knjižnica, sv. 4.: Milan *Šenoa*, Moj otac, uspomene, cij. Din 20, knjiž. Din 30. — Bulletin international de l'Académie yougoslave des Sciences et des Beaux-Arts, Livre premier, Fascicule deuxième, Zagreb 1933. — Dragutin M. *Domjanić*, Po dragomu kraju, pjesme, Zagreb 1933., cij. uvez. Din 40. — O. M. S. *Gillet*, general dominikanaca, Tendencije današnje intelektualne omladine, prev. Dr. Josip *Nagy*, Zagreb 1933., Dominik. naklada »Istina«. — Dr. Ivo *Hergešić*, Zola i naše doba, Zagreb 1933.; Baudelaireov slučaj, Zagreb 1933., Preštampano iz »Obzora«. — Ante *Katunarić*, Bog je providio i druge priče, Split 1933., Komis. naklada Trgovačke tiskare E. Desman. — Miroslav *Krleža*, Legende, Sabrana djela sv. 8., Zagreb 1933., »Minerva« d. d. — Moderna socijalna knjižnica sv. 1.—2.: Za obnovu socijalnog poretka (Quadragesimo anno), Zagreb 1934., Trenkova ul. 1, II., cij. Din 4. — M. *Pavičević*, Crnogorsko pravosuđe i pravno shvaćanje u anegdotama, uz studije Dra. Živojina *Perića* i Dra. Metoda *Dolenca*, Zagreb 1933., Izd. »Themis«, nakladni zavod pravničkih knjiga. — Dr. M. *Rabinson* — Natan *Biskiski*, Antologija novohebrejske književnosti, Zagreb 1933., Knj. 6. biblioteka »Židov«. — Rad Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti, knj. 247., Razreda histor.-filolog. i filosof.-jurid. 110, Zagreb 1933. — Dragutin *Tadijanović* i Olinko *Delorko*, Hrvatska moderna lirika, Zagreb 1933., Zagrebačka privredna štamparija, Margaretska ul. 1., cij. u platno uvez. Din 55.

Uredništvo „HRVATSKE PROSVJETE" zahvaljuje najtoplije svima svojim suradnicima, prijateljima i pretplatnicima na njihovu blagohotnom podupiranju u ovoj godini, te moli da mu i nadalje ostanu vjerni. Isto tako zahvaljuje uredništvima svih listova koji su dolazili u zamjenu, kao i nakladnicima koji su slali svoja izdanja na ocjenu.

Izdaje „Kolo Hrvatskih Književnika" u Zagrebu. — Naklada „Jeronimskog Književnog Društva" u Zagrebu. Uređuje i izdaje za „Kolo Hrvatskih Književnika": Ljubomir Maraković. — Tisak Zaklade Tiskare Narodnih Novina u Zagrebu. — Za tiskaru odgovara: Vladimir Kirin, Dezelićeva ulica 2.